

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

Molnár Béla, Mucsi Mihály, Magyar László, Gallé László, Marián Miklós, Dégi István, Dömötör János, Bálint Sándor, Inczefi Géza, Tóth Ferenc, Kelemen Ferenc, Kulcsár Péterné, T. Knotik Márta, Szigeti György, Juhász Antal, Banner János, Goldmann Antal György, Szénászky Júlia, Kőhegyi Mihály, László Gyula, Bálint Csanád tanulmányaival

1971-1

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

1971

I

SZEGED, 1971

JAHRBUCH DES MÓRA-FERENC-MUSEUMS, SZEGED (UNGARN)
ANNALES DU MUSÉE FERENC MÓRA, SZEGED (HONGRIE)
ЕЖЕГОДНИК МУЗЕЯ ИМ. ФЕРЕНЦ МÓРА, СЕГЕД (ВЕНГРИЯ)

Barna László, Csongor Győző, Dömötör János, Juhász Antal, Marián Miklós és Szelesi Zoltán
közreműködésével

szerkeszti
TROGMAYER OTTÓ

E. 83. 13840

Technikai szerkesztő
H. KISS JUDIT

A borítólapot *Mayer Gyula* tervezte

Kiadásért felel a Móra Ferenc Múzeum igazgatója
Példányszám 625 — Terjedelem 27,75 A/5 ív
Készült monószedéssel, íves magasnyomással az MSZ 5601—59 és az MSZ 5602—55 szabvány
szerint

71-4822—Szegedi Nyomda

TARTALOMJEGYZÉK

СОДЕРЖАНИЕ

INHALT

SOMMAIRE

<i>Molnár, Béla—Mucsi, Mihály—Magyar, László</i> : Latest quaternary history of the southern stretch of the Tisza valley	5
<i>Gallé, László</i> : Epiphytenvegetation der Weisspappelstämme von den sandbindenden Wäldern der Grossen Ungarischen Tiefebene	15
<i>Marián Miklós</i> : A gólya populáció-dinamikája Magyarországon (1963—1968)	37
<i>Populationsdynamik des Weiss-Storchs (Ciconia ciconia L.) in Ungarn</i>	71
<i>Dégi István</i> : A politikai élet fontosabb eseményei Csongrád megyében (1944—1948)	73
<i>Kalender der bedeutenden politischen Ereignisse im Komitat Csongrád (1944—1948)</i>	89
<i>Dömötör János</i> : Vásárhely utca nevei (Történeti áttekintés)	91
<i>Die Gassenbenennungen von Hódmezővásárhely</i>	116
<i>Bálint Sándor</i> : A régi szegedi pákászok és madarászok	119
<i>Die ehemaligen Kleinfischer, Jäger und Vogelsteller auf den Szegeder Sumpfwiesen</i>	138
<i>Inczefi Géza</i> : Művelődéstörténeti emlékek Szeged múltjából	141
<i>Kulturgeschichtliche Beiträge aus der Vergangenheit von Szeged</i>	147
<i>Tóth Ferenc</i> : Gilitze István népköltő és az 1821-es makói árvíz	149
<i>Der Volksdichter István Gilitze und die Überschwemmung in Makó 1821</i>	167
<i>Kelemen Ferenc</i> : A „Makó” név közmondásainkban	169
<i>Der Name „Makó” in unseren Sprichwörtern</i>	173
<i>Kulcsár Péterné</i> : Bellosics Bálint levelei Herrmann Antalhoz	175
<i>Briefe von Bálint Bellosics an Antal Herrmann</i>	183
<i>T. Knotik Márta</i> : Keresztszemes szórhimzések a Délalföldön	185
<i>Kreuzsticharbeiten mit Haarstickerei in der Südtiefebene</i>	209
<i>Szigeti György</i> : Az apátfalvi nép táplálkozása. I.	211
<i>Die Ernährungsweise der Bevölkerung von Apátfalva. I.</i>	229
<i>Juhász, Antal</i> : Das Leben im Bauernhaus von Tápé. II.	231
<i>Banner János †</i> : A tiszai kultúra díszítőművészetéhez	239
<i>Zur Verzierungsart der Theiss-Kultur</i>	262
<i>Goldmann Antal György—Szénászkó Júlia</i> : Megjegyzések a vatyai kultúra délföldi kapcsolataihoz	263
<i>Beiträge zu den Beziehungen zw. Vatya-Kultur auf der Südtiefebene</i>	273
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Hunkori edények Jánosszállásról	275
<i>Hunnzeitliche Gefässe von Jánosszállás</i>	280
<i>László Gyula</i> : Magyarok és szlávok	281
<i>Die Ungarn und Slawen</i>	294
<i>Bálint Csanád</i> : A kutya a X—XII. századi magyar hitvilágban	295
<i>Le rôle du chien dans les croyances religieuses chez les Hongrois du Xe—XIIe siècles</i>	314

LATEST QUATERNARY HISTORY OF THE SOUTHERN STRETCH OF THE TISZA VALLEY

by

BÉLA MOLNÁR—MIHÁLY MUCSI—LÁSZLÓ MAGYAR

(Szeged, Geological Institute of University)

Summary: The possibilities for the discrimination of Pleistocene and Holocene sediments of different facies and their geological history in the alluvial area of the southern Tisza valley are shown by the use of various lithological methods.

During the detailed investigations and geological surveying of the Quaternary sediments of the Great Hungarian Plain, a research programme launched in 1950 by the Hungarian Geological Institute, several monographs were published on this subject (I. Miháltz 1953, J. Sümeghy 1953). The results of part-researches, however, have been published just in a very small number, despite the great help they may provide for the better understanding and the geological reambulation of single areas (T. Ungar 1956).

In his paper „The hydrology of the southern part of the Tisza valley” I. Miháltz (1966) already dealt with the near-surface sediments of the vicinity of Szeged during the preliminary geological investigations connected with the Szeged Barrage Project. In the present paper his conclusions have been adopted extensively as a basis to rely upon.

I. Miháltz considers the southern Tisza valley to comprise the old flood-plain of 20 to 30 km width to the south of Csongrád. According to him, the Tisza valley can be split up into two parts. The Tisza valley s. str. comprises the Holocene erosion-carved depressions of the river and the zone filled up by its alluvium. The Tisza valley s. l. consists of the deep-seated zone of the valley filled up by Pleistocene detrital material, of the margin of the Danube-Tisza Interfluvium and of the part of the Trans-Tisza Region sloping towards the river.

The southern part of the southern Tisza valley is accordingly rather well known, while its northern one is not, even though the understanding of the geohistorical evolution of the Tisza valley would require the proper knowledge of this part, too. Therefore, large-scale geological surveying was carried out in the northern part of the valley.

The agriculturally cultivated alluvial area has been feeling an urgent need for the introduction of farming under irrigation, requiring to dig new canals. A continuously increasing number of industries have been located on alluvial soils along the banks of the Tisza. These facts also justify the more detailed geological investigations of the Tisza alluvium.

The area of larger-scale investigations has been selected to the east of Pusztaszer village in the northern part of the southern Tisza valley, at the junction of the Danube-Tisza Interfluvium and the Tisza valley. (Fig. 1).

In the west the Tisza valley is bounded by the Danube-Tisza Interfluvium Ridge. The Ridge is constituted in a thickness of 20 to 150 m by Pleistocene eolian sedi-

ments. Its surface is patterned by sanddune ranges separated from one another by „szik”-soil surfaces and chalky shallow sloughs, periodically waterlogged.

In the Tisza valley the sediments are represented on the surface by clayey infusion-loess and Holocene lacustrine sediments. These last-mentioned deposits happen to attain their widest extension in the area under consideration, i. e. in the vicinity of Lake Dongér and of Lake Csáj lying to the NE of the former.

DESCRIPTION OF THE SEDIMENTS

The authors have sought to explore the territory by field observations: by analyzing samples taken from the surface in the geologically most critical part, the vicinity of Lake Dongér: by 10-m-deep boreholes: by detailed, laboratory granulometric analyses of 136 samples: by determining the carbonate content of 125 samples and measuring the pH of 125 samples.

Within the uncovered thickness three formations could be distinguished:

1. Alluvial sediments in the lower part.
2. Loess in the middle part.
3. Alluvial and lacustrine sediments and eolian sands in the upper part.

1. The lower half of the uncovered sequence is constituted in 5 m thickness by fine-grained sediments (fine silts and its variants) (Fig. 2. and 3).

It is only Borehole 5 of Section I and Borehole 14 of Section II that have reached into fine sands instead of silts. In several places, slightly peaty lenses, indicating the one-time proliferous vegetation, are intercalated. The lenticular mode of occurrence is characteristic of the sequence as a whole. The curves 2, 4, 5, 8, 9 of Fig. 4 illustrate examples of the types of sediments occurring here.

As shown by their heavy minerals composition, the sands are of Tisza river origin (B. Molnár 1961, 1964, 1966, 1967). As determined by the grain-shape method developed by I. Miháltz —T. Ungár—P. Dávid (1954, 1955), the sand grains belong for the most part to the sharp-edged, angular types 1 and 2, i. e. to the fluvial type (Table 1).

The carbonate content of this 5-m-thick sequence is commonly below 5 % or between 5 and 10%, its pH being about 8.0.

2. The afore-mentioned sequence is overlain in 2 to 5 m thickness by infusion-loess, clayey or alkalized („szik”-soil-coated) in many outcrops (Fig. 1, 2, 3). In the broader outskirts this same formation was also described by I. Miháltz (1953, 1967) and T. Ungár (1956).

Its colour and structure alone are enough for one to identify the sediment with loess recognizable even to the naked eye. The physical conditions of its occurrence suggest, unlike the commonly lenticular development of the fluvial sediments, a sedimentation in a non-agitated environment. Its granulometric composition shows the predominance of the 0,02—0,05 m \varnothing fraction characteristic of the loess (curves 12, 13, 15, 16, 18 and 19 of Fig. 4), though the $>0,02$ mm fraction is also significant (about 20—40%), which is due to deposition in a humid environment and to subsequent alcalization. Its carbonate content, 20 to 30%, is striking in every lithological log, while its pH, 8 to 9, is somewhat higher than that of the previous sequence. The poor gastropod and pollen contents are different from those of both the under- and overlying sequences, being similar to those of the infusionloesses described from other localities.

In correspondance with the humid environment of deposition, the sequence un-

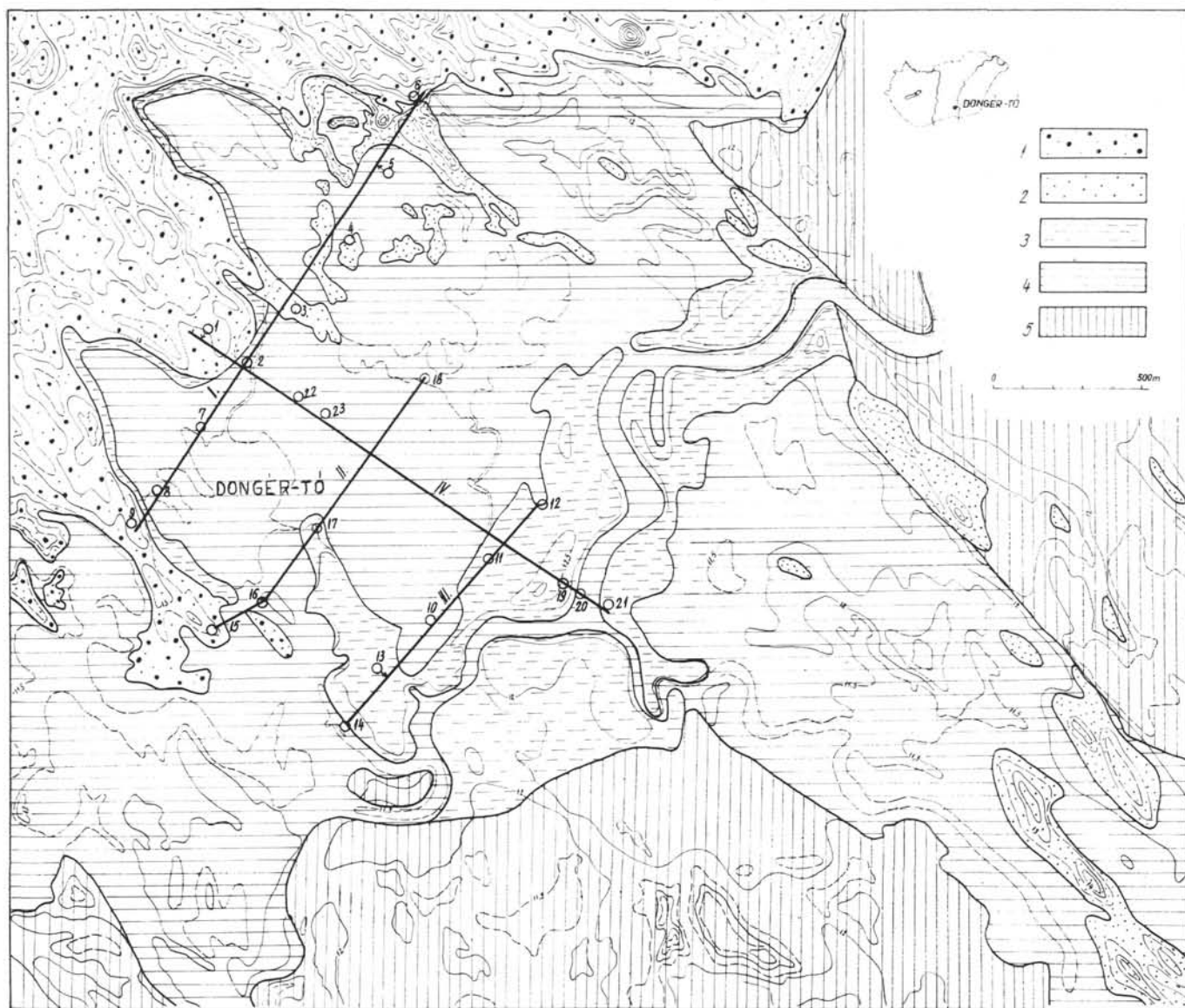

Fig. 1.: Geology of the territory of Lake Dongér.

1. Small sand. — 2. Fine sand. — 3. Fine silt. — 4. Clay. — (1—4. Holocene). — 5. Alcalized infusion-loess. (Pleistocene)

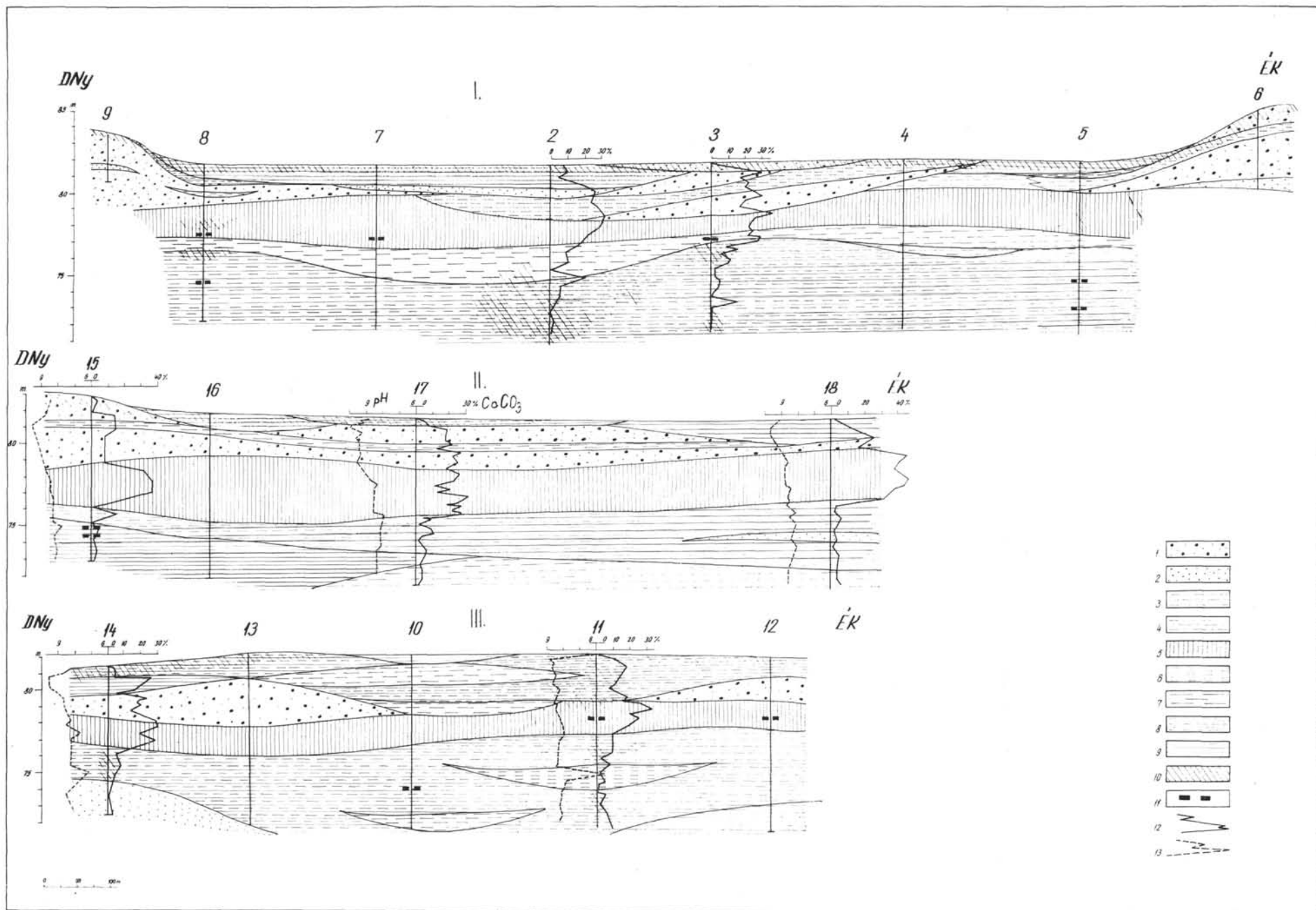

Fig. 2: Profile I—III.
 1. Fine-sandy small sand. — 2. Small-sandy fine sand. — 3. Fine sand with coarse silt. — 4. Coarse silt with fine sand. — Alcalized infusion-loess. — 6. Fine-silty coarse silt. — 7. Coarse-silty fine silt. — 8. Clayey fine silt. — 9. Fine silty clay. — 10. Humic sediment. — 11. Slightly peaty layers with plant remains. — 12. Carbonate content. — 13. pH value

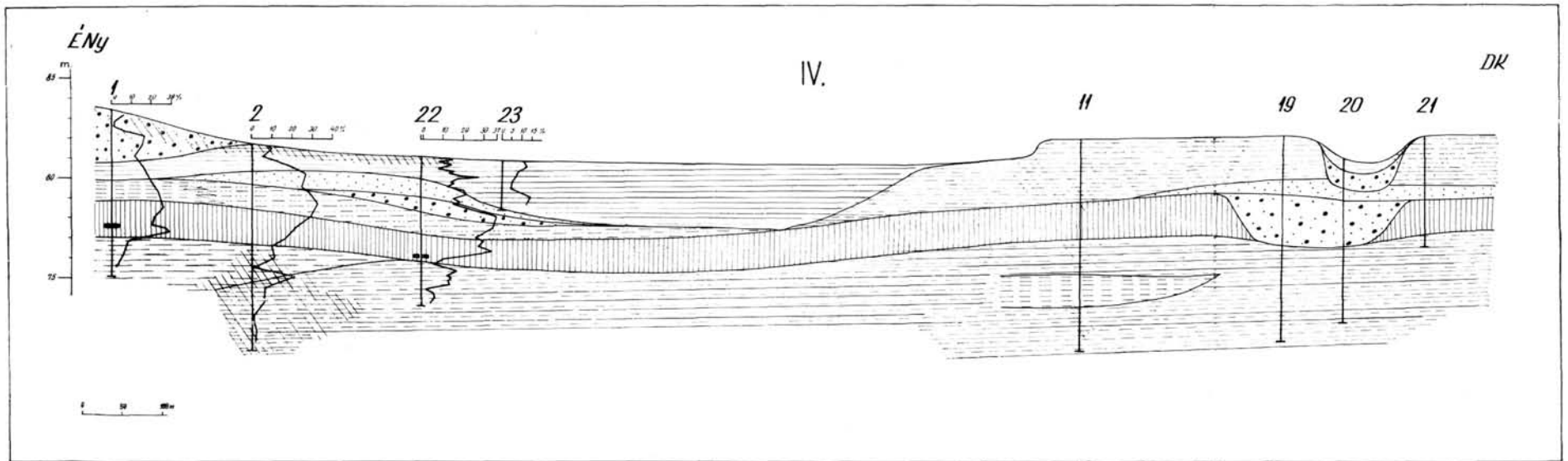
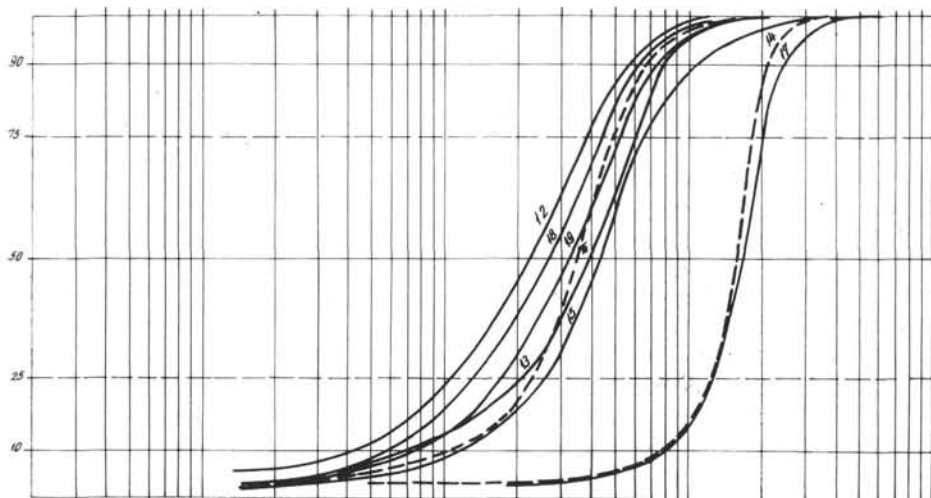
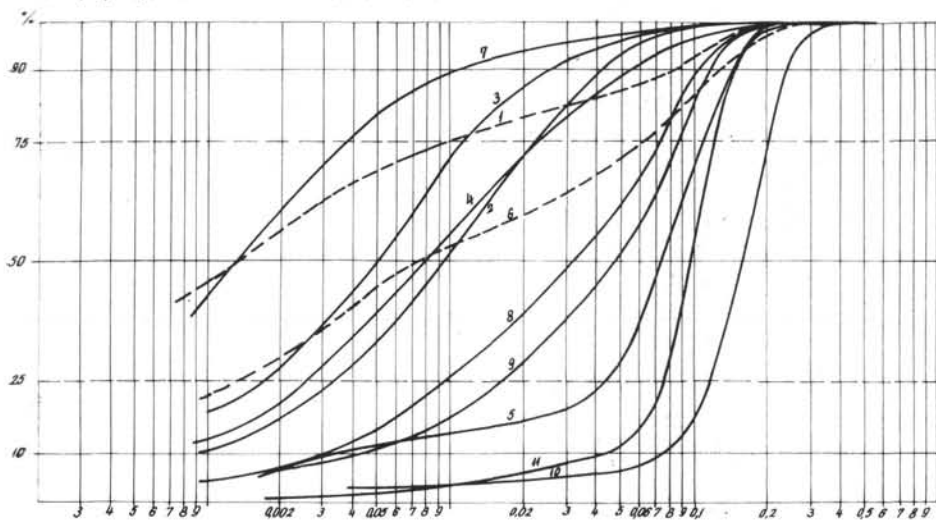

Fig. 3: Profile IV (For legend, see Fig. 2)

1. 8.f. 0,2 - 0,5 m.	5. 14.f. 7,5 - 8,0 m.	9. 18.f. 9,7 - 10,0 m.
2. 11.f. 8,9 - 9,4 m.	6. 15.f. 1,7 - 2,0 m.	10. 19.f. 4,0 - 4,8 m.
3. 12.f. 0,4 - 0,8 m.	7. 16.f. 0,4 - 0,5 m.	11. 20.f. 1,5 - 1,7 m.
4. 14.f. 5,0 - 5,4 m.	8. 17.f. 9,9 - 10,3 m.	

12. 3.f. 3,2 - 3,4 m.	14. 9.f. 0,8 - 1,5 m.	16. 14.f. 3,4 - 3,6 m.	18. 18.f. 2,4 - 2,6 m.
13. 8.f. 2,5 - 3,2 m.	15. 11.f. 3,1 - 3,5 m.	17. 15.f. 1,1 - 1,2 m.	19. 21.f. 3,6 - 4,0 m.

Fig. 4: Examples of the granulometric curves of the sediment types occurring in the Lake Dongér area (top: alluvial and lacustrine sediments; bottom: eolian sediments)

der consideration locally includes (e. g. in boreholes 7, 11, and 12) slightly peaty lenses with fossil plant remains. (The new approach to the genetics of the infusions has not been tackled (see M. Pécsi 1967).

The differences in the thickness of the loesses can be ascribed to erosion. The greatest thickness may have been stripped of in those places, where the loess in no

longer exposed to the surface. For instance, in the line of boreholes 19 and 20 the loess layer has been entirely worn away by fluvial erosion. In this zone there is still a depression on the surface, which has not ceased attracting surface drainage (Fig. 1 and 3).

3. The loess is in many places overlain by 3 to 5 m of lenticular, though never peaty, sediments which often pinch out and vary in granulometric composition between clay and small sand (curves 1, 3, 6, 7, 10, 14, 15 of Fig. 4). The finest clay sediment ever observed in the territory also appears here and it always occurs near the surface or is totally exposed to it (curves 1, 3, 7, of Fig. 4).

The heavy minerals composition of the loess-covering sands showed in all of the cases a mixture of sources (Danube-and-Tisza origin), whereas the underlying ones did always suggest an origin from the Tisza river. (B. Molnár, 1964, 1966, 1967). The Danube-derived fraction of the heavy minerals is always more rounded, because of the greater distance of transportation, as compared to the fraction deriving from the Tisza flood-plain.

There are differences in the shape of the quartz grains, too. The loess-covering sands show the predominance of grains belonging to the 3rd type of attrition. The most essential differences in the percentage distribution and the grain shape of the minerals have been indicated by encircling the respective figures in Table 1.

The loess-covering layers differ from the loess-underlying ones in both carbonate content (15—22%) and—immediately under the surface—pH (8,5—9,2) (Fig. 2 and 3). On account of the physical conditions of occurrence it seems to be evident that the loess is overlain by fine-grained alluvial and lacustrine sediments and wind-blown sands of mixed, Danube-and-Tisza, origin. The wind-blown sands at the junction of the Danube-Tisza Interfluvium and the Tisza valley directly overlie the loess, being exposed to the surface in many places (Fig. 2, Section I, Borehole 6—9). In other places, closer to the Tisza river (these cases being more frequent), they pinch out between alluvial and lacustrine deposits.

On the geological map, scale 1:10 000, made on the basis of the results of investigations (Fig. 1), the coarsest sediments (small-grained wind-blown sands) are shown to occur in the highest morphological position in the NW part of the territory. The wind-blown sands covering the surface end with SE-trending tongues whose direction coincides with the predominant wind direction of the Danube-Tisza Interfluvium (R. Wagner 1931).

To the SE of the contiguous wind-blown sand area there are isolated occurrences of fine wind-blown sands which either crop out from below alluvial or lacustrine sediments, or overlie the loess formation.

These too form minor dunes rising some 40 to 50 cm above their background and coinciding in direction with the afore-mentioned wind-blown sand tongues.

Heavily alkalized in most of its outcrops, the loess formation occurs in the NE and S parts of the territory. The depressions between loess and wind-blown sand are occupied by Lake Dongér and minor abandoned river channels blanketed by clay and fine silt. The age of the formations.

An important evidence for the understanding of the geohistorical evolution of the territory is provided by the loess layer which is present throughout the territory and represents the last glaciation of the Pleistocene.

In the beds underlying the loess Mrs. Miháltz found and identified *Betula*, *Salix* and *Alnus* pollen grains accompanying *Pinus silvestris* constituting about 50% of the pollen spectrum. Of the fossil remains of plants other than trees the pollen

Table 1.

Examples of the results of the analysis for heavy minerals and grain shape of sand sampler from the borholes in the Lake Dongér area
(Fraction analyzed: (0,1—0,2 m/m))

Name of mineral	No of borehole and interval of sampling				
	Sands of mixed, Danube-Tisza, origin			Sands of Tisza origin	
	6. 0,6—0,9 m	15. 0,5—0,85 m	13. 1,9—2,0 m	18. 7,0—7,35 m	14. 8,5—9,0 m
Hypersthene	6,7	5,1	1,3	11,8	18,7
Other ortho-rhombic pyroxenes	1,8	2,8	3,1	1,1	1,3
Augite	10,9	11,3	8,8	24,0	19,3
Diopside	3,0	2,3	2,5	1,1	0,7
Bazaltic hornblende	0,6	0,6	1,3	9,7	14,7
Magnetite	4,2	5,6	5,0	7,0	12,0
Biotite	3,0	0,6	1,9	2,7	1,3
Apatite	0,6	—	3,1	1,1	1,3
Zirkon	—	0,6	—	—	—
Chlorite	0,6	1,1	0,6	2,2	3,3
Turmaline	1,8	—	3,1	1,6	—
Zoisite	—	—	0,6	—	0,7
Rutile	—	—	0,6	0,5	—
Hornblende	4,2	3,4	10,7	5,4	3,3
Actinolite-tremolite	2,4	—	1,9	0,5	—
Garnet	29,8	41,8	37,2	9,7	12,7
Staurolite	1,2	1,7	1,3	0,5	—
Kyanite	0,6	1,1	—	0,5	2,0
Calcite-dolomite	—	—	—	2,2	0,7
Limonite	1,8	1,1	1,3	2,7	—
Weathered minerals	26,8	20,9	15,7	15,7	6,7
Total heavy minerals weight % of the analyzed fraction	3,46	2,8	2,35	2,32	2,02
Grain shape analyses 1.	—	—	—	0,8	2,5
(% of grain types) 2.	32	28	30,5	57,6	61,0
3.	65	70	68,0	41,2	36,0
4.	3	2	1,5	0,4	0,5

grains of *Carex*, *Typha* and *Sagittaria* and of *Botryococcus* algae, forms indicating a stagnant-water environment (flood-plain), were encountered.

According to Mrs. Miháltz, the above pollen assemblage is indicative of a humid climatic phase tending to coolness. This is confirmed by the presence of peaty lenses. On account of their physical conditions of occurrence and pollen spectrum, these strata may have been deposited during the W_2 — W_3 interstadial which preceded the last glaciation.

The overlying loess contains few pollen grains: mainly *Pinus silvestris*. This loess layer was deposited in the last stadial: in W_3 . The slightly peaty lenses with fossil plant remains occurring in its lower part may correspond to the transition from the W_2 — W_3 interstadial to the W_3 stadial, i. e. to an environment which may have been temporarily warmer and wetter.

Because of frequent desiccation the loess-covering wind-blown sands and alluvial and lacustrine sediments have yielded just a few pollen grains. These include hardly any Coniferae, and it is the non-tree pollen that predominates (*Chenopodiaceae*, *Artemisia* and *Compositae*). According to Mrs. Miháلتz, the representatives of *Chenopodiaceae* confined to the uppermost 20 cm may be connected with the alcalization of the soil. The drying trend of the climate is also evidenced by the lack of peaty lenses in this sequence and by the higher pH observed in all of the samples analyzed. On the basis of their superposition to the loess and of their pollen spectrum these strata can be referred to the Holocene.

GEOLOGICAL HISTORY

The history of the territory has been sketched in Fig. 5 and Fig. 6.

During the last stadial (W_3) the amount of precipitations decreased under the cooler climate. Thus fluvial sedimentation was replaced by loess deposition. Both the alluvium and the loess formation extend beyond the contemporary eastern boundary of the Danube-Tisza Interfluvium. To the west they continue under the wind-blown sands.

At the beginning of the Holocene the climate became again more humid and the flood-plain of the Tisza grew again wider. The loess of the W_3 stadial was dissected, and its upper part eroded in many places, by the river. The loess-covering sediment also continues a little farther westwards in to the Danube-Tisza Interfluvium, below and within the wind-blown sand sequence (Fig. 3, Profile I, borehole 1, 2; Fig. 5, 2/b). In the profile of Fig. 6 the Holocene fluvial sediment, overlying the loess elsewhere, is absent. However, a few kilometres to the N of the profile, in the vicinity of Lake Fehér, it does occur already.

In the dry hazel-nut stage of the Holocene during which the wind-blown sand movement was common in the Danube-Tisza Interfluvium, the sands were migrated southeastwards here too, in correspondance with the predominant wind direction. As a result of this process a part of the early Holocene alluvium was buried (Fig. 3, Profile I: boreholes 1 and 2, Fig. 5: 2/a). Where only the loess is present, the wind-blown sands rest directly on the loess layer (e. g. in the section of Fig. 6).

Under the slightly more humid climate that followed the hazel-nut stage, the stagnant waters left over by the frequent floods evaporated in the summer seasons and led to alcalization. In the waters of already low energy farther off the Tisza, just finegrained sediments could settle and thus accumulation slowed down. In the areas close to the river bed, however, the accumulative power of the river was greater. Therefore the absolute height of the more distant areas decreased with the passing of time (i. e. these areas became relatively deeper) and the stagnant waters accumulated in intermittent natron lakes. Lake Dongér, Lake Csáj and Lake Fehér belong among these. Under natural conditions their waters are not recharged by anything else than the precipitations and the ground-waters migrating from the Danube-Tisza Interfluvium towards the local depressions.

The eastern side of the southern Tisza valley shows a similar structure. However, the eastern boundary is not marked by the wind-blown sands, unlike in the west, so that the Tisza valley passes more gradually into the Trans-Tisza Plain (to the east of the river).

Within the above-outlined area the Tisza valley s. str., the contemporary erosional depression of the river and its accumulation zone lie a few metres deeper (Fig. 6). The last-mentioned zone extends in general to the east of the river.

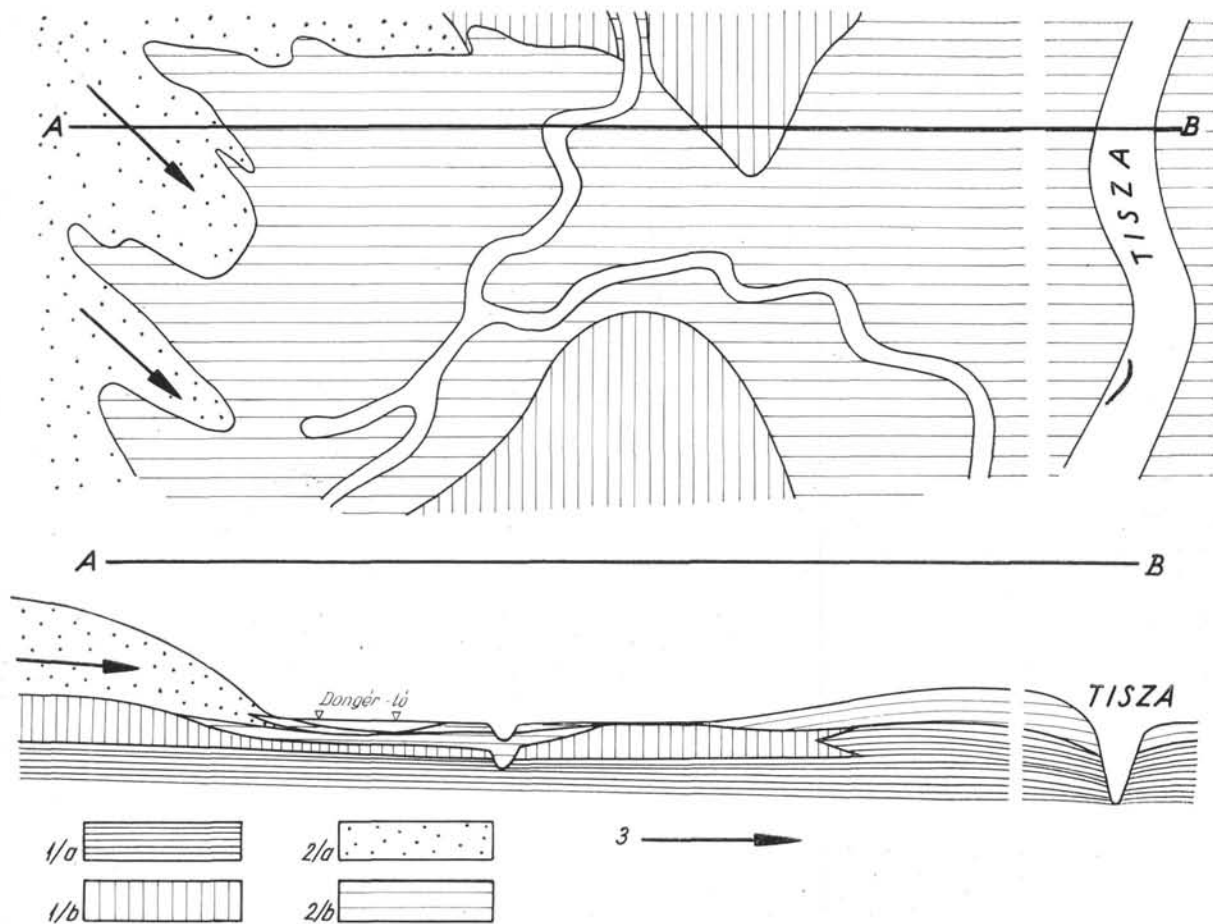

Fig. 5: Idealized sketch of the junction of the Danube-Tisza Interfluve and the Tisza valley la. Fluvial alluvium. 1b. Alcalized in fusion-loess. — 1a—1b. Pleistocene. 2a: Wind-blown sand — 2b: Alluvial and lacustrine sediment. 2a—2b: Holocene. — 3. Direction of sand movement

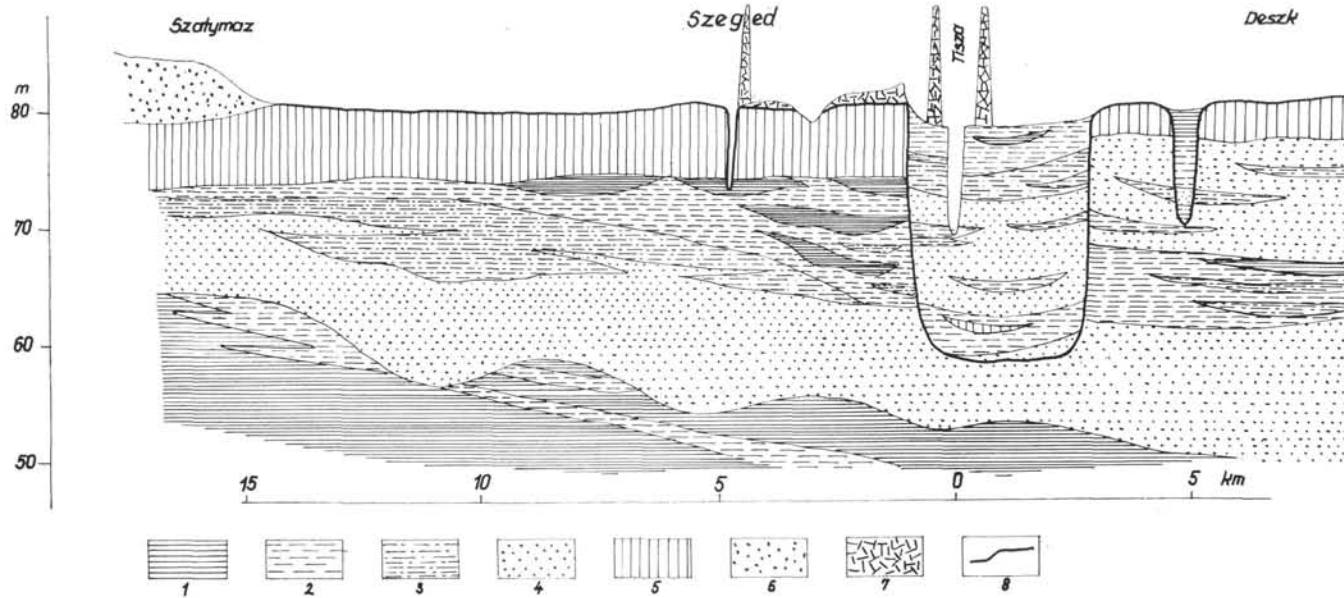

Fig. 6: Profil across the southern part of the Tisza valley, according to I. Mihály (1966) 1. Clayey silt and clay. — 2. Silt. — 3. Silty fine sand. — 4. Sand. — 5. Loess. — 6. Wind-blown sand. — 7. Zone of accumulation. — 8. Pleistocene-Holocene boundary

After the Tisza's regulation the deposition of sediments within the levees has changed, the grain size of the sediments has grown coarser and the rate of accumulation has been speeded up.

BIBLIOGRAPHY

- Dávid P.* (1955), A Duna-Tisza közti futóhomok koptatottsága. Szeged, (Manuscript) pp. 1—48.
- Miháltz I.* (1953), A Duna-Tisza köze déli részének földtani felvétele. Magyar Állami Földtani Intézet Évi Jelentése 1950-ről. Bp. pp. 113—144.
- Miháltz I.—Ungár T.* (1954), Folyóvízi és szélfújta homok megkülönböztetése. Földtani Közl. 84.:1—2. Bp. pp. 17—28.
- Miháltz I.* (1966), A Tisza-völgy déli részének vízföldtana. Hidrológiai Közl. 46. Bp. pp. 74—90.
- Miháltz I.* (1967), A Dél-Alföld felszínközeli rétegeinek földtana. Földtani Közl. 97.:3. Bp. pp. 294—307.
- Molnár B.* (1961), A Duna-Tisza közti eolikus rétegek felszíni és felszín alatti kiterjedése. Földtani Közl. 91.:3. Bp. pp. 300—315.
- Molnár B.* (1964), A magyarországi folyók homoküledékeinek nehézasvány-összetétel vizsgálata. Hidrológiai Közl. 44.:8. Bp. pp. 347—355.
- Molnár B.* (1966), Pliocén és pleisztocén lehordási területváltozások az Alföldön. Földtani Közl. 96.:4. Bp. pp. 403—413.
- Pécsi M.* (1967), A löszfeltárások üledékeinek genetikai osztályozása a Kárpát-medencében. Földrajzi Értesítő 16.:1. Bp. pp. 1—18.
- Sümeghy J.* (1953), A Duna-Tisza közének földtani vázlatja. Magyar Áll. Földtani Int. Évi Jelentése 1950-ről. Bp. pp. 233—262.
- Ungár T.* (1956), A Kistelektől É-ra levő terület felszíni képződményei. Földrajzi Ért. 5. Bp. pp. 283—297.
- Wagner R.* (1931), A magyar Alföld szélviszonyai. Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára, Szeged.

EPIPHYTENVEGETATION DER WEISSPAPPELSTÄMME VON DEN SANDBINDENDEN WÄLDERN DER GROSSEN UNGARISCHEN TIEFEBENE

von
LÁSZLÓ GALLÉ

(Szeged, Móra-Ferenc-Museum)

Ich habe die xerophilen und mesophilen Flechtenzönosen der Flugsandböden und der sandbindenden Wälder der Ungarischen Tiefebene — zunächst von zöno-logischem Gesichtspunkt aus betrachtet — im Donau-Theiss-Zwischenstromland seit 1930 untersucht. Meine Beobachtungen habe ich in dem südlichen Teil der Gros-sen Ungarischen Tiefebene, in der Umgebung von Szeged begonnen, dann nach Norden und Nordwesten forstschreitend habe ich auch die von Szeged ferner liegen-den Sandwälder aufgesucht. Meine Untersuchungen habe ich in den folgenden Wäldern angestellt. In Szeged-Ásotthalom: der Versuchswald der Forstschule, die Reservat „Emlékerdő“¹, Kiss-Ferenc-erdeje, Dobó-erdő“²; in Pusztamérges: Honvéd erdő; in Sándorfalva: Hantházi-erdő; neben Kecskemét: Szikra-erdő, Bugaci-erdő, die Sandhügelchen von Lakitelek; in Nagyőrös: Pálfája und Nagyerdő. Nicht nur die Flechtenvegetation dieser Wälder wurde von mir untersucht, sondern auch die da, auf dem Sandboden lebenden Flechtenzönosen (vgl. GALLÉ, 1968. I.) ja sogar die Epiphytenzönosen des Stammniveaus. Im Vergleich zu der Algen-, Pilz-, Flechten- und Moosdecke anderer Baumarten (*Quercus robur*, *Robinia pseudo-acacia*, *Populus canadensis* sensu lat., *Betula alba*), habe ich die cryptogame Epiphy-tenvegetation der *Populus alba* und *P. canescens* für die reichste gefunden. Selbst an den Weiss- und Graupappelstämmen ist die Epiphytenvegetation nicht identisch; sie hängt davon ab, ob sie in einem unter Forstkultur stehenden, öfters verjüngten, eventuell periodisch geweideten, d. h. von Menschen oder landwirtschaftlichen Tie-ren besuchten, bzw. als ein Naturschutzgebiet verwalteten Wald wachsen. Die reichste cryptogame Epiphytenvegetation habe ich an den *Populus alba*- und *P. canescens* -Stämmen des heute ungefähr 80 Jahre alten und als ein Reservat bewahr-ten Emlékerdő zu Ásotthalom gefunden. Dieses Gebiet spiegelt den ursprünglichen Zustand der Sandwälder am meisten ungestört, ihre sich ohne menschliches Ein-wirken herausgebildeten Zönosen. In der Reservation findet keine Holzgewinnung, keine künstliche Verjüngung statt. Selbst die zugrunde gehenden Holzstämme blei-ben auf dem Schutzgebiet. Auch die Haustiere vermögen höchstens den Waldrand zu erreichen. Bei der Auseinandersetzung der mikroklimatischen und zönologischen Umstände der Weisspappelstämme habe ich in meiner Abhandlung deshalb die in Emlékerdő gefundenen Umstände zum Vergleich verwendet.

Zu den grundlegenden Untersuchungen habe ich die Werke von HARGITAI (1940), BODROGKÖZY (1957), R. Soó (1964) und Á. BOROS (1968) benutzt und von den Werken ausländischer Verfasser hauptsächlich G. DEGELIUS' Abhandlungen über die Untersuchung der Epiphytenvegetation der *Betula*- (1957) und der *Fraxinus excelsior*-Stämme (1964).

¹ emlékerdő = ‚Gedenkwald‘

² Das ungarische Wort *erdő* bedeutet ‚Wald‘ (erdeje ‚sein Wald‘)

METHODEN

Im Laufe meiner Untersuchungen habe ich die Epiphytenvegetation zahlreicher 50—80 Jahre alter Stämme beobachtet. In den physischen Umständen, im Chemismus und in der Epiphytenvegetation der *Populus alba*- und *P. canescens*-Stämme habe ich keine wesentlichen Abweichungen gefunden und deshalb erwähne ich später diese zwei Baumarten zusammengezogen unter dem Namen „Weisspappel“.

Ich habe den physischen Zustand der Stämme untersucht und ihre Umkreise in 1 m Höhe über dem Bodenniveau gemessen.

An den oberen Abschnitten mit glatter Rinde und an den unteren mit rissiger Borken (Rythidom) habe ich aus dem Stoff der Rinde Muster von ungefähr 2 mm Dicke genommen, um die in den Stämmen herrschenden pH Wert (Hydrogenionkonzentration) feststellen zu können. Diesen Stoff von einer gründlich gereinigten Oberfläche habe ich fein gemahlt und nach Verdünnung des Mahlprodukts in destilliertem Wasser und nach seiner Aufschüttelung habe ich pH-Messungen vorgenommen.

Die auf den Stämmen herrschenden Lichtverhältnisse wurden mit Belichtungsmesser „Werralux“ gemessen, dessen praktische Ablesungsskale mit einem Lux-Photometer vergleichend habe ich die Beleuchtungswerte in Lux ausgedrückt erhalten.

Die Feuchtigkeitsverhältnisse, das Mass der Verdampfung habe ich mit PICHE'schen Evaporimetern festgesetzt, auf die ich zur Chromatographie benutzte Papierscheiben von 7 cm Durchmesser aufgelegt hatte.

Bei der Aufnahme der Epiphytenzönosen habe ich Quadrate von 20×20 cm Seitemass, d. h. von 400 cm² Oberfläche benutzt, die ich an jeder Seite der ausgewählten Stämme von unten nach oben fortschreitend angewendet habe. Für die Ermessung einer jeden Zönose habe ich 20—20 Aufnahmen verfertigt.

Bei der Auswertung der zönologischen Aufnahmen habe ich den BRAUN-BLANQUET-FREY's 5-er Skala angewendet, um die Bedeckungsstufe (D-Werte) auszudrücken.

ERGEBNISSE

a) DIE ALGENVEGETATION

Die Algenvegetation der Weisspappelstämme der Sandwälder ist ärmlich, sie beschränkt sich nur auf drei Arten. Ihre Rolle ist gleichwohl wichtig, denn sie mögen für Pioniere bei der Ausgestaltung der Epiphytenvegetation angesehen werden. Die am häufigsten vorkommenden Grünalgen sind die Chlorophyceen. Sie besiedeln die nasseren, gewöhnlich nach Norden exponierten unteren Teile der Stämme und bilden stellenweise einheitlich grüne, staubige Decke. Sie dringen sich nur in die Risse der Rinde hineinziehend, höher als 50—60 cm nur selten hinauf. Sie sind beinahe an allen älteren Stämmen, bzw. in den verharschten Teilen der jüngeren Stämme zu finden. An vielen Stämmen kommen auch ungleichmässige, rissige, dunkelgrüne Decken vor, die von solchen, in die Ordnung der *Chlorococcales* gehörenden Grünalgen (*Protococcus*, *Chlorella*) gebildet sind, deren meisten Zellen von Pilzhyphen umgeben sind, deren Haustorien auch in die einzelnen Algenzellen hineindringen. Diese Decken zeigen die Anfänge einer Pilz-Alge Symbiose, obzwar an ihnen nicht einmal die für die einfacheren Algenlager charakteristische Struktur festgestellt werden kann.

Eine kurze Darlegung der vorkommenden Algenarten ist die Folgende.

Protococcus viridis AGARDH.

Zellen sind kugelförmig mit einem Durchmesser von 3—6 μ , sie stehen allein oder bilden kleinere oder grössere Zellenhaufen und sind im Gegensatz zu den Wassergestalten nur selten fadenartig. Sie bilden auf der unteren, nasseren, rissigen Borke, gewöhnlich mit N-Exposition, eine farbenartige, staubige, grüne Decke. Diese Alge ist, ähnlich den übrigen, in den unteren Regionen der Stämme lebenden Epiphyten, weniger stickstofftolerant.

Chlorella vulgaris BEYERINCK

Einzellige, alleinstehende, kugelförmige Alge, mit einem Zellendurchmesser von 5—10 μ . Ihre Chloroplasten liegen an der Zellwand und sind glockenförmig. Sie bildet eine ziemlich dünne, grüne Schicht kleinerer Ausdehnung am unteren Teil der Stämme, aber sie kommt auch mit *Protococcus viridis* gemischt vor. Die *Chlorella*-Arten können übrigens nicht nur mit Pilzen, sondern auch mit einigen einzelligen Protozoen in Symbiose treten.

Trentepohlia umbrina (KÜTZ.) BORN.

Eine im allgemeinen zusammenbleibende, fadenähnlich gruppierte, aus rundlichen Zellen bestehende Algenart, die nicht nur die glatte und freie Oberfläche der Rinde einnimmt, sondern auch in die Risse hineindringt und sich auch auf dem Grund der Seite derer beobachten lässt. Ihre Zellenbreite schwankt zwischen 7—27 μ . Sie ist die Gonidialalge der zu den Flechten-Familien *Pyrenulaceae*, *Graphidaceae*, usw. gehörigen Flechtenarten. Von diesen Algenarten kommt aber auf den Weisspappeln nur die *Arthonia dispersa* vor. Die Ansiedlung der Arthoniaarten an den Stämmen lässt sich so erdenken, dass ihre Sporen aus den asci der fadenartigen Fruchtkörper loswerden, durch den Wind geflogen an die Stämme geraten, wo sie anhaften und unter geeigneten Umständen aufkeimend, mit den Trentepohliazellen Fühlung nehmen. Später dringen die Pilzhyphen auch in die Zellen des Oberflächengewebes der Borke hinein und bringen aus hellfarbigen Flecken bestehende Lager zustande.

b) DIE PILZVEGETATION

Auch die Pilzvegetation der Stämme ist ärmlich, denn sie besteht nur aus vier Arten. Diese Arten sind hauptsächlich die holzbohrenden Pilze. Von ihnen kommen *Fomes fomentarius*, *Phellinus igniarius* und *Schizophyllum commune* selbst in den Stämmen der Bäume vor, die *Lenzites albida* lebt jedenfalls nur auf der alten Borke, bzw. auf der Borke umgestürzter und morscher Stämme.

Eine kurze beschreibung der Pilzarten ist die folgende.

Fomes fomentarius (L.) KICKX.

Seine graulich gefärbten Fruchtkörper gerippt Oberfläche sind dick, kissengestaltig, hier mit einem Durchmesser von 10—20 (übrigens von 10—40) cm. Auf der flachen unteren Oberfläche der Fruchtkörper sind enge Poren zu finden. Er kommt auf einigen Stämmen sporadisch vor.

Lenzites albida L.

Er ist ein lamellärer Zunderschwamm weisser oder mattgelblicher Färbung, mit einem 1—5 cm breiten Fruchtkörper und es wachsen manchmal mehrere Fruchtkörper darin zusammen. Er ist ein das ganze Jahr lang wachsender holzverwitternder Pilz, der zunächst einmal auf umgestürzten, morschen Pappelstämmen häufig ist.

Phellinus igniarius (L. EX FR.) QUÉL

Seine 10—25×4—10 cm dicken, rostroten und später schwärzlich-braunen Fruchtkörper sind „hufenförmig“, sie werden verholzt und später knochenhart. An Stämmen kommt er nur sehr stellenweise vor.

Schizophyllum commune FR.

Der Durchmesser seines Hutes braungrauer, silberig- oder weissgrauer Färbung schwankt zwischen 1—5 cm, seine Oberfläche ist filzartig stoppelig. Seine Lamellen sind graurot, mit gespaltenen Kanten. An einigen Weisspappelstämmen lässt es sich — stellenweise — das ganze Jahr lang finden.

c) FLECHTENVEGETATION

1. Zusammensetzung der Flechtenvegetation

Die an den Weisspappelstämmen befindliche Flechtenvegetation erweist sich als die reichste im Vergleich zur Flechtenvegetation an den Stämmen anderer Bäume eben so wie zu den übrigen Kryptogamen der Weisspappel. Die höheren, glatteren Rindenoberflächen hellerer Färbung sind zunächst von Krustenflechten eingenommen, auf den unteren rissigen Stammoberflächen dunklerer Färbung sind Laub- und Strauchflechten zu finden.

Die untere Tabelle stellt die prozentuale Zusammensetzung der Flechtenvegetation der in den verschiedenen Sand-wäldern untersuchten Weisspappelstämme Lebensformen nach dar.

Fundstelle	Zahl der gesamten Arten	D a v o n		
		Krusten- flechten	Laub- flechten	Strauch- flechten
Ásothalom, Emlék-erdő	47	42,6	44,6	12,8
Wald zu Csengele	30	40,0	43,3	16,7
Pusztamérget, Honvéd-erdő	26	30,8	50,0	19,2
Kecskemét, Szikra-erdő	32	28,1	56,3	15,6
Lakitelek, Hügelchen	18	22,0	68,0	10,0
Nagykörös, Pálfája	20	15,0	70,0	15,0
Nagykörös, Nagyerdő	24	20,0	67,5	12,5
Sándorfalva, Hantházi-erdő	31	22,6	62,0	15,4

2. Besiedlung der Stämme. Sukzessionsverhältnisse

Die Hauptrolle in der Besiedlung der Weisspappelstämme mit Epiphyten wird von den Flechten, bzw. stellenweise von den Algen oder Flechten-Moos-Komplexen gespielt.

An den oberen, glatten Rindenteilen der Baumstämme erscheinen als Pioniere die sich in die Rinde hineinziehenden Arten von *Arthonietum dispersae*, mit endophloëdischem Lager. Diesen Zönosen folgen epiphloëdische Arten aus ähnlicher Weise Krustenflechten bestehende Zönose von *Lecanoretum carpinae continentale*.

An den Stämmen unterwärtsgehend, gegen die rissige Borke folgen die teils schon Laubflechtenarten der *Candelarietum concoloris*-Zönose, die grösserenteils Laubflechtenarten der *Xanthorietum candelariae* und *Physcietum ascendentis* Zönosen abwechseln. Gleichzeitig mit diesen Zönosen erscheinen auch einige blättrige Lebermoosen (*Frullania dilatata*, *Radula complanata*) einfacherer Konstruktion und ausserdem erscheint das eine staubige, gelbe Decke bildende *Lepraria candelaris*-Synusium. Auf dem untersten Stammdrittel, an der Oberfläche des starr rissigen Rhytidoms erscheint zuerst die Variante *Physcietum ascendentis parmiosum glabrae*, dann, von oben nach unten angesehen, unmittelbar über der Moosdecke, die am Unterteil der Stämme liegt, sogar in Kontakt mit dieser: die Variante *Physcietum ascendentis physciosum griseae*. An älteren, schräg gewachsenen Stämmen ist das *Parmelietum acetabulae* die Schlusszönose, dessen var. *physciosum tenellae* genannte

Variante gewöhnlich an der Oberfläche der morsch gewordenen Rinde und oft auf völlig umfallenen Stämmen gefunden werden kann. In den untersten, unmittelbar über dem Erdboden befindlichen teil der Stämme schliesst die für die Weisspappelstämme charakteristische Epiphytensukzession mit einem in seiner Menge aus Laubmoosen bestehenden Moosbezug.

3. Vermehrung der Flechten

An den Flechten der Weisspappelstämme lassen sich sowohl die ungeschlechtlichen als auch die geschlechtlichen Vermehrungsweisen beobachten.

Die ungeschlechtliche Vermehrung verläuft teils durch Fragmentation teils mit Soredienbildung, bzw. durch Isidien. Auch die geschlechtliche Vermehrungsweise, die Apothezienbildung kann bei vielen Arten beobachtet werden.

Die Fragmentation kann bei fast allen Flechtenarten auftreten. Die Soredienbildung ist bei einigen Arten (*Pertusaria*, *Phlyctis*, *Candelaria*) hier ausschliesslich. Unter den Parmelien kommen entweder isidiöse Arten oder isidiös-sorediöse Arten vor. Hauptsächlich Apothezien sind von vielen Krusten-, Laub- und Strauchflechten gebildet, ausser der Apothezienbildung kann aber auch Sorediumbildung vorkommen (*Physcia ascendens*, *Ph. orbicularis*, *Ph. tenella*).

Ich fasse meine auf die Vermehrungsweise der hier betroffenen Flechtenarten bezüglichen Beobachtungen in der Tabelle zusammen:

Flechtenname	Wachstums	Lebens	Die Vermehrung verläuft durch				Bemerkung
			Fragmentation	Soredien	Isidien	Apothezien	
	Form						
<i>Anapychia ciliaris</i>	Fr	An	(+)			+	Selten fruchtifizierend
<i>Arthonia dispersa</i>	Cr	AK				+	
<i>Bacidia muscorum</i>	Cr	AK				+	
<i>Caloplaca pyracea</i>	Cr	AK				+	
<i>Candelaria concolor</i>	Cr	SK	+	+			
<i>Candelariella vitellina</i>	Cr	AK				+	
<i>Cladonia magyarica corticicola</i>	Fr	Cl	+			+	
<i>Evernia prunastri</i>	Fr	Ra		+			
<i>Lecania cyrtella</i>	Cr	AK	+			+	
<i>Lecanora allophana</i>	Cr	AK	+			+	
— <i>carpinea</i>	Cr	AK	+			+	
— <i>hageni</i>	Cr	AK	+			+	
— <i>rugosella</i>	Cr	AK	+			+	
— <i>subfuscata</i>	Cr	AK	+			+	
— <i>subrugosa</i>	Cr	AK	+			+	
<i>Lecidea elaeochroma</i>	Cr	AK	+			+	
— <i>glomerulosa</i>	Cr	AK	+			+	
— <i>parasema</i>	Cr	AK	+			+	

Flechtenname	Wachstums	Lebens	Die Vermehrung Verläuft durch				Bemerkung
			Fragmentation	Soredien	Isidien	Apothezien	
	Form						
<i>Parmelia acetabulum</i>	Fo	Pa	+			+	Selten fruchtifizierend Apothezien sind selten
— <i>aspera</i>	Fo	Pa	+			+	
— <i>caperata</i>	Fo	Pa	+	+			
— <i>dubia</i>	Fo	Pa	+	+			
— <i>exasperatula</i>	Fo	Pa	+	+			
— <i>fuliginosa</i>	Fo	Pa	+		+		
— <i>glabra</i>	Fo	Pa	+			+	
— <i>physodes</i>	Fo	Pa	+	+			
— <i>subargentifera</i>	Fo	Pa	+	+	+		
<i>Parmelia sulcata</i>	Fo	Pa	+	+			
— <i>tiliacea</i>	Fo	Pa	+		+		
<i>Pertusaria amara</i>	Cr	SK		+	+		
— <i>globulifera</i>	Cr	SK		+			
— <i>leprarioides</i>	Cr	SK		+			
<i>Phlyctis agelaea</i>	Cr	SK		+			
— <i>argena</i>	Cr	SK		+			
<i>Physcia aipolia</i>	Fo	Pa	+			+	Üppig fruchtifizierend
— <i>ascendens</i>	Fo	An	+	+		+	
— <i>grisea</i>	Fo	Pa	+	+	(+)		Isidiöse Form ist selten
— <i>orbicularis</i>	Fo	Pa	+	+		(+)	
— <i>pulverulenta</i>	Fo	Pa	+			+	
— <i>stellaris</i>	Fo	Pa	+			+	Üppig fruchtifizierend Selten mit Apothezien
— <i>tenella</i>	Fo	An	+	+		(+)	
<i>Ramalina farinacea</i>	Fr	Ra	+	+			Apothezien sind selten
— <i>fraxinea</i>	Fr	Ra	+			+	
— <i>pollinaria</i>	Fr	Ra	+	+		(+)	
<i>Xanthoria candelaria</i>	Fo	Pa	+	+		+	
— <i>parietina</i>	Fo	Pa	+			+	
Lichen imperfectus:	Cr	SK		+			
<i>Lepraria candelaris</i>							

In der Tabelle angewandten Abkürzungen:

a) Bei den Wachstumsformen

Cr = Krustenflechte (thallus crustaceus)
Fo = Laubflechte (thallus foliaceus)
Fr = Strauchflechte (thallus fruticosus)

b) Bei den Lebensformen

AK = Epiphloëdische (Aussen-) Krusten
An = Anaptychia-Form
Cl = Cladonia-Form
Pa = Parmelia-Form
Ra = Ramalina-Form
SK = Soreumatische Krusten

4. Mikroklimatische Verhältnisse

Eine der sehr wichtigen Voraussetzungen der Erscheinung der Epiphytenflechten ist das an den Stämmen herrschende Lichtverhältnis, die Beleuchtung der Stämme. Um die Beleuchtungswerte feststellen zu können habe ich in dem Wald „Emlékerdő“ zu Ásotthalom die Lichtverhältnisse von 30 Weisspappelstämmen untersucht. Von den ausgewählten Stämmen hatten zehn eine üppige, zehn eine dünne Flechtenvegetation und an zehn Stämmen gab es überhaupt keine Flechte.

Meine Messergebnisse, in Mittelwerten ausgedrückt, sind in der unteren Tabelle enthalten.

	Weisspappelstämme											
	üppiger				dünnere				ohne			
	Flechtenvegetation											
	Mittelwerte der Beleuchtung in Lux ausgedrückt											
Exposition	S.	O.	N.	W.	S.	O.	N.	W.	S.	O.	N.	W.
Stamm Nr. 1—10.	4321	2094	1118	1547	3051	2285	1266	1833	841	528	362	512
Gesamtwert der Beleuchtung der Stämme	9080				8435				2243			

Die Messungen wurden am 20-ten Juli 1970, bei einem völlig klaren, wolkenlosen Himmel, zwischen 11 und 12 Uhr Mittags ausgeführt.

Um einen Vergleich mit den an den Baumstämmen gemessenen Angaben durchführen zu können, habe ich Lichtmessungen auch in der Mitte einer gräumigen Lichtung des Waldes „Emlékerdő“ vorgenommen. Hier ergab sich als Beleuchtungsmittelwert 16 000—16 500 Lux, obgleich die Messungen in demselben Zeitabschnitt durchgeführt wurden, wie bei den im Walde stehenden Baumstämmen.

Es ist offensichtlich schon aus den Angaben der Lichtmessungen, dass die Beleuchtung ein entscheidender Faktor für die Gestaltung der Flechtenvegetation ist. Unter Beleuchtungsumständen, die dem Wert 100—200 Lux entsprechen, kann sich die Flechtenvegetation nicht entwickeln, auch wenn sich der Beleuchtungsgesamtwert der Einheitsoberfläche — im Bezug auf den ganzen Stammkreis — zwischen 2200—2300 Lux bewegt. Die Flechtenvegetation auf gleichartigen Baumstämmen untersucht kann man feststellen, dass die Ausentwicklung der Flechtenvegetation nicht nur von dem Alter der Bäume, sondern grössenteils von den Beleuchtungsverhältnissen der Baumstämmen abhängt. Bei einer Beleuchtung von 300—400 Lux beginnt sich eine dünne Flechtenvegetation zu entwickeln, die gewöhnlich in Assoziationsfragmenten erscheint. Auch die Lagergrösse bleibt an der unteren Grenze des gewöhnlichen Masses. Der gesamte Beleuchtungswert dieser Stämme ist um 8000—8500 Lux. Auf den Einheitsoberflächen der mit einer üppigen Flechtenvegetation bedeckten Stämme erreicht die Lichtstärke 450—1000 Lux selbst an den Seiten nördlicher Exposition und dieser Wert kann an den am meisten beleuchteten Stammoberflächen südlicher Exposition bis auf 10 000 Lux aufsteigen. Der aus 40 Messungen ausgerechnete gesamte Beleuchtungswert dieser Stämme übersteigt 9000 Lux. Im Spiegel dieser Angaben und des Tempos der Kohlenassimilation kann

man auch die Produktion des organischen Stoffes durch die Epiphytenkryptogamen der wenig, schwach, bzw. gut beleuchteten Stämme verstehen.

Die Beleuchtungswerte sind im Unterteil der Stämme, in der Höhe der Moosschicht wesentlich niedriger als auf den von den Flechten besetzten Niveaus. Das ist in der folgenden Tabelle demonstriert:

Nummer der Stämme	Höhe über Bodenniveau in cm	Exposition	Beleuchtungswert in Lux	Bemerkung
1.	20	N.O.	450	Die Messungen wurden den 9. September 1970, zwischen 11—12 Uhr mittags, bei einem wolkenlosen, klaren Himmel ausgeführt
2.	30	N.	450	
3.	35	N.	400	
4.	25	S.W.	1000	
5.	20	N.O.	300	
6.	15	O.	1100	
7.	20	W.	300	
8.	25	N.W.	450	
9.	20	N.	400	
10.	30	N.O.	450	

Das Tempo des Wasserverlusts, die Verdorrung der Stämme ist in einer enger Verbindung mit den Beleuchtungsverhältnissen. Das Mass der während 24 Stunden stattfindenden Evaporation war:

- a) an stark beleuchteten Stämmen: 24,4 mm
- b) an halbverschatteten Stämmen: 21,8 mm
- c) an ganz verschatteten Stämmen: 12,5 mm

Die Messungen habe ich an den 9. September 1970. ausgeführt. Zur gleichen Zeit war die Tageshöchsttemperatur im Schatten gemessen 27,6 C°.

Die Evaporation steht also in gleichem Verhältnis zur Insolation: sie ist an sonnenglänzten (xerophilen) Stämmen von dem grössten, an halb verschatteten (mesophilen) Stämmen von mittelmässigem, an verschatteten (sciophilen) Stämmen von dem kleinsten Masse.

Das auf Grund der lokalen Aufnahmen aufgezeichnete Evaporationstempo ist auf der folgenden Tabelle angegeben worden.

Messungszeit (Uhr)	Lufttemperatur in C°	1.	2.	3.	Bemerkung	
		Gut beleuchtet; xerophiler Stamm	Halbverschattet; mesophiler Stamm	Verschattet; sciophiler Stamm		
7—8	20,0	1,7 mm	1,4 mm	1,2 mm	Heiterer Himmel. Windstille	
8—9	22,3	3,5 mm	2,5 mm	2,0 mm		
9—10	23,5	5,2 mm	4,4 mm	4,0 mm		
10—11	24,6	7,5 mm	6,6 mm	4,6 mm		
11—12	26,0	11,4 mm	9,5 mm	7,1 mm		
12—13	27,2	13,0 mm	12,3 mm	7,8 mm		
13—14	27,6	16,0 mm	14,4 mm	8,9 mm		
14—15	27,5	18,5 mm	16,6 mm	10,5 mm		
15—16	27,0	21,5 mm	19,5 mm	10,9 mm		Schleierwolken
16—17	26,0	22,5 mm	20,7 mm	11,5 mm		
17—18	25,2	23,5 mm	21,2 mm	11,9 mm		
18—19	23,0	24,4 mm	21,8 mm	12,5 mm		

Die Gestaltung des Mikroklimas und in Verbindung damit die Ausgestaltung der Epiphytenvegetation werden auch durch die Schrägung der Stämme beeinflusst.

Die Algen ziehen die schattigeren und mehr befeuchteten Strecken des basalen Teils der Stämme senkrechter Lage mit einer nicht viel zu rissigen Borke vor.

Von den Pilzen die Zunder, als z. B. *Fomes fomentarius* und *Phellinus igniarius* ziehen ähnlicherweise die senkrecht stehenden Stämme vor. Die zwei holzbohrenden Pilze, *Lenzites albida* und *Schizophyllum commune* erscheinen aber massenhaft auf den umgefallenen Stämmen, die waagrecht liegen oder ihre Lage sich der Waagerechten nähert.

Von den Flechten erscheinen die Krustenflechten- und die Laubflechtenarten, bzw. die am Rande gelappten Strauchflechten gleichfalls an den senkrechten und umgefallenen Stämmen. Die sich auch auf die Baumstämme hinaufziehenden, ursprünglich auf dem Erdboden lebenden Flechtenarten (die auf der Rinde lebende Form der *Cladonia magyarica*, *Cl. coniocraea*, *Cl. cornutoradiata*) ziehen jedenfalls die nach oben sehenden Oberfläche der umgefallenen Stämme vor. Bei einer Gelegenheit habe ich die auf der Rinde lebende Form der *Cladonia magyarica* in schönen Lagern auf einem in 35° Winkel umgefallenen, in einer Beigung beinahe waagrecht liegenden Baumstamm in einer 120 cm Höhe über dem Niveau des Erdbodens gefunden. Auf solchen Stämmen entwickelten sich auch die schönsten, zusammenfließenden *Parmelia acetabulum*- und *P. tiliacea*-Lager.

Die Moosvegetation kommt am meisten an den nördlichen, bzw. nord-westlichen Oberflächen der senkrechten Stämme, und auf solchen, die nur ganz wenig schräg gewachsen sind.

Ein weiterer wichtiger Faktor für die Ausgestaltung der cryptogamen Epiphytenvegetation ist der physische und chemische Zustand der Rindensubstanz der Pappelstämme.

Es sind von den physischen Faktoren die Härte und die Risse der Baumrinde zu erwähnen. Die Borke ist desto härter, je tieferer wir an den Stämmen hinuntergehen. Man bekommt eine Unterweisung in dieser Hinsicht schon von der Färbung der Stämme. Auf dem Niveau der Laubkrone, in dem unter der Krone befindlichen Teil, auf den oberen Niveaus des Mittelteiles der Stämme ist die Rinde grün, bzw. graugrün. Davon hinuntergehend geht die Rindenfarbe in hellgrau, dunkelgrau und später in schwarz über. Die glatten und rissigen Oberflächen grünlicher und gräulicher Schattierung sind in nicht geringem Masse von ausschlaggebender Bedeutung für die Erscheinung der Flechtenlager und die Herausbildung der Sukzessionsverhältnisse der Epiphytenzönosen. (In Verbindung damit habe ich meine Beobachtungen bei der Besprechung der Sukzessionen ausführlich dargelegt).

An den mittleren und basalen Teilen der Stämme sind längsseitige Risse zu finden, die die Oberfläche in grossem Masse ungleichmässig machen. Um die Masse und Lage der Risse festzustellen habe ich auf vier verschiedenen Stämmen 20-20 Messungen ausgeführt in 5 bis 185 cm Höhe über dem Erdboden. Die Tiefe der Rissen schwankt zwischen 1,2 bis 3,5 cm, und die Mündungsoberfläche 18 bis 198 cm².

Die Moose (*Leskea polycarpa*, *Brachythecium velutinum*) ziehen sich auch in die Risse hinein, dann ganz überbrückend die Risse, besetzen sie einheitliche Oberflächen von

32×46 cm,

67×88 cm,

35×60 cm

64×65 cm,

30×52 cm

23×27 cm

34×42 cm

32×45 cm

auf dem basalen Teil der Stämme, in einer N, NO, NW, ja manchmal auch in S. Exposition.

Die Flechten sind langsamen Wachstums, deshalb können sie mit dem Tempo der immer rissiger werdenden Borke nicht Schritt halten. Auch ihre Lager werden zusammen mit der Erweiterung des Rhytidoms auch rissig (*Physcia grisea*, *Ph. aipolia*, *Pertusaria globulifera*) sein. Am Rand der Risse der *Physcia aipolia*-Lager lassen sich öfters Verjüngungen, die Erscheinungen der Innovation sehen. Die bei dieser Erneuerungen entstehenden Lappen sind höchstens nur 0,5 bis 1 mm gross, also kleiner als die primären, 2 bis 4 mm grossen Lappen normalen Masses.

Die Rissigkeit der Borke wird am meisten von den *Pertusaria globulifera*-Lagern toleriert, die selbst Risse von 0,5—1 mm Tiefe und 2—3 mm Weite überbrücken, neulich bedecken können. In dem jungen, regenerierten Lagerteil ist das Soredium natürlich noch wenig.

Es folgt aus den gesagten, dass nicht immer die mittleren Teile der grossen, alten Lager die ältesten sind, sondern den Erneuerungen zufolge junge Lappen auch in den Zentralteilen gefunden werden können.

An den älteren Pappelstämmen lassen sich *Physcia aipolia*-Lager zentrifugalen Wachstums oft finden, deren mittlerer Teil schon abgestorben ist. Solche ringförmige *Physcia*-Lager mögen selbst 23×27 , 24×26 , 25×27 cm gross sein.

Die basalen Teile der Stämme, wo die Oberfläche nicht von Laubmoosen eingenommen ist, sind von den Flechtenarten *Physcia grisea*, *Pertusaria globulifera* und *P. globulifera* var. *discoidea*, bzw. *Anaptychia ciliaris* bedeckt worden. Diese Arten haften sich zunächst an die glätteren Oberflächen der Borke an, aber sie können auch die Risse überwachsen.

Nach Darlegung der physischen Verhältnisse der Borke bespreche ich in Bälde auch den Chemismus der Stämme. Zwischen chemischen Wirkung der oberen, hellfarbigen, glatten Borke und der selben der unteren, dunkelfarbigen, rissigen Borke gibt es einen wesentlichen Unterschied. Der pH Mittelwert der an den oberen Teilen befindlichen, jüngeren Rinde gab sich als 5,44, derjenige der unteren, älteren Borke aber als 4,30. Auf Grund der erhaltenen Werte gehört also die chemische Wirkung der ganzen Oberfläche der Weisspappelstämmen zu dem sauren Bereich. Die chemische Wirkung oberen, noch lebenden Rindenteile ist weniger sauer, die der morschen Borke der unteren, schon abgestorbenen Oberflächen aber sauer genug. Der Unterschied kann auch mit der Abweichung der Gerbsäuregehalt in den untersten Teilen erklärt werden.

5. Die Zonation

Ich habe meine Untersuchungen auch darauf erstreckt, in welcher Höhe die Epiphytenvegetation an den Weisspappelstämmen beginnt und wie hoch empor dringt. Es mag in grossen Zügen festgestellt werden, dass der basale Teil und das untere Niveau des Baumstamms, und der unter der Krone befindliche Teil mit den älteren Zweigen von den Pilzen und Flechten bedeckt worden sind. An 15 Baumstämmen habe ich die Höhe des Zusammentreffens der schon abgestorbenen, dunkelgraufärbigen Borke mit der noch lebenden hellfarbigen Rinde an den Stämmen mit abweichendem Umkreis gemessen. Es wird klar aus den Angaben der Protokolle, dass in 1 m Höhe über dem Erdboden an den Stämmen von 94—205 cm Umkreis — daher abhängig von Alter und Dicke der Bäume — die Trefflinie der dunklen und hellen Oberflächen zwischen 91 und 210 cm fällt. Die Höhen unter und über diesen Grenzen zeigen somit auch die Qualität der Unterlage.

Auf denselben 15 Baumstämmen habe ich auch bezüglich darauf Messungen ausgeführt, zwischen welchen Höhengrenzen die einzelnen Epiphyten an den Stämmen vorkommen. Dies ist in der folgenden Tabelle angegeben.

Taxa	Untere	Obere
	Zonengrenze in cm über dem Erdboden	
A) Algen		
<i>Chlorella vulgaris</i>	0	90
<i>Protococcus viridis</i>	0	100
<i>Trentepohlia umbrina</i>	20	120
B) Pilze		
<i>Fomes fomentarius</i>		90
<i>Phellinus igniarius</i>	80	130
C) Flechten		
<i>Anaptychia ciliaris</i>	10	170
<i>Arthonia dispersa</i>	95	150
<i>Bacidia muscorum</i>	0	20
<i>Caloplaca pyracea</i>	70	200
<i>Candelaria concolor</i>	20	200
<i>Candelariella vitellina</i>	50	170
<i>Cladonia coniocraea</i>	0	80
— <i>magyarica corticicola</i>	0	120
<i>Evernia prunastri</i>	70	130
<i>Lecania cyrtella</i>	70	150
<i>Lecanora carpinea</i>	100	150
— <i>rugosella</i>	120	170
— <i>subfuscata</i>	120	140
<i>Lecidea elaeochroma</i>	90	135
— <i>glomerulosa</i>	100	140
<i>Lepraria candelaris</i>	0	165
<i>Parmelia acetabulum</i>	50	150
— <i>aspera</i>	40	100
— <i>caperata</i>	50	120
— <i>dubia</i>	40	100
— <i>fuliginosa</i>	40	205
— <i>glabra</i>	45	220
<i>Parmelia (Hypogymnia) physodes</i>	50	100
— <i>subargentifera</i>	80	200
— <i>sulcata</i>	40	110
— <i>tiliacea</i>	30	120
<i>Pertusaria amara</i>	50	150
— <i>globulifera</i>	30	185
<i>Physcia aipolia</i>	10	210
— <i>ascendens</i>	0	300
— <i>grisea</i>	25	150
— <i>orbicularis</i>	40	170
— <i>pulverulenta</i>	30	120
— <i>stellaris</i>	20	150
— <i>tenella</i>	0	250
— <i>tribacia</i>	50	160
<i>Ramalina farinacea</i>	50	170
— <i>fraxinea</i>	60	120
<i>Xanthoria parietina</i>	60	300

T a x a	Untere	Obere
	Zonengrenze in cm über dem Erdboden	
D) Moose		
<i>Brachythecium salebrosum</i>	0	160
— <i>velutinum</i>	0	150
<i>Bryum argenteum</i>	10	100
<i>Frullania dilatata</i>	10	50
<i>Hypnum cupressiforme</i>	0	80
<i>Leskea polycarpa</i>	10	80
<i>Pylaea polyantha</i>	20	100
<i>Radula complanata</i>	10	50
<i>Syntrichia papillosa</i>	0	160

6. Besprechung der Flechtenarten

Ich habe die an den Weisspappelstämmen vorkommenden Flechtenarten ihren Wachstumsgestalten nach in Krusten-, Laub- und Strauchflechten gruppiert. Innerhalb der Gruppen habe ich eine systematische Unterteilung angewendet. Nach den einzelnen Arten teile ich die vorkommenden Abarten nur aufzählungsmässig mit.

A) Krustenflechten

Arthonia dispersa (SCHRAD.) NYL.

mende Pionierart. Ihr Thallus ist sehr dünn, glatt, weissgrau, schmal, verlängert, mit schwankenden linienförmigen Apothezien. Sie ist die Charakterart der Pionierzönose *Arthonietum dispersae*.

Lecidea elaeochroma ACH.

Ihre gelblichen, gelbgrünfarbigen, ganzlosen Lager haben dunkle Vorlager. Ihre kleinen gewölbten, schwarzen Apothezien sind häufig. Sie ist eine an den *Populus alba* Stämmen stellenweise vorkommende Charakterart der Krustenflechtenzönose *Lecanoretum carpinae continentale*.

Lecidea glomerulosa (DC.) STEUD.

Sie ist eine hellgraufarbige, auf körnigen Lager liegende, an ihren kleinen, schwarzen Fruchtkörpern leicht erkennbare Krustenflechte. Sie kommt an den glatten oder weniger rissigen Oberflächen der Stämme stellenweise vor, als eine Charakterart der Krustenflechtenzönose *Lecanoretum carpinae continentale*.

Lecidea parasema ACH.

Diese an den Weisspappelstämmen stellenweise vorkommende für Pionier haltbare Art ist durch die auf ihren weissgrauen, länglichen, ziemlich dicken Lagern liegenden kleinen, schwarzen Apothezien charakterisiert worden. Sie kann auch für eine Pionierart angesehen werden.

Eine seltener als der Typus vorkommende Varietät ist: *var. aeruginosa* (FLK.) A. ZAHLBR.

Bacidia muscorum (Sw.) MUDD.

Am Fusse der Stämme, in der unmittelbar über dem Erdboden befindlichen Region, in N., oder N. W. Exposition, auf ungleichen, rissigen, nasseren und verschatteteren Oberflächen, häufig auf Moosrasen kommt diese Flechte mit weissgrauen Lagern vor, die kleine, bräunlichschwarze Apothezien entwickelt. Sie gesellt gern mit Laubmoosen. An den Weisspappelstämmen ist sie sehr selten.

Pertusaria amara (ACH.) NYL.

Ihr Lager ist gleichmässig krustenartig, bei den Rändern dünner, hautartig. Ihre Soredienbildung ist massenhaft. Sie kommt in dem unteren Drittel des mittleren Teils der Baumstämme stellenweise vor. Sie ist eine Charakterart der Ordnung *Epixyletalia*.

Pertusaria globulifera (TURN.) MASS.

Sie bedeckt manchmal mehrere Quadratdezimeter Oberfläche an der rissigen Borke des unteren Niveaus im mittleren Teil der Pappelstämme. Grosse, leicht gewölbte Sorale sind von ihrem grauen oder graugrünen, am Rande mehrfach gestreiften Lager gebildet worden. Sie ist die eine Charakterart des Verbands *Xanthorion parietinae*.

Ihre Abarten sind hier: *var. globulifera*, *var. discoidea* (PERS.) ALMB., *var. radiosa* ERICHS., *f. granosa* (ERICHS.) GRUMM., *f. zoniosora* (ERICHS.) GRUMM.

Pertusaria leprarioides ERICHS.

Ihr weisses, sich auflösendes, Soredien enthaltendes Lager wird stellenweise durch einen hautartigen Lagerrand umgeben. Sie ist eine zöologisch unbedeutende (D = +) Krustenflechte.

Lecanora allophana (ACH.) NYL.

In ihrem weissgrauen, grobkörnigen Thallus sitzen viele, gut entwickelte, dicke, dunkelfarbige Apothezien mit ganzen Fruchträndern. Sie kommt stellenweise in dem unten der Laubkrone befindlichen Niveau der Stämme glätterer Rinde vor, in Zönose mit *Lecanora carpinea* und *Lecidea elaeochroma*, in verschiedenen Expositionen, auf sonnigen oder ein wenig verschatteten Oberflächen.

Lecanora carpinea (L.) VAIN.

Sie ist eine der sehr häufigen aber mit niedrigen zöologischen Werten (D = + - 1) vorkommenden Krustenflechten der Weisspappelstämme, die immer gut fruktifiziert. Gewöhnlich kann sie in den mittleren Teilen der Stämme gefunden werden. Ihre Fruchtkörper sind oft bereift. Auch öfter sind sie abortiv, d. h. es fehlt ihnen an Hymenium oder es ist schlecht entwickelt.

Hiesige Abarten sind: *f. cerinella* (FLK.) ERICHS., *f. coerulata* (HARM.) A. ZAHLBR. und *ter. apotheciferum abortivum*.

Lecanora hageni (ACH.) ACH.

Ihre kleinen, zerstreut vorkommenden Apothezien sind sehr selten (D = +), sie kommen zusammen mit anderen Krustenflechten auf den Überwallungen der Borke, auf höheren Niveaus als 1,20—1,60 m vor.

Lecanora rugosella A. ZAHLBR. [Syn.: *L. chlarothera* NYL. f. *rugosella* (A. ZAHLBR.) POELT.]

Ihr Thallus ist glatt oder warzig, hellgrau oder weiss. Der Fruchtrand ist dick, bleibend, gekerbt, hoch. Die Scheibe ist hell lederfärbig. Sie bildet an den weniger rissigen, mittleren Teilen der Stämme längliche, helle Flecke. Sie kommt nur stellenweise vor.

Lecanora subfuscata H. MAGN.

Sie ist die häufigste der aus der Sammelart *Lecanora subfusca* abgesonderten sog. Kleinarten. Sie kommt stellenweise, in den Gestalt von dünnen, körnigen, zusammenhängenden, matten, hellgrauen Flecken vor. Sie ist immer gut fruktifizierend. Ihre Apothezien sind braun oder rotbraun, gewölbt, mit ganzen oder manchmal gekerbten Fruchträndern. Sie ist eine Pionierart, mit + - 1 (2) D-Werten.

Lecanora subrugosa NYL.

Auf ihrem mittelmässig dicken, körnigen, hellfarbigen Lager sitzen Fruchtkörper braunroter Scheibe. Die Scheibe ist flach, der Rand ist dick und tritt urnenförmig hervor. Sie kann für eine Pionierart angesehen werden. In den mittleren Teilen der Stämme bildet sie hellfarbige, längliche Flecke. Sie ist nur stellenweise zu finden.

Phlyctis agelaea (ACH.) FLOT.

Ihre ungleichmässig runzigen-rissigen, blaugrauen Lager kommen an den nasseren, verschatteten Oberflächen der unteren Teile der Stämme in mehr Quadratzentimeter breiten Flecken vor. In Zönose von *Parmelioso Physcietum ascendentis* und in Synusium von *Parmelia caperata* kommt sie als Ordnungscharakterart vor.

Phlyctis argena (ACH.) FLOT.

Sie bildet kleine, dünne, silbergraue Flecke unter anderen Flechten und kommt oft zusammen mit anderen Krustenflechten vor (*Lecanora* Arten). Sie bildet mehrere, zusammenfliessende Lager, bedeckend so handbreite Oberflächen. Sie ist die eine Ordnungscharakterart des *Lecanoretum carpinea* continentale.

Lecania cyrtella (ACH.) TH. FR.

Mit ihrem dünnen, feinkörnigen oder staubigen, schmutzig graugrünen Thallus verschmelzt

sie beinahe in den Hintergrund der glätteren Rindenoberflächen auf. Ihre Apothezien sind häufig, klein, mit gewölbten Scheiben und schmalen Rändern. Sie ist eine nicht häufige, nur stellenweise vorkommende Flechte.

Ihre hier vorkommende Form ist: *f. nigroclavata* B. DE LESD.

Candelariella vitellina (EHRH.) MÜLL.-ARG.

Auf ihrem kleinen, aus gewölbten Körnern bestehenden, lebhaft eigelben Thallus sitzen viele, rundliche Apothezien ähnlicher oder ein wenig dunklergelber Farbe. Sie ist eine der Charakterarten des *Physcietum ascendentis*.

Caloplaca pyracea (ACH.) TH. FR.

Auf ihrem dünnen, körnig staubigen, graulichfarbigen Lager sind viele, kleine, eigelbe Apothezien zu finden. Sie ist eine der häufigen Krustenflechten die in den auf den höher als 1 m liegenden Oberflächen der Pappelstämme in den Zone der glatten Rinde, auf den kleinen Rauheiten leben. Sie ist die Charakterart des Verbands *Caloplacion pyraceae*.

Lepraria candelaris (L.) FR.

Ihr feinkörniger, gelbfärbiger Thallus kommt stellenweise und zusammenfließend als eine einheitliche Decke an den Stämmen vor und bringt manchmal selbst bis zur Höhe von 1,2—2 m hinauf. Sie ist eine zöologisch unbedeutende ($D = + - 1$), zu „Lichenes imperfecti“ — Gruppe gehörende Krustenflechte.

B) Laubflechten

Candelaria concolor (DICK.) STEIN.

Sie ist eine Laubflechte mit einem zitronengelbfarbigen, sehr kleinen, am Rande gerissen gelappten Lager, die eine Ordnungscharakterart des *Xanthorion parietinae*, die in den Assoziationen *Physcietum ascendentis typicum*, *Parmelietum acetabulae* und in *Synusium Parmelia caperata* mit einem Deckungsgrad $D = + - 2$ und mit hoher Konstanz ($K = II - IV$) vorkommt. Sie zieht die gut beleuchteten Oberfläche der Stämme vor. Ihr Lichtanspruch schwankt zwischen 8—9000 Lux.

Ihre hier vorkommende Form ist: *f. citrina* (KREMPH.) ARN.

Parmelia aspera MASS.

Ihre dunkelbraunfarbigen, kleinen, gewöhnlich sterilen Lager — von Grösse 0,5—2 cm² — mit warzenartigen Isidien kommen zusammen mit anderen Parmelien an der rissigen, rauhen Borke der Stämme zwischen 0,5—2 m Höhen über dem Erdboden vor. Sie kommt als eine Charakterart der Ordnung *Epixyletalia* in *Parmelioso Physcietum ascendentis* — Zönose vor.

Parmelia acetabulum (NECK.) DUBY

Sie hat einige Lager mit Durchmesser von 3—4 cm, zusammenfließend mit einer Grösse von 11×18 cm. Ihre matten, rundlichen, nass schönen, olivengrünen Lager mit abgerundeten lappe sind hier gewöhnlich steril, es kommen auf ihnen 1—2 Apothezien nur selten vor. Sie leben an den Seiten der Stämme nördlicher oder nord-östlicher Exposition, mit einem gemässigten Nässe- und Lichtanspruch (ung. 8000 Lux).

Ihre Formen bzw. Varietäten sind: *f. carneola* PARR., *f. incusa* (WALLR.) HILLM., *var. glomerata* HILLM.

Parmelia caperata (L.) ACH.

Sie ist eine grüngelbfarbige Laubflechte mit der Grösse von 1,2—7,1 cm zusammengeflossen ja Oberflächen von 16×20 cm auch bedeckend, die niemals Apothezien entwickelt, jedoch immer sorediös ist. Sie dringt an den Oberflächen der Stämme von N. O. -Expositiom bis zur Höhe von 50—60 cm von dem Erdbodenniveau hinauf. Sie ist eine Charakterart der Assoziation *Parmelietum acetabulae*, resp. des *Synusium Parmelia caperata*.

Ihre Abarten sind: *var. cylisphora* ACH., *f. gemmulifera* FLOT.

Parmelia dubia (WULF.) SCHAER. [Syn.: *P. borrieri* (SM.) TURN.]

Ihre Lager haben Durchmesser von 1,3—4 cm, zusammenflossen von 7—17 cm. Sie kommen an Stämmen offener Lage, gewöhnlich an der östlichen Seite, in einer Höhe von 50—150(170) cm über der Erdoberfläche vor, bei einer Beleuchtung entsprechend dem Wert von ungefähr 5500—6000 Lux.

Ihre Abart ist: *var. furfuracea* ROUM.

Parmelia exasperatula NYL.

Sie kommt an der unebenen, oft rissigen Borke der Baumstämme in mittelgrossen, braunfarbigen, niemals fruktifizierend aber viele keulenförmige oder abgeflachte Isidien tragenden Lagern vor, wie eine Charakterart des Verbands *Xanthorion parietinae*.

Ihre Formen sind hier: *f. congesta* HILLM., *f. sublaciniata* ERICHS.

Parmelia fuliginosa (FR.) NYL.

Sie gehört zu den dunkelfarbigen Parmelienarten. In ihrem braunfarbigen Thallus mit hellem Rand sind viele, nadelartige Isidien zu finden. Sie ist eine anspruchslose, bei 7—10 000 Lux-Wert vorkommende, xerophile Flechtenart, die als eine Charakterart des Verbands *Xanthorion parietinae* in den Assoziationen *Parmelioso Physcietum ascendentis* und *Parmelietum acetabulae* vorkommt.

Ihre Abart ist: *var. laetevirens* (FLOT.) NYL.

Parmelia glabra (SCHAER.) NYL.

Ihre Lager sind braunfarbig, matt, mit einem Durchmesser von 3—4 cm und nur selten Apothezienbildend. Zusammen mit anderen dunkelfarbigen Parmelien kommt sie in Assoziation *Parmelioso Physcietum ascendentis* vor, bei Beleuchtungswerten von 8—9000 Lux.

Parmelia physodes (L.) ACH. [*Hypogymnia physodes* (L.) NYL.]

Obzwar sie die Klassencharakterart des Epixyletalia lichenosa ist, kommt sie an den Weisspappelstämmen nicht so massenhaft vor, als z. B. *Parmelia sulcata* oder *Physcia aipolia*. Ihr Thallusdurchmesser wechselt sich zwischen 1,2—3 cm und selbst mehrere zusammenflossene Lager bedecken nur Oberflächen von 5—7 cm Durchmesser. Ihr Lichtanspruch wechselt sich zwischen 5500—8000 Lux.

Ihre Abarten sind: *f. labrosa* (ACH.) STEIN., *f. pinnata* (AND.) A. ZAHLBR., *f. subtubulosa* (AND.) A. ZAHLBR., *var. platyphylla* ACH. und *ter. decoloratum maculans*.

Parmelia subargentifera NYL.

Der Durchmesser ihrer individualen Lager ist 2,1—11 cm, die zusammenflossen auch ältere Rindenoberfläche der Grösse 12×27 cm bedecken mögen. Sie sind häufig an den N., N. W., W und O.-Seiten der Stämme, ja sie können selbst in S.-Exposition vorkommen. Die Vermehrung geschieht durch Isidien. Der Lichtanspruch wechselt sich zwischen 8000—10 000 Lux (in S.-Exp. < 25 000 Lux).

Ihre Formen sind: *f. conspurcata* (SCHAER.) GRUMM., *f. pernitens* (LETT.) GRUMM.

Parmelia sulcata TAYL.

Sie ist eine der häufigsten Flechtenarten der Gegend und so der Weisspappelstämmen, die aber an den Populustämmen nicht so massenhaft vorkommt, wie z. B. in den Sandboden gepflanzten Auen von *Pinus nigra*, in den basalen Teilen der Kieferstämme. Der Durchmesser ihres Lagers wechselt sich zwischen 1,2—4,5 cm. Sie kann zusammengeflossenen Oberflächen von selbst 5—10 cm Durchmesser bedecken, in den unebenen, rissigen Teilen der Stämme. Sie ist eine Kosmopolitenflechte breiten ökologischen Spektrums mit einem Lichtanspruch von 600—10 000 Lux. Sie ist eine der Charakterarten der Klasse *Epiphytetea lichenosa*.

Ihre Abarten sind: *f. albida* (MALBR.) OLIV., *f. convoluta* (GROGN.) HILLM., *f. munda* OLIV., *f. sorediosissima* HILLM. und *ter. cecidiosum ulophyllum*, resp. *ter. rubescens*.

Parmelia tiliacea (HOFFM.) ACH.

Die alleinstehenden Lager dieser schönen graufarbigen Laubflechte, die stellenweise dichte, schwarze Isidien hat, haben einen Durchmesser von 1—6 cm, die zusammenflossenen Lager aber einen Durchmesser von 44—56 cm. Sie leben an rissigen Borken, unebener, rauher Oberfläche. An den Stämmen dringen sie bis zur Höhe 1 m hinauf und ziehen die Exposition N., N. W. vor, wo sie bei einer Beleuchtung von 660—1500 Lux zu finden sind. Sie ist eine mit mittelmässigen Deckungsgrad (D=1—3) vorkommende Charakterart der Assoziationen *Parmelioso Physcietum ascendentis*, *Parmelietum acetabulae* und des Synusiums *Parmelia caperata*.

Xanthoria candelaria (L.) ARN.

Sie ist eine kleine Rosetten oder Polsterchen bildende, eigelbfarbige, sich auf der Borke dicht darauffliegende Laubflechte, die die östliche und südliche Exposition vorzieht und bei 1000—5500 Lux Beleuchtungswerten auch dem vom Laubwerk weniger verschatteten Stämmen erscheint. Sie ist die eine Charakterart der Assoziation *Candelarietum concoloris* aber als eine Verbandscharakterart kommt sie auch in den Assoziationen *Physcietum ascendentis typicum* und *Parmelietum acetabulae* bzw. im Synusium *Parmelia caperata* vor.

Ihre hiesige Form ist: *f. fulva* ARN.

Xanthoria parietina (L.) TH. FR.

Sie ist eine an den glatten Oberflächen, Überwallungen der oberen Teile der Stämme unter der Krone, bzw. auf den dickeren Zweigen der Krone vorkommende, eigelbfärbige Laubflechte. Der Durchmesser ihrer Einzeller ist 1—6 cm, zusammenflossen 6—18 cm. Sie können an den Seiten östlicher Exposition der Stämme bei einer dem 1000—1600 Luxwert entsprechenden Beleuchtung in grosser Menge gefunden werden. Sie ist eine nitrophile, mesophile, koniophile Flechte, die Charakterart des Verbands *Xanthoria parietinae*. In der Sukzession der Laubflechtenassoziationen mag sie selbst eine Pionierart sein.

Ihre Abarten sind: *var. parietina*, *f. fulvescens* ERICH., *f. nodulosa* (FLK.) HILLM., *f. polyphylla* (FLOT.) HILLM.

Physcia aipolia (EHRH.) HAMPE

Sie ist eine die unebenen Oberfläche der Rinde vorziehende, immer gut wachsende, helle, weissgraufarbige Laubflechte, die Oberflächen von 1,6—11 cm, im Falle der Verschmelzung von mehreren Lagern 18—22 cm Durchmesser bedeckt. Sie kommt an den Stämmen in allen Expositionen vor. Sie ist die häufigste *Physcia*-Art der Weisspappelstämme. Die Mitte ihrer älteren Lager mag absterbe, dann verbreitet sich der zentrifugal wachsende jüngere Lagerrand zirkulär und in der Mitte wird die kahle Baumrinde sichtbar. Die Flechte ist breiten ökologischen Spektrums, sie ist hygrophil, aber auch xerotolerant. Sie zieht die den 1600—1800 Luxwerten entsprechenden Beleuchtungsverhältnisse vor. In den höheren Teilen der Stämme dringt sie selbst bis zu 2—3 m hinauf, und kann auch auf den dickeren Zweigen gefunden werden. *Ph. aipolia* ist eine der Charakterarten der Assoziation *Physcietum ascendens typicum*.

Ihre hiesige Formen sind: *f. aipolia*, *var. acrita* (ACH.) HUE., *f. cercidia* (ACH.) AND., *f. caesiopruinosa* ARN., *f. melanophthalma* (MASS.) ARN.

Physcia ascendens BITT.

Sie ist eine gewöhnliche, häufig vorkommende, kleine, weissgraufarbige Laubflechte der Weisspappelstämme, die auch Oberflächen von Grösse mehrerer Handflächen bedecken kann. Ihre Apothezienbildung ist hier seltener, Soredien kommen aber in jeder Pflanze vor. Sie ist die Charakterart der Assoziation *Physcietum ascendens*.

Ihre Abarten sind: *var. compacta* NÁDV., *f. anaptychioides* NÁDV.

Physcia grisea (LAM.) A. ZAHLBR. [*Physconia grisea* (LAM.) POELT]

Ihre unregelmässig rundlichen, gewöhnlich zusammenfliessenden, weissgraufarbigem Lager sind immer überreich an Soredien. Sie kommt an den älteren Oberflächen der Stämme mit rissiger Borke, lieber auf den unteren Niveaus vor. Ihre Einzeller von 0,9—8 cm Durchmesser können Zusammenschmelzungen zufolge selbst 10×14 cm Oberflächen bedecken. Sie wächst an allen Seiten der Stämme bei Beleuchtungswerten bis zu 23 000 Lux. Sie ist eine der Charakterarten der Assoziation *Physcietum ascendens*.

Ihre Abarten sind: *var. grisea* *f. grisea*, *f. alphiphora* (ACH.) LYNGE, *f. furfuracea* NÁDV., *var. hülmannii* (LYNGE) NÁDV., *var. leucoleiptes* (TUCK.) ELENK.

Physcia orbicularis (NECK.) D. R.

Ihre kleinen, selten fruktifizierend, mehr sorediösen Individuen verstecken sich unter anderen Laubflechten, dichtgeschlossen zu der gewöhnlich rauchen Rinde. Sie ist eine der Charakterarten des *Physcietum ascendens*.

Ihre Abart: *var. virella* (ACH.) DT. ET SARNTH. ist hier häufiger als die Stammform.

Physcia pulverulenta (SCHREB.) HAMPE [*Physconia pulverulenta* (SCHREB.) POELT]

Sie kann gemischt mit *Ph. grisea*, aber seltener als sie, gefunden werden, gewöhnlich in N., N. O. und N. W. — Exposition, bei Beleuchtungswerten 9—10 000 Lux. Sie ist eine der Charakterarten der Assoziation *Physcietum ascendens*.

Terata: *ter. excrescens turgidum* (viel häufiger als die Stammform), *ter. excrescens venustum*.

Physcia stellaris (L.) ACH.

Ihre Lager ähneln in Hinsicht ihrer äusseren Erscheinung, ihrer Grösse (1,3—13×14—19 cm) der *Physcia aipolia*. An den Stämmen kommt sie von der Höhe 50 cm bis auf 1,5 m vor, und kann ringsumher gefunden werden. Sie zieht die unebenen, rissigen Oberflächen vor, und ist immer gut fruktifizierend. Sie ist eine der Charakterarten der Assoziation des *Physcietum ascendens typicum*.

Ihre Formen sind: *f. granulata* B. DE LESD., *f. radiata* (ACH.) NYL., *f. rosulata* (ACH.) NYL., *f. tuberculata* (KERNST.) D. T.

Physcia tenella BITT.

Sie ist eine sehr häufige, Apothezien nur selten entwickelnde, immer soredische, weissfarbige, kleine Laubflechte, mit schmalen Lappen gewimperten Lagerrandes. Sie kommt nicht nur an den Bäumen, sondern auch auf den unebenen, rissigen Borken der abgestorbenen Holzstämme vor. Unten den Laubflechten ist sie eine Pionierart, eine der Charakterarten der Assoziation *Physcietum ascendentis*.

C) *Strauchflechten*

Cladonia coniocraea (FLK.) SANDST.

Das grundständige Lager, „Thallus primarius“ besteht aus lange bleibenden, ziemlich grossen Lappen. Es läst sich an seinen stift-, horn- oder schmalen trichterförmigen Lagerstielen leicht erkennen. Sie kommt gewöhnlich an den nasseren Oberflächen der basalen Teile der Stämme vor.

Ihre Form, *f. ceratodes* (FLK.) AND. kommt öfter als die Stammform vor.

Cladonia magyarica VAIN.

Diese ausgesprochen xerophile, einen sich sehr aufwärmenden, kalkhaltigen Sandboden vorziehende Flechte dringt manchmal selbst bis auf die Höhe von 50—120 cm an den ein wenig gebogenen und so zu Ansiedelungen geeigneten Baumstämmen hinauf, wo sie sich mit Laubmoosen gesellt. In dieser Hinsicht entspricht ihr ökologischer Anspruch der Form *Cl. magyarica* var. *pocilliformis* (VAIN.) PIŠUT.

Diese Epiphytenabart ist: *f. corticicola* n. f. m.

Die Beschreibung der neuen Varietät ist die Folgende:

Differt ab typo laciniis densioris minoribusque, 1,9—4,6 mm longis et 1—2 mm latis. Podetia etiam sunt minora, 7—17 (18) mm longa et in medio 1,5—3 mm crassa, minus squamosa et superne haud folioso-frondosa. Diameter scyphorum podetiorum inter 2—5,5 mm intermittant.

Locus classicus: *Hungaria, Comitatus Csongrád, prope pagum Ásotthalom, in silva reservata "Emlékerdő", ad corticem Populorum al barum et P. canescentium. Alt. ca 114 m. s. m.*

Typus: *In herbario Musei de Móra Ferenc nominati Szegediensis.*

Evernia prunastri (L.) ACH.

Ein oder zwei einsamstehenden Lager kommen an den unebenen oder glatten Oberflächen der Stämme, im Niveau unter der Höhe von 1 m stellenweise vor. Hier können Fruchtkörper niemals gefunden werden. Einzelpflanzen mit Soredien sind aber häufig. Sie ist eine der Ordnungskarakterarten der Assoziation *Parmelioso Physcietum ascendentis*.

Ihre Formen und Varietäten sind hier: *f. prunastri*, *f. angustata* FLOR., *f. luxurians* HARM., *f. soralifera* (RÄS.) FLOR., *f. soredifera* (ACH.) OLIV., var *retusa* (ACH.) ACH.

Ramalina farinacea (L.) ACH.

Ihre Exemplare mit hinunterhängenden Lagern, die am Rand der Lappen reichlich sorediös sind, sind nicht selten. Sie kommt häufiger als *Ramalina fraxinea* oder *R. pollinaria* in der Assoziation *Ramalinoso Physcietum* vor.

Ramalina fraxinea (L.) ACH.

Sie ist eine stellenweise vorkommende, in einzelnen Exemplaren erscheinende Strauchflechte, die an Weisspappelstämmen in einem fruktifizierenden Zustand nur selten beobachtet werden kann. Sie kommt gleichfalls in der Assoziation *Ramalinoso Physcietum ascendentis* vor, als eine Differentialart davon.

Ramalina pollinaria (LILJEB.) ACH.

Sie kam nur in einigen Exemplaren von dem mittleren Teil der Pappelstämmen zum Vorschein. Ihre kurzen, röhrenförmigen, aufgedunsenen Lappen sind grau-grünlich, längsseitig geadert. Sie kommt in der Assoziation *Ramalinoso Physcietum ascendentis* vor, als eines der am spätesten erschienenen Mitglieder der Schlussassoziation.

Anaptychia ciliaris ((L.) ACH.

Ihre grossen, strauchartigen, graubraunen, zweigförmig gelappten Lager auf den basalen Teilen der Stämme bilden einen üppigen Bartbezug, stellenweise auf mehr verschatteten Oberflächen bei einer Beleuchtung von 450—1100 Lux. Auch die Apothezienbildung ist nicht selten. Sie ist die mit hohem (D=1—4) Bedeckungsgrad vorkommende Charakterart der Assoziation *Parmelietum acetabulae*.

Ihre Abarten sind: *f. agriopa* (ACH.) BOIST., *f. platyphylla* (WALLR.) FLOT., *f. verrucosa* (ACH.) HARM., var. *crinalis* (SCHLEICH) RABH. und *ter. penicilliferum*.

d) DIE MOOSVEGETATION³

An den nördlichen, nord-östlichen und nord-westlichen Seiten der Stämme der Weisspappeln der Zönose *Festuco-Quercetum populetosum albae mesophyllum*, besonders an denen des basalen Teils dieser Stämme, — im Vergleich mit den Tieflandsverhältnissen — kann eine ziemlich reiche Moosdecke gefunden werden. Dieser Moosbezug ist aber, besonders im Verhältnis zu den Flechten, von verhältnismässig wenigen Moosarten gebildet. Unter den Moosen kommen blättrige Lebermoose und Laubmoose vor. Diese sind in der Mooschicht der Stämme voneinander nicht immer abgesondert, sondern kommen z. B. die Lebermoose auch unter den Laubmoosen hineingezogen vor. Während aber die Laubmoosen sich über das Niveau der Borke hinaufhebende Polster oder Gräser bildend wachsen, haften die blättrigen Lebermoose eng an die freigelassene Rindenoberfläche an.

In der Mooschicht der Stämme habe ich drei blättrige Leber- und acht Laubmoose, d. h. zusammen elf Moostaxa gefunden, von denen acht von Á. BOROS bestimmte Arten auch in BODROGKÖZYS (l. c.p. 139) Abhandlung vorkommen.

Die Moose folgen in Hinsicht ihrer ökologischen und zönologischen Rolle sofort den Flechten. Ich behandle sie in den Folgenden.

Radula complanata (L.) DUM.

Sie ist ein in den ein wenig verschatteten Teilen der Stämme lebendes, eng an die Borke haftendes Xero-Mesophyton, das hier gewöhnlich in einem sterilen Zustand vorkommt.

Madotheca platyphylla (L.) DUM.

Sie ist ein an den verschatteten und halbverschatteten Oberflächen der Stämme vorkommendes, indifferentes Xero-Mesophyton, ein an die Seiten der Risse eng haftendes, blättriges Lebermoose.

Frullania dilatata (L.) DUM.

Sie ist ein an den sonnigen und verschatteten Seiten der Baumstämme stellenweise vorkommendes xero-mesophiles, blättriges Lebermoos, das eng an die Borke wächst. Sie ist gewöhnlich zusammen mit der *Radula complanata* zu finden.

Syntrichia papillosa (WILLS.) JUR.

Sie ist ein an den sonnigen Seiten der Stämme lebendes, photophiles, xerophiles Laubmoos der Tiefebene, das in gut entwickelten Lagern vorkommt. Es zieht die Stämme einsam stehender Bäume vor.

Leskea polycarpa EHRH.

Sie ist ein an den verschatteten und sonnigen Seiten der Stämme stellenweise vorkommendes Laubmoos, das hier viel weniger Bedeutung ist, als z. B. in den *Saliceten* der Überschwemmungsgebiete, wo es an den Weidenstämmen dominant genannt werden kann.

Amblystegium subtile (HEDW.) B. S. G.

Sie ist ein sciophiles, mesophiles Laubmoos, die an den mehr verschatteten Oberflächen der Weisspappelstämme stellenweise vorkommt.

Amblystegium serpens (L.) B. S. G.

Sie ist ein die nasseren, verschatteteren Seiten der Stämme vorziehendes, mesophiles Laubmoos, das hier sehr häufig und beinahe an allen moosigen Stämmen reichlich zu finden ist.

Brachythecium salebrosum (HOFFM.) B. S. G.

Sie ist ein an den verschatteten Seiten der Weisspappelstämme reichlich vorkommendes Mesophyton, das von dem Erdboden aus auf die Stämme hinaufdringend, manchmal selbst eine Oberfläche von 1/2 m² bedeckt und häufig fruktifiziert.

³ Die eingehende Bekanntmachung der Verbreitung der aufgeführten Leber- und Laubmoose, sowie ihre ökologische und zönologische Charakterisierung s. S. 245—391 im Werk „Bryogeographie und Bryoflora Ungarns“ (1968), von Á. BOROS.

Brachythecium velutinum (L.) B. S. G.

Sie ist gleichfalls ein an den verschatteten Seiten der Stämme vorkommendes **Mesophyton**-Laubmoos, das im Frühling und im Anfang des Sommers fruktifiziert. Seine weichen, losen **Rasen** sind an den Stützwurzeln und auf dem basalen Niveau des Stammes am häufigsten.

Pylaea polyantha (SCHREB.) B. S. G.

Sie ist ein in den basalen Teilen der Baumstämme von Pappelauen offener Lage vorkommendes, auch in der Tiefebene häufig und gut fruktifizierendes Laubmoos, das in den halbverschatteten Oberflächen der Stämme höchstens in handbreiten Flecken wächst. Sie lässt sich an ihren **aderlosen**, **ausgestreckten** Blättern und an ihrer **seitwärts stehenden**, **pleurocarpen** Fruchtbildung leicht erkennen.

Hypnum cupressiforme L.

Sie ist das am häufigsten, massenhaft vorkommende, auch fruktifizierende **meso-xerophile** Laubmoos der Weisspappelstämme, das an den meisten moosigen Stämmen dominant ist und an den sonnigen und verschatteten Oberflächen gleicherweise zu finden.

e) BEURTEILUNG DER EPIPHYTENZÖNOSEN

Die an den Pappelstämmen vorkommenden Algen gehören der Auffassung einiger westeuropäischen Verfasser nach zur Assoziation *Protococcetum vulgaris*. Meiner Meinung nach gehören die an den Stämmen vorkommenden Algenarten ausgesprochen zur Baumstammsschicht, sie haben deshalb keinen Assoziationswert, sondern sie sind die fragmentarischen Synusien des Baumstammniveaus der mesophilen Assoziation *Festuco-Quercetum populetosum albae mesophilum*.

In zönologischer Bedeutung ist auch die Pilzvegetation ähnlicherweise aufzufassen. Von den vorkommenden vier Pilzenarten erscheinen gewisse Einzelpflanzen von zweien (*Fomes fomentarius* und *Phellinus igniarius*) einsam und bilden Assoziationen nicht. *Lenzites albida* und *Schysophyllum commune* kommen mit anderen zusammen, auf morschen Stämmen selbst unter den älteren Flechtenlagern vor, sie bilden aber keine Pilzenzönose und können deshalb höchstens für die Begleiter des *Parmelioso Physcietum ascendentis* angesehen werden.

Die am üppigsten vorkommenden Vertreter der cryptogamen Epiphytenvegetation, die Flechten mögen von zönologischem Gesichtspunkt aus in zwei Gruppen aufgeteilt werden. Die Assoziationen, die nicht nur in Wäldern, sondern auch an einsamen Baumstämmen erscheinen, betrachte ich als Assoziationen. Solche sind die zu der *Epiphytetea lichenosa* classis gehörenden *Candelarietum concoloris*, *Lecanoretum carpineae continentale*, *Arthonietum dispersae*, *Physcietum ascendentis*, usw. Auf diesem Grund sind aber die Bezüge von *Lepraria candelaris*, *Phlyctis argena*, *Parmelia caperata* zusammen mit den mit ihnen assoziierten Flechtenarten als Synusien aufzufassen.

Die Einteilung der an den Weisspappelstämmen vorkommenden Flechtenzönosen ist die folgende:

Classis: Epiphytetea lichenosa KLEM.

Ordo: Calicion hyperelli HADAČ em. BARKM.

1. Coenosis: Lepraria candelaris synusium

Ordo: Lecanoretalia variae BARKM.

Foederatio: Lecanorion variae BARKM.

2. Associatio: Candelarietum concoloris GALLÉ

3. Coenosis: Phlyctis argena synusium

4. Associatio: Lecanoretum carpineae continentale (GALLÉ) BARKM.

5. Associatio: Arthonietum dispersae GALLÉ

Ordo: Physcietalia ascendentis MATT. em. BARKM.

Foederatio: Xanthorion parietinae OCHSN. em. BARKM.

6. Associatio: Xanthorietum candelaris (GAMS.) BARKM.

7. Associatio: Physcietum ascendentis typicum FREY et OCHSN.

var. parmiosum glabrae BARKM.

var. physciosum griseae BARKM.

var. ramalinosum fraxineae OCHSN.

8. Associatio: Parmelietum acetabulae OCHSN.

var. physciosum tenellae BARKM.

9. Coenosis: Parmelia caperata synusium.

Auch die zöologische Rolle der Moose ist sehr wichtig. Auf Grund der Auffassungen von B. ZÓLYOMI (1958), R. SOÓ (1964) und Á. BOROS (1968) mögen aber nur diejenigen Mooszönosen für assoziationswertig angenommen werden, die bestimmter Artenzusammensetzung sind, deren Aufbau auf gewissen Charakterarten beruht. Es gibt aber nur sehr wenige Mooszönosen, die diesen Bedingungen entsprechen. Im Sinne der geschilderten Auffassung sind die Moose hier auch in der Subassoziation *Festuco-Quercetum roboris populetosum albae* für ein das basale Niveau der Stämme bedeckendes Synusium anzusehen, dessen hiesigen Charakterarten die Laubmoose *Leskea polycarpa*, *Brachythecium selabrosum*, *Br. velutinum*, *Amblystegium serpens*, *Hypnum cupressiforme* und einige zum Genus *Radula*, *Madotheca* und *Frullania* gehörende blättrige Lebermoose sind. Einige ungarische Verfasser (FELFÖLDY, 1941) und die Mehrzahl der ausländischen Verfasser (BARKMAN, 1958 und andere) halten die aus diesen Moosarten bestehenden Zönosen für assoziationswertig und beschreiben sie unter den Namen *Amblystegietum serpentis*, *Pylaietum polyanthae*, *Brachythecietum salebrosi*, usw. Nach meiner Auffassung ist die Auslegung von ZÓLYOMI—SOÓ—BOROS die richtige.

ZUSAMMENFASSUNG

1. In den sandbindenden Wäldern der Grossen Ungarischen Tiefebene verfügen die Weiss- und Graupappelstämme (*Populus alba* und *P. canescens*) über die reichste Epiphytenvegetation.
2. Von den cryptogamen Epiphyten erscheinen die Flechten mit der grössten Anzahl der Arten (48 Spezies). Die Algen sind nicht mehr als von drei, die Pilzen von vier, und die Moose aber von elf Arten vertreten.
3. Die Epiphytenzönosen sind nur dann für assoziationswertig anzusehen, wenn sie bestimmter Artenzusammensetzung sind, wenn sich diese Zusammensetzung gesetzmässig wiederholt und wenn ihr Aufbau auf in hohen Dominanzwerten (D) erscheinenden Charakterarten ruht und schliesslich, wenn sie auch an einsam stehenden Baumstämmen in der gleichen Zusammensetzung erscheinen. Diejenigen Zönosen, die den bekanntgemachten Bedingungen nicht entsprechen, haben nur den Wert eines Synusiums.
4. Es können auch einige Laubflechten und Laubmoose von dem Erdboden aus auf die Pappelstämme hinaufdringen. Von den letzteren ist auch ein neues Flechtentaxon, die *Cladonia magyarica* n. f. *corticicola* herausgekommen.

LITERATUR

- Almborn, O.* (1948), Distribution and Ecology of some South Scandinavian Lichens.-Bot. Not. Suppl., 1.:1—152.
- Barkman, J. J.* (1958), Phytosociology and Ecology of cryptogamic epiphytes. — Assen, 628 pp.
- Bodrogközy, Gy.* (1956), Untersuchungen über die synökologischen Verhältnisse der Sandbiodenwälder in der Umgebung von Szeged.-Acta Biol. Univ. Szegediensis. Pars Bot., 2.:3—12.
- Bodrogközy, Gy.* (1957), Die Vegetation die Weisspappel-Haine in dem Reservat „Emlékerdő“ bei Szeged-Ásotthalom.-Acta Biol. Univ. Szegediensis. Pars Bot., 3.:127—140.
- Bohus G.—Kalmár Z.* (1956). Erdő-mező gombái. — Budapest, Mezőgazd. Kiadó, 182 pp.
- Bohus G.—Kalmár Z.—Ubrizsy G.* (1951), Magyarország kalaposgombáinak meghatározó kézikönyve. — Budapest, Akad. Kiadó, 512 pp.
- Boros, Á.* (1963), Die Steppenflechten. — „Die Pyramide“, Innsbruck, 2.:59—61.
- Boros, Á.* (1968), Bryogeographie und Bryoflora Ungarns. — Akad. Kiadó, Budapest, 466 pp.
- Braun-Blanquet, J.*, Pflanzensoziologie. — 2. Aufl. — Wien, 1951.
- Degelius, G.* (1957), The Epiphytic Lichen Flora of the Birch Stands in Iceland. — Acta Hort. Gotob., 22.:1—51.
- Degelius, G.* (1964), Biological Studies of the Epiphytic Vegetation on Twigs of *Fraxinus excelsior*. — Acta Hort. Gotob., 27.:111—55.
- Felföldy L.* (1941), A debreceni Nagyerdő epiphyta vegetációja. — Acta Geobot. Hung. 4.:35—73.
- Felföldy L.* (1943), Szociológiai vizsgálatok az Ohaterdő epiphyton vegetációján. — Tisia, 6.:43—58.
- Föriss F.* (1942), Újabb adatok Szeged és környékének zuzmóflórájához. — Acta Botanica (Szeged), 1.:94—101.
- Gallé, L.* (1930), Lichenassoziationen aus Szeged. — Fol. Crypt., 1.:933—946.
- Gallé, L.* (1960), Die Flechtengesellschaften des Tisza-Maros Winkels. — Acta Bot. Hung., 5.:15—33.
- Gallé, L.* (1968), Deutung und richtige Bezeichnung der aus Ungarn beschriebenen Flechtenzönosen. — Acta Bot. Acad. Sci. Hung., 14.:29—40.
- Gallé, L.* The Xerothermic Lichen Species *Cladonia magyarica* Vain. — MFMÉ 1968:237—268.
- Gallé, L.* (1970), Une forme corticole nouvelle de *Cladonia magyarica*. — Revue Bryol. et Lichénol., 37.: 991—993.
- Hargitai Z.* (1940), Nagykőrös növényvilága, II. Homoki növényközvetkezetek. — Bot. Közl., 37.: 205—420.
- Keresztesi B.* (1968), Magyar erdők. — Akad. Kiadó, Budapest, 275 pp.
- Klement, O.* (1955), Prodromus der mitteleuropäischen Flechtengesellschaften. — Feddes Rep. Beih. 135.:5—194.
- Klement, O.* (1958), Die Stellung der Flechten in der Pflanzensoziologie. — Vegetatio, 8.:43—56.
- Soó R.* (1964), A magyar flóra és vegetáció rendszertani—növényföldrajzi kézikönyve, I., Akad. Kiadó, Budapest, 589 pp.
- Wilmanns, O.* (1962), Rindenbewohnende Epiphytengemeinschaften in Südwestdeutschland. — Beitr. SW.—Deutschland., 31.:87—164.
- Zólyomi B.* (1955), Phytocénologie et la sylvicultur en Hongrie. — Acta Bot. Acad. Sci. Hung., 1.:215—222.
- Zólyomi B.* (1958), Budapest környékének természetes növénytakarója. — Budapest természeti képe, pp.: 511—644.

A GÓLYA POPULÁCIÓ-DINAMIKÁJA MAGYARORSZÁGON (1963—1968)

MARIÁN MIKLÓS

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A gólya (*Ciconia ciconia* L.) egyike a legismertebb madaraknak. Így rendkívül alkalmas alanya az olyan populáció-dinamikai vizsgálatoknak, amelyeket rövid idő alatt, nagy területen kell elvégezni, tehát azok lebonyolítására a kis létszámú ornitológus gárda nem elegendő, ezért laikusokat is be kell vonni a felvétel munkájába. A gólya — mint kultúra követő faj — évszázadok óta az emberi lakóhelyeken fészkel, azokhoz jól alkalmazkodott. Ma, a technikai kultúra rohamos fejlődésével gyors ütemben változnak az emberi települések és a hozzájuk kötődött gólya életviszonyaiban is jelentős átalakulás következik be. Mivel a gólya az embernek a mezőgazdasági kártevők elleni harcában egyik jelentős segítőtársa, fontos érdek fűződik ahhoz, hogy népesség változását, ezzel összefüggésben életmódjának alakulását rendszeresen figyelemmel kísérjük és ha szükséges védelmére a megfelelő intézkedéseket megtegyük.

A Kárpátmedencében és ezen belül Magyarországon él Európa egyik legnagyobb gólya populációja. Érthető, hogy a hazai ornitológiának éppúgy szívügye volt az állományfejlődés vizsgálata, mint ahogy a külföldi ornitológiai központok élénk figyelemmel kísérték ilyen irányú közléseinket. Nemzetközi szervezetek (mint az UNESCO égisze alatt működő International Committee of Bird Preservation) pedig, amelyek az egész Európára és a szomszédos világrészekre kiterjedő censzusokat szervezték, sürgették, hogy Magyarország is végezzen kiterjedt vizsgálatokat e téren.

A felsorolt tudományos, gazdasági és természetvédelmi meggondolások indították a szerzőt arra, hogy 1958-ban — a Madártani Intézet és dr. Keve András felhívására és támogatásával — az egész ország területére kiterjedő gólyanépesség vizsgálatot kezdjen. Tervet dolgozott ki, mely szerint öt évenként, azonos módszerrel állományfelvételeket végez.

Az azóta eltelt évtized alatt, az eredeti terv szerint, háromszor (1958, 1963, 1968) történt országos census. Az eredményeket nyilvánosságra hoztuk (Marián, 1962, Marián, 1970 és Marián—ifj. Marián, 1968). A szegedi Móra Ferenc Múzeum a magyar gólyavizsgálatok központjává lett, és ma mintegy 10 000 gólya-adatot tárol, illetőleg tart nyilván. Ez a gólya-adattár jelentős madártani értéket képvisel, és lehetővé teszi, hogy segítségével a jövő ornitológusai több irányú populáció dinamikai vizsgálatokat is végezzenek.

Jelen munka az öt, illetőleg tíz évvel ezelőtt lefolytatott országos állományfelvételekről közölt — fent idézett — tanulmányok folytatása. Az 1968. évben lezajlott országos gólyaállományfelvétel eredményét mutatja be, összevetve azt a fél évtizeddel előbb, 1963-ban nyert census adataival.

A MÓDSZER

A hazánkban lefolytatott első nagyobb szabású gólyaállományfelvételek történetét más helyütt vázoltuk (Marián, 1962). Itt csupán megemlítjük, hogy az első állományfelvétel 1941-ben volt (Homonnay, 1964), amelyet az 1948- és 1949-ben (Keve, 1957), majd 1950-ben és 1951-ben (Bancsó—Keve, 1957) lefolytatottak követték. Végrehajtásuk a pedagógusok, a tanulóifjúság és az erdészek segítségével történt és elismerésre méltó eredménnyel jártak. Sajnos nem terjedtek ki az ország egész területére és nem azonos módszerek szerint jártak el, így az eredmények összevetése nehézségekbe ütközik.

A lefolyt évtized állományfelvételei e vizsgálatok tanulságain alapultak: azonos módszerek szerint, Magyarország egész területére kiterjedő összeírásokat végeztünk.

Az alkalmazott felvételi módszert főbb vonásaiban azzal a megfontolással ismergetjük, hogy az országos méretű vállalkozás tapasztalatai hasznosíthatók lesznek más, nagyméretű populáció felvételek esetében is.

Az állományfelvételt 1968 június—júliusában a Madártani Intézet szervezésében és a Csongrád megyei Tanács Művelődésügyi Osztályának döntő támogatása mellett bonyolítottuk le.

Két megfigyelőhálózat dolgozott:

1. A Magyar Posta Vezérgazgatósága a Madártani Intézet felkérésére felhívta postahivatalait, hogy a kiadott gólyaösszeíró kérdőívet kitöltve, szeptember 15-ig küldjék vissza. A kérdőív a Postaügyi Értesítőben (1968) jelent meg és így szolgálati úton eljutott a legkisebb postahivatalokhoz is. A kérdőívet kitöltve, a lapról levágva kellett a Madártani Intézethez beküldeni, innen továbbították a Móra Ferenc Múzeumhoz. Csak a legszükségesebb adatokat (számlálás helye, fészkek száma, fészkek helye, lakatlan fészkek) kértük. A válaszokat a levélkézbesítők szolgáltatták. Ők valóban a legjobban ismerik községüket.

A postások feladatukat szép eredménnyel végezték (igen sok helyen még részletes kiegészítő megjegyzésekkel is megtoldották a kötelező válaszokat). Összesen 2027 jelentést küldtek be (az összes beérkezett jelentések 60,45%-át). Ez évben tehát 15,26%-kal kevesebb postaskérdőív érkezett be, mint öt évvel ezelőtt.

2. A Posta adatszolgáltatásának legfőbb értéke, hogy az egész ország területére kiterjed. Van azonban két gyöngé pontja: a lakatlan területeken fészkelő gólyákról nem tájékoztat és csak a fészkekről, illetőleg a gólyapárok számáról ad jelentést.

Az első hiányt úgy igyekeztünk pótolni, hogy felkértük segítségre, az állami erdőgazdaságokat és (ez alkalommal először) a hazai vadásztársaságok mintegy kétharmadrészét. Mind az erdészek, mind a vadászok készségesen támogatták munkánkat és számos, lakott helytől távol eső gólyafészkekről küldtek jelentést.

A második nehézséget a Madártani Intézet megfigyelő gárdájának, számos madárász szakembernek, madárkedvelőnek bekapcsolásával igyekeztünk leküzdeni. Mintegy 80 személyt kértünk fel.

Az erdészek, vadászok, felkért megfigyelők már részletekbe menő kérdésekre (fészkek kora, fiókák száma, magános gólya, pusztulás oka stb.) válaszoltak. Lelkes munkájukról a beküldött 1326 jelentés (az összes beérkezett jelentések 39,55%-a) tanúskodik. Az 1963. évi állományfelvételhez képest 36,22%-kal több tehát az ilyen típusú jelentések száma.

Az egyes fészkek kétszeres lajstromba vételét kizártuk azzal, hogy a fészkek helyét nemcsak a község, de az utca és a házszám közlésével kértük megjelölni. A jelentések értékelésekor azután kitüntek az azonos fészkekre vonatkozó megfigyelések és természetesen esetenként csak egyet vettünk figyelembe. E módszer révén a kétféle meg-

figyelőhálózat jól kiegészítette egymást, sőt bizonyos fokú kontrollra is lehetőséget nyújtott.

Összesen 3353 kitöltött kérdőív érkezett vissza. Mintegy százal több, mint 1963-ban (akkor 3239-et küldtek be hozzánk). Valójában kissé nagyobb számú jelentés beérkezését vártuk. Nem számoltunk azonban azzal, hogy az erdészetek egy része, amikor értesült a vadásztársaságok felkéréséről — a kettős összeírás elkerülésére — nem szorgalmazta erdészei munkáját.

Nemleges jelentés 672 kérdőív (az összes beküldött jelentések 20,04%-a) tartalmazott. Ez a szám kb. megegyezik az 1963-ban beérkezett negatív jelentések mennyiségével. A nemleges jelentések mintegy 98%-a a főváros, a nagy vidéki városok és a hegyvidéki községek postahivatalaitól származik, ahol természetesen nincs gólyafészkek.

A beküldött jelentések számának emelkedéséből, a részletes adatokat tartalmazó jelentések arányának növekedéséből arra következtethetünk, hogy felvételező módszerünk tovább javult az öt év előttihez viszonyítva. Megállapítható, hogy — az ilyen nagy területen, igen nagy számú összeíróval végzett felmérésnél elkerülhetetlen hibák mellett is — megfelelő alapot nyújt gólyaállományunk mennyiségi értékeléséhez.

ÉRTÉKELÉS

A FÉSZKEK

Magyarország 3260 helysége közül 2154-ben (a helységek 66,07%-ban) figyeltek meg gólyafészket. (1968-ban 270-nel több helységből sikerült adatokat szerezni, mint öt évvel előbb.)

A fészkek tájak és megyék szerinti megoszlását az I. sz. táblázat mutatja. Használatához megjegyezzük a következőket: „Elhagyott fészkek” alatt a számlálás esztendejében lakatlanul talált fészkeket értjük. „Új fészkek” alatt pedig azokat, amelyek 1968-ban készültek.

A legtöbb gólyafészkek az Északi-Hegyvidék lábánál található: Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből 519 fészket jelentettek. Sok gólya fészkel még a Tiszántúl keleti részén is: Szabolcs-Szatmár megyében 466, Hajdú-Biharban 439 fészket számláltak. A Dunántúlon Somogy megyében találták a legtöbb — 296 — fészket.

Csongrád megyében él a legkevesebb gólya, pedig nem is ez az Alföld legszárazabb vidéke. Kultúrhatások és valószínűleg a lakosság magatartása is szerepet játszik ebben.

A „gólyavárosok” — az olyan községek, ahol igen sok lakott gólyafészkek van — a következők: Hajdú-Bihar megyében Konyár (43 fészkek), Egyek (20), Nádudvar (21); Borsod-Abaúj-Zemplén megyében Tiszatarján (31) és Szolnok megyében Tisza-örs (24). Jellemző a gólyafészkek számának csökkenésére, hogy öt évvel ezelőtt a húsznál több fészkekkel rendelkező falvak sem voltak ritkák, ma pedig feltűnik, ha egy községben tíznél több fészket találunk.

Az ország területéről 4510 lakott fészket jelentettek. 1963-ban még 6017 fészkekben éltek gólyák. Az elmúlt fél évtized alatt tehát mintegy 1500 fészkek pusztult el, vagy vált lakatlanná!

A megfelelő arányító számítások elvégzése után — amelyekre azért van szükség, mert a jelenlegi állományfelvételnél 114-gyel több helységből van adatunk, mint 1963-ban — arra az eredményre jutunk, hogy öt év alatt 27,61%-kal csökkent a lakott fészkek száma.

A FÉSZKEK MEGOSZLÁSA TARTÓ ALJZAT SZERINT

A II. sz. táblázat tanúsága szerint a legtöbb fészket (60,71 %) épületekre rakták a gólyák. Elsősorban a szalma-, vagy nádfedésű épületeket kedvelik, ezek azonban ma már eltűnőfélben vannak. Szívesen fészkeltek az oldalnyílású kémények tetejére. Az ilyen típusú kéményeket azonban gyors ütemben cserélik át végnyílású, ún. cilindres kéményekre, amelyek fészekrakásra alig alkalmasak. Az épületek tetejéről tehát egyre jobban kiszorulnak a gólyák.

Szalmaboglyákra, pajták, csűrök, aklok, istállók nád-, vagy szalmafedésű tetejére is szívesen építik otthonukat. A mezőgazdasági módszerek megváltozása következtében a hosszú időn át megmaradó szalmakazlak egyre ritkulnak. A melléképületeket is korszerűbb fedőanyagokkal borítják. Így a fészkelő aljzatok e csoportjának is egyre csökken a jelentősége. Állományfelvételünkben már csak 6,56%-kal szerepelnek.

A fészkek 26,65%-a (1202 fészkek) a helységek területén álló fákon, néha a közelükben elterülő rétek, legelők szélén tenyésző fákon épültek.

A jelentések 201 esetben azt is közölték, hogy a fészkek milyen fán épült. A megoszlás a következő: fenyőfán (luc- és erdei fenyő) épült a fészkek 7,46%-a. Kétségtelen ugyan, hogy a gólya a fenyőt mindig előnyben részesíti a lombos fákkal szemben, azonban hazánkban az emberi települések közelében (legalábbis madaraink fő elterjedési területén) ezek viszonylag nem nagy számban találhatóak. A lombos fák közül elsősorban az Alföld legelterjedtebb fáján, az akáccon (54,72 %) fészkelnek. Sok gólya telepedett nyár- (14,92%), fűzfára (6,46 %) és tölgyre (5,47 %). Találtunk néhány fészket szil, vadgesztenye, hárs, ecet, kőris, gledicsia, körte, eper és diófán is.

A megszokott fészkaljzatok fogyatkozása következtében a gólyák a legkülönbözőbb tárgyakra rakják fészkeiket. A II. sz. táblázat „Egyéb helyen” rovatában feltüntetett fészkek (4,96 %) a következő helyeken épültek: magasles, víztorony, tűzfigyelő-torony, kapuoszlop, sírkő és légoztalmi sziréna. A gólyának a környezetváltozáshoz való kitűnő alkalmazkodását mutatja, hogy már hidroglobuszra is rak fészket (Békéssámson).

Feltűnően emelkedik a villanyvezetékek, esetleg távbeszélő vezetékek oszlopaira épített fészkek száma. Öt évvel ezelőtt még csak elvétve kaptunk hírt ilyen fészkekről. A jelenlegi állományfelvétel alkalmával már 91 oszlopra épített fészket jelentettek. E jelenség is a fészkelési alkalmatosságok fogyatkozását mutatja. Az állomány fejlődése szempontjából sajnos nem szerencsés irányú alkalmazkodásról van itt szó. Az elektromos vezetékekre épült fészkek zavarják az áramszolgáltatást, ezért a karbantartó szolgálat nemsokáig túri meg azokat. (1—2 évesnél idősebb fészkekről nem is érkezett jelentés). Csak egy községből kaptunk pozitív irányú intézkedésről jelentést: Páhiban kosarat helyeztek a villanyoszlop tetejére és a gólyák ebben költöttek.

Húsz helyről jelentették, hogy a fészkelést *mesterséges aljzat* kihelyezésével segítették. Csonkolt fatörzsrre, vagy oszlopra erősített kocsikeréken, vagy vesszőkosárban több helyen költöttek madaraink.

Fészektartó állványt készítettek a háztetőre Tornyosnémetiben, Lébényen és Letenyén. Mikóházán ilyen építettek a kémény fölé.

A gólya nagyfokú alkalmazkodását mutatja az egyik dinnyési gólyapár is: közvetlenül a nagyforgalmú vasútvonal mellett épült fészük, néhány méterre a robogó szerelvényektől. Fél évtizede költenek itt a gólyák.

A FÉSZKEK KORA

837 esetben tudtuk megállapítani, hogy hány éve állanak a fészkek jelenlegi helyükön. (III. sz. táblázat). (Még egyetlen állományfelvételnél sem kaptunk ilyen sok adatot erre a kérdésünkre.)

Úgy találtuk, hogy legnagyobb számban a 4—20 éves fészkek vannak. Az egy emberöltőt megért, vagy annál idősebb fészkek száma 13: Csákánydoroszlón (Vas m.) 60, Vasváron (Vas m.) 60, Gyulafirátóton (Veszprém m.) 60, Harkányban (Baranya m.) 68, Hőgyészen (Tolna m.) 78, Madarason (Bács m.) 60, Soltvadkerten (Bács m.) 60 és 66, Hejőbábán (BAZ* m.) 66, Mezőcsáton (BAZ m.) 68, a Szabolcs-Szatmár megyei Jándon 60 és 70 éves lakott fészkek található. Gelénesen (Szabolcs-Szatmár m.) 100 és 150 éves, Ófehértón (Szabolcs-Szatmár m.) és Bodrogkeresztúron (BAZ m.) 100, ill. 160 éves fészkeket tart nyilván a lakosság.

A FÉSZKEK PUSZTULÁSA

Vihar sok helyen sodorta le a fészkeket. Olyan jelentés is van azonban, amely éppen a fészkeknek a viharokkal szembeni ellenállását emeli ki: Rátfalván (Baranya m.) 30 éve áll a fészkek egy templomtoronynak éppen az észak-nyugati, szeles oldalán és még soha nem tépte le a szél.

A legtöbb fészket sajnos az ember semmisíti meg. A régi házak, vagy a régi kémények lebontása, a tető újrabeépítése, szalmakazlak lehordása miatt kényszerülnek a fészket háborgatni. Ilyen esetekben a fészkek áttelepítéssel megmenthetők volnának.

Számos jelentés értesít a fészkek értelmetlen, vagy kíméletlen elpusztításáról. Pl.: Jándon pásztorok verték le a gólyafészket a fűzfáról.

A villanyvezeték oszlopára rakott fészket a szerelők számos helyen pusztítják el műszaki okok miatt. Arra is van azonban példa, hogy az újra és újra visszatérő gólyáknak végül is megengedték a villanyoszlopon a fészkelést, illetőleg fiókáik felnevelését. (Berettyószentmárton, Hajdú-Bihar m.).

HELYHŰSÉG

A fészkelőhelyhez való ragaszkodás számos példájáról számolnak be a jelentések. Néhányat megemlítünk közülük: Ófehértón húsz évig állt a fészkek egy udvar akácfáján. Annak kivágása után, ötven évig a ház kéményén. Amikor a kémény ledőlt, 24 évig az udvarban, a csűr szalmatetején fészkeltek a gólyák. Máiig is ott a fészkek az udvar eperfáján. A gólyanemzedékek kb. 1860-tól ragaszkodnak ehhez az udvarhoz.

Kisigmádon (Komárom m.) a termelőszövetkezet udvarán oszlopra helyezték kasban fészkeltek a gólyák. Idő múltán az oszlopot más helyre állították, de a gólyák tovább folytatták a fészkelést.

Néha a helyhez való ragaszkodás szinte a makacsságig megy. Nőtincsen (Nógrád m.) a villanyoszlopra épített fészket a szerelők 5 év óta minden évben lerombolják. A következő évben mégis ugyan arra az oszlopra fészkelnek a gólyák. Az sem használt, hogy a fészket egy közeli fára helyezték át.

* Borsod-Abaúj-Zemplén rövidítése.

A GÓLYA-POPULÁCIÓ

Az 1968. esztendő időjárása hazánkban nem kedvezett a gólyák szaporodásának. Száraz, sok helyen aszályos volt. Az ország jelentős részén csak július elején esett nagyobb mennyiségű csapadék.

Az érkezési és távozási adatokat nem célunk részletezni. Megemlítjük azonban, hogy a tavaszi érkezés ideje március 27. volt. Április első napjaiban a késve érkezők is megjöttek. (Hollókő, Nógrád m.: április 7.). Az őszi elvonulást nyugaton augusztus 18-án (Hédervár, Győr-Sopron m.), délen augusztus 25-én (Zala m.), illetőleg augusztus 27-én (Mohács) figyelték meg.

A Magyarországon élő gólyanépeség területi megoszlásáról részletesen tájékoztat a *fészkelőhelyek jegyzéke* (VI. sz. táblázat). Azokat a helységeket tüntettük itt fel, amelyekben gólyapár fészkel, tekintet nélkül arra volt-e fiókájuk, vagy sem.

A 4439 fészkelő pár lakóhelye felsorolásának nagy jelentőséget tulajdonítunk. Egyrészt — miután az 1963-ban és 1958-ban fészkeltek párok számát is feltüntettük — minden egyes fészkelőhelyen, 10 évre visszamenőleg, pontos összehasonlítás végezhető a gólyák számának alakulásáról. Másrészt a jegyzék Magyarország gólyalakta helyeiről olyan tájékoztatást ad, amely szinte nélkülözhetetlen alap a gólyák védelme és ezzel a mezőgazdasági kártevők elleni biológiai védekezés fokozásában.

A GÓLYAPÁROK SZÁMA

1968-ban hazánkban 4439 gólyapár fészkel (IV. sz. táblázat).

A legtöbb költőpár az Alföld észak-keleti részén él: Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 512, Szabolcs-Szatmárban 464, Hajdú-Biharban 424 párt jegyeztek fel. A gólyasűrűség is itt a legnagyobb az országban (7,30—6,60). Nyugaton Somogy megyében él a legtöbb pár (293). A gólyasűrűség azonban itt csak 4,82. Ezek az adatok is bizonyítják, hogy a sűrű gólyatelepülések kialakulásához a nagy folyók és tavak jelenléte nem feltétlenül szükséges. A Duna menti községekben aránylag nem sok gólya él. A nagyobb gólyasűrűségű Tisza menti községek madarai sem a Tiszára, hanem a kiöntésekre járnak táplálkozni.

Itt említjük meg, hogy néhány helyről fészek nélkül élő gólyapárokról érkezett jelentés (Karos, Borsodgész, Vasalja, Rétság). Fészküket természeti csapás, vagy az ember elpusztította. Ezek a párok épületeken, fákön éjszakáznak, nem költöttek.

A FIÓKÁK SZÁMA

A fiókák számának alakulását az V. táblázat mutatja be. Értékeit 2170 gólyapár alapján számítottuk ki. Ennyi párról kaptunk ugyanis olyan jelentést, amely a fiókák számát is közölte.

Egy költőpárra 2,21 fióka esik. 1963-ban 2,3 fióka jutott egy párra. Sajnos ez az érték is a szaporodás csökkenő tendenciájára utal.

Elméletileg megállapíthatjuk az 1968-ra érvényes JZG értékét, azaz az *egész populációhoz* tartozó fiatalok számát. A 2,1-es fióka átlaggal számolva 9756 az összes fiókák létszáma. Az öt évvel korábbi állományfelvételnél 13 866 volt a fiókák feltételezhető száma. Vagyis fél évtized alatt 29,65%-os csökkenést kell rögzítenünk.

1968-ban is számos *gólyaivadék pusztult el*. Sok jelentés számol be arról, hogy a gólyák a fészek elfoglalásáért vívott harc közben a tojásokat összetörték, vagy a

fészekből kilökték. Az ilyen harcok természeteseek. (Rendszerint abból keletkeznek, hogy a fészekben felnevelkedett párvalasztó fiatalok szeretnék tavasszal a fészket birtokukba venni.) A jelentésekből azonban kitűnik az is, hogy a verekedések száma és intenzitása nagymértékben nőtt, ami a tojások, tehát a szaporulat kiterjedt pusztulásával jár együtt. A harcok számának emelkedését minden bizonnyal fokozza az alkalmas fészkelőhelyek mennyiségének csökkenése.

Néha a verekedésben több pár egyszerre vesz részt. Így Csepregen 8 gólya egész tavaszon át, június közepéig harcolt a fészekért.

Előfordult, hogy a gólya „szándékosan” pusztítja el fajtársainak tojását. Gesztelyen elvesztette párját egy gólya, miután két tojást rakott. Idegen gólyapár megtámadta, fészekéből kiverte, tojásait kilökdöste. A győztes pár azután fiakat nevelt a fészekben.

Egy helyen csókák ették meg a tojásokat (Terehegy), másutt ragadozó emlős pusztította el azokat (Vasas).

Sok helyről jelentették, hogy a gólyapár egy, esetleg két fiatalot kidobott a fészekből. Ezek rendszerint parazitáktól ellepert, elgyengült, beteg, esetleg már elpusztult fiókák.

A gólyapárok és az ivadékok létszámának áttekintése után kíséreljük meg a teljes gólyapopuláció meghatározását. A gólyapárok, magános gólyák és fiatalok feltételezhető számának összegezésével arra az eredményre jutunk, hogy Magyarországon 1968 júliusában 18 731 gólya élt. Fél évtizeddel ez előtt még 25 828 gólya jelenlétét tételeztük fel hazánkban. Öt év alatt tehát az állomány létszáma 27,48%-kal esett, ami az állomány rohamos csökkenését jelenti.

AZ ÁLLOMÁNYCSÖKKENÉS OKA

Az előbbieken láttuk, hogyan változnak, az egyre jobban előretörő technikai kultúra hatására, a gólyák fészkelési lehetőségei. A populáció életfeltételeit tovább vizsgálva szemügyre kell vennünk tápterületeiket, táplálkozási lehetőségeiket.

A gólya eredetileg a nedves területek madara. Vizes legelőkön, elmocsarasodott holtágokban, kiöntésekben táplálkozott. A vízrendezési munkálatok erősen csökkentették az ilyen tápterületeit. Az utolsó évtizedekben elterjedőben levő rizsföldek, öntözött legelők, csak kismértékben pótolják az ősi vizes területeket. Táplálékot nyújtó állatviláguk csak töredéke az előbbieknak.

A megmaradt vizes területeken már a nyár elején nagyszámban gyülekeznek a gólyák. Lajosmizsén 80—100 példány csoportosult naponta. Okorágon, VII. 28-án 52, Sopronhorpácson VII. 5-én 72 gólyát figyeltek meg.

A környezet fokozatos kiszáradása következtében a nagy alkalmazkodási képességű gólya fokozatosan „szárazföldi” madárrá alakult. Táplálékának nagyobb részét legelőkön, megművelt földeken (lucernásban, gabonavetésben), szedi össze.

A gépekhez is alkalmazkodott. Lassan már megszokott látvánnyá válik az arató kombájn vagy a szántó traktor nyomában csapatosan egerésző gólya. Néhány jelentés közli a csapatok nagyságát: Sitkén 50, Iklódbördöcén 120—200, Letenyén 37, Jakabházán 46, Nagykanizsán 70, Liszón 30 gólya csoportosult. A madarak létszámából következtethetünk az elfogyasztott zsákmányállat mennyiségére. Különösen, ha tudjuk, hogy milyen nagy étvágyú a gólya.

Dr. Rékási József egy Bácsalmáson 1964. VIII. 14-én elpusztult gólya begyében és gyomrában 166 rovar, 2 béka, 8 egér maradványát találta. (Részletezve: 51 gabonafutrinka (*Zabrus tenebrioides* GOEZE.), 4 gabonafutrinka lárva, 100 májusi csere-

bogár (*Melolontha melolontha* F.), 5 futrinka (sp.?), 6 lótetű (*Gryllotalpa gryllotalpa* L.), 2 béka (*Rana* sp?), 8 házi egér (*Mus musculus* L.). A közölt adatok meggyőzően bizonyítják a gólya hasznát és szerepét a mezőgazdasági kártevők elleni harcban.)

Számos jelentés panaszkodik a gólyára, hogy főleg fiókáit etetésekor, elhordja az udvarokról a néhány napos csibét, kacsát, libát. A vadászok meg a fogoly-, fűrj-, fácáncsibék, nyúlfiókákat pusztításával vádolják.

Igaz, hogy a költési időben, aszályos esztendőben különösen, kárt tesz a baromfiiban, vadivadékban. A föltűnő színezetű, ház közelében élő nagytermetű madár az emberek állandó megfigyelése alatt áll. Az elvétve okozott kárt is azonnal észreveszik, az állandó hasznat azonban nem észlelik. Arra csak egy-egy gyomortartalom vizsgálat utal. Jellegzetes példa erre a balassagyarmati közlés, amely pusztán a vadász szemével nézi a gólya tevékenységét: „a gépi fűkasza nyomában csoportosan járó gólyák szedik a sérült nyúlfiókat, fácáncsibét”. A sok tízezer elpusztított káros rovarról, rágszálóról nem szól a jelentés.

Sajnos veszedelmes méretben kezd kibontakozni hazánkban a gólyák üldözése. Most nem arról van szó, hogy épületek lebontása, átépítése, fák elkerülhetetlen kivágása miatt tönkremennek a fészkek. Nagy számú jelentés ad számot a fészkek, gólyák széndékos pusztításáról.

Tanulmányunk terjedelme nem teszi lehetővé, hogy részletesen foglalkozunk a sok idevágó jelentéssel. Csupán azokat a helységeket soroljuk fel, amelyekből azt jelentették, hogy ott az elmúlt fél évtizedben az utolsó fészkek is elpusztult, vagy az utolsó gólyapár is elhagyta a falut: Hegyhátszentmárton (Vas m.), Sárísáp (Komárom m.), Egyed, Bőnyrétalap, Lövő (Győr m.), Edde (Somogy m.), Helesfa (Baranya m.), Nagydorog (Tolna m.).

A gólyák védelmezésének szép példáiról is számos jelentésben olvastunk:

A fészkekből kiesett fiókat felnevelték (Dad, Csengőd). Négy leesett fiókat egy kosárban neveltek fel (Szenyér).

A csűrrel együtt leégett a fészkek is. Tavaszra felújították az épületet és új fészket is készítettek a gólyáknak, amelyet azok el is fogadtak (Járdánháza).

Szigetváron a vihar kisodort a fészkekből egy fiókat, amelyet a kórház dolgozói a következő tavaszig neveltek.

A vihar lesodort egy fészket. Visszahelyezve, körülfalazással biztosították (Sós-kút).

Távbeszélő huzalnak repült, sérült gólyát tavaszig ápoltak a tanulók (Villány).

Az elmondottakból kitűnik, hogy a hazai *gólyapopuláció visszaesésének* több oka van:

A házépítési módszerek és a házépítő anyagok korszerűsödésével erősen megfogyatkozott a fészkelő aljzatok száma.

A kiterjedt vadvízlecsapolás jelentős mértékben csökkentette a gólya természetes tápterületeit. Táplálkozása nagymértékben megváltozott, amely hasznosságát fokozta, amelynek jelentőségét azonban még általában nem ismerték fel.

A nemrég még kimondottan gólyakedvelő lakosság jelentős részének érzelme megváltozott a gólyával szemben: üldözik, több helyen irtják.

Az országunkat behálózó villamosvezetékek sok gólya kimúlását okozzák.

AZ ÁLLOMÁNY VÉDELME

A tárgyalt tények és számok világosan mutatják, hogy a magyar gólyapopuláció veszélyben van. Fél évtized alatt az állomány létszáma 27,48%-kal, tíz év alatt

43,74%-kal csökkent. Ha ilyen ütemben halad az állomány hanyatlása, néhány évtized múlva csak mutatóban lesz Magyarországon gólya.

A gólya védelmének jelentős erősödését mutatja a készülő új természetvédelmi rendelet, amely nemcsak a madarat védi, de tiltja fészkének elpusztítását is.

A rendelkezés mellett célszerű lenne propagandát kifejteni a mesterséges fészkelőaljzatok elterjesztésére. Épületekre szerelhető fészkelő-bakok alkalmazását kellene javasolni az állami gazdaságoknak, termelő szövetkezeteknek.

A gazdaságokban, szövetkezetekben kiselejtezett székérekerekből néhányat szerelhetnének fel rétek, legelők szegélyén csonkolt fákra, 5—6 m magasan. Bizonyára számos gólyapár használná fészkelőaljzatnak.

Végül a lakosság széleskörű felvilágosítására van szükség, amely meggyőzi az embereket a gólya hasznáról.

ÖSSZEFOGLALÁS

1968-ban harmadízben végeztünk, azonos módszerek szerint országos gólya-állományfelvételt. Anyagát feldolgoztuk és összevetettük az öt év előtt folytatott censuzsával. Kitént, hogy állományunk létszáma aggasztóan csökken. A visszaesés nagysága viszont növekszik. A rendszeres állományfelvételek első öt esztendeje alatt 22,40%-kal, a második fél évtizedben 27,48%-kal fogyatkozott a hazai állomány létszáma.

A populáció hanyatlásának fő okait a következőkben látjuk: A vizes területek lecsapolásával csökkent a tápterület. A korszerű épületek a fészkelésre alig alkalmasak. A kiterjedt elektromosvezeték hálózat sok gólyaéletet követel. Egyre nagyobb méreteket ölt az ember pusztító tevékenysége.

A gólya abban a harcban, melyet a biológiai védekezés során az ember a mezőgazdasági kártevők ellen folytat fontos segítőtárs. Védelmére sürgős és eredményes intézkedéseket kell hozni.

KÖSZÖNET

Az egész országra kiterjedő állományfelvételt csak sok intézmény, több száz ember segítségével tudtuk végrehajtani. Fogadják köszönetünket az alábbi intézmények és munkatársak, akiknek buzgó és önzetlen támogatása lehetővé tette feladatunk sikeres megoldását:

A Magyar Posta Vezérgazgatósága, az összes levélkézbesítők; az Állami Erdőgazdaságok és az összeírásban résztvevő erdészeik; A Csongrád megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Csenke László, Barna László, Pap János; a Móra Ferenc Múzeum igazgatósága; a felmérésben résztvevő vadásztársaságok. Köszönet az önkéntes megfigyelőknek, akik részletes adatgyűjtésükkel nagy segítséget nyújtottak: Agárdi Ede, Antalovics Gyula, dr. Bernáth György, Csaba József, Gergye Imre, Györfly Boldizsár, Karády István, Köves Ervin, Marsalkó Gyula, Nagy Sándor, Ruzsik Mihály, Schmilliár Manó, Smuk Antal, Szabó Géza, Szalafai István, Szász Iván, ifj. Szolnok Kálmán, dr. Tapfer Dezső, Tóth László, Ván Benjámán.

Megye	Községek száma	Lakott fészkek	Elhagyott fészkek	Új fészkek
<i>Komitat</i>	<i>Zahl der Gemeinden</i>	<i>Bewohnte Horste</i>	<i>Verlassene Horste</i>	<i>Neue Horste</i>
<i>Duna-Tisza köze:</i>				
Bács-Kiskun	110	293	25	2
Pest	99	140	19	
<i>Tiszántúl:</i>				
Csongrád	59	112	11	1
Békés	58	219	11	3
Szolnok	80	378	118	5
Hajdú-Bihar	75	439	20	1
Szabolcs-Szatmár	186	466	28	5
<i>Északi-Hegyvidék:</i>				
Borsod-Abaúj-Zemplén	222	519	26	1
Heves	67	191	13	
Nógrád	86	89	5	3
<i>Dunántúl:</i>				
Komárom	39	35	9	1
Fejér	73	104	13	2
Tolna	97	166	13	3
Baranya	151	237	22	
Somogy	177	296	16	4
Zala	138	208	20	8
Veszprém	160	226	17	5
Győr-Sopron	138	177	12	9
Vas	157	215	15	5
Összesen:	2154	4510	413	58
<i>Insgesamt:</i>				

II. sz. táblázat

A fészek megoszlása tartó aljzat szerint. 1968

Tabelle Nr. II.

Verteilung der Horste nach ihren Basen. 1968

Aljzat Basis	Fán		Épületen		Gyárkéményen		Tornyon		Romon		Pajtatetőn, boglyán		Egyéb helyen		Kútgémen		Összesen	
	Baum		Gebäude		Schornstein einer Fabrik		Turm		Ruine		Scheunendach, Triste		Andere Plätze		Brunnen- schwengel		Insgesamt	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
A fészek száma Zahl der Horste	1202	26,65	2738	60,72	11	0,24	30	0,67	7	0,15	296	6,56	222	4,92	4	0,09	4510	100

III. sz. táblázat

A fészek kor szerinti megoszlása. (1968)

Tabelle Nr. III.

Verteilung der Horste nach Alter. (1968)

A fészek kora években	1	2	3	4—5	6—10	11—20	21—30	31—40	41—50	51—60	60—100	100 éves- nél idősebb
Alter der Horste in Jahren												Älter als 100 Jahre
A fészek száma Zahl der Horste	44	59	60	100	208	192	81	44	25	9	14	1

Megye Komitat	Gólyapár fiókéval <i>Horstpaare mit Jungen</i>	Gólyapár fióka nélkül <i>Horstpaare ohne Jungen</i>	Gólyapárok összesen <i>Horstpaare insgesamt</i>	Magános gólya <i>Horst mit Einzelstör- chen</i>	Sűrűség gólyapár/ 100 km ² <i>Storchdichte Horstpaare/ 100 km²</i>
	HPm ¹	HPo	HPa	HE	StD
<i>Duna-Tisza köze:</i>					
Bács-Kiskun	100	193	293	3	3,5
Pest	64	77	141	3	2,2
<i>Tiszántúl:</i>					
Csongrád	39	70	109	3	2,62
Békés	83	135	218	4	3,84
Szolnok	357	19	376	3	6,75
Hajdú-Bihar	176	235	424	19	6,6
Szabolcs-Szatmár	161	303	464	7	7,8
<i>Északi-Hegyv.:</i>					
Borsod-Abaúj- Zemplén	159	353	512	8	7,3
Heves	67	117	184	7	5,05
Nógrád	48	38	86	4	3,38
<i>Dunántúl:</i>					
Komárom	12	23	35		1,56
Fejér	48	55	103	1	2,34
Tolna	71	92	163	3	4,54
Baranya	75	161	236	3	5,37
Somogy	97	196	293	3	4,82
Zala	76	130	206	4	6,28
Veszprém	115	110	225	1	4,33
Győr-Sopron	67	105	172	5	4,29
Vas	105	107	212	3	6,35
Összesen:	1920	2519	4439	97	4,82
<i>Insgesamt:</i>					

¹ Az egyes karakterisztikák jelölésére a következő betűjelzéseket használtuk (Schütz, 1952) —
Zur Bezeichnung der einzelnen Charakteristika werden von uns folgende Buchstabensignale verwen-
det: (Schütz, 1952):

HPm = Horstpaare mit Jungen 'Költőpár fiatalokkal'

HPo = Horstpaare ohne Jungen 'Költőpár fiatalok nélkül'

HPa = Horstpaare allgemein 'Költőpár'

HE = Horst mit Einzelstörchen 'Fészek magános gólyával'

StD = Storchdichte 'Gólyasűrűség'

JZa = Jugendzahl pro Horstpaar 'Egy költőpárra eső fiatalok száma'

JZG = Gesamtjugendzahl 'A fiatalok összes száma'

Megye	A fiókák számáról hány fészekből van adat?	A kirepült fiókák száma	Hány fiók esik egy golyópárra?	A fiatalok feltételezhető összes száma
Komitát	Zahl der Horste mit Daten über die Jungenzahl	Zahl der ausgeflogenen Jungen	Durchschnittliche Zahl der Jungen eines Brutpaares	Ansetzbare Gesamtzahl der Jungen
			JZa	JZG
<i>Duna-Tisza köze:</i>				
Bács-Kiskun	114	276	2,4	703
Pest	70	159	2,3	324
<i>Tiszántúl:</i>				
Csongrád	40	83	2,1	229
Békés	93	183	2,0	436
Szolnok	368	852	2,3	865
Hajdú-Bihar	185	358	1,9	781
Szabolcs-Szatmár	188	519	2,8	1299
<i>Északi-Hegyvidék:</i>				
Borsod-Abaúj-Z.	192	419	2,2	1126
Heves	75	167	2,2	405
Nógrád	59	128	2,2	189
<i>Dunántúl:</i>				
Komárom	16	39	2,4	84
Fejér	55	138	2,5	256
Tolna	82	191	2,3	375
Baranya	90	113	1,2	283
Somogy	109	166	1,6	468
Zala	89	207	2,3	474
Veszprém	137	309	2,6	585
Győr-Sopron	90	181	2,0	344
Vas	118	293	2,5	530
Összesen:	2170	4781	2,21	9756
<i>Insgesamt:</i>				

A FEHÉR GÓLYA FÉSZKELŐ HELYEI MAGYARORSZÁGON (1968)

HORSTENSORTE DES WEISS-STORCHES IN UNGARN (1968)

A helységnév után álló első szám az 1958. évben, a második szám az 1963. évben, a harmadik az 1968. évben fészkelő gólyapárok számát jelzi.

Die nach dem Ortsnamen stehende erste Ziffer zeigt die Anzahl der i. J. 1958, die zweite diejenige der i. J. 1963 und die dritte der i. J. 1968 horstenden Weiss-Storchpaare. Ungarns Gebiet wurde in 19 grössere Verwaltungseinheiten geteilt (ung. „megye“ bedeutet Komitat). In jedem Komitat befinden sich die kleineren Amtsbezirke (ung. „járás“).

BARANYA MEGYE		Szabadszentkirály	-, 1,-
		Szentlőrinc	-, 1, 1
Mohácsi járás		Újpetre	2, 1, 1
Babarc	3, 4, 3	Vokány	-, 3, 2
Bár	1, 1, 2		
Bezedek	2, 2, 1	Pécsvárad járás	
Bóly	3, 1, 1	Berkesd	1, 2, 1
Borjád	5, 2, 2	Ellend	4, 1, 1
Dunaszekcső	7, 5, 4	Erdős-mecske	-, -, 1
Görcsönydoboka	-, -, 1	Erzsébet	2, 3, 3
Himesháza	2, 2,-	Fazekasboda	-, -, 1
Homorud	3, 2,-	Feked	1, -, -
Kölked	11, 11,-	Geresd	-, -, 1
Lánycsók	2, 3, 1	Hidas	3, -, -
Lippó	1, 1,-	Hosszúhetény	1, -, -
Majs	7,-, 2	Maráza	-, -, 1
Márok	1, 2,-	Máriakemend	2, 1,-
Nagy-nyírad	4, 6, 2	Nagypali	1, 1, 1
Palota-bozsok	2, 1, 1	Pécsvárad	-, -, 2
Somberek	3, 3,-	Szebény	1, -, 1
Szajk	-, 1,-	Szellő	1, 1, 1
Székelyszabar	-, 1,-	Véménd	-, -, 1
Szür	-, -, 1		
Töttös	3, 5, 1	Sásdi járás	
Udvar	1, 1,-	Abaliget	1, 3, 1
Versend	-, 1, 1	Alsó-mocsolád	1, 2, 1
Mohács	11, 2, 2	Baranya-jenő	1, 1, 1
		Bikal	1, -, -
Pécsi járás		Csikós töttös	1, 2, 1
Baksa	7, 1, 2	Egyházas-kozár	1, 2,-
Belvárdgyula	6,-, -	Felsőmindszent	12, 1, 3
Bicsérd	-, 6, 2	Gödrekeresztúr	-, 1, 1
Bükkösd	2, 1, 1	Gödreszentmárton	2, 1,-
Csonkamindszent	-, -, 1	Hegyhátmaróc	-, 2, 3
Egerág	-, 1,-	Hetvehely	-, 1, 1
Garé	1, 3,-	Husztót	-, -, 1
Gerde	-, 2,-	Kapsszegcső	13, 1,-
Görcsöny	1, 2, 1	Kárász	-, -, 2
Gyöngyfa	-, -, 1	Magyarhertelend	-, 2, 4
Helesfa	1, -, -	Magyarszék	1, -, -
Hird	2,-, -	Mágocs	1, -, -
Kacsófa	-, -, 1	Nagyhajmás	1, 1, 1
Kiskassa	1, 1,-	Sásd	4, 5, 3
Keszű	-, 2, 1	Szalatnak	-, 5,-
Kozár-misleny	1, 1,-	Szászvár	1, 1, 1
Ócsárd	-, 6,-	Tormás	3, 1, 6
Pellérd	-, 2,-	Vásárosdombó	-, -, 3
Pogány	1, -, -		

Sellyei járás

Adorjás	–, –, 1
Bogdása	1, –, 1
Baranyahidvég	–, –, 3
Csányoszró	5, 7, 4
Drávaiványi	–, –, 2
Drávafok	6, 3, 5
Drávasztára	–, –, 4
Felsőszentmárton	5, 9, 2
Hegyszentmárton	4, 14, 1
Hirics	–, –, 2
Kákics	–, –, 3
Kemse	–, –, 2
Kétújfalu	2, 2, 2
Kísszentmárton	–, –, 1
Kőrös	–, –, 2
Luzsok	–, –, 1
Marócsa	–, –, 1
Okorág	2, 2, –
Sámod	–, 1, 1
Sellye	–, 5, 5
Sumony	–, 6, 3
Vajszló	3, 11, 11
Zádor	–, –, 2
Zaláta	13, 5, 7

Siklói járás

Beremend	5, 5, 6
Bisse	–, –, 1
Drávacsepely	1, –, 3
Drávaszabolcs	1, 1, 6
Diosviszlo	2, 2, 1
Gordisa	–, 4, –
Harkány	2, 1, 3
Kémes	5, 2, 1
Kisjakabfalva	–, –, 1
Kovácsbuda	9, 9, 7
Luzsok	–, –, 1
Magyarboly	4, 1, 3
Marócsa	–, –, 1
Matty	9, 4, –
Márfa	–, –, 1
Nagyharsány	5, 4, –
Máriagyöd	8, –, –
Palkonya	1, 1, –
Rádfalva	–, –, 1
Siklós	2, 4, 1
Siklónagyfalva	–, –, 4
Terehegy	3, 2, 1
Villány	3, 5, 10
Villánykövesd	1, –, –

Szigetvári járás

Almamellék	–, 5, 3
Boldogasszonyfa	1, 2, 1
Csertő	–, –, 1
Denesháza	5, 3, 3
Horvátbencz	–, –, 1
Ibafa	2, 2, 1

Kisdobsza	1, 1, 1
Mozsgó	11, 4, –
Nagydobsza	1, 1, 2
Nagypeterd	–, 2, –
Rózsafa	1, 1, 2
Somogyapáti	–, –, 4
Somogyhárság	2, 4, –
Szentdén	2, 1, 3
Szentlászló	2, 2, 1
Szigetvár	2, 6, 3
Vásárosvec	3, 2, –

BÁCS-KISKUN MEGYE

Bajai járás

Baja	2, 4, –
Bajaszentistván	6, –, 1
Bácsbokod	3, –, –
Bácsborsod	3, –, 1
Csátalja	5, 1, 1
Csávoly	4, –, –
Dávod	11, 4, 4
Érsekcsanád	17, 9, –
Felsőszentiván	1, 1, 1
Gara	1, 3, 2
Hercegszántó	–, –, 2
Hódma	1, 2, 2
Nagybaracska	2, 1, –
Nemesnádudvar	–, 6, –
Sükkösd	5, 5, 5
Szeremle	17, 13, 9
Vaskút	13, 2, 1

Bácsalmási járás

Bácsalmás	2, 1, 2
Csikéria	1, 1, –
Katymár	3, 3, 1
Madaras	–, –, 2
Mélykút	1, 1, 2
Mátételke	–, 1, 2
Tataháza	1, 1, 1

Dunavetszi járás

Apostag	2, 1, 1
Dunaegyháza	7, 8, –
Dunatételten	–, 1, 1
Dunavecse	1, 1, 1
Harta	–, 12, 20
Kunadacs	–, 1, 1
Kunbábony	–, 1, –
Kunpeszér	–, 1, 1
Kunszentmiklós	5, 7, 3
Solt	3, 2, 5
Szabadszállás	14, 8, –
Szalkszentmárton	–, 3, 5
Tass	–, 2, 2

Kalocsai járás

Bátya	2, 1, 1
Drágszél	2, -, 1
Dunapataj	5, 10, 8
Dunaszentbenedek	1, 1, 1
Dusnok	2, 2, 2
Fajsz	-, 2, 3
Foktő	2, 2, 2
Hajós	17, 9, -
Homokmégy	5, 4, 2
Kalocsa	-, 4, 4
Miske	2, 2, 1
Ordas	1, 1, 2
Öregcsertő	2, 5, -
Szakmár	8, 3, 1
Uszód	5, 2, 3

Kecskeméti járás

Ágasegyháza	9, 5, 9
Bugac	5, 11, 9
Fülöpháza	13, 11, 12
Helvécia	3, 4, 3
Hetényegyháza	-, 14, 1
Izsák	-, -, 3
Jakabszállás	6, 4, -
Kecskemét	6, 4, 3
Kerekegyháza	7, 6, 8
Kunbaracs	-, 2, 2
Ladánybene	-, 5, -
Lakitelek	-, -, 1
Lajosmizse	5, 8, 7
Lászlófalva	-, 21, -
Orgovány	4, 4, 2
Tiszakécske	7, 4, -
Újbög	-, 2, 2

Kiskőrösi járás

Akasztó	25, 22, 27
Bócsa	6, 7, 3
Csengőd	3, 2, 3
Fülöpszállás	9, 9, 5
Kaskantyú	2, 1, 1
Kecel	5, 3, 5
Kiskőrös	4, 11, 7
Páhi	-, 3, 4
Pirtó	-, 4, -
Soltszentimre	1, 1, 1
Soltvadkert	-, -, 5
Tabdi	6, -, -
Tázlár	4, 4, -

Kiskunfélegyházi járás

Alpár	3, 3, 7
Csölyospálos	8, -, 5
Gátér	-, 1, -
Jászszentlászló	11, -, -
Kiskunfélegyháza	10, 9, 9

Kiskunmajsa	22, 14, 5
Kömpöc	5, 4, -
Kunszállás	-, 1, 1
Móricgát	5, 2, 1
Pálmonostora	6, 1, -
Petőfiszállás	6, 7, 5
Szank	-, 2, -

Kiskunhalasi járás

Balotaszállás	11, 2, 3
Bodoglár	-, 1, 1
Borota	1, 2, 2
Csikéria	-, 1, 1
Harkakötöny	3, 3, 1
Jánoshalma	1, 2, -
Kelebia	3, 5, 1
Kiskunhalas	13, 10, 1
Kisszállás	3, 2, 1
Kunfehértó	-, -, 1
Kunbaja	-, 2, 1
Rém	1, 1, -
Zsana	7, 4, 4

BÉKÉS MEGYE**Békési járás**

Békés	5, 4, 4
Békéscsaba	8, 9, 7
Bélmegyer	-, 2, 2
Kőröstarcsa	3, 4, 3
Mezőberény	31, 7, 30
Murony	-, 2, 3
Tarhos	1, 1, -
Vizesfás	-, -, 1

Gyomai járás

Déaványa	-, -, 13
Endrőd	3, 3, 2
Gyoma	3, 3, 7

Gyulai járás

Doboz	1, 1, 1
Elek	11, 6, 4
Gyula	4, 8, 5
Gyulavári	1, 2, 2
Kétegyháza	4, 4, 9
Lőkősháza	2, 2, 3
Mályvad	-, -, 5
Szabadkigyós	5, -, -
Újkigyós	4, -, 1

Mezőkovácsházi járás

Almáskamarás	1, 1, 1
Battonya	4, 10, -
Dombegyháza	-, 1, 1

Kevermes	1, -, 1	Hernádszentandrás	-, -, 1
Kunágota	2, -, -	Hernádszurdok	-, 1, 1
Medgyesbodzás	-, -, 2	Tornyosnémeti	12, 13, 9
Medgyesegyháza	1, 3, 7	Vilmány	1, 1, 1
Mezőhegyes	1, -, -	Vizsoly	2, 1, 4
Mezőkovácsháza	1, 1, -		
Nagybánhegyes	1, 1, 2	Edelényi járás	
Nagykamarás	-, 1, 2	Abod	-, 1, -
Reformátuskovácsháza	1, -, -	Bódvaszilás	2, 3, 7
Orosházi járás		Borsodszirák	-, -, 1
Békéssámson	1, 1, 3	Bódvarákó	-, 3, 2
Csorvás	-, -, 1	Boldva	-, -, 7
Gádoros	1, 1, -	Edelény	7, 8, 3
Kardoskút	3, 2, -	Hangács	-, -, 1
Nagyszénás	2, -, 1	Hidvégardó	5, 4, -
Orosháza	-, -, 4	Komjáti	-, 10, 14
Pusztaföldvár	-, -, 1	Kurityán	-, 1, 1
Tótkomlós	1, 1, 2	Lak	5, 4, 3
Sarkadi járás		Martonyi	1, 1, -
Biharugra	3, 7, 11	Mucsony	32, 16, -
Geszt	5, 6, 7	Perkupa	3, 3, -
Kötegyán	1, 2, 2	Rakaca	2, 4, 4
Mezőgyán	20, 22, 6	Rakacaszend	1, 1, 1
Méhkerék	-, 1, -	Rudabánya	1, 1, -
Okány	2, 1, 1	Szalonna	23, 16, 5
Sarkad	4, 3, 3	Szendró	12, 3, 5
Újszalonta	-, -, 1	Szin	2, 1, -
Zsadány	17, 10, 9	Szinpetri	1, 1, -
Szarvasi járás		Szögliget	-, -, 1
Békésszentandrás	-, 1, 2	Szuhakálló	1, 1, 1
Csabacsúd	-, 1, 1	Szuhogy	-, -, 1
Kondoros	-, -, 2	Tornanádaska	1, 1, -
Szarvas	-, 5, 5	Tornaszentjakab	2, 2, 1
Szeghalmi járás		Encsi járás	
Bucsa	5, 4, 5	Baktakék	-, 1, 2
Füzesgyarmat	8, 8, 8	Csenyété	1, 1, -
Körösładány	-, -, 8	Detek	1, 2, 1
Vésztő	21, 7, 8	Encs	1, 2, 2
Szeghalom	30, 22, 11	Fancsal	1, 1, -
BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE		Faj	-, 2, -
Abaujszántói járás		Felsőgagy	-, 1, 1
Abaujkér	1, 2, 1	Forró	3, 4, -
Abaujvár	1, 1, 1	Fügdő	-, -, 1
Bodrogkővár-alja	1, 1, 2	Gagybátor	-, 1, 1
Gibárt	-, -, 1	Gagyvendégi	-, -, 1
Gönc	2, 1, 1	Garadna	1, 1, -
Göncruszka	-, -, 14	Hejce	-, -, 1
Hernádcéce	3, 3, 3	Hernádvécse	1, 1, 2
Hidasnémeti	2, 6, 1	Krasznokvajda	3, 11, 2
		Méra	4, 4, 2
		Novajidrány	1, 2, 2
		Szalaszend	-, -, 2
		Szemere	-, 2, 2
		Mezőcsáti járás	
		Ároktő	17, 25, 14
		Emőd	1, 5, 3
		Gelej	-, 3, -

Hejőbába	6, 6, 5
Hejőkeresztúr	1, 1, 1
Hejőszalanta	1, 1, 1
Igrici	-, -, 6
Mezőcsát	18, 15, 8
Nagycsécse	-, 1, 1
Nemesbikk	3, 4, 3
Oszlár	-, 2, 1
Sajóörös	-, -, 3
Sajószöged	-, 4, -
Szakáld	-, -, 1
Tiszabábolna	10, 14, 14
Tiszakeszi	19, 10, 3
Tiszapalkonya	4, -, -
Tiszaszederkény	9, -, -
Tiszatarján	25, 27, 31

Mezőkövesdi járás

Bogács	-, 1, -
Borsodgeszt	1, 1, 1
Borsodivánka	4, 3, -
Bükkábrány	5, 3, 2
Egerlövő	14, 9, 6
Mezőkeresztes	-, -, 12
Mezőkövesd	-, -, 5
Mezőnagymihály	-, -, 7
Mezőnyárad	4, 1, -
Sály	3, 1, 1
Szentistván	15, 35, 10
Tard	1, 1, -
Vatta	-, 2, -

Miskolci járás

Alacska	-, -, 1
Alsózsolca	1, 1, 2
Arnót	8, 3, 2
Berzék	1, -, -
Bócs	5, 8, 6
Bükkaranyos	3, 1, 1
Felsőzsolca	3, 4, 13
Gesztely	1, 2, 2
Harsány	1, 18, 10
Hernádkak	2, 1, 1
Hernádnémeti	-, 3, 1
Kazincbarcika	-, -, 3
Kisgyőr	1, 1, 1
Mályi	1, 1, -
Nyékládháza	4, 2, 1
Ónod	1, -, 1
Parasznya	1, -, 1
Sajóecseg	-, 1, 2
Sajóhidvég	1, 1, 1
Sajókápolna	1, 1, 1
Sajókeresztúr	1, -, -
Sajólád	-, 1, 1
Sajósenye	-, -, 2
Sajószentpéter	3, 7, 2
Szirmabesenyő	4, 6, 2

Ózdi járás

Arló	1, 2, -
Borsodszentgyörgy	-, 1, -
Center	1, 1, 1
Cernely	1, 1, 1
Járdánháza	1, 1, 1
Ózd	-, 1, 1
Sajónémeti	2, 2, 3
Szentsimon	-, 2, 1

Putnoki járás

Aggtelek	-, -, 1
Alsószuha	-, 1, -
Bánhorváti	-, 1, 1
Bánréve	2, 4, 2
Dénestapolcsány	-, -, 1
Dövény	1, 1, 1
Dubicsány	2, 1, 2
Felsőkelecsény	1, 1, -
Felsőnyárad	-, 1, -
Kelemér	1, 3, 2
Nagybarca	1, 2, 1
Putnok	2, 4, -
Ragály	1, 1, 1
Sajógalgóc	-, 1, -
Sajókaza	-, 1, 1
Sajópüspöki	6, 5, -
Sajóvelezd	-, -, 2
Serényifalva	2, 3, 2
Szuhafő	1, -, -
Trizs	-, 2, -
Vadna	1, 3, -
Zádorfalva	1, 1, 2
Zubogy	-, -, 1

Sátoraljaújhelyi járás

Alsóberecki	-, -, 4
Bodrogolaszi	2, 2, 3
Cigánd	2, 3, -
Dámóc	4, 2, -
Erdőhorváti	-, -, 1
Filkeháza	-, -, 1
Füzerkumlós	-, 1, -
Háromhuta	-, 1, -
Herceghút	-, 1, -
Karos	-, 3, 2
Károlyfalva	1, 2, 1
Kenézlő	1, 4, -
Kisbózsza	-, -, 1
Kovácsvágás	1, 4, 2
Lácacséke	3, 4, 2
Makkoshotyka	-, 4, 0
Mikóháza	1, 1, 1
Nagyrozsvány	5, 1, 2
Olaszliszka	5, 12, 8
Pácín	-, -, 8
Pálháza	1, 1, -

Révleányvár	1, 1, -
Ricse	2, -, 2
Sáropataki	-, -, 12
Sátoraljaújhely	-, 3, 3
Széphalom	2, 1, 1
Tiszacsermely	1, 2, -
Tiszakarád	3, 3, -
Tolcsva	1, 1, -
Vajdácská	9, 6, -
Vámosújfalú	-, 4, 2
Végardó	5, 6, 6
Vilyvitány	1, 1, -
Viss	18, 22, 8
Zalkod	-, 2, 2
Zemplénagárd	4, -, 8

Szerencsi járás

Bodrogkeresztúr	19, 15, 6
Bodrogszegi	-, -, 3
Csobaj	1, 1, -
Erdőbénye	1, 1, 1
Golop	-, -, 1
Legyesbénye	1, 2, 3
Mád	1, -, 1
Megyaszó	1, 1, 1
Mezőzombor	-, 13, 8
Monok	1, 2, -
Ond	-, 1, -
Prügy	11, 10, -
Szerencs	13, 2, 1
Taktabáj	1, 1, 1
Taktaharkány	6, 8, -
Taktakenéz	2, 3, 2
Taktaszada	6, 6, 5
Tállya	-, 1, 1
Tarcal	-, -, 7
Tiszaladány	6, 6, 3
Tiszaluc	17, 17, 9
Tiszatardos	2, 8, 2
Tokaj	6, 11, 10
Újjesalános	1, 1, 1

Szikszói járás

Alsóvadász	5, 3, 3
Aszaló	-, 2, 2
Csobád	2, 3, -
Felsődobsza	1, 1, 1
Felsővadász	1, 2, -
Halmaj	4, 1, -
Hernádkércs	1, 1, -
Homorogd	3, 3, 4
Ináncs	-, -, 5
Kiskinizs	-, 1, -
Kupa	1, 1, 1
Nagykinizs	3, 1, -
Onga	-, 3, 1
Selyeb	-, 2, 3
Szikszó	9, 9, -
Tomor	-, 1, 1

CSONGRÁD MEGYE

Makói járás

Ambrózfalva	3, 1, 1
Apátfalva	-, -, 1
Csanádpalota	1, 1, 1
Ferencszállás	1, 1, 1
Földeák	1, 1, -
Királyhegyes	-, -, 1
Kiszombor	4, -, 1
Kláralfalva	1, -, -
Magyarcsanád	1, -, -
Maroslele	1, -, 4
Makó	14, -, -
Nagyér	2, 1, 1
Nagylak	2, 2, 1
Óföldeák	-, -, 1
Pitvaros	2, 3, 1

Szegedi járás

Algyő	2, 2, 4
Ásotthalom	9, 5, 10
Baks	2, -, 1
Balástya	4, -, 4
Bordány	1, 1, -
Csegele	-, 4, 3
Deszk	-, -, 4
Dóc	-, 1, 1
Forráskút	3, -, 1
Hódmezővásárhely	15, 10, 5
Kiskundorozsma	1, 2, -
Kistelek	4, 2, 3
Kübekháza	4, 1, -
Mórahalom	5, 11, 2
Öttömös	-, 1, -
Pusztamérges	-, -, 2
Pusztaszér	-, -, 2
Röszke	6, -, -
Ruzsa	-, -, 2
Sándorfalva	1, 1, 2
Szeged	1, 1, 1
Szöreg	5, 2, -
Tápé	1, 1, -
Tiszasziget	3, -, -
Újszentiván	14, 12, 8
Üllés	10, 1, 2
Zákányszék	-, -, 3
Zsombó	1, -, 2

Szentesi járás

Bokros	2, 2, 2
Csanytelek	-, 3, 5
Cserebökény	1, 3, -
Csongrád	7, 4, 5
Derekegyháza	-, -, 2
Eperjes	4, -, 2
Fábiánsebestyén	-, 4, 4
Felgyő	2, 2, -
Kakasszékfürdő	-, -, 2

Mártély	1, 1, 2
Mindszent	3, 2, 2
Nagymágocs	2, -, -
Szegvár	1, 1, 1
Szentes	6, 6, 4
Székkutas	1, 1, 4
Tömörkény	4, 5, -

FEJÉR MEGYE

Bicskei járás

Alcsútdoboz	2, 3, -
Bicske	7, 1, -
Csabdi	1, -, 1
Csákvár	4, 2, 2
Etyek	1, 1, 1
Felcsút	1, 1, -
Mány	1, -, -
Szár	1, -, -
Vál	4, -, 1
Vereb	-, 1, -
Vértesszőlős	1, 1, -

Enyingi járás

Dég	-, 1, 1
Enying	2, 3, 1
Igar	-, -, 1
Lajoskomárom	-, -, 1
Lepsény	4, 1, 1
Mezőkomárom	2, 1, 1
Mezőszilas	-, -, 1
Mezőszentgyörgy	2, 1, -

Móri járás

Bodajk	1, 1, -
Fehérvárcsurgó	5, 4, 4
Magyaralmás	1, 1, 10
Mór	2, -, 1
Pusztavám	1, 3, 3

Sárbogárdi járás

Alap	-, -, 2
Céce	10, 5, -
Hantos	1, -, -
Kálóz	4, 3, 1
Puszttaegres	-, 3, 1
Sárbogárd	5, 6, 6
Sáregres	-, -, 1
Sárkeresztúr	8, 6, -
Sárhatvan	-, -, 2
Sárosd	1, -, -
Sárszentágota	3, 2, 6
Sárszentmiklós	7, 3, 2
Vajta	1, 1, 1

Székesfehérvári járás

Aba	5, -, -
Baracska	1, 1, 2
Csór	-, -, 1
Dinnyés	-, -, 4
Csősz	2, 3, 1
Gárdony	-, 1, -
Gyuró	1, 1, 1
Jenő	1, 1, -
Kajászó	1, 2, 1
Kápolnásnyék	1, 1, 1
Martonvásár	-, 6, 1
Moha	-, 1, -
Nádasladány	5, 2, 2
Pákozd	4, 3, 5
Pátka	3, 3, 3
Polgárdi	1, 1, -
Sárkeresztés	4, 2, 1
Sárkeszi	1, 1, -
Sárszentmihály	1, 1, 1
Seregélyes	7, 2, 5
Soponya	11, 2, 1
Szabadbattyán	-, -, 1
Tác	3, 4, 3
Tordas	1, -, -
Zsámoly	1, 1, 1

Dunaújvárosi járás

Adony	3, 3, 1
Baracs	1, -, -
Apátszállás	1, 1, 1
Dunaújváros	1, 1, 1
Előszállás	1, 3, 3
Ercsi	4, 2, 3
Ivácsa	1, 1, 1
Mezőfalva	1, 2, 3
Nagykarácsony	2, 1, 1
Nagyvenyim	2, 2, 1
Perkátá	2, 1, 1
Pusztaszabolcs	3, 1, 1
Rácalmás	1, 4, 3
Ráckeresztúr	1, -, 2

GYŐR-SOPRON MEGYE

Csornai járás

Árpás	3, 2, 2
Acsalag	2, 6, 6
Barbacs	3, 2, -
Bágyogyszóvát	-, 8, 7
Bezi	1, 1, -
Bodonhely	1, 1, -
Bogyoszló	1, 3, 3
Bősárkány	-, -, 5
Csorna	2, 2, -
Dör	1, 1, 1
Egyed	1, 1, -
Enese	1, 1, -
Farád	1, 2, -

Fehértő	1, 2, -
Gyórsövényház	3, 3, 1
Jobaháza	- , 1, 1
Kőny	13, 7, 4
Kisbabet	- , - , 2
Magyarkeresztúr	1, 2, -
Maglóca	1, 1, 1
Markotabödöge	2, 1, 2
Móriczhida	- , 1, 3
Páli	1, 1, 1
Pásztori	1, 1, -
Rábcakapi	- , - , 1
Rábacsanak	1, 1, 1
Rábacsécsény	- , - , 2
Rábapordány	1, - , 1
Rábasebes	- , - , 1
Rábaszentandrás	1, 1, -
Rábaszentmihály	- , 3, 3
Rábaszentmiklós	- , 1, -
Rábatamási	1, 2, 1
Sobor	1, 1, 1
Sopronnémeti	1, 1, 1
Szil	3, 2, -
Szilsárkány	2, 2, 2
Tárnokréti	- , - , 1
Vág	- , - , 1

Győri járás

Abda	1, 3, 2
Bácsa	1, 1, 1
Börcs	1, - , -
Dunaszeg	1, - , -
Dunaszentpál	- , - , 2
Felpéc	- , 2, 1
Gyirmót	3, 11, 7
Gönyü	1, - , 2
Gyömöre	1, 1, 1
Győr	- , 3, 1
Győrladamér	2, 1, 1
Győrszemere	2, 1, 1
Győrszentiván	1, - , 1
Győrújfalú	- , 6, 3
Győrzámoly	3, 1, -
Ikrény	- , - , 1
Kajárpéc	2, 1, -
Kisbajcs	6, 7, 3
Koroncó	3, 1, 1
Kunsziget	2, 2, 2
Mezőörs	1, - , 2
Nagybajcs	- , - , 2
Nyalka	1, 1, 1
Nyúl	- , - , 1
Óttevény	- , - , 1
Pannonhalma	- , - , 1
Pázmándfalú	1, 1, 2
Pér	- , 1, -
Rábapatona	- , 1, 1
Tét	1, 2, 2
Tényő	- , - , 1
Vámosszabadi	- , 1, -
Vének	- , 1, 1

Kapuvári járás

Agyagosszergény	1, 1, 2
Babót	1, 1, 2
Beled	1, 2, -
Cirak	1, 2, 2
Csapod	1, 1, 1
Csáfordjánosfa	1, - , -
Dénesfa	1, - , 2
Fertőd	1, - , 1
Fertődendréd	- , - , 1
Fertőszentmiklós	- , - , 1
Fertőszéplak	1, 1, 1
Gyóró	1, - , 1
Himod	- , 2, 2
Hövej	- , 1, 1
Iván	- , - , 1
Kapuvár	2, - , 3
Kisfalud	- , - , 1
Mihályi	1, - , -
Oslí	2, 1, -
Pusztacsalád	- , 3, -
Répcszemere	2, 4, 3
Szár föld	1, 1, 1
Veszkény	1, 1, -
Vitnyéd	1, 1, 1

Mosonmagyaróvári járás

Arak	- , - , 1
Ásványráró	2, 2, 3
Cikolasziget	3, 2, 2
Doborgasziget	- , - , 1
Darnózseli	- , - , 1
Dunaremete	- , - , 1
Halászi	- , 1, -
Hédervár	1, 1, 1
Horvátkimle	- , 1, -
Kisbodak	1, 1, 1
Lébény	1, - , 2
Lipót	1, - , -
Máriakálnok	- , - , 1
Meccsér	1, 1, -
Mosonszentjános	- , 2, -
Pusztasomorja	1, 1, 1
Püski	- , 1, 2
Sérfenyősziget	1, - , 1

Soproni járás

Ágfalva	- , - , 1
Balf	1, 3, 1
Ebergőc	- , - , 1
Egyesházásfalú	1, 3, 2
Fertőboz	1, 2, 2
Fertőhomok	- , - , 1
Fertőrákos	1, 3, 1
Hegykő	3, 5, 1
Hidegség	1, - , 2
Lövő	- , 2, -
Magyarfalva	1, 1, 2
Nagyecenk	- , 1, 1

Nagylozs	1, 1, 1	Hajdúszoboszló	–, –, 3
Nemeskér	1, 1, 1	Hajdúszovát	2, 4, 2
Pereszteg	1, 1, –	Hajdúvid	4, 3, –
Pinnye	1, 1, 1	Hortobágy	3, 4, 4
Répcervis	–, –, 1	Nagyhegyes	–, 2, 5
Röjtökmuzsaly	1, 1, 1	Nagypród	–, –, 3
Sopron	1, 2, –	Nyíradony	–, 12, –
Sopronhorpács	–, 1, 1	Nyírábrány	15, 2, 2
Sopronkövesd	–, –, 1	Nyíracsád	4, 2, 3
Szakony	–, 1, 1	Nyírmártonfalva	1, 2, 1
Újkér	1, 2, 2	Újléta	5, –, –
Zsira	1, 1, 1	Vámospércs	–, –, 2

HAJDÚ-BIHAR MEGYE

Berettyóújfalvai járás

Bakonszeg	11, 19, 15
Berettyószentmárton	–, 17, 5
Berettyóújfalu	10, 5, 10
Bihardancsháza	3, 1, –
Bihartorda	27, 5, –
Csökdő	9, 7, –
Darvas	–, 12, –
Furta	4, 2, 3
Gáborján	6, 25, –
Hencida	30, 16, –
Nagyrábé	–, –, 3
Sáp	7, 10, –
Szentpéterszeg	–, 24, –
Váncsod	11, 6, 2
Vekerd	3, 2, 1
Zsáka	8, 6, 7

Biharkeresztesi járás

Ártánd	3, 2, 1
Bedő	–, –, 1
Berekböszörmény	5, 3, –
Biharkeresztes	11, 7, 7
Komádi	18, 5, 6
Kőrösszakáll	1, –, –
Kőrösszegapáti	7, 4, 7
Magyarhomorog	–, –, 2
Mezőpeterd	3, 6, 3
Mezősas	11, 7, –
Nagykereki	–, –, 6
Told	4, 5, 2

Debreceni járás

Aradvajpuszta	1, 8, 1
Álmosd	–, 1, 1
Bagamér	1, –, 2
Balmazújváros	10, 10, 2
Debrecen	2, 3, 1
Ebes	–, 2, –
Fülöp	23, 16, 3
Hajdúdorog	7, 16, 4
Hajdúhatháza	1, 1, 1
Hajdúsámson	3, 3, 3

Derecskei járás

Derecske	12, 56, 14
Hajdúbagos	11, 9, 10
Hosszúpályi	–, –, 7
Kokad	1, –, –
Konyár	62, 56, 43
Monostorpályi	6, 3, –
Nagyléta	9, 8, 5
Pocsajesztár	12, 22, 66
Sáránd	–, –, 4
Tépe	16, 7, 4
Vértes	–, 7, 7

Polgári járás

Egyek	28, 38, 20
Polgár	19, 12, 19
Tiszacsege	12, 25, 21
Újtikos	–, –, 2

Püspökladányi járás

Báránd	–, 10, 5
Biharnagybajom	1, 23, 11
Hajdúböszörmény	–, 3, 2
Hajdúnánás	–, –, 13
Földes	13, 20, 14
Kaba	22, 12, 14
Nádudvar	22, 33, 21
Püspökladány	12, 27, 2
Sárrétudvari	2, 1, 2
Tetétlen	8, 7, 10

HEVES MEGYE

Egri járás

Balaton	2, 1, –
Bekőlce	–, 1, 1
Eger	–, –, 4
Egerbocs	–, –, 2
Egercsehi	1, –, –
Fedémes	–, –, 1
Kisfűzes	–, –, 1
Maklártálya	–, 2, 1
Mátraderecske	–, –, 1
Mikófalva	1, 1, 4

Monosbél 1, -, -
Verpelét -, 4, 1

Füzesabonyi járás

Aldebrő -, -, 1
Besenyőtelek 4, 18, -
Dormánd 3, 4, 2
Egerfarmos 5, 7, 7
Füzesabony 3, 12, 4
Kál 2, 3, 2
Kápolna 7, 2, 1
Kompolt 1, 1, -
Mezőszemere 4, 5, 6
Mezőtárkány 2, 2, 4
Nagyút 2, 1, 1
Poroszló 29, 16, 21
Sarud 22, 11, 10
Szihalom 8, 11, 7
Újlőrincfalva -, 3, 8

Gyöngyösi járás

Adács -, -, 1
Atkár 1, -, 1
Detk 1, 1, -
Gyöngyöshalász 1, 1, 2
Karácsond 1, 3, 6
Kisnána 1, 1, 1
Ludas 2, 3, -
Markaz -, 1, -
Nagyfüged 6, 3, 5
Nagyréde -, -, 1
Vámosgyörk 3, -, 1
Vécs -, 1, 1
Visonta 1, 2, 1
Visznek -, -, 1

Hatvani járás

Apc -, -, 5
Boldog -, 4, 4
Csány 2, 2, 1
Hatvan -, 4, 1
Heréd 2, 3, 2
Rózsaszentmárton 1, 2, -

Hevesi járás

Átány 7, 5, 6
Boconád 2, 5, -
Hevesvezekény -, -, 1
Erk 5, 3, -
Kisköre 4, 5, 2
Kömlő 5, 6, 19
Pály -, 7, 1
Tarnabod 1, 2, 1
Tarnaméra 6, 4, 6
Tiszanána 6, 10, 7
Tarnaszentmiklós 12, 5, 6
Tarnasadány 4, 4, 2
Zaránk 1, 2, 2

Pétervásári járás

Bodony 1, 1, 1
Pétervására -, -, 4
Recsk 3, -, 1
Sirok -, 1, -
Szajla -, 1, -
Tarnalelesz 2, 2, -
Terpes 1, -, -

KOMÁROM MEGYE

Dorogi járás

Bajna 2, -, -
Dömös -, -, 1
Esztergom 3, -, -
Sárisáp 1, 1, -
Tát 2, -, 3
Uny 1, 1, 1

Komáromi járás

Almásfüzitő -, -, 1
Ács 2, -, 1
Ászár -, -, 1
Bakonybánk 1, -, -
Bakonysárkány -, 1, 1
Bana -, -, 1
Bársonyos 1, -, -
Császárs 1, 1, 1
Csép 3, 3, 1
Ete -, -, 1
Kerézteleki 2, 1, 1
Kisbér 1, 1, 1
Kisigmánd -, -, 1
Komárom 1, 1, 1
Mocsa 4, 2, -
Nagyigmánd 3, 2, -
Szák -, -, 1
Szend 3, 7, 8
Szőny 3, 1, 1
Vérteskéthely -, 1, -

Tatai járás

Bokod 5, 3, 1
Dada -, -, 1
Gyermely 1, 1, -
Héreg 1, 1, -
Kecskéd 1, 1, -
Kocs 2, 1, -
Kömlőd 2, -, -
Környe 3, -, -
Naszály -, 3, 3
Szomod 1, 1, 1
Tata -, 2, 1
Tatabánya -, -, 1
Vértesszöllős -, 1, -

NÓGRÁD MEGYE**Balassagyarmati járás**

Bercel	- , 1, 1
Cserhátaláp	- , 1, -
Cserhátsurály	1, 1, 2
Csesztve	1, 1, -
Dejtár	3, 3, 2
Drégelypalánk	15, 4, 4
Érsekvadkert	2, 3, -
Galgaguta	1, 2, 1
Herecsény	1, 1, -
Hont	2, 2, 2
Ipolyszög	1, 1, -
Ipolyvecse	4, 3, -
Magyarnándor	1, 4, 1
Mohora	2, 2, 4
Nógrádkövesd	- , 1, 1
Nógrádmarcal	3, - , 2
Órhalom	5, 7, -
Patak	2, 2, -
Patvarc	1, - , -
Szügy	7, 3, 5
Terény	1, 1, 1

Pásztói járás

Buják	- , 1, 2
Cserhátszentiván	1, - , -
Csécse	2, 3, 2
Ecseg	1, 1, 2
Erdőkürt	- , 1, 1
Erdőtarcsa	1, 2, 1
Felsőtold	- , 1, 1
Héhalom	2, 1, -
Jobbágyi	3, 2, 2
Kálló	- , 1, 1
Kisbágyon	- , 1, -
Palotás	3, 1, -
Pásztó	- , 1, 1
Szarvasgede	- , 1, 3
Szirák	1, 1, 1
Szurdokpüspöki	1, - , -
Tar	1, 1, 1
Vanyarc	- , 1, 1

Rétsági járás

Bánk	2, 1, -
Berkenye	1, - , 1
Borsosberény	1, 1, 1
Diósjenő	5, 1, -
Endrefalva	- , - , 1
Keszeg	1, - , -
Kétbodony	- , 1, -
Kisecset	- , 1, -
Nagyoroszi	1, - , 1
Nézsza	1, 1, -
Nőtincs	1, 1, 1
Rétság	1, 1, 1

Romhány	1, 2, 1
Szátok	- , 2, 1
Terecske	- , 1, 1
Tolmács	1, 2, 1

Salgótarjáni járás

Cered	- , 1, 1
Etes	1, 2, 1
Homokterenyé	- , 1, -
Karancsberény	- , 1, 1
Karancskeszi	2, 3, 2
Kisbárkány	- , - , 2
Kisterenyé	- , 1, 1
Lucfalva	- , 1, 1
Mátranovák	- , 1, 1
Mátraszele	1, 1, 2
Mátramindszent	- , - , 2
Nemti	- , - , 2
Sóshartány	1, 1, -
Szilaspogon	- , 1, 1
Zabar	1, 1, 1

Szécsényi járás

Egyházasszerge	1, 1, -
Endrefalva	3, 2, 2
Hollókő	1, 1, 1
Ipolytarnóc	2, 3, 2
Karancsság	- , - , 1
Litke	6, 3, 2
Ludányhalászi	12, 3, -
Mihálygerge	1, 3, 1
Nagylóc	1, 1, 1
Nógrádmegyer	1, 1, 1
Piliny	- , 1, -
Rimóc	1, 1, 1
Ságújfalu	1, 3, 1
Szalmatercs	- , 2, -
Szécsény	1, 6, 1
Varsány	3, 1, 1

PEST MEGYE**Aszódi járás**

Aszód	- , - , 2
Bag	- , 1, -
Domony	2, - , 1
Hévízgyörk	- , - , 1
Kartal	- , - , 1
Tura	4, 1, 2
Verseg	- , 2, -

Budai járás

Budajenő	1, - , -
Páty	1, 1, 1
Pilisvörösvár	- , 1, 2
Sóskút	1, - , 1

Tinnye	1, 1, -
Tök	1, 1, 1
Zsámbék	- , 1, 1

Ceglédi járás

Abony	4, 1, 3
Albertirsa	4, 2, 2
Cegléd	11, 4, 2
Dánszentmiklós	- , - , 1
Csemő	- , 4, -
Jászkarajenő	- , - , 4
Kocsér	- , - , 2
Mikebuda	1, - , 1
Nagykőrös	11, 1, 5
Törtel	3, 1, 2

Dabasi járás

Alsónémedi	6, 1, 1
Bugyi	8, 1, 1
Dabas	5, - , 2
Gyál	- , 2, -
Gyón	2, 1, -
Hernád	- , - , 2
Inárcs	4, - , -
Ócsa	20, 15, 9
Örkény	1, 1, 1
Pusztavacs	11, - , 1
Táborfalva	1, 1, 1
Sári	4, 6, -
Újhartyán	1, 1, -

Gödöllői járás

Dány	- , - , 1
Galgagyörk	- , - , 1
Gödöllő	1, 1, -
Isaszeg	- , 1, 2
Mogyoród	1, 3, -
Pécel	- , - , 1

Monori járás

Ecser	2, - , -
Gomba	1, 1, -
Gyömrő	2, - , 1
Káva	1, 1, -
Maglód	- , 1, 1
Mende	5, 7, -
Monor	- , - , 2
Nyáregyháza	3, - , 1
Péteri	- , - , 1
Tápióság	1, 1, 1
Tápiószőlő	2, - , -
Úrhida	1, - , -
Üllő	1, 2, -
Vasad	- , 3, 2
Vecsés	- , 1, -

Nagykátai járás

Farmos	4, 5, 7
Kóka	- , 3, -
Nagykátá	5, 2, 4
Pánd	1, 2, 1
Szentlőrinc-kátá	1, 2, 1
Szentmártonkátá	1, 3, 3
Tápióbicske	2, 1, 1
Tápiógyörgye	7, 2, 2
Tápióság	1, 4, 3
Tápiószentmárton	3, 2, 3
Tápiószecső	2, 1, -
Tápiószele	9, 1, -
Tápiószőlős	- , 1, 3
Tóalmás	3, 5, 1
Újszilvás	- , - , 2

Ráckevei járás

Apaj	19, 1, -
Bankháza	2, 2, 2
Dömsöd	15, 2, 20
Dunavarsány	3, 1, 1
Kiskunlacháza	2, 2, -
Makád	2, 3, 3
Ráckeve	3, 1, 3
Szigetszentmárton	5, - , -
Szigetújfalu	3, 2, -
Tököl	- , - , 4

Szentendrei járás

Csobánka	1, - , -
----------	----------

Szobi járás

Bernecebaráti	1, - , -
Ipolytölgyes	2, 2, -
Kismaros	- , 2, -
Letskés	1, 1, 1
Nógrádverőce	- , 1, -
Vámosmikola	1, 2, 2

Váci járás

Acsa	- , - , 2
Fót	2, 1, 1
Órszentmiklós	1, - , -
Penc	1, - , -
Rád	- , 1, 1
Szód	1, 9, -
Szódliget	1, - , -
Vác	4, - , 1
Vácharthyán	- , - , 1
Vácrátót	- , - , 1

SOMOGY MEGYE

Barcsi járás

Babócsa	16, 5, 7
Barcs	4, 5, 1
Bélavár	- , 2, -
Bolhó	- , - , 2
Csokonyavisonta	3, 4, 9
Darány	1, 2, 3
Drávaszentes	- , - , 1
Drávatamási	1, - , 1
Homokszentgyörgy	2, 3, 1
Istvándi	2, 2, 2
Kálmánca	6, 2, 4
Lad	3, 4, -
Lakócsa	4, 6, -
Patosfa	- , - , 4
Rinyaújlak	- , 13, -
Szulok	- , - , 2
Vízvár	- , 1, 1

Csburgói járás

Berzence	6, 4, 4
Csburgó	5, 8, 7
Gyékényes	1, - , -
Iharos	4, 3, 2
Iharosberény	- , 2, -
Inke	3, 6, -
Pogányszentpéter	4, 2, 1
Porrog	3, 2, -
Somogyudvarhely	6, 3, 3
Szenta	4, 2, 6

Fonyódi járás

Balatonberény	1, 2, -
Balatonboglár	5, 1, 2
Balatonkeresztúr	2, 3, 2
Balatonlelle	4, 4, 2
Balatonszentgyörgy	2, 1, 3
Balatonújlak	35, 9, 5
Buzsák	7, 18, 5
Fonyód	2, 1, 2
Hács	1, 1, -
Kisberény	- , - , 3
Látrány	11, 5, 2
Lengyeltóti	5, 3, 2
Ordacsehi	3, 3, 3
Óreglak	2, 6, 1
Pamuk	- , - , 1
Pusztaberény	- , - , 1
Somogybajoc	2, 2, -
Somogytúr	2, 1, 2
Somogyvamos	1, - , -
Somogyvár	1, 1, 2
Szőllősgyőrök	12, 4, 2
Táska	1, 9, -
Vörs	8, 12, 3

Kaposvári járás

Attala	1, - , 3
Beté	2, 4, 2
Bárdudvarnok	1, 3, 1
Bodrog	2, 2, 1
Bőszénfa	- , 3, 3
Büssü	- , 1, 1
Csoma	3, 11, 4
Ecseny	- , 1, -
Edde	- , 1, 1
Fonó	1, 1, 2
Gadács	- , 1, 1
Gide	1, 2, -
Gölle	15, 7, 2
Hedrehely	3, 4, 4
Hencse	2, 1, 1
Hetes	- , 2, -
Igal	1, 1, 1
Jákó	2, 2, 2
Juta	2, - , -
Kadarkút	4, 3, 2
Kaposfő	2, 2, 2
Kaposfüred	1, 3, -
Kaposgyarmat	- , 1, -
Kaposnérő	- , 4, -
Kapospula	1, 2, 2
Kazsok	2, 2, 2
Kercseliget	1, 1, -
Kiskorpád	3, 1, 2
Lipótfá	1, 4, 2
Magyaregres	1, 2, -
Mernye	1, 1, -
Mosdós	1, - , 1
Nagybajom	4, 7, 7
Nagyberki	3, 1, 2
Osztopán	1, 2, 2
Polány	1, 2, -
Ráksi	2, 2, 2
Sántos	1, 2, -
Simonfa	- , 2, 1
Somodor	- , - , 2
Somogyaszaló	1, 1, 1
Somogyeszti	1, 1, 1
Somogyjád	2, 2, -
Somogysárd	- , 2, 1
Szena	1, 8, -
Szentbalázs	1, 2, -
Taszár	1, 3, -
Toponár	6, 3, -
Újvárfalva	- , 4, -
Várda	1, 1, 1
Zselickislak	- , - , 1
Zimány	- , 1, 1

Marcali járás

Bize	2, 2, 2
Böhönye	3, 5, 3
Csákány	4, 1, 1
Kéthely	3, 1, 1
Marcali	7, 6, 3

Mesztegyő	10, 5, 11	Bedegkér	1, 2, 1
Nagyszakácsi	2, 1, 1	Bonya	1, 1, 1
Nemesdéd	1, 1, 1	Gamás	1, 3, 0
Nemesvid	7, 3, 5	Kapoly	-, 2, 1
Nikla	17, 4, 2	Karád	2, 1, 2
Pusztakovácsi	6, 2, 3	Kánya	1, 1, -
Sávoly	8, 6, -	Kisbárapáti	1, 1, 1
Somogyfajsz	1, 1, 1	Miklósi	1, 1, -
Somogysámsón	2, 1, 3	Nagyberény	1, 1, -
Somogysimonyi	3, 4, -	Som	-, 1, 1
Somogyszentpál	27, 4, 2	Somogyacsa	2, 2, -
Somogyzsitfa	-, 4, 2	Somogydöröcske	1, 1, 1
Szenyér	-, -, 1	Somogymeggyes	1, 1, -
Szőkedences	23, 5, 14	Szorosad	-, -, 1
Tapsony	-, 4, 1	Tab	2, 2, 1
Varázsló	2, 2, 2	Törökkopány	2, 1, 1
Vése	3, 2, 1	Zics	-, 1, 1

Nagyatádi járás

Bakháza	-, 4, -
Beleg	-, 3, 2
Bolhás	4, 5, 5
Csököly	1, 6, 2
Görgeteg	2, 2, 5
Háromfa	3, 2, -
Kisbajom	3, 3, -
Kutas	-, 3, 5
Lábod	4, 5, 2
Nagyatád	1, 2, -
Nagykorpád	1, -, -
Ötvöskőnyi	3, 2, 4
Rinyaszentkirály	5, 3, 2
Segesd	-, 5, 4
Somogyszob	2, 3, -
Szabás	10, 4, 2
Tarany	-, 7, -

Siófoki járás

Ádánd	6, 3, 2
Balatonberény	-, -, 1
Balatonendréd	1, 1, -
Balatonkiliti	3, 3, 1
Balatonszabadi	2, 1, 1
Balatonszárszó	2, 1, 1
Balatonszemes	3, 3, 2
Balatonszéplak	-, -, 1
Bálványos	1, 1, 1
Kerekí	1, 1, 1
Kőröshegy	2, 2, 2
Kötcese	1, 1, -
Nagycsepely	1, -, -
Ságvár	-, 1, 1
Szántód	2, 2, 2
Szólád	2, -, -
Zamárdi	5, 3, 2

Tabi járás

Andocs	2, 2, 1
Bábonymegyer	2, 1, -

SZABOLCS-SZATMÁR MEGYE

Baktalórántházi járás

Baktalórántháza	1, 1, -
Besenyőd	4, -, -
Laskod	-, 1, 2
Levelek	4, 2, 2
Nyíribrony	1, 10, 3
Nyírájkó	1, 2, 2
Nyírmada	-, -, 4
Ófehértó	3, 1, 1
Ór	-, 1, -
Penészles	-, -, 7
Petneháza	1, 5, 3
Rohod	-, -, 1
Ramocsháza	1, 4, 1
Székely	1, 2, 2
Vaja	1, 1, 1

Csengeri járás

Császló	2, 11, 1
Gacsály	6, -, -
Csegöld	-, 3, 1
Csenger	2, 3, 3
Csengerújfalú	2, 4, -
Komlódtótfalu	-, 2, 1
Méhtelek	-, 1, 1
Nagygéc	1, 1, 1
Nagyhódos	-, 1, 1
Pátyod	-, 3, -
Porcsalma	-, 1, 3
Szamosbecs	-, 2, -
Szamossályi	-, 1, -
Szamoszatárfalva	-, 1, -
Tisztaberek	-, 16, 3
Tyukod	-, 4, 8
Zajta	-, 1, 1

Fehérgyarmati járás

Botpalád	2, 16, 6
Cégénydányád	-, 1, -

Csaholc	-, 1, 1
Fehérgyarmat	1, 2, 2
Fülesd	2, 1, 1
Gyügye	-, 1, 1
Jánkmajtis	2, 2, 3
Kérsemjén	2, 2, -
Kisar	2, 25, 2
Kisnamény	2, 2, 1
Kispalád	29, 28, 7
Kisszekerés	9, 11, 2
Kölcse	11, 6, 8
Kömörő	1, 3, 1
Magosliget	-, -, 1
Mánd	2, 1, 1
Milota	-, 4, 5
Nagyar	2, 4, 2
Panyola	1, 1, 3
Sonkád	2, 2, 5
Szatmárcseke	3, 3, 5
Tiszabecs	3, 1, -
Tiszacsécse	-, 1, -
Tiszakóród	-, 2, 1
Tunyogmatolcs	3, 5, -
Turricse	6, 3, 2
Turistvándi	2, 7, 3
Vámosoroszi	1, 1, -
Zsarolyán	2, 1, -

Kisvárdai járás

Ajak	-, -, 6
Anarcs	1, -, -
Benk	1, 1, -
Berkesz	-, -, 2
Dombrád	9, 7, 5
Döge	6, 3, 6
Eperjeske	2, 1, 1
Fényeslítke	1, 3, -
Gégény	11, 4, 2
Gyulaháza	-, -, 1
Jéke	2, -, 1
Kék	1, 1, 1
Kékcse	5, 2, -
Kisvárdai	1, 4, 4
Mándok	-, 1, 1
Nyírkarász	1, -, 1
Nyirtass	1, 3, 4
Pátroha	17, 4, 10
Rozsály	-, -, 1
Szabolcsbáka	4, -, 1
Tiszabездéd	4, -, 1
Tiszamogyorós	3, 2, 5
Tiszszentmárton	4, 1, 4
Tuzsér	-, -, 1
Záhony	1, 1, 2

Mátészalkai járás

Fábiánháza	3, 4, -
Fülpösdaróc	1, -, -
Géberjén	-, -, 1
Hodász	-, -, 1

Jármí	-, -, 1
Kántorjánosi	2, 2, 1
Kocsord	4, 3, 2
Mátészalka	7, 4, 4
Mérk	4, 1, 1
Nagydobos	2, 2, -
Nagyecsed	10, 7, 3
Nyírcsaholy	-, -, 1
Nyírmeggyes	2, 3, 3
Nyírkáta	21, 3, 4
Opályi	2, 1, 1
Ökörítőfűlpös	1, 1, 1
Rápolc	-, 1, -
Szamoskér	-, -, 2
Szamoszeg	5, 6, 6
Tiborszállás	1, 1, 1
Vállaj	-, -, 1

Nagykállói járás

Balkány	7, 7, 7
Biri	2, 1, -
Bököny	9, 3, 10
Érpaták	2, -, -
Geszteréd	8, 4, 1
Kállósejny	2, 1, 2
Nagykálló	5, 8, 6

Nyírbátori járás

Aporliget	-, -, 1
Encsencs	-, 3, 6
Kisléta	-, -, 1
Máriapócs	6, 4, 1
Nyírbátor	1, 1, 2
Nyírbéltek	3, 5, 6
Nyírbogát	-, -, 1
Nyírcsászári	-, -, 1
Nyírgelse	2, -, -
Nyírgyulaj	7, 1, 2
Nyírmihálydi	-, 1, 3
Nyírlugos	17, 19, 4
Nyírplis	1, 1, 1
Nyírvasvári	2, 1, -
Önböly	-, -, 1
Piricse	5, 4, 2
Pócspetri	-, 6, 1
Terem	6, -, 1

Nyíregyházi járás

Balsa	3, 4, -
Beszterec	2, 3, 4
Buj	1, 5, 1
Demecser	3, 2, -
Gáva	3, 7, -
Ibrány	2, 4, 5
Kálmánháza	-, 1, 3
Kemecse	5, 3, -
Napkor	7, 3, -
Nyíregyháza	5, 3, 3

Nyírbogdány	-,-,2	Jászládány	7,2,12
Nyírpazony	2,3,-	Jászszentandrás	-,-,4
Nyírtelek	1,1,2	Tizzasüly	-,-,3
Nyírtura	1,1,1		
Oros	1,3,3		
Rakamaz	5,3,2	Jászberényi járás	
Sényő	3,2,1	Alattyán	1,7,7
Tiszabercel	4,3,5	Jánoshida	-,-,10
Tiszarád	1,1,-	Jászárokszállás	5,7,3
Tiszatelek	-,-,1	Jászberény	-,-,5,8
Timár	6,11,8	Jászboldogháza	-,-,9
Újfehértó	-,-,5	Jászfelsőszentgyörgy	-,-,4
Vasmegyer	3,5,5	Jásztelek	-,-,3
Vencsellő	4,8,7	Pusztamonostor	-,-,3

Tiszalaki járás

Bashalom	-,-,1,1
Kisfástanya	-,-,1,1
Tiszadada	17,14,11
Tiszalök	12,11,9
Tiszavasvári	20,19,15
Tiszadob	7,1,7
Tiszaeszlár	5,9,-

Vásárosnaményi járás

Aranyosapáti	3,3,2
Barabás	7,5,4
Beregdaróc	5,6,6
Csaroda	-,-,1
Gelénes	11,6,7
Gergelyugornya	3,2,3
Gulács	10,13,13
Gyüre	1,7,7
Hete	2,2,-
Jánd	6,11,7
Kisvarsány	-,-,1
Lónya	17,6,-
Mátyus	3,3,-
Nagyvarsány	-,-,1
Tarpa	25,49,9
Tákos	5,4,3
Tiszaadony	8,4,3
Tiszakerecsény	1,19,8
Tiszaszalka	9,1,-
Tiszavid	2,2,-
Vásárosnamény	1,1,7
Vitka	-,-,2

SZOLNOK MEGYE

Jászapáti járás

Jászsószentgyörgy	-,-,12
Jászdózsza	7,3,3
Jászapáti	5,4,4
Jászfényszaru	22,10,4
Jászivány	4,2,3
Jászkákóhalma	-,-,1,5
Jáskisér	10,4,3

Kunhegyesi járás

Abádszalók	5,7,3
Karcag	-,-,10
Kenderes	9,4,5
Kisújszállás	15,9,8
Kunhegyes	17,12,12
Kunmadaras	15,11,8
Tiszabura	-,-,3
Tiszagyenda	3,3,1
Tiszaroff	6,1,5
Tomajmonostora	7,3,4

Kunszentmártoni járás

Cibakháza	4,1,3
Cserkeszőllő	3,2,1
Csépa	-,-,2
Kungyalu	5,1,1
Kunszentmárton	6,4,4
Mesterszállás	3,1,2
Mezőtúr	7,1,2
Nagyrev	3,4,6
Ócsöd	4,6,6
Szelevény	-,-,4
Tiszainoka	-,-,2
Tiszakürt	-,-,2,2
Tiszasas	3,2,4
Tiszazug	7,4,2

Szolnoki járás

Besenyszög	9,27,5
Csataszög	-,-,1
Hunyadfalva	-,-,1,1
Kőtelek	-,-,1
Martfű	3,2,3
Mezőhék	-,-,2,-
Nagykörű	4,4,2
Rákóczi falva	-,-,2
Rákócziújfalva	4,5,1
Szandaszőlős	3,-,3
Szajol	18,9,17
Szászberek	4,1,4
Szolnok	11,49,6
Tiszaföldvár	13,1,4

Tiszajenő	–, –, 8
Tiszavárkony	3, 2, 3
Tószeg	5, 7, 1
Túrkeve	6, 8, 8
Újszász	7, 1, 7
Vezseny	7, 1, 1
Zagyvarékas	7, 13, 10

Tiszafüredi járás

Nagyiván	12, 191, 19
Pusztataskony	–, –, 1
Tiszaders	4, 5, 6
Tiszafüred	–, –, 11
Tiszaigar	24, 23, 5
Tiszaörs	35, 11, 24
Tiszaörvény	–, –, 13
Tiszaszentimre	11, 14, 5
Tiszaszöllős	16, 11, 8

Törökszentmiklósi járás

Fegyvernek	3, 4, 1
Kengyel	–, –, 1
Kuncsorba	1, 1, –
Tiszabő	2, 3, 1
Tiszapüspöki	8, 6, 1
Törökszentmiklós	–, –, 1
Túrkeve	–, –, 6

TOLNA MEGYE

Bonyhádi járás

Aparhant	–, 1, –
Bonyhád	4, 3, 4
Cikó	3, 1, 1
Grábóc	3, –, –
Izmény	2, 1, 1
Kakasd	2, 21
Kéty	–, –, 2
Kisdorog	1, 2, –
Lengyel	1, 1, –
Mórágy	3, –, –
Möcseny	1, 1, –
Szálka	1, –, –
Tevel	1, –, 1
Váralja	1, 1, 2
Zomba	2, 2, 4

Dombóvári járás

Csibrák	2, 3, –
Dalmand	4, 3, 1
Dombóvár	11, 2, 13
Duzs	2, 9, 2
Kocsola	–, 5, 1
Kurd	3, 1, 1
Lápafő	1, 2, 2

Gyönki járás

Belecska	18, 11, 6
Gyönk	1, –, 1
Hógyész	1, 2, 2
Keszőhidegkút	3, 1, 1
Kisszekely	1, –, 1
Kistormás	1, –, 1
Miszla	1, 1, 1
Pálfa	2, 3, 3
Szárazd	–, 1, –
Tolnanémedi	5, 2, 2
Udvari	–, –, 1

Paksi járás

Bikács	5, 3, 1
Bölcske	3, 2, 2
Dunaföldvár	2, 3, 4
Dunakömlőd	1, –, 1
Dunaszentgyörgy	4, 6, –
Gerjen	1, 1, 1
Györköny	1, 1, 1
Kajdacs	2, 1, –
Madocsa	2, 2, 1
Nagydorog	3, 2, –
Németker	1, –, –
Paks	–, –, 3
Pusztahencse	2, –, 1
Sárszentlőrinc	4, 6, 8

Szekszárdi járás

Alsónána	1, –, –
Alsónyék	–, –, 6
Báta	7, 9, 3
Bátaszék	8, 2, 11
Bogyiszló	5, 12, 16
Decs	2, 2, 2
Fadd	1, –, 1
Harc	–, –, 1
Medina	2, 3, 1
Mözs	7, 9, 2
Öcsény	3, 2, 1
Sárpilis	1, 1, 1
Sióagárd	7, 2, –
Szekszárd	5, 5, 3
Tengelic	2, 1, 2
Tolna	5, 12, 5
Várdomb	–, –, 1

Tamási járás

Értény	3, 1, 2
Felsőnyék	1, 1, 1
Iregszemcse	1, 2, 1
Koppányszántó	4, 2, 2
Magyarkeszi	1, 1, 1
Nagykónyi	16, 11, 2
Nagyszokoly	3, 1, 1
Ozora	1, 1, –

Pári	1, 1, -
Pencshely	2, 1, 1
Regöly	12, 15, 7
Simontornya	-, -, 3
Szakály	-, 4, -
Tamási	4, 8, 6

VAS MEGYE

Celldömölki járás

Celldömölk	8, 3, 2
Duka	2, -, 1
Egyházashetye	-, -, 1
Izsákfa	1, 1, 1
Jánosháza	3, 3, 3
Karakó	3, 4, -
Keléd	-, 1, 1
Kemenesmagasi	7, 2, 2
Kemenespálfa	1, 1, 1
Kemenessömjén	-, -, 2
Kemenesszentmárton	2, 1, 2
Kenyeri	1, 1, 1
Kíssomlyó	1, 1, -
Mersevát	2, 2, -
Mesteri	1, 1, 1
Nagysimonyi	-, -, 1
Nemeskeresztúr	4, 3, 2
Ostffyasszonyfa	2, 1, 1
Pápoc	-, 1, 1
Szergény	4, 5, 6
Vönöck	1, 1, -

Körmen di járás

Csákánydoroszló	3, 2, 3
Döbörhegy	1, -, 1
Egyházashollós	3, 3, 2
Egyházasarádóc	-, 2, 2
Felsőmarác	-, 1, 1
Halogy	1, 2, 1
Horvátnádálja	1, 1, 2
Ivánc	-, -, 1
Kemestaródfa	-, 1, 1
Kisrákos	2, 2, 2
Körmen di	2, 8, 5
Molnásze csőd	2, 4, 5
Nádasd	2, 1, 2
Órimagyarosd	1, 1, 1
Pankasz	1, 2, -
Pinkaminszent	2, 1, 1
Rádóckölked	3, 2, 3
Szarvaskend	-, 4, -
Szóce	-, 3, -
Vasalja	4, 1, 1
Viszák	-, -, 1

Sárvári járás

Bejegyertyános	-, -, 1
Bolozsameggyes	1, 1, 1

Bő	4, 3, 2
Bögöt	2, 1, -
Bögöte	1, 1, -
Chernelhá zadamonya	-, -, 1
Csánig	-, -, 1
Csénye	-, -, 1
Felsőpaty	1, -, 1
Gérce	2, 3, 2
Gór	-, -, 2
Hegyfal u	1, 1, 2
Hosszúpereszteg	-, 4, 3
Ikervár	2, 5, 3
Jákfa	1, 1, 1
Káld	-, -, 2
Lócs	1, 1, 2
Megye híd	-, -, 1
Nagygeresd	2, 2, -
Nemesládony	1, 1, 1
Nick	1, 1, -
Nyögér	1, 1, 1
Ölbő	1, 1, 1
Pecöl	3, 2, 2
Rábakovácsi	1, 3, -
Rábapaty	1, 1, 1
Rábasömjén	1, 1, 1
Répcsesztyörgy	1, 1, 1
Sárvár	3, 5, 2
Sitke	2, 2, 1
Szeleste	-, -, 1
Tompaládony	3, 4, 1
Uraiújfalu	3, 2, 2
Vasegerszeg	-, -, 2
Vashosszúfal u	1, 2, 1
Vámoscsalád	1, 1, 1
Vámosmiske	-, -, 1

Szentgotthárdi járás

Alsószolnok	-, -, 1
Bajánsenye	5, 3, 4
Csörötnek	1, 2, 2
Felsőszolnok	-, -, 1
Gasztony	4, 6, 2
Jakabháza	-, -, 1
Kondorfa	-, 1, 1
Magyarlak	-, -, 1
Őriszentpéter	-, 1, -
Rábagyarmat	2, -, 5
Rábafüzes	2, 2, -
Rábatótfalu	-, -, 1
Rátót	1, -, 1
Rönök	-, -, 1
Szentgotthárd	3, 5, 6
Vasszentmihály	1, 1, 2

Szombathelyi járás

Acsád	1, 1, 1
Balogunyom	1, 1, 2
Bozsak	-, 2, 1
Bozzai	-, -, 1

Bucusu	-, -, 1
Bük	3, 4, 2
Csempeszkopács	1, 1, -
Csápreg	2, 2, 3
Felsőcsatár	-, 2, -
Gencsapáti	1, 2, 2
Gyöngyösfalu	1, 1, 1
Horvátzsidány	-, 1, 1
Ják	2, 2, 1
Kisunyom	1, 1, 1
Kőszeg	-, -, 1
Kőszegfalva	-, -, 1
Kőszegszerdahely	1, 1, 2
Lukácsháza	1, -, -
Meszlen	1, 1, 1
Narda	-, -, 1
Nárai	1, 1, 1
Nemesbőd	1, 1, 1
Nemescső	1, 2, 1
Perenye	-, 1, 1
Pornóapáti	1, 1, 1
Szeleste	-, -, 1
Szentpéterfa	2, 1, -
Szombathely	1, 2, 2
Táplánszentkereszt	-, -, 1
Torony	-, 1, 1
Tömörd	1, 1, 1
Vasasszonyfa	1, 1, -
Vaskeresztes	1, 1, 1
Vasszécsény	1, 1, 1
Vép	-, 1, 1

Vasvári járás

Alsóújlak	1, 1, 1
Andrásfa	2, 2, 2
Bélbaltavár	1, -, 1
Csehi	-, -, 1
Cséhimindszent	1, 1, 2
Csipkerek	-, 1, -
Gersekarát	1, 1, 2
Gutatöttös	-, 1, 1
Győrvar	3, 5, 3
Hegyhátszentpéter	-, -, 1
Kám	2, 1, 1
Marosszéplak	-, 1, -
Nagytilaj	-, 1, 2
Nemeskolta	-, 1, 1
Olaszfa	-, -, 3
Oszkó	3, 3, 1
Petőmihályfa	-, -, 1
Püspökmolnári	2, 1, -
Rábahídvág	3, 2, 4
Rum	2, 3, 1
Sorkifalud	2, 4, 4
Szemenye	1, 1, -
Telekes	1, 2, 1
Vasvár	3, 1, 4
Zsennye	-, -, 1

VESZPRÉM MEGYE

Devecseri járás

Adorjánháza	6, 3, 6
Ajka	-, 2, 2
Bakonygyepes	1, 1, -
Borszörcsök	5, 8, 2
Csőgle	5, 3, 5
Dabrony	2, 1, 1
Devecser	2, 3, 1
Doba	1, 1, 1
Iszkáz	2, 3, 1
Kamond	2, 1, 2
Karaközörcsök	2, 1, 1
Kerta	-, 1, 1
Kolontár	1, 1, 1
Magyarpolány	1, 1, -
Nagyalásony	4, 2, -
Nagypirit	2, 11, 6
Nemesszalók	-, -, 2
Noszlop	1, -, 1
Nyirád	1, 2, 2
Oroszi	1, 1, -
Padragkút	1, 2, 1
Pusztamiske	1, -, 2
Somlószőlős	3, 4, 4
Somlónásár	-, -, 9
Vid	-, -, 1
Szentimrefalva	-, -, 1

Keszthelyi járás

Alsópáhok	7, 2, 3
Balatonyörök	1, 1, 1
Fenekpuszta	7, 7, 3
Gyenesdiás	1, 2, 1
Hévíz	2, 2, 2
Karmacs	5, 2, 2
Keszthely	-, 2, -
Nemesbük	-, 1, -
Rezi	1, 1, 1
Sármellék	6, 3, 4
Szentgyörgyvár	-, 3, 2
Vállus	-, 1, -
Várvölgy	2, 4, 2
Vonyarcvashegy	1, 1, 1
Zalaszántó	1, 5, 3
Zalavár	5, 1, 5

Pápai járás

Bakonyszentiván	-, 1, 1
Bakonyszűcs	1, 1, -
Bakonytamási	1, 2, -
Béb	1, 1, 1
Békás	1, 1, 1
Csót	1, 2, 3
Dáka	1, 1, 1
Egyházaskesző	2, 2, 4
Gecse	-, 1, -
Gyarmat	1, 1, 1
Homokbödöge	1, 1, 1

Ihász	1, 1, 1	Gyulakeszi	1, 1, 1
Kúp	1, 1, -	Hegymagas	1, 3, 2
Külsővát	5, 4, 2	Káptalantóti	4, -, 1
Kemeneshőgyész	12, 8, -	Kékkút	-, -, 1
Kéttornyúlak	1, 1, 1	Kővágóörs	2, 4, 1
Lovászpataona	3, 2, -	Köveskál	2, 1, -
Malomsok	-, -, 2	Lesenceistvánd	1, 2, 1
Marcalgergelyi	3, 3, 4	Lesencetomaj	2, 3, 3
Marcaltó	1, 1, 2	Mindszentkál	1, 1, 1
Mihályháza	-, 1, 1	Monostorapáti	1, -, 1
Nagyacsád	-, -, 2	Nemesgulács	1, 3, 2
Nagydém	1, 2, -	Nemesvíta	2, 3, -
Nagyimót	1, -, 1	Raposka	1, 1, 1
Nagytevel	1, 1, 1	Salföld	1, 2, 2
Nemesgőrzöny	2, 2, -	Sáska	-, 1, 1
Nyárád	2, 1, 2	Szentbékáll	1, 1, 1
Pakácsi	1, 1, 1	Szigliget	7, 2, 2
Pápa	-, 2, 2	Tapolca	4, 3, 2
Pápadereske	1, -, -	Vigánypetend	1, 1, -
Pápakovácsi	-, 1, -	Zánka	-, 1, 1
Pápasalamon	4, 1, 2	Zalahaláp	1, -, -
Pápateszér	5, 1, 1		
Ponyvád	-, -, 2		
Szerecseny	1, 1, 1		
Takácsi	1, 1, 1		
Tapolcafő	1, 1, -		
Ugod	-, -, 1		
Vanyola	1, 3, 2		
Vaszar	4, 1, 1		
Vinár	-, -, 2		

Sümegei járás

Bazsi	3, 3, 1	Aszófő	1, 1, 1
Csabrendek	7, 3, 4	Balatonakali	1, -, -
Babronc	4, 2, 4	Balatonfőkajár	-, 1, -
Gógánfa	-, -, 3	Balatonszöllős	-, -, 1
Gyepükaján	1, -, 1	Barnag	-, -, 1
Káptalanfa	5, 3, 2	Berhida	7, 4, -
Kisgörbő	-, -, 1	Dörgicse	1, -, -
Kisvásárhely	-, -, 3	Gyulafrátót	-, -, 2
Mihályfa	4, 7, 3	Litér	-, -, 1
Nagygörbő	1, 1, 1	Nagyvázsony	-, -, 3
Nemeshany	-, -, 1	Óskü	1, 1, -
Ohid	8, 3, 3	Ósi	4, 1, 3
Ötvös	1, 1, 1	Papkeszi	-, 1, 1
Sümegecsehi	1, 2, 2	Péczely	3, 3, 1
Sümeprága	1, 1, 1	Pula	1, -, -
Vidornyaszóllós	3, 2, 2	Soly	-, 1, -
Zalaerdőd	1, 2, 2	Szentgál	-, -, 1
Zalagalsa	2, 2, 4	Tihany	1, 1, 1
Zalagyömrő	8, 4, 3	Tótvázsony	-, -, 1
Zalaszegvár	2, 2, 1	Várpalota	-, -, 2
		Vilonya	1, -, -
		Vöröstó	-, -, 1

Zirci járás

Bakonycsernye	1, 1, 1
Bakonypéterd	1, 1, 2
Fenyőfő	-, -, 1
Gic	-, -, 1
Lázi	2, -, -
Sikátor	-, 1, -

ZALA MEGYE

Lenti járás

Csesztreg	3, 4, 3
Csömödér	1, 1, 1

Gáborjánháza	5, 6, 1	Mihály	-, 2, 1
Gutorföldre	2, 2, 2	Miklósfá	4, 8, 2
Iklódbördöce	4, 2, 3	Murakeresztúr	-, 3, 4
Kálócsfa	-, 1, -	Nagybakónak	1, 1, -
Kerkabarabás	-, -, 1	Nagyrada	3, 5, 6
Lendvajakabfa	-, -, 1	Nagyrécsa	2, 1, 1
Lenti	4, 5, 7	Nagykanizsa	2, 4, 6
Lentikápolna	-, 1, -	Orosztony	3, 1, 1
Mikekarácsonyfa	4, 2, -	Pat	-, 3, -
Nemesnép	-, 4, 2	Pölöskefő	-, 9, -
Nova	1, 2, -	Sand	-, 1, 2
Ortaháza	3, 3, 3	Sormás	2, 4, -
Páka	4, 8,	Surd	1, 1, 1
Porszombat	-, 2, 3,	Szepetnek	2, 2, 5
Resznek	3, 3, 5	Zalakaros	1, 4, 1
Rédics	7, 6, 4	Zalamernye	-, 1, -
Szentgyörgyvölgy	1, 1, 1	Zalaszabar	14, 5, 9
Szentpéterföldre	1, 1, 2	Zalaszentbalázs	2, 2, 1
Szécsisziget	2, 2, 2	Zalaszentjakab	2, 1, 3
Tormaföldre	1, -, -	Zalaujlak	-, 1, 1
Zalabaska	3, -, -		

Letenyei járás

Bánokszentgyörgy	2, 3, 2
Bázakerettye	-, 1, -
Becsehely	3, 3, 4
Bucsuta	-, 1, -
Csermecz	-, -, 1
Dobri	-, -, 4
Kerkaszentkirály	-, -, 2
Lasztonya	-, -, 1
Letenye	1, 7, 3
Lipszeszentadorján	2, 1, 4
Lovászi	1, 1, -
Molnári	2, 1, 1
Murarátka	-, 2, -
Muraszemenye	5, 6, 6
Oltárc	1, 1, -
Pusztamagyaród	1, 1, 1
Semjénháza	-, 2, 1
Szentlisló	2, 2, 1
Tótszentmárton	1, 4, 1
Tótszerdahely	3, 1, -
Tornyiszentmiklós	-, -, 2
Várföldre	-, 1, 2

Nagykanizsai járás

Balatonmagyaród	12, 1, 3
Belezna	2, -, -
Felsőrajk	6, 10, 3
Galambok	3, 5, 1
Garabonc	-, -, 2
Gelse	2, 2, 3
Hahót	-, -, 2
Hosszúvölgy	4, 3, -
Kiskomárom	3, 4, 3
Komárváros	1, 1, 3
Korpavár	-, 1, -
Liszó	-, 2, 1
Magyarszerdahely	6, 6, -

Zalaegerszegi járás

Alsónemesapáti	1, 1, 1
Andráshida	3, 1, 1
Egodvitenyed	1, 1, 1
Bak	3, 2, 2
Becsvölgye	1, 1, -
Bocföldre	1, 2, 1
Botfa	-, 1, 1
Bucszentlászló	1, 13, 1
Csonkahegyhát	1, -, -
Egervár	-, 2, 1
Gellénháza	1, 2, 1
Kemendollár	1, 1, -
Nagykapornak	2, 2, -
Nagykutas	-, -, 1
Nagylengyel	3, 2, 2
Nagypáli	1, 1, -
Nemesapáti	1, 1, -
Pacsa	3, 3, -
Petrikeresztúr	2, 1, 1
Pókaszepetk	-, -, 1
Pölöske	8, 7, 3
Pusztaderics	-, 1, -
Pusztaszentlászló	3, 2, 2
Rádó	-, 2, 1
Salomvár	1, 2, 1
Söjtör	5, 1, 3
Teskánd	1, 1, 1
Tófej	-, -, 2
Vaspör	2, 1, 1
Zalabesenyő	2, -, -
Zalaegerszeg	1, 3, 1
Zalaistvánd	-, 9, 1
Zalalövő	2, 3, 2
Zalaszentgyörgy	-, 1, -
Zalaszentmihály	3, 2, -
Zalaszentiván	-, 9, -
Zalatárnok	3, 1, 1

Zalaszentgróti járás

	Szentpéterúr	7, 5, -
	Tekenyé	-, 1, -
Batyk	Tüskeszentpéter	-, 1, -
Bezeréd	Türje	2, 2, 2
Bókaháza	Zalaapáti	-, 1, 2
Csáford	Zalabér	1, -, 1
Dióskál	Zalacsány	-, -, 2
Egeraracsa	Zalakoppány	9, 4, -
Esztergály	Zalaszentgrót	9, 5, 4
Gyülevész	Zalaszentlászló	4, 4, 3
Kehida	Zalaudvarnok	2, 2, 1
Kustány	Zalavég	1, 1, 1
Pakod		

IRODALOM

- Aumüller, S.* (1958), Der Weisstorch (*Ciconia c. ciconia*) in Ungarn und in Österreich. Burgenländische Heimatblätter 20, 3.
- Bancsó L.—Keve, A.* (1957), White-Stork-Census in Hungary in the years 1950 and 1951. Aquila 63—65. pp. 227—232.
- Dorning, H.* (1942), A gólyáról és a szárazságról. Termtud. Közl. 9. pp. 1—2.
- Homonnay N.* (1964), Magyarország és környező területe gólyaállományának mennyiségi felvétele az 1941. évben. Aquila 69—70, pp. 83—97.
- Hornberger, F. W.* (1953), Vom Speisezettel des Weissen Storches. Mitt. Bad. Landesver. f. Naturkunde u. Naturschutz 6, 1.
- Huzián L.* (1966), Adatok a gólya táplálkozásához. Aquila 71—72, pp. 231.
- Keve, A.* (1957), White-Stork-Census in Hungary in the years 1948 and 1949. Aquila 63—64, pp. 211—225.
- Kováts L.* (1968), A fehér gólya elterjedése Délkelet-Erdélyben 1962—63-ban. Aquila 75, pp. 231—258.
- Marián M.* (1956), Adatok a fehér gólya fészkelési viszonyaihoz Somogyban 1956-ban. Rippl-Rónai Múzeum Közl. 1—5.
- Marián, M.* (1962), Der Weiss-Storch in Ungarn in den Jahren 1956—1958. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve [MFMÉ] 1960—1962, pp. 231—269.
- Marián, M.—Marián, M. jr.* (1968), Bestandsveränderungen beim Weiss-Storch in Ungarn 1958—1963. MFMÉ 1968. pp. 283—314.
- Marián, M.* (1970), Der Bestand des Weiss-Storchs (*C. ciconia*) in Ungarn 1963. Vogelwarte 25.:3, pp. 255—257.
- Postaügyi Értesítő (1968), Gólyafészkek összeírása. Bp. 24. évf. pp. 247.
- Schütz, E.* (1949), Hilfe für Freund Adebar. Merkblätter f. Angewandte Vogelkunde, p. 6.
- Schütz, E.—Sziij, J.* (1960), Bestandsveränderungen beim Weiss-Storch: Vierte Übersicht 1954 bis 1958. Vogelwarte 20, pp. 258—273.
- Stollmann, A.* (1969), Populationsuntersuchungen am Weiss-Storch (*C. ciconia*) in der Slowakei 1968. Vogelwarte 25, 1.)
- Zink, G.* (1966), Populationsdynamik des Weissen Storchs, *Ciconia ciconia*, in Mitteleuropa. Proc. XIV. Intern. Congress. Oxford 1966, pp. 191—215.

POPULATIONSDYNAMIK DES WEISS-STORCHS (*Ciconia ciconia* L.) IN UNGARN

von

M. Marián

Nach dem vor zehn Jahren entworfenen Plane des Verfassers wurde der Storchbestand Ungarns in 1958, 1963 und 1968, mittels identischer Methoden registriert. Diese Abhandlung bietet die Ergebnisse der in 1968 unternommenen Bestandsaufnahme dar und vergleicht sie mit den Daten des vorherigen Lustrums. Das Zentrum der ungarischen Storchuntersuchungen bildet das Museum von Szeged, das über eine ungefähr 10 000 Notizen enthaltende Kartothek verfügt.

Die Bestandsaufnahme ging im Juni—Juli des Jahres 1968 unter der Obhut des Ornithologischen Instituts, mit der Unterstützung der Kulturellen Sektion des Exekutivkomitees des

Komitatsrates von Csongrád vonstatten. Die Erhebung wurde neben Briefträgern durch Förster, Jäger und angeworbene Zivilpersonen vollbracht. Es waren insgesamt 3353 ausgefüllte Fragebogen zurückgesandt worden, die aus 2154 Ortschaften des Landes Storchnester anmeldeten.

Die territoriale Verteilung der Horste in 1963 zeigt die Tabelle I. Aus dem Landesgebiete wurden 4510 Horste gemeldet. In den letzten fünf Jahren hat also die Zahl der Horste um 27,61% abgenommen. Die Absonderung der Horste nach den Arten der Unterlage wird auf der Tabelle II. zur Schau gestellt. Gebäude, Schornsteine vom neuen Typ sind zum Horstenbau ungeeignet. Die vorzügliche Anpassungsfähigkeit der Störche betreffs der Umgebung wird dadurch erwiesen, dass sie sich sogar auf Hydrogloben einzunisten imstande sind. Die Zahl der auf Leitungsmasten errichteten Horste ist bemerkenswert gestiegen, was sich hinsichts der Population nachteilhaft auswirkt, denn solche werden vom Instandhaltungspersonal zerstört. Zahlreiche Horste gehen bei der Demolierung alter Schornsteine, Häuser und Strohmieten zugrunde. Verfasser behandelt die Veränderungen der Storchpopulation anhand des auf der Tabelle VI. angebrachten Horststellen enthaltenden Registers. Auf eine Zeitspanne von zehn Jahren zurückgreifend führt diese Liste in Zahlen die Fluktuation der Storchpaare in den einzelnen Ortschaften des Landes auf. 1968 hatten 4438 Storchpaare in Ungarn genistet (Tabelle IV.), die Verminderung beträgt also 24,87 Prozent. Die grösste Siedlungsdichte der Störche ist im nordöstlichen Teile Ungarns zu finden.

Die Schwankungen der *Nestlingzahl* sind von der Tabelle № V. zu entziffern. Auf je ein Horstpaar fallen 2,21 Junge. Die retrograde Tendenz des Nachwuchses wird dadurch bezeugt, dass die entsprechende Angabe vor fünf Jahren noch an 2,30% begrenzt hat.

Aus den bekannten Daten die Gesamtzahl der Populaton berechnend ergibt sich, dass zur Zeit der Zählung 18 731 Störche in Ungarn gelebt hatten. Der Rückfall erreicht also während fünf Jahre einen Prozentsatz von 27,48.

Die Hauptursachen der rapiden Abnahme der Population sind: 1. Die Einschränkung des Nährbodens, die durch Entwässerungsarbeiten in Sumpfgebieten auftritt. 1. Im ganzen Lande werden zeitgemässe Bauten errichtet, die zum Nisten kaum geeignet sind. 3. Das weitverzweigte Stromversorgungsnetz kostet vielen Störchen das Leben. 4. Die Zerstörungsarbeit des Menschen nimmt immer grössere Ausmasse an.

Der Storch ist in der biologischen Abwehr ein nicht zu unterschätzender Waffengefährte des Menschen. Seine Betreuung gestaltet sich wirksamer dank der neuen Naturschutzverordnung, die nicht nur den Vogel selbst, sondern auch seinen Horst in acht nimmt. Eine gross angelegte Verbreitung der (künstlichen) neststützenden Unterlagen tut dringend not. Im Kreise der Landleute muss durchgreifende Aufklärungsarbeit geleistet werden.

A POLITIKAI ÉLET FONTOSABB ESEMÉNYEI CSONGRÁD MEGYÉBEN 1944—1948

DÉGI ISTVÁN

(Szeged, MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának Archivuma)

Az eseménynaptár 1944. október 10-től, a Magyar Kommunista Párt Csongrád megyei első legális szervezeteinek megalakulásától a két munkáspárt, vagyis a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt megyei szervei egyesülési konferenciáinak megtartásáig: 1948. május 17-ig rögzíti az eseményeket.

Munkánk céljaul azt tekintettük, hogy betekintést nyújtsunk a sorsforduló időszakáról, arról, hogy a magyar nép a kommunisták és más demokratikus erők kezdeményezésével és vezetésével napról napra hogyan küzdött az új demokratikus élet megvalósításáért, a munkáshatalom megteremtéséért. Az adatok szolgáljanak forrásul a helytörténeti kutatáshoz, az ismeretterjesztő munkához.

Az eseménynaptár mindenekelőtt a kommunista párt és a kommunista mozgalomhoz tartozó tömeg- és társadalmi szervek létrejöttét és működését, valamint egyéb demokratikus szervek, főként a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front helyi bizottságai és az általa létrehozott népi szervek — üzemi, földosztó, termelési bizottságok — körét fogja össze.

Az adatok közlésének többféle lehetősége közül választva az időrendi csoportosítást tartottuk a legalkalmasabbnak, mivel az adatok döntő többsége szorosan vett politikai tárgyú. Az eltérő témájú adatok mennyisége miatt nem volt indokolt a tematikus jellegű közlés. Az adatgyűjtést csak a Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád megyei Bizottsága Archivumában őrzött iratokból végeztük, az adatok bővítésére a további lehetőségek, a levéltári és a hírlapi anyag feldolgozásával van lehetőség.

Csongrád megye területe a tárgyalt időszakban nem volt azonos a jelenlegi megye területével. 1950-ben a közigazgatási területrendezés során csatolták Csanád megye nyugati részét Csongrád megyéhez, ezért foglalkozunk ezúttal e terület eseményeivel is. Szeged történeti eseményei is helyet kaptak a munkában.

Az eseménynaptárban szereplő pártok, társadalmi és tömegszervek nevének rövidítését és a rövidítés feloldását, valamint a hely- és személynévmutatót mellékletben közöljük.

1944

Október 10. Szentés: Megalakul az MKP helyi szervezete.

Október 12. Hódmezővásárhely: Megalakul az MKP helyi szervezete. Titkár: Oláh Mihály.

Október 15. Szegeden megalakul a Kommunista Ifjúsági Szövetség.

Október 16. Makó: Megalakul az MKP helyi szervezete. Titkár: Cser József.

Október 18. Szegeden megtartják az első szabad nagygyűlést. Előadó: Vas Zoltán. Bejelenti az MKP szegedi szervezet megalakulását. Megjelenik a párt lapja „Népakarat” címmel.

Október 19. Szegeden az MKP helyi szervezet vezetőséget választ. Titkár: Gombkötő Péter, vezetői tagok: id. Komócsin Mihály, Krajkó András, Gyólai István és Mison Gusztáv. A szentesi Zsoldos malomban megalakul az Üzemi Bizottság.

Október 20. A szegedi KISZ szervezet értekezletet tart, 8 pontba foglalják a legfontosabb tennivaló-

- kat. Szeged város polgármestere kiadja az első polgárőr igazolványokat (magyar és orosz nyelven).
- Október 21.** Makó: Új vezetőséget választ az MKP helyi szervezete. Titkár: Szabó János, vezetőségi tagok: Szabó Jánosné és Kiss Imre.
Mindszent: Megalakul az MKP helyi szervezete. Titkár: Fehér István, vezetőségi tagok: Csernák Mihály, Csorba Ferenc, Pálinkó Lajos és Kiss Mihály.
- Október 22.** Hódmezővásárhelyen megalakul a községi tanács, 2 fő MKP, 2 fő SZDP, 2 fő FKGP taggal.
- Október 23.** Fábiansebestyén: Üzemi Bizottság alakul Kositzki Mihály 400 holdas birtokán. Hódmezővásárhelyen az MKP helyi szervezete üzemi megbízottat küld a Kokron Kötszövő üzembe Vad János személyében.
- Október 25.** Fábiansebestyén: Soós Pál-féle 450 holdas birtokon megalakul az Üzemi Tanács. Kiskundorozsmán megalakul az MKP helyi szervezete. Titkár: Bodor Károly.
Szentesen a Zsoldos-féle RT fatelepén és téglagyárában megalakul az Üzemi Tanács.
- Október 26.** Baksiszőlősen megalakul az MKP helyi szervezete. Titkár: Gémes Sándor.
Fábiansebestyén: Községi tanács alakul 14 taggal.
Szegváron megalakul az MKP helyi szervezete.
Szegeden az MKP helyi szervezet megtartja első taggyűlését.
- Október 30.** Fábiansebestyén: Megalakul az MKP helyi szervezete. Titkár: Szabó Lajos.
- Novemberben** a KISZ szegedi szervezete „Szabad Ifjúság” címmel házilag készített lapot ad ki.
Kiskundorozsmán 60 tagja van a KISZ helyi szervezetnek.
- November 1.** Kisteleken megalakul az MKP helyi szervezete. Titkár: Veres Péter, vezetőségi tagok: Dallos Antal, Bartucz Pál, Kovács Sándor és Nagy János.
- November 5.** Makón 22 tagja van az MKP helyi szervezetnek.
Szegeden az antifasiszta nők értekezletén bizottságot hoznak létre Antifasiszta Dolgozó Nők Szövetsége megszervezésére.
Algyón népgyűlést tart az MKP szegedi szervezet vezetősége.
- November 9.** Hódmezővásárhelyen 30 tagja van az MKP-nak és 400-an jelentkeztek felvételre. A szakszervezetek taglétszáma 700 és 100 fő a polgárőrség létszáma.
Szegeden együttes ülést tart az MKP Központi Vezetősége a szegedi, orosházi, hódmezővásárhelyi és makói szervezeteinek vezetőivel.
Szeged: Vezetőségi ülést tart az MKP városi szervezet. 7 tagra bővítik a vezetőség számát. Titkár: Gombkötő Péter, a vezetőségi tagok: id. Komócsin Mihály, Gyólai István, Mison Gusztáv, Lakó Antal, Pikler György és Katona András.
- November 11.** Makó: Taggyűlést tart az MKP helyi szervezete, 5 tagú titkárságot választanak.
- November 14.** Kiszombor: Megalakul az MKP helyi szervezete.
- November 15.** Hódmezővásárhely: Megalakul az SZDP helyi szervezete.
- November 19.** Szeged: Taggyűlést tart az MKP városi szervezete. Ismertetik és elfogadják a párt akcióprogramját. Részt vesznek és felszólalnak: Révai József, Vas Zoltán és Farkas Mihály.
- November 21.** Az MKP szegedi szervezet vezetősége levélben kér segítséget a Központi Vezetőségtől a helyi polgárőrök fegyverrel való ellátásához.
- November 22.** Az MKP szegedi szervezet megalakítja a Városházi Bizottságot, a Parasztbizottságot és a Rendőrségi Bizottságot.
- November 25.** Sövényháza: Megalakul az MKP helyi szervezete. Titkár: Gémes Sándor, vezetőségi tagok: Fülöp Lajos, Gémes Ferenc és Becsei István.
- November 26.** Csongrád: Megalakul az MKP helyi szervezete, 11 tagú végrehajtó bizottságot választott.
- November 28.** Hódmezővásárhely: Megalakul a Nemzeti Bizottság.
- December 1.** Szegeden az MKP városi szervezet előadás sorozatot indít a párttagság politikai nevelése céljából. Az első előadás címe: „A Szovjetunió gazdasági, politikai és katonai helyzete”. Előadó: Sziklai Sándor.
- December 3.** Szegeden a Nemzeti Színházban megalakul a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front. Öt párt és a szakszervezet szónokai tartanak program-beszédeket.
Szeged-Felsőközpont: Megalakul az MKP helyi szervezete. Elnök: Halász Antal, vezetőségi tagok: Gál János, Újvári Flórián és Csukonyi József.
- December 4.** Szeged: Megtartja első ülését a Nemzeti Bizottság. Döntenek a polgármester személyének megerősítéséről, a helyettes polgármester személyéről és a városi tanács felállításáról.

- December 6.* Az MKP szegedi szervezet ifjúsági titkárságot hoz létre.
- December 7.* Csongrád: Népgyűlést tart az MKP helyi szervezete. Előadó: Hollósi (Heller) Tibor.
- December 8.* Makó: Megalakul az SZDP helyi szervezete. Elnök: Lukács Pál.
- December 9.* Kisteleken és Kübekháza nagygyűlést tart az MKP. Megalakulnak a Nemzeti Függetlenségi Front helyi bizottságai.
- December 10.* Hódmezővásárhely: Vezetőségválasztó taggyűlést tart az MKP helyi szervezete. Titkár: Oláh Mihály, vezetőségi tagok: Búza Ferenc, Diószegi Ferenc, Karácsonyi Ferenc, Kovács Imre, Pálfi Palócz János és Vad János.
- December 11.* Szentes: Megalakul a Nőmunkás Szervezet.
- December 12.* Szentes: Megalakul a Faipari Munkások Szakszervezete 60 taggal.
Szegeden a Nemzeti Bizottság dönt a helyi Törvényhatósági Bizottság pártok szerinti összetételéről:
MKP	15 fő
FKGP	15 fő
SZDP	10 fő
PDP	9 fő
NPP	9 fő
Szakszervezet	12 fő
- December 15.* Szegeden nagygyűlést tart a szakszervezet helyi szervezet vezetősége. Előadó: Tombácz Imre.
- December 16.* Szegeden népgyűlést tart az MNFF, amelyen megválasztják az Ideiglenes Nemzetgyűlés szegedi- és Szeged környéki küldötteit.
- December 17.* Szentes: Megalakul a Nyomdaipari Munkások Szakszervezetének helyi csoportja. Szeged-Alsóváros: Megalakul az MKP kerületi szervezete. Titkár: Széll Sándor.
- December 18.* Szentes: A színházban tartott népgyűlésen megválasztják az Ideiglenes Nemzetgyűlés Csongrád megyei küldötteit.
- December 24.* Kistelek: Megalakul a Földmunkás Szakszervezet helyi csoportja.
Szeged-Somogyi telep: Megalakul az MKP kerületi szervezete.
- December 25.* Csanytelek: Megalakul a Földmunkás Szakszervezet helyi csoportja.
- December 26.* Szeged: Nagygyűlést tart az MNFF. A nemzetgyűlés küldöttei beszámolnak végzett munkájukról.
- December 27.* Szeged-Móraváros kerületben az MKP szervezet vezetőséget választ. Titkár: Kiss Pál.
- December 31.* Algyő és Kiszombor községekben falugyűlést tart a Kommunista Párt helyi szervezete.
Pusztaszer: Megalakul a Nemzeti Paraszt Párt és a Földmunkás Szakszervezet helyi szervezete.

1945

Január folyamán a Szegedi Nemzeti Bizottság határozatot hoz a fasiszta sajtótermékek összegyűjtésére.

- Január 1.* Szeged: Taggyűlést tart az MKP városi szervezete.
- Január 2.* Szeged: A Nemzeti Bizottság tárgyalja a népbíróság megszervezésére vonatkozó javaslatot, amelyet az MKP indítványozott.
- Január 3.* Az MKP Móraváros kerületi szervezetének taggyűlésén néma csendben adóznak a Budapest határában meggyilkolt szovjet parlamenterek emlékének.
- Január 6.* Rószke: Népgyűlést tart az MKP szegedi szervezet vezetősége.
Sándorfalván megalakul a Nemzeti Bizottság.
- Január 7.* Kiskundorozsma: Népgyűlést tart az MKP helyi szervezet. Előadó: Krajkó András, az MKP szegedi szervezet vezetőségi tagja.
Pusztaszer: Megalakul az MKP helyi szervezete. Titkár: Takács János, vezetőségi tagok: Harkai János, Mészáros Ferenc, Kónya Mihály és Kordás József.
Szegeden megalakul a MADISZ, 9 tagú vezetőséget választanak. A MADISZ-ba tömörült szervezetek:
- Antifasiszta Diák Szövetség,
 - NPP Ifjúsági Szervezet,
 - Tanonciskolai Leányegylet,
 - Kommunista Ifjúsági Szövetség.
- Szeged-Felsőközpont: Megalakul az NPP helyi szervezete.
Szeged-Szatymaz: Népgyűlést tart az MKP szegedi szervezet vezetősége. Előadó: id. Komócsin Mihály.

- Január 9.** Szeged: Ülést tart a MADISZ vezetősége. Határozatot hoznak a „Szabad Ifjúság” c. lap nyomdai úton való előállításáról.
- Január 10.** A Szentesi Nemzeti Bizottság levélben kéri a város polgármesterét, hogy a régi városi tanács feloszlatása ügyében tegye meg a szükséges intézkedéseket.
- Január 12.** A Szegedi Kenderfonógyárban Ifjúsági Bizottság alakul a MADISZ gyári szervezete létrehozására.
- Január 13.** Szegeden diák-értekezletet tart a MADISZ.
- Január 14.** Tápén, Szeged-Várostanyán és Szeged-Alsóközponton népgyűlést tart az MKP Szeged városi szervezet vezetősége.
Pusztaszeren megalakul a Nemzeti Bizottság.
- Január 15.** Szentes: Megalakul az Igazoló Bizottság, az MKP 5 tagot delegált.
- Január 17.** Csongrád: Szervező gárda alakul a MADISZ helyi szervezetének létrehozására.
Szentesen az MKP szervezet kezelésébe kerül a Tudományos Mozgóképzőszínház.
- Január 19.** Szentesen 200 tagja van a KISZ szervezetnek.
- Január 20.** Pusztaszér: Házilag készült szöveg alapján esküt tesznek a Nemzeti Bizottság tagjai.
- Január 21.** Sándorfalván népgyűlést tart az MKP.
Apátfalva: Megalakul az MKP helyi szervezet.
Szegeden az MKP valamennyi szervezetében taggyűlést tartanak Lenin halálának évfordulója alkalmából.
Szeged-Várostanya: Megalakul a Nemzeti Bizottság.
- Január 22.** A Szegedi Nemzeti Bizottság határozatot hoz a bevetetlen földterületek és a felhasználható igaerő összeírására.
- Január 23.** Szeged: Megalakul a Nemzeti Segély Bizottság.
- Január 24.** Szeged: Megalakul a Közúti Vaspálya Üzemi Bizottsága.
- Február 1.** Ószentiván községben népgyűlést tart az MKP szegedi szervezet vezetősége.
Az MKP és SZDP szegedi szervezet vezetői elhatározzák a helyi összekötő bizottság létrehozását.
- Február 2.** Szeged-Alsóváros: Megalakul a Termelői Bizottság.
- Február 4.** Pusztaszér: Megalakul a Földigénylő Bizottság.
Szegeden nagygyűlést tart az MNFF. Dr. Balogh István államtitkár beszámol a fegyverszüneti bizottság szovjetunióbeli küldetéséről.
- Február 6.** Szeged város polgármestere kisajátítottan nyilvánítja a Nemzeti Sajtó Vállalatot és a Szikra Könyvkiadó használatába adja.
- Február 7.** Pusztaszér: A Nemzeti Bizottság sorshúzással megválasztja a község másodbíróját.
- Február 9.** Hódmezővásárhelyen az MKP helyi szervezet üzemi megbízottat nevez ki a Biró-féle baromfifeldolgozóhoz.
A Szegedi Nemzeti Bizottság munkaberrendező bizottság megszervezésére hoz határozatot.
- Február 12.** Kistelek: Új vezetőséget választ az MKP helyi szervezete. Titkár: Dallos Antal, vezetői tagok: Veres Péter, Bartucz Pál, Kovács Sándor, Nagy János.
- Február 20.** Szentes-Eperjesszél: Megalakul az MKP kerületi szervezet 20 taggal.
- Február 23.** Szeged: Díszközgyűlést tart a városi tanács a szovjet hadsereg megalakulásának 27. évfordulója alkalmából.
- Február 25.** Csongrád városában népgyűlést tart az MKP városi szervezete, beszédet mond Szirmai István, a Délmagyarországi Területi Bizottság titkára.
- Február 26.** Csongrád: Alakuló ülést tart a városi képviselő testület.
- Február 27.** Az MKP szentesi szervezet 5870 pengő értékű ételmiszert gyűjtött össze és küld Budapestre, cserébe nyomdai papírt kérnek.
- Február 28.** Hódmezővásárhelyen népgyűlést tart az MKP városi szervezet a Vörös Hadsereg 27. évfordulója alkalmából.
Az MKP szentesi szervezete indítványozza a polgármesternek, hogy a határban levő teheneket írassa össze és tejbeszolgáltatásra kötelezze a gazdákat a gyermekeik-ellátás megoldása érdekében.
- Márciusban** Csanyteleken megalakul a földművesszövetkezet.
- Március 2.** Szegeden a szovjet hadsereg képviselője 3 db traktort ad át az MKP városi szervezetnek mezőgazdasági munkák végzésére.
- Március 3.** Szentesen bizottság alakul a feketézés leküzdésére.
Makó: Taggyűlést tart az MKP szervezet. Határozatot hoznak a Tanácsköztársaság évfordulója megünnepléséről. A tagság erélyesen sürgeti a népbíróság mielőbbi megszervezését.

Március 5. Hódmezővásárhelyen 224 tagja van a MADISZ szervezetnek.

A Szegedi Nemzeti Bizottság állást foglal a városi tanács megalakításáról: MKP, SZDP, FKGP és a szakszervezet 2—2 tagot, az NPP, PDP 1—1 tagot küldhet a tanácsba.

Március 6. Szegedre érkezik Budapestről 100 kisgyermek a Nemzeti Segély akciója keretében.

Március 8. Az MKP szegedi szervezete a városi tanácsba delegálja tagoknak: id. Komócsin Mihályt, Keresztes Mihályt, póttagoknak: Lakó Antal és Káló Lajos elvtársakat.

Március 12. Makó: Megalakul a városi képviselő testület, az MKP 20 tagot küld be.

Március 20. Derekegyháza: megalakul az MKP helyi szervezete. Titkár: Csapovszki Pál, vezetőségi tagok: Bozó Lajos, Gyovai István, Besze Bálint.

Március 23. A Szegedi Nemzeti Bizottság dönt a Földigénylő Bizottság megszervezéséről.

Március 28. A Szegedi Nemzeti Bizottság megbízza a szakszervezet vezetését, hogy hozzon létre egy Ipari Termelő Bizottságot.

Március 29. Pusztaszeren ünnepélyes keretek között megkezdődik a földosztás.

Áprilisban Szegeden az ipari üzemekben megkezdődik az MKP szervezetek megalakítása.

Április 1. Szegeden a szakszervezet Munkabérmegállapító Bizottsága a létminimumot az üzemi munkásoknál 210 pengőben állapítja meg.

Április 2. A MADISZ szegedi szervezete levélben kéri a Nemzeti Bizottságot, hogy tagokat delegálhasson a bizottságba.

Április 6. Tömörkény: Megalakul az MKP helyi szervezete. Titkár: Gémes Ferenc, vezetőségi tagok: Megyeri Pál, Tóth K. János, Tóth K. József és ifj. Tóth K. János.

Április 13. A Szegedi Nemzeti Bizottság elnöke dr. Balogh István lemond, helyette dr. Donászi Kálmánt választják meg.

Április 22. Az MKP makói szervezete létrehozza a nőszervező bizottságot.

Április 30. Csengelén megalakul az MKP helyi szervezete. Titkár: Katona Pál.

Májusban Kiskundorozsmán megalakul az Általános Fogyasztási Értékesítő és Termelő Szövetkezet.

Május 1. Szegeden leleplezik a szovjet hősi halottak emlékműveit a Széchenyi téren.

A szakszervezet Munkabérmegállapító Bizottsága az ipari munkások átlagórabérét 5—6 pengőben állapítja meg.

Május 4. A Szegedi Nemzeti Bizottság határozatot hoz az Igazoló Bizottságok megszervezéséről.

Május 9. Szegeden megalakul a postások MKP üzemi szervezete 30 taggal.

Május 12. Mindszenten 400 tagja van a MADISZ szervezetnek.

Május 17. Kistelek: Új vezetőséget választ az MKP helyi szervezete. Titkár: Veres Péter, vezetőségi tagok: Fekete László, Bartucz Pál, Türi Mihály, Gilicze Lajos, Nagy János, Kovács Sándor.

Május 27. Makó: Az MKP városi szervezet vezetősége kijelöli az MKP megyei szervező bizottságot. Megyei titkárnak javasolja: Szabó Jánost, tagoknak: Szabó József, Szabó Jánosné, Rozsnyai Mihály, Sulyok József elvtársakat.

Május 30. Szegeden megalakul az Újságírók és Művészek Otthona.

Június 1. Ferencszállás, Klárafalva, Ószentiván községekben megalakul az MKP helyi szervezete.

Június 22. Szegeden az MKP Délmagyarországi Területi Bizottsága értekezletet tart a Csongrád megyei járási-városi titkároknak. Az értekezletet Keresztes Mihály a TB titkára vezeti. Megjelent és a végzett munkáról beszámolt Dadi Imre Szentes járási, Bodor Károly Kiskundorozsma járási, Oláh Mihály Hódmezővásárhely városi titkár.

Június 24. Kiszomboron népgyűlést tart az MKP helyi szervezet az újjáépítésről és a földkérdésről.

Június 27. Makón az MKP Délmagyarországi Területi Bizottsága értekezletet tart a Csanád megyei járási titkároknak.

Június 30. Kistelek: Új vezetőséget választ az MKP helyi szervezete. Titkár: Fekete László, vezetőségi tagok: Dallos Antal, Kraveczi István, Adler Mihály, Bartucz Pál, Gilicze Lajos Türi Mihály.

Július 3. Makón kéthetes MKP szeminárium kezdődik.

Az MKP és SZDP szentesi szervezetei megállapodnak, hogy július 15-tel közös napilap és kiadó megalakítását eszközlik.

Augusztus 16. Szentesen megalakul a MADISZ tanoncbizottsága.

Augusztus 24. Szentesen az MKP szervezet „Szabadság” néven könyvesboltot nyit.

Az MKP szentesi szervezet vezetősége erélyes intézkedéseket követel a város polgármesterétől a mezőgazdasági munkák eredményes biztosítása érdekében.

Augusztus 28. Szegeden a Vegyipari Szakszervezet taggyűlésén határozatilag kéri a két munkáspártot, hogy egy listán induljon az őszi nemzetgyűlési választásokon.

Szeptemberben MKP üzemi szervezet alakul a Gombkötő Üzemben, a Kórházban és a Malomnál — Makón.

Szeptember 5. Szőregen népgyűlést tart az MKP.

Szeptember 9. Baksiszőlősen gyűlést tart a Kisgazda Párt, ahol az előadó azzal vádolja a Kommunista Pártot, hogy nem magyar politikát folytat.

Szeptember 10. Az MKP szegedi szervezet 2 db traktort ad a Sándorfalvi Nemzeti Bizottságnak.

Szeptember 19. Az MKP Makó városi szervezet vezetősége állást foglal a város felszabadulási ünnepének megrendezéséről.

Szeptember 20. Az MKP Makó városi szervezete határozatot hoz várospolitikai program kidolgozásának szükségességéről.

Szeptember 28. A szegvári Kendergyár munkásai sztrájkba lépnek, mert fizetésükből, ami heti 400—450 pengő, nem tudnak megélni.

Az MKP szegedi szervezet választási versenyre hívja ki a debreceni szervezetet.

Októberben Kövegyen megalakul a földművesszövetkezet. Egy üzletrész 100 kg csöves tengeri.

Október 1. A Szegedi Nemzeti Bizottság határozatot hoz a város felszabadulása évfordulójának megünnepléséről. Ünnepi szónoknak Révai Józsefet kéri fel.

Október 5. A Szegedi Lemezgyár munkásai határozatilag kéri, hogy a két munkáspárt közös listán induljon az őszi nemzetgyűlési választások során.

Október 9. Szentesen megalakul a Szervezett Munkások Munkaszövetkezete. Egy üzletrész 50 kg búza.

Október 16. Az MKP Makó városi szervezet székházának kapujában robbanó szerkezetet találnak. Mellékelve egy papírlapon ez áll: „Éljen az Amerikai Egyesült Államok és Egyesült Királyság hadserege, amely előbb-utóbb meg fogja semmisíteni az emberiség átkát, a kommunizmust.” A pártház védelmére három tagú védőrséget szervez a pártszervezet.

Október 25. Szeged-Alsóközponton reakciós kisgazdák ellen tüntetnek a község demokratikus érzelmű dolgozói.

November 2. Szegeden megkezdí működését a hangoshíradó. Tájékoztatja a lakosságot a legfontosabb közérdekű kérdésekről.

November 9. Az MKP szentesi szervezet vezetősége határozatilag kéri a város polgármesterét a gazdasági rendőrség megszervezésére.

November 10. Hódmezővásárhelyen a koalíciós pártok helyi szervezetei gazdasági tanácsot alakítanak.

Nagymágocs: A község területén levő kastélyt, mely eredetileg gróf Károlyi Viktor tulajdona volt, a csepeli Weiss Manfréd vállalat dolgozói kapják meg kulturális célokra.

November 14. Hódmezővásárhely: A létrehozott Gazdasági Tanács megbeszélést folytat a malomtulajdonosokkal az egységes gabonaőrletről.

November 18. Makó: Az MKP városi szervezet létrehozta a pártfegyelmi bizottságot.

November 28. Csongrád megye városaiban és községeiben 33 512 tagja van az MKP-nak.

Az MKP kisteleki szervezet vezetősége párton belüli ifjúsági csoport alakítására hoz határozatot.

December 7. Csongrádon nagygyűlést tart az MKP a népfront-programról.

December 14. A Szegedi Nemzeti Bizottság határozatot hoz egy élelmiszer-felkutató bizottság megszervezésére.

December 27. Szentesen a Termelési Bizottság ülésén egyes kisgazdapárti meghívottak követelik a bizottság feloszlását, vagy a Parasztszövetség részvételét a Termelési Bizottságban.

December 28. A szentesi Termelési Bizottság határozatot hoz a Jóvátételi Bizottság megalakítására.

1946

Január 3. A Derekegyházi Nemzeti Bizottság ülésén az MKP küldötte javasolja a helyi malom közsegítését. Az NB leveszi napirendről a javaslat megtárgyalását.

Január 9. Az MKP szegedi szervezete aktívaértekezést tart. Határozatilag rögzítik, mely községek pártszervezetei tartozzanak a létrehozandó Nagyszegedi Pártbizottság hatáskörébe: Alsótanya, Felsőtanya, Algyó, Sándorfalva, Kiskundorozsma, Tápé, Öttömös, Pusztamérges, Gyála, Ószentiván, Újszentiván, Kübekháza, Deszk, Szőreg.

- Január 13.* Derekegyháza népgyűlést tart az SZDP megyei vezetősége. Az előadó megrágalmazza az MKP helyi szervezet vezetőségét és védelmébe veszi a volt uradalmi főerdészt.
- Január 15.* Az MKP szegedi szervezet vezetősége elhatározza, hogy pártközi értekezletet tart a Kisgazda Párttal.
- Január 29.* Az MKP szegedi szervezet vezetősége megalakítja a Pártfegyelmi Bizottságot.
- Február 1.* Kiszomboron a lakosság megünnepli a köztársaság kikiáltását, az ünnepi szónok a helybeli esperes.
- Február 2.* Szentesen az MKP Csongrád megyei pártértekezlet megválasztja a 36 tagú megyei pártválasztmányt, résztvesz és felszólal Révai József.
- Február 3.* Szentesi székhellyel megtartja első ülését az MKP Csongrád megyei pártválasztmány. Napirend: A végrehajtó bizottság megválasztása.
A vb tagjai lettek:
Dadi Imre megyei titkár, Kürtösi Károly kádervezető, Laczkó István propagandista, Halustyik Mihály tömegszervező, Kovács Margit nőszervező, Nagy László ifjúsági szervező, Mikecz János, a szentesi szervezet titkára.
- Február 5.* A Szegedi Munkásszövetkezet rendkívüli közgyűlést tart, megválasztják a 11 tagú igazgatóságot.
- Február 9—10.* Makón az MKP Csanád megyei pártértekezlet megválasztja a 31 tagú megyei pártválasztmányt. Résztvesz és felszólal Szobek András és Kovács István.
- Február 15.* Az MKP szegedi szervezete Szirmai István helyett dr. Straub F. Brunót delegálja a Nemzeti Bizottságba.
- Február 17.* Az MKP szegvári szervezet vezetőségi ülésén határozatilag kérik a felsőbb szerveket a földreform továbbfolytatására, pótrendelet kiadására.
Szegeden az MKP nagyszegedi pártértekezlete megválasztja a 27 tagú pártválasztmányt. Résztvesz és felszólal Révai József.
- Március 1.* Szentesen megkezdődik a tanítás a Dolgozók Polgári Iskolájában.
- Március 2.* A makói Földigénylő Bizottság megkezdi a földjuttatásból kimaradt családok összeírását áttelepülés céljából.
- Március 4.* Csongrád megye alispánját (Báthory Lajos) népítélettel megfosztják állásától.
- Március 7.* Szegváron szervezetlen tömeg tüntetést rendez, több személyt tetteleg bántalmaznak, az iskolaigazgatót és az adóügyi jegyzőt kitiltják a községből.
- Március 8.* Földeákon 1000 főnyi ember tüntet a reakció ellen. Két tisztviselőt eltávolítanak a községházáról, egy személyt pedig a község elhagyására szólítanak fel.
Kiszomboron népgyűlést tart a Baloldali Blokk helyi bizottsága. „Aki a földhöz nyúl, halál fia” jelszóval határozatot hoz a gyűlés. 20 személyt szólítanak fel állásuk elhagyására, egy személyt pedig a faluból is kitiltanak.
- Március 11.* Hódmezővásárhelyen a koalíciós pártok helyi szervezetei vezetésével több ezer ember tüntet a reakció ellen.
- Március 12.* Nagymágocs község lakossága falugyűlésen követeli a községi tanító távozását, reakciós magatartása miatt.
- Március 15.* Szegeden több tízezer ember ünnepli az 1848-as forradalom évfordulóját.
- Március 16.* Az MKP szentesi szervezet pártaktíva-ülést tart. Részt vesznek és felszólalnak: Kádár János és Révai József elvtársak.
- Március 26.* A Szegedi Nemzeti Bizottság megalakítja a bélista bizottságot. Feliratot intéz a kormányhoz, amelyben javasolja paraszt-kollégiumok létesítését.
- Március 28.* Hódmezővásárhelyen a Baloldali Blokk pártjai átiratot küldenek a Kisgazda Párt helyi vezetőségéhez a „Független Újság” túrhetetlen hangneme miatt.
- Április 8.* Az MKP Csongrád megyei bizottság újjáalakul és megkezdi tevékenységét. Titkár: Erdei Mihály, vb-tagok: Halustyik Mihály, Kürtösi Károly, Bozó Sándor és Nagy László.
- Április 13.* A szentesi „Magyar Alföld” c. lap munkatársai sztrájkba lépnek munkatársuk elbocsájtása miatt.
- Április 15.* Szegeden Közellátási Bizottság alakul.
- Április 16.* Hódmezővásárhely: A Kisgazda Párt helyi szervezet vezetősége egyhangúlag lemond, szűkebb intéző bizottság veszi át a pártvezetést.
- Április 24.* Az MKP Csanád megyei Bizottság határozatban mondja ki: „Ha szükséges, karhatalom igénybevételével is biztosítani kell a termelési bizottság határozatainak végrehajtását.”
- Április 27.* A Szegedi Nemzeti Bizottság 86 köztisztviselő elbocsájtására hoz határozatot, a közgazgatás megtisztítása érdekében.
Szentesen a Kisgazda Párt gyűlésén dr. Balogh István államtitkár tart beszédet.
- Április 28.* Szeged: Megalakul a MADISZ Nagyszegedi Bizottsága.

Május folyamán Csanád megyében 395 mázsa élelmet gyűjtöttek össze a bányászok megsegítésére.

Csongrád megyében a pünkösdi falujáró agitációs munka során 500 ember járta a falvakat.

Fábiánsebestyén: Megalakul az MNDSZ helyi szervezete.

Kistelek: Megalakul a Baloldali Blokk helyi bizottsága.

Május 1. Csanyteleken a Nemzeti Bizottság határozatot hoz, hogy 5 fővel csökkenteni kell a közigazgatásban dolgozók létszámát.

Csanád megyében megrendezett május 1-i ünnepségek fő jelszava „Harc az államapparátus megtisztításáért”.

Az MKP Csongrád megyei bizottság a taglétszám növelése érdekében tagszervező versenyt hirdet „22 ezer párttagért”.

Május 3. Az MKP szentesi szervezet új vezetőséget választ. Titkár: Szőke Mátyás, vezetőségi tagok: Nagy János, Mikecz Jánosné, Vecseri Bálint, Rác János, Vida Szűcs Sándor, Ádám István, Nagy György, Végső Sándor, Török János, Oltyán László, Szécsényi Ferenc és Török Antal.

Május 8. Az MKP szentesi szervezet 162 db könyvet adományoz a Szentesen megalakult úttörő csapatnak.

Május 12. Az MKP kisteleki járási titkársága küldöttértekezletet tart. 25 tagú pártválasztmányt és 3 tagú titkárságot választanak. Titkársági tagok: Lantos Imre, Túri Mihály és Pazsitszky Mihály.

Május 13. Az MKP Csanád megyei bizottság ülése határozatot hoz Károlyi Mihály meghívásáról a júniusi parasztnapokra.

Május 16. Szegeden az MKP és FKGP helyi szervezet vezetői pártközi értekezletet tartanak.

Május 17. Szeged: Össz-taggyűlést tartanak a város és környéke MKP alapszervezetei.

Május 20. Királyhegyes: Megalakul a földművesszövetkezet, egy üzlet rész 5 kg búza.

Május 25. Szentes: A Baloldali Blokk helyi bizottsága levélben szólítja fel a Kisgazda Párt helyi szervezet vezetését, hogy „mielőbb szabaduljanak meg a reakciósoktól”.

Május 26. Mindszenten nyilvános népgyűlést tart az SZDP. Szónok: Erdei István nemzetgyűlési képviselő, a hőmezővásárhelyi pártszervezet titkára. Megbélyegzi az ún. „népítéleteket”.

Május 27. Szentes: A Kisgazda Párt helyi szervezetének szegényparaszt tagjai a városháza közgyűlési termében tartott összejövetelen egyhangúlag követelik a párt reakciós vezetőinek leváltását.

Szeged: Az MKP Nagyszeged V. B. dr. Straub F. Brunót visszahívja a Nemzeti Bizottságból, helyette Tóth Róbertet delegálja.

Május 30. Szentesen megrendezik a Csongrád megyében működő földigénylő bizottságok elnökeinek megyei értekezletét. Az itt nyilvánosságra hozott adatok szerint Csongrád megyében a földosztás során:

elkobzott és megváltott föld	128 000 kh		
földigénylők száma	29 492 fő		
földhöz juttatottak száma	23 546 fő	a juttatott terület	108 000 kh volt.

Júniusban Makón a Nemzeti Parasztpárt helyi vezetősége állást foglal, hogy egyelőre nem tartja időszerűnek a Baloldali Blokk helyi bizottságának megalakítását. Mindszent: Megalakult az MKP helyi szervezet rendező gárdája 30 férfi, és 20 női taggal.

Június 2. Az MKP Csongrád megyei pártválasztmány ülésén értékeli a belpolitikai helyzetet. Részt vesz és felszólal: Szőnyi Tibor központi kiküldött.

Szegeden Ifjúsági Napot rendez a MADISZ szervezet.

Június 3. Csongrád megye törvényhatósági bizottsága a Nemzeti Parasztpárt tagját, dr. Kunszeri Bélát választja alispánnak.

Június 7. A Szegedi Nemzeti Bizottság üléséről a Kisgazda Párt bizottsági tagjai tiltakozásuk kifejezéséül tüntetőleg kivonulnak.

Június 9. Mindszenten 800 taggal megalakul az UFOSZ helyi szervezete, 14 tagú vezetőséget választanak.

Június 10. Szegeden megalakul a Gyermekbarátok helyi csoportja.

Szegedre látogat a GANZ gyári ifjómunkások küldöttsége a MADISZ szervezet vendégeként.

Június 19. Szegedre érkezik a szovjet ifjúsági küldöttség a MADISZ szervezet vendégeként.

Az MKP Nagyszegedi Bizottság megrendezi az üzemi bizottsági tagok értekezletét.

Június 23. Csongrádról a Baloldali Blokk helyi bizottsága delegációt küld a Közellátási Miniszterhez. A közellátás megjavítása és a progresszív beszolgáltatás megvalósítását kéri.

Június 24. A Szegedi Nemzeti Bizottságból visszahívja tagjait a Kisgazda Párt helyi vezetősége.

Júliusban Csongrád megyében 50 MADISZ tag jelentkezik rohammunkára a salgótarjáni szénbányához.

Július 11. Az MKP Nagyszegedi V. B. meghirdeti a hatáskörébe tartozó pártszervezetek között a 18 pontból álló kongresszusi versenyt.

Július 14. Sövényházán megalakul a Baloldali Blokk helyi bizottsága.

Szegeden szovjet egészségügyi kiállítást rendez az MNDSZ szervezet.

Július 16. Az MKP Nagyszegedi V. B. a Szegedi Nemzeti Színház művészeinek közreműködésével „Muzsikáló nyári est” c. szabadtéri előadást rendez.

Szegeden 500 fő részvételével „Nép-parlament” értekezletet tartanak az MKP kezdeményezésére.

Július 18. Az MKP Nagyszegedi V. B. határozatot hoz rendőr pártszervezet létrehozására.

Július 22. A Szegedi Nemzeti Bizottság dr. Tóth László egyetemi tanárt választja meg elnökül.

Július 26. Szegeden megemlékezést tartanak a faszizmus áldozatainak emlékére.

Szegeden megalakul az MKP honvédségi csoportja.

Július 31. A Szegedi Dohánygyárban nagygyűlést tart az MKP Nagyszegedi Bizottsága.

Augusztusban a Szegedi DÉMA Cipőgyárban 12 taggal megalakul az MKP szervezet.

A Szegedi Nemzeti Bizottság ülésén a Kisgazda Párt vezetősége vállalja, hogy megtisztítják pártjukat a reakciósoktól.

Augusztus 1. Szegeden megnyílik a Nemzeti Segély által szervezett bölcsőde és napköziotthon. Pusztaszerezen: Forintvédő Bizottság alakul.

Augusztus 4. Az MKP kisteleki járási értekezletén a küldöttek sürgetik, hogy a nagycsaládok védelme érdekében az illetékesek hozzanak hathatós intézkedéseket. Kisteleken megalakul a Forintvédő Bizottság.

Augusztus 12. Az MKP Csongrád megyei Bizottság elfogadja az MKP Békés megyei Bizottság versenykihívását a pártkongresszus tiszteletére indított versenyben.

Augusztus 18. Sándorfalván megalakul az UFOSZ helyi szervezete.

Augusztus 19. Kiszomboron megalakul a Baloldali Blokk helyi bizottsága.

Augusztus 21. Az MKP Nagyszegedi V. B. feloszlatta az MKP pusztamérgesi szervezetét.

Augusztus 23. Hódmezővásárhely: Ismeretlen személyek zöld festékkel nyilaskereszteket festettek több ház falára.

Augusztus 25. Az MKP Csongrád megyei választmánya megtárgyalja a pártszervezetek további erősítésének feladatait.

Szeptemberben az MKP Csongrád megyei szervezeteit 10 küldött képviseli a pártkongresszuson. Borbás Lajos Szentes, Erdei Mihály Szentes, Égető Imre Hódmezővásárhely, Fehér István Mindszent, Gerő Lajos Szegvár, Hetényi Józsefné Hódmezővásárhely, Nagy Antal Csongrád, Oláh Mihály Hódmezővásárhely, Szőke Mátyás Szentes, Túri Mihály Kistelek.

Szeptember 1. Szeged: A Klauzál téren több ezer ember előtt mondott beszédet Rajk László belügyminiszter és Révai József nemzetgyűlési képviselő a forint megteremtéséről és annak védelméről.

Az MKP Szentes járási és Mindszent járási titkárság megszűnik.

Szeptember 8. Az MKP Nagyszegedi konferenciája megválasztja a kongresszusi küldötteket: Révai József, Tombác Imre, Török Gábor, Havalecz Istvánné, Komócsin Zoltán, dr. Déri Zsuzsa, Erdősi János.

Szeptember 24. Szentesi székhellyel megalakul a Csongrád megyei Szakszervezeti Bizottság. A bizottság tagjai: Halustyi Mihály, Végső Sándor, Nagy Antal, Tóth Dániel, Török János, Gerő Lajos, Vajda Imre és Diószegi Ferenc.

Szeptember 26. Makón a munkáspártok szakszervezetei tiltakozásként visszahívják a népbíróságba delegált tagjaikat.

Szeptember 28. Szegeden megalakul a Kálmány Lajos Kör.

Októberben Szentesen 67 taggal megalakul a SZIM szervezet.

Október 8. Az MKP Nagyszegedi Bizottság pártaktívá ülésen tárgyalja a kongresszus határozataiból adódó feladatokat. Részt vesz és felszólal Apró Antal központi küldött.

Október 10. Az MKP kiskirálási szervezet 25 tagú választmányt és 7 tagú végrehajtó bizottságot választ.

- Október 19.* Szegeden az MKP szervezésében megkezdődik a politikai akadémia előadássorozata. Az első előadást: Mód Aladár tartja.
- Október 20.* Kiskundorozsmán a „Város a faluért” mozgalom keretében szegedi orvosok ingyenes vizsgálatot tartanak.
- Október 25.* Szegeden az MKP városi szervezete kiskereskedői tiltakozó gyűlést rendez a nagykereskedők spekulációi miatt.
- November 3.* Fábíánsebestyén: Az MKP helyi szervezet 25 tagú választmányt választ.
- November 4.* Az MKP Szentés városi választmánya újraválasztja a pártbizottságot. Titkár: Szőke Mátyás.
- November 12.* Szentés: A Baloldali Blokk helyi bizottsága 10 pontban határozza meg a város politikai-gazdasági életének stabilizálási feltételeit.
- November 14.* Hódmezővásárhely: A Baloldali Blokk helyi bizottsága állást foglal „bojkottálják azokat a testületi üléseket, ahol a Kisgazda Párt delegációja megjelenik.”
- November 15.* Nagymágocs: Az MKP helyi szervezet 31 tagú választmányt választ.
- November 18.* Az algyői újjáépített Tisza hidat ünnepélyesen felavatják és átadják a forgalomnak.
- November 24.* Az MKP Nagyszegedi Bizottság pártértekezletet tart, részt vesz és felszólal: Farkas Mihály.
Szentésen a Parasztszövetség közművelődési tanfolyam szervezéséhez kezd a tanjai földművesek között.
- November 25.* Szeged: Megalakul a Nemzeti Színház MKP szervezete.
Szentésen taggyűlést tart a Pedagógus Szakszervezet helyi csoportja, 11 pontban foglalják követeléseiket anyagi helyzetük javítása érdekében.
- November 30.* Csongrád megyében a MADISZ szervezetek száma 26, a taglétszám: 1661.
- December 6.* Az MKP Nagyszegedi V. B. határozatot hoz a falujáró csoportok átszervezésére.
- December 8.* Szegedre érkezik Tildy Zoltán, a Magyar Köztársaság elnöke.
- December 15.* A Szentés-Csongrádi újjáépült Tisza hidat ünnepélyesen felavatják és átadják a forgalomnak.
Szegeden pedagógus nagygyűlést rendez az MKP Nagyszegedi Bizottság.

1947

Januárban Csongrád megye községeiben megalakulnak az áellenőrző bizottságok. Szentésen 20 hallgatóval megkezdődik az oktatás a Megyei MADISZ Iskolán.

Az MKP Nagyszegedi Bizottság megalakítja a párt kultúrbizottságát, tagjai: Váradi László, Zelei István, Sebes Tibor és Jurka József.

- Január 2.* Tápé-rét: Megalakul az MKP szervezet.
- Január 3.* Szeged-Mihálytelek: Megalakul az MKP szervezet.
- Január 4.* Derekegyháza: megalakul az UFOSZ helyi szervezete, 9 tagú vezetőséget választanak. Szegeden a koalíciós pártok helyi vezetői pártközi értekezletet tartanak az ipartestületi választások előkészítéséről.
- Január 5.* Szentési székhellyel megalakul az UFOSZ Csongrád megyei vezetősége.
- Január 6.* Az MKP Nagyszegedi V. B. megkezdí a szervezést 5 perces tüntető sztrájk tartáshoz, a köztársaságellenes összeesküvés elítélésére.
- Január 17.* A Szegedi Nemzeti Bizottság tiltakozó táviratot küld a kormányhoz, melyben követeli az összeesküvők szigorú felelősségrevonását.
- Január 21.* Kistelek: Megalakul az UFOSZ helyi szervezet, 7 tagú vezetőséget választanak.
- Január 22.* Baksiszőlősen és Sövényháza: megalakul az UFOSZ helyi szervezet.
- Január 26.* Szeged: Megalakul az 1848-as Centenárium Bizottság.

Februárban a Szegvári Kendergyár állami kezelésbe kerül.

- Február 4.* Az MKP Nagyszegedi V. B. felkéri őt szegedi üzem vezetéségét, hogy szegedi tudósokat vegyenek fel bérlistára.
- Február 8.* Szegeden Olt Károly ankét keretében ismerteti a három éves terv fő célkitűzéseit.
- Február 16.* Az MKP Nagyszegedi Bizottság pártértekezleten értékeli a kongresszus határozataiból adódó feladatokat. Megválasztják az új pártválasztmányt. Résztvesz és felszólal Apró Antal elvtárs.
- Február 17.* Szegeden ismeretlen személyek demokrácia ellenes szövegű röplapokat szórtak az utcákon.

Február 23. Szegeden nagygyűlést tart a Szabadság Párt. Az előadó kommunista- és munkásellenes beszéde miatt a demokratikus tömegek haragja elől futva kénytelen távozni a gyűlés színhelyéről.

Március 2. Az MKP Csanád megyei Bizottság II. pártkonferenciáján megválasztják az új 31 tagú pártválasztmányt. Résztvesz és felszólal Olt Károly.

Szeged: Az ipartestületi választások során:

Szabadság párti lista 774

Kisgazda párti lista 581

MKP-SZDP egységlista 474 szavazatot kapott.

Március 6. A Szegedi Kendergyár levélben értesíti az MKP Nagyszegedi vezetőségét, hogy elfogadja a párt javaslatát és dr. Straub F. Brunó egyetemi tanárt felveszik a gyári bérlistára.

Március 7. A Szegedi Nemzeti Bizottság jóváhagyja a:

Szegedi Barátság Sportegyesület,
Szegedi Kisdédóvó és Jótékony Nőegylet,
Kálmány Lajos Kör és a
Szegedi Kórus alapszabályát.

Március 9. Szegeden a városháza közgyűlési termében tartja a Nemzetközi Nőnap ünnepét az MNDSZ szervezet.

Március 12. Szeged: Megalakul a Baloldali Blokk helyi bizottsága.

Március 15. Az MKP Csongrád megyei Bizottság megkezdi a Szabad Föld Tavaszi Vasárnapok szervezését a megye községeiben.

Szegeden a Baloldali Blokk szervezésében tartják meg az 1848-as ünnepséget, előadó: Révai József.

Szeged—Somogyi telepen úttörőcsapat avató ünnepséget tartanak.

Március 19. Szeged: Több száz diák tüntetést rendez a fakultatív hitoktatás bevezetése ellen. A tűzoltóság vízfecskendővel oszlatja szét a rendőrkapitányság elé vonult tömeget.

Március 20. Szegeden folytatódik a diáktüntetés, a rendőrség több személyt előállít, egyeseknél fegyvert is találnak.

Március 21. Az MKP Nagyszegedi VB ülést tart. Megtárgyalják a szegedi diáktüntetés során előállt politikai helyzetet és feladatokat.

Március 22. Az MKP Csongrád megyei pártválasztmány ülésén újráválasztják a pártbizottságot, propaganda bizottságot és kádertanácsot is választanak.

Március 25. Pusztaszer: Értekezletet tart az Iparos Ifjúsági szervezet. Lemondatják az elnököt, mivel a szervezet számára készült zászlórúdra nem csináltattak koronát.

Áprilisban Csengelén megalakul a Szabadság Párt helyi szervezete. A Kisgazda Párt egész tagsága átlép a Szabadság Pártba.

Hódmezővásárhely: Az MKP szervezésében 5 falujáró csoport látogatja a tanyákat és nyújt anyagi segítséget a rászorultaknak.

Az MKP Nagyszegedi Bizottság pártértekezletet tart.

Április 7. Az MKP Nagyszegedi Bizottsága indítványt terjeszt a város törvényhatósági bizottságához a Dóm-téri fogadalmi templom háborús sérülésének kijávitására indítandó akció megkezdéséről.

Április 8. Szentesen szakszervezeti szakmaközi bizottsági választást tartanak. Elnök: Erdei Mihály, titkár: Végső Sándor lesz.

Április 10. Megalakul a két munkáspárt Csongrád megyei összekötő bizottsága.

Április 13. A Dóci-majorba meghirdetett Szabadság párti gyűlést részvétlenség miatt nem tartják meg.

Április 19. Szentesen az MKP Csongrád megyei Bizottság 120 szakember részvételével értekezletet tart a hároméves terv megyei feladatainak meghatározásáról.

Április 27. A MADISZ Nagyszegedi Bizottság megtartja I. konferenciáját.

Májusban Szegeden megalakul az Apáthy István nevét viselő medikus kollégium.

Május 1. Kisteleken tábori misével kezdődik a május 1-i ünnepségsorozat.

Május 5. A makói UFOSZ vezetőség a Földművelésügyi Miniszterhez küldött fellebezését az Országos Földrendező Tanács határozata ellen, mivel Makón 15 új gazdától vissza akarja venni a kiosztott földet.

Május 6. Szegeden a Lippai, a Szilvánia és az Újszegedi Gőzfűrészfai üzemekben bevezetik a teljesítménybérézést.

Május 17. A szentesi földművesszövetkezetnél megalakul az MKP szervezet 47 taggal.

A MADISZ szegedi szervezet 68 tagú ifjúsági delegációval Temesvárra látogat a Román Ifjúsági Szövetség meghívására.

Júniusban Szeged: Megalakul a földművesszövetkezet vezetősége.

Június 1. Mindszent: A szakszervezet helyi vezetősége a község dolgozói nevében feliratot küld a Miniszterelnökségre, melyben nehéz anyagi helyzetük felülvizsgálását és javítását kéri.

Szentesen nagygyűlést tart az MKP városi szervezet. Előadó Révai József.

Június 2. Csongrád megyei munkásküldöttség keresi fel a Gazdasági Főtanács vezetőit, a munkanélküliség megszüntetését sürgetik.

Június 3. A Szentesi Termelési Bizottság elhatározza egyhangú lemondását, mivel tagjai nem részesülnek semmiféle díjazásba.

Június 7. Hódmezővásárhely: A Baloldali Blokk helyi Végrehajtó Bizottsága levélben fordul a Kisgazda Párt Országos Vezetőségéhez, amelyben felhívja a figyelmet a hódmezővásárhelyi politikai állapotok tarthatatlanságára a pártszervezet magatartása miatt.

Június 28. Szegedre érkezik a temesvári ifjúsági küldöttség a MADISZ szegedi szervezet vendégként.

Júliusban Szentesen megalakul a városi hároméves tervbizottság.

Július 10. Szentesi székhellyel megalakul a Csongrád megyei Szövetkezetpolitikai Bizottság a földművesszövetkezetek irányítása céljából.

Július 27. Szentes: Az MNDSZ városi szervezet hadigondozott nagygyűlést rendez.

Augusztus folyamán Csongrád megyében a hároméves terv keretében nagyarányú ármentesítési, öntöző berendezési és bekötő út építési munkák kezdődnek.

Augusztus 2. Hódmezővásárhelyen az MKP által rendezett választási nagygyűlésen több ezer ember hallgatja meg Révai József választási beszédét.

Augusztus 17. Makón választási nagygyűlést tart a Független Magyar Demokrata Párt. Előadó: Kovács Imre.

Csongrád: A katolikus egyház Tisza Mária napokat rendez Mindszenti hercegprímás és több főpap jelenlétével.

Augusztus 18. Hódmezővásárhelyen nagygyűlést tart az MKP városi szervezet. Előadók: Szobek András és Döbrentei Károlyné.

Augusztus 20. Csongrád: választási nagygyűlést tart a Kommunista Párt. Előadó: Révai József.

Augusztus 21. Makón választási nagygyűlést tart a Magyar Radikális Párt. Előadó: Peyer Károly.

Augusztus 24. Hódmezővásárhelyen értelmiségű gyűlést tart az MKP a választási harc keretében. Előadó: Rudas László.

Makón az MKP nevében Révai József, a Demokrata Néppárt nevében dr. Bálint Sándor beszél a választási nagygyűlésen.

Augusztus 27. Hódmezővásárhely: Az MKP választási nagygyűlésén Rajk László belügyminiszter tart beszédet.

Augusztus 30. Az MKP és SZDP Csongrád megyei Bizottságai megállapodnak, hogy egységesen lépnek fel, ha a választások napján jobboldali rendbontás történne.

Augusztus 31. Csongrád megyében 25 ezer szavazatot kap az MKP a választások során.

Csongrád-Csanád-Szeged választó kerületben MKP országgyűlési képviselővé választják: Révai József, Erdei Mihály, dr. Zöld Sándor, Dékány András és Oláh Mihály elvtársakat.

Szentesen jobboldali elemek „egyes lista gyilkos lista” című röplapokat szórta az utcákon.

Szeptember 19. Csanyteleken jobboldali elemek tüntetést rendeznek a Népjóléti Minisztérium munkája ellen.

Októberben Szentesi székhellyel megalakul a Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége Csongrád megyei csoportja.

Szegeden megnyitja kapuit a Kossuth Zsuzsanna nevet viselő Ápolónőképző Kollégium.

Október 6. Szőregen az 1849-es szabadságharc-emlékműnél 1200 szegedi fiatal részvételével korszorúzási ünnepséget rendeznek.

Október 11. Az MKP és az SZDP Csongrád megyei bizottságai határozati javaslatot juttatnak el a kormányhoz, amelyben érélyes fellépést sürgetnek a fokozódó drágaság megakadályozására.

Október 15. Szeged-Fodor telep: Megalakul az MKP szervezet.

Novemberben A Szentes városi Nemzeti Bizottság megszünteti a Polgári Demokrata Párt bizottsági tagságát.

November 7. Szegváron népgyűlést tart a Kommunista Párt.

November 21. Szentés: Az MKP és az SZDP Csongrád megyei bizottságai pártközi egyezménybe rögzítik a szentesi kereskedelmi középiskola rendbehózásával kapcsolatos feladatokat.

November 30. Hódmezővásárhely: Nagygyűlést tart a Földmunkás Szakszervezet helyi csoportja a Fekete Sas Szálló nagytermében. Előadó: Fekete Gyula, a szakszervezet főtitkára. Szegeden tartják a Békés, Csongrád, Csanád, Bács-Bodrog vármegyék és Délpest kommunista szakszervezeti és üzemi pártszervezeti vezetők értekezletét.

Decemberben Csanád megyében befejeződik a földreform során juttatott földek telekkönyvezése.

Hódmezővásárhely: A Kisgazda Párt helyi szervezete kizárja tagjai sorából Tárkány Szűcs Ferencet, mert szembe mert szállni a jobboldali vezetőkkel.

Szeged: Megkezdődik a szakszervezetek által szervezett „Munkásegység Klub” előadásorozat. Az első előadás címe: „Munkásegység és az egységes munkáspárt.”

December 1. Csongrád megye községeiben megkezdődnek a Szabad Föld Téli Esték.

December 14. Szentés: Az MKP parasztkonferenciát tart. Előadó: Keresztes Mihály.

December 17. Az MKP Csongrád megyei Bizottság ülésén megválasztják a párt kultúrbizottságát. Hódmezővásárhely: UFOSZ értekezlet tárgyalja az új gazdák anyagi megsegítésével kapcsolatos feladatokat.

December 28. Makó: Közös értekezletet tart az UFOSZ, FÉKOSZ és a Parasztszövetség helyi szervezete, a cukorrépa termelők érdekeinek védelmében hoznak határozatot.

1948

Január 1. Csongrád megyében 21 240 tagja van az MKP-nak.

Január 18. Szentésen pártkonferenciát tart az MKP Csongrád megyei Bizottsága. Résztvesz és felszólal: Révai József.

Január 20. Makó: Lemond az SZDP Városi Végrehajtó Bizottsága.

Január 25. Hódmezővásárhely: Megalakul a Partizán Barátok Szövetsége helyi szervezete.

Január 29. Szeged: Megalakul a Mezőgazdasági Versenyszervező Bizottság.

Február folyamán Csongrád megyében megkezdődnek a jelentkezések a Honvéd Kossuth Akadémiára.

Szeged: Megindul a tagok átáramlása az SZDP szervezetekből az MKP szervezetekbe.

Február 1. Az MKP Nagyszegedi Bizottság megtartja IV. pártértekezletét. Megválasztják a 34 tagú pártbizottságot, titkár ismét dr. Zöld Sándor lesz. Résztvesz és felszólal: Horváth Márton.

Február 2. Makó: Megalakul az MKP szervezet a közigazgatásban.

Február 8—9. Makón a Hagymaház nagytermében az MKP Csanád megyei Bizottság megtartja III. megyei konferenciáját. Megválasztják a 43 tagú pártválasztmányt: titkár Bugár János. Résztvesz és felszólal: Nagy Imre.

Február 11. Az MKP és SZDP hódmezővásárhelyi vb összekötő bizottsága határozatban mondja ki a munkásegység alapján történő együttműködést.

Február 13. Az MKP Nagyszegedi Bizottság hatáskörében tartozó alapszervezetekben befejeződik a tagkönyvcseré. A tagkönyvcseré során készült statisztika alapján a taglétszám 12 364.

Február 15. Hódmezővásárhely: Lemond az SZDP városi vb. Ezzel egyidőben hűségnyilatkozatban támogatják Szélig Imre jobboldali csoportját és elítélően nyilatkoznak a budapesti vb akciójáról.

Február 18. Makó: Megalakul az SZDP helyi szervezet új vezetősége.

Február 21. Makó: A két munkáspárt összekötőbizottsági ülésén határozatot hoznak a közös pártszemináriumok tartásáról. Az első foglalkozás anyaga a Kommunista Kiáltvány.

Február 22. Hódmezővásárhely: Befejeződik az Ezüstkalászos tanfolyam. Karácsonyi Ferenc főispán szakkönyvekkel és kéziszerszámokkal jutalmazza a végzett hallgatókat.

Szentés: Pártértekezletet tart az MKP városi bizottság, 31 tagú pártválasztmányt választ.

Február 26. Hódmezővásárhely: Állami kezelésbe kerül a Kokron-féle Kötszövő üzem.

Február 28. Szentés: Ülést tart az MKP Csongrád megyei pártválasztmány. Megválasztják a pártbizottságot, titkár: Borbás Lajos lett.

Február 29. Makó: Az SZDP városi szervezet taggyűlése határozatot hoz, amelyben követelik Kéthly Anna és más jobboldali személyek eltávolítását az SZDP vezetésből.

Kistélek: Közös ünnepséget tart a két munkáspárt helyi szervezete a Kommunista Kiáltvány megjelenésének 100. évfordulója alkalmából.

- Márciusban** Makón megalakul az MKP szervezet a villanytelepen, az OTI-nál és a postán.
Mindszent: A községi Nemzeti Bizottság határozatot hoz, hogyha bármelyik pártból kizárnak valakit, azt a másik párt nem veheti fel tagnak.
Szeged: Szabadság Érdemrenddel tüntetik ki id. Komócsin Mihályt és Tombáczy Imrét.
Szeged: Új vezetőséget választ a Nemzeti Paraszt Párt városi szervezete.
- Március 1.** Hódmezővásárhely: Közös pártsemináriumot rendez a két munkáspárt helyi szervezete a Kommunista Kiáltványról.
- Március 6.** Csongrád: Megalakul az MKP közigazgatási szervezete.
- Március 8.** Csanyteleken megalakul az EPOSZ helyi szervezete.
- Március 13.** Hódmezővásárhelyen közös pártnapot tart a két munkáspárt helyi szervezete.
Makó: Megalakul a két munkáspárt Csanád megyei és városi egységbizottsága.
- Március 14.** Hódmezővásárhely: Zászlóavató ünnepélyt tart az MNDSZ városi szervezete.
- Március 15.** Az MKP Csongrád megyei Bizottság kiadja a „népnevelő füzetek” első számát 1800 példányban.
Makón 8000, **Szegeden** 30 000 ember ünnepel az 1848-as forradalom évfordulója alkalmával.
- Március 18.** Szeged: Megalakul a két munkáspárt városi egységbizottsága.
- Március 21.** Szegeden megnyílik a Fórum Klub.
- Március 22.** Hódmezővásárhely: Megalakul a két munkáspárt városi egységbizottsága.
- Március 23.** A Csanytelek járási, a Csongrád városi és a Szentes városi egységbizottság megalakul.
- Március 24.** Mindszent: Megalakul a két munkáspárt községi egységbizottsága.
- Március 27.** Szentes: Megalakul az EPOSZ városi szervezete.
- Március 31.** Hódmezővásárhely: A Református Gimnázium diáksága egységesen állást foglal az iskolák államosítása mellett.
- Április 3.** Kiskundorozsma: Egyesül a két munkáspárt Kunsági Szövőgyári szervezete.
Szentesen közös pártnapot tart a két munkáspárt városi szervezete.
- Április 11—12.** Szeged: Tankerületi konferenciát tart a Magyar Diákok Nemzeti Szövetsége.
- Április 20.** Hódmezővásárhely: A pártközi értekezlet Oláh Mihály elvtársat jelöli a város polgármesterének.
Makó: Megalakul a Mezőgazdasági Termelési Versenyszervező Bizottság.
Szeged: Megalakul a MINSZ városi Bizottsága.
Szeged: Egyesül a két munkáspárt kenderfonógyári szervezete.
- Április 21.** Szeged: Egyesül a két munkáspárt belvárosi I. kerületi szervezete.
- Április 22.** Szeged: Egyesül a két munkáspárt gázgyári, dohánygyári szervezete.
- Április 23.** Szeged: Egyesül a két munkáspárt közigazgatási, MÁV fűtőházi, MÁV Állomás szervezete.
- Április 24.** Hódmezővásárhely: Megtartják az egyesülési taggyűléseket a két munkáspárt kerületi szervezeteiben.
Szeged: Egyesül a két munkáspárt OTI, MÁV Üzletvezetőség, Közúti Vaspálya, kecskéstelepi szervezete.
- Április 25.** Egyesül a két munkáspárt mindszei, öttömösi, tápéi, szegvári, Szeged-királyhalmi szervezete.
- Április 26.** Egyesül a két munkáspárt algyői, Szeged Angol-Magyar Jutafonógyári szervezete.
- Április 27.** Egyesül a két munkáspárt baksi, pusztaszeri, Szeged-Postás szervezete.
- Április 28.** Szeged: Egyesül a két munkáspárt felsővárosi, somogyi telepi szervezete.
- Április 29.** Egyesül a két munkáspárt derekegyházi, deszki, Szegeden a közigazgatási és a Déma cipőgyári szervezete.
Szeged: A város közgyűlése határozatot fogad el az iskolák államosításáról.
- Május 1.** Hódmezővásárhely: Felavatják a szovjet hősök emlékművét.
Sővényházán, Nagymágoacson, Kiskirályságon, Fábiansbestyénben, Magyartésen gyermekjátászóteret avatnak a megrendezett ünnepségek során.
Szegeden 25 000 ember ünnepel, élmunkásokat avatnak.
- Május 2.** Egyesül a két munkáspárt alsócsengelei, kübekházi, őszentiváni, szatymazi, Szeged-Feketeszéli, Tápéretti szervezete.
- Május 3.** Szeged: Egyesül a két munkáspárt baromfitelepi, újszegedi, Winter kefégyári szervezete.
- Május 4.** Szeged: Egyesül a két munkáspárt hídépítési, MÁV nyugdíjas szervezete.
- Május 5.** Makó: Egyesül a két munkáspárt postás, gombkötő üzem, Szeged: móravárosi szervezete.
- Május 6.** Szeged: Egyesül a két munkáspárt szentmihályteleki szervezete.
- Május 7.** Szeged: Egyesül a két munkáspárt gőzfűrés üzem szervezete.

Május 8. Röske: Egyesül a két munkáspárt helyi szervezete.

Május 9. Csongrádon, Hódmezővásárhelyen, Szentesen, Makón egyesületi konferenciát tartanak a két munkáspárt városi bizottságai.

Szeged: Egyesületi konferenciát tart a két munkáspárt városi bizottsága a Nemzeti Színházban. Megválasztják a 38 tagú pártbizottságot. Résztvesz és felszólal: Kovács István az MKP Központ részéről, Horváth Zoltán az SZDP Központ részéről.

Szentesen megyei konferenciát tart az EPOSZ Csongrád megyei Bizottsága.

Május 17. Makó: Egyesületi konferenciát tart a két munkáspárt Csanád megyei Bizottsága. Megválasztják a 41 tagú pártbizottságot. Résztvesz és felszólal: Apró Antal az MKP Központ részéről, dr. Ries István az SZDP Központ részéről.

Szentes: Egyesületi konferenciát tart a két munkáspárt Csongrád megyei Bizottsága. Megválasztják a 41 tagú pártválasztmányt. Résztvesz és felszólal: Losonczi Géza az MKP Központ részéről, Gallai Lajos az SZDP Központ részéről.

RÖVIDÍTÉSEK

MKP	= Magyar Kommunista Párt
SZDP	= Szociáldemokrata Párt
NPP	= Nemzeti Parasztpárt
FKGP	= Független Kisgazda és Polgári Párt
PDP	= Polgári Demokrata Párt
FÉKOSZ	= Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége
UFOSZ	= Újgazdák és Földhözjuttatottak Országos Szövetsége
MNFF	= Magyar Nemzeti Függetlenségi Front
NB	= Nemzeti Bizottság
TB	= Területi Bizottság
VB	= Végrehajtó Bizottság
MNDSZ	= Magyar Nők Demokratikus Szövetsége
MADISZ	= Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség
EPOSZ	= Egységes Parasztfújás Országos Szövetsége
MINSZ	= Magyar Ifjúság Népi Szövetsége
SZIM	= Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom

FORRÁSOK

MSZMP Csongrád megyei Bizottság Archívumának 1944—48-ig terjedő MKP, NB iratanyaga. Jelzet: 30, 60, 61, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88 fond.

FÜGGELÉK

HELYNÉV-MUTATÓ

Algyő 74, 75, 78, 82, 86	Gyála 78
Apátfalva 76	Hódmezővásárhely 73—79, 81—87
Baksiszöllős 74, 78, 82, 86	Királyhegyes 80
Budapest 76	Kiskirályság 81, 86
Csanytelek 75, 76, 80, 84, 86	Kiskundorozsma 74, 75, 77, 78, 82, 86
Csengele 77, 83	Kistelek 74—77, 80—83, 85
Alsócsengele 86	Kiszombor 74, 75, 77, 79, 81
Csongrád 74—76, 78, 79, 81—84, 86, 87	Kövegy 78
Debrecen 78	Kübekháza 75, 78, 86
Derekegyháza 77—79, 82, 86	Magyartés 86
Deszk 78, 86	Makó 73—81, 81—87
Dóci-Major 83	Mindszent 74, 77, 80, 81, 84, 86
Ferencszállás 77	Nagymágocs 78, 79, 82, 86
Fábiánsebestyén 74, 80, 82, 86	Orosháza 74
Földeák 79	

Ószentiván } 76, 78, 86
 (Tiszasziget) }
 Öttömös 78, 86
 Pusztamérges 78
 Pusztaszer 75—77, 81, 83, 86
 Röske 75, 87
 Sándorfalva 75, 76, 78, 81
 Sövényháza 74, 81, 82, 86
 Szatymaz 75, 86
 Szeged 73—87
 Szeged-Alsótanya 78
 Szeged-Felsőközpont 74, 75
 Szeged-Felsőtanya 78

Szeged-Feketeszél 86
 Szeged-Királyhalom 86
 Szeged-Mihálytelek 82, 86
 Szeged-Várostantanya 76
 Szegvár 74, 78, 79, 81, 82, 84, 86
 Szentes 73—87
 Szőreg 78, 84
 Tápé 76, 78, 86
 Tápéi-rét 82, 86
 Temesvár 83
 Tömörkény 77
 Újszentiván 78

SZEMÉLYNÉV-MUTATÓ

Adler Mihály 77
 Apró Antal 81, 82, 87
 Adám István 80
 dr. Balogh István 76, 77, 79
 Bartucz Pál 74, 76, 77
 dr. Bálint Sándor 84
 Báthory Lajos 79
 Becsei István 74
 Besze Bálint 77
 Biró 76
 Borbás Lajos 81, 85
 Bodor Károly 74, 77
 Bozó Lajos 77
 Bozó Sándor 79
 Bugár János 85
 Búza Ferenc 75
 Csapovszki Pál 77
 Cser József 73
 Csernák Mihály 74
 Csorba Ferenc 74
 Csukonyi József 74
 Dadi Imre 77, 79
 Dallos Antal 74, 76, 77
 Dékány András 84
 dr. Déri Zsuzsa 81
 Diószegi Ferenc 75, 81
 dr. Donászi Kálmán 77
 Döbrentei Károlyné 84
 Erdei István 80
 Erdei Mihály 79, 81, 83, 84
 Erdős János 81
 Égető Imre 81
 Farkas Mihály 74, 82
 Fehér István 74, 81
 Fekete Gyula 85
 Fekete László 77
 Fülöp Lajos 74
 Gallai Lajos 87
 Gál János 74
 Gerő Lajos 81
 Gémes Ferenc 74, 77
 Gémes Sándor 74
 Gillicze Lajos 77
 Gömbkötő Péter 73, 74
 Gyovai István 77

Gyólai István 73, 74
 Halász Antal 74
 Halustyik Mihály 79, 81
 Harkai János 75
 Havalecz Istvánné 81
 Hetényi Józsefné 81
 Hollósi (Heller) Tibor 75
 Horváth Márton 85
 Horváth Zoltán 87
 Jurka József 82
 Karácsonyi Ferenc 75, 85
 Katona András 74
 Katona Pál 77
 Kádár János 79
 Káló Lajos 77
 Károlyi Mihály 80
 Keresztes Mihály 77, 86
 Kéthly Anna 85
 Kiss Imre 74
 Kiss Mihály 74
 Kiss Pál 75
 id. Komócsin Mihály 73—75, 77, 86
 Komócsin Zoltán 81
 Kónya Mihály 75
 Kordás József 75
 Kositzki Mihály 74
 Kovács Imre 75, 84
 Kovács István 79, 87
 Kovács Margit 79
 Kovács Sándor 74, 76, 77
 Krajkó András 73, 75
 dr. Kunszeri Béla 80
 Kürtösi Károly 79
 Laczkó István 79
 Lakó Antal 74, 77
 Lantos Imre 80
 Lenin 76
 Losonczi Géza 87
 Lukács Pál 75
 Megyeri Pál 77
 Mészáros Ferenc 75
 Mikecz János 79
 Mikecz Jánosné 80
 Mindszenty József 84
 Mison Gusztáv 73, 74

Mód Aladár 82	Sziklai Sándor 74
Nagy Antal 81	Szirmai István 76, 79
Nagy György 80	Szobek András 79, 84
Nagy Imre 85	Szóke Mátyás 80, 81, 82
Nagy János 74, 76, 77, 80	Szónyi Tibor 80
Nagy László 79	Takács János 75
Oláh Mihály 73, 75, 77, 81, 84, 86	Tárkány Szűcs Ferenc 85
Olt Károly 82, 83	Tildy Zoltán 82
Oltyán László 80	Tombác Imre 75, 81, 86
Pazsitinszki Mihály 80	Tóth Dániel 81
Pálfi Palócz János 75	Tóth K. János 77
Pálinkó Lajos 74	ifj. Tóth K. János 77
Peyer Károly 84	Tóth K. József 77
Pikler György 74	dr. Tóth László 81
Rajk László 81, 84	Tóth Róbert 80
Rácz János 80	Török Antal 80
Révai József 74, 78, 79, 81, 83—85	Török Gábor 81
dr. Ries István 87	Török János 80, 81
Rozsnyai Mihály 77	Túri Mihály 77, 80, 81
Rudas László 84	Újvári Flórián 74
Sebes Tibor 82	Vad János 74, 75
Soós Pál 74	Vajda Imre 81
dr. Straub F. Brunó 79, 80, 83	Vas Zoltán 73, 74
Sulyok József 77	Váradai László 82
Szabó János 74, 77	Vecseri Bálint 80
Szabó Jánosné 74, 77	Veres Péter 74, 76, 77
Szabó József 77	Végső Sándor 80, 81, 83
Szabó Lajos 74	Vida Szűcs Sándor 80
Szécsényi Ferenc 80	Zelei István 82
Széll Sándor 75	dr. Zöld Sándor 84, 85
Szélly Imre 85	

KALENDER DER BEDEUTENDEN POLITISCHEN EREIGNISSE IM KOMITAT CSONGRÁD (1944—1948)

von

István Dégi

Dieser Kalender führt die politischen Ereignisse vom 10. Oktober 1944 begonnen, also vom Zeitpunkte der Gründung der ersten legalen Organisationen der Ungarischen Kommunistischen Partei im Komitat Csongrád bis zur Abhaltung der Vereinigungskonferenzen der Komitatsorgane der Ungarischen Kommunistischen Partei und der Sozialdemokratischen Partei den 17. Mai 1948 auf.

Zum Ziel unserer Arbeit hatten wir Kunde davon zu geben, wie das ungarische Volk mit der Initiative und Leitung der kommunistischen und anderer demokratischen Kräfte von Tag zu Tag um die Erschaffung der Arbeitermacht gerungen hat. Wir möchten zugleich diese Angaben als Quellenmaterial der Ortsgeschichtsforschung zur Verfügung stellen.

Der Ereigniskalender fasst zuörderst das Zustandekommen und Wirken der Kommunistischen Partei und der zu ihr gehörenden Massen- und Gesellschaftsorganisationen (die Ortsausschüsse der Ung. Nationalen Unabhängigkeitsfront sowie die durch dieselbe geschaffenen Volksorgane — Betriebs-, Bodenverteilungs-, Produktionskomitees —) zusammen.

Die Sammlung der Angaben wurde ausschliesslich aufgrund des Archivmaterials des Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartiekomitee von Komitat Csongrád zusammengestellt, demzufolge weitere Möglichkeiten zu ihrer Bereicherung (andere Archivangaben und Presse) noch offen stehen.

Die Abkürzungen der Namen der im Ereigniskalender vorkommenden Parteien, Massen- und Gesellschaftsorganisationen sowie ihre vollständigen Namen, dazu das Ortsnamenregister und das Verzeichnis für die erwähnten Personennamen sind noch in der Beilage zu finden.

VÁSÁRHELY UTCANEVEI

(Történeti áttekintés)

DÖMÖTÖR JÁNOS

(Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum)

A szűkebb-tágabb közösségek, így egy város is különböző módon őrzik múltjukat: kövekben, iratokban, szokásokban, színhagyományban és többek között utcanevekben is. Ez utóbbiak azonban nemcsak a múltat őrzik, hanem a jelent is mutatják. Vallanak arról, hogy a közösség mennyire tiszteli a saját múltját, pontosabban, mit érez magáénak abból, hogyan reagál a jelenre, kik azok, akiket érdemesnek tartott e módon megörökíteni a politika, az irodalom és a művészet képviselői, alkotói közül. Politikai állásfoglalás, helyi értékek iránti tisztelet, sőt izlésbeli orientáció vagy közöny egyaránt tükröződik az utcanevekben. Ezen túl egy közösség tagjait, a város lakóit gyakran az is közelebbről érdekli, hogy kikről elnevezett utcában lakik, és hogy a bekövetkezett változásokat mi tette szükségessé. Az utcanevekben társadalmi, történelmi változások tükröződnek, és egy adott kor képe is kirajzolódik. Az utcanevek vizsgálatának, nyomunkövetésének helytörténeti jelentősége tehát kétségtelen.

Bizonyos országos történeti-politikai térkép felvázolására is alkalmas, például a városok, községek főterei nevének vizsgálata. (A forradalmi, 48-as szellemű Tiszántúlon szinte kivétel nélkül Kossuthról neveztek el a főteret vagy a főutcát. A Dunántúlon ugyanilyen fontos terek, utcák Széchenyi nevét viselik).

Indokolt és érdemes tehát egy lehető teljes és minden változást érintő áttekintésben foglalkozni utcaneveinkkel. Vizsgálódásunk tárgya a Tiszántúl déli részén, a Tisza-Maros szögben fekvő 53 ezer lakosú Hódmezővásárhely. Évszázados fejlődése az alföldi mezővárosokéra jellemző. A felszabadulás után iparosodik. Jelentős 48-as, Kossuth- és agrárszocialista hagyomány élt a városban.

Forrásként a Városi Levéltár iratanyaga szolgált legbővebben, de az azonosítás szempontjából nagy hasznát vettem a térképeknek, és kiegészítésként a hírlapok anyaga, továbbá néhány visszaemlékezés is hasznos segítséget nyújtott. A Városi Levéltár anyagában a kutatást két tényező nehezítette: az egyik az, hogy az anyag nem teljes. Az 1944-es elmenekítés alkalmából számos irat, így köztük az e szempontokból legfontosabb közgyűlési jegyzőkönyvek egyrésze is elkallódott. Bonyolította továbbá az anyaggyűjtést az, hogy általában és teljesen indokoltan a legfőbb városi testületi szerv (képviselői testület, törvényhatósági bizottság, városi tanács) hatásköré tartozott ugyan a közösség szempontjából jelentős utcaelnevezési hatáskör, de voltak évek, amikor más testületi szerv is döntött utcaelnevezési kérdésekben. (Az ötvenes években vb hatáskörbe került az utcanév változtatás.)

Értékes forrásként szolgált az 1888-as, Czégényi Imre városi mérnök által készített belterületi térkép. Hasznosnak bizonyult — elsősorban az azonosítás munkájában — az 1930-as évekbeli, Szabó István könyvkereskedő által kiadott belterületi térkép is, valamint az, amelyet 1958-ban az Állami Térképészeti Hivatal készített. Ahol lehetséges volt, ott a teljes, konkrét határozat mélységéig követtem az

utcanév-változásokat, ahol nem, ott a térkép-azonosítás volt az alapja a megállapításoknak.*

Rövid tájékoztatást adok a kevésbé ismert, helyi jelentőségű személyek funkciójáról, tevékenységéről a róluk történt utca-elnevezések esetében.

Az utcanevek tárgyi föltétele, természetesen, maga az utca. Ezek azonban elég lassan alakultak ki Hódmezővásárhelyen. Az első, 1570-ben Musztafa szegedi kádi által készített jegyzékben még összesen csak hat utca szerepel. Ezek a *Nagy utca* (mai Lenin), *Hód utca*, (mai Bajcsy Zsilinszky), *Vásárhelyi utca*, (mai Szántó Kovács utca eleje), *Tarján utca*, (mai Zrínyi utca,) és még két utca, melyeknek pontos azonosítása ma már nem lehetséges: a *Tószter utca* (a városházától keletre, a mai Oldalkosárban volt) és a *Kanizsai utca*, (a mai Deák Ferenc és Petőfi utcák táján).¹ A XVIII. század közepén már 937 ház volt a városban: Ezek a török időkből itt maradt városnegyedek szerinti Tabánban, Tarjánban, Oldalkosárban, Kis utcán, és Új utcán, (mai Klauzál) helyezkedtek el. Egészen a XIX. sz. közepéig a török időkből származó tizedek (defterek) szerint jelölték az egyes házakat a tizeden belüli folyamatos számozással.²

Az építkezés teljesen szabad volt, minden kötöttség nélkül építkeztek, és a házakhoz nagy mezőgazdasági terület, udvar és kert tartozott. A kerítés nélküli házak között a kerteken át is lehetett közlekedni. Csak a városközpontban fektettek le pallókat, amelyeken ősztől tavaszig valamivel kényelmesebben, biztonságosabban lehetett közlekedni. A további utcanevek elsősorban az utcában levő nevezetesebb emberek házához, üzletéhez, vagy műhelyéhez kapcsolódtak. Ilyenek voltak: Kóti István utcája, Bereczky utcája, a Plébános két köze, Kaszap Péter utcája.³

Később azután a szomszédos községekbe, városokba vezető utak mentén alakul ki zártabb beépítés, és természetes, hogy ezeknek a neve azután Kutasi, Szentesi, Szegvári, Makói utca lesz. Az egyes területeket az ott folyó tevékenység alapján is elnevezték, pl. Vásártér, Piac, Kispiaç stb. Ezek az utcanevek spontán, a lakosság körében kialakult nevekként terjedtek el minden hatósági beavatkozás nélkül.

Hatósági intézkedésre először 1852-ben kerül sor. Ekkor a megyei főnök 8161 sz. alatt sürgeti a város vezetőségét azirányban, hogy „*a tizedbeli házak és tanyák is külön kezdve újra számoztassanak*”. Ezt az utasítást a városi tanács több okból nem hajtja végre. Hivatkozik a folyamatban levő földadó-munkákra, melyet az újraszámolás megzavarna. Hivatkoznak továbbá arra, hogy a tizedenkénti számozás ugyan nem megfelelő „*az utcánkénti számozás pedig, mely legcélszerűbb volna, az utcáknak előleges elnevezését, rendezését, kijelölését kívánná*”. Emlegetik még a nagy költségeket, és végül akként vélnék eleget tenni a megyefőnöki intézkedésnek, hogy elrendelik: az újonnan épült és még nem számozott házak a szomszéd ház számával, AB betűkkel megkülönböztetve jelöltessenek meg.⁴

Számunkra e határozatnak az a legfontosabb része, mely kimondta, hogy az utcáknak még nincs neve. A megyefőnök ezért a fenti részmegoldásba nem nyugodott bele, továbbá pedig azért, mert a korszerűség is az utcák szerinti elnevezést kívánta. Bár konkrét határozattal nem találkozunk a hiányos jegyzőkönyvekben, 1857-ből már teljes utcajegyzék található az iratok között.⁵ Ez a jegyzék nyilván nyomban az „elnevező” határozat után készülhetett, mert a házzsámotablák megrendelésére

* A külön jelzet nélküli hivatkozás a Hódmezővásárhelyi Városi Levéltár anyagára vonatkozik

¹ Szeremlei S.: Hódmezővásárhely története IV. k. 62. o.

² Szeremlei S.: Hódmezővásárhely története IV. k. 63. o.

³ Szeremlei S.: Hódmezővásárhely története IV. k. 66. o.

⁴ Községválasztmányi Ülési jkv. 1952. 242. szám.

⁵ 113/1860. K. v.

is történik benne utalás. Az 1857-es, I-es mellékletben közölt utcanévjegyzékben 232 név szerepel, érdekes elhelyezkedési sorrend szerint, az óramutató járásának megfelelően haladva a városközponttól kifelé Tarján, Csúcs, Susán és Újváros irányában. A jegyzék közreadásánál ezt az eredeti sorrendet követtük.

Tartalmilag vizsgálva az első teljes utcanév listát, érdekes megállapításra juthatunk. Mindenekelőtt az derül ki, hogy túlnyomó a köznévi utcanévek száma, és viszonylag kevés, alig néhány a személyiségről elnevezett utca. A magyar történelem kiemelkedő alakjai közül Lehel, Kinizsi, Hunyadi, Zrínyi, Széchenyi nevével találkozunk. A magyar irodalmat csak Csokonai, Kölcsey, Vahot, Vörösmarty képviselik ezidőben. Részben történelmi, részben irodalmi alaknak számítható Toldi. Érdekes, hogy már 1857-ben megörökítették a három évvel korábban elhalt híres színésznek, Fánicsy Lajosnak az emlékét is, aki a Nemzeti Színház igazgatója volt, de a várossal közelebbi, életrajzi kapcsolatban nem állt. Figyelemre méltó és nyilvánvalóan a Bach-korszak, az elnyomás körülményeivel magyarázható, hogy ebben az utcanévjegyzékben sem Petőfinék, sem Kossuthnak a nevével nem találkozunk. A személyiségnevek között találunk egy kevésbé ismertet, ez pedig a Szoboszlai név. Ez Szoboszlai Papp István református egyházi író és püspök emlékét viseli. A megbecsülésre konzervatív gondolkodása miatt kevésbé szolgált rá, az utca elnevezés nyilvánvalóan vallási elfogultság által motivált.

A legegyszerűbb névadás az utcák esetében is természetesen a naptár felütésével és onnan keresztnevek kiválasztásával történt. Anna, Ádám, Boris, Egyed, Eszter, Éva, Ferenc, Flórián, Gábor, Gellért, Gergely, György, Győző, Ignác, Ilka, Ilona, Imre, István, Jakab, János, László, Márton, Mátyás, Mihály, Miklós, Mózes, Pál, Péter, Sára, Simon, Tuhutum, Zsigmond utcák bizonyítják ezt a gyakorlatot.

Magától értetődően a már korábban spontán kialakult *célmegjelölésű* utcák nevét is megtartották. Ilyen: a Csomorkányi, Szentkirályi, Solti, Sarkalyi, Makai, Szegvári utca neve.

Ugyancsak önkéntelenül következett az utcák *alakzata*, formája, vagy egyéb tulajdonsága *szerinti* nevek használata is, mint: Lapos, Rövid, Szeglet, Határ, Görbe, Keskeny, Könyök, Kurta, Sikátor, Villa nevek. Teljesen érthető, hogy a döntően *mezőgazdasági* foglalkozású vásárhelyiek e témakörből is jónéhány utcanévet választottak: Árpa, Búza, Kukorica, Széna, Szalma, Bárány, Csirke, Kecske, Kos, Tehén, Csicsóka, Gyökér, Komló, Konkoly, Retek, Répa, Sáfrány, Torma, Üszög, Galamb, Kacsa, Kakas, Liba, Kasza, Kapa, Pásztor, Juhász. Ugyancsak logikus, hogy a természeti környezetben élő földműves lakosság gondolkodásának megfelelően a *növény- és állatnevek*. Ezekből is került egy egész csokorra való: Gomba, Kökény, Szeder, Alma, Körtvély, Meggy, Szilva, Szőlő, Csigá, Darázs, Daru, Borz, Egér, Farkas, Fácán, Hernyó, Kígyó, Óz, Rák, Róka, Szarvas, Szúnyog, Vidra, Berkenye, Dió, Fűzfa, Tölgyfa, Csalogány, Fecske, Gólya, Hattyas, Holló, Kakukk, Pacsirta, Pipiske, Rigó, Sas, Varjú, Veréb.

Érdekes, de következetes döntése volt az akkori utca-elnevezőknek, az, mellyel a magas vízállású Csúcs városrészbe összpontosította a *vízi világgal* kapcsolatos következő neveket: Gyékény, Káka, Gólya, Nád, Jég, Csík.

Az eléggé elterjedt és városvezetőket is adó helyi *családnevek*-ből egymás mellett találunk ekkor hármat, ezek a Zsoldos, Lázár, Kardos nevek. A *szenteket* akkor csak két utca képviselte a Szt. Antal és a Szt. István. A lakosok *szociális* helyzetére utal a Koplaló és a Bánom utca elnevezés. Ezen túl *esetlegesen*, eklektikusan választott utcanévekkel találkozunk. Ilyen: Cukor, Só, Ólom, Réz, Püspök, Budavár, Hajnal, Virradat, Délibáb, Szél, Szivárvány, Szög utca.

Várostarténeti érdekességű az Oldalkosár elnevezés, mely városrészt és később

utcát is jelentett. A név eredete a Tisza szabályozás előtti időre nyúlik vissza, amikor a Hódtó a város déli részét, annak magasabban fekvő Árpád utca körüli részét mosta. A partot a vízmosság ellen úgy biztosították, hogy földalidas-kosárszerűen fűzfavesszővel fonták be.

Ha azt vizsgáljuk, hogy ebből a 113 éves utcanévjegyzékből hány utca maradt meg változatlanul, akkor azt látjuk, hogy mindössze 115 utcanév, tehát az eredeti a 232-nek 50%-a. (Önkéntelenül lép előtérbe az a gondolat: nem kellene-e egyes utcaneveket „védetté” nyilvánítani?)

Ezt a változatlanságot az I-es sz. kimutatásban a nevek aláhúzásával jeleztük.

Ez az állapot nagyon kevés eltéréssel több mint 30 éven át 1890-ig megmaradt. Ezt mutatja a Czégényi József városi mérnök által készített, már említett 1888-as térkép. Addig csupán kevés változás következett be, egyik a Rák utcát érintette az 1880-as évben, amikor is Megyelka József javaslatára a Rák utcát Újvilág utcának nevezték el. Megyelka azzal indokolta javaslatát, hogy évekkel ezelőtt az ott létezett kanális betöltetett és az utcákban már rákok nincsenek. Az Újvilág elnevezés kapcsolatban állt az utcában levő Amerika-vendéglővel.

Az időrendben következő, 1890-es változás azonban rendkívül jelentős, mely egyúttal a tizedekről az utcanevekre történő végleges átállást is jelenti. Eddig jobbra csak a tized szerinti megjelölést használták hivatalosan, iratokban és sajtóban egyaránt. Az áttérésre a népszámlálással kapcsolatos egységes rendezés is sürgető indítékot adott. Ekkor tér át a tanács a korábbi öt tized helyett a ma is meglévő 8 kerületre. A határozat pontosan leírja a kerületek határait, egyidejűleg a külterületet is három részre, Tanya, Pusztá és Gorzsa névvel ellátott körzetekre osztja.⁶ Pontos útmutatást ad az utca házszámozásra is kimondva, hogy „*a kiindulási pont mindig az utca vége legyen, mely a város székhelye felé irányul, vagy amely egy főbb utcára, vagy térre torkollik*”. Kimondja továbbá a határozat, hogy az utcák baloldala legyen a páratlan és a jobb oldala páros számokkal jelzett. Elrendeli, hogy az utcák a kerületektől függetlenül végig, megszakítás nélkül számoztassanak, és iránymutatást ad arra, hogy a kisebb zsákutcák, ha névvel nem bírnak, annak az utcának a számaival látandók el, amelyre nyílnak.

Végül megbízta a városi tanács a birtoknyilvántartót és az V. Ügyosztályt, hogy a még névvel nem bíró utcák, terek elnevezésére együttesen tegyenek javaslatot. Ez évben a határozat alapján rendkívül széleskörű, a város történetében a legnagyobb „átkeresztelésre”, utcanévváltoztatásra került sor. Ennek során 14 addig névtelen utca kapott nevet, 82 utcanevet pedig megváltoztattak. A törvényhatósági bizottság 1890. november 19—20-i közgyűlése tárgyalta az utcanevek ügyét. Az ez évi közgyűlési jegyzőkönyv elkallódott, így csak a sajtóból és térkép-azonosítással tudjuk dokumentálni a változásokat. A két helyi lap közül a *Hódmezővásárhely* november 23-i számában — érthetetlenül — csak a törvényhatósági közgyűlésről szóló tudósításban foglalkozik ezzel a jelentős döntéssel. Abból is csak annyit közöl, hogy Elek Sándor szövegétette: „*igen nagy fölt esik a város becsületén, ha a tanács az egyes utcákat nem a város régi jeleseiről nevezi el, mint p. o. Pálffy és Varga Pál, akiket jobban ismer a mi népünk, mint Kazinczkyt*” (sic!) A felszólalót kioktatja ugyan Szabó Mihály Kazinczy nagyságáról, de mindenesetre jellemző a törvényhatósági bizottság összetételére a megjegyzés. Annál is inkább, mert az említett „*Pálfyak és Vargák — Szabó Mihály szerint, — olyan jelősei voltanak a mi városunknak, akik annak idején egy, két, tíz ló és szarvasmarha és egyéb lábasjóságok irányában gyakorta elmarasztaltának a törvény által, lévén ők szóbeli emberek*”.

⁶ 10. 172/1890. t. ü.

Az utcanév-változásokról külön cikkben a *Vásárhely és Vidéke* foglalkozott november 20-i számában. Nem a közgyűlési határozatot közli, hanem a városi tanács előterjesztését, mely némileg változott. Valószínűleg éppen a sajtóban szóváltások miatt. Így a tanácsi előterjesztés szerint a Főtér Deák Ferenc tér, a Kardos utca Úri utca lett volna. A cikk emlékeztet arra, hogy 1848-ban a belső piacteret Kossuth térnek, a Vásárteret pedig Szabadság térnek nevezték már el és — a cikk szerint — „ezen elnevezéseket a Tanácsnak most sem lett volna szabad mellőznie”.

A Fő tér azután valóban Kossuth tér lett és Deák Ferenc a Kardos utcát kapta, így a többi városban (Csongrád, Makó), kialakult Úri utca elnevezésre nálunk nem került sor. Tévedést is tartalmaz a közlemény akkor, amikor a Hernyó utcának a változását Szőnyire jelzi, holott az Lenkei utcára változott, s Szőnyiről a korábbi Iskola utcát nevezték el.

Ugyancsak tévedése a közleménynek az, hogy a Sas utca kapta Rónairól a nevét, holott helyesen a Dió utca neve lett Rónai utca, a Sas utca pedig Hódi Pálról került elnevezésre. Egyéb kisebb tévedéseket is tartalmaz a közlemény.

A sajtó szükségzavúsága és tévedései, de nyilván a feladat nagysága is, szükségessé tette, hogy e jelentős eseményről megfelelően tájékoztassa a város vezetősége a lakosokat. Ennek tettek elegendet akkor, amikor vaskos kis kötetet adtak ki, melyben minden egyes ház szerepel a régi tized szerinti számozás feltüntetésével és az új utcanév és házszám szerinti megjelöléssel is. A könyvecske 494 oldalt tartalmaz, kiadója a városi tanács és a Hungária Könyvnyomdában nyomtatott Hódmezővásárhelyen 1891-ben.

Tekintsük tehát most át előbb a változásokat az 1888-as térkép, a sajtóközlemény és az előbb említett, 1891-es új házszámozási könyvecske alapján:

Régi utcanév

Áldomás
Alma
Árpa
Bánom
Béka
Bika
Boris
Búza
Csatorna
Cserép
Cseresznye
Csillag
Csirke
Darab
Darázs
Délibáb
Dió
Dobogó
Egres
Egyed
Eke
Esztiike
Fehér
Fő-tér
Főutca
Gólya
Gyékény
Hajda-tér
Hernyó

Új utcanév

Simonyi
Almásy
Kalász
Bánffy
Beóthy
Damjanich
Béldy
Balassa
Lévay
Pálffy
Cserey
Nagy Sándor
Tomba
Bocskai
Gyulai
Petőfi
Rónai
Dobozi
Egressy
Lendvay
Vidacs
Eszterházy
Fehérváry
Kossuth tér
Andrássy-utca
Kisfaludy
Báthory
Széchenyi tér
Lenkei

<i>Horog</i>	Hold
<i>Hunyor</i>	Bajza
<i>Ignác</i>	Berzsenyi
<i>Jakab</i>	Bezerédy
<i>Jég</i>	Szt. László
<i>Kacsá</i>	Kálmán
<i>Káka</i>	Rákóczi
<i>Kakas</i>	Batthyányi
<i>Kakukk</i>	Bajnok
<i>Kardos</i>	Deák Ferenc
<i>Keskeny</i>	Csillag
<i>Kecske</i>	Kazinczy
<i>Kismolnár köz</i>	Könyves
<i>Kispiacz-tér</i>	János tér
<i>Kontrászki</i>	Jókai
<i>Kórház</i>	Kereszt
<i>Koplató</i>	Sugár
<i>Kos</i>	Konti
<i>Köz</i>	Kemény
<i>Kukoricza</i>	Magyar
<i>Kurta</i>	Korona
<i>Lakhat</i>	Károlyi
<i>Liba</i>	Jegenye
<i>Meggy</i>	Medgyesi
<i>Csúcs</i>	Teleky
<i>Pipiske</i>	Botond
<i>Putri</i>	Czigány
<i>Retek</i>	Ráday
<i>Répa</i>	Révay
<i>Sas</i>	Hódi Pál
<i>Serény</i>	Sas
<i>Serház</i>	Dáni
<i>Solti</i>	Álmos
<i>Szalma</i>	Szalay
<i>Szeglet</i>	Török Bálint
<i>Széna</i>	Szigligeti
<i>Szivar</i>	Dohány
<i>Szúnyog</i>	Kis Ernő
<i>Tarjáni Nagy utca</i>	Zrínyi
<i>Tehén</i>	Garay
<i>Tenyér</i>	Klapka
<i>Új</i>	Klauzál
<i>Úszög</i>	Benőfy
<i>Varjú</i>	Vajda
<i>Vasút</i>	Kállay
<i>Vásár-tér</i>	Szabadság tér
<i>Veréb</i>	Bem
<i>Vigadj</i>	Verbőczy
<i>Villa</i>	Érsek
<i>Zrínyi</i>	Kaszap
<i>Zug</i>	Zsedényi

A fenti 82 változáson kívül ugyancsak 1890-ben került sor az eddig el nem nevezett kisebb utcák névvel való ellátására. Tekintsük át a kialakult új utcaneveket, melyek a következők: Arany, Délibáb, Ezüst, Fáy, Gergely, Hal tér, Józsa, Nyúl, Révész, Rózsa, Rövid, Szegedi, Tóalj és Völgy utca. Az Árok utcába a Lapos utca, a Kapa utca pedig a Hattyas utcába olvadt be és szűnt meg.

Sajátos helycserés változtatásokra is akadt példa. Így a korábbi Délibáb utcát Petőfi utcának nevezték el, a Délibáb nevet pedig Újváros egyik utcájának adták. Ezenkívül ugyanígy, amikor az egyik legrégebbi utcát, a Zrínyi utcát a város egykori

főbírájáról Kaszap utcának nevezik el, Zrínyi nevét a korábbi Tarjáni Nagy utcának adják, amelyik ezt a nevet viseli ma is. Ugyanilyen cserét bonyolítottak le akkor is, amikor a korábbi Csillag utcát Nagy Sándor utcának, a Keskeny utcát vi zont Csillag utcának nevezték el.

A változások negatív oldalát, tehát a változtatott utcaneveket szemügyre véve, nyomban kitűnik, hogy bizonyos esztétikai és ízlésbeli motívumok játszottak közre több utcánál. Nyilván szégyelték a Hernyó, Varjú, Tehén, Liba, Veréb, Béka, Kos neveket.

Néha azonban, a változtatás már nehezebben érthető. Így például a Szivar utcának Dohány utcára való váltása. Talán demokratikusabbnak, népiesebbnek tartották a szivarnál a dohányt?

Az új névadás az egyszerűsítés érdekében pár esetben *hangzásbelileg* közel álló névre történt. Pl. Meggy utcából Medgyessy, Egres utcából Egressy, Alma utcából Almásy utca lett.

A névadást tartalmi oldalról vizsgálva, nyomban világos, hogy az eredeti, 1857-es állapottal szemben jelentősen megszaporodott a személynevek száma. Ezen belül a magyar *történelem*, elsősorban pedig a *szabadságharc* vezetőinek, hadvezéreinek neve került szép számmal a házak falára. Ezek sorában találkozunk Almásy, Baththyány, Bem, Damjanich, Kiss Ernő, Klapka, Klauzál, Kossuth, Lenkey, Nagy Sándor, Teleki nevével. Korábbi történelmünk függetlenségi harcosai közül pedig Bocskai, Báthory, Bercsényi, Bezerédy, Simonyi és Rákóczi emlékét örökítették meg e módon.

Emellett azonban jutott utca teljesen indokoltan a *magyar irodalom*, költészet olyan nagyjainak is, mint Petőfi, Jókai, Bajza, Balassa, Berzsenyi, Fáy, Kazinczy, Kemény, Lévai, Ráday, Révai, Tompa, Vajda, Gyulai, Garay, Kisfaludy, Szigligeti.

Függetlenségi eszmékkel még összefér, hogy a Széchenyi utca mellé, (mely korábban megvolt), ugyanebben a városrészben, tehát Újvároson a vasútállomáshoz közel kialakult s a Hajda-vendéglőről elnevezett teret Széchenyi térnek nevezték el. A *kiegyezési* gondolatnak adott kompromisszumot jelentette azonban, hogy a monarchia akkori miniszterelnökének, Andrássy Gyulának a Főutcát juttatták. A kisebb Habsburg-pártiak sorából nem tudni mi okból, de Zsedényi Ede konzervatív, aulikus érzelmű politikust is méltónak tartották utcanévre. — Ugyanígy a törvényhatósági jog elnyerése feletti öröm és nem kis aulikus szellem eredményezte, hogy a város három első főispánjáról, Dáni Ferencről, Rónai Lajosról, és Kállay Albertről is neveztek el utcákat.

A *helyi hagyományok* megbecsülését jelentette, hogy a város prédikátor-írója, Szőnyi Benjámín (1717—1794) nevét is hirdeti ettől az időtől utca, mégpedig a Református Ótemplom mellett, ahol lelkészkedett. A város korábbi vezetőinek megbecsülése tükröződött az egykori főbírókról, Kaszap Péterről (1738—1847), és Hódi Pálról (1775—1830), továbbá Török Bálint egykori képviselőről, és Fehérváry József alispán- és törvénybíróról megvalósított utcaelnevezésekben. Ugyanide sorolható a Könyves utca neve is, mely Könyves István — egykori 48-as gondolkodású, a város művelődéséért sokat tett iskolaigazgató — nevét nyerte el. Az egykori földesúrral való megbékélést mutatja, hogy a Lakhati nagy utcát Károlyi utcára változtatták meg. (Bizonyára úgy gondolták, ha már a helyi földesúrnak adtak utcát, akkor a legnagyobb magyar földesúrnak, Eszterháznak is illik.)

A *felekezetek* közötti békét szolgálta, hogy egy református egyházi íróról, Medgyessy Pálról és egy katolikus egyházi íróról, Benőfy Somáról (ma már mindkettő a feledés homályába merült) egyszerre neveztek el utcát. Valószínű ugyane megfontolásból a Szőnyi utca ellensúlyozásaként lett Érsek utca is.

A város valamelyik vezetőjének *Erdély története* iránti érdeklődését mutatja az egykori erdélyi főnemes Bély Pálról elnevezett utca, és az erdélyi történetíróról, Csereiről — akit haladónak nehezen nevezhetnénk — elnevezett utca is. A törökök elleni harcban szerzett érdemeket értékelte a városvezetés, amikor Conti Lajos Armand francia herceget is megtisztelte egy utcácskával.

Az utca funkciójából, *elhelyezkedéséből*, fekvéséből is fakadt ekkori néhány elnevezés. Így a városháza melletti kis teret, ahol halat árusítottak a halászok, Hal-térnek nevezik, a kiépült, Szeged felé vezető utat Szegedi utcának, az egykori Hódtóhoz közel eső, egyoldalas utcát a város déli részén Tóalj utcának, a mélyfekvésű kis utcát a Szabadság térhez közel Völgy utcának nevezik el.

Fáncsy mellett a *magyar színészet* másik két kiemelkedő alakja, Egressy és Lendvai is utcához jut ekkor, de megfeledeztek az ugyanilyen jelentős és vásárhelyi születésű Szerdahelyi Józsefről, aki szintén a Nemzeti Színház tagja volt, és szintén nagy magyar színész.

A feudális alkotmány iránti tiszteletet fejezi ki a Werbőczynek adott utca, és a Korona utca neve is. Ez utóbbit a nagyon kifejező Kurta név helyett adták.

Ez a legjelentősebb utcanév-változás tehát 14 eddig névtelen utcának adott nevet, 82-t pedig megváltoztatott.

Lapozgatva a Városi Tanács utcanév könyvecskéjét, nézve a régi térképet, és a még régebb 1857-es utca listát, föltűnik a tulajdonnevek, személynevek helyesírásának „változatossága”, bizonytalansága.

Így 1857-ben Szécsényi, 1888-as térképen Széchenyi, 1881-esben Szécsényi, 1857-ben Költsey, 1888-ban Kölcsei, 1891-ben Kölcsey, 1857-ben és 88-ban Fáncsy, 1891-ben Fáncsy. 1857-ben Visszhang, 1888-ban és 91-ben Viszhang, 1857-ben és 88-ban Makai országút, 1891-ben Makói országút névirási formációval találkozunk.

Ugyanebben a hivatalos szellemben folydogált az utcák elnevezése a további években is. Így 1899-ben a közgyűlés a Szabadság tér déli részét gróf Csáky Albin térnek nevezte el, az ebből nyíló, a Polgári Fiúiskola és az Óvónőképző Intézet közötti új utca pedig a Wlassich nevet kapja.⁷ Az indoklás az, hogy az egyik legelső Óvónőképző Intézetet (pontosan az országban a harmadikat) Csáky Albin akkori Vallás és Közoktatásügyi miniszter Vásárhelyen építtette meg. Wlassich Gyulát pedig azért tisztelték meg, mert a Polgári iskolát az ő minisztersége idején építették. Ugyanígy az aktuális eseményekre reagált a törvényhatósági bizottság, amikor 1908-ban az új munkástelep két utcáját Darányi utcának és Munkás utcának nevezte. A Munkás utca logikus, hiszen mezőgazdasági munkások részére épültek itt házak, lakásépítési akció keretében. A Darányi utca elnevezés is ezzel kapcsolatos, mert Darányi Ignác földművelésügyi minisztersége idején, általa kezdeményezetten valósult meg a mezőgazdasági munkások számára lakásépítési akció.

A város vezetői a népben élő szabadságharcos hagyománnyal, mélységes Kossuth-tisztelettel mit sem törődve, megadták a császárnak ami a császáré: 1910-ben Ferenc József 80. születésnapját ünnepeve, a város egyik legegyszerűsebb, leghosszabb utcáját, a Szentesi utcát Ferenc József sugárútnak nevezték el.⁸ Nem álltak meg azonban a „császár és király”-nál, hanem 1915-ben a korábbi Szegedi utat Vilmos császár útra „keresztelik” át.⁹

A polgári demokratikus forradalom idején a Nemzeti Tanács éppen ezekkel a helyi vezetés lojális politikájából keletkezett utcanevekkel foglalkozott 1918. nov.

⁷ 18. 336/1899-625 Kgy.

⁸ 563/1910. Kgy.

⁹ 87/1915. Kgy.

22-én és javaslatára a városi tanács a Ferenc József sugárút nevét visszaállítja Szentesi utcára, a Vilmos császár sugárút nevét pedig Szegedi utcára. Ezzel egyidejűleg a Kállay utca nevét Nemzeti Tanács, a Mária Valéria utca nevét Nemzetőr, a gróf Csáky Albin tér nevét pedig Népköztársaság térre változtatták meg.¹⁰

A Nemzeti Tanács által kezdeményezett utcanév-változtatásokat a direktórium megszűnése után minden különösebb határozat nélkül semmisként kezelték a hatóságok.

A Tanácsköztársaság Hódmezővásárhelyen csak két és fél hónapig tartott és feladatai rendkívüliek voltak, így nem volt sem ideje, sem lehetősége utcanév-változtatással foglalkozni.

A két világháború között az első utcanév-változtatásra a feudálkapitalista társadalmi viszonyok fennmaradása feletti örömben és a néhány hónapos miniszterelnök iránti bizsergilylatkozatként 1921-ben a 209-es közgyűlési határozattal a törvényhatósági bizottság az Újvilág utcát gr. Bethlen Istvánról nevezte el.

A következő utcanév változtatásra a Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete helyi fiókjára kezdeményezésére került sor. A Jegyenye utcának, ahol Béla cigány (Cutor Béla) született és nevelkedett, Béla cigány utcára való változtatását javasolták. A közgyűlés ezt — „*a magyar dal és magyar zene kultiválása terén kifejtett ügybuzgó tevékenysége és feledhetetlen muzsikája emlékére*” — teljesítette is.¹¹ Minden bizonynyal ez az elnevezés indította a Hódmezővásárhelyi Dalárda elnökségét arra, hogy a magyar dal másik Vásárhelyhez kapcsolódó művelőjéről, Nyizsnyai Gusztávról indítványozzon utca elnevezést. Nyizsnyai Gusztáv (1829—1882) jelentős szerepet töltött be a város zenei életében és dalszerzőként is ismert volt országszerte. A belvárosi Oroszlán utca kapta a Nyizsnyai Gusztáv nevet.¹²

A következő évben Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye átirata és az ezzel kapcsolatos helyi állásfoglalás megszabja a következő évek utca-elnevezésének irányát, ami egyébként a kor általánosan jelenlevő irredenta törekvéseiből fakadt.¹³ Az átirat kívánatosnak tartotta, hogy „*utcák, utak és közterek elnevezéseinek lehetőség szerint a megszállott országrészek városai, megyéi, hegyei és folyói, ősi magyar nevei használtassanak fel*”. A vásárhelyi törvényhatósági bizottság magáévá tette az átiratban foglaltakat. Az ezt a célkitűzést megvalósító általánosabb, szélesebbkörű utca-elnevezés azonban még öt évet váratott magára.

Az irredenta felbuzdulás első jeleként az 1928. május 30-i Közgyűlés a közép-európai újjárendezésért lapjában szót emelő angol sajtómágnásról a Szentesi utca elejét Rothermere utcának nevezte el. Nem maradhatott el a „nemes lord” leghívőbb magyar tanítványa, a 30 millió magyarról ábrándozó Rákosi Jenő sem. Az ugyanezen év december 28-án tartott Közgyűlés 603-as határozatában a Szegvári utcát Rákosi Jenőről nevezte el.

Közben 1929-ben dr. László Jenő és Posztós Sándor szociáldemokrata törvényhatósági bizottsági tagok indítványt terjesztettek elő, melyben javasolják, hogy Ady Endrének, dr. Endrey Gyulának, aki a városnak évtizedeken át volt országgyűlési képviselője, Endre Béla festőművésznek és Nótás Szabó Pál népdalköltőnek az emlékéért a város egy-egy utcájának nevékről való elnevezésével örökítse meg a Közgyűlés.¹⁴ Egyben azt is javasolták, hogy Ady Endréről a Szegedi utat, Endrey Gyula nevére az Oldalkosár utcát, Endre Béláról a Fácán utcát, Nótás Szabó Pálról pe-

¹⁰ 18. 601/1918. t. ü.

¹¹ 227/1926. Kgy.

¹² 356/1926 Kgy.

¹³ 432/1927 Kgy.

¹⁴ 3464/1929. t. ü.

dig a Srákány utcát nevezzék el. Utal a beadvány arra is, hogy más törvényhatósági bizottsági tagok a Fácán utcának dr. Csáky Lajosról, a város akkori tisztifőgyészszeről történő elnevezését javasolták. Mégis az Endre Béláról való elnevezést tartják László Jenő és Posztós Sándor indokoltnak, mert a festőművész alkotómunkája tetőpontján éveken át lakott ebben az utcában. Mindkét indítványt a március 5-i közgyűlésen tárgyalta a törvényhatósági bizottsági közgyűlés. Az általános magyar társadalmi viszonyok és a magyar vidéki városok vezetésének ismeretében nem meglepő, ami törvényszerűen bekövetkezett: a városi tisztifőgyészszeről nevezték el a Fácán utcát és Ady Endre, Endre Béla a felszabadulásig nem kaptak utcát Vásárhelyen.¹⁵ (Endrey Gyula később megkapta a Mária Valéria utcát). És ha már a tisztifőgyészszeről van utca elnevezve, teljesen indokoltnak vélték, hogy a polgármesterről is legyen. Nem is váratott sokáig magára a javaslat és a határozat sem: 1929 végén már a korábbi Mihály utca viseli dr. Soós István polgármester nevét.¹⁶

A kétharmad részben református lakosságú Vásárhelyen olykor vallási feszültségek is támadtak, és a magukat elnyomottnak érző katolikusok az utca-elnevezésekben is igyekeztek legalább paritásos helyzetet teremteni. Ezt szolgálta a Római Katolikus Egyház 1930-as beadványa is,¹⁷ melynek eredményeként az egyébként szépen hangzó Virág utcát Szt. Imre herceg utcának nevezte el a törvényhatósági bizottság.¹⁸

Sok más magyar városhoz hasonlóan Horthy Miklós Vásárhelyen is kapott utcát kormányzásának 10. évfordulóján, éspedig az addig Vilmos császárról elnevezettet, — a polgármester javaslatára. Sajátos része a vásárhelyi utcanevek történetének az az iniciálás gazdagsággal díszített borítólapos beadvány, melyet a jobboldali Turul Szövetség vásárhelyi Bercsényi Bajtársi Vegyestörzse juttatott el a város polgármesteréhez.¹⁹ Ez elsősorban helytörténeti szempontból vizsgálta Vásárhely utcaneveit, és javaslatot tett utca elnevezésére a következő vásárhelyiekről: Török Károly, dr. Gonda József, Endre Béla, Nótás Szabó Pál, Szerdahelyi József, Ivánka Zoltán, Szeremlei Sámuel, Kmetty Károly, és a kiegészítésben szerepel Herczegh Mihály neve is. A javasoltak köre eléggé egyenetlen színvonalat mutat. Szerepelnek benne országos jelentőségűvé nőtt vásárhelyiek, mint a népdalgyűjtő Török Károly, a már említett Endre Béla festőművész, Szerdahelyi József színművész és olyan helyiek, mint Szeremlei Sámuel, a város történetírója és Nótás Szabó Pál dalköltő, akik jelentősebb életművet alkottak. Vitatható viszont Gonda József újságíró, Kmetty Károly és Herczegh Mihály különösebben jelentős tudományos munkát fel nem mutató jogász-professzorok megörökítése. Ivánka Zoltán ide sorolása pedig nyilván személyi kapcsolatból ered.

A László — Posztós-féle javaslat is, meg a Turul Bajtársi Egyesületé is tehát rendelkezésére állt a város vezetőségének akkor, amikor a korábban már jelzett, saját széleskörű javaslatát elkészítette és 1932-ben a törvénybizottsági bizottság elé terjesztette. A főgyész, egy tanácsnok és egy főmérnök készítette el a városi névadó tervezet. Mellőzték Ady Endrét, Endre Bélát, Szeremlei Sámuel és a többieket. Az elfogadott határozat kizárólag irredenta jellegű elnevezéseket foglalt magában.²⁰

A város fejlődése során keletkezett 21 utcának ugyanis az alábbi neveket adták: Arad, Bácska, Bánát, Borszék, Dráva, Erdély, Gyergyó, Ipoly, Kolozsvár, Komárom, Kassa, Maros, Pozsony, Szabadka, Tátra, Temesvár, Olt, Vág, Várad, Zenta, Zólyom.

¹⁵ 55/1929 és 57/1929. Kgy

¹⁶ 535/1929. Kgy.

¹⁷ 83/1930. Kgy.

¹⁸ 16/1930. Kgy.

¹⁹ 9750/1931.

²⁰ 162/1932. Kgy.

1933-ban két olyan utca elnevezés ügyében határozott a törvényhatósági bizottság, amelyek nem valósultak meg.²¹ Ezek: gr. Apponyi Alberttel és gr. Klebelsberg Kunóval kapcsolatosak. Ezek a határozatok elfogadták ugyan az említett utca-elnevezéseket, de nem jelölték meg, hogy melyik utca neve változzék. A polgármester feladatává tették, hogy azokat válassza ki és a szükséges költségek feltüntetése mellett terjessze a közgyűlés elé a változtatandó utcát. A polgármester azonban nem terjesztett ilyen irányú javaslatot a törvényhatósági bizottság elé. Ennek oka abban kereshető, hogy a református többségű városban a városvezetés a két katolikus főúr nevének megörökítését csendesen mellőzte.

A református elnöklelkész kezdeményezésére viszont 1934-ben, Futó Mihály egykori gimnázium-igazgató halálának negyedszázados évfordulója alkalmából a Hal teret Futó Mihály térnek nevezték el²². Az indokolásban az is szerepelt, hogy a volt gimnázium-igazgató szinte ott élte le az életét. — Kálvin János fő műve, az Intitució megjelenésének 400 éves évfordulója adott alkalmat arra, hogy Szőke Imre törvényhatósági bizottsági tag indítványára a János tér nevét Kálvin térre változtatták.²³

A Rákóczi utca végén felépült új település utcáinak 1937. április 5-én adott nevet a törvényhatósági bizottság. Folytatva a korábban már elkezdett irredenta tendenciát a négy új utcát Eperjes, Ungvár, Késmárk és Nyitra névvel látta el.

Születésének századik évfordulója adott alkalmat arra, hogy a már korábban említett Bercsényi Bartársi Egyesület a Nap utcát Szeremlei Sámuelről (1837—1924), a város történetírójáról javasolja elnevezni. A javaslatból határozat lett.²⁴

Ugyanez évben, a *Népújságban* aláírás nélküli cikk foglalkozott az utca-elnevezésekkel.²⁵ Megállapítja: néhány év óta alig múlt el közgyűlés, hogy újabb utca átkeresztelésre ne kerülne sor. „*Ha a hetvenes évek vásárhelyi magyarja valahogy feltámadna haló poraiból, bizony aligha tudna elgázodni a városban, annyira megváltozott itt minden. De különösen az utcák nevei.*” Fantáziaszegénységgel vádolja a cikkíró a várossá alakulás idején megvalósított utca elnevezéseket. Felsorolja a régi utcaneveket, szóvá teszi a már általunk is említett, 1890-es utca-elnevezések logikátlanságát, indokolatlanságát. Végül szóvá teszi azt a máig is kielégítetlen és indokolt igényt, hogy Szerdahelyi Józsefnek nincs utcája, holott, mint írja „*bővében vagyunk olyan utcáknak, amelyeknek nevéhez semmi tradíció nem fűződik, ha csak az nem, hogy a várossá alakuláskor muszáj volt nekik nevet adni...*”

A cikknek is lehetett valami hatása abban, hogy 1938-ban megélénkül az utca-elnevezés és nyomban hárommal találkozunk. A Római Katolikus Egyházközség Elnöksége kezdeményezésére a Csáky Albin teret Szt. István térre változtatták.²⁶

Minden bizonnyal inspirálta a kezdeményezőket az is, hogy miután Szt. István utca már ezidőben volt, a Kálvin tér mellett közvetlenül, ahhoz csatlakozva — a felekezeti béke érdekében — legyen Szt. István tér. Egyben, hogy a Kisdedóví Intézetet építő Vallás és Közoktatásügyi Miniszter se maradjon utca nélkül, a Lánicz utcát róla nevezték el Csáky Albin utcának²⁷.

Nem követtük Budapestet abban, hogy Vásárhelyen utcát neveztek volna el Hitlerről, de a Mussolini utcától nem menekültünk meg. A Magyar-Olasz Barátok

²¹ 31/1933, és 32/1933. Kgy.

²² 176/1934. Kgy.

²³ 122/1936. Kgy.

²⁴ 304/1937. Kgy.

²⁵ *Népújság* 1937. III. 28.

²⁶ 28/1938. Kgy.

²⁷ 129/1938. Kgy.

Köre Fővárosi Egyesület stencilezett körlevélben kezdeményezte az olasz fasiszta vezér nevének utcákon való megörökítését, és a törvényhatósági bizottság a Kapitány utcának Mussolini utcára való változtatásával eleget is tett ennek a kérésnek.²⁸

Endrey Gyula, a város 19 éven át volt országgyűlési képviselőjének neve szerepelt már a László—Posztós-féle javaslatban is, akkor visszhangtalanul. Tíz év elteltével azonban a Visszhang utcai Olvasókör javasolta a Mária Valéria utcát Endrey Gyuláról elnevezni. A hely kötődött Endrey Gyula családi házához, mely az említett utcában állt. A törvényhatósági bizottság el is fogadta a Visszhang utcai javaslatát.²⁹

A korábbi években is terjesztettek elő meg nem valósult utcanév-változási javaslatokat. Mint láttuk, ilyen volt a László—Posztós-féle, de találunk az iratok közt a Kapitány utcának Genersich Antal kórházigazgató főorvosról történő elnevezésre vonatkozó javaslatot is. Efölött azonban napirendre tért az akkori városi vezetés.

Közbejött felsőbb rendelkezés folytán nem került tárgyalásra néhány, a negyvenes évek elején előterjesztett — részben indokolt, részben indokolatlan — javaslat. Időben első ezek között az újvárosi lakosok kérelme, akik azt kérték, hogy a Visszhang utcát Győrffy Józsefről, az egyideig Újvárosban is tevékenykedett református lelkészről nevezzék el.³⁰ Ugyancsak az újvárosiak aktivitását mutatja, hogy lelkészük, Godács Imre a Makói utcának Erkel Ferencről, a Széchenyi utcának Galambosi (Egressy) Béniről történő elnevezését javasolta.³¹ Figyelemre méltó a javaslat indoklása.

Előadja, hogy Makói utca, ill. országút névvel két utca szerepel, és Széchenyi tér és Széchenyi utca is van, még hozzá mindkét hasonlóság azonos városrészben, Újvárosban. Ez a postai és közigazgatási, bírósági és egyéb kézbesítésekben igen sok zavart okoz, a változtatás tehát indokolt, ésszerű. „Költői párhuzamként” kínálkozik, mint a beadvány említi, hogy a Kölcsei utca melletti utcát a Himnusz zeneszerzőjéről Erkel Ferencről nevezzék el. Ugyanígy „költői párhuzamnak” szánta azt is, hogy a Vörösmarty utca melletti utcát a Szózat zeneszerzőjéről Galambosi (művésznévén Egressy) Béniről nevezzék el a törvényhatósági bizottság. A javaslat a költői párhuzamok ellenére sem nyerte el az általános tetszést, mert a Széchenyi utcai lakosok egyöntetűen tiltakoztak utcájuk nevének megváltoztatása ellen, mondván, hogy a legnagyobb magyarról lehet túlzás nélkül egy utca és egy tér is, mert véleményük szerint Széchenyi érdemei nem csökkentek.³²

A következő évben, 1943-ban a Malom utca elején levő lakosok panaszolták el, hogy utcájuknak a Zrínyi utcára történő kinyitása óta rendezetlen az új utcarész. Az itt levő házak részben Bem, részben Korona, részben Malom utcai házszámokat viselnek. Javasolták tehát ennek az utcarésznek, az író 30 éves jubileumának méltó megünneplése érdekében Bibó Lajosról való elnevezését.³³ Míg ezeket a javaslatokat a városi adminisztráció fontolgatta, megjelent a Belügyminisztérium 71198/1943 B. M. rendelete, mely az utóbbi években eléggé elharapódzott utcanév-változtatások miatt látott napvilágot. A rendelet indokolása előadja, hogy az utcanév-változtatásokból kézbesítési zavarok keletkeznek, ami különösen a katonai behívások megszaporodása idején nem lehetett közömbös, továbbá anyagi kihatásokra is hivatkozva a rendelet az utcanévek változtatásától való tartózkodásra hívta fel a városi,

²⁸ 29/1938. Kgy.

²⁹ 158/1939. Kgy.

³⁰ 5381/1942. Polgm.

³¹ 2707/1942. Polgm.

³² 3713/1942. Polgm.

³³ 22641/1943. Polgm.

megyei vezetőket. Erre hivatkozva nem kerültek a törvényhatósági bizottság elé a már említett javaslatok, de ugyanerre a sorsra jut dr. Losonczy Endre városi tanácsnok javaslata is, aki ismét felelevenítette a gondolatot, hogy Ady Endrét megilletné Vásárhelyen egy utca.³⁴ Elkövette azt a hibát, hogy a Hódi Pál utcát jelölte meg, mint megszűntetendő nevet. Medvetzky Imre, törvényhatósági bizottsági tag, Hódi Pál dédunokája nyomban, a január 14-én kelt beadványra már január 20-án reflektált is. Egyben javaslatot is tesz az Árvíz utcának Bakó László színművészről, a Nemzeti Színház egykori tagjáról történő elnevezésére. Javaslátát azzal indokolta, hogy az 1. sz. alatti házban lakott diákkorában Bakó László.³⁵

A város eleget tett az említett Belügyminiszteri rendeletnek és a felszabadulásig nem is foglalkozott a közgyűlés az utcanevekkel.

Hódmezővásárhely 1944. október 8-án szabadult fel. Az akkor önálló egységként, központi irányítás nélkül, az olasz városállamok módjára élő közösség új vezetőire rendkívüli feladatok hárultak, az élet megindítása, a termelés-szervezés és a háború nyomainak eltüntetése területén egyaránt. Az első hónapokban természetesen nem foglalkoztak utcanév-problémákkal.

A termelésszervezési, közellátási és egyéb létfontosságú kérdés eredményes megoldása után, az általános politikai rendezés keretében került sor az utcanevekre is. Ezt részben az sürgette, hogy néhány utcanév (Mussolini, Horthy) a változott politikai viszonyok között természetesen tarthatatlanná vált, másrészt az a pozitív törekvés is előtérbe került, hogy a városvezetés adósságot törlesszen több irányban is (Szántó K. János, Ady, Bajcsy Zsilinszky). 1946-ban a Mussolini utcát visszaállította eredeti nevére, Kapitány utcára, az agrárszocialista mozgalom vezető egyéniségének, Szántó Kovács Jánosnak az emlékét pedig megörökítette azzal, hogy a Rothermere és a Ferencz József utcát egyggyé vonta, Szántó Kovács utca néven. Ugyancsak ez a közgyűlés megalósította azt a régi kezdeményezést, hogy a nagy magyar költő, Ady Endre is méltó megbecsülést kapjon megfelelő utca elnevezésével Hódmezővásárhelyen. Ennek érdekében a Horthy Miklós utcának a nevét változtatták meg. Fájdalmas kötelességet teljesített a törvényhatósági bizottság akkor, amikor a magyar ellenállási mozgalom egyik vezetőjéről, a nyilasok által kivégzett Bajcsy Zsilinszky Endréről nevezte el a korábbi Kállay utcát.³⁶

A magyar Kommunista Párt helyi szervezete a Horthy Istvánról elnevezett korábbi Kincses-telep nevének eredeti nevére való visszaállítását javasolta 1946-ban eredményesen.³⁷

A következő kisebb jelentőségű változást az jelentette, hogy a királysori lakosok kérelmére a Jókai utca folytatását képező ezen utcaszakaszt a törvényhatósági bizottság a Jókai utcához csatolta.³⁸

Közel egymáshoz két javaslat is született hamarosan. Az egyiket Hódi Sándor törvényhatósági bizottsági tag terjesztette elő, indítványozva benne, hogy a Csáky Lajos utcát József Attiláról nevezzék el.³⁹ A másik javaslatot a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom terjesztette elő, és ebben a feudális Magyarországot megszemélyesítő Werbőczy utcának a magyar jobbagység küzdelme vezető egyéniségéről, Dózsa Györgyről való elnevezését indítványozta.⁴⁰ A törvényhatósági bizottság

³⁴ 831/1944. Polgm.

³⁵ 1134/1944. Polgm.

³⁶ 8/1946. Kgy.

³⁷ 92/1946. Kgy.

³⁸ 107/1946. Kgy.

³⁹ 245/1946. Kgy.

⁴⁰ 264/1946. Kgy.

mindkét javaslatot elvileg elfogadta, de akkor felmerült már az általánosabb, a társadalmi viszonyok demokratikus változását tükröző utcánév-rendezés iránti igény. A város utasította is polgármesterét ennek a kidolgozására mindkét beadvánnyal kapcsolatos határozatában. Az előkészületek több mint 1 évet vettek igénybe. A pártközi megbeszélés után került a törvényhatósági bizottság elé a javaslat. Ez a változás 28 utcát érintett, túlnyomóan az irredenta utcákat és a régi városvezetők nevét viselőket, de feloldotta az azonos elnevezéseket is (Makói utca és Makói országút, Széchenyi tér ~ Széchenyi utca).⁴¹

A változások a következőkként alakultak:

Pálffy = *Marx*
 Borszék = *Göloncsér*
 Király = *Partizán*
 Dr. Soós István = *Dózsa György*
 Arad = *Somogyi Béla*
 Kolozsvár = *Móricz Zsigmond*
 Pozsony = *Esze Tamás*
 Temesvár = *Achim András*
 Eperjes = *Lőrinc pap*
 Zólyom = *Pásztor János*
 Dr. Csáky Lajos = *József Attila*
 Gyergyó = *Vak Bottyán*
 Várad = *Ötvenhat mártír*
 Olt = *Nagy András János*

Kassa = *Kunfi Zsigmond*
 Ungvár = *Martinovics*
 Késmárk = *Szabó Ervin*
 Rákosi Jenő = *Madách Imre*
 Bethlen István = *Táncsics*
 Zenta = *Bartók Béla*
 Verbőczy = *Arany János*
 Komárom = *Eötvös*
 Nyitra = *Móra Ferenc*
 gr. Csáky Albin = *Október 8*
 Makói = *Vörös Hadsereg*
 Sugár = *Tornyai János*
 Serényi Béla = *Budai N. Antal*
 Szabadka = *Mikszáth Kálmán*

A változások első áttekintéséből is világos, hogy részben politikai, történeti (Marx, Partizán, Dózsa György, Somogyi Béla, Esze Tamás, Áchim, Lőrinc pap, Vak Bottyán, Martinovics, Szabó Ervin, Táncsics, Október 8, Vöröshadsereg, Budai Nagy Antal) részben irodalmi, művészeti (Móricz Zsigmond, Pásztor János, József Attila, Madách, Bartók Béla, Arany János, Eötvös, Móra Ferenc, Tornyai János, Mikszáth K.) adósságtörlesztést valósított meg. (Bármilyen hihetetlen, de nem volt utcája eddig Arany Jánosnak és Madách Imrének, sőt nyilván oda nem figyelésből Tornyai Jánosnak sem.)

Ezek a változások világos, összefüggő, egyértelmű koncepciót mutattak. Ebbe a törekvésbe jól beleilleszkedett néhány helyi jelentőségű név (Nagy A. János, Göloncsér, Ötvenhat mártír beiktatása is.) Ugyene határozatban (34/1946 Kgy.) a korábbi Lindenfeld, később Bonczos Miklós telepnek nevezett városrész önálló elnevezését is megszüntette a törvényhatósági bizottság, mert a város V. kerületi részével szervesen egybeépült. Ebben a törvényhatósági bizottsági határozatban, bár sok utcát érintett, minden egyes új elnevezésről 4—5 soros lényegmondó, tömör indokolást is találunk.

Később, a fordulat éve után elsősorban a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom vezetői, továbbá a Vörös Hadsereg parancsnokai kaptak 1950 elején utcát városunkban. A közvetlen határozat dokumentációja hosszas kutatás után sem járt eredménnyel. Az ekkor bekövetkezett változásokat a sajtóból lehetett dokumentálni.⁴²

A változások a következőkben állapíthatók meg a sajtóközlemény alapján:

Andrássy — *Sztálin*
 Bartóki — *Engels*
 Bácska — *Endre Béla*
 Bánát — *Rózsa Ferenc*
 Bereczk Pál — *Sztahanov*

Darányi — *Puskin*
 Dáni — *Tolbuhin*
 Endrey Gyula — *Ságvári E.*
 Eszterházy — *Duna*
 Érsek — *Sztálingrád*

⁴¹ 34/1948. Kgy.

⁴² Viharsarok 1950. II. 21.

Hódi Pál — *Lenin*
Juhász Mihály — *Fürst S.*
Kaszap — *Malinovszkij*
Károlyi — *Dimitrov*
Koncz telep — *Tisza*
Püspök — *Moszkva*
Rónai — *Sallai Imre*

Széchenyi tér — *Zsdánov tér*
Tátra — *Schönherz Zoltán*
Teleki — *Voroszilov*
Vág — *Gorkij*
Wlassich — *Vörös Csillag*
Kassa [~Kunfi Zsigmond] — *Makarenkó*
Késmárk [~Szabó Ervin] — *Majakovszkij*

A sajtóközlemény szerint a Kassa utca Makarenkó utcává változott, a Késmárk utca pedig Majakovszkij utca lett. A közlemény kihagyja azt a közbeeső állapotot, amikor kb. másfél évig a Kassa utca Kunfi Zsigmond utca, a Késmárk utca pedig Szabó Ervin utca volt. Különösen az utóbbi változtatásával kapcsolatban érezhető bizonyos türelmetlenség, hiszen Budapesten ma is Szabó Ervin nevét viseli, éppen életművének megfelelő értékelése miatt, az egykori Fővárosi Könyvtár.

A korra jellemzően Sztálin a város főutcáját kapta, Lenin viszont egy rövid kis utcát, igaz, a belvárosban. Ehhez az utca-elnevezési periódushoz kapcsolódik a Magyar Ifjúsági Népi Szövetség járási titkárságának 1949. október 4-én kelt beadványa is, melyben a Kaszap utcát Ságvári Endre, az Andrássy utcát pedig Rákosi Mátyás utcának javasolták elnevezni.⁴³ A beadvány szerkesztőjének a Kaszap utcával kapcsolatos kiinduló pontja helytelen, mert azt feltételezte, hogy Kaszap Istvánról van az utca elnevezve. A Rákosi Mátyás utcával kapcsolatos javaslat megítélését illetően, szemben a többi faluban bevezetett gyakorlattal, a város vezetése a többi városhoz és a fővároshoz igazodva mellőzte a javaslat érdemi tárgyalását.

Ugyancsak ifjúsági utca-elnevezési javaslatról adott hírt a sajtó 1950. nyarán, amikor arról írt, hogy „Hódmezővásárhely ifjúsága a Dolgozó Ifjúság Szövetségének megalakulását azzal is emlékeztetéssel teszi, hogy a város egyik nagy utcáját, a Királyszék utcát „Június 18” utcának nevezi el.”⁴⁴ A javaslat nem valósult meg, mert az utcaelnevezés hatáskörét illetően a javaslattevők tévedésben voltak. Vásárhely ifjúságának megfelelő szervezete útján csak kezdeményező, de nem döntési lehetősége volt.

A Végrehajtó Bizottság foglalkozott 1951-ben saját hatáskörben utcaelnevezéssel, és az 1152-29-6/52. vb számú határozatában a Cigány utca nevét Palma utcára változtatta, nyilvánvalóan a faji megkülönböztetés megszüntetése érdekében. Szintén e határozatban a Lévai és Pál utcák végében levő házsort Rác Ferenc utcának nevezte el. Rác Ferenc 1856-ban született Hódmezővásárhelyen. Kubikos, napszámos volt, és 1894-től résztvett a vásárhelyi munkásmozgalomban. A Tanácsköztársaság idején a forradalmi törvényszék tagja volt. A fehérterror alatt 4 havi börtönbüntetést is szenvedett, majd 1932-ben halt meg.

Ugyancsak ezzel a határozattal foglalt állást a mai Kertváros, akkor még Halasi telep 50-es évek elején kiépült utcáinak elnevezése ügyében is a vb, ezeket az új utcákat Zója, Hámán Kató és Zetkin Klára nevével jelölve meg. Ebben is felfedezhető az egységes törekvés, a magyar és nemzetközi munkásmozgalom, illetőleg a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának női vezetőit, mártírjait tisztelve meg az utcák róluk történt elnevezésével. 1953-ban az Építési és Közlekedési Állandó Bizottság a szentekről elnevezett utcák nevének megváltoztatását kezdeményezte, javasolva Osztapenkó, Somlay Arthúr, Rosenbert házaspár, Mao-Ce-Tung és Kim-Ír Szen, valamint Don, Volga és Béke utcaneveket.

A Végrehajtó Bizottság az alábbi változtatásokat fogadta el, figyelembe véve a „nevek kiejtésének könnyűségét.”⁴⁵:

⁴³ 14939/1949. t. ü.

⁴⁴ Viharsarok 1950. jún. 27.

⁴⁵ 112-2/1953. VII.

Szt. Antal utca helyett *Alkotmány* utca
 Szt. Imre herceg utca helyett *Virág* utca,
 Szt. László utca helyett *Béke* utca,
 Szt. István utca helyett *Vöröslobogó* utca.

A Városi Tanács ezt követően utcanevekkel csak 1957-ben foglalkozott, amikor is utasította a Végrehajtó Bizottságot arra, hogy „*az ellenforradalom idején különböző szervek által megváltoztatott utcák és terek nevét az eredeti elnevezésre állítsa vissza*”.⁴⁶ (Az eredeti név alatt itt az ellenforradalom előtti nevet értette a határozat!)
 Érintett utcák:

Eredeti név:	Megváltoztatott név:
<i>Sztálin</i>	Kossuth Lajos
<i>Vöröslobogó</i>	Szt. István
<i>Béke</i>	Szt. László
<i>Malinovszkij</i>	Kaszap
<i>Vorosilov</i>	Teleki
<i>Zsdánov tér</i>	Széchenyi tér
<i>Beloianisz tér</i>	Futó Mihály tér
<i>Dimitrov</i>	Károlyi

A fejlődő tanyaközpontokban is szükségessé vált a kialakult utcák elnevezése. Erre először a viszonylag legfejlettebb Szikáncson került sor. Az itt kialakult utcanevek: Petőfi, Felszabadulás, Dózsa György, Lenin és Vörös Csillag. Nemsokára következett Batida is, itt az alábbi utcaneveket állapította meg a városi tanács:⁴⁷

I. = Béke, II. = Petőfi, III. = Kossuth, IV. = Rákóczi

Egy évvel később az Erzsébeti tanyaközpont utcaneveit tárgyalta a Tanács és Árpád, Ady, Béke és Lenin utcák elnevezéseit mondta ki.⁴⁸

Az Erzsébeti Tanyaközpont utcaneveit tárgyaló városi tanácsülés még egy korábbi utcanév-változtatást is eszközölt. A Kapitány utcát a kórházalapító igazgatófőorvosról, dr. Imre Józsefről, későbbi szemész-professzorról nevezte el, aki orvosi munkája mellett a város közéletében is jelentős szerepet töltött be.⁴⁹

1959-ben a 40 éves évforduló alkalmából a Szabadság-teret a városi tanács Tanácsköztársaság térre változtatta.⁵⁰ Ugyanehhez az évfordulóhoz kapcsolódik az a határozat, mely a Zsoldos utcát Szamuely Tiborról nevezte el.⁵¹ Már ekkor felmerült az a gondolat, hogy a Tanácsköztársaság helyi vezetőiről is indokolt lenne utcát elnevezni. A még élő kortársak kicsinyessége azonban akadályt gördített ez elé.

A hatvanas évek elejére elérkezett az ideje, hogy a személyi kultusz ne tükröződjék többé vásárhelyi utcanevekben. Ennek keretében a Sztálin utcát Lenin utcának, a Sztálingrád utcát Juhász Gyula utcának, a korábbi Lenin utcát Lumumba utcának és a fenti törekvéstől függetlenül, de ugyanebben a határozatban a Kálvin teret November 7. térnek nevezte el a városi tanács.⁵² (Nem vitatható November 7-nek, mint rendkívüli történelmi eseménynek a megörökítése, de kérdéses, hogy Kálvin nevének teljes megszüntetése indokolt-e akkor, amikor Budapesten és Szegeden is

⁴⁶ 13/1957. vt.

⁴⁷ 28/1957. vt.

⁴⁸ 25/1958. vt.

⁴⁹ 23/1958. vt.

⁵⁰ 5/1959. vt.

⁵¹ 12/1959. vt.

⁵² 15/1962. vt.

van ilyen tér, és éppen Hódmezővásárhelyen nincs, mely város pedig jelentős protestáns hagyománnyal rendelkezik.)

A város fejlődése különösen a Serháztéren és a Kincses telep környékén volt erőteljes. Itt új házsorok alakultak ki, ezek elnevezésével 1964. febr. 21-én foglalkozott a városi tanács: a Serház tér körül kialakult utcákat Diófa, Hársfa, Csalogány, Boróka utcának nevezte el. Érdekes utcaelnevezés valósult meg a korábbi Serház térrel kapcsolatban. Miután a Serház tér mint tér a beépítés folytán megszűnt, az egyik utcát Serházter utcának nevezték el, ezt a várostörténeti értékű utcanévet mentve át, vállalva a hangzás és az összetétel különösségét.

A Kincses telep környéki utcáknak pedig Akácfa, Rác Ferenc, Gyöngy, Orgona, Nefelets, Gólya neveket adott, a Hódtó környékén kialakult, újjonnan épült KISZ házak utcáját Ifjúság utcának, a Nagy András János utca melletti utcát Honvéd utcának, a Halasi telepet pedig Kertvárosnak nevezte el a városi tanács.⁵³

Ezekben a döntésekben tulajdonképpen visszanyúlt a városvezetés a régi, a XIX. sz. közepének hagyományaihoz akkor, amikor az utóbbi időben eluralkodott személynévvel szemben, túlnyomóan közneveket használt az utcák elnevezésére.

A város szülötte, Kiss Lajos, Kossuth-díjas néprajztudós halálát követően gyorsan történt intézkedés a városi tanács részéről, emléke megörökítését illetően. Ez a határozat egyetértett szobor felállításával és kimondta azt is, hogy utca-elnevezést is szükségesnek tart a nagy etnográfusról. Megbízta a Végrehajtó Bizottságot, terjesszen konkrét javaslatot a legközelebbi tanácsülés elé. Kiss Lajos szobra időközben megvalósult, az utcanévvvel kapcsolatos javaslat azonban sajnálatosan még a mai napig is várat magára.⁵⁴

A köznevek előtérbe kerülésének gyakorlatát folytatta a városi tanács az utcák elnevezésében akkor, amikor a Kertvárosban az Ifjúság utcával párhuzamos utcákat Hóvirág, Mandula, és Nap névvel illette.⁵⁵

Nem sokkal halála után utcát nevezett el a városi tanács Kohán György, Kossuth-díjas festőművészről, aki több mint három évtizeden át élt, alkotott Hódmezővásárhelyen. Az utcaelnevezésben ez esetben közvetlen logikai, szellemi kapcsolatot is kifejezett a tanács akkor, amikor a Kollektív Műterem és a műtermes lakások utcáját adta Kohán Györgynek.⁵⁶

A Hazafias Népfront helyi elnöksége 1967-ben javaslatot terjesztett elő a Serház téren kialakított három új utca nevére. Rudas László utcának, Barátság utcának és a magyar köztársasági mozgalom vezetőjéről Nagy György utcának kezdeményezte, javasolta az új utcákat. A városi tanács figyelemmel a polgári demokratikus forradalom közelgő évfordulójára, levette napirendről a javaslatokat.⁵⁷ (Később utca helyett működése helyén elhelyezett emléktáblával adóztunk Nagy György munkásságának). 1968 tavaszán azután a három utcát, ismét az egyszerűsége törekedve Tulipán, Jázmin és Csalogány utcának nevezte el a tanács. A polgári demokratikus forradalom, a Magyar Kommunista Párt megalakulása és a Tanácsköztársaság kiáltása 50. évfordulója alkalmából a városi tanács ez alkalomhoz kapcsolódóan több utcaelnevezést határozott el. Így a Királyszék utcát Károlyi Mihályról, a Kutasi utat Kun Béláról, a Hattyas utcát pedig Bokányi Dezsőről nevezte el.⁵⁸

⁵³ 24/1964. vt.

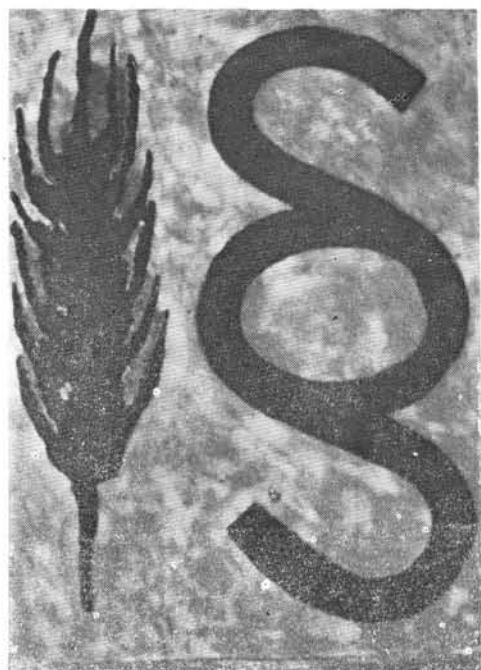
⁵⁴ 7/1965. vt.

⁵⁵ 11/1966. vt.

⁵⁶ 36/1967. vt.

⁵⁷ 36/1967. vt.

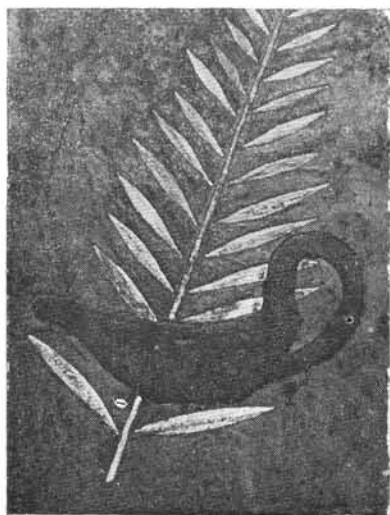
⁵⁸ 44/1968. vt.

1

2

3

LVMVMBAV

4

Az utóbbi elnevezés ahhoz a házhoz kapcsolódott, melyben Bokányi Dezső agitációs körútja során többször megfordult. (E házon emléktáblát is helyeztek el.)

Folytatódott a Tanácsköztársasághoz kapcsolódó utcaelnevezés 1969-ben is, amikor is a direktórium helyi vezetői kaptak ekképpen megőrkítést. Azokat az utcákat nevezték el a direktórium helyi vezetőiről, amelyekben éltek, tevékenykedtek. Így a Csillag utca Borsi János, a Kisfaludy utca Posztós Sándor, a Rostély utca Kovács Imre nevét kapta. A Koczka utca egyrésze a vásárhelyi születésű és a nemzetközi munkásmozgalomban is jelentős szerepet betöltő Csorba Máriáról került elnevezésre. Ugyanekkor azonban a magyar művészeti élet is több utcát kapott, az új telepeken. Rudnay, Munkácsy, Koszta neve bizonyítja ezt. A közelmúlt magyar történelme jelentős személyiségének, Münnich Ferencnek a megbecsülését is utca hirdeti 1969. április 18. óta Vásárhelyen. Ugyanebben a határozatban a Kincses telep környékén Kaptár, Zivatar, Vadász utcák és a jeles vásárhelyi népdalgyűjtőről elnevezett Török Károly utca kialakítására került sor.

A szintén fejlődő Lindenfeld telep környéki utcák a Rét, Eke, Búza, és Pipacs nevet kapták. Batidán Április 4. és Iskola utca, Kútvölgyön pedig Bem utca gazdagította utcanevünket e nagy összefoglaló határozat eredményeként.⁵⁹

A következő utcanév-változást a Lenin centenárium hozta. 1970 áprilisában az akkori Beloiannisz téren a tér új kiképzésével felállításra került Lenin szobra, Szabó Iván szobrászművész alkotása. Annak érdekében, hogy a tér és a szobor összhangja biztosított legyen, a teret a városi tanács Leninről nevezte el, azzal a kötelezettséggel, hogy Beloianniszról a későbbiekben utcát fog elnevezni. Ugyanezen határozatban az Ady Endre utca felső részét, miután a közvetlen forgalom a Lenin tér kialakulásával az utca két része között megszűnt, Városház utcának nevezték el.⁶⁰

Feldolgozásunk időpontjáig az utolsó utcanév-adások a fejlődő városrészek eddig el nem nevezett, újonnan kialakult utcáira vonatkoztak az 1971 augusztusi tanácsülés határozata szerint.⁶¹ Ekkor a Béke utca folytatásában kialakított új települést Béke telepnek, és e telepen az eddig kialakult új utcákat Váci Mihály utcának, Viharsarok utcának és a korábbi adósság törlesztéséül Beloiannisz utcának nevezte el. A serházteri új településben a Téglagyár mellett elvezető utcát helyes, konkrét kapcsolódással Téglagyár utcának nevezte el a városi tanács, és a Kertvárosban a Kertészeti Vállalat központjától nyugatra kialakított utcákat Gosztonyi József, Radnóti Miklós és Fenyő utcának nevezte el. Az utóbbi szintén közvetlen helyi sajátosságból kiinduló utcanév, mert az utcához közel az 50-es években telepített fenyves terül el. A Gosztonyi utca a képzőművészeti hagyományban gazdag városban a múlt században élt (1837—1870) első vásárhelyi festő nevét örökíti meg, aki rövid élete alatt számos és különböző témájú művet alkotott, melyek egy része ma is közintézmények tulajdonában vannak. Ugyanebben a határozatban az Erzsébet-tanyaközpontban kialakult új házsornak Petőfi utca nevet adta a Városi Tanács.

Nézzük adósságainkat is. Két közvetlen, határozatban vállalt adósság a következő: fentebb említetten Beloiannisszal kapcsolatos az egyik. A másik pedig az, hogy a Kisfaludy utca elnevezésekor végrehajtóbizottsági kötelezettség-vállalás történt az utcanév további fenntartására. Ugyanígy kötelezettség áll fenn a már ki-

A mellékelt művészi utcatáblák (a 108. oldalon): 1. *Szalay Ferenc*: Alkotmány utca; 2. *Hézső Ferenc*: Dózsa György utca; 3. *Fekete János*: Lumumba utca; 4. *Szabó Iván*: Kinizsi utca.

⁵⁹ 21/1969. vt.

⁶⁰ 7/1970. vt.

⁶¹ 41/1971. vt.

fejtettek szerint, Kiss Lajossal szemben is. Etikai, művészeti elvárással kell az elkövetkező utcaelnevezésekkel gondolnunk Liszt Ferencre, Erkelre és Kodályra is. Nemhiába képzőművészeti város Vásárhely, a magyar képzőművészet szépen szerepel az utcanevek sorában, a zenéről azonban mintha egy kissé megfeledkeztünk volna. A város szülöttei közül Szerdahelyi József iránti adósságunk is fennáll. Annál is inkább érvényes ez, mert ide nem kapcsolódó nagy kortársai (Lendvay, Egressy, Fánecs), mint már ezt említettük, kaptak utcát Vásárhelyen, csak éppen az itt született Szerdahelyi nem.

Még néhány érdekesség utcaneveinkkel kapcsolatban: a Csengettyű utca városrendezés során szűnt meg. A városközpont rekonstrukciója alkalmával valószínűleg fog még ilyen eset előfordulni. Van utcánk, melyben egyetlen házszám sincs, (Pásztor utca), mert az itt fekvő házak kapui a szomszédos (Rárósi, Dimitrov) utcákra nyílnak.

Még egy dolgról említést kell tenni a vásárhelyi utcanevekkel kapcsolatban. A vásárhelyi képzőművészeknek arról az elismerésre méltó tevékenységéről van szó, mellyel sajátos, esztétikus városképet varázsoltak művészi utcatáblák készítésével. Eddig mintegy 30 utca kapott ilyen, részben jelképes, részben portré megoldású kerámia-, ill. fémdomborításos utcatáblát. A kezdeményezés e téren Szabó Iván szobrászművészé, aki elsőnek készítette el dr. Imre József utca-tábláját majolikából. Őt követték Kamotsay István, Szalay Ferenc, Hézső Ferenc, Fekete János, Végvári Gyula, Lelkes István, Füstös Zoltán, Fodor József, Erdős Péter, Csohány Kálmán, László Gyula, Fülöp Erzsébet artisztikus utcatáblái. Az utcák városközponthoz közelebb eső sarokházán elhelyezett táblák valóban érdekes, színes foltját jelentik Vásárhelyi utcaképének és remélten további folytatása is lesz az értékes kezdeményezésnek.⁶²

Tájékoztatásul két áttekintést elősegítő kimutatás egészíti ki mellékletként ezt a tanulmányt. A II. sz. mellékletben a változásokat tüntetjük fel, azok egymást követő időrendi sorrendjében. A III. sz. melléklet pedig a jelen állapotot rögzíti, magában foglalva valamennyi 1970. dec. 31-én érvényben volt vásárhelyi utcanevet, részben a város lakóinak tájékoztatásául, részben a jövő ez irányú kutatásának nyújtva alapot.

Az utcanevek, a létezők, a megváltoztatottak és a meg nem valósítottak egyaránt, mint az eddigiekből is kitűnik, történelmet tükröznek. Képet adnak egy társadalomról és ezzel hozzájárulnak egy város múltjának megismeréséhez, történelmének teljesebb feltárásához. Ezt a célt kívántuk szolgálni akkor, amikor utcaneveink kialakulásáról, változásáról és az ehhez kapcsolódó eseményekről szoltunk e tanulmányban.

HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI UTCANEVEI 1857-BEN

(a dőlt betűsek nem változtak)

Oskola utca
Mészárszék u.
Tópart u.
Kapitány u.
Hunyadi u.
Gojdar zug u.
Árvíz u.
Keskeny u.

Árok u.
Vivó u.
Sarló zug u.
Lapos u.
György u.
Rigó u.
Árpa u.
Sára u.

⁶² Művészet 1967. IX.

Kurta u.
Királyszék u.
Száráz u.
Solti u.
Rövid u.
Halász u.
Veréb u.
Szoros zug
Malom u.
Fehér u.
Szegvári u.
Meggy u.
László u.
Kökény u.
Epres u.
Pacsirta u.
Szél u.
Könyök u.
Sas u.
Oroszlány u.
Varnyú u.
Veres u.
Dió u.
Őz u.
Szöllő u.
Borz u.
Szivárvány u.
Szalma u.
Hideg u.
Zsoldos u.
Vigadj u.
Darázs u.
Hernyó u.
Szöglet u.
Péter u.
Répa u.
Gyökér u.
Csatorna u.
Kalap u.
Agyag u.
Szék u.
Pipiske u.
Jámbor u.
Fűzfa u.
Dobogó u.
Pál u.
Hattyas u.
Sarkantyú u.
Kontraszti u.
Észak u.
Kapa u.
Bánom u.
Ugrás u.
Határ u.
Sziwar u.
Hajnal u.
Kukoricza u.
Kacsa u.
Gyébény u.
Sárkány u.
Nád u.
Csík u.
Csúcs u.

Kígyó u.
Imre u.
Szög u.
Csirke u.
Tükör u.
Szerentse u.
János u.
István u.
Mihály u.
Lázár u.
Kecske u.
Bárány u.
Miklós u.
Holló u.
Széna u.
Ilona u.
Fetske zug
Egér zug
Adám u.
Búza u.
Cserép u.
Kakuk u.
Simon u.
Szunyog u.
Galamb u.
Béka u.
Farkas u.
Rák u.
Szarvas u.
Égető u.
Toldi u.
Mátyás u.
Nap u.
Susáni u.
Koppláló u.
Gyöző u.
Tehén u.
Ferencz u.
Vidra u.
Búvár u.
Flórián u.
Gomba u.
Csiga u.
Róka u.
Üszög u.
Eszter u.
Ilka u.
Boris u.
Egyed u.
Kos u.
Bárd u.
Fáncsy u.
Vörösmarty u.
Nádor u.
Csomorkányi u.
Költsei u.
Virradat u.
Makai országút
Csokonai u.
Sarkalyi u.
Vahot u.
Síp u.
Visszhang u.

Nyárfa u.
Káka u.
Gólya u.
Jég u.
Liba u.
Epe u.
Szt. István u.
Daru u.
Pásztor u.
Sáfrány u.
Konkoly u.
Torma u.
Csicsóka u.
Dér u.
Ólom u.
Mózes u.
Sikátor u.
Temető u.
Szegfű u.
Szt. Antal u.
Virág u.
Lánc u.
Csonka u.
Délibáb u.
Kard u.
Csalogány u.
Kakas u.
Oldalkosár u.
Juhász u.
Zrinyi u.
Szt. Királyi u.
Árpád u.
Béla u.
Lehel u.
Apród u.
Templom u.
Csengettyű u.
Szerény u.
Márton u.
Kinizsi u.
Fácán u.
Cukor u.
Zsigmond u.
Ignác u.
Csillag u.

Szétsényi u.
Szoboszlai u.
Pálma u.
Tuhutum u.
Gellért u.
Hunyor u.
Dob u.
Anna u.
Püspök u.
Réz u.
Kasza u.
Villa u.
Ág u.
Bálint u.
Berkenye u.
Fény u.
Rostély u.
Szilva u.
Só u.
Vas u.
Éva u.
Sövény u.
Kert u.
Áldomás u.
Gyümölcs u.
Körtély u.
Gergel u.
Tenyér u.
Görbe u.
Komló u.
Makk u.
Tél u.
Tavaszi u.
Levél u.
Kistópart u.
Szeder u.
Nyár u.
Gábor u.
Retek u.
Alma u.
Tölgyfa u.
Kistöltés u.
Vidám u.
Horog u.
Jakab zug

VÁLTOZOTT UTCANEVEK

(a változások időrendjében és a mai utcanevek betűrendjében)

Temesvár — <i>Áchim András</i>	Csalogány — <i>Bercsényi</i>
Szegedi — Vilmos császár — <i>Horthy Miklós</i>	Ignác — <i>Berzsenyi</i>
<i>Ady Endre</i>	Jakab — <i>Bezerédy</i>
Szt. Antal — <i>Alkotmány</i>	Hattyas — Kapa u. egyrésze — <i>Bokányi Dezső u.</i>
Alma — <i>Almásy</i>	Keskeny — Csillag — <i>Borsi János</i>
Vigadj — <i>Werbőczy</i> — <i>Arany János</i>	Pipiske — <i>Botond</i>
Solti — Rövid utcák összevonásából — <i>Álmos</i>	Serényi Béla — <i>Budai N. Antal</i>
Lapos u. egyrésze — <i>Árok u.</i>	Cseresznye — <i>Cserey</i>
Hód — Vasút — <i>Kállay</i> — <i>Bajcsy Zsilinszky</i>	Koczka u. egyrésze — <i>Csorba Mária</i>
Bajnok — <i>Kakukk</i>	Bika — <i>Damjanich</i>
Hunyor — <i>Bajza</i>	Kardos — <i>Deák Ferenc</i>

Búza — *Balassa*
 Zenta — *Bartók Béla*
 Kakas — *Batthyányi*
 Bánom — *Bánfy*
 Gyékény — *Báthory*
 Jég — Szt. László — *Béke*
 Liba — *Béla cigány*
 Boris — *Béldy*
 Veréb — *Bem József*
 Úszóg — *Benőfy*
 Béka — *Beöthy*

Juhász M. — *Fürst Sándor*
 Fűzes — *Fűz*
 Tehén — *Garay*
 Vág — *Gorkij*
 Borszék — *Göloncsér*
 Darázs — *Gyulai*
 Horog — *Hold*
 Kapitány — Mussolini — Kapitány — *Dr. Imre József*
 Kontrászk — *Jókai*
 Fácán — Dr. Csáky Lajos — *József Attila*
 Villa — Érsek — Sztálingrád, — *Juhász Gyula*
 Árpa — *Kalász*
 Kácsa — *Kálmán*
 Királyszek — *Károlyi M.*
 Kecse — *Kazinczy*
 Szunyog — *Kiss Ernő*
 Tenyér — *Klapka*
 Új — *Klauzál*
 Kos — *Konti*
 Kurta — *Korona*
 Fő-tér — *Kossuth tér*
 Rostély — *Kovács Imre*
 Kismolnár köz — *Könyves*
 Kutasi út — *Kun Béla*
 Egyed — *Lendvai*
 Nagy — Fő — *Andrássy* — Sztálin — *Lenin*
 Hal tér — Futó Mihály — *Beloianisz* — *Lenin tér*
 Hernyó — *Lenkei*
 Csatorna — *Lévai*
 Eperjes — *Lőrinc pap*
 Szegvári — *Rákosi Jenő* — *Madách Imre*
 Kukorica — *Magyar*
 Kétmalom — *Malom*
 Késmárk — *Szabó Ervin* — *Majakovszkij*
 Kassa — *Kunfi Zsigmond* — *Makarenkó*
 Zrínyi — *Kaszap* — *Malinowszkij*
 Ungvár — *Martinovics*
 Cserép — *Pálffy* — *Marx*
 Meggy — *Medgyesi*
 Nyitra — *Móra Ferenc*
 Kolozsvári — *Móricz Zsigmond*
 Püspök — *Moszkva*
 Olt — *Nagy András János*
 Csillag — *Nagy Sándor*

Lakhat — *Károlyi* — *Dimitrov*
 Dobogó — *Doboz*
 Szivar — *Dohány*
 Mihály — Dr. Soós István — *Dózsa Gy. u.*
 Eszti — *Eszterházy* — *Duna*
 Egres — *Egressy*
 Bartóky — *Engels*
 Komárom — *Eötvös*
 Pozsony — *Esze Tamás*
 Bácska — *Endre Béla*
 Fehér — *Fehérvári*
 Lázár — *Felszabadulás*
 János tér — *Kálvin tér* — *November 7 tér*
 Oroszlán — *Nyizsnyai G.*
 Lánc — gr. Csáky Albin — *Október 8. u.*
 Várad — *Ötvenhat mártír*
 Király — *Partizán*
 Zólyom — *Pásztor János*
 Délibáb — *Petőfi*
 Gólya — *Kisfaludy* — *Posztós Sándor*
 Darányi — *Puskin*
 Hideg u. egyrésze — *Rác F.*
 Káka — *Rákóczi*
 Répa — *Révai*
 Bánát — *Rózsa Ferenc*
 Mária Valéria — *Sendrey Gyula* — *Ságvári E.*
 Dió — *Rónai* — *Sallai Imre*
 Serény — *Sas*
 Tátra — *Schönherz Z.*
 Áldomás — *Simonyi*
 Arad — *Somogyi B.*
 Szalma — *Szalay*
 Vásárhelyi — *Szentesi* — *Rothermere* — *Ferencz J.* — *Szántó K. J.*
 Nap — *Szeremlei*
 Széna — *Szigligeti*
 Iskola — *Szőnyi*
 Bereczk Pál — *Sztahanov*
 Zsoldos — *Szamuely T.*
 Vásártér — gr. Csáky Albin tér — Szt. István tér — *Szabadság tér* — *Tanácsköztársaság tér*
 Új Világ — *Bethlen I.* — *Táncsics M.*
 Sörház — *Dáni* — *Tolbuhin*
 Csirke — *Tompa*
 Koplaló — *Sugár* — *Tornyai J.*
 Szeglet — *Török Bálint*
 Varjú — *Vajda*
 Gyergyó — *Vak Bottyán*
 Szegedi — *Vilmos császár* — *Horthy M.* — *Ady E.* — *Városház*
 Virág — Szt. Imre herceg — *Virág*
 Csúcs — *Teleki* — *Vorosilov*
 Kereszt — *Kórház* — *Wlassich* — *Vöröscsillag*
 Makói — *Vöröshadsereg*
 Szt. István — *Vöröslöbögő*
 Tarjáni Nagy utca — *Zrínyi*
 Széchenyi tér — *Zsdánov tér*

UTCANEVEK

1971. aug. 31.

Áchim András	Dél
Ádám	Délibáb
Ady Endre	Dimitrov
Ág	Diófa
Agyag	Dob
Akácfa	Dobó Katalin
Alkotmány	Dobozi
Almásy	Dohány
Álmos	Dózsa György
Anna	Dráva
Arany	Duna
Arany János	Egressy
Árok	Eke
Árpád	Endre Béla
Árvíz	Engels
Bajcsy Zsilinszky	Eötvös
Bajnok	Erdély
Bajza	Észak
Balassa	Esze Tamás
Bálint	Éva
Bánfy	Ezüst
Bárány	Fáncsy
Bárd	Fáy
Bartók Béla	Farkas
Báthory	Fecske
Batthyány	Fehérvári
Béke	Felszabadulás
Béla	Fenyő
Béla cigány	Ferencz
Béldi	Fény
Beloannisz	Futó Mihály
Bem József	Fürst Sándor
Benőfy	Fűz
Beóthy	Fűzfa
Bercsényi	Gábor
Berkenye	Galamb
Berzsenyi	Garay
Bezerédy	Gellért
Bocskai	Gergely
Bolgár	Gólya
Bokányi Dezső	Gomba
Borz	Gorkij
Boróka	Gosztonyi József
Borsi János	Göloncsér
Botond	Görbe
Budai Nagy Antal	Gyöngy
Búvár	György
Búza	Gyulai
Cukor	Gyümölcs
Csalogány	Hajnal
Cserei	Halász
Csiga	Határ
Csík	Hámán Kató
Csokonai	Hársfa
Csomorkányi	Hideg
Csorba Mária	Hold
Damjanich	Holló
Daru	Honvéd
Deák Ferenc	Hóvirág

Hunyadi
Ibolya
Ifjúság
Ilka
Ilona
Imre
Dr. Imre József
Ipoly
Jámbor
János
Jázmin
Jókai
Józsa
József Attila
Juhász Gyula
Kalap
Kalász
Kálmán
Kaptár
Kard
Károlyi Mihály
Kasza
Kazinczy
Kemény
Kert
Kígyó
Kinizsi
Kiserdősor
Kiss Ernő
Kistópart
Kistöltés
Klapka
Klauzál
Koczka
Kohán György
Konti
Korona
Kossuth tér
Kosza József
Kovács Imre
Kökény
Kölcsey
Könyök
Könyves
Körte
Kun Béla
László
Lehel
Lendvai
Lenin
Lenin tér
Lenkei
Lévai
Levél
Lőrinc pap
Lumumba
Madách Imre
Magyar
Majakovszkij
Makarenkó
Makói országút
Malinovszkij
Malom

Mandula
Maros
Martinovics
Márton
Marx
Mátyás
Medgyesi
Medgyessy Ferenc
Miklós
Mikszáth Kálmán
Móra Ferenc
Móricz Zsigmond
Moszkva
Mózes
Munkácsy Mihály
Munkás
Dr. Münnich Ferenc
Nap
Nád
Nádor
Nagy András János
Nagy Sándor
Nefelejts
November 7. tér
Nyár
Nyárfa
Nyizsnyai Gusztáv
Nyúl
Október 8.
Oldalkosár
Ólom
Orgona
Ötvenhat mártír
Pacsirta
Partizán
Pál
Pálma
Pásztor
Pásztor János
Petőfi Sándor
Pipacs
Posztós Sándor
Puskin
Rácz Ferenc
Ráday
Radnóti Miklós
Rákóczi
Rárósi
Rekettye
Rét
Révai
Révész
Réz
Rígó
Róka
Rozmaring
Rózsa
Rózsa Ferenc
Rövid
Rudnay Gyula
Ságvári Endre
Sallai Imre
Sarkalyi

Sarkantyú
 Sárkány
 Sarolta
 Sas
 Schönhercz Zoltán
 Serháztér
 Simon
 Sarkantyú
 Simonyi
 Síp
 Só
 Somogyi Béla
 Szalay
 Szamuely Tibor
 Szántó Kovács János
 Száraz
 Széchenyi
 Szegfű
 Szentkirályi
 Szeremlei Sámuel
 Szerencse
 Szék
 Szél
 Szigligeti
 Szilva
 Szivárvány
 Szoboszlai
 Szög
 Szőlő
 Szőnyi
 Sztahanov
 Tanácsköztársaság tér
 Táncsics Mihály
 Tavasz
 Téglagyár
 Tél
 Tisza
 Tóalj
 Tolbuchin

Toldi
 Tompa
 Tornyai János
 Tölgyfa
 Török
 Török Bálint
 Török Károly
 Tuhutum
 Tulipán
 Tükör
 Váczi Mihály
 Vadász
 Vajda
 Vak Bottyán
 Városház
 Vas
 Veres
 Vidacs
 Vidám
 Vidra
 Viharsarok
 Virág
 Virradat sor
 Visszhang
 Vívó
 Vorosilov
 Völgy
 Vöröscsillag
 Vöröshadsereg
 Vöröslobogó
 Vörösmarty
 Zetkin Klára
 Zivatar
 Zója
 Zrínyi
 Zsdánov tér
 Zsedényi
 Zsigmond

DIE GASSEN BENENNUNGEN VON HÓDMEZŐVÁSÁRHELY (Historische Übersicht)

von

János Dömötör

Die Gemeinschaft einer Stadt bewahrt ihre Erinnerungen auf unterschiedliche Arten und Weisen: in der mündlichen Überlieferung, auf Gedenksteinen, in Dokumenten und auf mannigfache andere Arten, so auch in den städtischen Ernennungen. Die ersten, spontanen Bezeichnungen weisen auf die Denkart der Bevölkerung hin, die späteren, bewussten Benennungen aber auf die politische Stellungnahme und den Geschmack der führenden Schicht sowie auf die Achtung der lokalen Werte. Zu Vásárhely, in diesem ehemaligen Marktflücken von 52 000 Einwohnern, bezeugen die ersten Gassenamen selbstverständlich eine enge Verknüpfung mit der Landwirtschaft. Namen von Produkten, Produktionsinstrumenten, Haus- und Wildtieren, sowie die von Vögeln dienten zu den ersten Gassenennungen um die Mitte des 19. Jahrhunderts. Damals gab es noch kaum nach Personen benannte Gassen. Später bekommen diese das Übergewicht. In erster Linie repräsentieren viele Gassen die grossen ungarischen Schriftsteller, aber die Helden des Freiheitskampfes von 1848 sind in ziemlich grosser Anzahl auf den Strassenschildern vertreten.

In diese freiheitskämpferische Tradition, die tief in der Volksseele verwurzelt war, wurden später die aulischen Initiativen der Stadtverwaltung eingemischt. So bekamen einige Habsburgern und andere führende Persönlichkeiten der Monarchie in Hódmezővásárhely je eine Gasse. Zwischen den zwei Weltkriegen galt der Irredentismus als Haupttendenz bei den Gassenennungen. 22

Gassen wurden nach den Städten und Flüssen des historischen Ungarns benannt. Einige Gassen trugen sogar den Namen lebender Mitglieder der städtischen Führerschaft. So eine „Verewigung“ wurde aber dem grossen ungarischen Dichter, Endre Ady, trotz mancher Ansätze und Anregungen nicht gegönnt.

Nach der Befreiung geriet der Name von Hauptgestalten der internationalen und ungarischen Arbeiterbewegung auf die Gassenschilder, aber auch nach den bisher unwürdig vernachlässigten bedeutenden Schöpfern der ungarischen Literatur und Kunst wurden da Gassen benannt. Die fünfzigste Jahreswende der Räterepublik hat neuen Anlass zu weiteren Namenswechslern gegeben. Den künstlerischen Traditionen der Stadt getreu sind nicht wenige Gassen — als Errungenschaft der jüngsten Jahre — dem Gedächtnisse der hervorragenden Meister der ungarischen bildenden Künste gewidmet. Bei der Benennung der in den neuen Stadtteilen befindlichen Gassen hat die Stadtverwaltung den alten Brauch wiederbelebt, kraft deren den Strassen allgemein gebrauchte, schöne Gattungsnamen zugeteilt werden.

Eine Schuldenlast der Stadt besteht noch der ungarischen Musik gegenüber (Liszt, Erkel, Kodály), deren Tilgung eine dringende Aufgabe der nächsten Zukunft bildet.

In Zusammenhang mit den Strassennamen soll man die aner kennenswerte Aktion der in Vásárhely lebenden Künstler erwähnen, indem sie, freiwillig kunstvolle Strassenschilder aus Majolika, bzw. aufgetiefter Metallarbeit für etwa 30 Strassen angefertigt haben. Dadurch wurde der Eigenartigkeit des Stadtbildes ein nicht belangloser Zug beigesteuert.

Die Gassennamen bilden einen Teil der Stadtgeschichte; in ihren Veränderungen zeichnen sich historische und gesellschaftliche Umwälzungen ab. Sie erweisen sich also des Interesses der Orts geschichtsschreibung würdig.

A RÉGI SZEGEDI PÁKÁSZOK ÉS MADARÁSZOK*

BÁLINT SÁNDOR

(Szeged)

Beretzk Péternek

A Tisza és hatalmas régi kiöntései, árterei, mellékágai évszázadokon át félelmetes világgént ékelődtek a szegedi tájba. „*A víz hatalmas volt — emlékezik¹ Tömörkény István — és terjeszkedő. Nyár közepén, szárazság idején megvonult a mederbe, hogy messziről nézve bárki azt hihette volna, ha jól nekiszalad, át is ugorhatná: a víz ilyenkor gyermekies álmokat alszik. Más időben földuzzadt és elhatalmasodott, a partra kilépett és tovább legett. Kiment a rétbe. Rokonait, az elhagyott mocsarakat új vízzel köszöntötte. Körülölelte a nádasokat. Megmosta tocsogó, apró hullámaival a fák törzseit és rejtelmes titokzatos csendű vízi életet teremtett a sumárok, morotvák, erdők messzi tájain. Újtát nem állta más, csak a magastatok, amik maguktól voltak ott, ahol voltak, mert nem vitte őket oda senki. Úgy álltak ott, ahogy időtlen idők előtte odatették mennybéli hatalmak által, s ezek ellen küzdeni valamit merne-e bárki is? Nem mertek az emberek, inkább tökéletesen bele voltak állapodva, hogy úgy helyes minden, ahogy van. Hogy a víznek maradjon hatalma, de annak a határát magának a földnek a tulajdon hatalma szabja meg. Így volt ez sok ideig, mígnem a föld hatalmát a földtől elvette az ember és harcba állott a vízi világgal. Az embernek kevés volt a föld és sok volt a víz. Próbálta tehát, hogy elvegyen ennek a birodalmából valamit. Mint a pusztaszelei nem egyeneslelkű ember, aki évente el-elszánt a szomszéd földjéből egy-egy barázdát, azonformán lépésről-lépésre próbálgatták elvenni a víz birodalmát.*”

Nyilvánvaló, hogy a vízi gyűjtögetés, vízi vadászat, pákászat², madarászat, továbbá gyékényszövés, nádvágás, kaskötés, homokhordás ősidőktől fogva virágozik a szegedi tájon. Első, nagyon jellemző megörökítését Bertrandon de la Brocquière burgundi lovagnak köszönhetjük, aki a Város egykorú életéről szólva (1433), többek között ezeket írja: „*Itt sok darvat és tüzokot fognak. Egész piacot láttam tele e madarakkal.*”

A pákászkodásra utalnak az 1522. évi tizedjegyzék következő családnevei: Gémes, Varjas, Fűres, Fűrjekes, Madarász, Puzsa (csigabiga'), Rákos, Gyöngyér (lilimadár'), Kereset (súlyomfajta').

Takáts Sándor, törökkori népeletünk nagyérdemű kutatója mutatott rá³ egyrészt arra, hogy a régi magyarságnak mennyire szívéhez nőtt madara volt a daru és kedvelt ékessége a darutoll, másrészt pedig, hogy a régi szegedi madarászok, darvászok valamikor milyen hírnek örvendtek országszerte.

Mint Takáts elmondja, a hódoltság korában a táj elvadulása, azaz a mocsarak

* A szegedi táj népeletéről szóló kézirat monográfia egyik fejezete.

¹ Tömörkény I. Egyszerű emberek. Budapest, 1914, 250.

² A szót magyarázza Nyíri A., „Pákász” szavunk története. Néprajz és Nyelvtudomány II. (1958), 33—42.

³ Takáts S., Rajzok a török világból. III. Budapest 1917, 74.

szaporodása és a lápok terjedése nemigen búsította az embereket. A nádasok jó védelmet nyújtottak az ellenség ellen, azonkívül a szegényember kedvére csikászhatott, továbbá vadmézet is gyűjthetett bennük. Konyháján felhasználhatta a sulymot és a fióknádat. Sást, füzet, nádat kedvére vághatott háza födésére, nyáron pedig füvet kaszálhatott jószágának. Mindez magyarázza, miért ragaszkodott a föld népe a múlt században is annyira az állóvizekhez és miért kellett ellene olykor fegyveres erőt is kivezényelni a vizek lecsapolásakor.

Voltak ennek az életnek árnyoldalai is. Elég csak a hidegtelelésre, maláriára utalnunk, amelyet mocsarak terjesztettek. A levegő fertőzött volt, hiányzott a jó ivóvíz is. Az alföldi magyar ember voltaképpen kényszerűségből szokott a török hódoltság idején a boriváshoz. A malária orvosságául egyébként a paprikát is sikeresen alkalmazták.

A mocsárvilág madarai között őseink a darvakat különösen szerették. A darut nemcsak szép tolláért, hanem főleg jó tulajdonságaiért kedvelték. Éberségével sokszor figyelmeztette az embereket, ha veszedelem közelgett. A hódoltság idejében népünk ajkán és énekeiben alig szerepel annyit más madár, mint a daru. A lármás gyülekezetet *darvak diványa* néven emlegették. A strázsáló katonát vigyázó daruhoz hasonlították. A népnyelv szerint *darulábon szaladt a német*. A jól rendezett államot darvak társaságához hasonlították. A hódoltság korában várainknak, kastélyainknak, udvarházainknak rendes lakói voltak a darvak. Akadtak azonban a múlt századbéli szegedi polgárházakban is. Olykor bolondos játékokat úztek és táncolgattak.

„*Tavasszal, megérkeztek után rövid időre — írja⁴ az ősi szegedi madárvilág kitűnő ismerője, Lakatos Károly — midőn a vándorút fáradalmaival kipihenve kissé már felvették magukat, kedvenc és rendes reggeli foglalkozásuk volt a daruknak a táncolás. Reggel 7—8 óráig messzelátó segélyével mindenfelé lehetett a környéken táncoló darukat látni vagy hallani még oly távolból is, hogy a madarak kivehetők sem voltak, csak a tánc zenéje hallatszott.*

Ami táncukat illeti, az oly művészileg szabályos figurák és mozdulatokból állott, hogy szinte elragadta az embert...

A darutáncnál mindig egyetlen vén him szolgáltatta a zenét és egy vagy két darunál egyszerre több sohasem lejtett. Ha párban táncoltak, a táncosok szorosan egymás mellett, szinte egymáshoz simulva rakták a magyar darust, mely menetére, beosztására nézve erősen különbözött a magános darutáncától. A kezdésnél a táncosok szabályszerűen és lassú méltósággal kiléptettek a sor elébe és szorosan egymás mellett, a néző közönséggel szemben foglaltak állást. Ha magános tánc volt soron, ami úgy látszott felváltva történt, a lejteni óhajtó daru hasonlólag állott ki.

A kiállást követőleg a muzsikus daru megkezdte a zenét, teletorokkal egy nagyot kurjantván, mire a táncos kiterjesztvén szárnyait fölemelkedett 2—3 méter magasra és gyors egymásutánban érinti a földet alólóggatott lábával. Azután tánc módjára szökelt le s föl és meg-megaprózta oly keccsel, hogy gyönyörűség volt nézni.

A tánc hol gyorsabb, hol lassúbb menetű volt a zene üteméhez képest, amennyiben mindig taktusra történt. Ahogy a muzsikus daru szaporázta a kru, kruru, kruru nótáját, azonképen lejtett a táncos is. És ez így tartott hosszú ideig, míg csak a táncos ki nem merült. Aztán előlépett egy másik, vagy következett egy kettős lejtés.

Újabb tánc kezdetét mindenkor egy nagy kurjantás előzte meg a zenész részéről és amikor ez elhangzott, teljes erővel utána szaporázva következett a zene folytatása”.

Nyilvánvaló, hogy a *darudöbögős* néven emlegetett szegedi tánc ennek szemléletéből eredt.

⁴ Lakatos K., Vadászati és madarászati emlékeimből. Szeged, 1891, 293.

Elsősorban mégis a tollukért⁵ tartották a darukat. Ugyanis a magyar viselethez valamikor elválaszthatatlanul hozzátartozott a darutoll. A tollat hordták a süvegen, sisakon, pajzson, lovon, lóféken, asszonyok ruháján. Kézfogóra, lakodalomra, keresztelőre mindig fölkesítették magukat darutollal.⁶ Ez a szokás nyilván még a magyarság ősi totemkultuszában gyökerezik. A darvakat természetesen nem ölték meg, csak úgy tépték meg a tollukat. Az egykori nagy szükséglet kielégítésére a darvászok vállalkoztak, akikre a török adót is kivetett. Az 1549. évi szegedi defter a vadak, apró madarak után beszédett piaci jövedelmekről is megemlékezik.⁷

Takáts Sándor kutatásai szerint leghíresebbek voltak közöttük a szegedi, mezőszegedi darvászok, akik voltaképpen fészekszedők voltak. Kiszedték belőle az öreggek elhullajtott tollát és a fiókákat. A kicsinyeket azután fölnevelték, és magukhoz édesgették. A darutoll egyébként adószámba is ment. Így Nagykőrös városa évente sok darutollat szolgáltatott a töröknek részben adó, részben pedig ajándék fejében. A szegediektől vásárolta drága pénzen: 1647. *János deák által Mező-Szegeden ajándékban való daru tollakat vásárlattunk 22 ft 40 d.*⁸ 1657-ben 13 forint 6 dénárt költ szegedi darutollra. 1669-ben Szegedi Ferenc 5 aranyat kap Kőrös városától reá. Egy-egy szép szál darutollért olykor egy forintot is fizettek, amikor egy borjas tehén nem került 10 forintnál többre. A szegedi madarászatra később még visszatérünk.

A XVIII. század végén egy kiváló német természetbúvár, *gróf Hofmannsegg* hazánkban utazgatva, Szegeden is megfordul, hogy az itteni nagyhirű madárvilágot tanulmányozza. Mint írja,⁹ Szegedre érve „*első tudakozódásaim tárgya a mocsarak voltak, ahol mint hallottam, mérföldnyi távolságokra is lehet csónakázni és számtalan vadat löni. De mily kellemetlenül csalódtam, midőn hallám, hogy az idei nagy szárazság miatt minőre még a legidősebb emberek sem emlékeznek, a közlemények egészen megváltoztak, s a környéken több mérföldnyire, a folyókat kivéve egy csöpp vizet sem találni, és így semmiféle vízi madár sincs, legföljebb egynéhány elég távoli helyen.*” Megismerkedik azonban a városi kéményseprő mesterrel, aki jeles vadász hírében állott. Ez „*elvezetett néhány jó mocsáros vidékre, de mindig 3—4 mérföldet kellett tennünk odáig és gyakran valami szálláson meghálni. Itt mindig a legkellemesebb volt előttem a magyar nemzeti étel, hús paprikával, mely pompásan ízlett és igen egészségesnek kell lennie. Habár este elég sokat ettem, mégis legkevésbé sem ártott meg. Másféle húsból nem lett volna szabad ennyit ennem.*” Itt a vízen, lápok között a paprikát nyilván a maláriás megbetegedés elhárítására is fogyasztották. Később a gróf még megjegyzi, hogy a nagy szárazság miatt a felét sem gyűjthette össze ama madarfajtáknak, amelyek rendes vízállás mellett itt találhatók. Mégis már vagy húszfajta sneff került a birtokába, de vagy ötvenféle van itt, amit „*alig hinné az ember, ha nem látná.*”

A régi szegedi pákászvilág már elmúlóban volt, amikor a múlt század utolsó évtizedeiben, igazán a végső pillanatokban Lakatos Károly vállalkozott¹⁰ a meg-

⁵ Lakatos K., A régi szegedi nép tollkultusza a darumadárral. Délmagyarország 1910, 99. sz. [Néhány jelentéktelen adat.]

⁶ Takáts III, 82. Vö. még Apor P., Metamorphosis Transsylvaniae. Budapest é. n. (Rózsavölgyi, a lapszámozás hiányzik).

⁷ Velics A.—Kammerer E., Magyarországi török kincstári defterek. I. Budapest, 1886, 65.

⁸ Szilády Á.—Szilágyi S., Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. I. Pest 1863, 138.

⁹ Berkeszi I., Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793—94-ben. Budapest 1887, 88. A különben jó magyar fordítás egyes részleteket, a vadászati kalandokat megrövidíti. Ezért az eredetit is megnéztük: Reise des Grafen Hofmannsegg. Görlitz 1800.

¹⁰ Lakatos K., A pákász vagy nádlaci. A régi Szeged eltűnt alakja. Néprajzi Értesítő 1912, 25—38.

örökítésére. Mellette főleg Tömörkény Istvánnak köszönhetünk egy-két hasznos adatot, megfigyelést, hagyományt. Előadásunkban leginkább Lakatost követjük, de a máshonnan adódó kiegészítésekről sem feledkezünk meg.

A pákász a rétből, lápból élt. Ott is lakott. „*A régi víziélet réti világában — mondja találóan Tömörkény¹¹ — voltak emberek, akik valahonnan valamiképp kiszármaztak a vízre. Félig benne éltek, mert nekik a sárcsónyikot meg a tapogatót ott hullajtotta el kenyérül az élhetés. Mondják emlékező öregek, hogy ezeknek az ilyenforma népeknek a vízzel való barátság nyomán halbőr nőtt a lábán. Ez azonban nem mese, mert ezek emberek voltak, nem pedig halfarkú kisasszonyok, mint a szép Meluzina...*”

A pákász, egykori tréfás nevén *nádlaci* — fejtegeti Lakatos — meghúzódott tehát a nádreneteg sűréjében. Nem kérdezte tőle senki, honnan jött. Így aztán olyanok is bevették magukat a vizek világába, a nádasok porondjaira, szigeteire, így a szegedi tájon a *Gyalai rét*, *Dókató*, *Marostó*, *Algyő* ingóványaiba, akik a társadalomból, az emberek közösségéből valamiért bújosni voltak kénytelenek: verbuválás elől meglépő legények, katonaszökevények, helyzetükkel meghasonlott jobbágyok, bajbajutott pásztorok, bojtárok. Így volt ez egészen a víz-szabályozásig. Utána elvesztették lápi menedéküket és így életlehetőségeiket is.

A viharvert pákász elszokott a beszédől. Szavát is alig lehetett venni, amikor előjött az emberek közé, hogy szerzeményeit, gyűjtögető életmódjának zsákmányait eladja. A réten, lápon kívül nem érezte jól magát. Nem ismert el semmiféle urat, állami tekintélyt a feje fölött. Néha pedig a betyárok lopott holmiját, elrabolt és odahajtott jószágait is rejtegette, amiért a törvényt is meggyűlt volna a baja, ha a zsandárok az ő birodalmába ugyan bemerészkedtek volna.

A szegedi pákász fajtáját a folyószabályozás mellett Ráday Gedeon írtotta ki, hiszen a betyároknak segítőtársaik voltak, amikor a zsandárok elől a nádasokban vonták meg magukat. Ha ezek bemerészkedtek a lápok világába, rengetegébe, élve alig kerültek vissza.

A pákász a puskát nagyon szerette. Legnagyobb boldogsága volt, ha fegyverhez juthatott, mert ez megkönnyítette a madarak zsákmányul ejtését. Örült, ha szolgálataiért az úri vadászok puskaporral ajándékozták meg. Ő ismerte ugyanis egyedül a láprengeteget. Ismerte a vadak járását, pihenőhelyeit. Ő kalauzolta — sokszor csónakon — az úri vadászokat.

Családi hagyományokból azt is tudjuk, hogy a múlt század derekán egyes rókusi *vágók*, azaz hentesek és *cincárok*, vagyis juhvágók, akik a vendégfogadók, továbbá a lakosság és katonaság számára napról-napra friss húsról gondoskodtak, a szegény *puskás embörök*, pákászok számára puskaport is tartottak. Ezek azután nyúlra, fácánra, vízimadarakra vadásztak. A zsákmányból elsősorban szegedi szükségleteket elégitettek ki, de jutott belőle a fővárosba, sőt Bécsbe is.

A pákász hajléka sárkunyhó volt. A kéménye hiányzott, nehogy a füstje nyomán a zsandár ráakadjon. Egyik sarkában sásból, szénából, jószágú füvekből vett nyoszolya és rögtönzött pad. A falon kifeszített madárszárnyak, orrok, fejek, lábak, pelikánfej, róka farkok, botrahúzott kígyóbőr. A polcon só, paprika, citera, furulya, továbbá evőeszközök, így nádvilla, továbbá kanalasgém orrából gyereknek való kanál.

Tömörkény többször említi¹², hogy a régi rétségeken sokszor láttak kazlakat, amelyek voltaképpen álcázásra szolgáltak. „*Úgy volt megépítve ez a szénavár a vizes réten, hogy messziről boglyának látszott, amit gazdája száraz időben gyűjtött,*

¹¹ Tömörkény I., A kraszniki csata. Budapest 1960, 486.

¹² Tömörkény I., Új bor idején. Budapest, 1958, 233, 492.

de ott felejtett, s most a víz miatt nem bírja behordani. Pedig csak szénafalak álltak ott voltaképpen, amik mögött nyolc-tíz lovas ember is elfért. Az idegenből ideszakadt német zsandár nem tudhatta az ilyesmit. A régi vizek környékén járván legfőllebb azon tűnődhetett, hogy miért füstölög olykor az a boglya.”

A pákász magányos ember volt. Alig akadt asszony, lány, aki megosztotta volna vele ősprimitív életét. Ha mégis született gyermeke, rajongásig szerette a kis lápvirágot. „Nem volt a lának — írja Lakatos — oly elrejtett kincse, melyet föl ne kutatótt volna a számára. Fényes kagylókat hordott rakásra neki. Cifra tollakkal tűzködte teli szegényes kis pólyácskáját. Majd később nádmuzsikát, vizitök szárából készített trombitát hozott a számára, továbbá mindenféle apró madárkölykeket: bibickéket, sárgyókát, vízicsirkét s miegymást, melyek vékony zsineggel kipányvázva, mulattatták ugránozásukkal a kis vadoncvirágot.”

Végő szükség esetén az emberek között is vállalt a pákász munkát: házak nádalását, nádvágást, fűkaszálást. Igazi foglalkozása volt a csikászat, vadtojás gyűjtése, sulyomszedés. Halért lisztet, sót, paprikát cserélt. A zöldfejű kacsza tojását a gazdasszonyok az ünnepi kalács ízesítése miatt szívesen megvették. A szárcsa, dárévöcsök tojásával levestésztát gyúrtak. A bibictojást vérmes, szerelmes természetű urak, főleg szerbek férfierejük fokozására vásárolták és fogyasztották.

Vasárnapokon a pákász a maga módja szerint ünnepelt: hálót kötött, csikászó szerszámait javítgatta, főleg azonban tollait rendezgette. Különösen a *kócsagtoll* válogatására volt nagy gondja. Minden szálát külön-külön nádcsőbe rakta. Ezekért az úri nép szép pénzeket fizetett. Olykor a *tollkupec* vásárolta össze a pákásztól a szebb tollakat. Vásár alkalmával a rétszéli csárdában ő is árulgatta az alsóvárosi parasztleányeknek a gem-, bakcsó-, darutollakat. A kócsagtollért a vadászó úrfélék sokszor helyébe is mentek a pákásznak. Darut és kócsagot mellestés, tépés céljából nevelt is a pákász.

A szebb darutollat 4—5 pengőforintért is megvették az alsóvárosi gazdaleányek. Kocsisok és béresek 1—2 forintért vásárolták a kevésbé szépeket, továbbá a gémtollat. A bakcsótollat csokorba kötve viselték a kalap mellett.

A kócsagtollat a szerb lányok, asszonyok is nagyon kedvelték, ünnepeken a hajukba tűzve hordták. Ha rásütött a nap, ezüstként ragyogott fejükön. Szívesen megvették a zöldfejű kacsza acélkék bodros tollát is. Ezeket a homlokuk körül, meg a fülük mellé, a hajukba tűzdelték a lányok.

A pákász szorultságból halászzattal is foglalkozott. Ennek a halászok nem örültek. Olykor verekedéssé is fajult az ellentét, mert a pákások bizony elemelték a kecét, vejszét, más szerszámokat is.

Télen megnehezedett a sora. Ilyenkor léket vágott a jégen, úgy halászott. A falánk kacsákat horgon, szigonyos pécével fogta, amelynek végén ízes csalétek volt. A horgokhoz erősített zsinetet gyökérzethez, jégbevert cövekhez kötötte ki. Ha friss hó esett, maga-fundálta kelepében fogdosta a nyulat, rókát, vidrát, olykor a farkast is. Ez utóbbinak fogására a cigány-fabrikálta *kaptány* szolgált. Ha a farkas bőrre szüksége volt, akkor agyonütötte, más szóval kiverte a párát belőle. Máskor a csikaszt mutogatta is: „*jól fejbe ütötte — írja Lakatos — hogy erős spárgával körülköthesse a száját a harapás meggátolása végett. Majd pedig bicskával kivette mind a két szemét... Aztán láncra vagy erős kötélre kötötte és a tehetetlen vadállat magát megadva ment, amerre a pákász kormányozta.*” Bejárta vele a rétkörüli falukat, ahol krajcárokat vetettek neki a mutogatásért.

Ha már a farkasoknál vagyunk, említsük meg, hogy a védekezés néha súlyos gondokat okozott. A Város 1772-ben fölszólítja Dorozsmát, hogy „egyenlő akarat-

tal” úzzék ki a nádasokból a farkasokat.¹³ Tömörkény még hallotta, ha valamikor a pásztor leütötte a réti farkast, annak bőrét kötözte föl, nyilván mágikus megfontolások alapján is, a lábára.¹⁴ Más helyen elmondja,¹⁵ hogy a farkas „*ménessel, gulyával nem igen mert hadakozni, bár a lófélét már a szaga is szétzavarta. Hanem a birkát hordta. Bottal kidekötött ellene a juhászlegény. A juhászbót acélkampója még élesre volt akkor feneve... Nagy küzdelmek történtek ott, s neves legénynek tartatott az a juhász, aki meg bírta védeni a nyáját a rabló ellen. A legnagyobb virtus mégis csak az volt, ha valaki az elejtett farkas bőrét lóháton vitte be eladni valahová.*”

Szintén Tömörkény emlékezik meg¹⁶ arról, hogy még a múlt század derekán is nagy komondorokat tartottak a juhászok, pásztorok, de nagyobb tanyai gazdák is. A nyakukra szöges vasörveket verettek, hogy a réti farkas el ne tudja kapni a torkukat, ha a nyáját, tanyát megtámadta. A komondorokat, hogy jó erőben legyenek, lóhússal is táplálták.

A farkasbőr kimunkálása előfordul a szűcsök 1803. évi árszabásában. Ez azt bizonyítja, hogy vidékünkön régebben nem volt ritkaság.

A pákász ügyesen tudott egyes hálófajtákat, egyéb halfogó eszközöket is készíteni. Főleg az *emelő, kece, pöndörháló*, továbbá a fűzfavesszőből font *tapogató, csikkas*, azonkívül *csirkeborigató* alkotásában jeleskedett.

Egyik-másik pákász jól ismerte az orvosi füveket. Piócat gyűjtött. Szemfájásról halepéből, nyavalyatörésről pedig kékgyikből és tarajos kígyóból készített hathatós szert. Lakatos szerint egyesek a hátfájások szakszerű megtaposására is vállalkoztak.

A régi vérbeli szegedi madarászoknak, halászoknak megvoltak a kiválasztott nagyartartott madarai. Legtiszteltebb volt közöttük a *nömös* jelzővel is illetett *kócsag*, nyelvükön *kótyag*, amely a gémelek csoportjának legnemesebb fajtája, a szegedi vizek legszebb ékessége volt. Lakatos Károly¹⁷ ismerte a *fattyúkócsag*, másként *feketelábú kócsag* (Egretta garzetta*), *galambkócsag*, másként *üstökögém* (Ardea ralloides), *lovaskócsag* (Agretta alba), *nagykócsag* (Egretta alba) fajtákat, illetőleg megnevezéseket. A nagykócsag volt közöttük a legkülönb. Ha a pákászok emlegették, mindig harmadik személybe tették és ilyenkor a kócsagra gondoltak: *ű a legszöbb madár! Ű tiszta mint a hó, ragyogó mint a nap: még a sas sē meri bántani!* Csakugyan, mintha napsugárból lett volna az egész lénye. Amikor a kócsag beleszállott a verőfénybe, egészen összefolyt vele. Csak akkor csillant ki belőle, amikor megcikázott egy kissé a szálló föllegek között. A szó elhallgatásának egyébként föltétlenül volt valami névmágiás háttere. Jellemző, hogy a szegedi népnyelvből a klasszikus víziélet eltűntével teljesen kiveszett. Nevét még öreg parasztok ajkáról elhangzani, emlegetni sem hallottuk egyszer sem.

Nem volt a rétnek, lápnak olyan rejtőzködő helye, ahol a királyi kócsag különösen szeretett tanyázni, fészkelni, hogy a pákász föl ne kutatta volna. Régi vadászok közvetlen tapasztalatok után állították — írja¹⁸ Lakatos — hogy minden rétn-

* A könnyebb azonosítás érdekében a modern latin nomenclaturát használtuk. (Szerk.)

¹³ Sztriha K., Kiskundorozsma története. Kiskundorozsma 1937, 101.

¹⁴ Tömörkény I., Homokos világ. Budapest 1910, 13.

¹⁵ Új bor idején 492.

¹⁶ Tömörkény I., Rónasági csodák. Szeged 1943, 194. Európai párhuzamairól Zwischen Kunstgeschichte und Volkskunde. Festschrift für Wilhelm Fraenger. Berling 1960. Schmidt, Leopold: Stechelhalsband des Hirtenhundes.

¹⁷ Nyíri Antal mutat rá, hogy az írónak dilettáns Lakatos egyes helyeken, főleg a kócsagról szólva, szó szerint követi Havas Sándornak a sárréti pákászról szóló ismertetését (Vadász és Versenylap. 1858), nyilván azért, mert a megállapítások a szegedi pákászra is ráillettek.

¹⁸ A pákász vagy nádlaci 35. Vö. még Vadászati és madarászati emlékeimből 50—55. Beretzk P., Kócsagok és kanalasgémelek a szegedi Fehértón. Délmagyarország 1937, 132 sz.

ség pákászai megközelítő pontossággal meg tudták mondani, hogy a rétnek ezen és ezen a részén hány kócsagfészek van? Hány a fán, hány lent a mocsárban címeres nádüstökre rakva? Egy ugyanazon fán mennyi a fészkek száma, melyikben van tojás, melyikben fióka? Mekkora a csapatokba verődött fiatal kócsagok száma? Hol, melyik porondon, szigeten szoktak tartózkodni éjente, nappal, esetleg a nap különböző időszakában? Röptükben merre tartanak, hova húznak, mit csinálnak és meddig maradnak ott?

Pákászaink érthető okokból nagyon sóvárogtak a kócsagtoll után, de a barbár pusztítástól iszonyodtak. Az olyan kócsagot, amelynek nem volt megfelelő tolldísz, nem fogták, nem lőtték. A fészkeseket nem bántották, csak megszámlálták. Csak ha ivadékaikat már fölnevelték, akkor vadásztak a széptollú öregekre.

A pákász napokig, olykor hetekig kutatta a lápon azokat a helyeket, ahova a kócsagok reggelente seregestől le szoktak szállni. A lövéssel fukarkodott, csak akkor célzott, ha egy célzással többnek elejtését remélhette.

A hasadó hajnal a nádlacit már lesen találta. A messze távolban kócsagok közeledtek, majd tanyájukra leszállottak. A pákász meg sem mozdult. „*A kócsagok sze-merkélnek, szedegetnek az iszapos parton, majd játékot kezdve kecses mozdulatokkal szaladgálnak ide-oda a sekélyeken, úzve-csípve egymást jókedvükben, miközben itt is, ott is egész csoportok verődnek össze, meg ismét szétválnak. Így folyik ez jó ideig. A pákász még mindig nem mozdul, csak figyel erősen, még nincs itt a kellő pillanat. Végre a kecses madarak megelégedik a hancúrozást, a bögyüket is teleszedik már minden kívánatos táplálékkal. Összecsopotosulnak, hogy madár majdnem madarat ér: a nyakukat behúzzák, szemük lezáródik.*”

A pákász csak erre várt, ez a kedvező pillanat. Lassan céloz és öt-hat nemes madár fetreng a vérében. A többi elmenekül. Egy elmarad a többitől, megsebesült. A lelőtt madarakat a nád között jól elrejtett lélekvesztőjébe helyezi. Aztán tolórúdra kap és iparkodik a sebhedt kócsag után.

Órákig tolja nagy keservesen a lélekvesztőjét. Csak az ösztön igazítja az útján. Nem lankad. Végre egy nádlombon piros harmatot vesz észre, amit más ember meg sem látott volna. Ez a kócsag elhullott vére. A pákász megelégnül, nyomra talált. Hamarosan rábukkan a halott kócsagra.

Les után a madárdelelőket, porondokat, gerinceket is sorra veszi, úgy kutat az elhullajtott kócsagtollak után.

Kunyhójában azután a tollak rendezéséhez látott. A szép tollakat töben összekötözte és átfűrt vastag nádcsőbe zárta, ahol sértetlenül, épségben megmaradt. A *tollkupec*, *tollcsiszár* vásárolta fel a pákászoktól a kócsagtollat és továbbította Kostyál Ádám híres pesti szabómester részére, aki az önkényuralom magyaros viselétét irányította.

A kócsag után legjelesebb madár a *daru* (*Grus grus*) volt. A történeti áttekintésben láttuk, hogy a régebbi évszázadokban is milyen becse volt a szegedi tájon. Lakatos Károlynak köszönjük, hogy a vadászatukról is tudunk valamit.

Az Alföld néptelen pusztáinak valamikor olyan megszokott madara volt, mint akár a szélkiáltó vagy a tűzok. Népszerűség dolgában más madár alig versenyezhetett vele. Ami a nemességnél volt a kócsag — mondja Lakatos¹⁹ — az volt a népnél a daru. Drága volt a szép darutoll. A múlt század derekán egyetlen szép tollért 5—6 osztrák forintot is megadtak, silányabbjára is akadt 2—3 forintért vevő. Voltak em-

¹⁹ Vadászati és madarászati emlékeimből 287—290. A hazai múlt rövidrefogott, találó összefoglalása *Gunda B.*, Die Jagd und Domestication des Kranichs bei den Ungarn. Anthropos 1968/69, 473—496.

berek szerte az Alföldön, akik daruvadászatból, tollcsiszárkodásból éltek.²⁰ A vásárokon mindig akadt egy-két *darufogó*, másként *darulívő*, akiknél tucatszámra volt a szebbnél szebb darutoll és rendszeren kitűnő vásárt csináltak vele.

A sikeres daruvadászatnak elengedhetetlen föltétele volt, hogy jóval naplemente előtt el kellett rejőzni, nehogy az őrdaru észrevegye, különben az éber darucapat nem szállott le megszokott helyére. Még ekkor sem volt azonban bizonyos a vadász szerencséje, mert a legcsekélyebb neszre is azonnal szárnyra kaptak a darvak.

Az abszolutizmus idején — amikor tilos volt a fegyverviselés — a darvakat fogóvassal próbálták megkaparintani. Ehhez először is ki kellett kémlelni azt a helyet, ahova reggelenként leszállottak, és előtte az éjszaka sötétségében fölállítani a vasakat. A daruseregnek ugyanis az a különös szokása volt, hogy amelyik árpaföldekről este háborítatlanul elszállhatott, reggel biztosan odaszállott vissza.

A fogóvasakat a darvászok lerakták, majd az árpavetésen kukoricaszemekből egy-egy lépésre vonalat szórtak. A daru ugyanis éppen akkorát lép, mint az ember. Ha aztán a leszálló darufalkából valamelyik csak egyetlen kukoricaszemre is rátalált, akkor végig halad a soron. Fölszedegette az útjába eső szemeket, végül azonban eljutott a porhanyós földdel betakart fogóvashoz, amelynek pöckére szintén egy szem kukorica volt fölhúzva. Ebbe is belevágott és már fogva is volt.

Amikor a vas rácsapódott a csőrére, a zajra a többiek szétrebbentek. Azonnal odasietett a lesbenálló ember, mert a daru sokszor ki tudta magát a fogóból szabáditani: hanyatt vágódott és lábait nekivetette a különben is elég kezdetleges szerszámnak. Ha ideje volt rá a darvász odaérkezéséig, mindig lerúgta. Sokszor még a csőre is beleszakadt a vasba, de megmenekült. Olykor előfordult az is, hogy a daru a vassal szállt föl. Hosszú erőtlen nyakán azonban a nehéz terhet sokáig nem tudta fönntartani, bukfencet vetett, majd kimerülve és halálra rémülve alázuhan. Különös, hogy az elszakított csőrű daruk mind megéltek. Az ilyeneknél a megmaradt csőr végén dió nagyságú bunkó forrott ki.

Lakatos kissé terjengős vonásokkal azt is megrajzolja,²¹ hogyan vadászott egyéb vízimadarakra a múlt században a Fehértó keleti partjánál települt *Székhát* parasztsága.

Kora tavasszal, Mátyás napja táján mutatkozni kezdtek a vízen a sneffek, vadkacsák, vadlibák. Ilyenkor előkerült a padlásról a csalétekül használt és eltett *golya*, ami voltaképpen aszalt szélkiáltó volt, de sneffet is „preparáltak” hasonlóképpen. A frissiben lőtt madarakat a kemencében csontkeményre szárították, a hasukba pedig fanyársat szűrtak láb gyanánt.

A vadászatra induló férfiak legrosszabb ruhájukba öltöztek, amelyet egyébként éveken át csak ilyenkor vettek föl. Ugyanis a széki sár, a Fehértó lúgos vize kimarta, összelyuggatta a szövetet. Leginkább mezítláb indultak útnak, mert a lábbelit is kimarta volna a széksós lé.

A fölszereléshez hozzátartozott a tarisznyszíjhoz kötött 10—12 *golya*, hátul a *pöckölők*, vagyis kétarasznyi hosszú villás fúzfaágacskák, amelyekre a golyák kerültek. Vállra vetve vérmocskos, félig szalmával megtömött zsák, továbbá kis kurta nyelű ásó.

A furcsa menet a Fehértóhoz érkezve, az ásóval felújította tavalyi lessgödrét: kimerítette belőle a vizet, kihányta a sarat, végül pedig kiszalmázta.

²⁰ Vadászati és madarászati emlékeimből 64, 80. Vö. még *Beretzk P.*, A szegedi Fehértó madárvilága. Aquila 1943. Népszerű: *iff. Tildy Z.*, Fehértó. Budapest 1955. Emlékezetes a Vadvízország, *Homoki Nagy I.*, filmje.

²¹ *Lakatos K.*, Fehértói puskások. Adat a régi Szeged ethnographiájához. Szegedi Napló 1911, 91. sz.

Ha a vízállás alacsonyabb volt a szokottnál és a tóban sziget mutatkozott, akár csak akkora is mint egy hordófenék, akkor a lest ideásták. A madár itt bent kevésbé gyanakszik, attól nem kellett tartani, hogy ezekbe a gödrökbe fakadóvíz szívárog. A talaj ugyanis szívós, áthatlan. Csak az esővíz vagy hullámverés töltötte meg.

Ha ilyen sziget nem mutatkozott, akkor a lessgödröt a tó szélére ásták. Oly mélyre, hogy a bennülő puskásnak csak a féljeje lássék ki belőle. Egyébként azt a kilátást is felrakott sárral, göröngyökkel elálcázták, de lőréseket hagytak rajtuk. A kiásott földet beledobálták a vízbe, nehogy a madár a földhányástól gyanút fogjon. Ismervén a madarak járását, lesipuskásaink mindig a tó északi és északkeleti részén ásták gödreiket. Ezután következett a gólyák felállításása. A gödörtől 15—20 lépésnyire úgy rendezték el őket, mintha szedegetés végett leereszkedő madárfalkáról volna szó. A „sneffeket” külön csoportban, vagy hosszanti irányban állították föl, amint a fütyülősneffek és székisneffek éppen a partra szoktak szállani. Olykor úgy rendezték el, ahogyan „feltartott fejjel figyelve, a szélkiáltók siestájukat tartani szokták”.

Szeles időben a családkeket orral fordították szélirányba, hogy a tolluk ne borzolódjék föl, mert ez a leszálló rajokat bizalmatlanná tette volna.

Mindezeknek elkészítését elvégezve, a lesipuskás sáros odvába húzódott. Szinte állandóan bennetartózkodott, amíg a *madárhúzás*, azaz vonulás meg nem szakadt.

Szükséges volt ezeken fölül a *hívogatás*, vagyis a madarak hangjának utánzása, ami a gyakorlott vadásznak feltűnően szokott sikerülni. Párzás idején már a hívogató hangra sincs szükség, mert a madarak bódulatukban megfélemedeznek a szokott óvatosságról. A hangutánzó parasztvadász meglepő messzeségből le tudta csalni a magányosan kóborló, tapasztalatlan szemnek észre sem vehető madarat.

Embereinket a hasadó hajnal már a gödörben találta. Ott is maradtak késő estig. Ilyenkor a gólyákat összeszedték és megindultak haza. Amikor azonban váratlanul korai vagy erős madárjárás mutatkozott, akkor az éjszakát is kint töltötték. Egyébként a vadlibát, kacsát, szélkiáltót nem számítva a sneffek csak jóval napfeljötté után, harmat száradtján szoktak mutatkozni.

Lakatos állítása szerint esztendőkön át egyetlen lesipuskás zsákmánya a rengeteg elejtett kacsát és ludat nem számítva, a szélkiáltóból és a sneffekből ezekre ment. Ebből tartották fenn magukat és családjukat, bár vadjukat potom áron vesztegették a madárpiacon. Szintén Lakatostól tudjuk, hogy fűzfaboton rovásra vették, hogy évente hány madarat ejtettek el.

Amikor a tó kiapadt és a madarak elszéledtek, akkor embereink alkalmi munkából, így csőszködésből, szőlőkapálásból éltek. A vadászati évadban azonban aranyért sem lehetett volna őket más munkára bírni.

Eláll a művelt ember szeme-szája — írja Lakatos — hogy ez a székháti népség mennyire ismerte a madárvilágot. Ismerték és részletesen meg tudták különböztetni minden vízi és víz körül élő madárnak a fajtáját. Tudták mikor, melyik hónapban jár és mikor távozik ez vagy amaz, hogyan változtatja a színét. Találónan nevezték meg az egyes fajtákat. Így a *Philomachus pugnax* fiataljai emlékeztetnek csapatos járásukban, repülési módjukban, alakjukban a galambokra. Innen a *galamsneff*, másként *cankócsirke* elnevezés. A kitollazott nyakörves, bibircsókós hímeknek viszont *fácánsneff* a nevük. A szélkiáltónak jellegzetes, *tu, tu* hangja után *tutuka* neve is hallható. A sneffeket *cigány-, csirke-, eső-, fácán-, fecske-, fekete-, fütyülő, galamb-, gólya-, hajóorrú, háromujjú, karólabú, kéklábú, kubik-, lotyó-, mónár-, mór-, paprika-, páva-, pörgeorrú, réti-, szóke-, szürke-, tarhonya-, tarló-, tengöri-, tiszai, vonyó-, zódlábú sneff* megkülönböztető, részben rögtönzött neveken emlegette. A sneff, ajkukon olykor *snyeff* egyébként számos fajtának összefoglaló neve volt. Így a *gulipán* (*Recurvirostra arosetta*) más neve *hajóorrú sneff, pörgeorrú sneff*.

Nyilván van azonban úri eredetű elnevezés is közöttük. A ‚Totanus fuscus‘ két néven is ismeretes volt. A pettyes tollazatúnak *kendőrmagos sneff*, fekete nászöltözetében pedig *feketesneff* volt a neve. A hangos ‚Limosa limosa‘ neve *vonyósneff*, *lotyó-sneff*. Hangutánzó eredetű a *pirpió* (*Glareola pratincola*). Ennek Lakatos Károly *rácpap* elnevezését is hallotta.

Vegyük most szemügyre főleg Lakatos Károly és Beretzky Péter kalauzolásával a szegedi vadvízország és szárazföld többi, néphagyományban is számontartott madarait.

Lakatos írja,²² hogy a régi szegedi víziember, de maga a köznép is tudta, ismerte a lápi madarak minden nemzetségét, szokását és természetét. Ha egy madár elsikkantotta magát, tudta, hogy miért tette. Tudta, hogy ez meg az a fajta madár milyen alakú farkával jár, hányan vannak, honnan jöttek, hová mennek. Tudta, hogy amikor a magasban kivált egy-egy madár a csapatból, miért tette. Tudta, hogy mit beszélnek a madarak. Értett a nyelvükön és néha jót nevetett, amikor zajongtak. Azt mondta, pörlekednek valamiért.

A *bakcsó* (*Nycticorax nycticorax*) tulajdonságait már Nátly József²³ magyarázza: „*baktsó, gém neme, a vízi bikánál kisebb. Lakik vizes helyeken, apróbb szigeteken és fűzfa ágakon. Sokszor csoportonként három-négy óra hosszat mozdulatlanul állanak, innen azon közmondás: úgy néz, mint baktsó. Nappal, ha nem háborgatják, nem repül, csak este eledel keresés végett kiabálva vízszélékre megy. Kétféle: hamuszínű és fejtér. Ennek háta téglaszínű, amannak hangja kellemetlenebb.*” Más nevei *vakvarnyú, olájpap*.²⁴ A fehérnek *fehérbakcsó* (*Buphus comatus*) a neve. Jegyezzük itt meg, hogy régi vízenjárók nyelvén *halvágó* azoknak a madaraknak (*bakcsó, cercó*) összefoglaló neve, amelyek hallal élnek.

A *batla* (*Plegadis falcinellus*), vagyis fekete szalonka más népi nevei: *lengyel-szidó, zsidómadár*.

A *bölömbika* (*Botaurus stellaris*) más neve *nádibika*.

A *cercó* (*Sterna hirundo*) más neve *csér*. A halász húséges kísézője, mindig „a falatért kunyorál”. Innen *kúdúška* neve is. Családjába tartozik a *halccercó* (*Sterna fluviatilis*). Tömeges megjelenése öreg halászok szerint áradást jelentett. Inkább a Fehértón tanyázik a *kiscercó* (*Chlydonias niger*). A *lócercó, lócsér* (*Larus ridibundus*) hangos természetéről híres.

A *dárévozsók* (*Podiceps cristatus*) szegedi halászok ajkán *daré*, másként *bujár*.

A *dilimadár* meghatározása nem sikerült. Lakatos emlegeti,²⁵ hogy a vízenjáróknak a szelet jósolta.

A *gém* (*ardetta*), népünk ajkán *gencs, gemecs*, egyike volt a legismertebb és sokféleképpen megkülönböztetett vízimadaroknak. Vegyük szemügyre őket.

A *faszkgém* (*Ixobrychus minutus*) neve nyilván összefügg a fehértői Faszka-szigettel. A *görbegém, görbelábú gém*, továbbá a *kanalásgém* (*Platalea leucorodia*) nevét Lakatos, illetőleg Tömörkény örökítette meg.

A *gencs* szót a tápaiak önmagukra értve, különösen sértőnek találják. Lakatos a madárnak *tápai elöljáró* tréfás nevét is hallotta. Ha a gencsek *bőfögtek*, akkor a vízi emberek melegezt vártak.²⁶ Tömörkény följegyzése szerint *gencsokádék* volt a Tisza nyáron kiszáradó kiöntésének neve, mert ezernyi ezer apró hal pusztult el benne.

²² Lakatos K., A régi szegedi halászok jelképes madarai. Ethnographia 1910, 83.

²³ Nátly J., Némelly vélekedések a magyar nyelv ügyében. Szeged 1825.

²⁴ Lakatos K., Természeti és vadászképek. Szeged, 1897, 120.

²⁵ A régi szegedi halászok jelképes madarai 83.

²⁶ Uo. 151.

A törpegém (*Ixobrychus minutus*) népi neve *fakutya* volt. Ugatásra emlékeztető hangjának árnyalataiból a halász részben szélre, részben jó időre következtetett.

A *gojzer* (*Numenius arquatus*) öregek ajkán *gujzer*, olykor *póling*, szokottabb neve *szélkiáltó*. „Ha szokatlanul sokat kiabált²⁷ és darvadozott a rétszéli apadásos helyeken, akkor a halász biztosra vette, hogy szél lesz.”

A *kánya* (*Milvus*), Cserzy Mihály szerint²⁸ *kurhēja*. Fajtái a *bagolyszömű kánya* (*Circus aeruginosus*), *hókánya* (*Circus cyaneus*), *kerekszárnyú kánya* (*Accipiter gentilis*). A *szomorúkánya* nevét Tömörkény említi.

A *kárakaton*a (*Phalacrocorax carbo*), tápaiasan *kárkatona* Lakatos Károly értesítése szerint²⁹ népünk körében baljóslatú madár volt. Ha szokatlan időben, helyen, avagy szokatlan nagy számban jelent meg, árvizet, dögahalát, háborút jósoltak belőle. Repülő alakjuk ugyanis fekete keresztet sokaságának látszik a magasban. Lakatos azt állítja, hogy „ez a madár volt régente a parasztság *tengőri herkenytüje*”. Akinek folyton jár a szája, az a tápaiak szerint úgy *csérog*, mint a *kárkatona*.

A *lilimadár* (*Totanus calidris*), más népi nevén, szegedi vízenjárók ajkán *lidike*, *esősnyeff*, *réti snyeff*. Lakatos szerint éjszakának évadján a legnagyobb sötétben is bejelentette a bujkáló alakokat. Egyik rokona Lakatos hallomása szerint *tyütyüke* (*Totanus glareola*). Ismeretes volt a *lotyó* (*Limosa limosa*) is.³⁰

A *lütü* (*Recurvirostra avosetta*) újabb *gulipán* neve is meghonosodott népünk ajkán. Közismert a *partifecske* (*Riparia riparia*) is.

A *szárca* (*Fulica atra*) tojása legjobb a tésztaiba.

A *tatártyúk* (*Syrhaptes paradoxus*) nevét már nem hallottuk.³¹

Máig számontartott vízimadár a *vadlúd*, *vadliba*, amelynek Lakatos szerint három fajtáját ismerték a szegedi tájon. Ezek a voltaképpeni *vadlúd* (*Anser fabalis*), a *nagy vadlúd* (*Anser anser*), és a *lilik*, *nagyilik* (*Anser albifrons*), Dugonics Andrásnál *lillik*. Mint olvassuk: *a szárnyas vadállatok, főképpen a virrasztó darvak és Lillikek*.³²

Lakatos szerint a *lilik* hangutánzó eredetű, mert vékonyan, sikoltósan folyton ezt hangoztatja: *klilik*, *kiklik*. Mészöly Gedeon *lili*, *lili* alakban emlékezik a hangjára és szintén hangutánzónak tartja — Lakatos nézetét nem ismerve — a nevét. Ezt azonban nem tartja őseinek, finnugor eredetűnek. Miután népünk csapatban látta őket, így szokta meg: *lilik*, és akkor is így emlegeti, amikor csak egyet akar belőlük megnevezni. Egyébként így nevezte a nagykunsági nép is.³³

A vadludak ősszel húznak át a szegedi, alföldi tájon. Viselkedésükből népünk időjárásra következtet. Ha rossz, hideg idő várható, akkor alacsonyan, délnek repülnek. Ha magasban, vagy éjszaka történik a vonulásuk, akkor jó idő lesz. Ha tél végén észak felé vonulnak, akkor már nemsokára tavaszodik.

A *vadkácsa* (*Anas platyrhynchos*) máig ismeretes. Egyik fajtájának (*Anas querquedula*) Lakatos és Kovács János³⁴ szerint *trifkó* neve is járta. „Trifkol, csiukol a Tisza mentén a trifkónak nevezett kis vadkacsafaj.” Egyik apró, fekete fajtájának Nátly József *sótra* nevét is hallotta.

A *varnyú* alakban emlegetett varjúnak régi népünk több fajtáját tartotta számon.

²⁷ Uo. 84. Vö. még *Beretzky P.*, Tavaszai gojzerezés. Délmagyarország 1937, 110. sz.

²⁸ *Cserzy M.*, Vasárnap délután. Szeged 1921, 15.

²⁹ *Lakatos K.*, Tiszamenti madárnevek. Természet 1897, 6. sz. Vö. még Szegedi Sztóár I. 691.

³⁰ Természeti és vadászképek. 124.

³¹ Természeti és vadászképek 8.

³² *Dugonics A.*, Jolánka, Etelkának leánya. I. Posony-Pest 1803, 24.

³³ *Mészöly G.*, Uralaltáji szó-c a lili vagy lilik madárnév? Népünk és Nyelvünk 1929, 292, 1930, 125. Vö. még *Gyórfy I.*, Nagykunsági krónika. Karcag 1922, 29.

³⁴ *Kovács J.*, Szeged és népe. Szeged 1901, 43.

A kálvinista varjúnak nálunk *ködmenös varnyú* a neve. Tömörkény szójegyzékében fordul elő a *szürkevarnyú* (*Corvus cornix*). A már említett bakcsónak más neve *vakvarnyú*.

A varjú kártékony madár, amelyet rendszeresen irtani szoktak. Így a régi sövényházi uradalom 1945 előtt gyerekeket fogadott napszámra, hogy a magas fákon, főleg a *rezula* néven emlegetett néhány holdas erdőcskékben levő varjufészkekből a tojást szedjék ki és törjék össze. A múlt század derekán elszaporodott varjak irtására alakult alsóvárosi népkört tréfásan *varnyúkaszinó* néven is emlegették.

A *kölökvarnyú*, sövényháziak ajkán *varnyúfiú* leveise különösen tápláló.

A varjú a szegedi szőlőshagyományba is belekerült. A fiú kövesse csak apja mesettségét: *varnyúnak varnyú a fia*. A megkínált vendég-gyereket így biztatják a kenyérvésvésre: *a mi kenyereünk kakastéjjé, varnyúvajjá van ám sütve!*

A ragadozó *vércse* (*Falco tinnunculus*) más sövényházi neve *tilinkómadár*. „Pallavicini őrgróf juhászától hallottam,³⁵ hogy a nyárfásban vijjogó vércse *tilinkózik*, miértis juhásznylven *tilinkómadár* a neve. Azt is mondják, hogy a vércse *nyivik*, meg hogy *vércseg*, ha nótázó kedvében van.”

Máig ismeretes a *vízibika* (*Botaurus stellaris*), továbbá a *vízityúk* (*Gallinula chloropus*) neve.

A vízimadarak díszes, kitűzésre szolgáló tolla, továbbá húsa, tojása mellett tudunk egyéb használatáról is.

Nevezetes madár volt a *gödény* (*Pelecanus crispus*), amely a példabeszédbe is belekerült. Máig mondják a jótorkú, nagyokat ivó emberre: *annyit iszik, mint a gödény*. Erre a mohóságra utal a régi halásznóta is:

*Gödénymadár emönt, ritka lőtt a magja,
Ú vót a halaknak gyohontató papja.
Be nem tellött soha torkának a zsákja,
Olyan vót, mint a pap telhetetlen zsákja.*

A gödények csakugyan nagy *halcsiszárok* voltak. „Már a módjuk is — írja³⁶ Lakatos — amely szerint halászni szoktak, elárulja nem közönséges halászmesteri képességüket. Nagy félkört alkotnak a vízen, s az annak két végén levő vezérhajtók gyorsan úsznak előre, szárnyaikkal csapkodva a vizet, hogy ekként kis térre hajtsák össze a menekülő halakat. Ott aztán a hihetlenségig kitátott csőrüket a vízbe dugva, roppant zacskóikat zsákháló gyanánt használják.”

Lakatos még egy régi vőfélyrigmust is idéz:

*A gödénynek nevét talán hallottátok,
Hogy ez ritka madár, azt is jól tudjátok.
Túzok, vadlúd, kácsa ime néznek reátok,
Vízityúk is lassan sántikál hozzátok.*

A gödény sóprúszerűen egybekötött tollait a régi szegedi gazdasszonyok a gyúrás közben szétszóródott liszt, asztali morzsa összesöpprésére használták. Öblös állzsákjából dohányzacskó készült. Nagy csőrét halászkunyhók ajtajára, csónak orrára szögezték. Mindezeknek nyilván mágikus, oltalmazó célzatuk is volt, amelyet föltétlenül a középkor egyházi szimbolikája ihletett. Tudjuk, hogy a fiókáit önnön testével tápláló gödény, más nevén pelikán, régi Krisztus-jelkép.

³⁵ Természeti és vadászati képek 18.

³⁶ Vadászati és madarászati emlékeimből 74. Vö. még uő., A híros pelikán madárról. Szegedi Napló 1911, 306. sz. *Beretz P.*, Pelikánvadászat a szegedi Fehértón. Délmagyarország 1937, 70. sz.

A sas húsát tudtukra nem élték, de tollával a süveget sűrűn díszítették. A *sasláb* sokszor szolgált gyertyatartóul. Szárnyait kapukra szegezték. Ennek a díszítés másodlagos készsége mellett, eredetileg nyilván elriasztó hivatása volt: a bejárat körül ólálkodó gonoszok távoltartására irányult. Ismerve azonban János evangélista archaikus szegedi kultuszát, gonoszúzó szerepét, azt is föltételezhetjük, hogy a hagyományt az egyházi szimbólika, a sassal jelképezett János alakja is befolyásolta.

Tápén, tanyán imitt-amott még most is láthatjuk, hogy a tisztaszoba tükrének sarkába tűzve *pávatoll* látható; Ismeretes, hogy a tükörhöz minden népnél számos hiedelem, főleg rontó képzet fűződik. Eredeti célzata szerint a pávatoll nyilván nemcsak díszített, hanem oltalmazta is, aki belenézett. Tudjuk, hogy a középkor képerendszerében a páva a sérthetetlenséget, halhatatlanságot jelképezi.³⁷

Talán nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy a felsorolt hiedelmekben a híres középkori *Physiologus*³⁸, misztikus természetrajz parasztivá honosodott töredékei csilannak föl.

A Tisza szabályozása és ármentesítése után sem hal el az évszázados pákászahagyomány. E primitív, gyűjtögető foglalkozásnak egyes ágai, munkakörei mintegy mellékkereset, esetleg háziipar gyanánt olykor máig tartják magukat. Ilyenek a *madarászat*, ennek is egyik különleges ága, a *galambászkodás*. Ilyen a tápai *gyékényszövés*, továbbá a *nádvágás*, *kosárfonás*, *piócaszedés*, *székfűvirág* gyűjtése. Miután a pákászélet történeti néprajzáról előbb már szó esett, itt a legutolsó évszázad jelenségeit, csökevényeit, illetőleg fejleményeit tekintjük csak át.

A madarászat a századfordulón még eléggé tartotta magát. Legértékesebb forrásunk Cserzy Mihály, aki életképszerűen örökítette meg³⁹ a korabeli madarászok szegedi világát:

„Őszi hajnal. Két ember, vállukon zsák. Megérkezve kibontják a zsákot, és kivesszik belőle az apró, négyszögletes kalickákat, melyekben csíz, szokottabb nevén *csízik* (*Chrysomitris spinus*), stiglinc (*Carduelis carduelis*), öregek ajkán *tiglinc*, Kisiratoson *tiglinó*, és *vörösbögy* (*Erithacus rubecula*) csapkod. Madarászok ők, akik ilyenkor napszám híján ezzel foglalkoznak.

A kalickák előkerülvén a zsákokból, hozzáfog a két ember a mesterséghez. Az első dolog a *lépfák* fölállítása. Ezt is tudni kell, mint mindent az életben, mert a léppel való madárfogásnak ez a tulajdonképpeni alapja. A stiglinc ritkás, átlátszó bokorra szeret leszállani, a csíz ellenben sűrű cirokseprű-alakút kedvel. Ez okból a lépfákat is az ő kedvük szerint kell összeszerkeszteni. Levágott fűzfaágakat köt együvé és erősít le a földbe az ember, melyek ha esetleg régiek és fonnyadtak, akkor friss gallyakkal föleleveníti őket. Az ágakat azután arányosan elvagdossa és elhelyezi rajtuk a *makk* névvel illetett, 3—4 cm hosszú podvábélű (bodza, juhar, tányéricsa) vékony cserjeágakat. Ezeket az ágra tűzi föl az ember olyképpen, hogy a másik végükre ráalkalmazhassa a *spindli* néven emlegetett lépvesszőt.

Amint így elkészülnek a lépfák, a zsák aljáról, vagy a tarisznyából elővesznek az emberek néhány madarat: csízt, stiglincet, amelyek bizony már nem énekelnek, mivelhogy elmondták hattyúdalukat, és ezekkel fölékesítik a lépfákat, hogy könnyebben tévedésbe ejthessék az erre tévedő madarakat. Most még a *lépvessző* marad hátra. Ez meg cirokból vagy tamariskusfa vesszejéből kerül ki, mert ezek vékonyak és hajlósak, ami nagy előny, mert ha az ilyen belépezett vesszőre ráröppül a madár, meghajlik alatta, és a szárnya rácsapódik a lépre, amelyből egykönnyen bajos dolog kihúzni.

³⁷ Doering, O., Christliche Symbole. Freiburg im Breisgau 1933, 118.

³⁸ Horváth S., A Physiologus. Ethnographia 1921, 1.

³⁹ Cserzy M., Alföldi madarászok. Szegedi Híradó 1901, 54. sz.

A lépvessző 20—22 cm hosszú és egész csomóra való van most itt. Ez szintén lényeges. Olyan a vessző, mint a halfogó embernek a giliszta. A csomó pedig a lépbe van téve, mint a kender az áztatóba. A lépet viszont valamely kiérdemesült csizmaszárnak a darabjába burkolják, amit kettéhajtanak, hogy ne érjen semmihez...

A lép, ez a csodálatos ragadós eszköz, a tölgyfának betegsége: kinövés a korona között, mely sárgazöld bibircsökként támad a gallyakon, amit összeszednek a madarászok és ahhoz illő tudománnyal elkészítenek. Mossák, baltafokkal megtörik, azután olajjal összefőzik, és addig kavarrják, amíg nem pattog. Ekkor bekerül az összehajtott csizmaszár közé.

A madarak szárnyáról azután hamuval letisztítják a ragadós lépet és megnézik. Boldogok, ha hímet fognak. Zsákba rakják őket. A nőtényt a madarászat végén eleresztik.

A lépvesszőket felújítják, a madártolltól megtisztítják és kezdődik az egész előlről. Két-három falkát is kivárnak. A zsákok megtelnek, különösen több napos eső után, amikor a madarak eléheznek és rajokban indulnak élelemért. Foghatnak 40—50 darabot is, különösen a *hüpp* néven is emlegetett vörösbegyét, amely rendkívül együgyű madár. Elég egy hüvely vöröspaprikát feltűzni a lépfára, hogy törbecsalja vele az ember. Gyakorlott madarász lebújik a lépfa mellé, füttyszóval *hüppög* neki és jön ész nélkül a vesztére. Ez biztos fogás. Értéke azonban csekély: a hím 20—25 krajcár. Ezt is inkább babonás hitből veszi a nép. Ugyanis azt tartja, ha orbáncos beteg fölé helyeznek vörösbegyét, akkor ez a betegséget magábaszívja és elpusztul a beteg ellenben fölépül. A hiedelem tudunkra már nem él.

A madár-lépezésnek még egy szemtanúját, a botanikus Györffy Istvánt idézzük.⁴⁰

A Boszorkányszigetről délre egy tisztáson „fűzfavesszőkből összetakolt gunyhó, előtte apró kalickába kitett tengelicek, csízek és két lépfa.” Az egyik „négy-öt fűzből összekötött, fent kosárszerű fonadékkal koronázva, alul levéltelenek a vesszők, csupán fent képeznek a zöld leveles gallyak sűrűs fonadékot. Oldalába tetejébe lépvesszőket tett a madárkedvelők kedvét kereső madarász. Erre egy-két elég rosszul kitömött csízet tűzött ki. A másik lépfa is körülbelül 2 m magas, de mindössze két erősen leritkított és letűzött fűz, szintén lépvesszőkkel csalinak rajta a kitűzött tengelice. A fonadékos lépfával csízeket fognak. A ritka lépfa a stiglinec veszedelmére van kitéve.

A lépet dorozsmaiaktól veszik, éppen úgy mint a galambászok. A lépet rákenik egy csizmaszár darabra, amelyben a vékony lépvesszőket megforgatják és a lépfára tűzik, beszúrnak. Mivel a szél kifújja, frissíteni kell minden órában”.

Hallottunk az *álló* néven emlegetett madarászszekőrről is. Ez olyan földbe szúrható horgas fa, amelynek felső végén kampó is van. Erre könnyen ráilleszthetők a csalétkül szolgáló drótkalitkák, amelyekben a *hívó*- tehát a madár van. Az állókat lépfákkal szúrják körül. A kalitkákat nem a földre teszik, hanem mindig az állóra akasztják, nehogy valami földi állat a madarakhoz férközzék.

Sok baj van a madarak nevelésével: tisztán tartani, homokról, fürdővízről gondoskodni. A madarak egymástól tanulnak énekelni, de tanítani is kell őket.

Tömörkény egyik elbeszélésében⁴¹ egy öreg szegedi hajóslegényről szól, aki „amikor télen be van fagyva a mesterség, madarakat tanít fűtyülni. Feketerigókat. Ha van rá vevő, eladja. De van neki egy rigója olyan, hogy azt eddig semmi áron senkinek oda nem adta. Annak híre van, az nyáron át a hajóban szokott fűtyülni. Rettenző módon érti a fűtyülést s bármerre, akár a Dunán, akár a Tiszán úszik a hajó, min-

⁴⁰ Györffy I., A lépfa. Aquila 1929/30, 2.

⁴¹ Tömörkény I., Ne engedjük a madarat. Budapest 1911, 11.

den vizenjáró tudja, hogy amely hajón a feketerigó ilyen borzasztó szépen füttyül, ott, ugyanazon hajón tartózkodik Porkoláb Ignác öreg hajóslegény”.

Tavasszal a zöld búzatáblák között történt a *fürjözés, fűrözés*, vagyis a fürj-fogás. A fürjet nemcsak a hangjáért, hanem a húsáért is vadászták.

A fürjözés leginkább a *fürhívó* segítségével történt. Ez nem más, mint bőrből készített zacskó, amelyet lófarokkal töltöttek ki. Felső végére pulyka lábszárcsontjából vagy ónból készített síp került. A megbúvó madarász a zacskót mutató és nagy ujjja közé fogja, ráüt. Így utánozza a fürj hangját, közben természetesen a sípba is belefúj. Tápén két eltérő hangú sípot is használnak. A hímek vakon siettek a hang után, azonban a már előre kikészített zöldre festett háló alá kerültek.

A vadlibát Lakatos szerint⁴² régebben sárgarépával és szemes eledellel körül-szórt *vastúr* segítségével fogták. Arra is emlékezett, hogy pusztai parasztpuskások a leszálló vadlúdfalkát kukoricaszárral, vagy hasonlóval jól megrakott talicskát tolvá közelítették meg.

A *csapó* nyers tökből készített cinkecsapda.⁴³ A tök felső részét lemetszették csapatónak és felpöckölték. A tök belsejébe vékony kereszttecskét szúrtak, amelynek végét cérnaszállal kötötték a felpöckölt részhez. Ha a cinke rálépett a keresztbe tett fára, ez megbillent és a fedő tökrész ráborult a madárra.

A *cserény* ma már csak a galambászok körében használatos.

Népünk még a századfordulón is szerette a háznál a madarat, „Rendesen vagy egy fürj szokott *pitypalattynolni, verni* — írja⁴⁴ Kovács János — vagy egy stiglinc, cinöge, csízik, vagy kendőrice csacsogni, énekölni. Ritkábban a rigó füttyülni, a *rütyü*, azaz zöldsármány és a vörösbögye meg a pinty, pintyőke ugrándozi”. Ehhez hozzávehetjük még a gilicét, vadgalambot is. A kanári népünk szélesebb köreiben nem tudott elterjedni, kedvelté válni.

Mindezekből kitűnik, hogy a madárféle a szegedi népnek évszázadokon át nemcsak passziója, tápláléka, hanem szerényebb mértékben kenyérkereseti forrása is volt. Bertrandon de la Brocquière útinaplójában (1433) jelenik meg először a szegedi *madárpiac* előttünk. A múlt századból Lakatos Károly mellett jellemzi Cserzy Mihály⁴⁵ és Csényi Gyula⁴⁶ is. Egyértelműen azt írják, hogy a Víz előtt a Széchenyi téren, a *vízház*⁴⁷ mellett állott. „Ott találkoztak — írja Csényi — a madarászok, galambászok, kalitkacsinálók, meg a vadászok és agarászok is.” Viszont Cserzy így emlékezik: „Pár év előtt még rendes madárpiac volt idebent a Városban. Galambászok és madárfogók típusai verődtek ide együvé, és ki kendőbe kötve, ki pedig kalickában árulta a maga portékáját. Ma zsebből árul a madarász és jár házról-házra a fürge jószágokkal.”

Végül be kell számolnunk egy különös szegedi diákegyesületről is. A múlt század hatvanas éveiben a szegedi diákok — írja a visszaemlékező Csényi Gyula — *szabadság* jeligével egyesületet alapítottak, melynek az volt a célja, hogy a madárpiacra összevásárolt éneklőmadarokat hatalmas kalickába gyűjtsék. Majd átvitték az újszegedi ligetbe, és szabadon bocsájtották őket. Közben Róth Endre (később Szögedi Endre helybeli zeneszerző) iskolatársuk *Szabadság* dalát énekelték el. Nem vették észre, hogy egyik piarista tanáruk is követte őket. A végén ő is kérte az egyesületbe való fölvételét.

⁴² Vadászati és madarászati emlékeimből 312, 314.

⁴³ Kovács J. 252.

⁴⁴ Kovács J. 251.

⁴⁵ Alföldi madarászok.

⁴⁶ Csényi Gy., Madarászokról. Szegedi Híradó 1922, 121. sz.

⁴⁷ Szegedi Szótár II, 679.

A madárpiac évszázados hagyományának utolsó nyomait napjainkban a *galambpiac* őrzi.

A szegedi célszörű szögényembőr ismerete a vízenjárók és madarászok madár-tudománya mellett még számos más fajtára is kiterjed: meg tudja nevezni őket, és sajátos hiedelmeket, szólásokat fűz hozzájuk.

Ismert nálunk is a *borozdabillőgető* (*Motacilla alba*), a *büdösbanka* (*Upupa epops*), másként *bankamadár*, a *csóka* (*Coloeus monedula*), másként *öregpap*, a *fogoly* (*Perdix perdix*), a *fülemüle* (*Luscinia*), az *ökörszöm* (*Troglodytes traglodites*), *pinty*, *pintyőke* (*Fringilla coelebs*), *pipicske* (*Galerida cristata*). Hangja: *Szűrt vögyé! Szürkankó!*

A *bibic* (*Vanellus vanellus*) a helyi monda szerint is jellegzetes *búvik-búvik* hangjával árulta el az üldözött Jézust, aki megátkozta, hogy fára ne tudjon fészket rakni. Ezért van, hogy földön költ. A soha körülírása: *bibicök napján*. Az olyan földnek, amely csak nádat terem, ószentiváni tréfás neve: *bibickocogó*.

A *cinke*, másként *cinöge* (*Parus*) Tömörkény hallomása szerint tud *télül* és *nyáru*l fütyülni.⁴⁸ Magyarszentmártoni találóskérdés: *vót a világon egy cinöge. Annak vót háromszázhatvanhat tojása. Olyanok mind mint egy huszonnégy akós hordó. Annak a haját még fejszével se lehetött szétverni*. Megfejtése: a cinege a világ nagysága, a tojás az esztendő, a hordó a nap huszonnégy órája. Nem lehet szétverni, mert az óra száma nem lehet kevesebb.⁴⁹

A függőcinke neve *fügemadár*. Egy tiszahegyesei nóta⁵⁰ szerint

*Fügemadár olyan drága,
Selyömgypajbubul a háza,
Fészket rakott a faágra.*

Fészke a *fügefészök*, amelyet valamikor szoptatós asszony fájós mellére szoktak tenni.

A *haris*, *harismadár* (*Crex crex*) zajos természetéről híres. Dugonics példabeszéde: *ökröt szarván, harist szaván*⁵¹ egyik terjáni nótába⁵² is belekerült:

*Árokiparton szól a harismadár,
Nem süt többet énrám a meleg nyár,
Mer én pörgekalapot viselök,
Pirosbarna szép kislányt szeretök.*

A *holló* (*Corvus corax*), más tréfás nevén *zsidópap* a szegedi népdalokban is szomorúság, gyász kifejezője. Amikor holló száll keresztül a házon és *karrog*, vagyis károg, akkor meghal a családból valaki. A szegedi tájon is járja: *ritka, mint a fehér holló*. Dugonics szerint a gézengúz, akasztófavirág tréfás neve: *hollók eledele*⁵³. Ha a szakmabeliek egymás között marakodnak is, a kívülállókkal szemben összetartanak: *holló a hollónak nem vágja ki a szömit*. Kíváncsi valamire: *kilesi, mint dorozsmai embőr a hollót*. Emberünk egyszer azt hallotta, hogy a holló száz évig él. Mire ő: *no ezt kilessük*.

A *juhászka* (*Charadrius alexandrinus*), másként *guruló*, *csirkesnyeff* főleg a

⁴⁸ Tömörkény I., A Szent Mihály a jégben. Budapest 1957, 313.

⁴⁹ EA. 2801. Kálmány L.

⁵⁰ Kálmány L., Szeged népe. II. Arad 1882, 183.

⁵¹ Dugonics A., Etelka. I. Posony-Pest 1805, 395.

⁵² Szeged Népe III, 29.

⁵³ Etelka II, 100.

Fehértó mentén él. Ott szeret lenni, ahol a birka legel, mert a jószágtól felhajtott bogarakat elkapkodja.

A kakukk (*Cuculus canorus*) az Úristentől a legszebb ruhát kérte, nem elégedett meg a magáéval. Erre büntetésből az *ördögтарéjt* kapta. Azóta szomorúan kakukkol, mert átok alatt van.⁵⁴

Ha tavasszal először halod a kakukkszót, annyi esztendeig élsz, ahányat meg tudsz olvasni. Ha a beteg tavasszal meghallja a kakukkszót, akkor abban az esztendőben nem hal meg.

A *mátyásmadár* (*Garrulus glandarius*), másként *szajkó* Tömörkény szerint hajdani fogadósok kedvelt madara volt, amelyet emberi szóra is megtanítottak. A belépő vendéget rendszeren *betyár* kiáltással üdvözölte.⁵⁵

Ezzel kapcsolatos Cserzy Mihálynak egy mondai színezetű története.⁵⁶ *Egy Szegedre vándorolt idegen fogadósról azt rebesgették, hogy dúsgazdag marhakereskedő vendégének elemelte 40 ezer forintját, az ügyre azonban nem derült bizonyosság. A fogadás később szerzett magának egy mátyásmadarat. Minden örömét ennek a csacsozásában lelte. Szolgálóleányának szigorúan meghagyta, hogy a madárért életével felel. Ez hamarosan és váratlanul el is pusztult. A halálra rémült lányt a fogadás arculütötte: ijedtében összeesett és azonnal meghalt. A holttestet titokban a Tiszába dobta. Valahol Martonos alatt vetette ki a víz. A dolog nem derült ki, öngyilkosságra gyanakodtak, a fogadósok azonban állandóan a fülébe csegett a madár szava: betyár. Ez annyira felbolygatta, hogy a szorongásokba hamarosan maga is belepusztult.*

A *nádiveréb* (*Acrocephalus arundinaceus*) tápai hangutánzója: két kés, három nyárs, három kaszás, hat vellás. Buta: okos mint a nádiveréb.

Nyeffentyű néven emlegeti népünk a sárszalonkát (*gallinago*).

A *pacsirta* (*Alauda arvensis*) népünknek is kedves madara. Hangját fölfelé szálltában ez a régi szőregi mondóka utánozza: *fölviszöm, fölviszöm, fölviszöm baltikámat Boldogasszonyhon. Boldogasszonyhon fölviszöm, fölviszöm.* Csakhogy szegényke nem bírja fölvinni, amit leereszkedőben be is vall: *elejtöttem*⁵⁷. Én is vagyok azért valaki: *engöm sē a pacsirta kötött.*

Régi hiedelem szerint Szuzsanna napjára (febr. 19.) már megszólal a pacsirta, hogy a közeledő tavaszt jelentse.

A *rigó* (*Oriolus oriolus*) szolgabíró madara, mert mindig annak a tisztességét dicséri. Ezt énekli: *huncut a bíró.* Valamikor én is voltam valaki: *neköm is füttyentött valamikor a sárgarigó.*

Tömörkény nyomán már említettük, itt még további idézzük, hogy az ő idejében még akadtak olyan célszerű szőgedi szögény embörök, akik ráérő idejükben madarakat tanítottak még szebben fütyülni.⁵⁸ Így egy hajóslegény rigót szoktatott: „*a tagvakkot fújja, a közönséges marsot fújja. Le tudja híjni a kaszárnyaárestáncokat. A generálmarsot fújja, mög a capistrángot fújja*” — dicséri a novella egyik alakja, egy nekilelkessült vízenjáró, és egy tiszaparti kiskocsmában meg akarja akadályozni, hogy a rigót egy hajóvontató szerb ember vásárolja meg, mert hajóslegény gazdája megszorult: „ilyen csúfság régön nem esött mög a Városon.”

A *seregély* (*Sturnus calandra*) népünk nyelvén *serege, serögje, seregje*, a szőlőhegyek vendége. Elriasztása külön tudomány volt.⁵⁹

⁵⁴ Kálmány L., Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban. Szeged 1893, 48.

⁵⁵ Tömörkény I., Hajnali sötétben. Budapest 1958, 415.

⁵⁶ Cserzy M., Régi világból. Szeged 1919, 27.

⁵⁷ Kálmány L., Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. Budapest 1885, 13.

⁵⁸ Ne engedjük a madarat 3.

⁵⁹ Rónasági csodák 201. Vö. még Szegedi Szótár II, 401.

A *sordély* (*Emberiza miliaria*) szegedi ajkakon *surdé, csordé, sodrómadár*.

A *szarka* (*Pica*) nevet összetételekben más madarakra is szívesen alkalmazza a szegedi nép: *bábaszarka*, másként *szőriszarka* (*Lanius minor*), *szarkagábor* (*Lanius excubitor*) Fehértón a *székiszarka* (*Himantopus himantopus*). Ez utóbbinak más neve *karólabú snyeff*.

Szegeden is közismert szólás: *sokat akar a szarka, nem bírja a farka*. Aki a szükségét végzi, a tápaiak szerint: *szarkát fog*. A hitvány föld olyan, hogy *a szarka is éhön veszne rajta*. Az ilyen föld Öszentivánban *szarkamart föld*.

A *szarka csörög*. Dugonics a fecsegésre ezt mondja: *pipere-szarka-csörgések és darálások*⁶⁰. Ha szarka száll a háztetőre, vendéget jelent. Ez arról jön, amerre a farkával billent. Ha valaki két dolgot szeretne egyszerre, de tétováz közöttük, akkor Tápén ezt mondják neki: *kettős lössz a szarkafészök*.

A *túzok* (*Otis tarda*) már alig látható, pulyka nagyságú madár. Alakjából érthető meg a már Dugonictól is idézett példabeszéd: *jobb a máj veréb, mint a holnap i túzok*, vagyis többet ér az, ami van, mint amit csak remélni lehet.

A *vércse* (*Falco tinnunculus*) ragadozó madár, a csirke, galamb ellensége. Innen névmágiás tápai *pétör* megnevezése. Említettük, hogy Lakatos Károly juhászoktól *tilinkómadár* nevét is hallotta. Vörös tollazatához hasonló színű lóra szokták mondani: *vércse, vércseszörű*.

A víziélet évszázadokon át egészen a folyószabályozásig jelentős mértékben járult hozzá a szegedi táj ételkultúrájához is, és az idők folyamán a szegedi konyhának változatosságot, sajátos ízeket, különleges készítési módokat biztosított.

Nézzük is azokat a nyersanyagokat, amelyek a pákász szorgoskodása révén kerültek a régi szegediek asztalára.

A pákászt nagy szegénysége rákényszerítette az önellátó életre. Természetesen a piacra is jutott abból, amit összegyűjtögetett. Így a vadmadarak húsa és tojása mellett evett és árusított halat, csíkot. Nyilván az ő feladata volt régebben a teknősbéka fogása is. Semmi nyoma, hogy népünk ette volna, az úri rendnek azonban kedvenc eledele volt. Az 1726. évi tanácsi jegyzőkönyvben olvassuk: *N. Város számára Teknős békáért 3 fl.* A tanács szívesen küldte pozsonyi és bécsi uraknak, hogy Szeged ügyeit és érdekeit kedvezőbben, gyorsabban intézzék. Az 1827. évi hivatalos városi ártarifában olvassuk, hogy piaci helypénz gyanánt fizetendő: *Egy zsák Tekenős békától, melly árulásra kitétetik Váltó Tzédulában 3 kr.*

A pákász kelepcebén fogta a nyulat, gyűjtötte a sulymot, nádgumót, gyékényböngyölét, gyökérgumót, amelyeket megtörve, liszt gyanánt is elhasznált. Ínséges időkben erre más szegényszerű ember is rákényszerült. Mindebből természetesen eladásra, esetleg cserére is jutott.

Mint előbb is mondtuk, a pákászok gyűjtötték a vízimadarak tojását, amelyet a piacon szívesen vásároltak tőlük. A gyűjtésbe egyébként vízmenti gyerekek is bekapcsolódtak. Mái élő hagyomány szerint a *dárévöcsök*, másként *daré, bujár* (*Podiceps cristatus*), *száresa* (*Fulica atra*), továbbá a *zöldfejű kácsa* (*Anas boschas*) tojásával sült ünnepi kalács páratlanul jóízű volt. Rántottának a bíbictojást kedvelték. Szívesen kaptak azonban vadliba-, vadkacsatojásan is.

Annak a pákásznak, aki főleg csíkokat fogott, *csíkos, csíkász* volt a neve. A csík (*Cobitis fossilis*) öreg tanyaiak ajkán *halsík*, különleges halfajta volt, amelyet népünk káposztába főzve fogyasztott.

A pákászok másik nagy felekezetéhez tartozó *madarász* a piacot bőségesen el látta vízimadarakkal is, amelyeket a szegedi szakácskönyv szerint igen változatosan

⁶⁰ Etelka I, 319.

tudtak elkészíteni. Mindez már a múlté. A vízimadár valamikor egyébként a legolcsóbb népeledek közé tartozott. Megúnásig ették. Régebbi följegyzések szerint ez annyira ment, hogy a cseléd fölmondta a szolgálatot, ha szüntelenül madárhús került az asztalra. A koldusok alamizsnául akárhányszor egy-egy vadkacsát, sneffet kaptak. Az ilyen házat azonban olykor el is kerülték, mert maguk is elteltek vele.

Tágabb értelemben még a gyűjtögető pákászlet körébe vonható a *rákászás*, *ráksződés* is.

Adataink sajnos, nagyon szűkösek, bár értékesek.

„Még az én gyerekkoromban — írja⁶¹ Tömörkény — a Város alatt tele volt a Tisza rákkal, míg ma aranyért sem találni benne ezen a tájon... Annak előtte annyi volt, hogy aki egy kis rákcsípéstől nem féltette az ujjait, puszta kézzel foghatta. A gyerekek végig hasalt a tutajok szélső gerendáin, fölgyűrte karján az inget és a vízben a gerendák alá tapogatózott a kezével. Ott mindig talált rákot, előhúzta, játszott vele egy darabig, aztán megint a vízbe dobta, mert úgyszólván alig volt értéke.

A régi szegedi vár omladékos, mohos falai beszolgáltak a Tisza vizébe és csak nagy nyári apadások alkalmával látszott meg igazán, hogy mennyire bent vannak ezek a romok a mederben. Alighanem azok a nagy omladékok voltak az egész nagy rákcsalád lakásai és nagyon tele lehetett vele a parti fenék, mert szokott gyermekmulatásaink közé tartozott, hogy játékból halásztuk... Hazulról hozta az ember hozzá a brácsát. Ez volt a fogóeszköz. Otthon az udvar valamelyik sarkában, az egymásra hányt ócskavasak között talált az „ember” valamely kisebb hordóabroncsot, azt a cukorsüvegről maradt madzaggal hálóra befonta és tartózsineget kötött rá olyképp, mint az a sárkánynál szokás. Ez is elmúlik már, mert nagyon sok a telefondrótt. A brácsa hálója közepére nagy parti szitakötőt kötött azután az „ember” vagy dongólegyet, vagy dögölt durbincset, amely száz számra hevert az időben a parton, vagy békát... A brácsa aztán a madzagon leereszkedett a fürdőházi hídról s nem telt bele sok idő. már újból föl lehetett húzni. Volt rajta rák, olykor sok. Voltak köztük terhes nagyállatok, olyan színűek, mint a kékagyal; ezeket az óriásokat akkor vasrák néven tisztelték.

Kovács János írja,⁶² hogy *ráklevés* főtt belőle. Az egész Tisza meredélyes partja telve volt rákkal. Csak úgy csemegének pirosra főzve, hatalmas nagy tálakban százával került a legszegényebb néphez is az asztalára.

Élő emberrel már nem találkozunk, aki a rákszedésre, rákevésre még emlékeznek. Így aztán csak ezekből a régi följegyzésekből merítettünk. Hogy azonban itt igen ősi hagyományról van szó, azt az 1522. évi tizedjegyzék *Rákos* családneve is föltétlenül tanúsítja. Dugonics András ezt a kapzsi embert jellemző példabeszédet örökítette meg: *a rákban faggyút kerestet.*⁶³ A szegedi népnyelv is használja a hirte len zavarában elpiruló emberre: *vörös lőtt, mint a rák.*

A rák gyomrában található kékesfehér, lencseszerű anyag volt a *rákszöm*. Ha szembe hullott valami, akkor rákszemet dugtak a szemhéj alá, hogy így biztosabban kivessék.⁶⁴ Ez igen régi szegedi orvosság, mert *rákkeő* néven már az *Alsóvárosi Glosszák* is megörökítette⁶⁵ 1510 táján: *raak eov*, vagyis 'capillus qui invenitur in capite cancri.'

A pákászokodás, vízi gyűjtögetés szinte napjainkig élő maradványa a *piócasződés*,

⁶¹ Tömörkény I., Vizenjárók és kétkezi munkások. Szeged 1902, 77.

⁶² Kovács J. 201.

⁶³ Etelka II, 34.

⁶⁴ Kovács J. 388.

⁶⁵ Bálint S., Alsóvárosi Glosszák. Egy szegedi nyelvemlék. Magyar Nyelv 1961.

amelyet az alábbiakban *Grynaeus* Tamás gondos anyaggyűjtésén épült dolgozata⁶⁶ nyomán mutatunk be.

A *pióca*, elavulóban levő nevén *nadály*, a szegedi táj népi orvosló gyakorlatában is köpölyözésre szolgált. Öregek úgy tartják, hogy legjobb a csikos hátú, zöld hasú pióca, amely főleg a *csatak* néven emlegetett, sással, kákvál teli zsombékban található. A *lópióca*, másként *vadpióca* nem alkalmas orvoslásra, csak horgászásra.

Piócaszedéssel a folyószabályozás óta leginkább szegénysorsú dorozsmai asszonyok foglalkoztak, akik régebben messzibb vidékekre is elvitték és ott árusították Tréfásan emlegetik, hogy a fölfedezésre induló Kolumbusz Kristófnak már útjába akadtak az Amerikából visszatérő dorozsmai *pióca*kufák. Ismeretes, hogy a magyar pióca már a múlt század elején jelentős szerepet játszott a nyugat-európai orvosló gyakorlatban is, azonban a környéken csak Makóról van adatunk arra, hogy a kereskedelem is foglalkozott pióca-exporttal.

A pióca ősszel sárba bújik, ott telik ki. Csak május elején tűnik elő, amikor a béka is megszólal. A tiszta vizet nem kedveli, csak a csatakot, amelybe a jószág is belejár. A piócaszedő asszony derűs időben gázol bele a vízbe, amelyet bottal is verdes, *csörget*. A pióca a mozgásra, hangra feljön, és belecsíp, majd ráragad a piócaszedő lábára, az egészséges vért azonban nem szereti. A felbukkanó piócsakat a víz széléről azután bot végére erősített tézstaszúróval fogdossák ki. Az eszköz alkalmi neve *piócaszűdő*. A kifogott pióca zacskóba kerül. Előfordul, hogy egy alkalommal több száz piócsat is fognak. Máskor kevesebb a zsákmány.

Pióca nagy számmal él a dorozsmai *Lápastóban*, továbbá az *Öregtiszában*, Röszeke alatt.

A piócsat nagy uborkásüvegben tartják. Nyáron háromszor, télen egyszer kell naponként friss, de nem hideg vizet önteni bele. Az üveget nem szabad bedugni, csak lekötni, mert különben a pióca megfullad. A piacra vizes zacskóban viszik. Itt befőttes üvegből szokták orvosi füvekkel, széksóval együtt árulni.

A beteg tagot először vizes ruhával tisztára kell törölni, mert a pióca kényes természetű, így nem szereti az izzadság szagát. Pohár fenekére kevéske vizet kell önteni, és ebbe rakni a piócsat, azután fordítani rá a fájó részre. Ha teleszívja magát a rossz, alvadt vérrel, akkor magától is leesik. Ha letépi, akkor a csípés-okozta sebhely jobban fáj.

DIE EHEMALIGEN KLEINFISCHER, JÄGER UND VOGELSTELLER AUF DEN SZEGEDER SUMPFWIESEN

von

Sándor Bálint

Vor der Regulierung der Theiss (in den letzten Jahrzehnten des XIX. Jahrhunderts) waren die Kleinfischer, Jäger und Vogler eigenartige Gestalten des Lebens in den Sumpfwiesen um Szeged. Die drei, bereits erloschenen Erwerbszweige, die schwer voneinander abzusondern sind, gehörten zur Sammeltätigkeit der Leute der Inundationsräume.

Die Kleinfischer und Jäger dieser Gegend lebten in den Überschwemmungsgebieten, auf den Moorgründen der Theiss und sammelten Zunder zum Feuerentfachen, *páklya* (die kolbenförmige Frucht Rohrkolbens) sowie als auch als Kleiderputz begehrte Kranich- und Reiherfedern, Vogelei, Blutegel, Heilkräuter zusammen. — Zu den Eigentümlichkeiten der damaligen Szegeder Küche zählte die Zubereitung des Wassergeflügels: die Leute der Sumpfwiesen stellten Schlingen

⁶⁶ *Grynaeus T., Nadály és nadályosok. Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 26 (1962). Uő. *Gyógynövényárusok Szeged piacain. Uo.* (1964). Vö. még Szegedi Szótár II, 308.

auch für Wildenten, Wasserhühnern und Krähen. Sie fingen sogar Schildkröten, schnitten Rohrkolben und Rohrschilf. Eigenartige Geräte ermöglichten ihnen Fischotter, Füchse und Wölfe in die Falle zu locken. Ihre Hütten waren in den Sumpfwiesen errichtet und sie streiften die Gewässer in ihren Kähnen kreuz und quer. Sie waren die Wegweiser der Herrschaften bei Jagd in den Szege-der Sumpfwiesen.

Das Vogelstellen war eher ein Nebenberuf. Die Vogler fingen mit ihren sinnvoll ausgeheckten Geräten meistens Singvögel (Zeisige, Stieglitze, Wachteln, Rotkehlchen). Die Singvögel wurden später auf dem Markt feilgeboten. Im alten Szeged hat es auch einen besonderen Vogelmarkt gegeben.

Der Verfasser führt zum Abschluss ihren althergebrachten Namen nach — samt den mit ihnen verknüpften Aberglauben — jene Vögel auf, die der einstigen Bevölkerung von Szeged vertraut waren.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI EMLÉKEK SZEGED MŰLTJÁBÓL

INCZEFI GÉZA

(Szeged, Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék)

Szeged ma művelődésünk egyik központja. A város kulturális, gazdasági és egészségügyi intézményei, szervezetei teszik lehetővé, hogy művelt emberhez méltó életet éljünk. De mai kultúránk igazi értékelői akkor leszünk, ha a múlttal megismerkedünk, és a régi életet a maival összehasonlítjuk. Szeged múltjából sok részletre rávilágít a levéltár gazdag gyűjteménye. Más irányú kutatásaim közben kerültek ott a kezembe olyan iratok, amelyek a múlt egy-egy jellegzetes pillanatát örökítik meg. Ezek bővítik vagy kiegészítik eddigi ismereteinket városunkról, ezért közlök itt belőlük egy csokorra valót.

A XIX. század első évtizedei nem állanak tőlünk nagyon távol, de ebben az időben városunkban még kevés jele van a mai kulturált életnek. Az utcákat por és sár borítja, a közlekedés esős időben a kátyúk, gödrök miatt lehetetlenné válik. Ezért történik meg 1830-ban gyakran, hogy a budai postakocsi nem tud bejönni a városba, hanem a határban kell megállnia. Az utasok az 1—2 km-es utat gyalog teszik meg házukig, a postamesternek meg a határba kell kihordania a csomagokat, leveleket (SzL. Tanácsi iratok, a továbbiakban Ti. 1830). A vásárok megtartását is gyakran gátolja a nagy sár. Deszkákat kell az utak mentén végigfektetni, hogy a vásárosok portékája el ne merüljön. A mostoha körülményeket még tetézi az is, hogy betegség tizedeli a lakosságot. Aki életben marad, gyakran haláláig viseli betegsége nyomát. A levéltár régi irataiban gyakran olvashatunk ilyen személyleírásokat: „Az Asszony fiatal, és a pofáján közel a szeméhez pokol var hely (bőrbetegség) vagon”. A pestis is ritkítja a lakosság sorait, majd újabb veszedelemként a himlő szedi áldozatait. 1830 körül elrendelik a himlőoltást (SzL. Ti. 1830), de a lakosság egy része idegenkedik, bizalmatlankodik, sokszor nem akar, meg nem is tud áldozni a költséges oltásra. Különbőféle betegségek pusztítják a jószágot is, majd meg a tűz egész városrészeket tesz hajléktalanná. Mindezekben felül pedig mindig ott lebeg a árvíz veszedelme a város felett.

És ez a nagy kiterjedésű város este teljes sötétségbe burkolózik, mert nem világítanak az utcákon. Még a kocsmák falára is csak akkor függesztenek ki lámpát, ha benn mulatság folyik. 1830-ban aztán néhány jó szándékú ember saját elhatározásából a világítás mellett háza díszítését is célozva lámpásokat kezd kiakasztani a kapujára. Ezek a gyér fények a mai *közvilágítás ősei* Szegeden. Ekkor a város vezetősége is felfigyel, és az egyéni vállalkozás kiszélesítésére gondol. Ezért először számba veszik a kigyulladt lámpákat. Az év augusztus 14-én már egy városi hivatalnok jelenti, hogy „a mai napig 27 lámpások égnek [és az emberek] az önkényes fel állításhoz... huzamosan bocsájtkoznak”. Jelentésében arról is ír, mi volna a vezetőség sürgős tennivalója, ha a világosságot terjeszteni akarja: „a feő piartznak igen tágos voltja, az lspotáltul vezető úton lévő üres helyek, a városnak több épülettyei meg kíványják hogy közbe is a lámpást a város oszlopokra alkalmaztassa”. Tehát a széles utcákat

nem világítja meg kellőképpen a házak falára erősített lámpás, ezért ezeken kívül is sűríteni kell a lámpásokat oszlopokra helyezve. Az esti fényeket számba vevő névtelen hivatalnok tovább munkálkodik a város világítása érdekében, és azt jelenti, „... az Ispotáltul kezdve a piartzon, az Iskola utza a Buza piartz kivált és helyessen ki világosítani vagy 100 lámpás még kellene számunkra”. A város azonban csak a szervezést végzi, mert a költséget a világítók viselik. Ennek szervezettebbé tétele azonban megkívánna, hogy az eddiginél sűrűbben égjenek a lámpák a házak előtt, tehát mind többen csatlakozzanak a világítókhoz. De az emberek sokfélék, voltak, akik a költségek viselésétől vonakodtak, meg talán pénzük sem volt a világításra. De a hivatalnok erre is talál megoldást: „Olyan helyeken a hol ne talán a gazda nem akarna vagy nem bírna házára lámpást tsináltatni, ottan ... az utcát két oldalról fel kellene mérni, a szükséges lámpások számát [kiszámítani], annyinak árát ... bé fizettefni, külömben a rend meg tsorbul”. Ez az elgondolás úgy látszik rendezetté vált, a város vezetősége kötelezővé tette a lámpák kifüggesztését. Ebből pedig majdnem lámpaháború tört ki, mert sok aláírással „neheztelő írást” nyújtottak be a városhoz. ebben azt óhajtották, „hogy az éjjeli világításnak költségeit ne minnyájan, hanem egyedül azon utzabeliek [viseljék], mivel sokan és leg többen annak hasznát nem vehetik, nem is veszik” (SzL. Ti. 1830). De a jó kezdeményezés azért megette a hatását, és fény gyulladt ezután minden este a város utcáin.

Még ugyanabban az évben (1830-ban) elhatározta a tanács „a Városban az Uttzáknak megneveztetését .. a házaknak számmal való *billegezését* (jelölését), a fa-, a nád kéményeknek ki-irtatását”. Az intézkedés megokolása nagyon bölcs: „ezek nem tsak el-kerülhetetlen szükségesegek, sőt mind egyenessen a ... Város díszítésére, a Lakosoknak bátorságára, s így a köz jó előmozdítására” valók (SzL. Ti. 1830). Az utcák elnevezésén azt kell értenünk, hogy a város vezetősége maga választotta, tehát mesterségesen alkotott nevekkal kívánta megjelölni az utcákat bizonyára nemzetünk nagyjainak nevével. Az utcákat a lakosság előtte is névvel illette, mégpedig valamilyen jellegzetességéről (alakjáról, az utcában lakó személyről stb.) nevezte el. Most azonban a város vezetősége kívánja irányítani a névadást, és utcanév-táblák kifüggesztését határozza el. Ez tehát Szegeden a *mesterséges névadás első nyoma*, amely a mai napig uralkodó, és olykor a napi eseményekhez is túlságosan hozzátapad. A házaknak számmal való „billogozása” az állattartó lakosság sajátos szokincsből való; a házak számozását ugyanazzal a szóval (billegezés) nevezik meg, mint a lovak, marhák, juhok megjelölését.

A pislogó lámpák mellett a szellem fénye is kezdi terjeszteni a világosságot a városban. *Grün Orbán* állandó nyomdája már működik Szegeden a XIX. század eleje óta, és a kiadványok száma mindinkább szaporodik. Itt jelent meg többek között 1819-ben Dugonics András híres műve, a Magyar példabeszédek és jeles mondások. A helytartótanácsnak egy 1830. október 20-án kelt irata arról tudósít, hogy Szeged első nyomdása, Grün Orbán új, eddig ismeretlen kiadvánnyal gyarapította a szegedi nyomtatványokat. A mű: „Szél Sámuel, A Tiszta Szív, és annak jutalma, mellyet Hannyas Lídia Asszonynak Idősb Kováts Márton Úr élete párjának utolsó Tisztességtételének megadására egy halotti Tanításban elő adott” (SzL. Ti. 1830). Ez a nyomtatvány csak a maga korában szokásos halotti búcsúztató volt, de ismerete becses az első szegedi állandó nyomdában készült nyomtatványok sorának kiegészítése szempontjából. Kár, hogy a munkáról a címen kívül egyebet nem tudunk. A korabeli viszonyokra jellemző, hogy ennek a halotti búcsúztatónak a megjelenését is a cenzornak kellett engedélyezni, és az engedély megszerzését Grün Orbán elmulasztotta, vagy csak a formaságoknak nem tett eleget, mert egy latin nyelvű irat közli a tanáccsal, hogy Grün Orbán szegedi nyomdász a

könyvet cenzúrázó revizor nevét nem jelölte meg. Egyben figyelmezteti, hogy a jövőben „az érvényben levő szabályoknak megfelelően semmiképp ne mulassza el” (SzL. Ti. 1830).

A könyvnyomtatással szorosan összefügg a könyvek árusítása. Ennek kezdetéről egy tanácsi jelentésből tájékozódhatunk, amelyet a helytartótanács felszólítására készítettek 1835-ben (SzL. Ti. 1835—701-1300). Ebből a fontosabb részt közöljük: „e Város kebelében egy könyv nyomtató Műhelyen kívül több nincs, ezen cím alatt Grün Orbán örökő fei, melyet ugyan tsak Grün Orbán magának kiváltság mellett fzerzett, a boltjában ennek egyéb könyvek mind a mellyek ott nyomtattatnak, nem árultatnak, — továbbá vagon két könyv kötő műhely az egyik *Kibling Josef* helybéli vála fztott Polgárnak sajátja, ennek boltjában leg inkább oskolai és Imádságos könyvek mellyek többnyire Pe ftről, Eggenberger és Budáról azUnversitás műhelyeikből kerülnek ki, árultatnak, a másik *Kibling Ádámé* amannak fíjáié ... ennek boltjában Kalendárium Imádságos és kevés o fkolai könyveken kívül egyéb nem talál-tatik — végre vagon még *Vimmer* és *Lengenfelder* fűszeres kere fkedőknél könyv lerakodó hely, kiknek ugyan a könyv árulás nem me fsterségek, hanem t fupán t fak a meg rendelt könyveket fzolgáltatják kézhez ...” De ekkor már jelentkezik az állandó könyvkereskedés szükségének igénye, és erre vállalkozó is akad, aki a tanácstól könyvkereskedés létesítésére kér engedélyt ezzel a megokolással: „meg kívánnának Városunk környül ménnyei egy rendes könyv kereskedést”.

Most pedig pillantsunk be egy régi szegedi házba, hadd lássuk, hogy egy szegedi polgár lakásában a kultúrának milyen tárgyai: könyvek, képek találhatóak. 1774-ben leltárba foglalták *Jankó János* szegedi szenátor összes ingóságait Babarczy Ferenc szenátor, Volford György bírós és Dugonics Ádám segédjegyző jelenlétében, és a hatalmas leltár a vallásos tárgyú képeken, könyveken kívül a következőket tartalmazza: Mátyás király képe, Attila képe, Szent István képe fekete pácolt rámában, a könyvek között említésre méltó egy olasz könyvecske, egy „Attila könyv” és egy „*Szegedinek nevezett*” könyv (SzL. Ti. 8. cs. 70. sz.). Arról azonban semmit sem lehet mondani, mi volt ez a szegedi könyv.

A reformkor emberének érdeklődése a magyar nyelv ügye, a magyarok eredete iránt sok bátor vállalkozás ösztönzője lett. Az őshazát kereső Csoma Sándor téves nyomon indult el, de tudományos munkájával nagy hírnevet szerzett hazájának. Ő már évek óta útban volt, amikor újabb vállalkozó kelt útra „a Magyarok régi Lakóhelyének” felkeresésére”. *Besse János* ógyallai származású utazó már 1790 óta járta a világot. Huzamos ideig Párizsban tartózkodott, ott 1813—16 között a *Mercure étrange* című folyóirat szerkesztője volt. Világjáró útjai mellett a magyarok őshazája foglalkoztatta, és 1829-ben elindult a Kaukázusba. Társaságában volt Humboldt Vilmos német tudós. Utazásáról francia nyelvű könyvben számolt be: „Utazás a Krímben, Kaukázusban, Georgiában, Örményországban, Kisázsziában és Konstantinápolyban 1829 és 1830-ban a magyar történelem érdekében. Párizs 1838”. Utazásait magyar nyelven is leírta a nádornak küldött jelentéseiben a Tudományos gyűjtemény 1829. és 1830. évfolyamaiban. Kőrösi Csoma Sándorhoz hasonlóan nagy érdeklődéssel foglalkozott a különféle nyelvekkel. Írt francia nyelven török nyelvtant, ehhez francia—magyar—török szótárt szerkesztett. Besse János útrakelése után a helytartótanács felhívással fordult a városokhoz, és az utazás kiadásaira támogatást kérte. Szeged városához az alábbi irat érkezett 1829. november 3-án: „Besse János Komárom Vármegyebéli Ó-Gyallai Birtokos számára, a ki Hazafiúi szeretettül lelkesítettén ... Ásiába, a Magyarok régi Lakhelyének felkeresésére utazását a Kaukázusi Tartományok felé vette, és ... Tudosításai szerint a kívánt helyre szerencsésen el érkezvén, vizsgálódásait, melyből a Honnyi Historiának nevezetes öreg-

bülését lehet reményleni, fáradhatatlan igyekezettel folytatta, uti költségei potlásául ajánlandó segedelmekre többeknek felszollittatását, és béveendő pénzeknek Tektes Pest vármegyéhez leendő által küldetését el rendelni kegyessen méltóztatik; azon esetre pedig hogy ha hasonló célbul a Napkeleti részekre elutazott Erdély országi *Körösi* nevezetű számára a Tudományos Gyűjteményi felszollításra valamely sum-mák ajánltattak volna, az illetén ajánlóktul ollyatén nyilatkoztatás vétessen: ha vallyon az általuk ugyan azon *Körösi*nek, a kinek *már hat esztendőök olta se híre, se hamva nem hallatszik*, úti költségekre ajánlott summa pénzeket említett Besse Jánosnak nem szánák é” (SzL. Ti. 1829). Szeged polgármestere, Szilber János 1830. március 27-én azt a választ küldi a helytartótanácsnak: „Honossaink hajdani lakhelyeinek kitapogatásában fáradozó, s már rendeltetése helyére érkezett ... Tudós Besse János úr számára kívántatott segedelmére ... a Város Thárából 20 f-tok ... és három választott Polgárok által Béró János úr által 2 f-kat, Netkovits Demeter úr által 2 f-tok, nem különben Kibling Josef úr 2 f-kat öszvessen 26 f-tokat ... nyugtatvány szerént le fizettek” (uo. 1830). Az öszze gyűlt 26 Ft nem volt jelenték-telen összeg, annyi volt az ára kb. egy akkor divatos vasalt kocsinak. Ezért nem túl-zás ebből arra következtetni, hogy Szeged város tanácsának vezetőiben már élt a reformkor emberének érdeklődése nyelvünk eredete, történelmünk iránt, és a tudománnyok anyagi támogatása elől sem zárkóztak el.

A múlt század első harmadának embere a magyar tudomány felépítésén fára-dozik. Modern történetírásunk alapjait rakják le azzal, hogy nem délibábos utakat keresnek, hanem „a hajdant fel világosító Ok Levelek”-re, tehát történelmi kút-főkre alapozzák ismereteiket. A múlt iránti tudományos érdeklődésre, oklevelekre alapozó helytörténet írásának megindulására 1830-ban van először adatunk Szeged-ről. Ekkor ugyanis „*Miskolczi István Csongrád vármegye Irnokja*” azzal a kéréssel fordul a városhoz, hogy a levéltár iratait rendelkezésére bocsássa abból a célból, hogy a vármegye történetét megírhasa: „Már közel három Esztendőök enyésztek el örök éjjeleken, a miolta hazafi törekedéseim oda tzelzattak, hogy némelly Iróinknak halhatatlan példájokra is ezen ... Vármegyének ... Történeti, fekvési és Idő szaki leírását kedvelt Hazámnak Oltárára ... áldozatom jeléül emelhessem, de mind jelenig nem lehettem szerentsés annyira, hogy ...elegendő Ok, és Jel Leveleket gyűjthettem volna az Ősz Századok Történeteinek felvilágosítására. Annál fogva ... merész va-gyok ... az eránt folyamodni, méltóztatson ... Írás Tárában lévő Adomány, Beik-tató, Oltalom, Felmentő, Szabadság, és némelly hasonló foglatatú, vagy pedig Török leveleket, a Boszorkányságról szóllo egy két Ítéleteket, Határ járásoknak, ezen ... Város régiebb, s újabb Tisztyeinek emlékezetesebb Férfhainak ... s ország gyűlési követeknek Jegyzékét, úgy máss egyéb a hajdant fel világosító Ok Leveleket ... másolatban egyedül tsak a kijelentett végre kiadatni” (uo. 1830). A városi tanács támogatta Miskolczit, és utasítására 1830. február 9-én *Pillich István* akkori levél-táros az alábbi jelentést küldi a levéltár állományáról: „az Boszorkányok úgy az határ járások eránt fent lévő Irományokat három köttetekben azon meg jegyzéssel bé mutatom hogy ezen ... Város régiebb s újabb Tisztyeinek ... az Ország Gyűlési követeknek Jegyzékét minthogy azok kivált a régiebb időkrül tsak a Jegyző köny-vekben lennének fel jegyezve ... fel nem terjesztem, azoknak meg szemlélése s le másoltatása a Leveles Thárban ... történhetne meg. Végtére az Adomány, Béik-tató, Oltalom ... úgy némelly hasonló foglatatú vagy pedig Török Levelek eránt a Belső Titkos Levéltárban lészen szükséges fürkészeseket tenni” (uo.). Az akkori levéltáros jelentéséből a levéltár gazdagságára lehet következtetni, de az értékes török iratok hollétéről már nem ad biztos felvilágosítást; lehetséges, hogy még akkor megvoltak a „titkos levéltár”-ban, ahogyan olvashatjuk. Miskolczi István kérése a

helytörténeti kutatás első jelentkezése Szegeden. Kár, hogy iparkodása a szándéknál megrekedt, és nem dolgozta fel az akkori gazdagabb szegedi levéltárat.

Az első szegedi színelőadásokat a gimnázium tanulói rendezték 1723-tól kezdve az iskolában, majd 1735-ben deszkaépületet emeltek az előadások céljára. 1800-ban új színházat épített a város, és ettől kezdve az ország nevezetes színészei sűrűn megfordulnak a városban, amint ismeretes. Még ugyanebben az évben Kelemen László társulata tart előadásokat. Gyakran szerepelnek itt a híres kolozsvári színészek. A szegedi közönségnek jó híre támad országszerte, így legünnepeltebb színészeink is szívesen keresik fel a várost. Néha egymással versengenek a társulatok Szegedért. 1830. március 18-án *P. Horváth Dániel* „fő Strázsa Mester az Országos Teatrális fő Biztosság Tagja” Kolozsvárról felhívással fordul Szeged városához, és ebben jelzi, hogy *Ujfalusi* és *Udvarhelyi* igazgatása alatt levő színészek készülnek Szegedre, és a város támogatását kéri. A felhívás egyebek mellett a színézet szervezésére és támogatására vonatkozó intézkedésről nyújt felvilágosítást: „Azon Haza fiúi kötelességemnél fogva, melly az ezen Nemes Haza Tekéntetes Státusai és Rengyei akkori Bizodalmból ered, a midőn a Tisztelt Státusok és Rendek az 1811-ki ország Gyűlésen a Nemzeti Játék Szín Fő Biztosságának Egyik tagjának ki nevezni méltóztattak, mindent elkövettem addigis, a mi ezen Nemzeti Interest elérésére tehetségemben állott. ... Nagy bizodalommal és tisztelettel bátor vagyok a Tektes Polgár Mester úrnak, és a ... Tanácsnak az ezen Nemzeti Várasunkból a közelebb jövő április fogytán innen ki induló Nagy Theatrális Társaságnak azon Részét, melynek Igazgatói *Ujfalusi* és *Udvarhelyi* Szín Jádzők lésznek, oly kérelemmel ajánlani, hogy ezeknek az ezen nyárára ottan téendő Theatrális elő adásokat ... meg engedni és meghatározni méltóztasson” (uo.). A város szívesen fogadta neves színészeinket, amint ez az 1830. február hó 29-én tartott tanácsülés irataiból kitűnik. Kár, hogy az előadásokról, az előadott darabokról nem maradt fenn feljegyzés.

A hivatalos iratokban nem találunk feljegyzést arról, hogy az egyszerű szegedi nép részt vehetett-e régen a színház előadásain, de biztosan állíthatjuk, hogy a belépőjegyek árát nem az ő keresetükhöz mérték. Ezért számukra főleg a tánc és a zene nyújtott szórakozást. Ezekben az iratokban a szegény nép életéről, szórakozásáról kevés szó esik. Csak az adózók, porciózók, közmunkák listáján találkozunk a halászok, pásztorok, szolgák és más szegény emberek nevével. Ezért egy-egy ritka adat annál becsebbnek mondható. Tudjuk, hogy a házaknál összejött a fiatalság, és hamar táncra perdült, de ezeket a „kurta bálakat” a múlt század közepén szigorúan tiltották, mert a „közerkölcsiséget” rontották. Inkább a kocsmákban engedélyezték a táncot, de ott sem volt zavartalan a multságuk. Erről olvashatunk egy 1750 körüli időből származó iratban, amelyben a „policáj-kommiszáriusok” arról panaszkodnak, hogy a kocsmákban tartott bálak sok gondot okoznak nekik. Panaszukban emellett néhány értékes adatot nyújtanak e multságokra vonatkozóan: „Mint hogy a Farsangi Napok következnek, és a kórtsmák nem hogy fogynának, hanem bőven szaporodnak, majd mind ez szokásban vagyon, hogy a leg alábbvaló, és leg Tzodarabb Kórtsmában is a *Lámpást ki függesztvén*, ha ámbár *Duda szónál* is, még is *Bálat tartanak*, mivel a mellett az Privilegium mellett, rögvelig Devernyézhetnek, az Illyen Helyeken pedig leg inkább a Szólga, Szólgálók, Kocsisok, Béresek és más Gyülevész Nép szokott meg akadni, számtalan rendetlen tselekedeteket követni, és az által Gazdáiknak Előljároioknak unalmas sok bajt, és hátramarádást Szörzeni” (SzL. Ti. 1750 k.). A mulatás itt tehát dudaszó mellett folyt, és a kifüggesztett lámpás mellett reggelig tarthatott. Ez volt a hivatalos jele annak, hogy benn engedélyezett tánc van. Úgy látszik, hogy a duda már lenézett hangszer kezdett lenni ebben az időben nyilvános helyen, a város kocsmájában. Ez inkább már csak a szegények hangszere

ebben az időben. — Egy 1760-ból származó iratból arról értesülünk, hogy a *hegedűsök* nagyon keresett muzsikusok Szegeden meg a vidéken tartott multságokon, és a kontárokkal szemben jogaikat is igyekeznek megvédeni. Ebből az iratból egyben néhány korabeli szegedi hegedűs nevét is megismerhetjük: „némelly Déákok, úgy nem különben holmi jött s ment csavargók, nem gondolván musikálásunktól való portiózásunkat ... ide a Városra jönnek, és musikálásokat ideigh óráigh gyakorolván Kenyerünket és életünk táplálását el foglalják ... jelesül pedighlen egy *vitéz* nevű több valaha Déák társaival, ki 8, vagy 9. esztendőktül fogva imit, amott, de legh többet a városban csavarog, bizonyosan tudgyuk hogy sehol sem portioznak, nekünk pedighlen az városokrul, mint Temesvár, Zombor s más városok) nem szabad musikálnunk, hanem csuppán csak az oda való portiozó Lakosoknak ... mély alázatossággal instálunk, méltoztassék ebben is atyaj protectióját mutatni, és az olyan idegen jött ment csavargókat, úgy nem különben Déákokat, a kik sem nem portioznak, se Nemes Város Köz terheit nem viselik, más más városoknak szokása szerint is musikánk exercitiúmatul [gyakorlásától] megh inteni ... *Dunaj Ferencz, Boldizsár István* több portiozó Hegedűs társaival (SzL. Absque cons. 13/56). A kérvényt előterjesztő hegedűsök már adót fizetnek, porcióznak ebben az időben foglalkozásuk után. Ellenfeleik a félbe maradt diákok, akik színészkednek, tanítóskodnak meg muzsikusok is, ha rákényszerülnek. Egy régebbi, 1732-ből való iratból a szegedi muzsikusok névsorát még kiegészíthetjük; érdemes a nevüket megörökíteni: *Nadó Ádám* és fia, *Baki, Konkoly, Tápai, Hegedűs Jankó, Bakró, Zsiga, Bódi, Bánya Ferenc, Kozák, Győri, Cibak, András Istók* cigányok a nép mulattatói ebben az időben. (uo. szám nélk.).

A hegedűsökről Szegeden egy 1745-ből származó irat is említést tesz. Ez egyben arról is tájékoztat, milyen *játékokat* kedveltek ebben az időben. Néhány perbefogott személy jellemzéseként ezt olvashatjuk: „Bács vár megyei militaris Tisztekkal *kártyázzván, koczkázzván, kuglizván,* és bizonyos rossz Személyekhez magokat tsapván ... minden nap magokat hegedültetvén, egész egy holnapig dobtottak”. Úgy látszik, hogy a hatóságoknak nagyon rossz véleményük volt a kockajátékról, mert egy 1739-ből származó iratban az olvasható, hogy a kockások és a vásári tolvajok egy húron pendülnek (SzL. Ti. 1739. és 1745). Természetesen ezek már nem a szórakozást szolgálták foglalkozásukkal, hanem a könnyű pénzszerzésre törekedtek.

A nép régi életéről kevés adattal rendelkezünk, ezek is hiányosak és megbízhatatlanok. Éppen ezért minden olyan adat becses számunkra, amely életüket valamilyen oldalról megvilágítja.

KULTURGESCHICHTLICHE BEITRÄGE AUS DER VERGANGENHEIT VON SZEGED

von

Géza Incefi

Der Verfasser bringt aus dem alten Szegeder Leben zahlreiche Beiträge vor die Öffentlichkeit. Sein Material stammt aus den Dokumenten des Stadtarchivs. Aus diesen werden hiermit etliche hervorgehoben: die ersten Anfänge der öffentlichen Beleuchtung der Stadt bestand daraus, dass einige Bürger über die Tore ihrer Häuser Lampen ausgehängt hatten, die nicht allein als Leuchtkörper, sondern auch als Zierelemente gedacht waren. Damals — um 1830 — beginnt die Stadtverwaltung die Organisation der Beleuchtung auf den wichtigeren Strassen der Stadt. Aus derselben Zeit sind die Anfänge der Bezifferung der Häuser und der offiziellen Benennung der Gassen nachweisbar. Die Behörde selbst benennt die Gassen, und diese Namen wurden auf Tafeln ausgehängt. Gleichzeitig war in der Werkstatt des bekannten Szegediner Buchdruckers, Orban Grün, ein neues Werk erschienen, und daselbst hatte er seine eigenen Bücher feilgeboten. Daneben befassten sich die Buchbinder gleichfalls mit dem Verschleiss der aus Pest verschafften Bücher, die Spezereihändler hielten sogar bei Nachfrage Bücher in ihren Läden. Unser Interesse wird auch durch die Notizen von János Bese erweckt, die von der Unterstützung jener Reisenden, die nach der Urheimat forschten, berichten, sowie Beiträge, die vom Zustande des Archivs im vergangenen Jahrhundert, von den Vergnügungen des einfachen Volks und den ersten Musikanten einen Bericht erstatten.

GILITZE ISTVÁN NÉPKÖLTŐ ÉS AZ 1821-ES MAKÓI ÁRVÍZ

TÓTH FERENC

(Makó, József Attila Múzeum)

Makó a folyamszabályozás előtt közvetlenül a Maros partján terült el. A város kialakulásában és további fejlődésében a Marosnak mindvégig döntő szerepe volt. A folyó gazdasági virágzást, jólétet; áradások alkalmából pusztulást, nyomort hozott a helysége. A megrázó katasztrófákról hű képet festettek az itt élő népköltők.

Szirbik Miklós, a város első krónikása 1836-ban írt könyvében így emlékezik meg a parasztköltőkről: „Nagyon módiban van itt a' poétáskodás is, mely szerint sokan találkoznak a' kevésbé tanult emberek között is olyanok, a' kik minden nevezetes, víg, vagy szomorú, vagy nevetséges történetet, a' magok módjok szerint, versekbe szeretnek foglalni.”¹ Ilyen költők voltak Gilitze István és Hős József.

Gilitze neve teljesen összeforrt a gyászos emlékezetű 1821-es árvízzel, melynek során a Maros július 2-án előbb Apátfalvát és Csanádot önti el, majd a város alatt a csipkési és a szugolyi erdőnél tör utat magának. Ugyanezen a napon Kákásnál is keresztülszakítja a töltést. A Mikócsai és a Margitai ér gyorsan megtelik vízzel, az ár elmosza a dáli és a margitai hidat és elönti a Belsőnyomást meg a jángori rétet. A város belterületére ugyan még nem igen hatol be a víz, de Szirbik Miklós szavai szerint: „Nem lehet borzadás nélkül visszaemlékezni az egész éjjel hallott jajgatásra, sikoltásra.”² A gátszakadások ellenére tovább árad a Maros és július 3-án virradóra ellenállhatatlan erővel szakítja át a szentlőrinci töltés-szakaszt. Előbb a szőlőket önti el, majd a „város derekán” ront be a helységbe. 8—9 órára elborítja az egész várost.

Gilitzéék családi neve eredetileg Gerlicze volt. A költő nagyapja Gerlicze István, apjának névhasználatában viszont már megtalálható az átmeneti kettőség; a makói római katolikus egyház anyakönyvében egyszer Gerlicze, máskor Gilicze (Gilitze) változatban szerepel. E családnév az 1717-es összeírásban nem fordul elő. A 18. század közepére már több Gerlicze család él Makón, közöttük Gerlicze János, ki a bírói tisztelet is betölti. Nemcsak az idegenből idekerült család ver gyökeret Makón, a jövevény családnév is átformálódik a helyi nyelvjárás törvényei szerint.

A betelepülő id. Gerlicze István lehetett. A költő apja Gerlicze Mátyás jómódú sessios³ gazda volt, két jobbágyteleknyi földön gazdálkodott, a városban háza és mintegy 200 út szőlő tulajdonosa.⁴ 1766. július 23-án feleségül veszi Kalmár Annát. Házasságukból négy fiú (Mihály, József, István, Lőrinc) és egy leány (Borbála) születik. Fiait a vagyonból tökéletesen kielégíti: a két idősebbet nősülés alkalmából, a két fiatalabbat végrendeletileg.

¹ Szirbik M., Makó várossának közönséges és az abban levő reformata ekkle'siának különös leírása. Sajtó alá rendezte: Eperjesy Kálmán. Csanádvármegyei Könyvtár 6. Makó 1926. Makói Friss Újság Nyomda. 40 l.

² Szirbik i. m. 33 l.

³ 1 sessio = 56 iugerum; 1 iugerum = 1100 □ öl Szirbik i. m. 29 l.

⁴ Az út annyit mint sor, hossza változó.

Gilitze István 1785. július 4-én született. A makói római katolikus egyház bejegyzése szerint születési adatai:

(Annus)	1785
Mensis	julii
Dies	4-ta
Nomen Infantis	Stephanum
Parentum	Mathia Gilitze et Anna Kalmár conjugum
Levantibus	Stephano Zsigmond
Sub Nro Domus	997
Baptizavit	Reverende domine (Georgius) Erdélyi

1785. Mensis Julii Dies 4ta Nomen Infantis Stephanum Parentum Mathia Gilitze et Anna Kalmár conjugum Levavit Sub Nro Domus 997. ¹⁷⁸²

Gilitze István születési adatai

Versében erről maga is megemlékezik:

Irtak ezer hét száz nyoltzvan ötödikben
 A'mikor születtem orozslány jegyiben,
 Harmintz hat esztendős éppen akkor voltam,
 A'mikor Makónak veszedelmét láttam.

Két hónappal apja halála után önállósul, feleségül veszi a 18 éves Katona Teréziát. Házasságukból gyermek nem születik, fogadott fiuk Virág Ferenc. Vagyoni helyzetéről végrendeletében ez áll: „Vagyon más fél fertály Szállás földem, a Városon Igaz Mihály és K. Kis István szomszédságában egy házam, Négy lovam, Vasas kotsim, egy fias Tehenem, egyéb Házi Eszközeim.”⁵

Gilitze István

Gilitze István aláírása egy nappal halála előtt

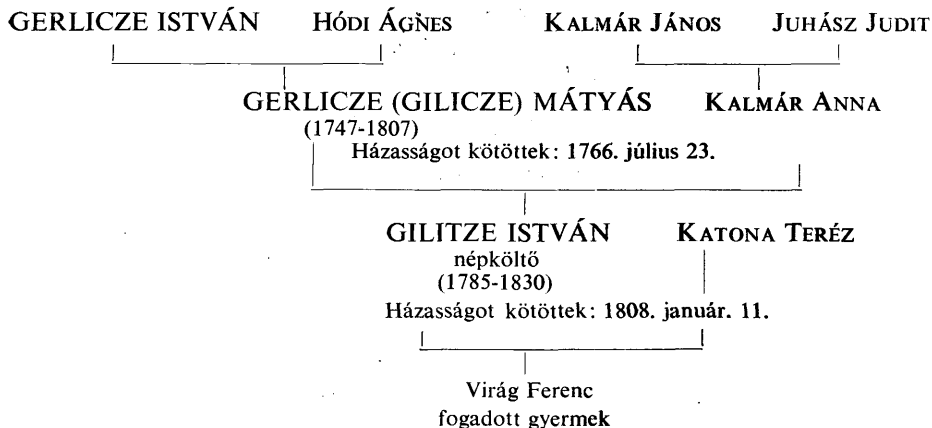
⁵ 1. 3. sz. függelék.

Az árvizet egy évtizeddel sem éli túl, 1830. július 22-én hal meg 45 éves korában.

Pag. 66 1830						
Anni	Mens	Dies	Defunctus vel Defuncta	Aetas	Provisio	Sepeliens
1830	Julius	22	Stephanus Gilitze relictæ uxore Theresia Katona	46	Omnibus sacramentis provisus	P. Sebastianus Capellanus

Anyakönyvi bejegyzés Gilitze haláláról Anni: 1830; Mensis: Julius; Dies: 22; Defunctus vel Defuncta: Stephanus Gilitze: relictæ uxore: Theresia Katona; Aetas: 46 Annorum; Provisio: Omnibus ssmtis (=sacramentis) provisus; Sepeliens: P. Sebastianus Capellanus.

Családfájuk az alábbiakban tekinthető át:

Gilitze István egyműves szerző. P. Makó városának víz által való pusztulásáról címmel jelent meg az 1821-es árvízről szóló egyetlen műve.

A szerző írástudó parasztember, aki papírra vetve fogalmazza meg mondani-valóját:

*Koránt sem Poéta, hanem Paraszt írás,
Engedelmet kérek errül, hogy ha hibás;
Hogy édes hazámat érte ezen romlás,
Én együgyű Paraszt irtam ezt és nem más.*

*Mert hogy ha valaki akarja meg tudni,
Egy Paraszt létire ki tudta ezt írni,
Igazságom mellet meg akarok állni,
Azért bátorodom nevem alá írni:*

P. M A K Ó
VÁROSSÁNAK
VIZ ÁLTAL
V A L Ó
PUSZTULÁSÁRÓL.

S Z E G E D E N .

Nyomt. Grün Orbán betűivel

1 8 2 1 .

Gilitze verses könyvének címlapja

Nemcsak az alkotás folyamatában, de a mű terjesztésében is átmenetet képvisel a népköltészet és műköltszet között. A vers megírásakor nem szóbeli hagyományozásra gondol, hanem írásbeli, nyomdai terjesztésre. Ez csendül ki az elbeszélő költemény első sorából:

*Valaki rá tekint ezen írásomra
Fordítsa szemeit Makó várossára
Édes hazám Makó de gyászba borultál!
Számptalan károkat víz miatt vallottál.*

Az 1821-es árvíz egyik leghitelesebb leírását találjuk meg Gilitze költeményében:

*Szent Lőrincz tájékán ki ezt elsőbb látta,
Életire kiki tsak a' halált várta,
Le rogyott házait jaj szóval siratta,
Sok udvaron a' víz ölnél több vala.*

*De még Uj város is meg rémült végtére,
Mikor terjett a' víz Piatz környékire,
A' Zsidók házait rendre le aratta.
A' Kapitány házig el hatott nagy volta.*

*Főlséges Királyunk kassa sóházai
Ugy voltak a' víz közt mint a' hal bárkái;
Lápokra rakodtak utzáink lakosi,
A' sok le omlott ház elég bizonyági.*

*Kálvária utzája a'ki voltál ékes,
A' Marus viziben te is voltál részes
Kereszt útzáidon víz volt veszedelmes,
A' földből épült ház hijába volt ékes.*

*Belső és legkülsőbb városunk két szárnya
Nyisd meg ajakidat a' háláadásra
Mert a' nagy ár víznek nem lettél prédája
Hogy téged meg tartott az Úr erős karja.*

Nem mutatja be az egész várost, a szentlőrinci városrészeiről vagy a Bujákról még említést sem tesz. Az ő világa a mai Széchenyi és Beloiannisz utcák által határolt terület: a kapitány-ház, a zsidó utcák, a piac, a sóház, a Kálvária utca és annak kereszt utcái. Legtöbbet a Kálvária utca környékénél idézik. Ez érthető is, ugyanis a 86. szám alatti lakóháza a mai Beloiannisz u. 39. számú ház helyén állt. Verséből kitetszik, mintha az ő ékes lakóháza is megrongálódott volna.

Hogyan lehetséges az, hogy az az ember, aki rajongásig szereti szülőföldjét — versében két ízben is édes hazájának nevezi Makót —, az árvíz előtti időben nem vesz részt a partvédelmi munkában, melyen ugyancsak dolgozik „mintegy két hétig szüntelen rémülésben... a város népe, éjjel, nappal lárma harangok által zavartatván a töltés erősítésére.”⁶ Az árvíz idején, talán már előzőleg is, nem a városi lakásában tartózkodik, hanem az apjától örökölt szállásföldön dolgozik.

*Szorgalmatoskodtak már az aratáson;
Kin voltunk mezei külső szállásokon,
De oda is a' hirt hozták gyors postákon,
Jöjjünk haza, víz van majd egész városon.*

Hogy tanyaföldjük helyét megjelölhessük, tekintsük át Erdei Ferenc megfogalmazásában a Makó határában kialakult termelési övezeteket: „A Maros partján fekvő városi belterületet szőlős-, gyümölcsös- és veteményeskertek, valamint kenderföldek övezték. Ezek körül a belső legelők öve helyezkedett el, ahova a használati állatállományt hajtották ki napi legeltetésre. A következő övezetet alkották az „ugarföldek”; ez volt eredetileg a város szántóföldje, ahol nem épültek tanyák, hanem a városból

⁶ Szirbik i. m. 33 l.

Az 1821-es árvíz által feltételezeten elöntött terület. A térkép az 1960-as szintvonalas térkép alapján készült. Az esetleges torzulások a mesterséges feltöltésekkel adódnak. Topográfiai adatok: 1. vízszint, 2. földfelszín, 3. vízszint, 4. vízszint, 5. vízszint, 6. vízszint, 7. vízszint, 8. vízszint, 9. vízszint, 10. vízszint, 11. vízszint, 12. vízszint, 13. vízszint, 14. vízszint, 15. vízszint, 16. vízszint, 17. vízszint, 18. vízszint, 19. vízszint, 20. vízszint, 21. vízszint, 22. vízszint, 23. vízszint, 24. vízszint, 25. vízszint, 26. vízszint, 27. vízszint, 28. vízszint, 29. vízszint, 30. vízszint, 31. vízszint, 32. vízszint, 33. vízszint, 34. vízszint, 35. vízszint, 36. vízszint, 37. vízszint, 38. vízszint, 39. vízszint, 40. vízszint, 41. vízszint, 42. vízszint, 43. vízszint, 44. vízszint, 45. vízszint, 46. vízszint, 47. vízszint, 48. vízszint, 49. vízszint, 50. vízszint, 51. vízszint, 52. vízszint, 53. vízszint, 54. vízszint, 55. vízszint, 56. vízszint, 57. vízszint, 58. vízszint, 59. vízszint, 60. vízszint, 61. vízszint, 62. vízszint, 63. vízszint, 64. vízszint, 65. vízszint, 66. vízszint, 67. vízszint, 68. vízszint, 69. vízszint, 70. vízszint, 71. vízszint, 72. vízszint, 73. vízszint, 74. vízszint, 75. vízszint, 76. vízszint, 77. vízszint, 78. vízszint, 79. vízszint, 80. vízszint, 81. vízszint, 82. vízszint, 83. vízszint, 84. vízszint, 85. vízszint, 86. vízszint, 87. vízszint, 88. vízszint, 89. vízszint, 90. vízszint, 91. vízszint, 92. vízszint, 93. vízszint, 94. vízszint, 95. vízszint, 96. vízszint, 97. vízszint, 98. vízszint, 99. vízszint, 100. vízszint.

művelték e földeket, illetve rendszeresen ugarnak hagyva a belső legelőkkal együtt legeltettek rajta. Az „ugarföldeken” túl következtek a tanyaföldek, amelyeket a XVIII. és a XIX. század fordulóján osztottak ki, s ebben — a várostól 5—15 km-re eső — zónában települtek a tanyák, kezdetben időszakai megszállással, később tartósabb kintlakással. Végül a legtávolabbi zóna volt a „puszta”, a külső legelők öve, amelyen juhtartás és a rideg marhatartás folyt.”⁷

Gilitze Margita felől közelítette meg a várost:

*Mint a'kit ellenség valahonnan kerget,
Ugy jött a' sok kotsi mint a' sebes felleg;
De a' Margitai híd és töltéseket,
El vette a' nagy víz, jární nem lehetett.*

Margitát a külső szállásföldről az Igási úton lehetett megközelíteni, szállásföldje tehát Igáson volt.

A gátszakadás hírére „mint sebes felleg” rohannak haza, de Margitánál megtorpan a hosszú kocsisor.

*... a' víz partyánál
Sokan úgy állottunk, mint egy nagy bástyánál.”*

A megdöbbenést nemcsak a tengernyi víz látása okozza, de az is, hogy megjelennek a nehéz idők első vámszedői, akik csak azokat szállítják át a túlsó partra, akik fizetni tudnak.

*Hajón hordták által a'ki fizethett,
De hogy felinek is pénze nem lehetett,
A' ki a' hajóba bé nem eresztetett;
Könyves szemével város felé nézett.*

*Némellyek így szólván: átt úszok a' vízen,
A' szállásról jövök, nintsen nálam pénzem
Itt meg nem tudhatom hogy van a' tselédem
Él, avagy meg halt az én Feleségem.*

*A vakmerőségnek ülvén tsajkájára,
Négyen hogy átt úsznak a' víznek partyára;*

Ugyanezt a körülményt egy másik szemtanú, Szirbik Miklós a következőképpen írja le: „A' Városon kívül lévő Margitai, és Mikótsai erek is tele telvén, a' szántóföldeken dolgozók az itthon lévőkötől elszakasztattak. Azok veszedelemben forgó Kedveseikhez siettek, 's által hordásukra komp, és tsónakok rendeltettek: de minekelőtte ezek előállottak volna, sokan úszva, vagy lóháton a' víznek neki menvén: néhányan közszülök életeket veszítették.”⁸

Gilitze legfőbb költői hitvallása a megtörtént eseményekhez való ragaszkodás, mely romlatlan paraszti becsületességéből ered. A történelmi hűség tekintetében Tí-nódihoz mérhető. Erről a költemény végén így vall:

⁷ Erdei F., Makó város történeti pályája = Makó az első felszabadult magyar város. Szerk. Tamasi Mihály [Bp. 1969] 16 l.

⁸ Szirbik i. m. 33 l.

*Én Gilitze István a'ki is ezt irtam,
Makónak romlásán ugyan jelen voltam
Ne gondollya senki, hogy mástúl hallottam;
Hanem a'mit irtam szemeimmel láttam.*

Oly makacs következetességgel ragaszkodik e vezéreszméjéhez, hogy a költemény egyetlen olyan megállapítását, melyet személyesen nem élt át, — azt, hogy Szent-lőrinc felől a víz „ostrommal reánk jött” —, szükségesnek tartja megjegyezni: „ki ezt elsőbb látta”, vagyis mások elmondásából tudja. A történelmi tényekhez való ragaszkodása még az epizódszerű eseményekre is vonatkozik. A költeményben pl. beszél arról, hogy négy személy vakmerően nekivág a Margitai erek átúszásának.

*Kettő átt is úszott, de az is sokára,
Kettő a' leg mélyin jutott vég órára.*

*Egygyik Börtsök Imre, másik Tamási
Lettetek az ár víz gyászos áldozati
Egész nemzetetek e romlást sirati,
Tündöklő napjukat e' gyász bé boriti.*

A korabeli halotti anyakönyveket átnézve az 1821-es árvíznek valóban két áldozata van: a 26 esztendős Börtsök Imre és a 35 éves Tamasi János. Halálukról a Gilitze által is említettek körülmények bejegyzése is olvasható: *Aquis suffocatus penes Margita* (= „Vízbe fulladva a Margitánál”).

Mély valóságélményen alapul hazaérkezésekor az első személyekkel való találkozás. Szinte kárörvendő pillantást vet a sáros és csapzott fiatalokra, valamint a félelemtől reszkető urakra.

*Bodorgatott hajú kevély leányokat
Mezit láb, sárossan láthattunk sokakat,
Mivel nem huzhattak piros paputsokat,
Mert a' nagy víz mind el lepte az útzákat.*

*Tzifra' öltözetű fiatal legények
Olyanoká lettek mint a' jövevények;
Az Urak is, szinte valamint szegények,
A' nagy félelemtől meg nem menekedtek.*

A szállási ember konzervativizmusával elítéli a viseletben jelentkező új módit, pedig a tárgyilagos szemlélő — Szirbik Miklós — szavai szerint: „Általában azt lehet mondani a' fiatal fejr nép' öltözetéről: hogy az jó ízléssel való, tsinos, és magyáros.”⁹

Annak ellenére, hogy költőnk nem tartozik az éltesebb korúak közé (36 éves), életmódban, világfelfogásban, a társadalmi haladás tekintetében elmaradott szemléletű. Rosszallóan állapítja meg: „Most még a Paraszt is palotára vágyik.” Az akkori Makó társadalmi-gazdasági ellentéte feszül e megállapítás mögött. A szemtermelést folytató telkesgazdák konzervatív szemlélete áll szemben a belterjes kultúrát megteremteni igyekvő, feltörekvő kisparasztok és zsellérek újat kereső világával. Az itt meginduló gyors polgáriasodással szemben Gilitze még a maradiság talaján áll. Az árvizet Isten ostorának tekinti, „mert fertelmes vétkünk az egekig hatott.”

⁹ Szirbik i. m. 39 l.

*Nem méltó tsudára a' Makó romlása,
El áradt a' vétek mint Marus árja.
A' józan okosság hogy ha meg gondolja,
Végső veszélt várhat mint régen Sodoma.*

Tudja, hogy túlzott szemlélete miatt a világ fiai kinevetik, intő verseit tréfának ítélik, mégis mint egy Jónás vállalja a próféataságot.

A feudális hierarchia világában él, ismeri a regulát. A szűkölködők nevében előbb a főnótáriusnak,¹⁰ majd a „Vitse Ispány”-nak¹¹ és végül a szomszédos helységek lakóinak köszöni meg az árvíz alatt nyújtott segítséget.

*Makó vidékjei Faluk és Városok,
A'kik inséginkben kenyeret adatok,
Az egek Urától óltalmaztassatok,
Hogy illy gyászos felhő ne borúlyon rátok.*

Az adományokra Szirbik Miklós is hálásan gondol vissza: „Egy egész hétig lévén így vízzel elzárva a' Város, sokan — minden élelmeiktől megfosztva — éhségre jutottak volna, ha a' Vásárhelyiek, és Szegediek könyörületességéből, az élelmet a' szükségét szenvedők' számára, szekereken és hajókon nem hordották volna.”¹²

Gilitze műve még az árvíz évében nyomtatásban is megjelenik Grün Orbán szegedi tipográfus kiadásában¹³ valószínűleg a szerző kezdeményezésére és költségére. Grün Orbán a szedés előtt átjavíthatta a kéziratot, és változtatott a kirívó tájnyelvi sajátosságokon. Ilyen stilisztikai rontás tételezhető fel pl. a 21—22. sor végi rímeknél: végtire — környékire (helyesen végtire — környékire); 61—62. sornál: Tamási — áldozati (helyesen: Tamasi — áldozati)¹⁴ A kis nyolcadrét alakú 8 lapos könyvecske legfeljebb néhány száz példányban jelenhetett meg.¹⁵ Korunkra — tudomásunk szerint — egyetlen eredeti példány maradt fenn a szegedi Somogyi Könyvtár tulajdonában. Reizner János Makóról szóló monográfiájában modernizált helyesírásban szintén közreadja.¹⁶ Jelenleg folyamatban van egy facsimile kiadás sajtó alá szerkesztése.

E pcnyván terjesztett mű népszerű olvasmány lehetett, ugyanis mint egy kései históriás ének, sokakat érintő tragikus eseményről szól. Makón már az árvíz emléke is feledésbe merült, amikor Tápén a szájhagyomány még ismerte a Gilitze féle verset. Péczely Attila, a szegedi múzeum népzene kutatója Várnai Péterrel 1952-ben lejegyezte a vers szövegét és dallamát. Adatközlőjük a 68 éves özv. Nagy Mihályné volt, aki az „áriát” még apjától tanulta.

A szöveget Várnai Péter lejegyzése alapján közöljük:¹⁷

¹⁰ Csanád megye főjegyzője Nyéki Mihály.

¹¹ Csanád megye alispánja Návay János (1768—1822). *Barna János—Sümegehy Dezső*, Nemes családok Csanádvármegyében. Makó 1913. 146. l.

¹² *Szirbik* i. m. 33 l.

¹³ A szegedi nyomda kis kapacitású vidéki tipográfiák közé tartozott, mindössze két könyvsajtóval rendelkezett. Termékei: tankönyvek, kalendáriumok és vásári ponyvák. *Szabó F.*, A Grün nyomda és a szegedi sajtó történetéből (1801—1848) Magyar Könyvszemle 1970. okt.—dec. 86. évf. 4. sz. 343—349 l. *Szabó F.*, Könyvterjesztés és könyvkereskedelem Szegeden 1835-ben Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1966—67 I. 237—239 l.

¹⁴ Az áldozat neve a római katolikus egyház anyagkönyve szerint Tamasi János.

¹⁵ *Szabó F.*, Könyvterjesztés a könyvkereskedelem Szegeden 1835-ben. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1966—67. I. 238 l.

¹⁶ *Reizner J.*, Makó város története. Szeged 1892. 141—145 l.

¹⁷ *Várnai P.*, A makói árvíz nótája = Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára. Szerkesztette: Szabolcsi Bence és Bartha Dénes Bp. 1953. Akadémiai kiadó 293—294 l.

Szent Lőrinc tájékán ki ezt elsőbb látta,
Életére végít, csak a halált várta,
Leromlott házait jajszóval siratta,
Sok udvaron a víz ennél több is vala.

Kálvária ucca, aki voltál ékös
A Maros vizében tē is voltál részes,
Kérésztutcaídon víz volt veszedelmes,
A földből épült ház hiába volt ékös.

Kinn voltunk mezei külső szállásunkon,
De oda is a hírt hozták gyors póstákon,
De oda is a hírt hozták gyors póstákon:
Gyűjjünk haza, víz van az egész városon!

De a margitai hidak és töltések
Elvette jaz árvíz, jární nem lehetett,
Hajón hordták által, aki fizethetett,
De hogy felinek is pénze nem lehetett.

Aki a hajóba be nem eresztetett,
Könnyes szemeivel a város felé nézett.
Itt meg nem tudhatom, hogy van a cselédem,
Él-ē az, vagy meghalt az én feleségem?

Némüllek így szólván: átúszok a vizēn,
Az szállásról jövök, hát nincs nálam pénzēm.
Itt még nem tudhatom, hogy van a cselédem,
Él-ē az, vagy meghalt az én feleségem?

Kettő is átúszott, de az is sokára,
Kettő a legmélyén jutott végórára:
Égyik Börcsök Imre, a másik Tanacsin,
Lettek az árvíznek gyászos áldozati.

Bodorgatott hajú kevély leányokat
Meztláb, sárosan láthattunk sokakat,
Mivel nem húzhatták piros papucsukat,
Mert a nagy víz mind ellépte az utcákat.

Cifra öltözetű fiatal legények
Olyanokká lettek, mint a jövevények;
Az urak is szinte valamint szegények,
Olyanokká lettek, mint a jövevények.

Én Gilincze István, aki eztét irtam,
A Makó romlásán igēn jelēn voltam,
Ne gondolja sēnki, hogy mástól halottam,
Hanēn, amit irtam, szēmeimmel láttam.

Irtam ezernyolcszázötvenkilenc után
Amikor születtem Oroszlán jegyibe.
Tizenhat esztendő s éppen akkor voltam,
Mikor a Makónak veszedelmit láttam.¹⁷

A népi emlékezés 130 év távlatában az események törzsanyagát — az árvíz leírását és a költőre vonatkozó befejező részt — megtartotta, a feudális sallangoktól viszont teljesen megtisztította a verset. Az elvontabb és mesterkéltőbb részekről mit sem tud, a képszerű, szemléletes leírást, az eseményekről szóló epikus részt szinte maradéktalanul megőrzi. Tekintsük át az összehasonlítást szerkezeti egységeként:

Szakasz	Gilitze verse	Népi változat
1— 4. vsz.	A katasztrófa időpontja. Az emberi erő tehetetlen az árral szemben.	<i>Elhagyva</i>
5— 9. vsz.	Az árvíz belső pusztításának topográfiai leírása	<i>Rövidített formában átvéve</i>
10—18. vsz.	Az árvíz egy külső (margitai) epizódja	<i>Rövidített formában átvéve</i>
19—21. vsz.	Köszönet a szükölködőknek nyújtott segítségért	<i>Elhagyva</i>
23—29. vsz.	A pusztulás oka	<i>Elhagyva</i>
30—34. vsz.	A paraszti szerző önvallomása	<i>Jelentősen lerövidítve</i>

A fenti szöveghez Tápén énekelt dallam variánsai nem ismeretlenek népzenénkben.

A makói árvíz nótája.

Recit. parlando

Szeg. Muz. F. 105. Tápé. (Péczely)
özv. Nagy Mihályné, 68 é.

Szent Lő-rinc tá - je - kán ki ezt el - söbb lát - ta

É - le - té - re vé - git, csak a ha - lált vár - ta.

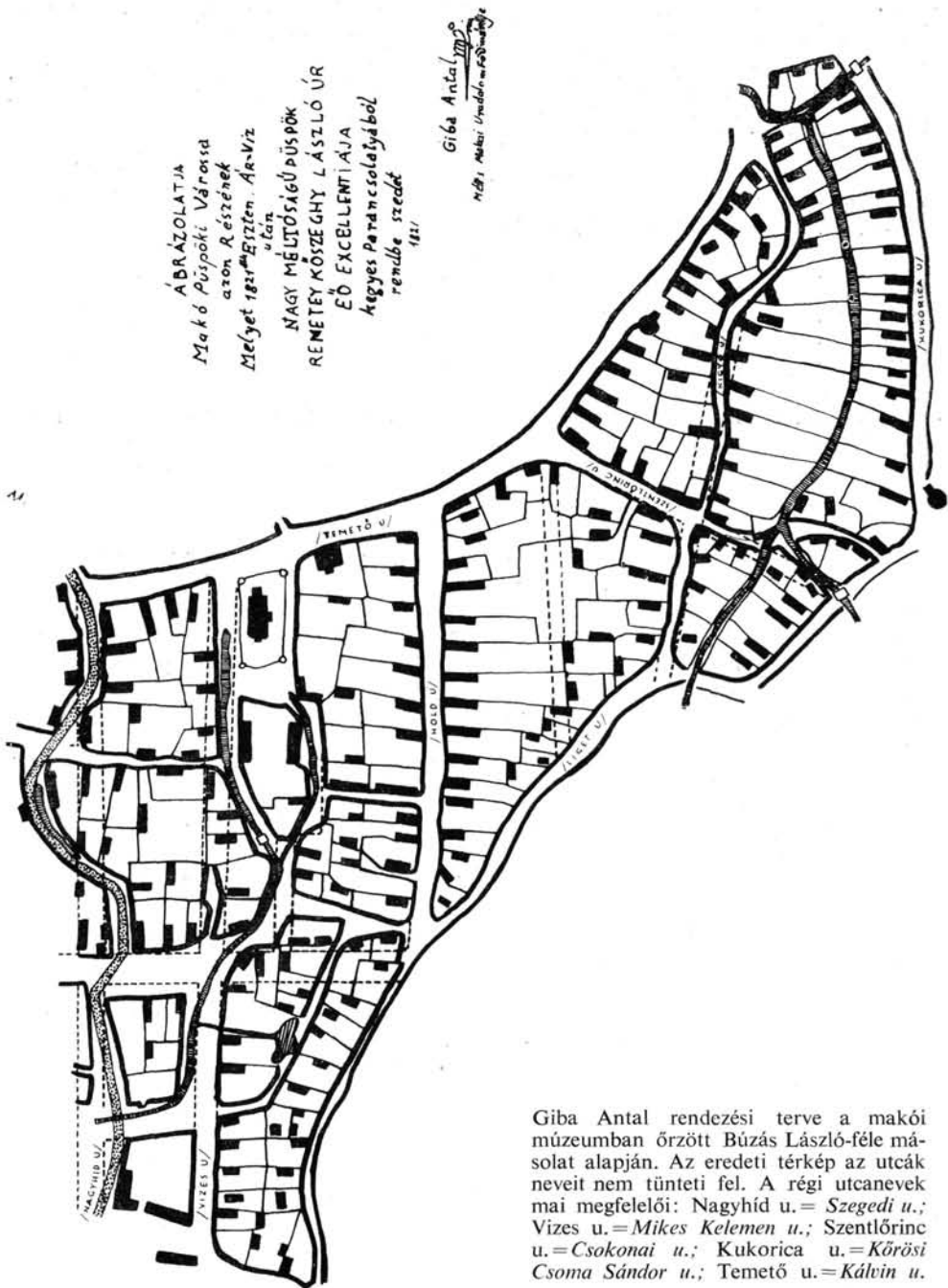
Le - rom - lott há - za - it jaj - szó - val si - rat - ta,

Sok ud - va - ron a víz en - nél több is va - la.

A makói árvíz nótája

Várnai Péter kutatásai nyomán tudjuk, hogy a makói árvíz-nótának dallamvariánsai között találjuk a recitáló 12-essé bővült egyik legszebb népdalunkat, a Virágok vetélkedését, az Ah, hol vagy magyarok... kezdetű Szent István éneket, balladánk közül a Báthori Kalára balladát.

„A tápéi dallam — írja Várnai Péter — tulajdonképpen teljes formája a Kodály által Nagyszalontán gyűjtött féldallamnak. Első soraik szinte hangról hangra azonosak, a szalontai ballada második sora pedig dallamunk lekopott változata. A nagy-

ÁBRÁZOLATJA
Makó Püspöki Városá-
azon Részének
Mélyet 1821^{ben} Ezzel. Árvíz
után
NAGY MÉRŐTŐSÉGŰ PÜSPÖK
REMETEY KÖZEGHY LÁSZLÓ ÚR
ÉS EXCELLENTIÁJA
kegyes Parancsolataiból
rendbe szedte
1811

Giba Antal
1891 Makói Város-rajz

Giba Antal rendezési terve a makói múzeumban őrzött Búzás László-féle másolat alapján. Az eredeti térkép az utcák neveit nem tünteti fel. A régi utcanevek mai megfelelői: Nagyhid u. = Szegedi u.; Vizes u. = Mikes Kelemen u.; Szentlőrinc u. = Csokonai u.; Kukorica u. = Körösi Csoma Sándor u.; Temető u. = Kálvin u.

szalontai és a tápéi változat ékesen bizonyítja az ősdallam eredetileg dús ornamentikájának fokozatos elkopását is, valamint az ornamentika megmerevedését: az ősdallam e² hangja még csak díszítés, az alföldiekben már dallamhang.”¹⁸

A dallam 18. századi német átvétel, amely azután annyira elterjedt és népszerűvé vált, hogy ma is az élő népdalkincsünkhöz tartozik. Várnai Péter nagyon találóan az epikus dallam egyik jellegzetes típusának tartja.

Maga a felező 12-es sor a magyar elbeszélő költészet egyik legjelentősebb versalakzata: 1525-től, Geszthy László énekétől napjainkig használatos. Két ősi hatos egybekapcsolásával jött létre. Legjelentősebb elbeszélő költeményeink (históriás énekek, János vitéz, Toldi) közismert versformája.¹⁹

Gilitzétől a lírai verselés távol állhatott, jellegzetesen epikus költői egyéniség. Ízes nyelve híven őrzi az akkori makói nyelvjárást, szóképei vizuális telítettségűek, szóhasználatban változatos (pl. a július hónapot egyszer Szent Jakab havának, máskor oroszlán jegyinek mondja), kedveli a p kezdőbetűs alliterációkat (a Paraszt is Palotára vágyik; Pompás Palotákat még sem építettek; korántsem Poéta, hanem Paraszt írás), stílusa világos és gördülékeny. Gilitzét fennmaradt egyetlen műve alapján gyakorlott, tehetséges költőnek tartjuk. Kultúrtörténeti szempontból is jelentős hely illeti meg Gilitze alkotását: ez az első sajtótermék, amely Makóról keletkezve nem vallásos tárgyat dolgoz fel.²⁰

Az 1821-es árvíz igen súlyos károkat okozott a városban. Gilitze szavai szerint: „Sok udvaron a víz ölnél több vala”. A mai gimnázium előtti és melletti sópajták „úgy voltak a víz közt, mint a hal bárkái”. Szirbik Miklós a víz magasságáról is közöl adatot: „A só Pajtában... fél ölnyinél feljebb ért a víz.”²¹ Meglepő, hogy a nagyarányú katasztrófa ellenére sem gondol senki a menekülésre, sőt a külterületen tartózkodók lóhalálában sietnek haza. Csupán a veszélyeztetett helyekről, a lerogyott házakból költöznek át — lápokra rakodva — a partosabb helyekre. A városban az élet még az árvíz hetében sem áll meg. Pl. a református egyház halotti anyakönyve szerint a temetés a halálesetet követő nap megtörténik.

A városban és a szőlőkben jelentkező kár meghaladja a 270 000 forintot. A lakóházak egyharmada megrongálódik vagy összedől (szám szerint 871 épület, ebből 125 a zsidó fertályban). A sópajtákban elolvad 160 000 forint értékben 10 600 q só, amely megközelíti a makói sóház körzetéhez tartozó terület fél évi sószükségletét.

A víz által okozott kár között szerepel 57 842 út szőlő kipusztulása is. Valószínű, hogy az árvíz csak ürügyet szolgáltatott a szőlők kivágásához. „Hajdan itt a Szőlő tartás nagyon hasznos volt”²² de a 19. század elejére a makói gyenge minőségű borok iránt nagyon megcsappant a kereslet, viszont annál kifizetőbbé vált a veteménytermesztés; „az egész Alföldet és Bánátot elönti Makó gyökerével, hagymáival és paprikájával”²³ Megindul a szőlővel beültetett terület rovására a veteményes kertek kialakítása. Ugyanakkor a szőlő dézsma alá esik, a vetemény nem. A hatóság már 1795-től szigorúan eljár azon gazdák ellen, akik szőlőik helyén veteményt termelnek.²⁴ Sok szőlőtulajdonosnak egyenesen kapóra jött az 1821-es termé-

¹⁸ Várnai P. i. m. 298 l.

¹⁹ Horváth J., Rendszeres magyar verstan. Bp. 1951. Akadémiai kiadó 34. l. Hegedűs G., A költői mesterség. Bevezetés a magyar verstanba. Bp. 1959. Móra Ferenc kiadó 69 l.

²⁰ Kelemen F., Makó fekete napja. A nagy árvíz évfordulójára. Csongrád Megyei Hírlap 1961. július 2. 18. évf. 154. sz.

²¹ Szirbik i. m. 33 l.

²² Szirbik i. m. 35 l.

²³ Szirbik i. m. 35 l.

²⁴ Eperjessy K., A hagymatermelés történetéhez = Írások a régi Makóról. Helytörténeti rajzok. Makó [1928] 45 l.

szeti katasztrófa, végre törvényesíteni lehetett a szőlők kivágását. Az 1970-es árvíz-veszély idején a Maros árterében több mint négy hétig víz borította a szőlőket és gyümölcsösöket (az 1821-es ár egy hét alatt levonult), a fák nagyrészt kipusztultak, de a szőlő átvészelte az árvizet. Az 1821-ben kivágott szőlő mennyiségét csak becsléssel lehet megállapítani, mivel az út (sor) hossza változó volt. Egy 1831-es vagyoinventálásban az út hossza 70—110 db tőkét foglal magában,²⁵ de ennél voltak rövidebb és hosszabb sorok is. Az árvíz után megközelítőleg 3—4 millió szőlőtőkét vágtak ki, és ez jelentős lökést ad a hagyma és zöldségkultúra fejlődésének.

Az árvíz lehetőséget teremt az első részleges városrendezési tervek végrehajtására is. Amikor Fejérváry Ferenc mérnök 1815-ben elkészítette a Sóház (ma Kossuth) és a Kapitányház (Széchenyi) utcák közötti terület rendezési tervét, alig remélhette, hogy elképzelései valaha is megvalósulnak. Pedig a zsidó fertály görbe utcái, zegzugos síkatorai, a kertekben egymás mögött zsúfolt össze-visszaságban megépült lakóházai valóban megérttek már a lebontásra. A víz ezen a területen radikális munkát végzett; Gilitze szavaival élve: „A’ Zsidók házait rendre learatta.” Az árvíz után kapta meg jelenlegi formáját a mai Deák Ferenc-, Eötvös-, Szántó Kovács- és Dobó utca. A kifli alakú utcákat kiegyenesítették, a telkeket arányosan kimérték.

Közvetlenül az árvíz után Kőszeghy László püspök Giba Antal uradalmi földmérőt bízta meg a szentlőrinci városrész rendezésével. Az ő tervei nyomán kapja meg mai formáját a korábban kanyargós Szegedi, Mikes Kelemen és Szirbik Miklós utca. A Szegedi utca felől megnyitásra javasolja a mai Bajcsy-Zsilinszky utcát. A rendezési terv többi része (Kígyó utca rendezése, Hold utcával párhuzamos új utcanyitás) nem valósul meg.

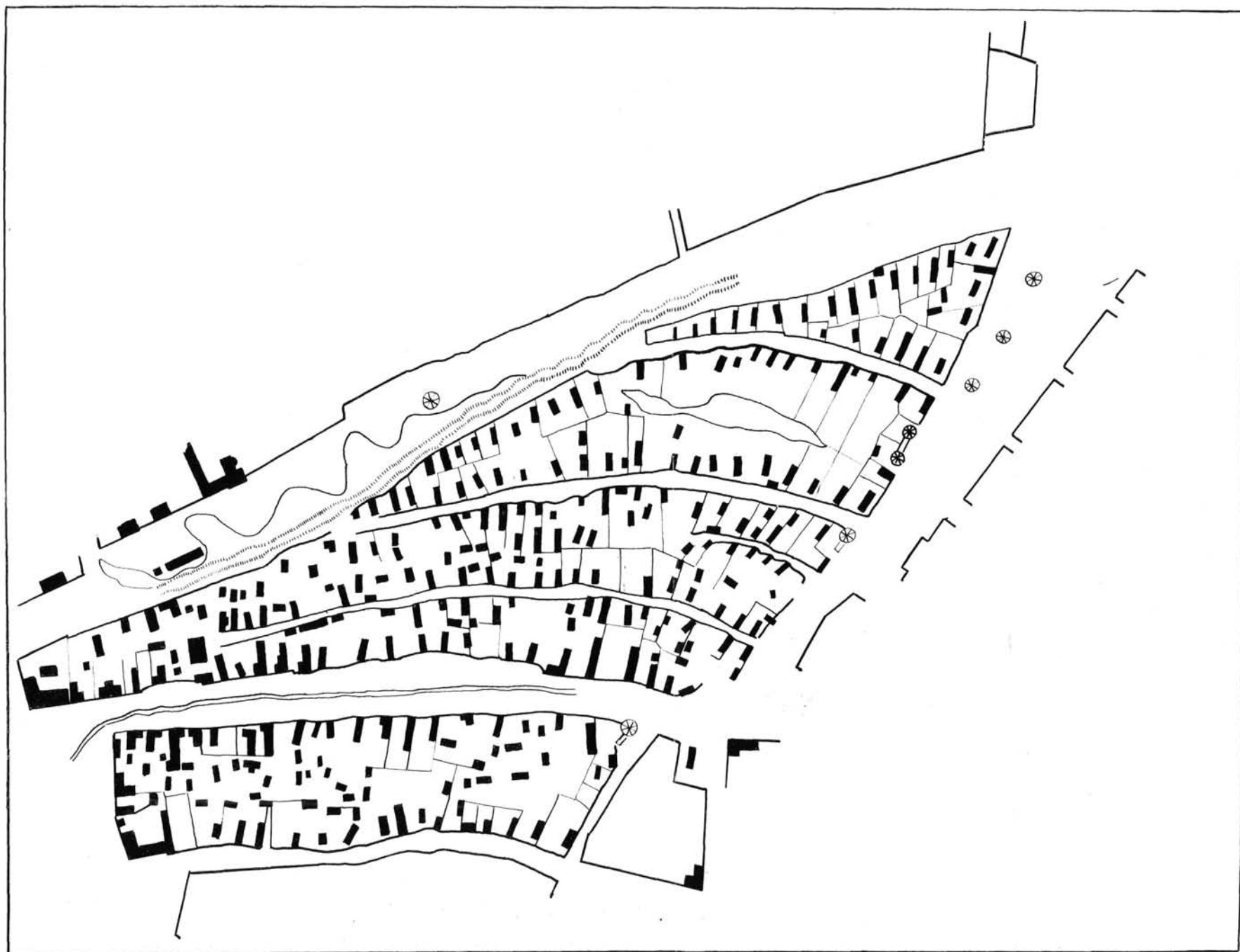
Szirbik Miklós erről a következőképpen tájékoztat: „Az utcák eléggé reguláztattak, kivált minekutánna... [erre] a’ Marosnak 1821-dik esztendei kirontása, ’s ez által okozott sok házak’ ledőlése alkalmatosságot szolgáltatott.”²⁶

A nagy árvíz okozta károkat néhány év alatt helyreállítják és a város jelentős fejlődésnek indul.

²⁵ Néhai Szilágyi József vagyonnynainak Inventalasa. Makói Városi Levéltár 1831. szeptember 19. Tudori iratok.

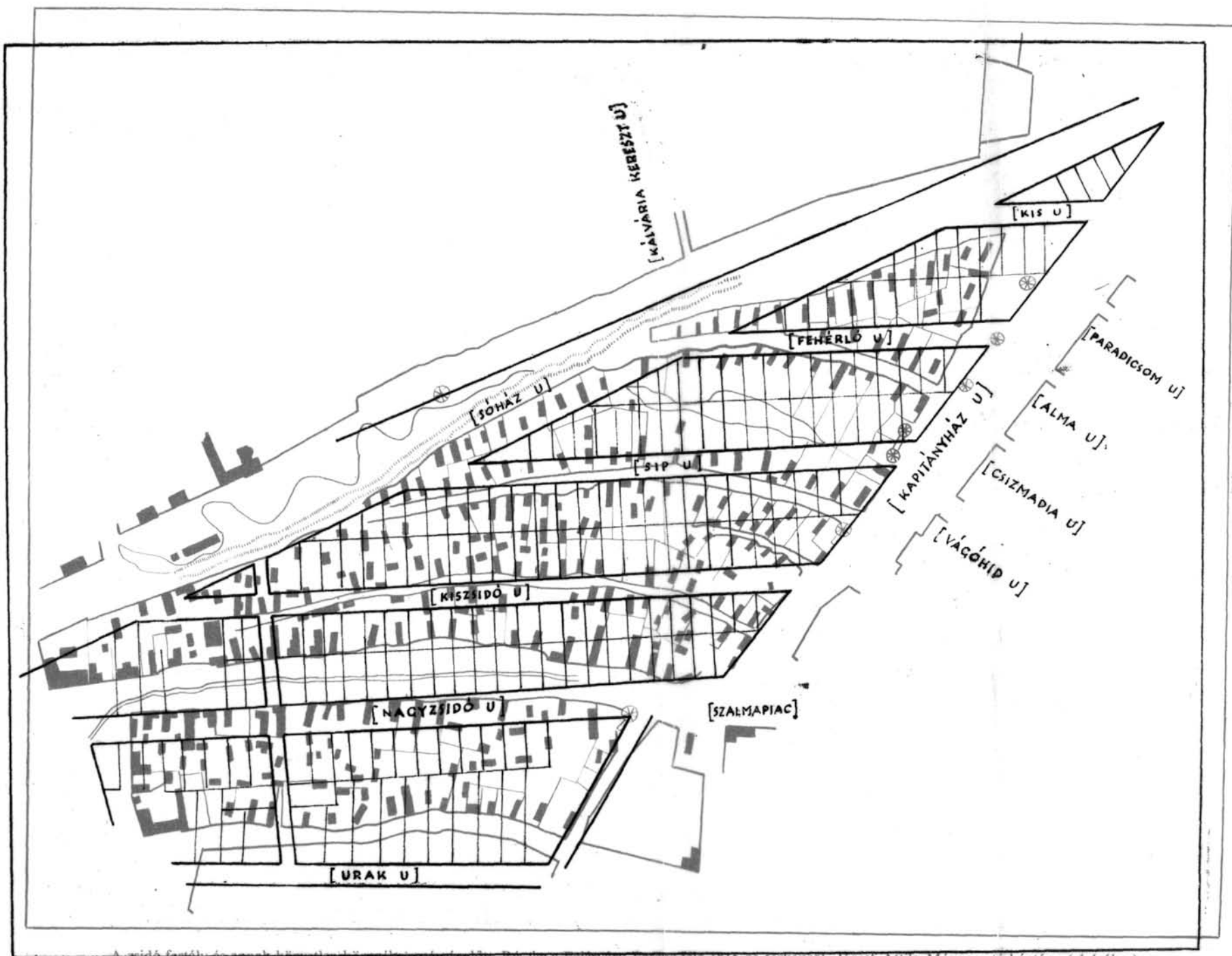
²⁶ Szirbik i. m. 26 l.

²⁷ A térképeket Pósa Lajos főiskolai adjunktus másolta. Ezúton köszönöm meg Nagy Sándornak, a makói levéltár kezelőjének, Borsos József kanonoknak, Gyulay András plébánosnak és Búzás László gimnáziumi tanárnak hathatós és szíves támogatásukat.

A zsidó fertály és annak közvetlen környéke az árvíz előtt. Részlet a Fejérváry Ferenc-féle 1815-ös térképről. József Attila Múzeum térképtára. (alsó ábra)

Fejérváry Ferenc városrendezési terve. Az 1815-ös térképre piros színnel berajzolva. Az eredeti térkép az utcaneveket nem tünteti fel. A régi utcák mai megfelelői: Sóház u. = *Kossuth u.*; Kapitányház u. = *Széchenyi u.*; Urak u. = *Dózsa György u.*; Nagyzsidó u. = *Deák Ferenc u.*; Kiszsidó u. = *Eötvös u.*; Síp u. = *Szántó-Kovács u.*; Fehérló u. = *Baross u.*; Kiss u. = *Dobó u.* (felső ábra)

A szidó fertály és annak közvetlen környéke az árvíz előtt. Részlet a Fejérváry Ferenc-tele 1815-ös térképéről. József Attila Múzeum térképtára. (alsó ábra)

Fejérváry Ferenc városrendezési terve. Az 1815-ös térképre piros színnel berajzolva. Az eredeti térkép az utcaneveket nem tünteti fel. A régi utcák mai megfelelői: Sóház u. = *Kossuth u.*; Kapitányház u. = *Széchenyi u.*; Urak u. = *Dózsa György u.*; Nagyszidó u. = *Deák Ferenc u.*; Kiszidó u. = *Eötvös u.*; Síp u. = *Szántó-Kovács u.*; Fehérlő u. = *Baross u.*; Kiss u. = *Dobó u.* (felső ábra)

FÜGGELÉK

[GILITZE ISTVÁN:]

P. MAKÓ VÁROSSÁNAK VÍZ ÁLTAL VALÓ PUSZTULÁSÁRÓL. SZEGEDEN.

Nyomt. Grün Orbán betűivel

1821.

Valaki rá tekint ezen írásomra
Fordítsa szemeit Makó várossára
Édes hazám Makó de gyászba bórultál!
Számptalan károkát víz miatt vallottál.

Irtak huszon egybe, ezer nyoltz száz után,
Szent Jakab havának, az harmadik napján;
A' Marusnak vize városunk derekán,
Ostrommal reánk jött sok felől az utzán.

Nem lehetett erő, a' ki meg tarthassa
Istennek ostorát, vagy meg gátolhassa;
Mert ő szent Felsége mihelest akarja,
A' föld kerektségét vízzel el bórította.

Láttuk itt melly gyenge az emberi erő,
Mennyivel hát fellyebb a' bölts gondviselő,
Égen és a' földön a'ki Mindenható,
Kinek teremtése ember földből való,

Szent Lórintz tájékán ki ezt elsőbb látta,
Életire kiki tsak a' halált várta,
Le rogyott házait jaj szóval siratta,
Sok udvaron a' víz ölnél több vala.

De még Új város is meg rémült végtére,
Mikor terjett a' víz Piatz környékire,
A' Zsidók' házait rendre le aratta,
A' Kapitány házig el hatott nagy volta.

Főlséges Királyunk kassa sóházai
Úgy voltak a' víz közt mint a' hal bárkái;
Lápokra rakodtak útzáink lakosi,
A' sok le omlott ház elég bizonyosági.

Kálvária utzája a' ki voltál ékes,
A' Marus viziben te is voltál részes
Kereszt útzáidon víz volt veszedelmes,
A' földből épült ház hijjába volt ékes.

Belső és legkülsőbb városunk két szárnya
Nyisd meg ajakidat a' háláadásra
Mert a' nagy ár víznek nem lettél prédája
Hogy téged meg tartott az Úr erős karja.

Hát a' külső veszély hogy volt Margitánál
A'melly erek vannak az Akasztófánál
Szólhatok arról is, mert a' víz partyánál
Sokan úgy állottunk, mint egy nagy bástyánál.

Szorgalmatoskodtak már az aratáson;
Kin voltunk mezei külső szállásokon,
De oda is a' hirt hazták gyors postákon,
Jöjjünk haza, víz van majd egész városon.

Mint a'kit ellenség valahonnan kerget,
Úgy jött a' sok kotsi mint a' sebes felleg;
De a' Margitai híd és töltéseket,
El vette a' nagy víz, jární nem lehetett.

Hajón horták által a'ki fizethett,
De hogy felinek is pénze nem lehetett,
A'ki a' hajóba bé nem eresztetett;
Könyves szemeivel város felé nézett

Némellyek így szólván: átt uszok a' vízen
A' szállásról jövök, nintsen nálam pénzem
Itt meg nem tudhatom hogy van a' tselédem
Élé, avagy meg halt az én Feleségem.

A vakmerőségnek ülvén tsajkájára,
Négyen hogy átt úsznak a' víznek partyára;
Kettő átt is úszott, de az is sokára,
Kettő a' leg mélyin jutott vég órára.

Egygyik Börtsök Imre, másik Tamási
Lettetek az ár víz gyászos áldozati
Egész nemzetetek e' romlást sirati,
Tündöklő napjukat e' gyász bé boriti.

Bodorgatott hajú kevély leányokat
Mezit láb, sárossan láthattunk sokakat,
Mivel nem huzhattak piros paputsokat,
Mert a' nagy víz mind el lepte az útzákat.

Tzifra' öltözetű fiatal legények
Ollyanoká lettek mint a' jövevények;
Az Urak is, szinte valamint szegények,
A' nagy félelemtől meg nem menekedtek.

Tsanád Vármegyének Fő Nótáriusa
Éltesse az Isten! sok szegény kívánnya
Könyörülő szived hogy ha nem lett volna,
A' sok szükölködő éhen meg halt volna

Nemes Vármegyének Vitze Ispány urát
Návoi Jánostis áldgyuk ő Nagyságát,
A'ki mihent látta Városunk romlását,
A' szükölködőkhez mutatta irgalmát.

Makó vidékjei Faluk és Városok,
A' kik inséginkben kenyeret adtatok,
Az egek Urától óltalmaztassatok,
Hogy illy gyászos felhő ne borúljon rátok.

Nem méltó tsudára a' Makó romlása,
El áradt a' vétek mint Marus árja.
A' józan okosság hogy ha meg gondolja,
Végső veszélt várhat mint régen Sodoma.

Nem kér most tanátsot Fiú az Attyátúl,
Az el maradt árva vén Attyafiátul,
E' mái világban kevélyen el indul,
Sokat tapasztalunk maga kárán tanúl.

Most még a Paraszt is Palotára vágyik,
Halandó vóltáról meg sem emlékezik
Matuzálem, Noé noha soká éltek
Pompás Palotákat még sem építettek.

A' kevélység és bün volt ennek szerzője,
Isten ostorának reánk eresztője,
Sirassuk büneink, borúljunk a' földre,
Térjünk az Istenhez, még vagyon ideje

Sir az igaz lélek, a' mikor említik,
Az Isten Szeiteit hogy betstelenítik,
Gonosz nyelveikkel a' Krisztust feszítik,
Sok kin szenvedésit semminek ítélük,

Meg adta az Isten, a' mivel tartozott,
Mert fertelmes vétünk az egekig hatott
Köz beszédben sehol mert jó nem hallatott,
Ki mindent teremtett, az káromoltatott.

Lelki fő Pásztorok, Tisztek, Előljárók!
Kiknek a' föld népin vagyon hatalmatok,
E' szörnyű vétkeket kérlek gátoljátok,
Hogy utolsó veszély ne jöjjön reátok.

A' világ fiai ezt is ki nevetik,
Intő verseimet tréfának ítélük.
Magukrúl tanúlnak, mikor nem is vélik,
A' gonosz bünökben ha végeket érik.

Jól lehet a' Böltsek ebben hibát lelnek,
A' tanult Poéták többekre mehetnek
Kik az tanulásban időket töltenek,
Ékes írásokért kedvessek lehetnek.

Koránt sem Poéta, hanem Paraszt írás,
Engedelmet kérek errűl, hogy ha hibás;
Hogy édes hazámat érte ezen romlás,
Én együgyű Paraszt irtam ezt és nem más.

Mert hogy ha valaki akarja meg tudni,
Egy Paraszt létire ki tudta ezt írni,
Igazságom mellet meg akarok álni,
Azért bátorkodom nevem alá írni:

Én *Gilitze István* a' ki is ezt irtam,
Makónak romlásán ugyan jelen voltam
Ne gondollya senki, hogy mástúl hallottam;
Hanem a' mit irtam szemeimmel láttam.

Irtak ezer hét száz nyóltzvan ötödikben
A' mikor születtem oroszlány jegyiben,
Harmintz hat esztendő's éppen akkor voltam,
A' mikor Makónak veszedelmét láttam.

*

GILICZE MÁTYÁS VÉGRENDELETE

Alább írott érzvén utolsó végemhez való közelítésemet, ép elmével, élő nyelvvel, szabad akaratomból a' várostól megjelent az én kívánságomra, bizonyságok előtt illy Testamentumi Rendelést akarok tenni:

- 1° Vagynak 4 fijaím: u. m. Gilicze Mihály, József, István és Lőrintz, 1 Leányom Borbála, Héja János Hitvesse.
- 2° Vagyon 3 fertály Szállás földem, a' városba Házam, vagyon Ardits hegyben 46 ut Szöllőm, az Inentső Jángori hegyben pedig 56 ut; vagyon 8 4 fű Tinó, kettő pedig 3 fű; 3 borjas Tehén, 2 meddő; 8 darab lovam, a' nyáján 4 Kocza sertés;
- 3° A' Feleségem Kalmár Anna, a' Kivel már 42 esztendei házassági életet élek; azért, hogy ha a' fijaím, István, és Lőrintz az édes Annyokat meg betsülik, a' házba, és minden vagyonomba egygyütt maradhatnak, és az édes Annyokat tartoznak tisztességesen halála után el takarítani; hogy ha pedig az Feleségem a' fijaival meg nem lakhatna, minden jószágomnak harmadrészit fogja ki kapni;
- 4° Az öregebbik Fijamnak Mihálynak, nem hagyok többet egy Lónál, mivel ötet ez előtt 9 esztendő'kkel kielégítettem.
- 5° Jősef fijamnak pedig, mivel a' múlt esztendőben tökéletesen ki elégítettem, adván nékie 2 fertály földet, 4 Tinót, 2 Tehenet, 4 Lovat, Arditsban 50 ut Szöllőt, azért most semmit sem hagyok nékie.
- 6° A' Leányomnak pedig Borbálának, Héja János Hitvessének, minthogy ötet illendőül Ki nem házasítottam, hagyok 1 Tehenet.
- 7° Hogy ha a' két kisebb Fijaím az édes Annyokat meg betsülvén, véle békével mind haláláig el lakhatnak, és ötet tisztességessen el takarittyák; akkor a meg maradott Jőszág a két gyermekek közt egyenlően osztódjon el.

Requisitus Bizonságok

Gera György Eskut
Jenei Mihály Perceptor

Turfirt Mihály Cancell. által

Gilicze Mátyás

Az 1808-^{ik} esztendőben, October 16-^{ik} napján, ezen Testamentum publicaltatott, jelen lévén, a' Testamentum tevőnek Özvegye Kalmár Anna, és három fiai u. m. Mihály, József, és István. Makón Makó Város Bírái előtt Bánfi Péter notarius által

[Külső címzés]

Gilitze Mátvás Testamentuma
23^a 8 bris 1807.
Publicaltatott 16. 8^{br} 808
Pecset

*

GILITZE ISTVÁN VÉGRENDELETE

Alol írott érezvén ezen mostani betegségemben utolsó végeimhez való közelítéseimet a Várostól meg hívott bizonságok előtt a következő Testamentumot teszen.

Vagyon más fél fertály Szállás földem, a Városon Igaz Mihály és K. Kis István szomszédságában egy Házam, Négy lovam, Vasas kocsim, egy fias Tehenem, egyéb Házi Eszközeim. Virág Ferenc örögből tartott fiamnak vagyon az Ardicsban 24 utból álló szölleje és nállam készpénzben 116 vforint, melynek interesséből mind ekkoráig neveltem.

A Feleségem Katona Terézia 23 Esztendeje hogy véle egybe kötetésbe vagyok, de semmi Gyermekeink nem voltak, e következő Rendeléseim teszem jövődő boldogságáról.

1 A Szállás földem, mit hogy az édes Atyám osztájba kapta és nékem az atyámtól, midőn elváltam tőlle, osztájban jött kezeimhez, hagyom a már megírt Katona Terézia Szeretet Hítvesemnek Házzal és egyéb marha és lovaimmel oly formán, hogy a Lovat, Marhát eladván és ebből a fent megírt száz tizenhat forint adósságot fizesse ki annak 4 Esztendei Interesséivel per 6 ft.

Virág Ferenc fogadott fiamnak pedig a maga Summa pénzén kívül meg hagyok örök emlékezetül 30 Váltóforintokat.

A RCatolica Ecclesia részére Váltócézduában kifizetendjen a feleségem által Száz ötven Válo forint oly formán, hogy abból esztendőnként csak 25 forintokat fizessen le, és így az egész summát hat Esztendőre, de oly móddal, hogy annak 50 forintja nem az Ecclesia részére, hanem Szent Mise szolgálatokra fordítasson. Mely Testamentomi Rendeléseim Nевem aláírásával erősíték.

Makón 21^{ik} July 830

Előttünk

Bálint Ferentz Eskütt

Joó János Eskütt

Feljegyzem

Külső feljegyzés]

Gilitze István Testamentuma

21^{ik} July 830

Gilitze Istvány

Kezétől [?]

[Pecset]

[Az uradalmi fiscus záradéka]

Nem lévén semmi Ellenvetése az Uradalmi Fiscusnak ezen Vég-Intézet eránt. Az Uradalom részéről helyben hagyatik és az a teljesedésben való vétel végett a Város Tanátsának visszaküldetik. A Tisztiszékből. 12- Febr 831.

Kiadta Szilágyi

DER VOLKSDICHTER ISTVÁN GILITZE UND DIE ÜBERSCHWEMMUNG IN MAKÓ 1821

von

Ferenc Tóth

Vor anderthalb Jahrhunderten, im Sommer 1821 überströmt das Hochwasser des Maros die Stadt Makó. Die Überschwemmung hat riesige Schäden verursacht: jedes dritte Haus brach zusammen oder wurde arg mitgenommen, die Weingärten und die Feldfrüchte des Jahres gingen zugrunde, der ganze Salzvorrat zerschmolz in den Speichern. Von der furchtbaren Katastrophe gibt ein Landwirt von Makó, István Gilitze in einem gereimten epischen Werke kund, dessen mit einer Melodie begleitete völkische Nachdichtung in 1952 aufgezeichnet wurde. Nach der Hochwasserkatastrophe beschleunigt sich die Entwicklung Makó's. Die Vernichtung des Weinbaus leistet der Kultur der Zwiebel Vorschub und die ersten Projekte der Stadtplanung werden ausgeführt.

A „MAKÓ” NÉV KÖZMONDÁSAINKBAN

KELEMEN FERENC

(Makó)

Makó nevét az ország minden részében sokkal többen emlegetik, mint a hasonló magyar városokét. Ez elsősorban a világhírű hagymának, de nem kis mértékben egy közmondásnak is köszönhető.

Helységnevek jelzős szókapcsolatainkban garmadával jelentkeznek. Ezekben mindig a helynév a jelző, a jelzett szó pedig valamely ottan híressé vált tárgy, termék vagy készítmény: pl. halasi csipke, pozsonyi kifli, makai hagyma, túri süveg, selmeci pipa stb. Közmondásainkban, illetve szállóigéinkben azonban helységnevek csak elvétele szerepelnek pl. „Egyszer volt Budán kutyavásár”, „Bekukkant, mint Bolond Istók Debrecenbe”, „Ott vagyunk, ahol a mádi zsidó”, vagy „Pislog, mint a miskolci kocsonya.” A fentiekkel ez enemű sorozatot nagyjából ki is merítettük. „Messze van, mint Makó Jeruzsálemtől” közmondásunkat itt azért nem említem, mert az eredetében — a közhiedelemmel ellentétben — nem Makó helység, hanem egy Makó nevű vitéz nevét örökíti meg az utókor számára.

Ez az utóbb említett mondás egyike a legrégebb magyar szállóigéknek. Első ízben Baronyai Decsi János Görög-latin-magyar közmondások c. művében¹ találkozhatunk vele ebben az alakban: „Oly messze vagy tőle, mint Makó Jeruzsálemtől.” Geleji Katona István protestáns énekes könyvének² harcias hangú ajánló sorában ezt írja: „A pápista szerzetesek Jézus Krisztustól annyira estek, mint Makó Jeruzsálemtől.” Szirmay Antal első hazai közmondásgyűjteményében³ a Baronyai Decsi János-féle formát szó szerint átvette. Tóth Béla így idézi a közmondást: „Oly messze tőle, mint Makó Jeruzsálemtől”.⁴

Ez utóbbi szerző Szirmayra való hivatkozással úgy beszél el a szállóige keletkezését, hogy mikor II. András 1217-ben indított kereszties serege Dalmáciába ért, egy Makó nevű ittas vitéz Spalato város sok tornyát meglátva azt hitte, hogy már Jeruzsálembé ért. Mikor ebbeli véleményét boros fővel nyilvánította is, a körülötte álló hadfiak között nagy derűtséget keltett, mert bizony attól még nagyon messze volt. A köztudat tehát II. András idejére helyezi a szállóige keletkezését. Tóth B. említett kötetében a közmondás születésének más változatát is hozza. Eszerint a mondás onnan eredne, hogy mikor II. András keresztieseket gyűjtött, a makaiak [!] azt mondták, „nem megyünk, mert Makó igen messze esik Jeruzsálemtől.” Bíráló szemmel nézve a két változatot, az elsőt illetőleg nem lehet kifogást emelni, mert az adott és való keretek közt így is történhetett. A másik forma beállítása már sántít. Az említett helység ui. a XIII. sz. elején *Völnek* néven csak 20—30 portát számláló falucska volt, amit a hadat gyűjtő király toborzói valószínűleg figyelmen

¹ Baronyai Decsi, J., Adagio Graeco-Latine-Hungarica. Bártfa, 1598. 203.

² Geleji Katona I., Öreg graduál. Gyulaféhevár, 1636. 3.

³ Szirmay, A., Hungaria in parabolis. Buda, 1804. 129.

⁴ Tóth B., Szájról szájra. Bp. 1895. 15.

kívül hagytak. Mindezek felett: 1217-ben — az 1247-ben kiadott királyi oklevél tanúsága szerint — a mai Makó helységnek *Vlnuk*⁵ később *Wewlnuk*⁶ (olv. Völnök, majd Vönök ~ Vőnek) volt a neve. Ezt a települést 1270 körül a Csanád nemzetségből eredt Kelemen ős ivadékának, Izsáknak fia: *Makó* bán örökölte.⁷ Egy 1299-ben kelt királyi oklevél így nyilatkozott erről a helységről: „Felvelnuk que moderno Makofolia vocaretur.”⁸ Tehát Vőneket „újabbban” Makófalujának kezdték nevezni. Makó bán nyilván emberséges érzülettel volt jobbagyai iránt, akik a falut róla nevezték el Makófalujának. Makó bán leszármazói 1332-től a makófalvi Makó nevet használták, a család 1581-ben történt kihalásáig. Érdekes, hogy Makófaluja ~ Makófalva név az ősi Vőnekkal szemben csak nehezen szerzett kizárólagos használati jogot. Még Mátyás korában kelt oklevelek is több ízben említik Vőneket és Makófalvát felváltva. Az utóbbi végéről a „falva” szócska idővel lekopott és 1500-tól kizárólag Makó néven szerepel ez a település az adóajstromokban és oklevelekben.

A Makó — Jeruzsálem ismert közmondás keletkezésével és változataival régebben több újságcikk is foglalkozott.⁹ Az akkor Makón megjelenő Maros szintén név nélkül ismerteti a Pesti Hírlap cikkének tartalmát, mely a makaiakat nyilván közletről érdekelte. A pesti cikkben olvashatjuk, hogy II. András 1217-ben keresztet vezetett a Szentföld visszafoglalására. Midőn serege elvonult, Budán mintegy 250 főt kitevő rabló-lovag banda verődött össze, mely a várost és környékét rövidesen mindenéből kifosztotta. Mikor a király és hadai hazatértek a sikertelen vállalkozás után, a közben öltözetet cserélt martalócok dicsekedtek lehangosabban a szentföldi harcok során véghez vitt vitézi tetteikkel. A cikk szerint ezek a haramiák Makóra is eljutottak, és hónapokon át harácsolva sanyargatták a falut és környékét. A makaiak azonban átláttak a hazug mesén, és így szövegnyitették meg a leleplezett kérkedőket, akik a Szentföldnek táján sem jártak: „Dejszen ecsem, messze van ám Makó Jeruzsálemtől!” Az előadottakból nyilván kitetszik, hogy a pesti „újdondász” az akkor is közismert szállóigéhez egy minden tekintetben naiv és történetiségében valótlan szöveget eszelt ki, erőltetett csattanóval. — A pesti eredetű cikk makai ismertetője a továbbiak során elmondja, hogy a makai köztudatban még az alábbi változat is fűződik a Makó-Jeruzsálem szállóigéhez: A hajdani, vasút nélküli világban a Kisasszony-napi radnai búcsúra a szegedi franciskánus barátok buzdították és vezették a makai híveket. Tizenhat ekhós kocszi szállította a Mária-tiszteelőket Radnára, ahogy akkor mondták: a jeruzsálemi búcsúra. A vezér-kocsin elől a búcsúkeresztet vivő olvasós ember halkán mormolta a rózsafüzért, a hátsó, rugós ülésen pedig két piros arcú, kövér barát olvasta nekik az aznapra előírt imákat. A 16. kocszi zárta be a hosszú menetoszlopot, ezen is két barát ájtatoskodott a hátsó, kényelmes ülésen. Bagaméri és Horváth sógor tiszteletből szállították a barátokat. A háromnapos búcsú sok-sok lelki haszonnal telt el Radnán. A búcsúsok közül 14 kocszi meg a százra menő gyalogos tíz nap múltán vissza is tért Makóra, de a barátok kocsisaikkal együtt még napok múlva sem érkeztek haza. Nem csoda, hisz a barátoknak sok megbeszélni valójuk akadt a radnai konfráterekkel. A két fuvaros sógor is jól érezte magát a híres kolostorban, mert étellel-itallal bőven ellátták őket a radnai atyák. A hitestársak azonban Makón már alig várták a gazdákat, és ki tudja milyen úti veszedelmekre gondoltak, mikor végtére megkerültek a dezertorok. A barátokat

⁵ Dl. 322. 5.

⁶ 1256 = ÁUO VII. 242., 1323 = ÁUO II. 108. és Haz. Okm. V. 366.

⁷ *Reizner J.*, Makó története. Szeged, 1892.; *Dudás*: Századok 37, 472. *Borovszky S.*, Honfoglalás története. 76.

⁸ Mon. Strig. II. 469, I. még ÁUO VII. 429. *Győrffy*, I. 863.

⁹ Pesti Hírlap: 1888. II. 25. (név nélkül); Maros: 1888. III. 4. (n. n.).

rendre letették a makai parókián, de ott is eltöltöttek egy kis időt, mert a plébános úr néhány pohár borral leöblíttette velük a hosszú út porát. Mindkét jámbor fuvaros kissé kapatos lett, amint felcihelődtek a kocsira, el is szunnyadtak. A lovak azonban tudták a járást és hazavitték gazdáikat. A kocsizajra az asszonyok is előkerültek, és mérgesen kérdezték: „Hol a pokolban jártak kendtek ennyi ideig?” „Hát hol jártunk volna” — fordította visszajára a bátrabbik a kérdést. „Messze van ám Makó Jeruzsálemtől!” zárta le a másik a vitát — Radnát értve Jeruzsálemen. Azóta gúnyosan hangzik Makón, ha valamit a Makó és Jeruzsálem közti távolsághoz hasonlítanak. Paraszti humorral kifundált történet ez, melynek józú csattanója az idézett szállóige.

Ugyancsak Makón, az 1888-ban megjelenő Maros hetilap tárca rovatában Szél Ákos szerkesztő írt az eddig több oldalról tárgyalt közmondás keletkezéséről.¹⁰ Említi, hogy a szállóigét általában Makó városra vonatkoztatják. Szirmay Antalra hivatkozva bizonyítja, hogy a közmondás az 1217-ben lezajlott kereszties hadjáratban résztvevő, kótyagos Makó vitézzel kapcsolatos, aki a soktornyú Spalato láttán már a Szentföldön képzelte magát, s bár attól még messze volt, „vivo incalescens” „lelkes hangulatban” hálát adott Istennek azért, hogy a szent városba vezérelte.

A fentiekből megállapítható, hogy a világhírű makai hagymakultúra mellett a tárgyalt közmondásnak is köszönhető, hogy Makó neve szerte e hazában közismertté vált.

A XVIII. században Makóra áramló élénk bevándorlással áll szoros kapcsolatban a következő két szólás: „*Makóra gondol*” és „*Makóra költözött*.” Ezeket Makón Földeákon, Hódmezővásárhelyen és Lelén még ma is lehet — főleg öreg emberek szájából — hallani. Az elsőt olyan szórakozott emberre mondják, aki nem arra gondol, amit tennie kellene és elvétí a dolgát, hibát hibára halmoz. Hiányzik eljárásából figyelmének az adott tárgyra való összpontosítása. — A másodikat olyan személyre alkalmazzák, aki addig-addig halogat valami tennivalót, míg a halál meggátolja annak megvalósításában. Mielőtt cselekedett volna, meghalt. — „*Makóra*” költözött. Jóllehet évekig az áttelepülés gondolatával foglalkozott, de nem tudott dönteni. A halál azonban gyorsabban határozott, mint ő, mert ehelyett, hogy Makóra hurcolkodott volna, a helybeli temetőben kellett kikötnie.¹¹

A hagymás városban közismert mondás: „*Makóra, ha rossz vagy!*” Ezt a szállóigét Szirbik Miklós említi legelőször 1836-ban, sokáig kéziratban rejtőző krónikájában, de feltehető, hogy már jóval előbb közszájon forgott. A XVIII. században a közeli környékről a természetes szaporodást jóval meghaladó rajok települtek Makóra. Ugyanis az akkori püspök-földesurakkal (Nádasdy, Falkenstein, Engl, Kristovich) elég kedvező úrbéri szerződések kötöttek, s ennek következtében Makón a jobbágyi sors könnyebb volt, mint a világi domíniumokon. Ezért valóságos népvándorlás indult meg Makó felé, persze, a jövevények nem a legkifogástalanabb erkölcsű rétegből verbuválódtak. Valószínű, hogy valamelyik szomszédos birtokon keletkezhetett ez a szólás-mondás, és alkalmazták is olyan egyénre, akitől a község szívesen megszabadult volna, — esetleg meg is szabadult. A dolgokról különben Szirbik így vélekedik: „*Úgy látszik, hogy ezzel a tsúfolódók azt akarják jelteni, hogy Makó minden rosszat bévesz. Igaz, hogy ide sok gyülevész nép tódult elejétől fogva, de aki egyszer ide jött, nem igen megy el innét. Ez az oka a város oly szaporán való nevedésének. (1717-ben 500, 1786-ban 9 ezer lakos élt itt.) Ez Makónak ditsőségére válik és azt mutatja, hogy itt az élés módja könnyebb, mint másutt. Az említett közmondásra hát mi Makaiak a tsúfolódás és irigység bélyegét ütjük és annak az ellen-*

¹⁰ Ua.: 1888. V. 28.

¹¹ *Sirisaka A.*, Közmondások könyve. Pécs, 1892. 134.

kező értelmet adjuk: „*Ha rossz vagy eredj Makóra, majd megtanítanak ott!*”¹² Talán a Szirbik-féle krónika egyik félreértett mondatából — „... az igaz, hogy ide sok gyűlevész nép tódult elejétől fogva...” — keletkezhetett az az elvétve még máig is hallható pletyka, hogy Makó a XVIII. század első felében valamiféle „fegyenc telep” lett volna. Erre nézve azonban nincs semmiféle konkrét feljegyzés, célzás vagy csak valamelyes valószínűsítő szájhagyomány sem.

Ebbe a csokorba sorolható az a „*Makai disztichon*” néven elég kevésbé ismert versceksze is, amit előbb Reizner János¹³ majd Borovszky Samu is közölt, Makó múltjával foglalkozó művében.¹⁴ Reizner nem fűz kommentárt a vershez, csak azt említi, hogy a XIX. sz. eleji magyar mezővárosok mindegyikére ráillik egy kicsit. Borovszky keletkezésének okairól is beszél, sőt szerzőjét is feltételezi. Érdekes, hogy egyikük sem említi a forrást, melyből — nyilván Makón — merítette. A disztichon különben így hangzik:

„*Aemula Venetiis est urbs celeberrima Makó.
Haec iacet in medio stercoris, illa maris.*”

Borovszky fordítását is közli ilyen formán:

*Büszke Velence, Makó koszorúdat tépi fejedről.
Sorsotok egy: a hínár. Adria s trágya nem egy?*”

Azt elhallgatja, hogy a magyarítás honnan származik. Feltehető, hogy Borovszky maga ültette át hazai nyelvre. A fordításnak különben még két változatát is közreadjuk. Mindkettő hívebben alkalmazkodik az eredeti értelméhez, mint a fentebb közölt variáns. Az egyik így hangzik:

„*Verseng fekvésre a híres Makóval a büszke Velence,
Az él trágya között, ez a tenger ölen.*”¹⁵

A másik fordítás szövege ez:

„*Velencével vetekszik ám Makó híres városa,
Az tengeren épült, ennek meg a trágya az alja.*”¹⁶

Forma tekintetében az első híven alkalmazkodik a disztichon verstani követelményeihez, a másik hangsúlyos verseléssel kísérli meg tolmácsolni a klasszikus alakzatú szállóigét. Ez ugyan ellentmondás, jóllehet tartalmi szempontból sikerült átültetés. — Makót a vers *urbs celeberrima*-nak nevezi, holott a latin nyelv az urbs szót — kevés kivétellel — csak Rómára vonatkoztatja. A Makónak megfelelő *oppidum* helyett nyilván gúnyból titulálja a vers a világ ókori fővárosának, Rómának rangjával a valóságban szerény kis várost. A „*celeberrima*” ’híres-neves’ jelző is fokozza a komikus hatást. Makó az egykori feljegyzésekben mint szemetes sárfészkek szerepel, ahol a tavaszi és őszi esőzések idején szörnyű állapotok uralkodtak: a lakosok trágyával raktak ösvényt, hogy legalább a szomszédságot megközelíthessék. Az idézett disztichonnak tehát tárgyi és hangulati alapja is megvolt, s amint a stíluselemzés mutatja, a gúnyos elmarasztalás nemcsak a poén vaskosságából adódott.

¹² Szirbik M., Makó Várossának ... Leírása. Makó, 1926. Csanád Vármegyei Könyvtár 6. 34—40.

¹³ Reizner J., i. m. 84.

¹⁴ Borovszky S., Csanád vármegye története. Bp. II. k. 372.

¹⁵ Kelemen Ferenc fordítása.

¹⁶ Péter László fordítása.

Az eredeti latin disztichon szerzőjéről nincs tudomásunk. Borovszky az epigramma alkotójának Kőszeghy László egykori csanádi püspököt véli, aki a XIX. század első harmadában sűrűn tartózkodott Makón, ahol 1826-ban nyári lakot is építtetett, amit a helyi nyelv „püspöki rezidencia” néven emleget.¹⁷ Bár semmi bizonyosság sincs arról, hogy a disztichon szerzője Kőszeghy püspök lenne, ez a feltevés mégis megköckáztatható. A püspök ugyanis két ízben is hosszan pereskedett a makói tanáccsal. Ő volt az, aki engedékenyebb földesúr-elődjei után Makó lakosságát a Mária Terézia-féle urbárium szerinti személyes úrbéri szolgálatra, robot és dézsma teljesítésére szorította. A regálék korábbi bérletét is megszüntette, és azokat házilag hasznosította. Mindössze a robotot engedte pénzzel megváltani. Kőszeghy püspök elődei az úri jogokról és a királyi kisebb haszonvételekről a várossal kötött szerződés értelmében, bizonyos évi fizetség ellenében lemondtak, s így ezeket a jövedelmeket a városi tanács szedte és azokkal gazdálkodott is. Kőszeghy ezt a városra nézve kedvező állapotot megszüntette, és a feudális jog rideg álláspontjára helyezkedett. Általában véve II. József felvilágosultabb kormányzatát az 1790—91. évi országgyűlés után, de még inkább a napóleoni háborúk idején felváltotta hazánkban a legkeményebb jobbágy-elnyomó feudális álláspont. Kőszeghy püspök-földesúr kétszer is pereskedett makai jobbágyaival, s mindkét esetben a megyei nemesi bíróság a gyengébb felet marasztalta el. Az idézett disztichon satírikus alaphangja csakúgyan kifejezheti azt a viszonyt, mely a város és földesura közt annak idején fennállt.

DER NAME „MAKÓ” IN UNSEREN SPRICHWÖRTERN

von

Ferenc Kelemen

Der Verfasser beschränkt sich nicht auf die Anführung der Sprichwörter, in denen der Name „Makó” auftaucht, sondern untersucht auch von historischem Gesichtspunkt aus das Auftreten des Ortsnamens „Makó” in unseren Dokumenten. Das bekannteste Sprichwort: „Es ist fern, wie Makó von Jerusalem” — kommt zum ersten mal in 1598 vor, in einer Notiz von János Baronyai Decsi, laut dessen Erklärung das Sprichwort mit dem in 1217 geführten Kreuzzug Königs Andreas II. in Zusammenhang stünde. Nach den Erkundungen Decsis wäre Makó einer der Kreuzritter gewesen, der noch während der Fahrt nach dem Gelobten Lande, im Dusel nach einer durchzechten Nacht die Türme von Spalato [Split, Jugoslawien] für Jerusalem gehalten hätte. Die Stadtentwicklung beschleunigte sich in der ersten Hälfte des XVIII.-en Jahrhunderts zusehends, was auf die Bewohner der Umgebung eine nicht geringe Anziehungskraft ausübte. Davon geben sogar drei Sprichwörter Kunde. — Das lateinische Distichon von Makó überhäuft dagegen mit Spott die rückständigen Verhältnisse der Stadt im XVIII.-en Jahrhundert.

¹⁷ Ma: „Mező Imre” középiskolai kollégium.

BELLOSICS BÁLINT LEVELEI HERRMANN ANTALHOZ

KULCSÁR PÉTERNÉ

(Szeged, JATE Központi Könyvtára)

Bellosics Bálint (1867—1916) október 10-én született a Zala megyei Rédecisen. Édesapja jómódú kisbirtokos volt és 700 hold bérlője az alsólendvai Eszterházy-birtokon. Anyai nagyapja — mint maga írja — „közönséges polánci vend szülők gyermeke volt, ki esze és tanultsága által a Szapáryak jószágigazgatójává lett, s egész életén át vend vidéken, Tissinán (Csendlakon, Vasban) élt ... bátyja közönséges bundás vend ember. Nekem első dalom anyám vend dala volt”.

Rokonsága falusi értelmiség, tisztviselő, ispán, főerdész, luteránus pap. Három testvére közül kettő katona, egy gazdasági akadémiát végzett. Ő maga középiskolai tanulmányai után 16 éves korában Budára került az I. kerületi állami tanítóképző intézetbe. Épp ez időben (1883) helyezték oda a német nyelv és irodalom tanáraként Herrmann Antalt, a kibontakozóban levő hazai néprajztudomány legagilisabb élharcosát, ki csodálatra méltó szervező képességével szinte az egész korabeli magyar intelligenciát hatósugarába vonva irányította, patronálta, mozgatta a cél érdekében; magyar és külföldi tudósok, politikusok, művészek, mecénások százaival tartott élénk kapcsolatot, társaságokat keltett életre, múzeumokat szervezett, folyóiratokat alapított. Mi sem természetesebb, mint hogy diákjait is csatasorba állította, buzdította, dolgoztatta, nevelte, a tudományos és mindennapi élet gondjai közepette óriási ismeretségi köre segítségével támogatta őket. Legtöbbjükkel élete végéig levelezésben maradt. Hatása alól Bellosics sem vonhatta ki magát, s tanárának tett diákkori ígérete élete programjává lett. Tanulmányait a negyedik év közepén betegsége miatt meg kellett szakítania, s csak 1887-ben tehette le a tanítóképesítő vizsgát Csáktornyan. Ezután 1890-ig a budapesti állami polgári iskolai tanítóképző nyelv- és történettudományi szakcsoportjának hallgatója, mi után 1890/1891-ben a tanítóképző intézeti tanári tanfolyamot is elvégzi. 1892 őszén a bajai állami tanítóképző intézetbe kerül segédtanárnak, s itt működik élete végéig, 1897 őszétől mint rendes tanár, 1913 nyarától pedig igazgatóként. 1893-ban feleségül veszi igazgatójának, Bartsch Samunak leányát, Flórát, kitől öt fia született. Közülük Báldy (Bellosics) Bálint neves mezőgazdasági szakíró lett, a gödöllői Kisállattenyésztő Kutatóintézet baromfi-tenyésztési osztályának vezetője, Kossuth-díjas professzor. Leánya, Báldy Flóra pedagógusként dolgozott, örökölte édesapja érdeklődését, a Baja-vidéki néprajzi és honismereti kutatást, múzeumi gyűjtést szép eredményekkel gazdagította.

Élete folyását két szenvedélye — a tanítás meg a néprajztudomány — s gyógyíthatatlan betegsége irányítja. Csak az előbbiek teszik képessé arra, hogy úrrá legyen a szenvedésen, s csak ez kényszerítheti időnként mégis pihenésre. Egyre gyakrabban kell gyógyulást keresve megszakítani tanulmányait, munkáját, míg végül 1915 októberében megkezdett betegsátságából már nem tér vissza az iskolába. Leánya így emlékezik meg erről: „Édesapám halálának okáról annyit tudok, hogy egy népművelő vidéki úttjáról meghűlve érkezett haza. Betegségét nem kúráltatta, in-

Bellosics Bálint

kább még hadbavonult tanártársait is helyettesítette." A Tátrából „már félig holtan érkezett haza”, a következő esztendőben, január 15-én tüdővészben meghalt.

Öt évtizedet sem ért meg, s ebből hármat hihetetlenül szorgalmas, szenvedélyes munkában töltött. Tanulmányai befejeztével egy évig állás nélkül marad, a kellemetlen időszakot azonban néprajzi anyaggyűjtésre használja fel, kirándulásai során a falusi tanítókat, papokat igyekszik megnyerni az ügy számára. Amikor végre megkapja bajai kinevezését, nemcsak a biztos jövedelemnek örül, hanem annak is, hogy a városban és környékén kitűnő vadászterületet talál szenvedélye számára, az egymás mellett élő nemzetiségek (magyar, sváb, bunyevác, sokác) valósággal öntik a néprajzi témákat, nyomban megragadja fényképezőgépét, s megy a bajai, kunbajai vásárba, búcsúba „zsákmányt ejteni”. Szimpatikus egyéniségével könnyen beleilleszkedik új környezetébe, kollégái, diákjai szeretik, ő pedig beleveti magát az iskola mun-

kájába. Tanít földrajzot, lélektant, természetrajzot, magyar és német nyelvet, rajzot, szépírást, vezeti a tanítási gyakorlatokat, az önképzőkört, könyvtáros, ellátja az internátusi felügyeletet, az iskolai adminisztrációt.

Hajnaltól éjszakáig köti az iskola, s ha akad egy szabad perce, napja, azt az etnográfának szenteli. Ezért alkotott maradandót mint pedagógus és mint tudós egyaránt.

Pedagógiai munkásságának legfőbb céljaként a magyar tanítóképzés modern alapokra fektetését vallotta, mert úgy vélte, hogy a tanítónak rendkívül nagy szerepe van a falu életének alakításában, a falusi társadalom problémáinak megoldásában. Tanítványaiiban elsősorban a hivatásérzetet szerette volna felkelteni, hogy a néppel együtt tudjanak élni, dolgozni. Legyen a tanítóképző „igazán gyakorlati szakiskola”, mert „növéndékeink neveléséből, kiképzéséből hiányzik a falusi társadalmi életre való előkészítés. Tanyavilágunk, falvaink, speciálisan magyar parasztvárosaink társadalmi, gazdasági, általában népi életének ismerete nélkül nem lehet kellőképpen betölteni a tanítói hivatást” — írja egyik tanulmányában. Erre buzdítja növendékeit, ezért vállal maga is jelentékeny szerepet a falusi népművelésben, a haladó értelmiség által ekkortájtban kezdeményezett „szabadliceális” mozgalom előadássorozatain. Nevéhez fűződik például az 1904-es sükösdői és a bajaszentistváni „falugimnázium” megszervezése, mely a legelső ilyen jellegű hazai kísérletek közé tartozik.

Felolvasásokat tart, üléseket szervez, előadókat szerez, s élénk részt vállal Baja és környéke társadalmi megmozdulásaiban. Ezért hajlandó arra, hogy rengeteg munkája mellett pedagógiai, szociológiai tanfolyamokon gyarapítsa ismereteit, 1908-ban Jénába is elmegy egy szociológiai kurzusra.

Ez a törekvés vezeti az akkor bontakozó hazai néprajztudomány úttörőinek sorába. Fájdalommal tapasztalja, hogy a falusi pedagógusok nem látják a néprajzi gyűjtés szépségét és jelentőségét.

A népköltészeti alkotásokat „badarság”-nak tartják, már az is eredménynek

könnyelhető el, ha nem akadályozzák a gyűjtőmunkát. Ő maga akkor is gyűjt, ha még arra sincs ideje, hogy az adatokat tanulmányra dolgozza fel. Ha nem tud vidékre menni, diákjait faggatja, ha erre sincs ideje, rajztehetségét használja fel arra, hogy tárgyakat rajzoljon maga és mások számára, mert erre kevesebb idő kell, de ez is lendíti a néprajzi kutatásokat. Diákjait kirándulásokra viszi, gyűjtő utakra küldi, instrukciókkal látja el, hogy ifjúságuktól fogva tudatosan érezzék a közeget, melyben majd dolgozniuk kell, hogy fogékonyra tegye őket a paraszttársadalom szociális problémái iránt. Felpanaszolja egyik levelében, hogy a falusi pedagógusok közömbösek az efféle kérdésekkel szemben. „Ez jó ösztönzés nekem” — írja —, „az én diákjaimnak tanító korukban lesz hozzá érzékük, azért jót állok”.

Irodalmi működésének jelentős részét is az agitációs munka tölti ki. Mint pedagógiai szakíró a tanítóképzés modernizálásának, az élethez való közelítésének érdekében száll sikra, mint néprajzi író elsősorban a falusi értelmiség felelősségtudatának felébresztésére törekszik, hogy a falu intelligensebb emberei nagyobb érdeklődéssel forduljanak a népelet egyes kérdései s ezen keresztül az agrártársadalom szociális problémái felé. A magyar vidék kulturális elmaradottságát könnyű volt észrevenni, tudományos munkája során nem egyszer tapasztalhatta ennek bénító hatását. Ezért szeretné, hogy a főváros kulturális életének legalább rezgései jussanak el a vidékre, s azon fáradozik, hogy a Néprajzi Társaság egy-egy ülését vidéken tartsa. Tanító és kutató munkáját sohasem választhatta el egymástól, mint tudós elsősorban tanítani akart, s mint pedagógus növendékeit a tudomány felé terelte. Etnográfiai működésének egyik legértékesebb darabja a magyar néprajzi irodalom alapvetése (A gyermek a magyar néphagyományban. Igazság, 1909. Bajai m. kir. áll. elemi népisk. tanítóképző intézet Értesítője. 1902—03.), pedagógiai irodalmunkban pedig páratlanul áll a — sajnos, kiadatlanul maradt — néprajzi olvasókönyv, melynek címe: Kis ethnographia, s kéziratát a Néprajzi Múzeum őrzi. 1905-ben Bellosics a magyar néprajzról tart előadást, s tematikájában egy ilyen tétel szerepel: „A magyar népköltészet pedagógiai szempontból, különös tekintettel az új népiskolai tantervre” (A bajai magyar kir. áll. tanítóképző-intézet Értesítője. 1905—1906. 68—69. p.). Értékes alkotásokkal gyarapította a szorosan vett néprajztudományt is, mégpedig mind elméleti, mind gyakorlati téren. Máig forrásértékű tanulmányaiban alapvető munkát végzett a dél-magyarországi szláv nemzetiségek (vend, bunyevác) történetének, etnográfiájának feltérképezésében, a gyakorlatban pedig akkor még egészen újszerű eljárásokat alkalmazott, próbált ki, a népdalok kottázását, a fényképezést. Kézügyességét felhasználva a népviseletek színeit is igyekszik visszaadni, megkísérli a festett fényképek készítését is.

Vázlatos életrajzát megírta Barcsai József a bajai tanítóképző 1915/1916. évi értesítőjében, mit részben az Ethnographia 1916. évi kötete is közölt, s ugyanott találjuk műveinek ön maga által összeállított, korántsem teljes jegyzékét. Herrmann Antalhoz intézett levelei — melyek a szegedi Egyetemi Könyvtár kéziratrárában találhatóak — részben ezeket az életrajzi adatokat egészítik ki, részben emberi portréjának teljesebbé tételéhez járulnak hozzá, részben azonban — s talán ez a legfontosabb — munkájáról számolnak be, s ezért igen sok olyan értékes apróságot tartalmaznak, melyeket ő maga nem dolgozott fel irodalmi munkásságában, s melyek ilyenformán a magyar néprajztudomány adattárát gazdagítják. Az alábbiakban ezekből mutatunk be néhányat.

Szeretett tanár úr!

Csáktornya 1887. ápril 20-án.

Mikor még szerencsés valék szeretett tanár úr tanítványának lenni, tanár úrnak azt az ígéretet tettem, hogy amire megkért — a vend népdalok érdekében — minden lehető meg fogok tenni. — Ez ígéretemet teljesíteni eddig nem volt módomban, habár minden tölem kitelhető megítem, hogy a tanár úr iránt érzett hálám fejében legalább valami csekélyet tegyek is. — Az idevaló tanítótól — habár igen jó viszonyban vagyok is velük — a legszorgosabb utánjárással sem kaphattam semmit. Sok nélküli is a kellő műveltséget, hogy ezen népdalok gyűjtésének fontosságát beismerje, és a nép eme kincseiben lenézni való badar ostobaságokat lát, melyek meghallgattatásukat sem érdemlik, nem hogy gyűjtésbe veendőek lehetnének. — Ezen az úton tehát semmi eredményt sem remélheték és új módot kelle keresnem, hogy legalább néhánynak birtokába juthassak. — Betegségem alatt — mely miatt a budai Pädagógiumtól is válnom kellett —, különösen amikor már annyira javult, hogy miatta apróbb kirándulások [!] is tehettem, meglátogattam egy-két józanabbul gondolkozó tanítót és jegyzőt; és most már ígéretüket bírom, hogy a gyűjtésben segíteni fognak; és így abban a szerencsés helyzetben leszek, hogy tanár úrnak időnként egy-egy vend népdalt küldhetek. — Jelenleg küldött kettő közül egyik ballada forma és megtörtént eseményről szól; egy Magdics Mátyás nevű földművelőtől hallottam.

A „Peszem od 3 (tri) zsenzsk’’, három asszonyról szóló történetnek születésére egy, ezelőtt négy vagy öt évvel történt eset szolgáltatott alkalmat, midőn Rác-Kanizsánál 5—6 vend nő a Murába fult. Ilyen megtörtént esetekről több enékük szól és úgy látszik kedvenc tárgyuk. Önálló lyrai darabjaik (dalaik) ritkábbak, és ha vannak is, többnyire vallásosak, mi a vend nép rendkívüli valóságából magyarázható ki.

Fogadja tanár úr e néhány népéneket abbéli törekvésem jeléül, hogy kérését tölem kitelhetőleg [!] teljesíteni igyekeztem. Legyen szíves tehát néhány sort írni, valjon megfelelnek-e várákozásának. Ha igen, kész örömmel látok hozzá, hogy többre is szert tegyek. — Különben a vend népnek úgy szokásairól, mint életéről, viseletéről, erkölcsi életéről a legkisebb részletekig kiterjedő adatokkal szolgálhatok.

Kérem továbbá szeretett tanár urat, hogy legyen szíves jóakarattal ezután is irányomban, s ha mint polgári képesdség talán még tanítványa lehetnék, ne vonja meg tőlem segítségét.

Ezek után becses levelét várva, mely tiszteletem kifejezésével maradtam szerető volt tanítványa, Be.Łosics Bálint IV-ed vés[!] tanítójelölt.

Czím: B. B. tanítójelölt Csáktornya (Zala megye).

Igen tisztelt tanár úr!

Nyakasházi pusztá. Alsó-Lendva,
1891. szept. 18.

Tudom, hogy már Budán tanít tanár úr, oda címzem tehát leveletem, s kérem, legyen szíves, szenteljen néhány másodpercet az itt következőknek.

Az idén bőséges időm jutott s jut talán ezután is, — gyűjtöttem egyetmást. Több új vend dal birtokába jutottam. Nem Bellatinc¹ vidékéről valók, hanem Bagonya és Puczincz² (magyarosítva: Battyánd. Vasm. Lutheranus vend.) környékiek. Érdekesek azért is, mert a bellatinczitől — eddig onnan valókat közölt tanár úr tőlem — eltérő tájszólásúak. A bellatincziak nyelve, közel lévén a Stajer határhoz, folyékonyabb, míg amazokén a magyar szomszédtság erősen megérzik. Bellatincz vidéki leányoktól több dalt le is kótáztam kísérletképen, egyet közülük felküldve Sztankó³ úrnak bírálás végett. A bagonyai énekek között van egy érdekes. Miután még nem rendeztem jegyzeteimet, csak egy részét közlöm szó szerinti fordítással.

Ti horvat. —
Kaj bi rad.
Kaj bi rad vu magyarskoj zemli?
Ias bi rad.
Iasz bi rad
Magyarsko korouno.
Neboš je

Te horvát.
Mit akarsz.
Mit akarsz a magyarok földjén?
Szeretném
Szeretném
A magyar koronát.
Nem fogod

¹ Belatinc, Bellatinc, kisközség Zala vármegye, ma Jugoszláviához tartozó alsólendvai járásában vend és magyar lakossággal.

² Bagonya (Bgojina) vend és magyar lakosú község Zala megyében, az alsólendvai járásban. — Puczincz (Battyánd) község Vas megye — ma ugyancsak Jugoszláviában fekvő — muraszombati járásában vend és magyar lakossággal.

³ Sztankó Béla (1866—1939) polgári tanítóképző-intézeti tanár, zenepedagógus és zenetörténész. Tankönyveiben fontos szerepet kapnak a népdalok.

Neboš je
Ne bodeš je ti meo.
Zakaj si
Zakaj si
Magyari sable ostrec deržao stb.

Nem fogod
Nem fogod azt bírni,
Miért tartottad a
magyarok ellen
kardod élet...

Különösen a Pucincz-vidéki énekek közt nagyon sok van olyan, melyeknek dallama magyar népdaloké s viszont olyan, melyeknek a szövege magyar népdal fordítása. A „Pesten jártam iskolába”... dallamára éneklék pl. a következő több versszakos éneket: „Zbogom stani Zagrab varoš, kuk, Zbogom stani Z. varoš, ki mladence v' žalost pravlaš, kukkuruža kuk!” — (Isten veled Z. város, kuk, Isten veled Z. város, ki szomorúvá teszed fiataljainkat, kukkuruzsa kuk. — Előbb a zágrábi garnizonba vitték a vend legényt, most Kanizsára.) — „Azt izente a rózsám”... = Luba mi je pravila stb. — szöveg és dallam az. — „Káka tövén költ a rucza.” = „Notri pod gram se spravle ftičica,

Vo dobroj zemlej rasté pšenica,

Ali gde ta vórna žena rasté:

Ono zemlo jas nepoznam nindri”. stb. Egészen, szó szerint az.

Sok rajz, egy sereg babona, lakodalmi szokás leírása, néhány apró czikkecske van kezeimben. Ez utóbbiakban a vend élet egy-egy jellemzőbb képét kísérlettem meg az „Alsó-lendvai vásár” módján⁴ rajzolni, pl. a Somogyba és Szlavóniába aratásba menőket. — Miután a vendekkel kezdtem, itt jegyzem meg, hogy az Ethnographia VI. füzetében közölt dalok⁵ vend szövegébe néhány sajtóhiba csúszott, mellékelem a hibákat s javításukat. Nem jelentékenyek, úgy hogy szlávul értők nem zavarodnak meg rajtuk. Ha tanár úr gondolja, közölje a javítást.

Ethno-geographiai adatok özönével vannak meg jegyzeteim között, Pesty Frigyes⁶ akárhány-nyal ki lehet korrigálni. Ha rendeztem őket, belőlük is küldök.

Stajerban jártamban Radein fürdőből felrándultam a Kapellenbergre — Attila sírjához⁷. A I. jelzett lapon írtam össze reá vonatkozó adataimat. II. jelzett talán szintén ér valamit. A Markapról és az Ördögről szóló mese-darabot (III.) minden áron meghallgatom egészen, csak tudjam meg, hogy ki tudja.⁸ Katona úrnak az Ethn. II. (1891), közölt cikkéhez nekem is van adatom (a II. Párhuzamok 3.)⁹, mit legközelebb szintén megküldök.

[Újságkivágás]:

— (Gyermek, mint málna.) *Brisztolban történt a napokban, hogy a londoni gyorsvonat elindulása előtt néhány perccel egy fiatal asszony lepeeséltelt kosarat adott fel, melyért 1 shilling és 2 pence viteldíjat fizetett. A málnahordó a teherkocsishoz vitte a kosarat, s nagy meglepetésére hangokat hallott belőle. Felnyitották a kosarat, és egy jól táplált rózsás arcú csecsemőt pillantottak meg, ki mellett „cucli” hevert és aki tiszta fehérműbe volt pólyázva. Mellén papír volt megerősítve e felirattal: „A kedves kis Blanche Éva mint Valentinia érkezék atyjához, született 1891. jan. 11-én. Nem tudom eltartani, s ezért hozzád küldöm.” Angolországban, Bálint napján, febr. 14-én szerelmes leveleket, tréfás ajándékokat szoktak küldözgetni az ismerősöknek.¹⁰ A gyermeket a brisztoli kórházban helyezték el, s most keresik szüleit.*

Az ide ragasztott rövid hír a Pesti Hírlap idei márcziusi számai egyikéből való. Azért jegyzem ide, mert az idén (betegeskedésem alatt) otthon lévén épen akkor, tréfás czélzásokat nekem is kellett hallgatnom a hetési magyar parasztok közt. Ők azt tartják különben, hogy Bálint nap körül pároznak a madarak.

⁴ Vasárnapi Újság. 38 (1891):28. sz. 457—459. p. Az alsó-lendvai vásár. (A szerző rajzaival).

⁵ Ethnographia 2(1891):6. sz. 257—258. p. Vend népdalok. Közli Bellosics Bálint.

⁶ *Pesty Frigyes*, Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. I. köt. Pest, 1838.

⁷ Radein (Radenci) fürdőhely a Mura mellett. Stajerországban Pettau (Ptuj) környékén a Dráva mellett keresték Attila sírját. Ld. Ethnographia 2(1891):7—8. sz. Hol van Attila sírja?

⁸ A mesét publikálta is: Markap meg az ördög. Hetési népmese. Ethnographia 2(1891):7—8. sz. 321. p. — Markop és az Ördög. Hetési népmese. A Magyar Hírlap gyermeklapjának, a Kis Világnak 1895. évi 43. számában.

⁹ *Katona Lajos* [(1862—1910) filológus és folklorista.], Párhuzamok magyar meséink- és egyéb fajta népies elbeszéléseinkhez. 1. rész. Ethnographia 2(1891):1. sz. 12—16. p. — 2. rész. Uo. 2(1891):2. sz. 58—62. p.

¹⁰ Bálint napja (febr. 14.) Európa-szerte, különösen Angliában a jeles napok közé tartozik, melyen a különnemű ifjúság — egyesek szerint a madarak e tájban történő párválasztásának példájára — tréfás ajándékokkal köszönti egymást, s az e napon történő első találkozásoknak különös jelentőséget tulajdonít.

Pusztán lakunk most szülőimmal, s a közel erdőben nagyon gyakori vendégeink a cigányok. Gyakrabban ellátogattam hozzájuk. Két év előtt egy öreg asszony mondott egy pár dalt, s azokat át is adtam tanár úrnak. Az öreg a télen meghalt, s a fiatalok azt mondják, nem tudnak, — én azt hiszem, csak nem akarnak. Devláról¹¹ kérdezősködtem, mire azt felelték, hogy ők mind róm. katolikusok. „Csak ha nagyon-nagyon sóhajtozunk, akkor mondjuk: Hojoj Devla, bare Devla — po mozsem uprema!” — Sok szláv szó van nyelvükben s ha nem csalódom a „po mozsem” (segíts meg) is a szláv „pomogaj”.

Már Király¹² tanár úrnak említettem, hogy egy hetési ötven-lakodalmas násznagy, midőn kérdeztem, kitől tanulta felköszöntőit, azt mondta, hogy könyvekből, s hogy most is van nála egy, Pető Gergely írta. Fiatalos kapkodással mindjárt a XVII. század történetírójára, a Magyar krónika írójára billent az eszem. Most, hogy kezembem van az Alföldi vőfély-könyv, látom, hogy csalódtam. Az említett vőfély-könyv Méhner kiadása; évszám nincs rajta.¹³ A benne levő köszöntők csinos versei fülemben zörögtek folyton, hát amint az Ethnogr. tavalyi 8-ik és 9—10-ik füzetében a Kis-kunhalasi (Tury)¹⁴ és baranyai (Kötse)¹⁵ lakodalmi szokásokat olvasgatom, ismerős verseken akadok meg. Összehasonlítottam, hát a Kötse versei közül 8, a Turyé közül 16 vers vagy egészen az, vagyon [!] nagyon kevés különbséggel az, a mi a Pető G. könyvében van.

A hazai folyóiratok sorába vegye fel tanár úr a Murakózt is. Már hosszabb idő óta közül régi okiratokat. (Nem tudom, a „Századok” vesz e hírt róluk! — A lapok hiánya a legnagyobb szegénysége a vidéki embernek.) Az ezidei 32. számban Zrínyi Miklósnak, egy 1623-ban (Datum Csáktornya die 3-a May Anno Domini 1623. Zrény Miklós m. p.) kelt, a 35. számban pedig Zrínyi Györgynek 1625-ben (Datum in Castro nostro judico. Csáktornya, die 24 May Anno 1625. Georgius Zrinio. m. p. Banus:) kelt adománylevelét; ugyancsak a 32-ik számban Murakózi régi családnevek cím alatt 1535-től kezdve vagy 300 családnevet közöl. A 32. és 33. számokban Felméri Albert¹⁶ a csákt. tankép. tanára a dobsinai barlangról ír (Kirándulás a dobsinai jégbarlanghoz). — Érdekesebb a 37. számban közölt régi okirat, a *légrádi* (Alsó-Muraköz, a Mura és Dráva összefolyásánál) *sajkások czéhlevele* és VI. Károly megerősítő irata 1717-ből.

Ennyi az, a mit tanár úrral ez alkalommal közölni kívántam, s kérem, engedje meg, hogy néhanéha felkereshessem leveleimmel. — Bár nem kellemetlen az így eltöltött hosszú vakáczió, de rendes foglalkozáshoz szokott ember mégis vágyik valami biztos helyre, hol sok apró bajtól függetlenítheti magát, s dolgozni is inkább van kedve. Majd talán nekem is jut valami helyem, — reménylem! —

Magamat tanár úr jóakarátába ajánlva maradtam őszinte tisztelő tanítványa Bellosics Bálint.

Baja, 1894. nov. 30.

Kedves Barátom!

Megbocsáss, hogy oly soká nem adtam magamról életjelt, előtted ismeretes körülményeim nem engedték. — Hála az Égnek és Wlaccsis miniszter úr Ó méltóságának, két teljes évi helyettesítésünk nehéz ideje lefutott, tanárkarunk Macskásy Sándor személyével kiegészült. Ha miniszterünk budget-jét változatlanul megszavazzák, s a miniszterium a rangsor szigorú betartásával rendelkezik, nekem 1897-ben a rendes tanárok közé kell jutnom. Annak idején kérné foglak, légy szives, munkáj érdekemben, nehogy a mai fene protekciós világban jogos nyergemből kiüssenek.

Az Ethnologische Mitteilungen legújabb két számát nagyon köszönöm. Kiváló élvezettel olvastam Die ethnographische Gestaltung der Bevölkerung Ungarns című cikkedet. Megfelelő rövidítéssel be fogom mutatni Önképző-körünk egyik ülésén. Én most a többek közt Bácska néprajzi térképét próbálom összeállítani. Nagyon tarka lesz, de érdekes. Ezen kívül a Hetés néprajzára vonatkozó jegyzeteimet rendeztetem, s tanítványaim segítségével, rajzolt sémák alapján a gazdasági eszközök neveit, részeik neveit s a házi állatok testrészeinek neveit gyűjtöttem s a születésüknél, nevelésüknél, használásuknál előforduló szokásokat etc.

¹¹ Cigány szó, a. m. isten.

¹² Király Pál író, nyelvész, tanár. 1888-tól az állami pedagógium tanára volt.

¹³ Az Ethnographia 3(1892):2—3. sz. 120. oldalán Méhner Vilmos kiadói tevékenységéről olvastunk. Kiadott pl. Pető Gergelytől 2 füzetet: Alföldi Vőfély-könyv, 40 p. és Násznagyok kötelességei, 16 p.

¹⁴ *Thury József* [(1861—1906) ref. főgymn. tanár.], Kis-Kun-Halas néprajza. Ethnographia 1(1890):8. sz. 381—410. p.

¹⁵ Az említett dolgozat: *Kötse István*: Népelet és népszokások Baranya megyében. Ethnographia 1(1890):9—10. sz. 448—464. p.

¹⁶ Felméri Albert tanítóképző-intézeti tanár Félegyházán, majd Csáktornyan tanított.

A Hetés adatai közül a tulajdonképeni Hetés faházára vonatkozó adataimat összeállítva, egy-két rajzzal s fényképpel együtt mellékelve küldöm. Ha használhatod, használd fel, ha nem, add át kérek Munkácsi B. dr. úrnak¹⁷ az Ethnographia részére. Két fényképet is küldök, talán be is mutathatnád. Fényképkészüléket a múlt tanév végén vettem, s a nyáron már dolgoztam vele elég tisztességes eredménnyel. Ha az Ethnographiához kerülne, mondd meg, hogy a mennyi rajzot jönnek látnak, használják fel; a honoráriumból is szívesen adok át ily czélből. — Ha te közlöd, tégy belátásod szerint.

Magamat továbbra is figyelmedbe ajánlva maradtam őszintén tisztelő tanítványod Bellosics Bálint.

Kedves Barátom!

Baja, 1894. decz. 19.

Már két levelemben ígérem, hogy hosszabban írok arról, mi kettőnkét közösen érdekel, de csak most lophatok magamnak annyi időt mennyit e levél papírra vetése megkíván. Az első, miről szólni akarok, Gönczi bírálatára adandó válaszom. Éngem nem lepett meg. Neki olyan jó (!) híre van a Vendvidéken, hogy mindent elvárhat tőle az ember. Mikor azt a bizonyos tanulmányt (sic!) megírta, én a te megbízásodból — emlékszel — Szalay István turnischai plébánosnál jártam, hogy őt a boldogult vend szakosztály élére megnyerjem. Nála több vendvidéki intelligens emberrel találkoztam, kik az ethnographiáról tudni sem akartak, míg a vendeken olyan merényletet szabad elkövetni, a milyent Gönczi követett el tanulmányával¹⁸ (!). Bennem akkor csak a nagy kedv, lelkesedés volt meg, s bár láttam dolgozata rosszakaratú irányát, biztatásukat — hogy szólaljak fel nekükben — nem fogadtam meg. Gönczi hiába akarja dolgozatomra sütni a teljes légbőlkapottságot, mert a mikor ő még valahol Tótországban — onnan került le — boldogította az embereket, én már akkor vend dajka ölében gögicséltem, és vend tejet szívtam, mert édes anyám maga született vend. Atyja Péntek (vend: Pétek) közönséges polánczi vend szülők gyermeke volt, ki esze és tanultsága által a Szaparyak jószágigazgatójává lett, s egész életén át vend vidéken Tissinán (Csendlakon, Vasban) élt. Ma is élő bátyja közönséges bundás vend ember. Nekem első dalom anyám vend dala volt, s később is sokat tudtam meg tőle róluk. Szinte a könnyezésig nevettetett meg, midőn plágiumnak veszi, hogy a kolleros szoknyát tanulmányából vettem. Az egészben annyi hibám van, hogy dolgozata elveszett, s csak néhány kijegyzett elfogadható adata volt meg birtokomban jegyzetképen. Ezeket, nem tudván az enyém-e nem-e, felhasználtam, de a bizonytalanság arra ösztönzött, hogy legalább macskakörmök közé rakjam az illető néhány sorra terjedő részt. A korrektúrában a macskakörmöket hiába kerestem, elhagyták. Így került bele az ő fogalmazásából néhány rövid sor, olyan tartalmú, a mely tartalmat a vend vidéken először utazó is rögtön megismer. Azt írja, én a vendet hibásan jellemezem, midőn azt mondom, hogy „izmos faj”. Ennek is meg van az oka. Gönczi úr Palinán, a testileg legfejletlenebb, legnyomorultabb vendek által lakott faluban tanítóskodott, midőn világra szóló tanulmányát megírta, de én midőn a „Zala és vasmegyei vendekről” írtam, nem indulhatok utána, mert a vend sovány, száradt ugyan, de izmos, ha az összes vendéget veszem. Erre nekem bő alkalmam volt tapasztalást szerezni: öreg atyám gazdaságán, egy sógoromnál, ki a bellatinczi Zichy féle uradalmon volt ispán, egy főerdész nagybátyámnál, ki szintén a fiumei kormányzót, Zichyt szolgálja a zalai vendség vidékén, a vasmegyei lutheranus-vend Puczinczon (ma Battyánd), hol egy nagybátyám lutheranus pap, s kitől sok szép adatot kaptam. De alkalmam volt odahaza is gyűjteni. Atyámnak bérlete van. Réjtjeit 2/3ad részben zalai vendek takarják, s gyerek s diák koromban én „feleztem” (polovinati) a száraz szénát; gabonáját a vasmegyei vend „goričanec” aratja le mióta élek mindig, s épen a vakatióban egy hónapig velük vagyok otthon. A cséplést, kapálást vend napszámások végzik, s én minden nyáron naponként 20—25 vasmegyei és 60—70 zalai (lippai, renkoczi etc.) venddel érintkezhetem. Ha valaki nem hiszi, meghívom a jövő nyárra atyám bérletére, hadd lássa. Hallgathatja őket egész napon és este munka után dalolva, tréfálva. Gönczi úr szegény palinai emberei után indult, onnan is megférhetlen természete eltovábbította. Nem emlékszem tisztán, de ilyest is hibámul rótt fel: „a vend idegenek iránt zárkózott, bizalmatlan”. Erre azt mondja, egy nép sem olyan közlékeny, mint a vend. Hm, bölcs mondás. Én is atyám is, ki már 30 éve érintkezik velük, ellenkezőt tapasztaltunk. Barátságos, azt mondhatja, de nem közlékeny. Azt nem is emlitem, hogy ő geographiai részt kívánt a néprajzi mellé, mert azt ti töröltétek a történetivel együtt, s én abban megnyugszom. Ennyit kívántam bírálatára megjegyezni.

Az ethnographizálás most csak úgy lehetséges, ha éjeleimet rabolom meg. Leírom egy nap

¹⁷ Munkácsi Bernát (1860—1937) finnugor nyelvész, a Magyar Néprajzi Társaság alelnöke.

¹⁸ Gönczi Ferenc több alkalommal foglalkozott a zalai vendekkel. Írt róluk a Muraköz-ben 1887-ben, a Zalai Közölnyben (1887. 7. sz.: A zala-megyei vendek társadalmi életéből) stb.

dolgomat; ilyen mind. Reggel 6-kor a felkelésnél vagyok jelen, aztán megnézem, rendes e az ágyazás, 1/2 nyolczkor a reggelinél van dolgom, 8-tól 12-ig előadás, mert 18 heti órám van. 12-kor ebédnél kell lennem, délután az irodában vagyok, mert apósom nem írhat egy sort sem; még az igató számát se bírja beleírni. 6—7-ig, ez egy óra az enyém. 7-kor vacsora, azután én eszem, és dolgozatot javítok, mert havonként közel 300-at kell átnéznem. 9-kor lefekvésnél jelen vagyok, azután át kell nézmem a jövő napi dolgot, mert lélektant is tanítok. Így megy ez napról-napra. Hol van még a köz-tartási számadás, a ruhamosás. A ruhát én olvasom át a mosónénak, én veszem át tőle vasárnapon-ként, mikor más szabad. És olyan ellentétes munkát végezni! Reggel piszkos kapczákat olvasok, káposztát könyvelek el, utána az iránytanból az elegantiáról, festőiségről kell beszélnem.

De azért ethnographizálok: gyűjtök. Növendékeim szeretnek és kedvvel írogatnak. Van is egész halommal, de csak adat. A dodola (szerb) énekből van vagy 10—12 drb. Most Nedelykovity helybeli gör. kel. plébánosnál vannak, ki a szöveget nézi át s azt, vajjon jók-e a növendékek által adott szószertinti fordítások. Én egy kis ismertetést írhatok hozzá, van forrásom, s ha készen leszek véle, elküldöm az Ethnologische Mitteilungen részére. Van temérdek, a legkülönbözőbb vidékekről való babonám, úgy gondoltam, rendezem őket, de alig jut rá időm, s hogy mégis használjak, le-tisztáztatom őket, s ilyen nyersen átadom szívesen. Ide írom az adatok czimeit; ha valamelyik érdekel, írd meg, szívesen elküldöm:

Húsvéti szokások (Dantova, Bács vm.) — Mátkatál-hordozás (Bátta, Tolna vm.) — Kláka, lakod. és halotti szokás (Torontál). — Húsvéti szok. (Beregh, Bács B. vm. sokacz). Tyúkverés (Magyar Almás). — Fehérvári juhász-szokás. — Fehérvári bögötemetés. — Májusfa (Gára, Bács vm. német). — Pünkösdi dal (Szt. Tamás, Bács). — Polaženik (Karácsonyi szokás, Temes vm. déli részén; szerb) Karácsonykergetés (ugyanonnan). — Bela Jelo (Nagybőjti bunyevác szokás, Szabadka). — Farsang (Hajós, Pest vm. német). Keresztfeltevés (Dantova, Bács vm.). — Apáczatáncz (Apatin, német, kótákkal). — Aprószentek (Bátta, Tolna). Öcsényi vegyes adatok. — azonkívül rendkívül sok bajai babona, szokás etc. Ha rájuk nézek, elfog a szomorúság, de meg kell adnom magamat. Bizom a jövőben, hogy meghozza azt az időt, midőn kedves dolgaimra is akad majd idő. Nem nagyon nagy a bizalmam, mert látom szegény Scherer dolgát, kinek elvitathatlan érdemei ellenében protektióval Nagel esetleg győzni fog.¹⁹ Ó ma felutazik Pestre, és vagy pénteken vagy szombaton fel fog keresni. Szombaton audencián lesz (t. i. Scherer).

A bibliographia számára összejegyzem és legközelebb elküldöm a kért adatokat. Nagyon de nagyon is őszinte szívességgel rajzolok lapod számára, csak arra kérlek, hogy — ha lehet — a lapot küldd, mert én szeretem, de előfizetni nem bírok reá, és arra, hogy a rajzolandó dolgot idején kapjam meg, mert biztos időre nem számíthatok. Örülni fogok, ha az ethnographiának legalább így szolgálhatok, és neked, ki velem oly sok jót tettél, legalább ily csekély dologgal némileg viszontszolgálatot tehetek.

Legutoljára hagytam, pedig nagy örömet jelent e néhány szavam. Még szeptember 22-én kislíam született, egy egészséges, erős lurkó, kihez üdülni járok, ha elfáraszt a munka. Megírom, mert tudom, hogy részt veszel örömről, és én is, ha valakivel, veled megosztom örömeimet.

Bocsáss meg rendetlen levelemért, de az órán írtam — írásbeli dolgozatot készítenek növendékeim.

A Monarchia²⁰ pénzét megkaptam; a szíves sürgetést köszönöm.

Mindnyájunk részéről üdvözlöt jelentve maradtam őszintén tisztelő tanítványod Bellosics Bálint.

IRODALOM

A bajai magyar királyi áll. elemi népiskolai tanítóképző intézet értesítője. 1892/1893—1915/1916. Baja. 1893—1916. (24 füzet).

Magyar életrajzi lexikon. I. köt. Bp. 1967. 168—169. p.

Ethnographia 27(1916):248—249. p.

Magyar Tanítóképző 31(1916):1. sz. 31. p.

Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye. II. köt. Bp. é. n. 492. p.

Gulyás Pál, Magyar írók élete és munkái. II. köt. Bp. 1940. 969—970. has. [műveinek bibliográfiája s a róla szóló irodalom részletesebben].

¹⁹ Scherer Sándor (1858—1928) 1883-tól tanítóképző-intézeti tanár Baján. 18 évi tanárkodás után igazgatónak nevezték ki. 1913—1927-ig mint főigazgató működött. Nadas (Nagel) Sándor tornatanár a bajai állami tanítóképzőben 33 évet tanított. 1905-ben nyugdíjba vonult. Élénken részt vett a város társadalmi életében. Ő és felesége is alapítványt tett szegénysorsú tanulók számára.

²⁰ Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képből.

BRIEFE VON BÁLINT BELLOSICS' AN ANTAL HERRMANN

von

Frau Margit Kulcsár

Im Handschriftenarchiv der Zentralbibliothek der József Attila Universität befindet sich unter anderen Antal Herrmanns Nachlass. Herrmann war einer der Gründer der ungarischen Volkskunde, er hatte gute Beziehungen zu den ungarischen und ausländischen Forschern und war von organisatorischem Talent. So ist sein Nachlass reich an wissenschaftshistorischen Dokumenten. Als Pädagog hat er eine Unzahl von seinen Schülern zu der volkskundlichen Arbeit hinzugezogen, er hat sie auf ihre Laufbahn geführt und verfolgte ihre Arbeit. Bálint Bellosics war auch ein solcher Schüler von ihm. Nach Beendigung des Budaer Pädagogiums erhielt Bellosics die Lehrbefähigung für das Lehrerseminar, von 1892—1916 war er Lehrer, von 1913 Direktor der Lehrerbildungsanstalt von Baja. Bellosics, der von Muraköz stammte, beschäftigte sich anfangs mit den Wenden, und in Baja wurde er einer der hervorragendsten Mitwirker der südslawischen Ethnographie.

Aus seinen Briefen an Antal Herrmann erkennt der Leser das beispielhafte und ehrenwerte Leben eines werktätigen Mitarbeiter unserer Ethnographie und Pädagogik. Diese Dokumente enthalten zahlreiche, noch nie publizierte Angaben bezüglich sowohl der Volkskundengeschichte Ungarns wie auch der Ethnographie der auf ungarischen Gebieten lebenden Nationalitäten. Der Zeitabschnitt des Briefwechsels war das Heldenzeitalter des Entstehens und der Entwicklung der ungarischen Ethnographie und Bellosics selbst nahm aktiv an der Aufspürung und Ausarbeitung der Forschungsmethoden und ihrer Mittel teil, zahlreiche sogar noch heute moderne Methoden, wie zum Beispiel das Aufzeichnen von Volkswesen, Photographieren, Anfertigung von bunt-tuschierten Fotos, sind mit seinem Namen verbunden.

KERESZTSZEMES SZŐRHÍMZÉSEK A DÉLALFÖLDÖN

T. KNOTIK MÁRTA

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Népi hímzéseink legrégebbiről fennmaradt képviselői közé tartoznak a gyapjúhímzések. Ezek legnagyobb része szabadrajzú, de országszerte készítették őket keresztszemes technikával is¹. Ilyen keresztszemes és szálánvarrott szőrhímzéseket ismerünk Hódmezővásárhelyről, Makóról és Orosházáról. Jelen dolgozatunkban ezeket ismertetjük.

E keresztszemes gyapjúhímzések között jellegzetes csoportot az ún. orosházi szőrhímzések alkotnak, melyeket párnavegekről ismerünk². Ezek színezésben is eltérnek más tájak hímzéseitől. Kivarrásukhoz használt szőrfonal erőteljes tiszta színeket képvisel. Jellemző a vörös és barna színösszeállítás, melyhez egyes darabokon a kék és kevés sárga szín tevődik.

A Csongrád megyei múzeumok néprajzi gyűjteményében levő vásárhelyi és makói szőrhímzéses párnavegeket az 1900-as években gyűjtötték be. Vásárhelyen Kiss Lajos és Tornyai János 1904-től³, Makón Tömörkény István 1906-tól gyűjtötte e párnavegeket⁴. Ezek között csupán néhány darab keresztszemes, a többi szabadrajzú. Ilyen vásárhelyi keresztszemes párnavég szerepel Szeremlei 1911-ben megjelent Vásárhely története című munkájában közölt képen⁵. 1928-ban írja Kiss Lajos e szőrös párnavegekről⁶: „Az egyező vallomások azt mutatják, hogy Vásárhelyen e régi párnavegek a XVIII. században voltak divatosak”. 1941-ben Ortutay Gyula két vásárhelyi darab képét közli, „szőrhímzésű párna” képaláírással⁷. Fél Edit 1965-ben egy makói gyűjtésű „szőrhímzéses vászontakarót” közöl 1791-es évszámmal⁸.

Az ún. orosházi szőrhímzések az orosházi-, békéscsabai-, gyulai-, rákospatotai múzeum és az Országos Néprajzi Múzeum gyűjteményében maradtak ránk. Az első ilyen hímzés közlésével 1928-ban a Magyar Népművészet lapjain találkoztunk⁹, melyről csupán a képaláírás árul el annyit: „Vánkoshéj. Békés m. (Orosháza)”. 1934-ben

¹ Fél E., Bevezetés a magyar hímzések ismeretébe. A Népművelési Intézet kiadványa, Bp. 1964. 20.

² Az orosházi szőrhímzések között egy lepedőszél maradt ránk (27.).

³ Kiss L., Emlékezések a Hódmezővásárhelyi Múzeum alapításáról Bp. 1958. 8.

⁴ L. a Móra Ferenc Múzeum néprajzi leltárkönyvének bejegyzéseit.

⁵ Szeremlei S., Hód-Mező-Vásárhely története. Hmvt. 1911. IV. 300. középső párnavég (2. darabunk). Plohn József hódmezővásárhelyi fényképész felvételeinek egyike (383 ltsz.), melyeket Tornyai János felkérésére készített az 1904. évi mezőgazdasági kiállításra összegyűjtött néprajzi tárgyakról (Kiss L., i. m. 1958. 12.). A felvételeket a Hódmezővásárhelyi Múzeum őrzi (Dömötör J., A Plohn gyűjtemény MFMÉ. 1968. 165.).

⁶ Kiss L., Szőrös párnavegek Hódmezővásárhelyen. Népr. Ért. 1928. 47.

⁷ Ortutay Gy., A magyar népművészet. Bp. 1941. 305. alsó kép (4. darabunk), 306. felső kép (2. darabunk), Plohn felv. 385 és 384 ltsz.

⁸ Fél E., Textilgyűjtemény (A Néprajzi Múzeum 1963—64 évi tárggyűjtése) Népr. Ért. 1965. 230.

⁹ Bátky Zs.—Györffy I.—Viski K., Magyar Népművészet Bp. 1928. 97. alsó kép (a 14. darab), 102 felső színes rajz (a 11. darab).

Viski Károly a Magyarság néprajzában ugyanezt a képet közli¹⁰. Újabb képet Ortutay Gyula közöl 1941-ben megjelent könyvében, hasonlóan szűkszavú szöveggel¹¹.

E hímzésekről elsőnek Palotay Gertrúd 1940-ben ír bővebben¹²: „Egy- vagy több színű szőrös gyapjúfonallal hímeznek párnavegeket, lepedőszéleket. A minta többnyire sűrűn egymás mellé varrt virágokból áll, melyek hullámvonalas elválasztó csikok két oldalán helyezkednek el. Az egyöntetű felületek szálánvarrattal vannak hímezve oly szorosan, hogy az öltésmód alig állapítható meg. A rézsútos sorokat keresztsemekkel varrják ki.”

A Néprajzi Múzeum munkaközössége 1954-ben írja róluk¹³: „házilag festett gyapjúval varródtak a körülbelül a XIX. század elejéről való orosházi hímzések is: keresztöltéses virágaik mértánias jellegűek.” 1955-ben Nagy Gyula¹⁴, Palotay Gertrúdot idézve hozzáteszi: „az 1940-es években az orosházi párnavég 3 mintáját sokszorosítottam s az iskolákban és kézimunkaüzleteken keresztül felújítottam. Sajnos a II. világháború tervünket meghiúsította”.

Fél Edit munkáiban¹⁵ időrendben is az elsők között említi a szőrhímzéseket. Az „alföldi hímzőkultúrának nem sok tárgyi emléke maradt. Ezek közé tartoznak a „szőrös” párnák, melyeket a XVIII. században, sőt talán még korábban készítettek... Időben és térben nincsenek messze a most említett varrásoktól az Orosházán és környékén készített hímzések”¹⁶ Megemlíti e keresztöltéses és szabadrajzú gyapjúhímzések igen jelentős és nagyszámú csoportjának feldolgozatlanságát is¹⁷. Reméljük, hogy a Dél-Alföld keresztzemes szőrhímzéseinek ismertetésével hozzájárulhatunk alföldi hímzőkultúránk megismeréséhez.

Az általunk bemutatásra kerülő szőrös párnavegeket vászon, fonal, mustra, kivarrás, szinezés és megvarrás szerint vizsgáljuk. Eddigi gyakorlatunk szerint darabjainkat folyamatosan számoztuk és e számozást alkalmaztuk a képeknél, valamint az anyag-elemzési táblázatnál (l. 209. o.) is¹⁸. Tárgyleírásainknál elsőnek a gyűjtési helyet jelöljük meg. A mustrák leírása után a tárgyak méretét, őrzési helyét, leltárszámát, gyűjtőjét, a gyűjtés idejét és a tárgy eddigi közlését tüntetjük fel. Első ízben itt vált lehetővé a vizsgált párnavegek teljes képanyagának közlése.

A vizsgálandó keresztzemes szőrhímzések gyűjtési helyük és jellegük alapján két csoportra választhatók. Ezért a Hódmezővásárhelyen és Makón gyűjtött darabokat — a szabadrajzúakhoz¹⁹ hasonlóan — *vásárhelyi* gyűjtőnév alatt tárgyaljuk, a többit pedig — *orosházi* párnavegek címen — külön.

¹⁰ Györffy I.—Viski K., A magyarság néprajza Bp. 1934 XLIV. (a 14. darab).

¹¹ Ortutay Gy., i. m. 1941. 309 (a 17. darab).

¹² Ferencz K.—Palotay G., Hímzőmesterség. Bp. 1940 48.

¹³ Magyar népi díszítőművészet. Bp. 1954. 19. és 136. színes kép (a 14. darab).

¹⁴ Nagy Gy., Orosházi párnavegek. Emlékkönyv. Orosháza. 1955. 278. A munkában Nagy Gyuláné is részt vett, aki részben a mustrákat másolta, részben az öltéstechnikát betanította.

¹⁵ Fél E.—Hofer T.—K. Csilléry K., Hungarian Peasant Art. Bp. 1958. 61. Fél E., i. m. 1964. 18. 20. Úő. i. m. Népr. Ért. 1965. 228.

¹⁶ Fél E.—Hofer T.—Csilléry K., A magyar népművészet. Bp. 1969. 67.

¹⁷ Ennek hiányát „mintagyűjteményével” kívánta pótolni a Népművelési Intézet. Varga M., Alföldi szőrhímzések. Bp. 1968.

¹⁸ Az általunk közölt képeket Keszei Péter (1—8. 10. 12. 13. 15. 18. 21. 25.), Francisczy József (9. 14. 16. 17. 20. 26. 27.), és Szabó Jenő (11. 19. 22—24.) készítette. A táblázathoz felhasznált irodalom: Szemmáry L., Kötéstan. Bp. 1959. Gyimesi J., Textilanyagok fizikai vizsgálata. Bp. 1958. Az anyag és sodrat meghatározást Keszei Péter végezte.

¹⁹ Ezeket szerző közölte a MFMÉ. 1970/1 kötetében; a további összehasonlításoknál külön nem hivatkozunk e cikkekre.

VÁSÁRHELYI SZŐRHÍMZÉSEK

VÁSZON

Párnavegeink finom kidolgozású és minőségű vászna kenderből készült. A felhasznált vásznakat Z irányban sodrott fonalból, vászonkötéssel szőtték. Lánc és vetülék sűrűségük 13—17 db/cm között váltakozik. A vásznak szélessége — egy 44 cm szélességű kivételével — 50-56 cm között van²⁰. A kiterített párnavég szélességének a vászonszélesség felel meg, míg hosszúságának (57—63 cm) a párnatest szélességével kellett megegyeznie²¹. A hímzés a vászon hosszát mindig beborítja, míg szélességét sohasem.

FONAL

A hímzéshez szőrfonalt használtak, melyet saját színében alkalmaztak, vagy feltehetően festőnövényekkel házilag színeztek²². Párnavegeinken a barna, kék, sárga és piros színt alkalmazták.

MUSTRA

Az általunk bemutatandó párnavegek mustrája az országosan kedvelt szokásnak megfelelően három sávra osztott. A sávok közül a középső szélesebb, a szélsők keskenyebbek. A sávokat elválasztó sorok részben geometrikus díszűek (2 cm széles), részben vonalszerűek. A középsáv kompozíciója folyamatos szerkezetű, ezért mustrái vég nélkül folytathatók. A mustrákat felépítő motívumok növényi jellegűek.

Folyamatos szerkezetű mustrák

1. *Hódmezővásárhely.* A középsáv egy-egy ellentétes irányú liliom-sorát csavart szalag kapcsolja össze. A szélső sávokban makkos tölgyágak sorakoznak. A sávokat geometrikus díszű sor választja el. Egyszínű, a barna két árnyalatával hímelve. A párnavég²³ h(ossza): 63 cm, sz(élessége): 54 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50.188.1. ltsz. Gyűjtő: Kiss Lajos, 1904. A párnahaj közölve: szerző által MFME. 1969/1. 26. 11. kép.)

2. *Hódmezővásárhely.* A középső sáv három-három ellentétes irányú levél-sorát csavart szalag osztja ketté. A szélső sávokban levelek és fenyőágas tövek felváltva sorakoznak. A sávokat geometrikus díszű vonal választja el. Egyszínű, a barna két árnyalatával hímzett. A párnavég h: 59 cm, sz: 53 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50.189.1. ltsz. Gyűjtő: Tornyai János, 1904. — Plohn felv. 383 ltsz. második párnavég, Plohn sorozat²⁴ 64. és Plohn felv. 384 ltsz., Plohn sorozat 67. Utóbbi közölve: Ortutay Gy., A magyar népművészet Bp. 1941. I. 306. felső kép. —)

3. *Hódmezővásárhely.* A középsáv két-két ellentétes helyzetű virágsorát geometrikus dísz kapcsolja össze. A szélső sávokban (egyik sávja és elválasztó vonala kikopott, csak az öltésnyomok látszanak) ágas bokrok sorakoznak. A sávokat geometrikus díszű vonal választja el. Egyszínű, kézzel hímzett. A párnavég hossza a töredékről nem állapítható meg, sz: 44 cm. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50.192.1. ltsz. Gyűjtő: Kiss Lajos, 1904. — Plohn felv. 382 ltsz., Plohn sorozat 66. —)

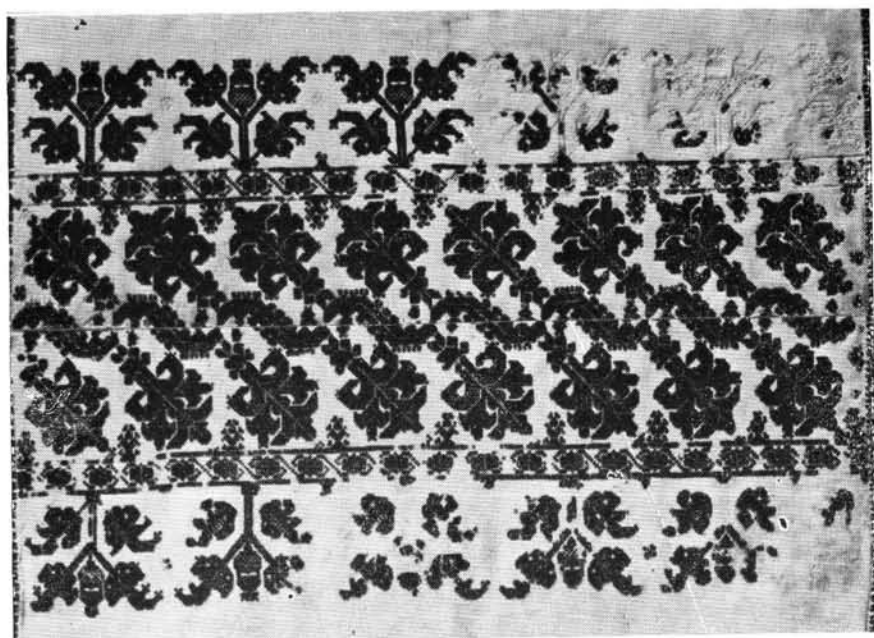
²⁰ Hasonlóan a vásárhelyi és makói szabadrajzú párnavegek vásznaihoz.

²¹ Ugyanez érvényes a vásárhelyi és makói szabadrajzú párnavegekre.

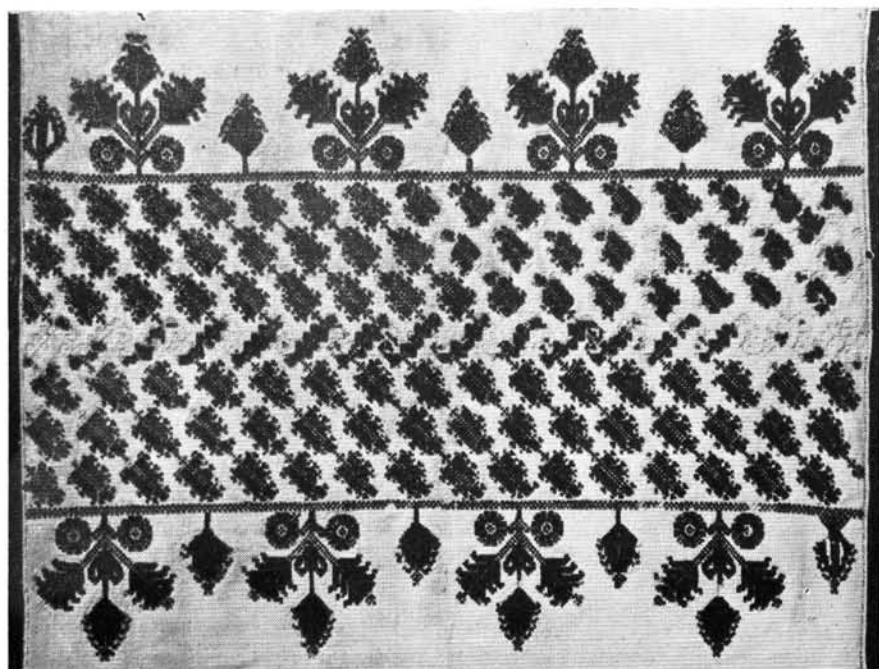
²² *Fél E.—Hofer T.—K. Csilléry K.*, i. m. 1969. 67. és *Györffy I.*, A hazai festőnövények és a velük való népi festési módok. Herba folyóirat 1921. jan.—dec.

²³ A hosszmeretét a kiterített párnavég hímzéssávjaival párhuzamosan mértük, a szélességet erre merőlegesen.

²⁴ *Plohn József* 1885—1922-ig készített néprajzi felvételeit sorozatokban adta ki, az 1904-ben készült párnavég fotókat lásd. „Képek a nagy magyar alföldi népéletből. Első sorozat: Régi magyar díszítmények és muzeális tárgyak. Plohn József eredeti fényképfelvételei. Hódmezővásárhely. 1922.” (Szegedi Múzeum 1186. ltsz.)

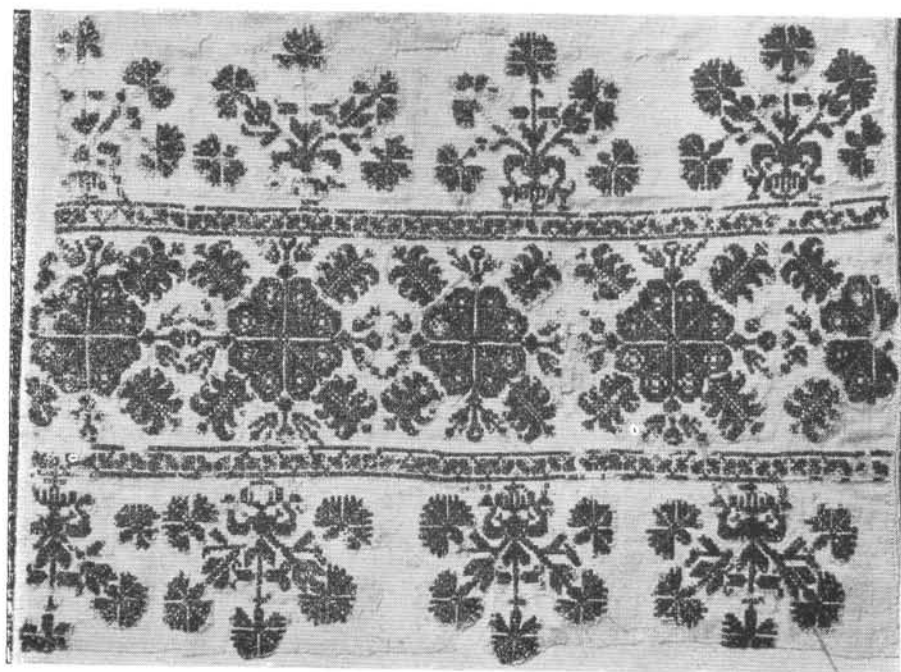
1

2

3

4-5

4. *Hódmezővásárhely*. A középső sávban fenyőágas rozetták foglalnak helyet. A szélső sávokban vázába helyezett szegfűcsokrok sorakoznak. A sávokat geometrikus díszű sor választja el. Egyszínű, barnával hímzett. A párnavég töredékes, méretei nem állapíthatók meg. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50.190.1. ltsz. Gyűjtő: Kiss Lajos, 1904. — Plohn felv. 385 ltsz., Plohn sorozat 65. Közölve: Ortutay Gy., A magyar népművészet Bp. 1941. I. 305. alsó kép. —)

5. *Hódmezővásárhely*. Mustrája teljesen megegyezik az előző darabéval. Egyszínű, barnával hímzett. A párnavég töredékes, méretei nem állapíthatók meg. (Hódmezővásárhelyi Múzeum 50.191.1. ltsz. Gyűjtő: Kiss Lajos, 1904.)

6. *Makói tanyák*. A középsáv kakastaréjos mintája három sort alkot. A szélső sávokban fenyőágas virágtövek sorakoznak. A sávokat sima vonal választja el. Egyszínű, mustársárgával hímzett. A párnavég h: 56 cm, sz: 53 cm. (Szegei Múzeum 52.1333.1. ltsz. Gyűjtő: Tömörkény István, 1908. A párnahaj közölve: szerző által MFMÉ. 1969/1 25. 7. kép.)

7. *Makói tanyák*. A középsáv rozettái három sor kazettát alkotnak. A szélső sávokban fenyőágas virágtövek sorakoznak. A sávokat geometrikus díszű sorok választják el. Többszínű, piros-kék-mustársárga hímzésű. A párnavég h: 55 cm, sz: 48 cm. (Szegei Múzeum 52.1331.1. ltsz. Gyűjtő: Tömörkény István, 1908. A párnahaj közölve: szerző által MFMÉ. 1969/1 25. 8. kép.)

Itt kell megemlítenünk a Fél Edit által közölt 1791-es évszámú szőrhímzéses vászontakarót Makóról. E ritka formájú asztalterítőféle barna-drapp-kék színével, öltéstechnikájával és egyes motívumaival az általunk ismertett hímzések közé illeszkedik, de „egyes díszei a hazai németiség hasonló mintáit idézik”²⁵.

A bemutatott párnavégmustrák folytatólagos kompozíciója részben sorokból (1—3, 6), részben kazettákból (4, 5) tevődik össze. Mindkét változat országsszerte kedvelt népi hímzéseinken²⁶. E folyamatos mustraszerkesztés középkori eredetű²⁷. Mustráink (1, 4-7) — általában a szélső sávok változtatásával — más vidékekről is ismertek. A felhasznált motívumok megfogalmazására szintén sok hasonló példát találunk²⁸. A szélső sáv motívumaként több darabunkon szerepel a fenyőágas tő. Ezek részben aránybeli (2, 6, 7), részben formai (1, 3) változtatást mutatnak. Hasonló megformálású ágas tövekkel és vázában elhelyezett szegfűcsokrokkal (4—5) is találkozunk más tájak hímzésein²⁹. Az általunk vizsgált párnavégek mindegyike egyedi megformálást mutat, elkülönítő jegyeket azonban nem tartalmaz.

KIVARRÁS

Párnavégeink egy részének kivarrása egyszerű keresztszemmel készült (2, 4-6), másrésze szálánvarrott (1, 3, 7) technikával³⁰. A vászon szálaiból egy öltéshez — mindenegyes darabunkon — egységesen három szálát fogtak be a tűvel. Minél finomabb szövésű vászomból készült a párnavég, annál kisebbek az öltések³¹. A mustra kihímzett felülete darabjainkon fekvő téglalap alakú³². Ezek kivarrását nem kezdtek a vászon közepén, így a végek motívum-részletei nem szimmetrikusak.

²⁵ Melyet Fél E. i. m.-ben a család német származásával meg is okol. Ezért nem tárgyaljuk a vizsgált darabok között.

²⁶ Vö.: Györffy I., Szilágysági hímzések. Magyar Népművészet II. Bp. 1924. VIII. a, XIII. a és XXVI. a. *Bátly Zs.—Györffy I.—Viski K.*, im. 1928. 101. és 110. *Malonyai D.*, A magyar népművészete. Bp. 1907. I. k. XIV—XVII. tábla és II. k. Székely varrottasok táblái. *Ortutay Gy.*, i. m. 1941. II. k. Székely varrottasok táblái. *Fél E.—Dajaszászné Dietz V.*, Borsod megyei régi keresztszemes hímzések. Magyar népművészet XIV. Bp. 1951. XIX—XXIII.

²⁷ *Palotay G.*, Die historische Schichtung der ungarischen Volksstickerei. Ungarische Jahrbücher (1938) XVIII.

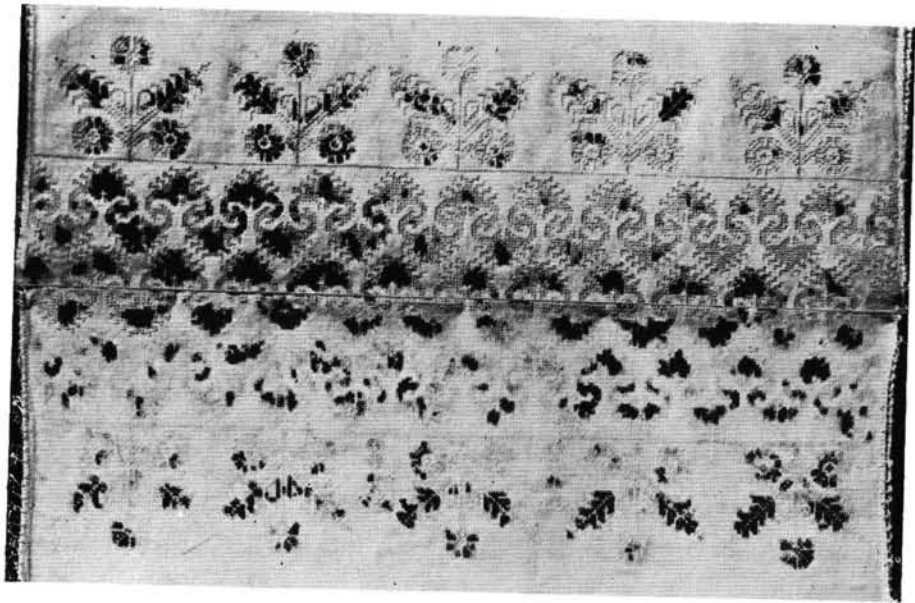
²⁸ *Györffy I.*, i. m. 1924. XIII. a. *Bátly Zs.—Györffy I.—Viski K.*, i. m. 1928. 101. *Györffy I.—Viski K.*, i. m. 1934. XLV. *Malonyai D.*, i. m. 1907. I. k. XV. 4. 6., XVI. 5. 6., XVII. 8., XVIII. 1. 4. 7. 12., II. k. M. 39—42. 44. 54. *Ortutay Gy.*, i. m. 1941. II. k. 218. 220. 224. 231. 232. *Palotay G.*, Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Bp. 1940.

²⁹ *Malonyai D.*, i. m. I. k. XIV. 2. 23. 24., XV. 14. XVI. 6. Magyar népi díszítőművészet. Bp. 1954. 153. *Fél E.—Hofer T.—K. Csilléry K.*, i. m. 1969. 219.

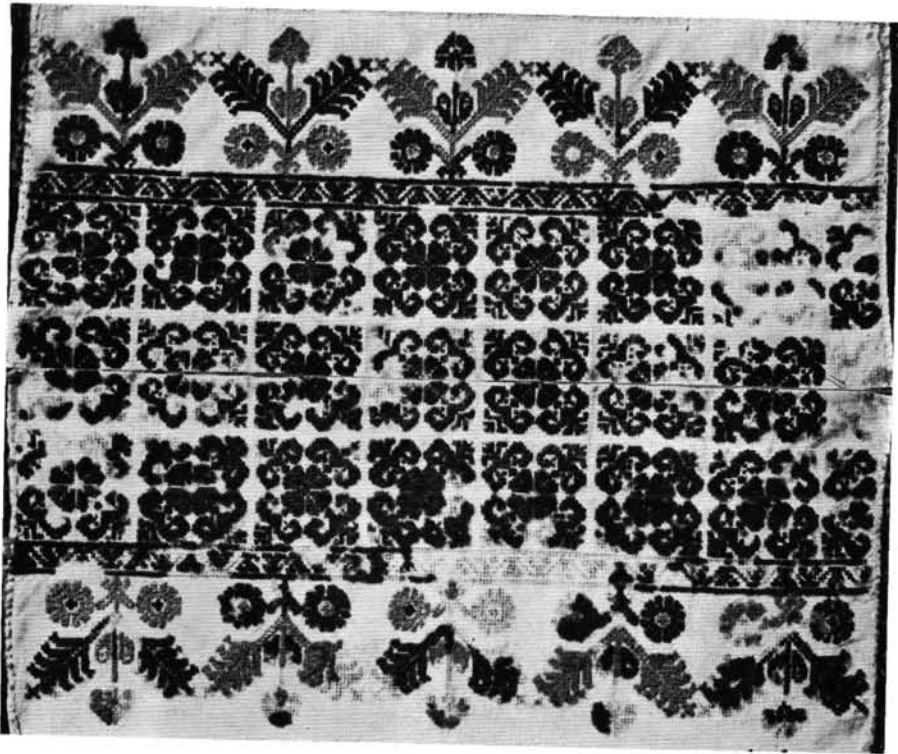
³⁰ *Ferencz K.—Palotay G.*, Hímzőmesterség. Bp. 1932.

³¹ Vö.: *Fél E.—Dajaszászné Dietz V.*, i. m. 1951.

³² Hasonlóan a szabadrajzú vásárhelyi és makói párnavégekéhez.

6

7

SZÍNEZÉS

Párnavégeink egy kivételével (7) egyszínűek, barnával, késsel (3) vagy sárgával (6) hímzettek. Egyes darabokon a barna két árnyalatát együtt alkalmazták (1, 2). Többszínűvel kivarrt párnavégünk tüzes színei szimmetrikusan helyezkednek el. Piros és kék kazetták váltakoznak egymással, szélén pedig a kék-sárga motívumok egymás mellett sorakoznak. Mint láthatjuk e szőrhímzéseket változatossá tudták tenni a színezéssel, még az egyszínűek esetében is.

MEGVARRÁS

A kivarrt párnavég vágott szélének keskeny, behajtott szegését — egy kivétellel (7), melyet szegőátöltéssel³³ varrtak le — szálszorítással³⁴ szegték. A párnavég félbehajtásakor a széleket gyapjúfonalból hurkolt kötéssel kapcsolták egymáshoz³⁵. E hurkolt kötést alkalmazták egy esetben a párnatesthez való hozzátoldásnál (1), míg a többinél ugyanazt a műveletet (6, 7) ráhajtott varrással és szegőátöltéssel végezték. Meg kell jegyeznünk, hogy e kézivarrások igen szépek, egyenletesek³⁶. Párnavégeink hurkolt kötésére jobbra csak következtetni tudunk, mert nyomokban maradtak meg, nagyrészt pótlások.

E Vásárhelyen és Makón fennmaradt szőrös párnavégek³⁷ geometrikus jellegű hímzései — a szabadrajzúakéhoz hasonlóan — ékességei voltak a vetettágy párnáinak. Készítésük helyére és idejére nincsenek pontos adataink. Feltehető, hogy a szabadrajzúakkal egyidőben, főleg a XVIII. században készültek és használatuk a fehér vásznak és ágyruhák elterjedésével ért véget³⁸. Keresztszemes párnavégeink kevés száma arra mutat, hogy ezen a vidéken kevésbé voltak divatosak, mint a szabadrajzú szőrös párnavégek.

OROSHÁZI SZŐRHÍMZÉSEK

VÁSZON

E párnavégek kendervászonból készültek. Az itt felhasznált vásznakat Z irányban sodrott fonalból, vászonkötéssel szőtték. A lánc és vetülék sűrűsége 11—16 db/cm között változik. A vásznak szélessége 42—49 cm között van³⁹. A kiterített párnavég hosszának felel meg a vászonszélesség⁴⁰, mely egyben a párnatest szélességével is megegyezik. A hímzés a vászon szélességét mindig beborítja, míg hosszát (52—91 cm) sohasem.

FONAL

Hímzéshez (a vásárhelyi és makói darabokhoz hasonlóan) szőrfonalat használtak, melyet feltehetően festőnövényekkel színezték. A párnavégeken a barna-vörös-kék-sárga tiszta színét alkalmazták.

³³ Az öltéseket és varrásokat szerző ismertette a MFMÉ. 1969/1. 22. I. táblázat és 24.

³⁴ *Ferencz K.*—*Palotay G.*, i. m. 1932.

³⁵ *Ferencz K.*, A tűzött csipke. Bp. 1937. 66. *Csilléry K.*, a Faddon használatos tűzött csipkék készítmódja. Népr. Ért. 1958. 197.

³⁶ Hasonlóan az innen származó ágyruhákhoz. MFMÉ. 1969/1. 21—39.

³⁷ Melyeket szerző a Móra Ferenc Múzeum textil-restaurátor műhelyében restaurált.

³⁸ Vö.: *Kresz M.*, Magyar Parasztviselet. Bp. 1956. 83. és *T. Knotik M.*, Dél-alföldi ágyruhák ismertetése MFMÉ. 1969/1. 21—39.

³⁹ E vásznak kidolgozása kevésbé finom, a vászonszélesség pedig jóval keskenyebb, mint a Vásárhelyen és környékén készülték.

⁴⁰ Míg a vásárhelyi és makói párnavégeken ezt fordítva tapasztaltuk.

A bemutatott párnavégek mustrája az előzőekben már megismert három sávra osztott. A középsáv a szélesebb, míg a szélsők keskenyebbek. A sávokat egymástól elválasztó sorok hangsúlyosak, hullámindás vagy zeg-zug vonaluk geometrikus megoldású, növényi motívumokkal. A széles középső sáv kompozíciója indás, kazettás és folyamatos szerkezetű. A mustrák és motívumok leírásánál a szakirodalomban használatos elnevezéseket alkalmaztuk, mivel a helyi elnevezéseket nem ismerjük. A mustrák általában növényi elemekből tevődnek össze, melyek a keresztszemes öltéstechnika folytán geometrikus jellegűvé váltak.

Indás szerkezetű mustrák

8. *Orosháza*. A középsáv szalagszerű hullámindája három virágmotívumot köt össze. Térki, töltő a tulipán és szegfű. A szélső sávokban makkos tölgyágak ülnek. A sávokat virágos hullámindasor választja el. A vörös szín túlsúlyban van, a barna és kék egyenlő arányban. A párnavég h: 49 cm, sz: 59 cm. (Orosházi Múzeum 67.47.1. ltsz. Bálintné Tury Margit ajándéka⁴¹, 1950. Közölve: Fél E., Magyar népviseletek története. Vezető a Néprajzi Múzeum kiállításához. Bp. 1955. 24.)

9. *Orosháza*. A középső sáv szalagszerű hullámindája három virágmotívumot köt össze. Térkitöltő a tulipán és szegfű. A szélső sávokban makkos tölgyágak ülnek. A sávokat virágos zeg-zug sor választja el. A vörös, barna és kék szín egyensúlyban van, kevés feketét is használtak. A párnavég vízszintes középvonalában a hímzőfonal színeiből három bojt van. A párnavég h: 42 cm, sz: 66 cm. (Néprajzi Múzeum 48.512 ltsz. Gyűjtő: Bartókyné⁴², 1903.)

10. *Orosháza*. A középső sáv szalagszerű hullámindája három virágmotívumot köt össze. A szélső sávokban makkos tölgyágak ülnek. A sávokat virágos hullámindasor választja el. A vörös és barna szín egyenlő arányban szerepel. Három bojtja vörös és barna színű. A párnavég h: 48 cm, sz: 73 cm, a párnahaj⁴³ h: 92 cm, sz: 48 cm. (Békéscsabai Múzeum 52.3536 ltsz.⁴⁴)

11. *Orosháza*. A középső sáv szalagszerű hullámindája három virágmotívumot köt össze. Térkitöltő a tulipán és szegfű. A szélső sávokban makkos tölgyágak ülnek. A sávokat virágos hullámindasor választja el. Vörös, barna, kék színű, kevés zöldessárgát is használtak. A párnavég h: 43 cm, sz: 58 cm, a párnahaj h: 90 cm, sz: 43 cm. (Néprajzi Múzeum 48.511 ltsz. Gyűjtő: Bartókyné, 1903. Színes rajza közölve: Bátky Zs.—Györfly I.—Viski K., Magyar népművészet Bp. 1928. 102. felső kép.)

12. *Orosháza*. A középső sáv szalagszerű hullámindája három virágmotívumot köt össze. Térkitöltő a tulipán és szegfű. A szélső sávokban szegfűs bokrok ülnek. A sávokat virágos hullámindasor választja el. A vörös szín az uralkodó, a barna kétféle árnyalata és a kék egyenlő arányban szerepel. A párnavég h: 43 cm, sz: 93 cm. (Békéscsabai Múzeum 52.3532 ltsz.)

13. *Orosháza*. A középső sáv tört vonalú hullámindájában makkokkal összekötött virágfejek sorakoznak. A szélső sávokban háromágú virágtövek ülnek. A sávokat virágos hullámindasor választja el. A vörös szín és a barna két árnyalata egyensúlyban van, kevés kéket és sárgát is alkalmaztak. A párnavég h: 44 cm, sz: 75 cm, a párnahaj h: 95 cm, sz: 44 cm. (Békéscsabai Múzeum 52.3534 ltsz.)

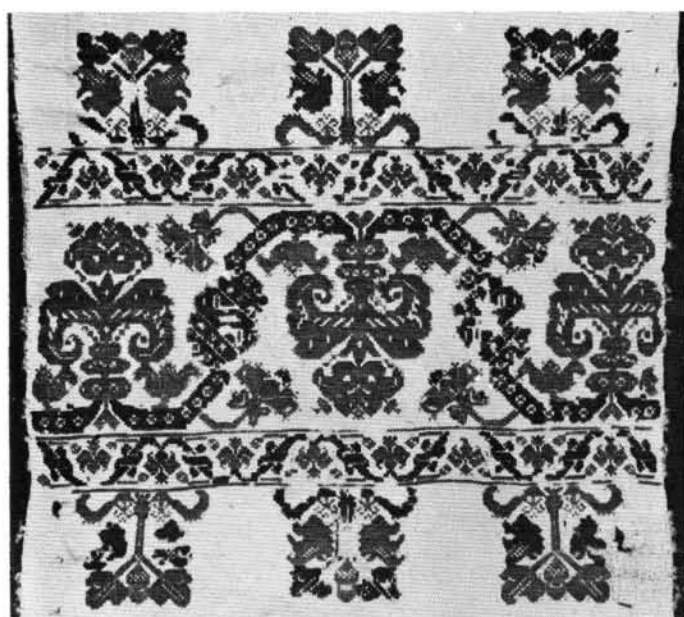
A hullámindás szerkezetű mustra darabjai (8—12) kizárólag apró rajzi eltéréseket mutatnak. Makkos tölgyágaik természetű (8—9) és stilizált (10—11) megfogalmazását egyetlen párnavégen (12) váltja fel a szegfűs tő. Az elválasztó sorok a közép-

⁴¹ Kinek az előző tulajdonos Orosházáról származónak mondta a hímzéseket (a 20 darabbal együtt).

⁴² És 11, 14, 17, 19, 22—24, 26 daraboké, akit „népművészetet szerető és gyűjtőgető”-ként tartott számon a család. Férje Bartóky László békéscsabai bankigazgató, kinek unokaöccse, Bartóky József 1891-től 2 éven át mint orosházi főszolgabíró működött. [*Szabó Ferenc* (Gyula, Levéltár) és *Pataky Józsefné* — (Bartóky leszármazott) szíves közlése alapján.]

⁴³ Hasonló a Vásárhelyen és környékén használatos párnahajak méretéhez.

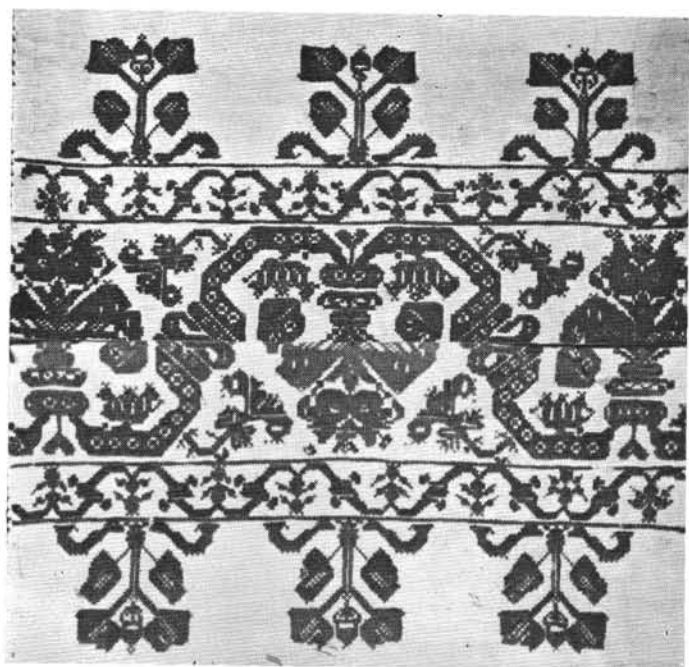
⁴⁴ Feltehetően Bartókyné gyűjtötte a Békéscsabai Múzeumban őrzött (12, 13, 18, 21) darabokat is.

8

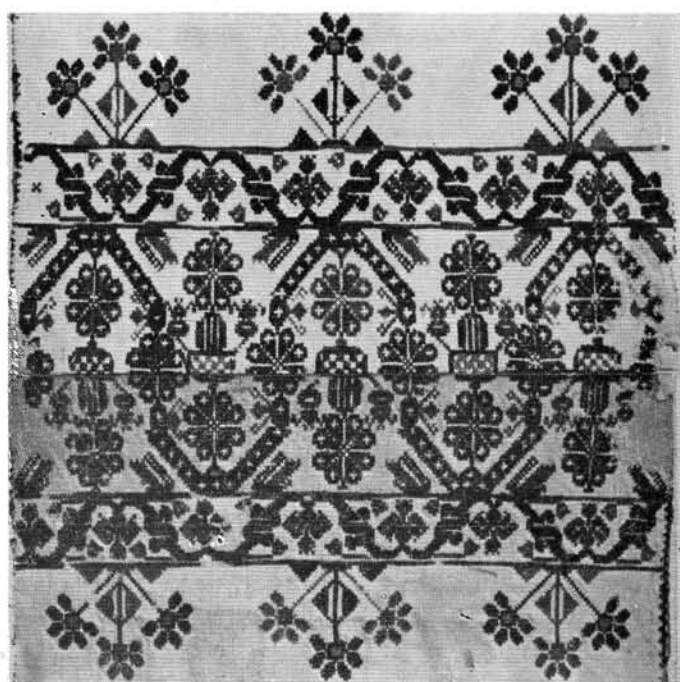

9

12

13

sáv ritmusában gazdagon hímzettek. A hulláminda tört vonala és a virágfejek csipkeszerű áttörtsége teszi igen finommá az utolsó darabot (13), melynek szélesen megformált elválasztó sora e mustracsoport mindegyikén szerepel.

Kazettás szerkezetű mustrák

Csillagos mustra

14. *Orosháza*. A középső sávot három nagy csillag tölti ki. A szélső sávokban faágas tövek ülnek. A sávokat virágos zeg-zug sor választja el. Vörössel és a barna két árnyalatával hímzett. Középső bojtja megvan. A párnavég h: 46 cm, sz: 83 cm. (Néprajzi Múzeum 48.513 ltsz. Gyűjtő: Bartókyné, 1903. Közölve: Bátky Zs.—Gyórfy I.—Viski K., Magyarország néprajza Bp. 1934. II. k. XLIV. és Magyar népi díszítőművészet. Bp. 1954. 136. színeskép.)

15. *Orosháza*. A középső sáv három nagy csillaga egymásbaér. A szélső sávokban háromágú virágbokrok ülnek. A sávokat leveles zeg-zug sor választja el. A lilászörös és barna szín⁴⁵ egyenlő arányban szerepel. A párnavég h: 43 cm, sz: 66 cm. (Rákospalotai Múzeum 139 ltsz.⁴⁶)

A mustra tömör csillagait feloldják a belső negatív virágfejek (14). Ezekhez idomul a szélső sáv finom rajzú faága. A második párnavég (15) összekapaszkodó csillagai vízszintes és függőleges sávokat alkotnak. Az előzőével azonos belső felbontás itt más hatású. E párnavégek a gyakran használatos csillagmotívum igen szép megfogalmazásai.

Átlós mustra

16. *Orosháza*. A középső sávban az András-kereszt és a stilizált makk háromszor ismétlődik. A szélső sávokban háromágú szegfű tövek ülnek. A sávokat leveles zeg-zug sor választja el. Vörös és barna színű, a szélső sávokban durvább fekete szőrrel hímzett. A párnavég h: 44 cm, sz: 53 cm. (Néprajzi Múzeum 51.14.1025 ltsz.)

17. *Orosháza*. A középső sávban az András-kereszt és a stilizált makk háromszor ismétlődik. A szélső sávokban nagy fenyőágas tövek ülnek. A sávokat leveles zeg-zug sor választja el. Vörös, barna, és zöldessárga színű. Bojtja többszínű. A párnavég h: 44 cm, sz: 70 cm. (Néprajzi múzeum 48.514 ltsz. Gyűjtő: Bartókyné, 1903. Közölve: Ortutay Gy., A Magyar Népművészet Bp. 1941. I. k. 309.)

18. *Orosháza*. A középső sávban az András-kereszt és a stilizált makk, míg a szélső sávokban a közép-motívumnak csak egy része ismétlődik háromszor. A sávokat leveles zeg-zug sor választja el. A vörös és barna szín egyenlő arányban van⁴⁷. A párnavég h: 44 cm, sz: 65 cm, a párnahaj h: 92 cm, sz: 44 cm. (Békéscsabai Múzeum 52.3533 ltsz.)

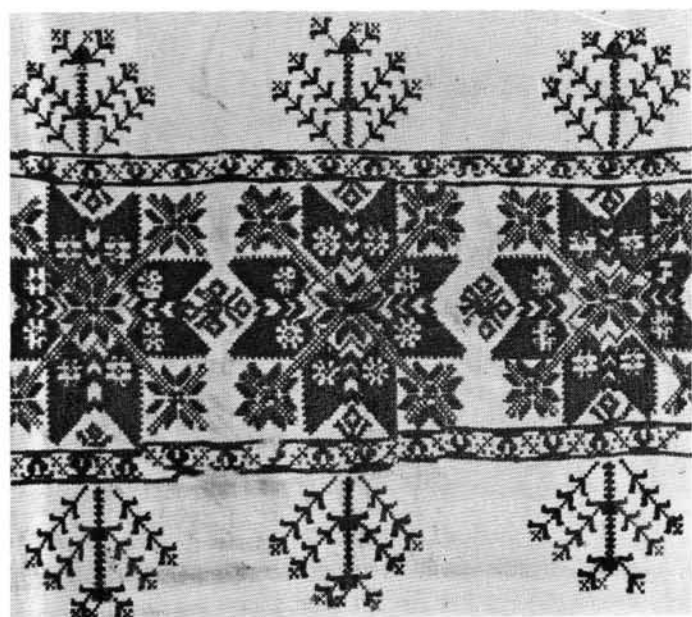
19. *Orosháza*. A középső sávban fenyőággal szegélyezett András-kereszt ismétlődik kétszer. A szélső sávokban háromágú virágtövek ülnek. A sávokat geometrikus díszű sor választja el. Egy-színű, vörössel hímzett. A párnavég h: 45 cm, sz: 61 cm, a párnahaj h: 90 cm, sz: 45 cm. (Néprajzi Múzeum 48.510 ltsz. Gyűjtő: Bartókyné, 1903.)

A mustra közös vonása a tömörebb (16—17) és könnyedebb (18—19) formában is jelentkező András-kereszt. A keresztalakban elhelyezett stilizált makkok és bimbó formák (19) áttörtsége világít. A négy makk (16—18) sakktáblás beosztását a hímzett (színes) és hímzetlen (fehér vászon) felületek adják. Valamennyi párnavég szélső sávja más és más.

⁴⁵ E darab hímzéséhez nem szőrfonalat, hanem valószínűleg gyári úton előállított gyapjúfonalat használtak, mely a párnavég későbbi készítésére utal.

⁴⁶ Wiener Tibor hőmezővásárhelyi görögkeleti lelkész és felesége gyűjteményéből.

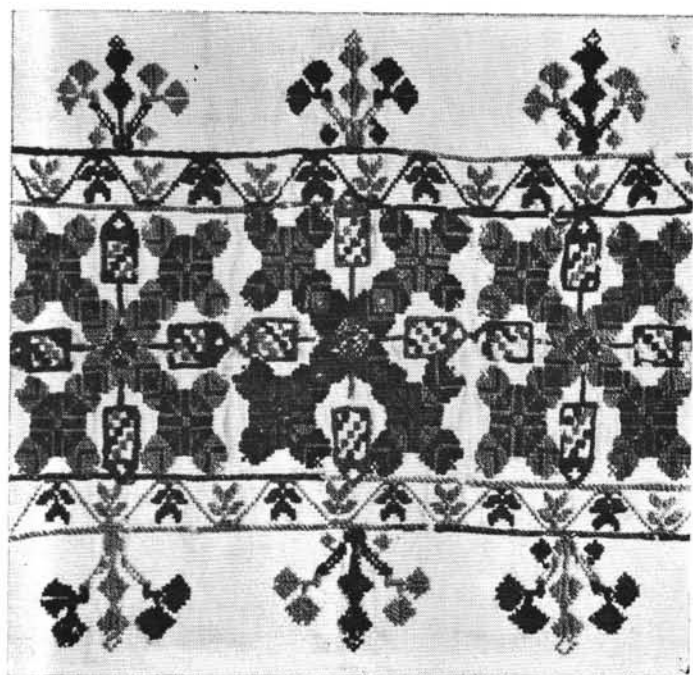
⁴⁷ Egyetlen zöldessárga színű csillaga gyapjúfonallal hímzett (mint 15), valószínűleg későbbi pótlás.

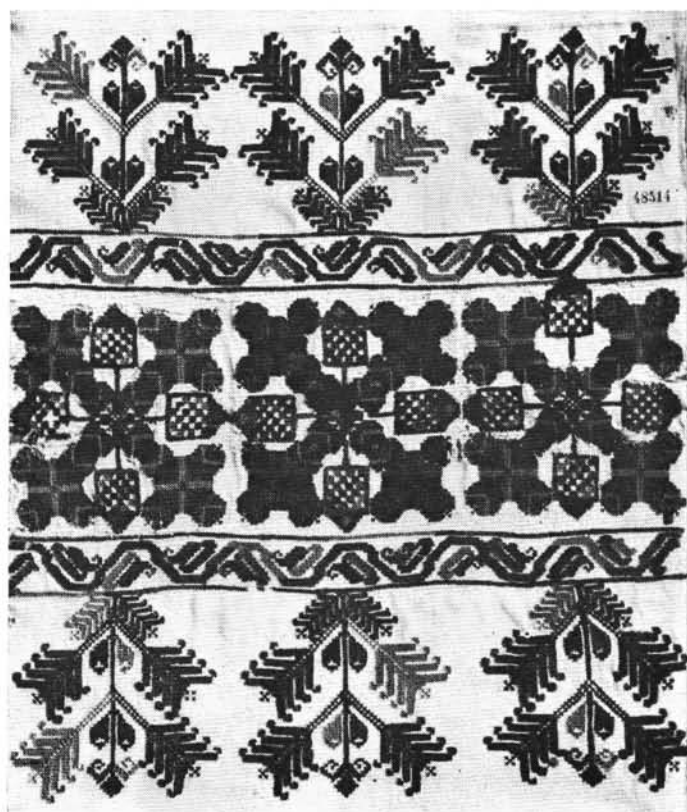
14

15

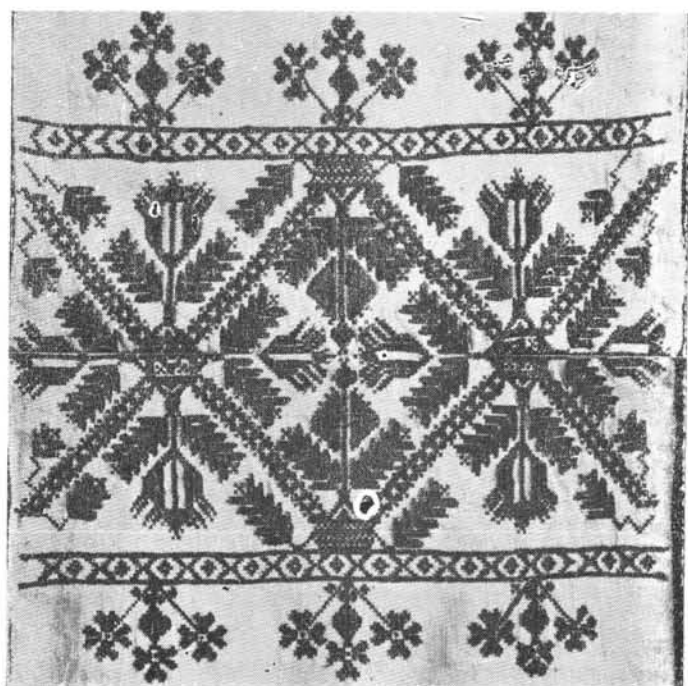
16

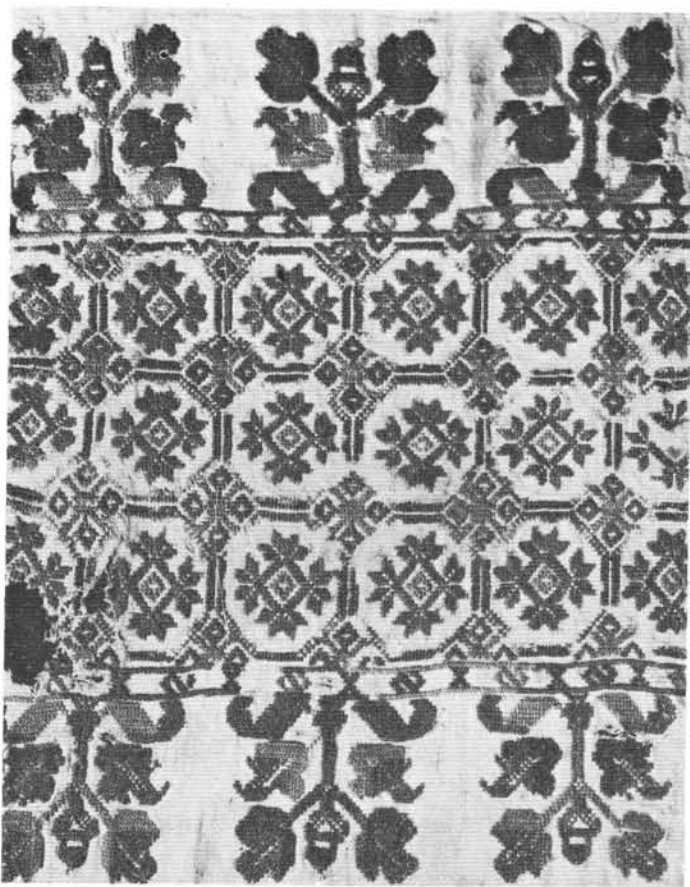
17

18

19

20

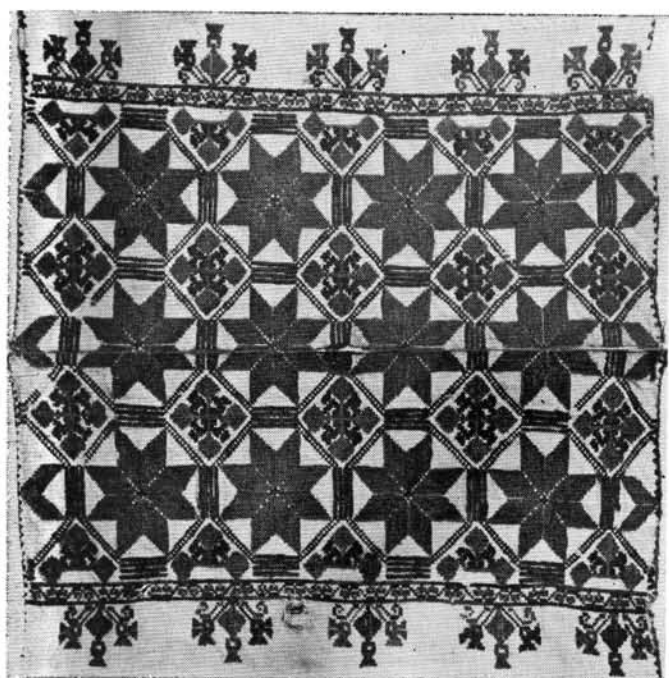
Kazettás mustra

20. *Orosháza*. A középső sávot csillagos kazetta sorok alkotják. A szélső sávokban makkos tölgyágak ülnek. A sávokat geometrikus díszű keskeny sor választja el. Vörös, barna és kevés zöldessárga színű. A párnavég h: 45 cm, sz: 63 cm. (Néprajzi Múzeum 142.873 ltsz. Bálintné Tury Margit ajándéka, 1950.)

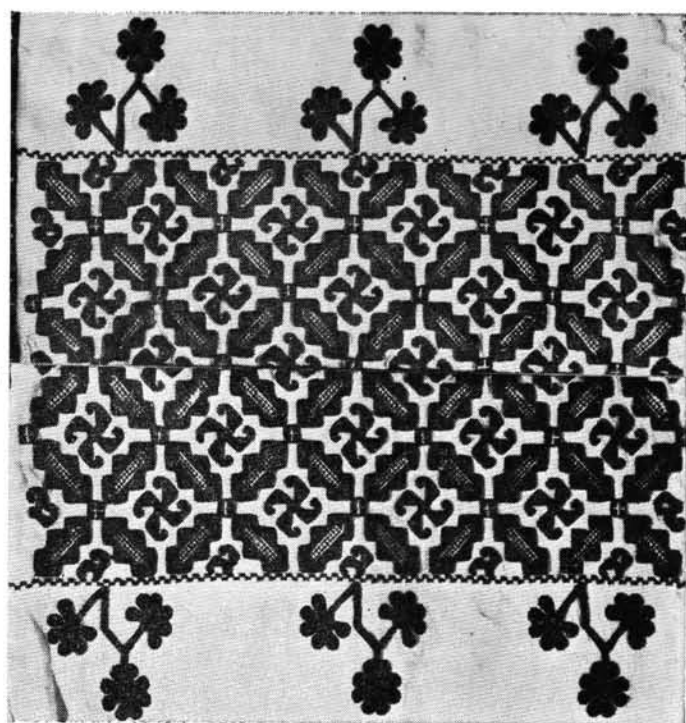
21. *Orosháza*. A középsávot csillagos kazetta sorok alkotják. A szélső sávokban apró virágbokrok sorakoznak. A sávokat keskeny zeg-zug sor választja el. A vörös szín hangsúlyosabb, mint a barna. Bajtjai többszínűek. A párnavég h: 45 cm, sz: 64 cm, a párnahaj h: 102 cm, sz: 45 cm. (Békéscsabai Múzeum 52.3535 ltsz.)

22. *Orosháza*. A középsősávot forgórózsás kazetta sorok alkotják. A szélső sávokban háromágú virágfejes tövek féloldalra hajolnak. A sávokat egyszerű geometrikus vonal választja el. Egyszínű sötétbarnával hímzett. Mindhárom bojta barna. A párnavég h: 47 cm, sz: 52 cm, a párnahaj h: 96 cm, az: 47 cm. (Néprajzi Múzeum 48.506 ltsz. Gyűjtő: Bartókyné, 1903.)

A mustra nyolcszögű, apró kazettáiban a csillagok megformálása különböző. Az első (20) feloldott, szinte virágszerű, utóbbin (21) súlyos, tömör. A szélső sávok ezek ellentétei: súlyos makkos tölgyágak, utóbbit egyedülállóan apró virágtövek fogják közre. A mustra harmadik darabján (22) a kazetták hangsúlyosak, melyek belsejét a forgó rózsza és a negatív felület harmónikusán tölti ki. Szélső sávjainak szokatlan törtvonalú, féloldalra hajló virágfejes ágai feloldják a középsáv súlyosságát.

21

22

Folyamatos szerkezetű mustrák

Lilimos mustra

23. *Orosháza*. A középső sáv egy-egy ellentétes irányú lilium-sorát csavart szalag kapcsolja össze. A szélső sávokban háromágú virágtövek ülnek. A sávokat leveles zeg-zug sor választja el. Vörössel és a barna két árnyalatával himzett. A párnavég h: 46 cm, sz: 52 cm, a párnahaj h: 90 cm, sz: 46 cm. (Néprajzi Múzeum 48.509 ltsz. Gyűjtő: Bartókyné, 1903.)

24. *Orosháza*. A középső sáv egy-egy ellentétes irányú lilium-sorát csavart szalag kapcsolja össze. A szélső sávokban háromágú virágtövek ülnek. A sávokat leveles zeg-zug sor választja el. Barna és kék színű, kevés bordó is szerepel. A párnavég h: 46 cm, sz: 62 cm, a párnahaj h: 101 cm, sz: 46 cm. (Néprajzi Múzeum 48.507 ltsz. Gyűjtő: Bartókyné, 1903.)

25. *Orosháza*. A középső sáv egy-egy ellentétes irányú lilium-sorát csavart szalag kapcsolja össze. A szélső sávokban leveles ágak és szegfűtövek váltakoznak. A sávokat virágos zeg-zug sor választja el. A vörös és barna szín egyenlő arányban van. Középső bojttá vörös, a szélsők barnák. A párnavég h: 49 cm, sz: 80 cm, a párnahaj h: 94 cm, sz: 49 cm. (Gyulai Múzeum 54.767.1. ltsz.⁴⁸ Gyűjtő: Lükő Gábor, 1953.)

Leveles mustra

26. *Orosháza*. A középső sáv levél- és virágformái féloldalra, a középtengely felé hajlanak. Térkitöltői geometrikus formák. A szélső sávokban háromágú virágtövek sorakoznak. A sávokat leveles zeg-zug sor választja el. Vörös és barna színű, kevés kék is szerepel. Három bojttá többszínű szálakból van. A párnavég h: 47 cm, sz: 67 cm. (Néprajzi Múzeum 48.508 ltsz. Gyűjtő: Bartókyné, 1903.)

Szegfűs mustra

27. *Orosházavidéke*. A középső sáv zeg-zug soraiba szegfűfejek hajlanak. A szélső sávokban ágasbokrok sorakoznak. A sávokat egyszerű hullám sor választja el. Vörös és mustársárga színű, egy helyen kevés késsel hímezve. A lepedőszél darab h: 62 cm, sz: 49 cm. (Néprajzi Múzeum 57.65.12 ltsz.⁴⁹ Gyűjtő: K. Csilléry Klára, 1957.)

A mustracsoport közös vonása, hogy a motívumok egymásutánja végnélkül folytatható. A lilimos (23—25) darabokon szépen megfigyelhető, hogy a motívumok más-más aránybeli megformálásával ugyanaz a mustra is változatossá tehető. A leveles mustra (26) középsávjának ritmusához alkalmazkodva ismétlődnek szélső sávjának virágtövei. A lepedőszéldarab szegfűs mintája (27) vonalvezetésével és a himzett-hímzetlen felületek egyensúlyával, ritmusával szépen kapcsolódik az előző két mustrához.

Itt kell megemlítenünk az Orosháza vidékéről Fél Edit által közölt darabokat⁵⁰. Ezek jellegüknél fogva sem kapcsolódnak szorosan az általunk bemutatott orosházi párnavegekhez⁵¹. Időben pedig feltehetően közelebb állnak hozzánk, hiszen a mardaras, pelikános párnák divatjára Fél Edit gyűjtésekor még emlékeztek.

Az általunk vizsgált orosházi mustrák hullámindás (8—13), kazettás (14—22) szerkezete reneszánsz eredetű, míg a folyamatos mustráké (23—27) középkori⁵². E szerkesztések népművészetünkben is mélyre hatottak és igen elterjedtek. Hatásuk szinte napjainkig érezhető.

⁴⁸ Az eladó Vangyel Endre Orosházán szerezte meg a hímzést, ahol 1909—12 között helyettes főszolgabíró volt. [Békés megyei fejek. szerk.: Gergely Gábor Arnold. Békéscsaba. 1929. 96. *Lükő Gábor* (Kiskunfélegyháza, Múzeum) és *Szabó Ferenc* (Gyula, Levéltár) szíves közlése alapján.]

⁴⁹ Achtezterné műkereskedő hagyatékából.

⁵⁰ *Fél E.*, i. m. 1969. 85, 86, 87. kép.

⁵¹ A kakastaréjos mustra megfogalmazása az Arad vidéki hímzésekhez áll közelebb (*Dömötör L.*, Az Arad megyei hímzés. Művészi ipar. 1889. 67.), míg a tulipános mustráé a vásárhelyi szabadrajzú, kazettás szerkezetű párnavegek tiszta kompozíciójára emlékeztet.

⁵² *Palotay G.*, i. m. 1938. Uő., i. m. Bp. 1940. *Fél E.*, i. m. Bp. 1964. 18. *Balogh J.*, A népművészet és történeti stílusok. Nér. Ért. 1967. 150.

23

24

25

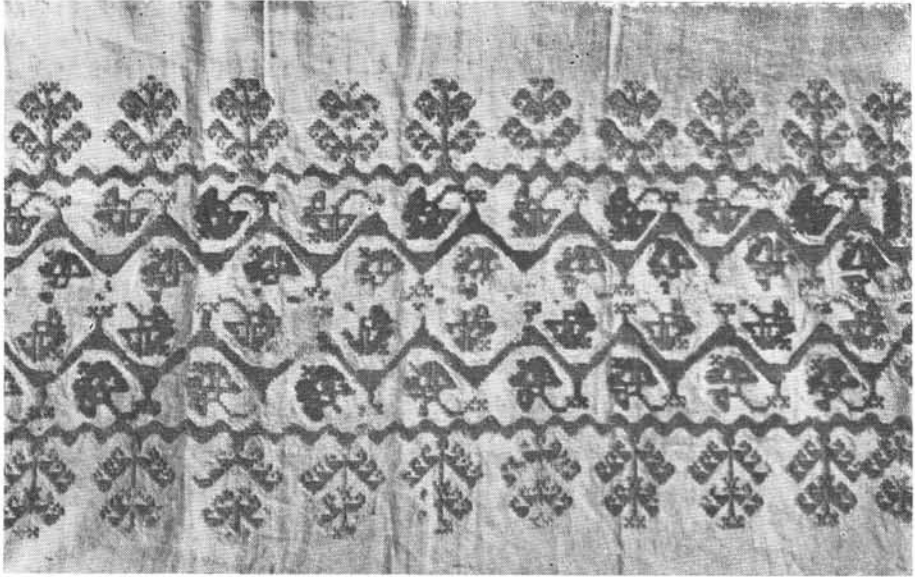

26

45303

A hullámindás mustrájú hímzések⁵³ szerkezeti vázát alkotó hullámindát őrzik a bemutatott darabok (8—13). Szalagszerű formája a hímzéshez alakítva geometrikus jelleget kapott⁵⁴. A belső negatív felületekkel feloldott hullámindának ez a formája jellemző a párnavegekre. Igen közeli megfogalmazásával (8—12) találkozunk Arad megyei hímzéseken⁵⁵. A keskeny és szögletes rajzú hulláminda (13), a mustrát alkotó makkok és virágfejek ilyen és hasonló összeállítása más vidéken is előfordul⁵⁶.

A kazettás szerkezet (14—22) centrális (14—19) és soros (20—22) felépítését is megtaláljuk az orosházi párnavegeken, ezek igen kedveltek voltak országszerte, Ugyanígy a mustrák kazettáit betöltő kisebb-nagyobb csillagok (14—15, 20—21), melyek formai és méretbeli változtatásából ki nem fogytak. Nemcsak népi hímzéseink, de szőttéseink is nagyszámban őrzik a csillag motívum változatait⁵⁷.

27

A forgórózsa általában szabadrajzú hímzéseken fordul elő. Szép rajza (22) ebben az esetben a vászon finomságának is köszönhető. Az átlós mustra (16—19) tömörebb és könnyedebb motívum összeállításait is ismerjük más tájakról⁵⁸.

A sorokból összetevődő, folytatólagos kompozíció adja az orosházi darabok egyrészének vázát. (23—27). Legkedveltebb mustrája a lilimos (23—25), mely ke-

⁵³ Tápay-Szabó G., Magyar úrihímzés. Bp. 1941.

⁵⁴ Míg a szabadrajzú vásárhelyi szőrhímzések hullámindái kerekrozsákkal kapcsolódnak.

⁵⁵ Dömötör L., i. m. 1889. 69.

⁵⁶ Malonyai D., i. m. Bp. 1907. I. k. XVII. 1. 10. II. k. M. 64. XLII. 2. Ortutay Gy., i. m. 1941. I. k. 265. II. k. 235.

⁵⁷ Győrffy I., i. m. 1924. VIII. XI. Fél E.—Dajaszászné Dietz V., i. m. 1951. IV—VI. XVII. XXI. Malonyai D., i. m. 1907. I. k. XV. 2. 7. 10. 13. XVII. 11. 13. XVIII. 8. II. k. M. 1—8. M. 30. M. 34—37. XLI. 2. 3. Székely varrottások 1—3. 20. 21. Ortutay Gy., i. m. 1941. I. k. 267. 270. 275. II. k. 160. 163. 218. 219. 222. 223.

⁵⁸ Győrffy I., i. m. 1924. XVI. XVII. XXI. Malonyai D., i. m. 1907. I. k. XVI. 14. 15. XVII. 14. Székely varrottások 11. 12. 14—16. 24. Ortutay Gy., i. m. 1941. II. k. 161. 220. 221. 225. 226. 228.

vés változtatással szerepel különböző vidékek népi hímzésein⁵⁹. A leveles (26) és szegfűs (27) mustra ilyen megformálásával másutt nem találkozni.

A bemutatott keresztzemes párnavégek kétharmadrészének kihímtett felülete négyzet vagy álló téglalap alakú, míg a Vásárhelyről és Makóról bemutatottaké kivétel nélkül fekvő téglalap alakú. A mustra középsávjá — kettő kivételével (17, 21) megközelítően kétszerese a szélső sávok méretének. A sávokat elválasztó sorok jellegzetesen szélesek (4—5 cm), csupán egyetlen darabon szerepel a vonalszerű elválasztás (22). A hímzések vízszintes irányú háromsoros tagoltságához — a hullámlándás, csillagos és átlós mustrák valamennyién (8—19) — függőleges irányú, szintén hármas tagozódás párosul.

Az orosházi szőrhímzések mustráinak megfogalmazásával, a motívumok alkalmazásával, az öltéstechnika adta lehetőségek kiaknázásával készítők egy jellegzetes és magasszínvonalú hímzés csoportot hoztak létre. Gazdagon hímtett elválasztó soraik másutt nem használatosak. Varróik kezén ugyanaz a mustra sem vált egyformává, valamennyin más a felület kitöltési megoldás. Mustráik szimmetrikusak, de nem szabályosak. Tévesztéseiket nem bontották ki, inkább annak megfelelően alakították vagy helyezték el a motívumot (3, 11).

KIVARRÁS

Az orosházi párnavégek mindegyike szálánvarrott⁶⁰, e keresztzemes öltéstechnika igen régi eredetű és országosan elterjedt még ma is. A technika kitűnően alkalmas a mustrák tömör motívumainak felületkitöltéséhez és azok finom megbontásához. Érdekes és szép bordázottságot ad a szálánvarrott sorok párkányainak egymás mellé kerülése. E sorok mindig a motívum hosszanti irányába húzódnak⁶¹. Az egészen tömör motívumok esetében a belső formálást a sorok irányának motívumrészenkénti változtatása adja (8 csillagai, 15 levelei, általában a levelek és szirmok elválasztása). A hímzésre jellemző tömör formákat csipkeszerűen fellazítja az átlós sorok egyszerű keresztzeme⁶², ahol a negatív formát adó vászon alap csillog elő. Az öltések igen aprók, a túvel a vászon szálaiból mindössze három szálat fogtak be egy öltéshez⁶³. Minél finomabb a vászon annál kisebb ez a terület. Nincs még egy hímzés, melynél egy öltés kihagyásával ilyen kicsi területet lehetne szabadon hagyni. E negatív rajzi lehetőséggel különösen a motívumok belsejének rajzát oldották meg igen változatosan. A mustrák tömött felület-kialakítását a szőrfonal vastagsága és merevsége is elősegítette. A hímzések magasan kiemelkednek a vászon felületéből, e plasztikai hatásuk is fokozza tömörségüket. A hímzéshez felhasznált szőrfonalból a párnavég vízszintes középvonalában három bojtot erősítettek fel. E bojtokat vagy azok maradványait tíz darab párnavég őrzi (9, 10, 14, 16, 17, 21, 22, 24—26).

SZÍNEZÉS

A vizsgált hímzéseket több színnel varrták. Kivarrásukhoz használt szőr fonalat vörös, barna, kék és sárga színre festették. Jellemző a vörös-barna színösszetétel. E két szín — a többszínnel kivarrt darabokon — mindig jelen van, melyből a vörös

⁵⁹ A magyar háziipar díszítményei. 1879. 29. Györffy I., im. 1924. XIII. *Bátly Zs.—Györffy I.—Viski K.*, im. 1928. 101. Györffy I.—Viski K., im. 1934. II.k. XLV. *Ortutay Gy.*, im. 1941. II. k. 161.

⁶⁰ Két darabon szerepel ezenkívül más technika, a motívumokat száröltéssel keretelték (22, 27).

⁶¹ Vö. *Az Új Idők kézimunka könyve*. Bp. 1935. 49.

⁶² Vö. *Palotay G.*, *Keresztzemes hímzések. Tündérujjak* 1929. márc.

⁶³ Ugyanigy a vásárhelyi és makói darabokon. Vö. *Fél E.—Dajaszászné Dietz V.*, im. 1951.

szín hangsúlyos (8, 12, 21) vagy egyenlő arányban van a barnával. Színezésük szimmetrikus, de nem szabályos, mellyel ugyanazt a mustrát még változatosabbá tették.

MEGVARRÁS

A kivarrott párnavég vágott szélén — mely ebben az esetben mindig a toldáshoz esett — egységesen behajtott szegést alkalmaztak, melyet szegőátöltéssel rögzítettek. A párnavég félbehajításakor az ép széleket gyapjúfonalból, többszínű hurkolt kötéssel kapcsolták egymáshoz, majd evvel a módszerrel erősítették a párnatestéhez. Ezek hurkolt kötése egységes (28), mely tíz párnahajon maradt meg (10, 12, 13, 18, 19, 21—25). Kötésük általában a felhasznált fonalak színeiből szakaszosan készült.

28

E párnavégek tömör hímzései a vetett ágy párnáin súlyos színfoltot jelentettek. Az ágyvetés módjáról Fél Edit éppen orosházi gyűjtése alapján írja⁶⁴, hogy a szőrös végű párnákból „az ágyak tetejébe, az ágytakaró fölé, legfeljebb kettőt tettek”. Majd a ránk maradt párnavégek alacsony számára és a kevés levéltári adatra hivatkozva tételez fel, — legalábbis egyelőre — „az Alföldön egy olyan ágyvetési módot, melyben kevés díszpárna szerepelt”. Ezt támasztja alá Veres József 1886-ban kiadott könyve⁶⁵, melyben a Földműves gazda szobája régen és most feliratú képeken egyaránt két párnával⁶⁶ felvetett ágyat mutat be. Szőrhímzésű párnákról Kis Bálint 1825-ben⁶⁷ már múlt időben ír, az ágyvetés módjánál két-három vánkost említve: „kartonból vagy szőrrel tzifrán kivart fehér gyoltsból”.

Az ún. orosházi szőrhímzésű párnavégek készítésének pontos idejére és helyére vonatkozó adatunk alig van. A hímzések Orosházáról való begyűjtése — ennek révén került be elnevezése a szakirodalomba — meghatározza helyét. Ez egyben az idő határolást is megkönnyíti. Orosháza a török után csak 1744-ben települt be⁶⁸ zombai (Dunántúl) evangélikusokkal, akik között nemesek is voltak. Az itt működő takácsok már 1775-ben céh alakítását kérik. A lakosság kender termelése jelentős, a vászonfehérítők eljárnak ide összeszedni a fehérítésre szánt végeket. Hatalmas legelőiken a juh tartás nagyarányú volt, mely a legelők felosztásával (1875-ben már csak egyhatoda a százév előttiének) egyre csökkent.⁶⁹ S bár a ma élők emlékezete nem éri el⁷⁰ ezeket a hímzéseket, a felsorolt adottságok megerősítik, hogy e szőrhímzésű párnavégek ott készültek, ahol fenn is maradtak. Készítésük és használatuk nyilván itt is a fehér vásznak és ágyneműk divatjával ért véget.

A ránk maradt párnavégek tömör és gazdag korai hímzésfajta őríttek meg az utókor számára, melyek szervesen beleilleszkednek az ország XVIII—XIX. századi hímzőkultúrájába. Egyedi jegyeik alapján azonban — a mustrák megformálása, az elválasztó sorok gazdagsága, a szőr fonal vörös-barna színösszetétele, a hímzett-hímzetlen felületek összhangja — jellegzetes csoportot alkotnak népi hímzéseink között.

⁶⁴ Fél E., im. Népr. Ért. 1965. 228.

⁶⁵ Veres J., Orosháza. Orosháza. 1886. 32. 40.

⁶⁶ A párnavégek díszítés módja sajnos nem állapítható meg.

⁶⁷ A szentesi reformata Eklésia Historiája. Kis Bálint feljegyzései 1800—1825-ig II. kötet hatodik rész IV. szakasz. (A szentesi Református Egyház tulajdonában.) Közölve Sima L., Szentes Város története. Szentes. 1914. 399.

⁶⁸ Balassa P., Orosháza. Arad. 1844.

⁶⁹ Veres J., im. Orosháza. 1886. 87.

⁷⁰ A gyűjtést 1969—71-ben végeztem.

Táblázat

Párnavé- gek leírá- si száma	ANYAG				SODRAT				SŰRŰSÉG		SZÖVÉS	ANYAGSZÉ- LESSÉG cm
	lánc		vetülék		lánc		vetülék		szál/cm			
	kender	len	kender	len	Z	S	Z	S	lánc	vetülék	vászón	
1.	K		K		Z	Z			17	15	+	56
2.		L		L	Z	Z			16	17	+	53
3.	K		K		Z	Z			13	13	+	44
4.	K		K		Z	Z			13	16	+	—
5.	K		K		Z	Z			14	13	+	—
6.	K		K		Z	Z			16	15	+	55
7.	K		K		Z	Z			14	13	+	50
8.	K		K		Z	Z			15	15	+	49
9.	K		K		Z	Z			16	12	+	42
10.	K		K		Z	Z			14	16	+	48
11.	K		K		Z	Z			15	15	+	43
12.	K		K		Z	Z			14	15	+	43
13.	K		K		Z	Z			14	13	+	44
14.	—		—		—	—			15	14	+	46
15.	K		K		Z	Z			15	11	+	43
16.	K		K		Z	Z			14	11	+	44
17.	K		K		Z	Z			14	14	+	44
18.	K		K		Z	Z			13	12	+	44
19.	K		K		Z	Z			14	13	+	45
20.	K		K		Z	Z			13	12	+	45
21.	K		K		Z	Z			15	13	+	45
22.	K		K		Z	Z			14	13	+	47
23.	K		K		Z	Z			14	14	+	46
24.	K		K		Z	Z			15	14	+	46
25.	K			L	Z	Z			13	12	+	49
26.	K		K		Z	Z			14	14	+	46
27.	K		K		Z	Z			13	16	+	—

KREUZSTICARBEITEN MIT HAARSTICKEREI IN DER SÜDTIEFEBENE

von

Márta T. Knotik

Die Verfasserin führt mit haargestickter Kreuzsticharbeit verzierte Kissenbezüge auf, die in Hódmezővásárhely, Makó und Orosháza aufbewahrt worden sind. Grösstenteils hat man diese gestickten Kissenbezüge am Anfang unseres Jahrhunderts gesammelt, aber erst diesmal werden sie insgesamt bearbeitet.

Sie sind hinsichtlich des Leinenstoffes, des Stickfadens, des Musters, der Sticharten, der Farbenkomposition und des Zusammennähens untersucht. Die verwendete Leinwand und der dazu geeignete Haarstickfaden wurden häuslich hergestellt. Die Muster der Stickereien teilen sich durch absondernde schmale Musterreihen in drei Streifen. Nach der Struktur des mittleren Streifes unterscheidet man eine Ranken-, eine Kassettenkonstruktion und eine kontinuierliche Konstruktionsart. Auf den von Makó und Hódmezővásárhely stammenden Kreuzstichstickereien sind nur kontinuierlich komponierte Muster zu sehen. Unter den behandelten Kreuzsticharbeiten bilden die Stücke von Orosháza eine charakteristische Gruppe (Typ von Orosháza, Orosházer Typ). Infolge der Technik der Kreuzstichstickerei bekommen die Blumen-, bzw. Pflanzenmotive einen geometrischen Charakter. Die Dicke und plastische Wirkung der Stickerei hat man durch die Verwendung des Haarstickfadens sowie eine eigenartige Varietät der Kreuzsticharten (ung. sog. *szálánvarrott*) gewonnen. Diese Kreuzstichart besteht darin, dass die vier Stiche zweier nebeneinander stehender Kreuze nur

auf drei vereinfacht wurden dadurch, dass die zwei Grundstücke beider kleinen Kreuze nur mit einzelner Deckstich überkreuzt wurden. — Ungefähr die Hälfte der Stücke von Makó und Vásárhely sind mit einfacher Kreuzstichstickerei gestickt. Die Muster sind symmetrisch, aber nicht regelmässig. Dasselbe bezieht sich auch auf die Färbung der Muster. Neben der charakteristischen rot-braune Farbenkomposition brauchte man noch Gelb und Blau. Die Überzahl der gestickten Kissenränder Makós und Vásárhelys ist braun, aber gibt es noch blaue, gelbe, sogar auch bunte Stickereien. Die gestickte Oberfläche der Kissenränder zeigt im allgemeinen ein stehendes Rechteck, während dieselbe auf den Vásárhelyer und Makóer Stücken aber in einer liegender Rechteckform erscheint.

Die Stickereiarbeit wurde natürlich auf dem Leinwandstück vorher, als es zum Kissenbezug zusammengenäht worden ist, angefertigt. Die gestickte Leinwand hat man endlich schmal eingesäumt, dann bei der Hälfte zusammengefaltet und die zwei kürzeren Seite der aneinander liegenden Leinwandrechtecke mit Haarfäden zusammengebunden.

Den Gebrauch dieser Kissenbezüge mit haargestickten Kissenrändern, die annehmlich im Laufe des 18. Jhdts gestickt worden sind, hat die am Anfang des 19. Jahrhunderts verbreitete weisse Bettwäsche ausgedrungen.

Die aufbewahrten Kissenränder lieferten uns eine dicke und reiche Stickereiart über. Obgleich die gestickten Kreuzsticharbeiten sich dem Ganzen unserer volkstümlichen Stickereikultur organisch anpassen, bilden doch innerhalb dieser die Stücke von Orosháza mit ihrem Muster, ihren breiten Trennreihen, und ihrer rot-braunen Farbenkomposition sowie als auch mit der eigenartigen Kreuzstichvarietät (*szálánvarrott*) eine charakteristische Gruppe der ungarischen Volksstickerei.

AZ APÁTFALVI NÉP TÁPLÁLKOZÁSA I.

SZIGETI GYÖRGY

Apátfalva község Makótól mintegy 10 km-re keletre, teljesen sík területen, a Maros folyó jobb partján fekszik. Nevét onnan kapta, hogy a középkori Apátfalva (Pothfalua), amiről már 1332-ben történik említés, minden bizonnyal a csanádi bencés monostor apátjának tulajdona volt. Érdekes, hogy a nép ma is *Pátfalvának* vagy *Pátfolvának* nevezi. A török hódoltság idején teljesen elpusztult falu az 1690-es években újra népesedni kezdett és egy települést alkotott Újcsanáddal, a mai Magyarcsanáddal. Apátfalvát 1751-ben az aradi kincstári uradalomba osztották be. Lovász Mihály uradalmi kormányzó 1752-től 1756-ig mintegy 50 magyar családot telepített a környékről: Ányás, Földeák, Makó, Mindszent, Orosháza, Szeged, Szele, Szent Anna, Szent Márton, Tápé, Vásárhely helységekből. A község 1760 körül új településekkel is szaporodott, a Jászságból, valamint Gömör, Heves, Hont és Nógrád vármegyékből. Csanádtól való különválása 1762-ben történt.¹ Mint általában a dél-alföldi telepes faluk, Apátfalva is szabályos településformájú.² Földje kevés kivétellel kiváló termőföld, lakói pedig nagyon szorgalmas és a legnagyobb részben földművelésből élő magyarok. A község határának területe 10 306 kat. hold³, lakóinak száma az 1900. évi népszámláláskor 5318,⁴ az 1960-as népszámlálás szerint pedig 5580.

A TERMELŐ GAZDÁLKODÁS ÉS A TÁPLÁLKOZÁS ÖSSZEFÜGGÉSEI APÁTFALVÁN

A táplálkozás, mint az anyagi kultúra szerves része, szorosan összefügg a mezőgazdasági termeléssel. Így van ez Apátfalván is, ahol a zömében paraszti munkából élő lakosság mindenkor tudatában volt a kiváló minőségű *pátfalvai fõdek* értékének.

A múlt század 90-es éveiben törték fel a ma is *Gyõpugar*-nak nevezett és korábban legelõként hasznosított határrészt, ami szinte egyik napról a másikra véget vetett az addig virágzó juhtenyésztésnek. A feltört legelő helyén is, mint a falu határának többi részén (*Kákás ugar*, *Püspök ugar*, *Dáli ugar*, *Kisjárándó*, *Nagyjárándó*, *Halész*, *Kendõrföd*), a századfordulóig külterjes gazdálkodás folyt. A két főtermény a búza és a kukorica. Ezek mellett kisebb mennyiségben őszi árpát, zabot, takarmány-

¹ *Borovszky S.*, Csanád vármegye története *Takáts L.*, Az apátfalvi nyelvjárás, Csanád vármegyei Könyvtár 7. Makó, 1926.

² *Eperjessy K.*, A magyar falu története, Gondolat Kiadó. Bp. 1966.

³ Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat 1. A magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Bp. 1902. 340.

⁴ Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat 2. A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása, Bp. 1904. 678.

növényeket és kevés kenderet is termeltek saját szükségletre. Burgonyát az első világháború előtt jobbra csak a házaknál levő kertekben ültettek, de csak keveset, és azt sem mindenki.

A Maros árterülete Apátfalva határában *Disznójárás*, *Szilvás* és *Sziget* részekre oszlik. Itt kezdődött meg, szintén a századforduló után a korszerűbb szőlő- és gyümölcsstermelés Perlusz Adolf és Kohn Mór helybeli kereskedők kezdeményezésére.

A szomszédos magyarcsanádi határban 1886-ban Apátfalva község egy tagban 612 kh 1200-ól földet vásárolt. Ebből 380 kh szántó, a többi legelő volt. E terület neve: *Béka* (Bökény-pusztá). A legelő jelentős részét évente tartott árveréseken kaszálónak értékesítették, de csak *egy kaszálást*, a *sarnyút*-t pedig lelegette a gulya. Béka területén 1927-ben Varga Cziri András 20 évre vett ki haszonbérbe 3 kh-nyi területet. Példáját Szentesi István, Csala Károly és még mások is követték. Végül a *békai fődék* bérleményének összterülete mintegy 40 kat. holdra rúgott. Ezen a területen belterjes gyümölcsstermelés alakult ki, amely a község kertgazdálkodásában jelentős a mai napig.

A konyhakerti növénytermelés az első világháború előtt a házaknál levő kertekben 200—300 □ -öles területeken rendszerint csak saját szükségletre folyt. A dinnye, káposzta és kora krumplics termelését 1918 után az őcsanádi sváboktól látottak alapján kezdeményezték Apátfalván, a zöldség és hagyma termelését pedig ugyanabban az időben a makaiaktól vették át. Ettől az időtől kezdve a korai burgonya, a hagyma és zöldség termelése rohamosan tért hódított.

Ami az apátfalvi táj képének megváltozását illeti, elsősorban az *erdőirtás*-t kell megemlíteni. A község határában csak 1920 előtt volt számottevő erdő a Maros balpartján *Tárnok*, *Szecső*, *Kis-* és *Nagykuruc* határrészekén (ma Romániához tartoznak). A kiirtott erdőföldet 1000 □ -ölenként árverezték el szántónak. A Maros jobbparti részén csak *Béká*-ban volt erdőföld, de ott is kiirtották az erdőt. A folyószabályozás és a vízlecsapolás jelentős változásokat hozott Apátfalva határában is. Így elsősorban azt, hogy a megnövekedett szántóterület előnyösebb gazdálkodási lehetőséget biztosított. A régi öregek sokszor emlegették azt az időt, amikor a *Marus medrit* ásták, hogy folyását egyenesebbé tegyék.

Kölest csak az első világháború előtt és akkor is viszonylag keveset termeltek, sokszor csak másodvetésként a kalászosok után. Ha beérett a kölesmag akkor Tótkomlóra vitték hántolni.

A kukorica mindenkor egyik legfőbb termény volt. Régebben a gömbölyűszemű *magyar kukoricát* termelték, amit jól lehetett libatömésre használni, mert nem ment a liba *gigájá*-ba. Újabban természetesen a bőtermő, nemesített kukoricafajtákat termelik Apátfalván is.

A galambtenyésztésnek még 40—50 évvel ezelőtt is nagy volt a jelentősége. A tanyákon 30—40 párat is tartottak. Leginkább a *vadóc*-ot kedvelték, mert azt nem kellett külön etetni, maga is megkereste messze elrepülve az eleséget.

A *mangolica* (mangalica) sertést az első világháború után kezdték kiszorítani a különböző hússertések, a *magyar tehenet* pedig a *pirostarka fajták*. Ezzel az időtájjal esik egybe a különböző nemesített baromfifajták térhódítása is.

Az a nagy változás, ami a termelőgazdálkodásban az utóbbi 70—80 év alatt végbement, sok újat hozott az apátfalvi nép életében a táplálkozás területén is. Ezen idő alatt egyre inkább háttérbe szorult, vagy teljesen megszűnt a régi hagyományos ételek készítése, hogy fokozatosan helyet adjanak napjaink változatosabb táplálkozásának. Vizsgálódásunk időszaka ez az utóbbi 70—80 év, és amikor a

múltra, a régiekre hivatkozunk, a 19. század utolsó évtizedeire és a századfordulóra gondolunk.⁵

A múltban nem minden tehetős apátfalvi gazda táplálkozása különbözött a szegény- és kisparasztokétól, mivel a módos gazdák nagyobb része még magától is sajnálta a *betéví falatot*. Az ilyen embernek a fősvényisége miatt sokat szenvedett a családja. A szegényebb sorban levő asszony is könnyen odavágta az effajta gazdának: „*Hallod Jóska! Szegény asszony vagyok, de nem lennék a feleségéd semmi pézé' sē.*”

A szegények, akik főként napszámból éltek, bizony sokszor többet költöttek a kocsmára is, mint a kuporgató tehetősebbek. Különösen a *kütörök* és a *hajósok* voltak kocsmások. Apátfalván a józanul élő szegény embernek — föltéve, hogy nem volt munka nélkül — ha nagyon beosztotta a kapálásban, aratásban, cséplés-kor kapott keresetét, kenyérré éppen nem volt gondja. Akiknek azonban nem jutott munkalehetőség a helybeli gazdáknál, azok kénytelenek voltak munkát vállalni a közeli nagybirtokon. Legtöbbet a sokgyerekes szegények szenvedtek, akik bizony sokszor előre éltek, vagyis télidőben kénytelenek voltak előlegül kenyérgabonát, süldő malacot kérni a gazdától. Mindezt a következő évben dolgozták le.

A TÁPLÁLKOZÁS HAGYOMÁNYAI ÉS NÉPI TERMINOLÓGIÁJA

A TÁPLÁLKOZÁS RENDJE

Apátfalván is, miként a Szeged melletti Tápén, a hosszabb nyári nappalok idején háromszor, télen pedig kétszer ettek.⁶

Nyáron 7—8 óra tájban *früstököltek*. Azt is mondták, hogy *kényereztek*, vagyis kenyeret, szalonnát ettek zöldpaprikával vagy uborkasalátával. Szalonna után tejet fogyasztottak. Tányérból, kanállal ették, mint a levest, és kenyeret haraptak hozzá. Ha száraz és morzsalékos voít a kenyér, akkor beleaprították a tejbe. Szalonnázás után gyakori volt az aludttej is, amit pincében vagy kamrában hűtöttek és köcsögből ettek. Szegényebb helyeken reggelire rántott levest főztek, amit kenyérral ettek és utána kevesebb szalonnát fogyasztottak. Ilyen esetben elmaradt a tej is. Nyáron az *ebéd* déli 1 óra körül volt. Dologidőben mindenki igyekezett bőségesebben táplálkozni. Több *baromfi húst*, *zödpaszúrt*, ('zöldpaszuly'), *túrúslepnyit*, *csőregét*, *fánkot* és *réttest* ettek. Még a cséplőgépnéldolgozó szegényebb ember is megkövetelte, hogy felesége a nehéz munkához erőt adó, tartalmaz ételt vigyen, amely miatt nem kellett a többiek előtt szégyenkeznie. Munka után, este 9 óra tájban volt a *vacsora*. Ilyenkor déli maradékot, vagy a reggeli étkezéshez hasonlóan kenyeret, szalonnát és tejet, dinnyeérés idején tej helyett dinnyét fogyasztottak. Nyár vége felé ősszel gyakran sütöttek apróra vágott szalonna zsírjában *tojásos paprikát*, vagy főztek, de még napjainkban is sokszor főznek vacsorára *krumplis* vagy *pörkölt tarhonyát*.

Télen reggel 10 óra körül früstököltek. Disznóvágás után leginkább *hurkát*,

⁵ *Adatközlők*: özv. Gera Jánosné Bagi Julianna sz.: 1878. Gyenge Mátyás sz.: 1883. Gyenge Mátyásné Bakai Ilona sz.: 1900. özv. Mócsa Mihályné Fejes D. Ilona sz.: 1889. Szigeti Bálint sz.: 1902. Szigeti Györgyné Langó Anna sz.: 1924. Szigeti József sz.: 1904. özv. Szigeti Mátyásné Sóki Anna sz.: 1899. Szigeti Mihály sz. 1911. Szigeti Mihályné Restás Erzsébet sz.: 1914. özv. Török Péterné Fehér Julianna sz.: 1903. Varga Cziri András sz.: 1894. özv. Varga Mátyásné Langó Katalin sz.: 1873.

⁶ *Morvaj J.*, Táplálkozás. Orosháza néprajza. Orosháza 1965. 400—427. Megjegyezni kívánjuk, hogy a gyűjtött anyag tematikus elrendezését kevés módosítással e munka alapján végeztük el.

kóbaszt, pécsenyét, de szegényebb helyeken gyakori volt a „*hajába' főtt krumpli*” és „*hajába' sütt krumpli*” is. A tejet reggelire télen is fogyasztották, de az utóbbi évtizedekben már legtöbb háznál felforralták, és tejeskávét készítettek. A téli ebédről — amely délután 4 óra tájban volt — húsos napokon rendszerint nem hiányozhatott a disznóhús. Ünnepnep azonban télen is leginkább nagyobb csirkét, esetleg tyúkot vágtak, vagy aki tehette, marhahúst főzött paprikásan. Télen csak akkor vacsoráztak, ha nagyon későn feküdtek le. A fiatalok ilyenkor rendszerint „*abátt szalonná*”-t, *májás hurkát*, vagy egyszerűen *disznótőpörött* ettek kenyér mellé *savanya káposztával*. Az öregebbek télen legfeljebb *csémégézték*, vagyis a kemencében főzött *szemes főtt kukoricát*, vagy *sütt tököt* ettek.

Apátfalván a hét napjainak hagyomány szabta étrendje nem volt. Általában *tésztás napok* voltak a hétfő, szerda és péntek, *húsos napok* pedig a kedd, csütörtök, szombat és vasárnap. Dologidőben azonban ebéd szempontjából a szombat is tésztásnak számított. Szombaton általában délig dolgoztak és krumplileves mellé leginkább kalácsfélét és *túrúslepínyt* ettek. Hétköznapi tésztás napokon rendszerint főtt tésztákat készítettek, legfeljebb palacsintát sütöttek, ünnepnep azonban fánk, csőrege, rétes és béles sütése volt szokásos. Hétköznapi húsétel volt disznóvágás idején a friss, egyébként füstölt disznóhús, a csirkehús, de akik tehették vasárnap és ünnepnepokon marhahúst, tyúkhúst ettek.

Ha az apátfalviak hosszabb útra mentek, általában kenyeret, kalácsot, húst (sült csirkét, kolbászt, sonkaszeletet sütve) bélest, rétest, kelesztett tésztából készült kiflit (lekvárral, dióval, mákkal töltve) vittek magukkal 3 napra valót. Ha *vásárra* (jobbára a szomszédos Makóra) mentek, akkor kenyeret, kolbászt, esetleg kalácsot tettek a tarisznyába. A *katonafiúnak* csomagban a következő ennivalókat küldték: kenyér, szalonna, sült hús, kolbász, főtt sonka, kalács, kött kifli, béles (főként mákos, diós).

Hamvazószerdától húsvétig és más böjtös napokon a régi öregek — még az 1930-as években is — szigorú böjti fegyelmet tartottak. Nagyböjtben zárva volt a *szalonnás komra* ajtaja. Jellegzetes böjti ételek voltak: *olajos pite, olajos káposzta, olajos görhe, poroja, kött bodag krumplival és olajjal, sós bodag, hajában sült és főtt krumpli, érett túró, vajjal készített kalács, lepény és száraztészta*. (*Görhe, poroja, bodag* = kenyérpotló tésztafélék.)

A *cselédek* (béresek, szolgálók, kanászok, napszámosok) általában a családdal ettek. Azoknál a gazdáknál, akik saját maguktól is sajnálták az ennivalót, nyilván nem laktak jól a cselédek sem. Az önértetesebb, emberségesebb gazdák azonban egyenrangú emberként bántak az asztalnál is a cseléddel. Sok helyen inkább a gazda nem evett, lemondva az ételről a cseléd javára, ha azt látta, hogy nem jut mindenkinek elég ennivaló. Szégyen is volt, ha elterjedt a híre, hogy nem lehet jóllakni valamelyik gazdánál. Azt is megszólták, aki a cselédnek silányabb ételeket főzetett, még ha ő maga is azt ette.

A húsfogyasztás napjainkban sokkal jelentősebb mint a múltban volt. A húsertések térhódításával ma már nem a szalonna vastagságát tartják fontosnak, hanem sokkal inkább azt, hogy sok kolbászt készíthessenek. A családon belül a múltban a férfiak ették a legtöbb húst, az asszonyok meg ha csak teheték, lemondtak a húsról a gyerekek javára. Manapság a gyerekek az elsők a legtöbb családban. Négytagú családnak a háziasszony általában 1 kg húsból főz levest vagy ennek megfelelően 1 csirkéből, illetve 2—3 galambból.

Más társadalmi osztálybeli vendégek jelenléte a múltban nem befolyásolta a hagyományos étrendet. Másfajta ételt általában a vendég kedvéért nem szoktak készíteni. Előfordult a múltban, hogy az értelmiségi vendégek közül néhányan

külön poharat vittek magukkal a lakodalomba, mert nem akartak közös pohárból inni, de ezért nem sértődtek meg a vendéglátók, csak magukban megmosolyogták az *úri vendéget*.

A GYŰJTŐGETŐ ÉLELEMSZERZÉS APÁTFALVI EMLÉKEI

A természet által készen adott javak összegyűjtése leginkább a szegények és gyerekek táplálkozását kiegészítő élelemszerzés volt, melynek Apátfalván is vannak hagyományai.⁷

A gyűjtögetés jelentősége addig volt nagy, amíg erdőterülete is volt a községnek. Az első világháború előtt *gombát szedni* átmentek a Maroson túli erdőbe a szegényebb emberek. A *bánáti erdőből* a fiatal legénykéek rendszerint ketten hozták, vállukra tett rúdra aggatva a *kisvarnyú*-kat (fiókvarjúkat), néha 15—20 párat is egy rúdon. A varjúkat pénzért is árulták a piacon, de a szegények leginkább maguk fogyasztották. A kisvarjúnak a fejét, lábát eldobták, fekete bőrét pedig lenyúzták. A fiókvarjúk húsát rendszerint tejsiben a kemencében sütötték, vagy krumplival paprikásan főzték meg.

A Maros mentén, az árterület füzeiseiben még 30—40 évvel ezelőtt is szokásban volt, hogy a szegényebb emberek a *vadkácsák* tojásait összeszedték, vagy megették, vagy pedig kiköltették a tojásokat. Az így kikelt vadkacsáknak a szárnyait háromhetes korukban el kellett vágni, nehogy elröpüljenek. Még így is sokszor megtörtént, hogy elsöktek a lábukon.

A gyerekek kedvenc csemegéje volt a *fülbecsavarócska* (házi kövirózsa = *Sempervivum tectorum*),⁸ ami Apátfalván régebben a falkerítések tetején, vagy azok árnyékos, megműveletlen tövében volt gyakori. Nem egy tanyai gyerek még a *zsiros kiscipót* is odaadta a falusi iskolában a savanykás levű fölbecsavarócskáért. A *vadsóskát* (*Rumex acetosa*) is sokan kedvelték és még nyersen is szívesen megették.

A fák virágai közül a gyerekek főként az *ágáckavirág*-ot (akácvirágot) ették édes íze miatt, de a pipacsvirágot is nagyon kedvelték. Ha többen voltak, akkor kis mondókával találgatták a *pipacs* (*Papaver rhoeas*) virágának színét. A kiszámoló mondóka így hangzott:

„Sör-ë, bor-ë, pálinka-ë,
Tiszta színű pántlika-ë?”

Ezt az kérdezte, aki leszakította a még ki nem nyílt pipacsvirágot, mielőtt kibontották volna. Aki eltalálta a virág színét, az megehetette. A *vadkomló*-t (*Humulus lupulus*) az asszonyok *korpaélesztő* készítésekor használták. A *székfű* (kamilla — *Matricaria chamomilla*) virágát sokan összegyűjtötték és gyűjtik még napjainkban is, hogy teát készítsenek belőle.

A *vadgesztenye* (*Aesculus hippocastanum*) terméséből hasmenés esetén teát főztek. Az országút menti *eperfák* (*Morus*) gyümölcsét is sokan összeszedték és pálinkát főzettek belőle. Olyanok is voltak, akik a *fehér eperből* (*Morus alba*) lekvárt készítettek. A gyerekek a *koronafa* vagy *szentjánosfa* (*Gleditsia triacanthos*) termésének émelygős ízű tartalmát is szívesen megették.

⁷ Morvaj J., Népi táplálkozás. Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez VI. Magyar Nemzeti Múzeum — Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár Bp. 1962. 18—20. Gyűjtésünk kérdőíveit e mű alapján állítottuk össze.

⁸ Soó Rezső—Kárpáti Zoltán: Magyar flóra. Növényhatározó II. kötet. Tankönyvkiadó. Bp. 1968.

A vadon termő gyökerek közül a kertekben sok volt az *édësgyűkér* (*Glycyrrhiza glabra*). Édes levéért ezt is nagyon szerették. Voltak, akik köhögés ellen teát főztek a megszáritott és megtört édesgyűkérből. A piacon 10—15 cm-es hosszúságú 7—8 szálas kötegekben árulták. Régebben csak a *vadtormát* (*Armoracia lapathifolia*) ismerték, ami erősebb volt a természetett tormánál és annak elvadult változata. Reszelt állapotban előbb meg kellett piritani, hogy veszítsen erejéből.

A gumós vadnövények közül a szántóföldön termett a *földimogyoró* (,mogyorós lednek' (*Lathyrus tuberosus*). kertekben pedig a *csicsóka* (*Helianthus tuberosus*). A földimogyorót a gyerekek bicskával vagy fűrészerű fadarabbal kiásták a földből, a haját lefejtették és utána az édeskés ízű gumót jó ízűen meg is ették. A disznók is nagyon kedvelték a tarlón és nem egy esetben hamarabb megtalálták, mint a kiskanász. Az élelmes gyerek ilyenkor botjával elzavarta a disznót és ő ette meg a földimogyorót. A kertekben sokszor túlságosan elszaporodott csicsókát is megették a gyerekek, ha jobb falat nem akadt a számukra. A csicsóka a szaporaság jelképévé vált Apátfalván, hiszen a lakodalomban az ifjú párnak is azt kívánják, hogy *szaporodjanak, mint a csicsóka*.

A gyerekek megették még a *papsajt mályva* (*Malva neglecta*) zöld termését, a *vadríbizlít* (*ribiszke* = *Ribes spicatum* és *silvestre*) és *szedret* (*Rubus caesius*) is.

Napjainkban az intenzívebb talajművelés, főként a tarlólántás és gyakori ásás következtében kiveszőben vannak a szántóföldeken és a kertekben egyaránt a fentebb említett vadontermő növények.

Gyűjtögetni a felnőttek közül szinte kizárólag a legszegényebb népréteg tagjai jártak, jobbára rászorultságból. A gyerekek gyűjtögetésével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy náluk nagy szerepet játszott a szórakozás és közös játék is. Amíg a felnőttek jobbára egyedül mentek gyűjtögetni, addig a gyerekek csoportosan jártak az erdőt és a mezőt. Mivel Apátfalván azt tartják, hogy a múltban „*nagy úr vót a cukor*”, nem kell csodálkoznunk, ha a gyerekek ösztönösen megették minden vadontermő és édesízű gyökeret, gumót, virágot vagy gyümölcsöt, ami akkor a napjainkban már általános és olcsó cukorkát pótolta.

A CSECSEMŐK, KISGYEREKEK VALAMINT AZ ÖREGEK ÉS BETEGEK TÁPLÁLKOZÁSA

Apátfalván kivételes étrendje csak a *gyerekágyas* asszonynak volt és van ma is, a várandósoknak és szoptatóknak azonban nem. A jövendő újszülött sikeres táplálására általában nem készültek. „*Akkó' még nem csináltak ijen nagy cécót mint most. Emlékszém aratás vót, oszt szombaton még vertem a markot, hetfüre mēg vártam a gyērekēt*” — mindta az egyik idős adatközlő.

A *mėgkívánás* nagy szerepet játszott a várandós asszony táplálkozásában. Olyan eset is volt, hogy a mėgkívánás miatt *ēmēnt tülle ja gyērek*. Ezért ha a várandós asszony látogatóba ment valahova, ahol főztek vagy ettek, a figyelmes háziasszony először is őt kínálta meg enniivalóval. Általános vélemény volt, hogy a kielégítetlen mėgkívánás egyaránt veszélyeztette az anya és gyerek egészségét.

A *gyērekágyas asszony* reggelire tejeskávét, délre húslevest (csirke vagy tyúk-húsból), utána rántott vagy sült csirkét evett. Süteményként fánkot, rétest, csőregét, gyúrott bélest, újabban piskótát, tortát sütnék. Még ma is az a szokás, hogy az anyja, nőtestvérei és a komaasszonya külön-külön háromszor főznek a gyērekágyasnak. Kétszer tyúklevest hússal, harmadszor süteményt (rétest, bélest, tortát). A bőséges és jó táplálkozás célja a felerősödés, de úgy kívánja a szokás, amit sok esetben

a hiúság is befolyásol. Leginkább azonban azért tartják fontosnak a jó étkezést, hogy *több teje legyen az anyának*. Ezért fűznek pl. a túykleveshez ilyen megjegyzést: „*Hoztam én is egy kis tyúklevest, ettű' majd jobban meggyün a tejed.*”

Adatközlőnk, aki 1873-ban született, aról is beszámolt, hogy a régebbi időben a gyerekágyas asszony jóléte nem tartott sokáig. Elmondta, hogy menyecske korában a százfördülő idején még nagycsaládban éltek: ipa, napa, ezek 4 férfi gyereke, 4 menyecske, 9 kicsi gyerek és 1 kanász gyerek. Két hetes gyerekágyas korában már a *szűrű*-be a lovat kellett hajtania. Kukoricaszedés idején meg egy menyecske maradt otthon és a saját gyerekén kívül még a másik három menyecskének a gyerekét is szoptatta.

A piciny gyerekeket a legtöbb helyen bölcsőben, ágyon, a kemence melletti *vackon* (kiságyon) esetleg *teknyő*-ben tartották. Szoptatáskor felvették és ha az anya ágyban feküdt, akkor olyankor felült az ágy szélére, a lába alá kisszéket vagy sámlit tettek és úgy ülő helyzetben szoptatott. Ha a gyerek már a bölcsőben feküdt és álmos volt, előfordult, hogy az anyja fölhajolt és úgy szoptatta meg. Azt tartották, hogy az álmos gyerek ha keveset szopott, akkor könnyebben elaludt. *Szoptatós asszony* fogadása nem volt szokásban. Néha előfordult, hogy a szomszédasszonyt — akinek szintén volt *szopós kicsije*, — megkérte valaki *dologba mēnet*, hogy szoptassa meg az ő gyerekét is.

Ha az anyának nem volt elég teje, akkor *kisfias tehén* tejével etették, *cucli*⁹ híján kanál segítségével a gyereket. Természetesen így sok tej ment a gyerek szája mellé a kanálból, vagy csurgott ki a szájából, ha idejében nem tudta lenyelni.

A régebbi időben pólyában 7 hétig tartották a kicsit és csak azután adták rá az *ubony*-nak nevezett ingecskét. Akkoriban csak reggel fürösztötték a gyereket. Mikor már nagyobbacská volt és a földön mászkálva bemaszatotha magát, akkor este is megfürösztötték.

A menyecske rendszerint 3—4 hétig feküdt a *gyerekágyat*, de sok helyen *dolog*-időben az ipa már egy hét után is kizavarta, ha szükség volt a munkájára.

Ha a gyerek a sok sírástól nem tudott szopni vagy pihenni, akkor azt tartották, hogy *valaki megverte szemmē*. Ilyenkor ráimádkoztak. Régen a szoptatás sem történt rendszeresen: „*Mikó mán jó kiríta magát, akkó' fővették. Ha az annya bejakart mēnni gyereket szoptatni, az ipa rákiátott: Hagy ordiccson, úgy erősödik a tüdeje!*” A szoptató asszonyok kisebesedés ellen tiszta disznózsírral, vagy téfőllel kenték be a mellüket. A gyerek általában másfél, esetleg két éves koráig szopott, azután *elválasztották*. Akadt azonban olyan gyerek is, aki még öt vagy hat éves korában is így könnyörgött az anyjának: „*Édesanyám, aggyon egy kis csēcsēt!*” Az ilyen gyerek rendszerint kedves volt, mert nem jött utána másik, de olyanok is voltak, akik csak egy évig szoptak, mert akkorra már testvérük született.

Azt tartották, hogy a sok leves evése (főként a rántott és krumplileves) és a sok tej elősegíti az anyatej képződését. Régen volt aki hitte azt, hogy a kevés tejű asszony teje megszaporodik, ha a gyerekének a farára olyan asszony ráféjt a tejet, akinek sok teje volt.¹⁰ Gyakori volt az is, hogy a bőtejű asszony meg is szoptatta a kevés tejűnek a gyerekét. Az is előfordult, hogy akinek sok teje volt, annak sovány volt a gyereke, a kevés tejűnek pedig kövér. Ilyenkor azt mondták, hogy a hízlaló tej sűrű, a másik pedig, amitől sovány maradt a gyerek, ritka volt.

Cucli hiányában, az összerágott kenyeret cukorral összekeverték, majd beleköztették egy kis fehér ruhába. A gyerekek azt rágták, szopogatták, míg el nem aludtak.

⁹ A táplálkozás eszközanyagát az egyes témakörökön belül alkalomszerűen említjük.

¹⁰ A hiedelmi vonatkozású adatokra is témakörönként, a szövegbe beágyazva utalunk.

A beteg, síró és ótvaros gyerekek rendszeresen főztek *mákhajat*, pálinkás kenyeret azonban nem adtak neki.

Féléves korában már *rágtak* a gyerekeknek. Leginkább kenyeret, krumplit, porhanyós pogácsát, de később megrágták neki a húsfélét is. A gyerek első önálló étele az anyatej után a tehéntej lett. Elsősorban a már említett *kisfias tehénnek a teje*, mert az ritkább lévén, könnyebb eledel volt. Később szívesen ették a gyerekek a *tejbe főzött apró tarhonyát*, újabban búzadarát.

Az *elválasztás* úgy történt, hogy a gyermeket elvitték a *dajkájához* (nagyanyjához) vagy *köröstantanyjához* és ott volt legalább két hétig. Télen jobban ráérték és jobban is szerették elválasztani a gyermeket, mint a nyári nagy dologidőben. Ha a dajkája „*egy könnyéren*” (közös háztartásban) élt a családdal, akkor ő vigyázott a gyerekekre. Ilyenkor az anyja legalább két hétig nem mutatkozott a gyerek előtt. Ha a gyerek választás után újra szopni kívánt, az anyja kefét tett a mellére, hogy azzal riassza el. Ha mégis akadt, aki újra szopni kezdett, akkor az olyan gyermeket másodszer már nehezebb volt elválasztani.

Az *ételreszoktatás és etetés* régen úgy történt, hogy az anya megrágtá az enni-valót, amit azután a nyelvével tolt a gyerek szájába. Mások az ujjukra vettek keveset a megrágott ételből és azzal tették a gyerek szájába. Később kis kanálka segítségével igyekeztek a gyermeket etetni. Napjainkban szinte kizárólagos az utóbbi etetési mód. Kétéves korukban a gyerekek már ettek-ittak maguktól még szalonnát is, csak abból nagyon kis falatokat adtak nekik. A régebbi időben még kis virágos fatányéron kaptak enni, később pedig bádogból készült zománcos tányérok lettek általánosak.

Az anya rendszerint az asztalnál ülve ölében tartotta az étkező gyermeket. Ahol több gyerek volt, ott a földre tették nekik egy nagyobb tálban az enni-valót és abból ettek, nem egyszer nagy veszekedés közben. Az apátfalvi kisgyerekek étkezéssel kapcsolatos szókincséből: *csócsó* – étel; *csócsó még* = edd meg; *kácsi* = kalács; *didí* = csec; *papa* = kenyér; *tütü* = víz.

A *gumicucli* az 1920-as években terjedt el. A 40-es években pedig az anyatejet pótló, gyógyszerárban kapható különféle tápszerek is általánosak lettek.

Az adatközlők egybehangozóan úgy vélekedtek, hogy a mostani asszonyok leginkább kényelemből nem szoptatják a gyerekeiket. Régen a ma már közkedvelt bapiskóta helyett *perec*-et sütöttek a gyerekeknek úgy, hogy kb. fél liter lisztet 3 tojással és 10 dkg cukorral összegyúrtak, majd ezt az egészet zsír nélkül megsütötték. Régebben megrágvá adták a kicsiknek. „*Vót ojan gyerek is, amik megétte még a földet is!*” A körmével megásta a földet az ágy alatt ha bemászott. Az ilyen gyerek anyja panaszkodva mondta másoknak: „*A fene a fajtáját, annyira észli ez a büdös köllök a földet, hogy nem bírok vele!*” Némelyiknek a nyers krumpli is kedvenc étele volt. Nyáridőben nyersen *szentiványi almát* adtak neki, csemegének pedig aszalt almát és szilvát főztek.

Étkezésnél még ma is a gyerek az első és a gyerekeknek mindig annyit adnak, amennyit megeszik. Régebben ha napközben megéheztek, délelőtt vagy délután rendszerint *téjfölös* (tejfölös) vagy lekváros kenyeret kaptak enni. Napjainkban a községünkben is működő bölcsődében, óvodai és iskolai napközi otthonban változatos és bőséges enni-valót kapnak a gyerekek.

Ahol kevés volt a gyerek, ott a finomabb falatokat nekik adták (csirkecomb, csirkének a szárnyatöve stb.). Természetesen szegényebb helyeken és ahol sokan voltak, nem nagyon válogathattak a gyerekek sem és örültek, ha paprikás krumplival jóllakhattak.

Iskolában a múltban a gyerekek rendszeren kenyeret, kolbászt, pogácsát, poróját,

darabos vagy kockacukrot kenyérrel, lekváros vagy zsíros kenyeret, kenyérsütéskor nekik süített kiscipót, ezeken kívül friss gyümölcsöt vittek.

Az *öreg*ek étrendjében általában azok az ételek szerepeltek, amelyeket meg bírtak enni: tej, leves, kása, puha kalács, kevés puha kenyér, vagy tejszó aprított kenyér, baromfiús, gyümölcs. Az utóbbi évtizedekben teát is gyakran isznak az idősebbek. Azt tartják, hogy a szalonna és a disznóhús nem öregeknek való.

A *beteg és egészséges ember* étrendje között, ha nem is mindig tudatosan, de különbséget tettek. Nem főztek a betegnek zsíros és fűszeres ételt, a húsból is a puhábbat, a soványabbat adták neki. Betegnek általában galambot vagy csirkét vágta. A lábadozó beteget gyenge *kisgalamb húsból főtt levestel* etették, s még ma is azzal etetik. Bár a *füstölt disznóhúst* a múltban széles körben fogyasztották, tudták, hogy nem jó belőle sűrűn és sokat enni. „*Csömöllős*” ételnek tartották a túlságosan fagygyús birkapaprikást és sok májashurkát is.

Azt a tévhitet, hogy az *gyógyít, ami jól esik*, csak a régi öregek vallották. A fiatalok közül, ha mondja is valaki, inkább önámításból teszi, de nem meggyőződésből. Ha kedvenc ételéről van szó, megeszi, ha tudja is, hogy beteg lesz tőle. Az ilyen emberre mondják Apátfalván: „*Nem tud a hasának parancsolni. Nem tudja, hogy mi az elég.*”

ÉTELFAJTÁK

LEVESEK

A levesek Apátfalván az ebédnek, mint főétkezésnek, régen és újabban is elmaradhatatlan részét képezik. A régiek ha idő hiányában, vagy még inkább a szegénység miatt nem tudtak változatosabb ebédet készíteni, „*egy kis jó levest mindenképpen főztek.*” Mezei munkában azonban csak szalonna-félét fogyasztottak ebédre, s ilyenkor este főztek levest vacsorára.

Idős adatközlőinktől tudjuk, hogy Apátfalván is voltak olyan levesek, amiket már régen nem készítenek. Ők is csak fiatalkorukban főzték, vagy csak a náluk öregebbek elmondásából ismerik. Ezeket majd részletesebben ismertetjük.

A legtöbb leves *rántás*-sal készül. Azt mondják, hogy *rárántanak* vagy *rápörkölnek* a levesre. A *rántás*-t úgy készítik, hogy olvasztott zsírba annyi lisztet tesznek, amivel még könnyen kavarható, majd addig pirítják, amíg színe enyhén rózsaszínű lesz. Az erős tűz, ha odakapta a rántást, akkor a leégett, barnára megpörkölődött. A különböző leveseknek és más rántással készítendő ételeknek megfelelően a pirított rántásba apróra vágott vöröshagymát, petrezselymet, törött paprikát, esetleg kaprot tesznek. Ezek aránya levesenként változhat. Előfordulhat, hogy az említett ízesítők mindegyikéből tesznek a rántásba.

Legegyszerűbb és kimondottan szegényes levesnek számított a *sóba-vízbe leves*. Rántás nélkül úgy készítették, hogy sós vízbe hagymát aprítottak, majd kevés tésztát főztek bele és végül paprikát szórtak rá. A sóba-vízbe leveshez sok kenyeret kellett enni, ha jól akartak lakni.

A *kásalevesek* közül legismertebb a *köleskása-* és *árpakásaleves*. A köleskása-levesnek híg rántást készítenek, majd 3–4 fős család részére másfél liter vízzel föleresztették és 1 dl köleskását befőzve híggra hagyták. Az árpakásalevest füstölt disznóhússal készítették. Ezeket a leveseket a rizs elterjedésével fokozatosan kiszorította a kaporral, vöröshagymával, kevés törötpaprikával ízesített zsíros rántással készített *rizskásaleves*. Ebbe a levesbe ha megfő, 1–2 csepp ecetet és egy evőkanál *tétfölt* is tesznek.

A *savanya levesek* sorába tartozó *korpacibére leves* kimondottan régi hagyatéék. Természetes savanyúságát az erjesztett korpá adta. Rántását 2 liter vízzel főleresztették és annyi *korpacibére* levet öntöttek bele, hogy érezhető legyen a savanyúsága. A korpacibére lényegében erjesztett korpalé volt. Nagy, 10—15 literes csűrőfazékba kevés komlóval egy — másfél liter korpát tettek, majd a fazekat csaknem teljesen feltöltötték langyos vízzel. Ezután melegen tartották. Télen a *kemince mellé a kuckó szájába*, nyáron pedig valamelyik ablakba, napos helyre tették, hogy erjedjen. A tehetősebbek két összekavart tojást is tettek bele. Szegényes ételnek számított. Az ecettel savanyított levesek közül ma is elég gyakran főzik a *sonkás paszúrlevest*, amit *parasztos levesnek* is mondanak. A füstölt sonkát előbb külön főzik, hogy a hústól a leves ne legyen túlságosan sós. Csak egy liternyi levét öntik a rántáshoz. Ebbe beleteszik a megfőtt babot és egy kávéskanálnyi ecetet adnak hozzá. Ritkábban készítik a *becsinált levest*, amit galamb-, borjú-, vagy csirkehúsból főznek és az elkészült, ecettel savanyított levesbe főtt tojást is szelnek. Ugyanígy készítették disznóvágás után a *szíve-nyelve levest*, amit a disznó megabált szívéből és nyelvéből főztek.

A *tejes levesek* nagyon elterjedtek Apátfalván. Rántással készül, tejjel és vízzel feleresztve a *tarhonyaleves*, a *tejes rizskásaleves*, „*zöldpaszúr leves tejjel*” *’föleresztve’*, *újkrumplileves*, *sárgarépa leves* és *borsóleves*. Ugyancsak tejes leves volt a napjainkban már nem készített *töklevés*, amit előbb vízben megfőzött és kockára vágott fekete takarmánytökből készítettek. Ehhez hasonlóan főzték a *cúkorrépa levest* is. Ez utóbbit tej nélkül is fogyasztották a szegényebb emberek. Émelygősen édes íze miatt nem tartozott a kedvenc levesek közé. A tejes levesek között vannak olyanok, amelyek rántás nélkül készülnek. Ilyenek a *tejbetarhonya leves*, a *pirított tarhonya-leves* és a *tejbegaluska leves*.

A káposztaleves ismeretlen Apátfalván. A *krumplilevest* viszont az általánosan elterjedt változata mellett készítik úgy is, hogy sonkalébe belefőzik a krumplit. Ilyenkor vékony hagymás-paprikás rántást készítenek hozzá.

A *tésztalevesek* nagy változatosságot mutatnak. Legtöbbet ma is főzik. A *tésztaleves* rántását vöröshagymával, petrezselyemmel továbbá törött paprikával készítik. Két db kockára vágott krumplit is tesznek bele, majd vízzel főleresztik és megsózzák. Ezután maréknyi szilvماغ alakú tésztát főznek bele. A *suhantott tésztaleves*-be csiktésztát főznek. Ismertek még a *krumplis gölödínleves*, a *táskaleves*, a *krumplis tésztaleves* és a „*csipédett leves*”. Lényeges különbség csak a tésztájukban van. A *galuskalevest* már ritkábban főzik. A *kukoricagölödín leves* úgy készült, hogy füstölt hús levében a kukoricalisztből készült gölödínket kifőzték. Ezután zöldséget tettek bele, majd ritka rántást készítettek hozzá kevés hússal és törött paprikával. Ma már csak az öregek élnek vele elvéve.

Száraz babból készül az eléggé általános *paszúrleves*, úgy, hogy a babot sós vízben megfőzik, vöröshagymát és gyökeret tesznek bele, majd zsírral vagy vajjal készült paprikás rántással rápörkölnek.

Zöldségből csak friss állapotban készítenek levest. A *zöldségleves*-hez vagy *pirított leves*-hez fölaprított gyökeret, sárgarépát és vöröshagymát párolnak zsírban. Ezután másfél liter vízzel főleresztik és amikor megpuhult a zöldség, belefőznek félmaréknyi levestésztát. A *karalábé* (kalarábé) *leves* készítésekor 3—4 db kalarábét petrezselyemmel zsírban megpárolnak, majd liszttel megszórva vízzel *föleresztik*. A *sajátaleves*-t összevágott és meleg vízzel leforrázott salátából készítik, de csak újabban. Az utóbbi időben elterjedt *zöldségleves* a *sóskaleves* is. Ezzel szemben régóta készítik a *zöldborsó levest* és *zöldpaszúr levest*. Az utóbbit hagymás, petrezselymes rántással, amit kevés borssal meghintenek. A zöldpaszúr leves rántásába bors helyett kevés törött paprikát tesznek és amikor készen van, tejfölt öntenek rá.

A *fokhajmaleves* rántása 4—5 *girízd* (gerezd) apróra vágott fokhagymából készült kevés paprikával. A *vöröshajmaleves* készítésekor egy fej felaprított vöröshagymát használtak. Ma már sem fokhagymából, sem pedig vöröshagymából nem főznek levest.

Közkedvelt levesek a *rántott levesek*. Ma is főzik a *tojásos rántott levest*, aminek a rántásába kevés *keménymag*-ot (köménymagot) és törött paprikát tesznek. Főleresztése után egy fölvert tojást a forró levesbe engednek. A *kenyérleves* rántásába apróra vágott vöröshagymát is tesznek, végül pedig megpirított kenyeret leaprítanak és ráöntik a forró levest. Ide sorolható a *kalácsleves* is. A megszáradt kalácsot úgy fagyasztották el, hogy leáztatott kalácsba vöröshagymát és petrezselymet tettek, majd egy tojással, pici sóval és liszttel galuskatésztát csináltak belőle és azt szaggatták a rántásos levesbe. Ez igen régi és hagyományos leves, de ma már nem igen készítik.

Húslevest marha-, disznó-, tyúk- (esetleg más baromfi-), vagy *juh húsból* egyaránt főznek. Készítési módjuk közismert. Annyi különbség van közöttük, hogy általában a marhahúslevesbe grízgaluskát, a disznóhúsból készült levesbe rizkását, a tyúklevesbe vágott levestésztát, a juh húislevesbe pedig csipedettet főznek.

A *gyümölcsleveseket* nem nagyon kedvelték és csak néhányat ismernek napjainkban is. Savanykás almából készítik az *almaleves*-t. Egy kg elszeletelt almát másfél l vízben megfőznek, azután rántást készítenek és azt az almalébe öntik. Van aki cukrot és tejfölt is tesz bele. A *meggyleves* úgy készül, hogy a meggyet vízben megfőzik, majd *behabarják*, vagyis vízzel elég sűrűre összekavart lisztet a gyümölcslébe öntenek. Végül kevés cukrot és sót tesznek bele. Hasonlóképpen készül egresből a *büszkeleves*, csak abba *tejföl*-t is tesznek.

A felsorolt levesek közül napjainkban már hagyományosnak számítanak és egyáltalán nem főzik a kásaleveseket, a korpacibőre levest, a tök- és cukorréपालest, a hajmaleveseket és a kukoricagölgődin levest. A galuskaleves főzésére is csak elvétve kerül sor. A sóba-vízbe leves pedig legfeljebb az öregek étrendjében fordul elő, de ő is csak akkor eszik, ha valamilyen nehezebb zsíros étel elrontja a gyomrát.

KÁSAFÉLÉK, PÉPES ÉTELEK

A múlt század végéig Apátfalván a *kásákat kölesből és kukoricából* főzték. *Árpakásából* csak levest készítettek füstölt disznóhússal. A századforduló után a *rizkása* térhódításával ezek az alapanyagok fokozatosan, a második világháborút követően, 1950-re szinte teljesen kiszorultak. A régi öregek szerint a rizkása sokáig úri ételnek számított. A két világháború között azonban már sok helyen csak azért főztek néha köleskását, és kukoricakását, hogy az ősi szokás el ne maradjon.

Hajdan, az 1920-as évek előtt még a legtöbb parasztcsalád termelt annyi kölest, amennyi kielégítette kásaigényüket. Sokan búza után vetették másodvetésként. A *pátfolviak* Kiscsanádon (Magyarsanádon) és Tótkomlóson hántoltatták a maguk termelte kölest. Az utóbbi időszakban (az 1940-es években) már szinte kizárólag boltban vásárolták a kölest hántolt formában.

A kölesen kívül még darált kukoricából főzték a kásákat, a kukorica lisztjéből pedig a különböző pépes ételeket. Kásának legjobban megfelelt a keményszemű *magyar kukorica*, de használták erre a célra a *fehér kukoricát* is. A rizkása elterjedése előtt hurkába is egyaránt tették a köles- és kukoricakását. Kását és kukoricalisztet víz- és szelmalmokban őrlöttek. Ritkán az is előfordult, hogy otthon kézi-darálóval készítették a kását, amiből kiszitálták a lisztet.

A *zsiros kukoricakása* úgy készült, hogy apróra vágott szalonnából töpörtöt sütöttek, abba vékony kolbászt aprítottak karikára szelve és kicsit a töpörtővel együtt megsütötték, majd a töpörtöt és a kolbászt kevés zsírral kiszedték. A lábasban maradt zsírba beletették a megmosott kukoricakását, kevés vizet öntöttek hozzá és sűrűre főzték. Végül a már előzőleg kiszedett zsírt, töpörtöt és kolbászt ráöntötték.

A *sűrűkása* rizsből készül. A rizst előbb vízben főzik és amikor puhulni kezd, a vizet leöntik róla és tejjel leöntve sűrűre készítik. Leginkább *cimet*-tel (fahéjjal) ízesítik. Régebben sokszor vajjal *csurgatták* le, tört borsot szórtak rá és annyira kedvelték, hogy még lakodalomban is főzték. Ez a szokás még 40 évvel ezelőtt is megvolt. A sűrűkása elterjedésével a kukoricakásából készült ételek egyre inkább elvesztették jelentőségüket. Ilyen étel volt a *kukoricakása tejbe*, amit úgy főztek, hogy 3/4 rész tejben és 1/4 rész vízben a finomra darált kukoricát sűrűre főzték. Sósan és *cukorosan* egyaránt fogyasztották. A *köleskása tejbe* ugyanígy készült. Ezt is sósan vagy cukrosan ették törött borssal meghintve. A rizskásából készült sűrűkása előtt ez is lakodalmas étel volt.

Kukoricalisztből készült régi étel a *pulicka*. Készítésekor a kukoricalisztet sós vízben sűrűre főzték. Napjainkban már szinte egyáltalán nem készítik. A *kukoricaganca* főzése úgy történt, hogy a kukoricalisztet sós vízben keményre főzték, azután forró zsírba vagy olajba mártott kanállal kiszaggatták. A kiszaggatott darabokat az előre elkészített, zsírban sült, kicsit sós kenyérmorzzában megforgatták és tálban sorba rakták. Kenyérmorzsa helyett sokan *érített túrú*-val fogyasztották.

A *görhe* is kukoricalisztből készült, de azt már sütötték. Készítésekor a melegített tejbe zsírt vagy olajat és kevés cukrot tettek és az egészet a kukoricalisztre öntötték. Tettek bele 1—2 kanál búzalisztet is, azután állni hagyták. Olyan ritkára készítették, hogy a megszírozott vagy olajozott tepszibe még bele lehetett önteni. Sütés után tenyéryi kockákra darabolták.

Ahol több kásafélét ettek, ott kevesebb kenyér fogyott. A kenyér pótlására készült a *poroja* is úgy, hogy a kukoricalisztet este *megöntötték*, vagyis meleg vizet öntöttek rá, majd letakarták. Éjfélkor kitették a hűvösre, hogy meg ne savanyodjon. Egy kis búzalisztet azonban keverni kellett a megöntött kukoricalisztbe, mert különben szétmállott volna. Azután *kiscipó* (ökölnyi) nagyságúra szaggatták. Olyan-
nak kellett lenni a megöntött kukoricalisztnek, hogy jól összeálljon, tehát ne folyjon széjjel a tepsziben. A gyerekek nagyon szerették a poróját. A mai 70—80 évnél idősebbek azt vitték magukkal az iskolába is.

MÁRTÁSOK, SŪRŰ ÉTELEK ÉS FŐZELÉKEK

A húslevesben főtt hús mellé készített ételnek a régiek szókincsében *mártás* volt a neve. Legfeljebb ha gyümölcsből készítették, akkor nevezték *szósznak*. Így főztek *hajmamártás*-t és *meggyeszósz*-t. A különböző zöldségekből készült *főzelékek* csak a két világháború között kezdtek általánossá lenni és azelőtt nem is ismerték a főzelék kifejezést.

Régi mártások voltak a *vörőshajma mártás* és a *fokhajma mártás*. Ezeket úgy készítették, hogy az apróra felszelt vörőshagymát, illetve fokhagymát rántásba tették és megpirították. Azután föleresztették vízzel, majd sűrűre főzték. Végül kevés ecettel és cukorral ízesítették. Még 30—40 évvel ezelőtt is általánosan főzték a hajmamártásokat.

Újabbban gyakran főzik a *paradicsom mártást*. Készítésekor a főtt paradicsomot szítán áttörök, majd a paradicsomlevet rántásra öntik és kevés vízzel föleresztik. Végül tetszés szerint megcukrozzák. A *torma mártás* úgy készül, hogy a pirulni kezdő

rántásba a reszelt tormát beleteszik és a tormát is kissé megpirítják. Végül tejjel föleresztik és kevés cukrot is tesznek bele. A *kapor mártás* sűrű rántással készül. Mikor az pirulni kezd, az apróra vágott kaprot beleteszik és a rántással együtt rövid ideig még pirítják, majd kevés víz hozzáadásával sűrűre hagyják és kissé megcukrozzák.

Nagyon régi, de még ma is készített szárazfőzelék a *törvepaszúr*. Öreg babból főzik, amelyet megtörnek, majd berántanak, végül paprikás vöröshagymás zsírral megöntözik. *Szárazborsó* főzeléket is főznek, de ez nem olyan általános étel, mint a törvepaszúr.

Tavasszal és nyáron mintegy 40 év óta általánosan és gyakran készített ételek a zöldfőzelékek. A *zöldpaszúr főzelék* úgy készül, hogy a megtisztított és összevágott zöldbabot enyhén megsózott vízben megpuhítják, azután kaporral rántást készítenek, amivel a zöldbabot összefőzik. Végül tejfelt tesznek bele. A *zödborsó főzelék* készítésekor a kifejtett és sós vízben megpuhított zöldborsót sűrűre berántják. Ha megpuhul, kevés cukrot és tejfölt tesznek bele. Kapros rántással készül a *tökfőzelék* is, amit aludttejjel főznek össze és az adja enyhe savanyúságát. A *krumplifőzelék*-et általánosan csak 30—40 éve ismerik. Az összetört krumplit kevés rántásra teszik, majd ecetes vízzel föleresztik. Az utóbbi évtizedekben főként orvosi tanácsra a gyerekek változatos táplálása érdekében gyakran főznek *pénót*-ot (spenót) is, de a felnőttek még ma sem kedvelik. A *kelkáposzta főzelék* pedig úgy készül, hogy krumplival főzik össze és enyhén fokhagymás rántást készítenek hozzá.

BURGONYÁBÓL ÉS KÁPOSZTÁBÓL KÉSZÜLT ÉTELEK

Az utóbbi 50 esztendő alatt indult virágzásnak Apátfalván a *korai krumpli* termelése és ezalatt a burgonya is jelentősebb helyet kapott a pátfalvaiak táplálkozásában. A korai burgonya mellett a télire szánt és megérlelt ún. *őszi krumpli* termelése is igen jelentős. A saját termésű, kiváló minőségű burgonyát, különösen a *rózsakrumplit* szívesen fogyasztják, bár a belőle készült ételeknek nem túlságosan sok változatát ismerik.

Legegyszerűbb burgonyából készült étel a *hajába' főtt krumpli*. A megmosott és héjasan főzött krumplinak a héját még melegen lefejtik és régebben böjti időben olajba vagy olvasztott vajba, máskor olvasztott kacsá- vagy disznózsírba mártogatva megsózva fogyasztották. Egyszerű étel a *hajába' sütt krumpli* is. Télidőben kemencében sütik a héjas krumplit láng előtt, vagy tepsziben, esetleg a kemence fenekén. Fűtés után rövid ideig bennhagyják, amíg teljesen átsül. Azután még melegen szakajtóba szedik és ruhával letakarják. Így a héja megpuhul és könnyen leszedhető. Melegen zsírba, olajba vagy vajba mártogatva sóval fogyasztják, de régebben volt, aki csak sóba és törött paprikába mártogatva ette. A *karikára vágott krumplit* szinte egész évben sütik még mai is, bár disznóölés után a hurka, kolbász, pecsenye és töpörtő mellé a leggyakoribb. Sütése bő zsírban történik, sütés után pedig megsózzák. A *krumplis tarhonyát* úgy készítik, hogy az apróra vágott burgonyát forró hagymás, paprikás zsírban vízzel föleresztve megpuhítják, majd hozzáadják a tarhonyát. Nyáron zöldpaprikát is szelnek bele. Leggyakrabban főzött krumpliból készült étel a konvencionálisan ismert *paprikás krumpli*. Változatossága a benne főtt húsoktól van. Készítik füstölt kolbásszal és más füstölt disznóhússal, friss marhahús- és disznóhússal, de kigalamb hússal is sokszor olyan esetben, ha kevés a hús. Azért is, hogy szaporább legyen az ebéd és hogy mindenki jóllakjon. Hús mellé készítik a *cincélt* (dinszelt) *krumplit*. A megfőtt krumplit a hajától való megtisztítás után régebben tálban, porcelán bögre aljával törték össze, ma pedig krumplitörővel. Azután sózzák, majd hagymás zsírban megforgatják. Tavasszal a *korai krumpli*

(új krumpli) szedésekor a szállításból visszamaradt *apró krumplit* egészben sütik meg. A megmosott krumplit lesózzák vagy rövid ideig állni hagyják, ezáltal könnyen le lehet dörzsölni a héját, majd forró zsírban megsütik, megsózzák és rendszerint salátával fogyasztják.

Apátfalván a savanyított káposztának disznóvágások idején és böjtben egyaránt nagy volt a jelentősége. A *savanyakáposzta* vagy *hordós káposzta* télidőben a legtöbb háznál a szobában vagy zárt *pitarban* volt lepréselve a család nagyságától függően kisebb-nagyobb hordóban. A legyalult káposztát hordóba rakva *megtaposták*. Ez a munka rendszerint egy nagyobbacska fiú feladata volt. Fűszerként minden sorra szemes borsot, babérlevelet, sót és köménymagot szórtak. Egészben tették a legyalult káposzta közé soronként a *hasáb*-nak nevezett káposztafejet. A hordóba taposott káposztát lepréselve meleg, de legalábbis langyos helyen mintegy két hónapig savanyították. Legegyszerűbb formában zsíros húсок mellé savanyúságként ették. Úgy is fogyasztották, hogy a levét kicsavarták és tálba téve olajjal leöntötték. Ez volt az *olajos káposzta*, ami elsősorban böjti étel, de máskor is éltek vele. A *szalonnás káposztát* ma is készítik úgy, hogy a hordós káposztát szalonnával együtt főzik meg, majd rántással leöntik és kevés borssal, törött paprikával ízesítik. Ha a hordós káposztát füstölt disznóhússal vagy birkahússal együtt főzik, akkor az étel neve *húsos káposzta*. A *hasáb* savanyított levelébe töltik a *szármát*. Tölteléke régebben árpakása, újabban rizkása, kevés liszt, tojás, só, bors és apróra vágott vagy megdarált kolbász hús keveréke. A szármát a disznóvágás napján már kora délután főzni kezdik, rendszerint a kemencében, cserépfazékban. Mikor a *pöndöl*-e (a káposzta) puhulni kezd, az már annak a jele, hogy a töltelék is megfőtt. Ezután külön egy kis rántást főznek, ami liszt, paprika, valamint víz keveréke és ráöntik a szármára, majd *összerotyogtatják*, vagyis rövid ideig még főzik. Van aki *té fölt* is tesz rá. Egyszerű a *pörkölt káposzta* készítése: a levétől kicsavart hordós káposztát forró zsírban kavargatva megpörkölik. Régen általában a kemence lángja előtt készítették.

Ha nem savanyítják a káposztát, akkor leginkább *édéskáposzta* formájában fogyasztják. Készítésekor a fölszelt káposztát sós vízben puhára főzik, paprikás rántással berántják és végül megcukrozzák.

HÚSOS ÉTELEK ÉS HÚSELLÁTÁS

Nem túlozunk, ha általánosságban megállapítjuk, hogy Apátfalván a húsetelt mindenkor többre értékelték, mint a tésztaféléket. Ma is azt tartják, hogy jobban megy a munka, ha jóllaknak hússal. A régebbi idők szigorú böjti fegyelme idején — még alig 35—40 évvel ezelőtt is — a fiatalok közül a bátrabbak olykor-olykor szembe is szálltak a szülői tekintéllyel és ki is mondták, hogy nem igazi ebéd az, amikor nem esznek húst. A szülők és fiatalok ilyen ellentétének azonban sok esetben gazdasági okai is voltak, hiszen nem egy esetben a fősvényiségig takarékos szülők a drágább húsetelek helyett az olcsóbb levesek, főzelékek és kásák, valamint a különböző tarhonyából készült ételek fogyasztására akarták nevelni gyerekeiket, mondván: „*Épronkulunk (tönkremegyünk) hé, ha mindént megészünk!*” Nagy dologidőben viszont a legtöbb helyen húst ettek. A századforduló előtt azonban a régiek még a nehezebb mezőgazdasági munkák idején is *bütöltek* (böjtöltek), ami azt jelentette, hogy húst és zsíros ételt pénteken és a különböző böjti időszakokban egyáltalán nem fogyasztottak. Tiltott ételként nem is a húst, hanem a zsírt emlegették. Sokszor mondták: „*Bütbe nem ettük még soha a zsírossat*”.

Apátfalván a *disznóhús* mellett a *marhahúst*, a *borjú*- (borjú) és *juhúst* kedvelték. A juhús jelentősége mintegy 80—90 éve a „*Gyöpusgar főtörése előtt, amikor még*

falkába' nevelték a birkát,” sokkal jelentősebb volt. Napjainkban már csak nagyobb ünnepekre tartogatnak a ház körül kettőt vagy hármat. Ez is csak olyan helyen fordul elő, ahol nagyon kedvelik a húsát. A kecskehúst csak szükségből ették meg. Különösen a bakkecske húsától idegenkedtek. A szárnyasok közül főleg *kisgalambot, csirkét, tyúkot, gyöngytyúkot, kacsát* fogyasztottak és ezeket vágják ma is. Napjainkban, különösen ünnepi alkalmakkor a *pulykahúst* is sokan megeszik. A libát jobbára a *tallájé'* (tolláért) tartották, majd 6—8 kg súlyúra meghízalva eladták. Libát a szegényebb emberek is szívesen tartottak, különösen a múltban, amikor még nagyobbak voltak a libalegelők. A hizott libákat azután eladták és a kapott pénzen vettek egy kis hízócskát. Ha tömés közben a liba *gigájába* ment a kukorica, amitől megfulladt volna, csak le kellett vágni sokszor félhízásban is. *Halhúst* a múltban csak kevesen fogyasztottak. Sokan úgy képzeltek, hogy a halak vízbefúlt és ki nem fogott emberek, de főként vízbedobott elhullott állatok húsával is táplálkoznak. Ez a felfogás részben a község lakóinak *fínyás* (minden szokatlantól idegenkedő és undorodó) természetével magyarázható. Napjainkban a halhús fogyasztása is általánosabb, mint régebben volt. A régiek nem ismerték a könnyű halhús diétás jellegét. „*Nem ad annyi erőt mint a disznóhús, nem lehet tülle úgy dógozni*” — mondták nem egyszer. Az apátfalvai halászok a Marosban fogott halat főként a falusi értelmiségnek adták el és a városi piacokon értékesítették. A *lőhús* evésétől Apátfalván mindenkor idegenkedtek. Ha mégis előfordult, hogy a háború alatt valaki annyira megéhezett a húsrá, hogy Makón lókolbászt vásárolt, azt feltétlenül titokban tartotta, mert különben *mégszóták vóna* a lőhús evéséért.

A tanyai élet virágzása idején minden tanyában sok *galambot* tartottak, hiszen nyáron kevés ennivalót kellett nekik adni. Nem volt ritka az olyan tanya, ahol 40—50 pár galamb fészkel a padlásokon. Ezek főként a *csirkegalamb* és *vadóc* néven ismert galambfajták voltak. Napjainkban már lényegesen kevesebb galambot tartanak. Bent a faluban nehezebb etetni őket, hiszen minden etetésnél a szomszédok galambjai is abba az udvarba repülnek, ahol enni adnak nekik.

A *malachús* fogyasztása Apátfalván mindig fényűzésnek számított. Csak akkor vágták le, amikor sok volt és rossz ára miatt nem tudták eladni. A malacot megkopasztva kibelették, kétfelé, esetleg többfelé vágva, zsírral locsolva, pirosra megsütötték.

A *kisborjúkat* (szoposborjúkat) a továbbtenyésztésre szánt fejlettebb egyedek kivételével a 40-es évek előtt szokásban volt négyhetes korukban eladni. A mézárosok a vásárokon százával szedték össze a borjúkat. Súlyok általában 60—120 kg között váltakozott. A bikaborjúk mintegy 20—30 kg-mal mindig nehezebbek voltak az ugyanolyan korú üszőborjúknál. Meg kell jegyeznünk, hogy a lakosság húsigénye ma általánosságban sokkal nagyobb, mint a múltban volt. Manapság inkább felnevelik a borjúkat és hizott marhaként adják el az állami felvásárló szervezeteknek.

A *kappanolásnak* már csak a híre ismerős Apátfalván. Régebben főként azért tartottak kappant, mert arra jobban rá lehetett bízni a csirkéket, mint a kotlóra. A háziasszony érdeke is így kívánta, mert azt tartották, hogy a kotlót ha kidobják, a csirkéket elhagyva pár hét múlva már tojik.

A *miskárolt és herült* (ivartalanított) sertések hízás közben nyugodtabbak, nem törik egymást, nem marakodnak. Ez a tény kocáknál és kanoknál egyaránt fennáll. Azt is mondják, hogy a kanoknál az első comb táján a lapocka részen levő izom — ha a disznó sokáig *kanlik* — annyira megkeményedik, hogy élvezhetetlenné válik.

A *baromfiak vérét* egy tányérban szokták felfogni, azután pedig alvadt állapotban egészben a húslevesbe teszik. A sertés vérét is felfogják egy fazékban, vagy tál-

ban, azután pedig egy részét megsózzák, megfőzik, majd feldarabolva vöröshagymás forró zsírban megsütik. A hurka töltelékébe is kerül a disznó véreből.

Nyáron, ha idejük volt, a szalonnát megsütötték, de sokan ezt teszik napjainkban is. A *nyársat* — sokszor csak egy erősebb szál vesszőt — a szalonna bőre alatt a közepéig szokták beszúrni, a bőrtelen részét pedig bicskával bevagdadják, hogy ezáltal könnyebben süljön ki a zsír belőle. A szalonnasütés mutatta meg, hogy milyen *érett disznót* vágtak. Az érett, zsíros szalonnából csaknem minden zsír kisült. Ha horoggal, vagy feneketlen kassal sikerült halat fogni a *Csurgó*-ban (Szárázércsatorna) ilyenkor a nagyobb gyerekek, de még a felnőttek is edény hiányában azt nyáron sütötték meg.

A zsíros *disznópaprikást* és a faggyús *birkapaprikást* tűzhelyen lábasban, a maga zsírján is megfőzik, de a borjú, kecske, nyúl, és a szárnyasok húzához már zsír is kell.

A disznó-, borjú-, baromfihúst csak *zsírban* is szokták kisütni. Ennek egy másik változata a *fokhajmás zsírban* való sütés. Sajat zsírján a disznóhúson kívül a kacsá- és libahúst lehet megsütni.

A *pörköltet* disznónak, marhának és birkának a húsból úgy készítik, hogy először is zsírban hagymát dinsztelnek. Ebbe beleteszik a húst, ami magából annyi zsíros levet ereszt, hogy a főzés végén ez a lé majdnem elfödi a húst. Félig főtt állapotban teszik bele a csöves paprikát, amikor pedig puhulni kezd, akkor tört paprikát és sót. A *tőtött tyúk* jellegzetes farsangi étel. Tölteléke: zsírban pirított kenyérmorzsza és apróra összedarabolt 3—4 főtt tojás keveréke. A *kukurikuló* (kukorékoló) tyúkhöz érdekes babonás hiedelem fűződik. Ha régen előfordult ilyen, azonnal felfigyeltek rá, de még napjainkban sem kerüli el az idősebbek figyelmét. Az ilyen tyúkot azonnal megfogták, baltával levágták a fejét, vérét az *ereszet csurgásba* kicsorgatták, a fejét pedig a *pitar küszöb* alá ásott lyukba temették. Azt tartották, hogy a kukorékoló tyúk kárt hoz a házra és csak az előbb említett módon lehet ellene védekezni.

Vagdalt húst a már említett szármán kívül *tőtött papriká*-ba és *fasirt*-ba használnak. Az utóbbit úgy készítik, hogy fokhagymát és vöröshagymát aprítanak az apróra vágott vagy darált hús közé, egy nyers tojást ütnek rá, 2—3 évőkanál lisztet tesznek még hozzá és sóval, esetleg paprikával ízesítik. Ezután lapos gombócokba szaggatják, zsemlemorzsában (régen kenyérmorzsában) megforgatják és forró zsírban kisütik. A *tőtött paprika* tölteléke ugyanolyan mint a szármáé, csak káposzta helyett húsos paprikába tömik és paradicsom levével leöntve főzik.

A szalonnát régen a szegényebbek főzés közben az ételbe belelógatva *zsírozó*-nak használták. Ha fogytán van a zsír, akkor olvasztott zsír helyett ma is felhasználják. Töpörtőjét hús helyett különösen tavasszal salátával, nyáron pedig uborkasalátával nagyon sokan fogyasztják. Ha marhahússal készítenek szármát, abba is tesznek apró szalonnakockákat.

A téli hónapok ünnepi húsételének számít a *kocsonya* (kocsonya), bár még húsvétkor is szokták főzni, főleg disznócsülökből és fejből, továbbá a borjú és marha körméből, pofájából. Régebben a lakodalmakban is főzték.

Disznókocsonya készítésekor a füstölt disznócsülköt és fejet megmossák, azután feldarabolják, majd újra megmossák. A továbbiakban *girízdős fokhajmát* tesznek egy fazékba (literenként 1 gerezdet), azután a már előkészített húst is a fazékba teszik és ráöntik a vizet. „*Régen kemincébe főzték földövé' lëborítva*”. A kocsonya valójában akkor van megfőzve, mikor a hús kezd a csonttól leválni. Azután a levet a húsról leszűrlik, majd a húst előre elkészített tányérokba vagy kis tálakba egyforma arányban kiporciózzák és utána a leszűrt levet ráöntik. Régebben szokásban volt

híg levet készíteni zsír, liszt és tört paprika keverékéből, amit összefőztek és azután minden tál kocsonyára arányosan elosztva ráöntöttek. Ez volt a *kocsonya színe*. Újabban ezt már nem csinálják, inkább borsot és tört paprikát *pérgetnek* rá. Ezután meg kell várni, amíg *mégalszik*. Borjú- és marhakocsonya készítésekor a körmöt, illetve a pófát megpörkölik.

A leggyakoribb húsféleségek felhasználásának módjai a következők:

1. *Galambhús*: levesben főve, paprikásan, süelve, rántva és töltve.
2. *Csirke- és tyúkhús*: levesben főve, paprikásan, süelve, rántva és ritkábban töltve.
3. *Gyöngyös és pulyka húsa*: levesben főve, paprikásan és süelve.
4. *Kácsa és libahús*: aprólékjukból levest főznek, majd paprikás lére teszik, esetleg paprikás krumpli ízesítésére használják. A sovány kacsát csak paprikásan főzik, de a hizott kacsát és ritkábban a libát pecsenyének sűtik.
5. *Marhahús*: levesben főzik, paprikásan, pörköltnek készítik, esetleg fokhagymás zsíron sűtik.
6. *Juhús* (juhhús): ritkábban levest is főznek belőle *csipédett tésztávā*. Általában paprikásan és pörköltnek készítik. Újabban inkább már csak ünnepi étel.
7. *Bornyúhús* (borjúhús): becsinált levesbe, paprikásan, rántva és süelve.
8. *Kecskehús*: paprikásan, rántva és süelve (csak szükségből élnek vele).
9. *Disznóhús*: levesben és külön is főzik, paprikásnak, pörköltnek, továbbá rántva és süelve készítik. Változatos felhasználásáról a disznóöléssel kapcsolatban még említést teszünk.
10. *Malachús*: ritkán fogyasztják, akkor is pörköltnek főzve vagy pecsenyének sűtve, feldarabolt vagy egybesűlt állapotban.
11. *Nyúlhús*: főleg paprikásan, néha süelve.
12. *Halhús*: halpaprikásnak vagy süelve, a szálkamentest pedig rántva, de szélesebb körben csak az utóbbi 20 évben.

A gyakrabban készített hússal ízesített ételekre azok felsorolásánál tettünk, illetve teszünk még említést.

A lakodalomban való főzés különleges hozzáértést és gyakorlatot igényelt különösen régebben a 100—120 házas lakodalmak idején, de még napjainkban is *főző-asszony*-okra bízák a lakodalmi ételek készítését. Először is megbeszélik, hogy mennyi hús, zsiradék és fűszerféle kell. Tyúkból 5 személyre egy tyúkot számítanak. A tyúkokat a szomszédok és a legközelebbi rokonok adják össze. Így nem ritka eset, hogy 40—50-et is vágnak és rendszerint a lakodalom előtti estén *pucolják föl* azokat. Esetleg a lakodalom hajnalán teszik ezt, hogy ne vörösödjön meg. Nem rossz az attól, de Apátfalván olyankor már nem szeretik.

Marhahúsból és birkából fél kg-ot számítanak személyenként, disznóhúsból pedig 30—40 dkg-ot. Egy nagyobb birkából kb. 30 kg színhúst lehet várni. A *vágó* (lakodalomra tartott marha) 5—6 mázsányi súlyú. Disznóból pedig a nagyobb lakodalomban 2 db 2 mázsás húsos süldőt szoktak vágni. Ha marhát vágnak, akkor tyúk nincsen. Ilyenkor a csontos részekből főzik a levest. Marha- és birkahúsból paprikást, a disznóhúsból pörköltet készítenek. Disznó- és birkahús esetén tyúkhúsból külön főznek levest.

Háromszáz személy részére 4—5 mázas üsiben főznek tyúkhúslevest úgy, hogy 150 liter színleves legyen gyökér és hús nélkül mikor le van szűrve. Ezután tálakba rakják a kifőtt tésztát és az apróra vagdalt tyúkhúst — amiben mindene benne van —, majd rászűrik a levest. A tetejét meg szokták locsolni a leves zsírával. Minden tál tetejére egy evőkanállal tesznek. Ugyanígy főzik a marhahúsból is a lakodalmi le-

vest. 150 liter levesbe kb. 3/4 kg szemes borsot tesznek. A marhahúsnak a csontos és inas részét teszik a levesbe.

A *lakodalmi paprikás*-nak ugyancsak 4—5 üst kell. A paprikásban a csontok közül csak az ódalcsontok vannak. A húst 4—5 dkg-os darabokra szokás felaprítani és a paprikást vasüstben, esetleg bográcsban főzik. A vasüstöt kikenik zsírral, mint mikor kalácssütéskor ki szokták kenni a *tepszi*-t. Azután félmaréknyi sóval körülsózzák a zsíros üstöt, majd belerakják a húst és a másik félmaréknyi sót rászórják. Ezután a saját gőzében leborítva hagyják forni. Fél fővésben a *mëgcincëlt vöröshajmát* (megdinsztelt vöröshagymát) beleteszik. Marhára, disznóra üstönként 1 kg, birkára 1,5 kg nyershagymát számítanak. Vacsora előtt fél órával piros paprikával megszórják és tovább hagyják forni. Üstönként 20—25 dkg paprikát tesznek bele erejétől függően, valamint 5—6 db piros csöves paprikát.

A lakodalomra régebben kocsonyát is készítettek és száz tál kocsonyához 20 marhaköröm és 5 pofa volt szükséges.

Újabban a tyúkot meg is sütik a lakodalomban. Így természetesen kevesebb hús marad a levesben. A tyúk húsát simán zsírban sütik, de kemencében tepsziben is szokták sütni, mint télen a hurkát, kolbászt.

Apátfalván a fő húsállat a sertés. A múltban a család létszámától függően, de legtöbb esetben a szükségleten felül is vágtak disznót. Voltak tehetősebb családok, ahol levágtak ötöt-hatot is és ha nem bírták elfogyasztani a szalonnát vagy a húst, akkor a fölösleget piacra vitték. A piacon rendszeresen lehetett kapni zsírt, szalonnát, füstölt húst. Természetesen azok vették meg, akik valamilyen oknál fogva nem vágtak disznót, vagy ha vágtak is, a család nagy létszáma miatt nem volt elegendő számukra.

A századforduló táján Apátfalván is inkább csak a *mangolica* (mangalica) sertést tenyésztették. A mangalica igénytelenebb volt mint az újabb időkben tenyésztett húsertések, hiszen csöves kukoricán és hideg vízen is meghízott. Igaz ugyan, hogy 150—170 kg-nál nehezebb súlyt nem ért el. A 20-as évektől a különböző mangalica-keresztvezdéseket után az igényesebb húsertések váltak általánossá. Nálunk nagyon elterjedt felfogás, hogy a hosszúorrú, hosszú lábú és rövidfülű disznóban sok a rossz tulajdonság. „*Hallod komám! Kutya lesz ebből úgy nézem. Nem nagyon zsírozod még vele ja kënyeret, de a szalonnája is nagyon rágós lesz*”.

A mangalicának a szalonnáját az újabban tenyésztett disznók nem pótolják, viszont sokkal zsírosabb, tehát kevésbé kívánatos a húsa, mint a húsertésé.

A *befogott disznót* a hízáshoz fokozatosan szoktatják hozzá. A kezdetben nagyobb mozgási lehetőséget egyre inkább korlátozzák, a táplálék mennyiségét pedig fokozatosan emelik. A régebbi időben a magló disznókat szeptember elsején (Egyed napján) volt szokás befogni. A teljes hízás ideje alatt napi kétszeri étkezésnél 5 kg kukoricát fogyaszt, amitől 1 kg-ot hízik. A hízékonyság fokozása érdekében a *herülés*-t és *miskárolás*-t ma már általánosan elvégzik. A teljes hízásnak azon túlmenően, hogy a disznó nem eszik, külső jegyei is vannak. Így elsősorban a nehéz test következtében nem kíván mozogni, inkább fekszik. Hangingerre nem igen reagál és a szeme is be van hízva. Azt tartották, hogy az *ëhízott, érëtt disznó*-nak *ëhájasodott a szíve*. Azt is mondták, hogy az ilyen disznó *fölëlte ja vérit* és sürgösen *lë köllött* vágni. Különbben előfordult, hogy *elaludt* (megfulladt) magától is.

- Bálint S.*, A szegedi nép. Gondolat, Bp. 1968. 61—87.
Bálint S., Szegedi Szótár I—II. Akadémiai Kiadó, Bp. 1957.
Bálint S., Tápé. Falutörténet és népelet. Tápé, 1965.
Hoss J., Halászat, nádaratás és táplálkozás egy nagyberek-i községben (Somogyszénpál). Somogyi Múzeum Füzetek 8. 1966.
Kardos L., Az Őrség népi táplálkozása. Bp. 1943.
Mike Gy., Népi táplálkozás Lábod községben. Somogyi Múzeum Füzetek 13. 1968.
Morvay J., Népi táplálkozás. Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez VI. Bp. 1962.
Morvay J., Táplálkozás. In: Orosháza néprajza. Orosháza, 1965. 400—427.
Vajkai A., Szentgál. Akadémiai Kiadó, Bp. 1959. 127—171.

DIE ERNÄHRUNGSWEISE DER BEVÖLKERUNG VON APÁTFALVA

von

György Szigeti

Die Gemeinde Apátfalva befindet sich ungefähr 10 km von Makó ostwärts, am Ufer des Flusses Maros. Das während der türkischen Besetzung zugrundegegangene Dorf wurde um die Mitte des 18. Jahrhunderts von neuem besiedelt. Die Zahl der Einwohner betrug in 1960 5580 Personen.

Verfasser hat das herkömmliche Ernährungswesen des Bauerntums von Apátfalva durchforscht, und teilt diesmal den ersten Teil seines Beitrages mit. In der Einleitung setzt er die Zusammenhänge zwischen der jeweiligen wirtschaftlichen Produktionsweise und dem Nahrungszustand auseinander. Seine Untersuchungen erstrecken sich auf die jüngsten 70—80 Jahre.

Verf. verbreitet sich über die Nahrungsbräuche, innerhalb dieser erwähnt er neben den Speisefolgen des Sommers und des Winters die allwöchentliche Speiseordnung. Er untersucht die Fastenspeisen und wie sich die nähren, die tage-, bzw. wochenlang weit von ihrer Familie leben und arbeiten. Auch die Unterschiede der Ernährungsweise zwischen den einzelnen gesellschaftlichen Schichten werden einer eingehenden Analyse unterworfen.

Ein Kapitel befasst sich mit den Überbleibseln des Lebensmittelsammelns, nämlich des Zusammenlesens irgendwelcher, von Tieren und Wildpflanzen herrührender Stoffe, die als Ergänzung des Lebensunterhaltes — meistens für die ärmsten Leute und Kinder — noch vor 49—50 Jahren gegolten hatten.

Der Verfasser behandelt die althergebrachten Nahrungsgebräuche der Gebärenden, der Säuglinge, so wie der Kleinkinder ausführlich, ohne dabei die Speiseordnungen der Alten und Kranken ausser acht zu lassen.

Vom 5.-en bis zum 9.-en Kapitel teilt er verschiedene Speisesorten mit. Am Anfang der einzelnen Abschnitte erwähnt er altertümliche Speisen, die um die Jahrhundertwende — seltener sogar zwischen den zwei Weltkriegen — gebräuchlich waren. Er zählt aber auch eine Reihe der heutzutage gewöhnlichen Speisen des Bauernhaushalts von Apátfalva auf, indem er kurz die Art und Weise ihrer Zubereitung andeutet.

Es wird die hervorragende Bedeutung der Suppen in der Ernährung der Dorfbewohnerschaft hervorgehoben, dann folgt — nebst der Berührung ihrer allgemeinen Kochregeln — die Aufführung zuerst der herkömmlichen, zuletzt der neuerdings bevorzugten Brühen nach Grundstoffen.

Den mannigfachen Breien und anderen breiartigen Speisen wird ein Kapitel gewidmet. Die aus Hirse-, Mais- und Gerstenbrei verfertigten Speisen sind heutzutage von den Reis- und Kartoffelgerichten verdrängt, und die aus Maismehl zubereiteten Polentas sind ebenfalls aus den Speisefolgen der Apátfalvaer Kleinwirte verschwunden.

Die Sossen, dicken Speisen und Gemüsen werden im 7-ten Abschnitt behandelt; im 8-en Kapitel kommt die Reihe an die Kartoffel- und Krautspesen.

Der vorzügliche Ackerboden und andere Natursegen von Apátfalva wirkten sich fördernd auf die Viehzucht aus. Infolgedessen gebührt in Apátfalva dem Fleisch allen übrigen Speisen gegenüber die Vorrangstellung. Die Fleischgerichte und die Fleischversorgung werden im 9-ten Abschnitt aufgeführt. Neben dem Geflügel wird die Züchtung der domestizierten Säugetiere hinsichtlich der Verwendungsmöglichkeiten und Zubereitungsweisen der Fleischprodukte ausführlich erörtert. Die Zubereitung des Hochzeitschmauses wird besonders hervorgehoben, denn sie beansprucht immer ein richtiges Sachverständnis und eine jahrelange, kunstgerechte Übung. Zuletzt beschäftigt sich Verf. mit der bäuerlichen Schweinezucht und der Schweinemast.

DAS LEBEN IM BAUERNHAUS VON TÁPÉ. II.

von

ANTAL JUHÁSZ

(Szeged, Móra-Ferenc-Museum)

Der von der Arbeit ermüdete Mensch benötigt eine kleine Rast auch unter Tags. Im Tápéer Bauernhaus dient der Ofenwinkel zu einer gelegentlichen Ruhestätte. Besonders im Winter kam — und kommt es auch heute — vor, dass sich das Familienoberhaupt, nachdem er schon die Hausarbeiten im Hof und Stall gemacht und auch seiner Frau im Mattenflechten geholfen hat, den Kopf auf das Kleinbänkchen legend auf die Ofenbank von der Zimmertür her niederlegte. Als Kopfunterlage brauchte man einen abgetragenen Mantel oder eine Schafpelzjacke. Wir konnten ja persönlich erfahren, dass sich die Männer vollkommen angezogen, mit Mütze (*sipka*) und Schnürschuhen, den Rücken gegen den Bauernofen gewandt niederlegen, um sich zu wärmen. Die Frauen rasten unter Tags entweder auf dem anderen Teil des Ofenbänkchens, oder — am öftesten — auf dem gebettet gebliebenen Schlafbett, bzw. dem kleinen Kinderbett, (mit anderem Worte: auf der Pritsche). Winter-sonntage, nach dem Mittagessen erweist sich diese Rastweise als ein allgemeiner Gebrauch. Es ging ja auch vor sich, dass „in der Mitte des Zimmers eine Binsenmatte, darauf ein Mantel niedergelegt wurde und sich die Ermüdeten dahin niederlegten. Sie wollten nicht betten. ... *a ház közepin szövöttgyékényt terítettek le, arra nagykabátot, úgy feküttek. Nem akarták megbontani az ágyat.*“

Das Ofenbänkchen bietet also eine recht gute, warme Raststätte den aus dem Freien heimgekehrten, von der Arbeit ermüdeten und durchfrorenen Menschen. „Mein Mann, als er im Winter aus dem Wald heimkehrte, wo er Bäume gefällt und Holz zerhacken hatte, legte er sich sofort auf die Ofenbank sozusagen um den Bauernofen herum, nieder. Dazwischen floch ich Rohrmatten.“ „*Férjem, miközön hazagyütt az erdővágásról, körülkandarította a kemencét. Én mög szüttem.*“ Einige begeben sich auch abends zur Ruhe zuerst auf dem Ofenbänkchen und gehen erst nach einem kleinen Schlummern ins Bett.

Ein ganzes Kapitel könnte sich in einem die bauerliche Lebensführung im Winter darstellenden Werk mit dem Leben um den Bauernofen beschäftigen. Hier, in den Rahmen dieses Aufsatzes sei noch soviel bemerkt, dass dem Bauernofen auch in den volkstümlichen Heilmethoden eine wichtige Rolle zukommt. Falls eines Schüttelfrostes muss der kranke Mensch (*hideglelés*) in den lauwarmen (*lajha*) Bauernofen hineinschlüpfen, um dort auszuschwitzen. Freilich legt er sich nachher zugleich ins Daunenbett hinein. Frau Gy. D. (89) erzählt: „Mein Mann, wenn er sich erkältete, schlüpfte in den Bauernofen hinein. Er kroch auf einem Brett hinein, legte sich eine Rohrmattenrolle unter seinen Kopf. Wir hatten einen so grossen Bauernofen, dass er sich drinnen hingestreckt legen konnte. Er hat sich gut ausgeschwitzt, dann wurde er ja schon geheilt.“ „*Az uram, ha mögfázott, bebútt a kemincébe. Deszkán mászott be, gyékényszéköt tött a feje alá. Akkor nagy kemincénk vót, hogy éppen kinyújtózott benne. Jó kiizzadt, avva mög is gyogyút.*“

Über die Krätzigkeit erzählt man: „Es war einmal ein so krätzekrankes Kind, dass sein ganzer Leib voll mit Stippen bedeckt war. Wir machten Feuer im Bauernofen, um Brot zu backen. Zwei Stunden später, nachdem wir das Brot herausgenommen hatten, liessen wir das kranke Kind in den Bauernofen hineinschlüpfen. Es hat sich da gut ausgeschwitzt und es wurde geheilt.“ *„Vót régön olyan rühes gyerök, az egész teste tele vót pattanással. Befütöttünk a kemencebe, kenyeret sütöttünk benne. Kivöttük a kenyeret, két óra múlva betegöt bebujtattuk. Jó kiizadta magát, möggyógyult.“*

BESUCH

Als charakteristische Erscheinungen des Bauernlebens erweisen sich die ungeschriebenen Umgangsformen, die das Verhalten des Gastes ebenso wie des Hauswirtes regeln. Indem die Familie im Winter im Zimmer arbeitet und lebt, tritt auch der Ankommende durch den Vorraum und die Küche gerade ins Zimmer hinein. Kommt ein Fremder oder nur flüchtig Bekannter der Familie an, so macht er nur einige Schritte von der Zimmertür her, und sagt neben dem Bauernofen stehend, weshalb er gekommen ist. Wenn die Sache durch eine kurze Besprechung zu erledigen ist, wird der Gast ja nicht aufgefordert um Platz zu nehmen. Kommt aber ein Nachbar, ein fernerer Patenonkel oder ein Schwieger zu Gast an, lässt er sich gleich nach dem Hineintreten auf das Ofenbänkchen nieder. Dies weist auf eine nähere Verbindung, bzw. öftere Begegnung hin. Der Wirt sitzt auf der Eckbank und plaudert mit dem Gast ohne seine Flechtarbeit unterzubrechen. Einen Bruder, Paten oder der Familie nahestehenden, guten Nachbar ruft man aber näher vom Bauernofen her: „Komm schon näher, hörst du, setz dich nicht da, so hinten!“ *„Gyere már erre előbb-é, ne arra hátul üljé!“* — und wird ihm ein Platz auf irgendwelchem Stuhl vor dem (den) Festbett(en) angeboten. Dies bedeutet die Ehre und zeigt zugleich ein freundliches ja sogar ein verwandtschaftliches Verhältnis der Hausleute zum Gast. Eine noch grössere Ehre wird dadurch erwiesen, wenn der Ankommende an dem Tisch Platz nehmen darf. Der Nachbar, der oft ins Haus mit einem Binsbündel hineintritt um da mit seinen Freunden zusammen zu arbeiten, setzt sich regelmässig auf das Ende der Seitenbank. Diese freundliche und auch ehrenvolle Platzanbietung gebührt dem Arzt und dem Lehrer unter den amtlichen Gästen. Einst war es gebräuchlich den verabschiedeten Gast nur bis an die Tür der Küche, bzw. des Vorräumes zu begleiten. Auch heute wird der Gast nicht weiter begleitet, wenn die Hausleute — besonders im Winter — eine anstrengende Arbeit leisten müssen. Hält sich nur die Hausfrau allein zuhause auf und ist „ins Mattenflechten hineingesessen“, wird die Begleitung so völlig weggelassen. Das kann auch der Gast für kein Verletzen halten, weil er ja selbst richtig weiss: die Arbeit vor allem. Nur neulich, seit den dreissiger Jahren dieses Jahrhunderts verbreitete sich der Gebrauch den Gast bis zum Einlass hinauszubegleiten.

In gutem Wetter wird der Gast im Vorraum empfangen. Hier spricht man auch mit den vorübergehenden Besuchern: mit dem Postmann, Gemeindediener, Ankündiger, Bettler. Ein Bettler ging nie ins Haus hinein: im Sommer blieb er im Hof stehen um Almosen zu betteln, im Winter aber — als die Hausleute sich alle im Zimmer aufhielten, grüsste der Bettler vom Vorraum laut hinein, um drinnen erhört zu haben. Den Bettler liessen auch arme Familien mit leeren Händen niemals weggehen.

Der Tápéer Mann nimmt seine Kopfdeckung auch im Hause nur beim Essen ab, wie der Bauer der Ungarischen Tiefebene im allgemeinen. Die Männer tragen

Mütze auch im geheizten Zimmer, die Alten legen sich zwar auf das Ofenbänkchen altherkömmlicher Weise mit Mütze auf dem Kopf nieder. Diesen Gebrauch beginnt erst die während der letzten 20 Jahre aufwachsende Generation wegzulassen.

DIE UMGESTALTUNG DER HAUSEINRICHTUNG FÜR BESONDERE GELEGENHEITEN

Es gibt solche Gelegenheiten im Familienleben, die die schon charakterisierte, ständige Einrichtung des Zimmers verändern lassen. Eine Hochzeit beansprucht die meisten Veränderungen. Eine Hochzeit in der Faschingszeit vorbereitend trug man die Möbel des Zimmers in den Dachraum hinauf, anstatt deren aus der Gaststätte Tische und Bänke verliehen wurden, um für je mehr Gäste Platz zu machen. Die Musikanten liessen sich um den Bauernofen nieder, der Bassgeiger hatte seinen gewöhnlichen Platz in der Mündung des Ofenwinkels.

Eine kleinere Umgestaltung des Wohnzimmers forderte die Aufbahrung eines verstorbenen Familienmitgliedes. Den Tisch nahm man von der Eckbank weg und stellte einen Lehnstuhl der Endbank gegenüber. Die Endbank und der Lehnstuhl hielten dann die Bretter, auf die die Leiche, bzw. der Totenschrein gelegt wurde. Es kam auch vor, dass der Verstorbene in der Mitte des Zimmers unter dem Hauptbalken aufgebahrt wurde. Man bedeckte den Spiegel da mit einem dunklen Tuch. Die Wachfrauen (*virrasztóasszonyok*) und die Familienmitglieder sassen auf der Seitenbank.

Zu einer Taufmahlzeit (*csök*) musste man wegen der geringen Anzahl der eingeladenen, bzw. teilnehmenden Gäste keine wesentliche Umräumung machen. Es ist aber charakteristisch, dass hiermit der Pate und die Patin die Endbank als den Hauptsitz einnehmen, während die Grosseltern auf der Seitenbank, diesen gegenüber die Eltern und die Wehfrau auf Stühlen sitzen.

Wo der Boden des Zimmers von Gruben sehr uneben wurde, hat man das Zimmer für einen Hausball in der Faschingszeit vermietet. Die Möbel wurden in die Speisekammer, in die Küche und den Vorraum hinausgebracht und man grub die Erde des Zimmerbodens mit Spaten um. Wenn es in der Familie Arbeiterhand nicht genug gab, rief man zu Hilfe die Burschen, die den Ball vorbereitet hatten. Der umgegrabene Boden wurde mit Harke verebnet, mit Wasser bespritzt und endlich mit Spreu überführt. Dann liess man den Boden einige Tage trocknen und verhärten (*ülepödött*), und die letzten drei Tage der Faschingszeit während der Festnacht durften die jungen Mädchen und Burschen schon tanzen. Meistens liessen Kleinbauernfamilien für geringen Zins ihr Zimmer zu einem Hausball über.

BEREINIGUNG UND PFLEGE DES HAUSES

In Tápé wird das Haus — nach allgemein verbreitetem Gebrauch — jährlich zweimal, im Frühling und im Herbst getüncht. Das Tünchen von Frühling passiert regelmässig vor Ostern, das herbstliche aber vor dem 29. September, der St.-Michael-Kirmes. Bei gutem Wetter werden die Möbel in den Hof hinausgetragen und die Leute schlafen herkömmlicher Weise auf dem Boden auf einer Rohrmatte. Vor dem Tünchen repariert man die geschädigten Wändecken und anderen Wandteile, sogar die hintere Seite des Hauses und des Zaunes von dem Nachbar her mit neuen Bewürfen. Besonders wird das schräge Gesims des Sockels sorgfältig geglättet, das zur Ableitung des vom Dach herabfliessenden Regens und Schneewassers dient. Auch die Fensterrahmen werden neu gemalt und man schmiert schliesslich den Un-

terteil des Hauses (*elhúzzák a ház alját*). Viele brauchen dafür am liebsten das sog. „Tápéer Blau“ (*tápaikék*), aber hie und da sind auch mit grüner Farbe gestrichene Sockel zu sehen. Oftmals hat man zwar die Spuren eines starken Sturmes durch eine Tünche gleich nach dem Gewitter wegbekommen. Das jährlich zweimalige Tünchen hat das Haus entkeimt und verlängerte zugleich seine Lebensdauer besonders, wenn auch das Rohrdach in jedem vierten bis fünften Jahre verbessert wurde. Ein abgenutztes, verwahrlostes Hausaussehen verrät, entweder kranke, hilflose Alten wohnen da, oder das Haus werde in kurzem niedergerissen sein.

Das Zimmer und die Küche macht man regelmässig jeden Samstag rein. Da wird die rauchige, verschmutzte Feuerstätte (oder das Kochbänkchen) samt mit den Küchenwänden getüncht und die an die Wand gehängten Teller stäubt man einzeln ab. Den Bauernofen pflegte man nur im Winter, als das Ofenbänkchen und die Wand des Bauernofens von der ständigen Benutzung verschmutzt werden, wöchentlich zu tünchen. Im Winter ist der Zimmerboden bald uneben, voll kleiner Gruben, deshalb streicht man ihn (*fölmázolják*) jeden Samstag über. Dazu brauchen die Tápéer Gelberde, worin im allgemeinen noch Viehmist hineingemischt wurde. Nach der Überlieferung wurde der Boden nämlich dadurch viel härter und blieb lange glatt und eben. Das herangewachsene Mädchen oder die junge Frau machte gewöhnlich den Überstrich (*mázolás*) mit einem alten Kalkpinsel oder schlechten Besen. Dann wurde der Unterteil der Wände auch im Zimmer und in der Küche in einem 10 bis 15 cm breiten Streif mit der geliebten „Tápéer blauen“ Farbe angestrichen.

Im Sommer kommt es der wochentlichen Zusammenräumung noch gewöhnlich zu, den Zimmerboden abzuspitzen. Geschickte Frauen pflegten den Boden aus einem Blaumentopf oder einem lecken Kassrol mit Wasser verschiedene Figuren: Kreise, Achten u. a. schreibend zu begiessen.

GLAUBE UND ABERGLAUBE IN ZUSAMMENHANG MIT DEM HAUSE

In Tápé verknüpfen sich mehrere magisch-rituale Handlungen mit dem Hause, die nach uralten Vorstellungen zur Entfernung der bösen, schädlichen Geister (z. B. Hexen) und zum Schutz und Wohl der drinnen wohnenden dienten¹. In den Grund des neuen Hauses war es gewöhnlich verschiedene Dinge niederzulegen, wie zu Himelfahrtstag geweihtes Gras, geweihte Kerze, eine Flasche Weihwasser, Knoblauch, Rosenkranzperle, — aber in den letzten Zeiten überhaupt nur Geld. Unter die Schwelle des Zimmers hat man ein Stück aus dem Seil eines gehenkten Menschen gesteckt, dass jedermann so zugrunde gehe, wer in böser Absicht zu dem Hause kommen würde. Im neuen Hause liess man zum erstenmal nur eine Huhn, oder Katze, bzw. einen Hund allein die Nacht verbringen. Man war nämlich der Meinung: wer im neuen Hause zum erstenmal schläft, der müsse früh sterben.

Über die Küchentür wurde ehemals gegen die Gespenster ein Knoblauchkranz gehängt. Indem der einzige offene Raum des Hauses die Küche mit freiem Rauchfang war, könnte eine Hexe oder ein Donner — nach der naiven Vorstellung — die Hausleute nur durch den Rauchfang besuchen. Deshalb brannte man zwecks der Fernhaltung des Donnerschlages Palmkätzchen unter dem Rauchfang. Zu Beginn des Bauens eines Feuerherdes oder Bauernofens wurde in dessen Grund ein

¹ Die Mehrheit der Angaben in Bezug auf die Glaubenswelt wurde mit der freundlichen Zustimmung des Verfassers aus der Abhandlung „Tápé hitvilága“ von *Sándor Bálint* entnommen, die in der Monographie „Tápé története és néprajza“ (Tápé, 1971. 629 pp.) erschienen ist.

Pferdkopf, manchmal sogar ein lebendiges Hühnchen als Nachlass eines uralten kultischen Tieropfers hineingesetzt und hineingebaut.

Über die Einrichtungsgeräte von sakralem Charakter im Zimmer — bzw. im „reinen Zimmer“ — wie geweihte Kerze, Heiligenbilder, in Kirmessen gekaufte Gnadenbilderabdrücke, auf Nagel gehängter Weihwasserbehälter und Rosenkranz — haben wir schon im ersten Teil unseres Aufsatzes berichtet. An der Wand war auch der Hausseggen gehangen. Die Zimmerecke dem Bauernofen gegenüber hiess „heilige Ecke“ (*szentsarok*), der hier stehende Tisch und die Eckbank erweisen sich als die Kultzentrale des Tápéer Bauernhauses. Hierher unter den Tisch legt man am Fastentag vor Weihnachten (den 24. Dezember) in einen Korb, meistens Backkorb Stroh, Heu, Kukuruz, darauf das Brauttuch, den Hut des Familienoberhauptes, die Mangel (*sulyok*), das Pferdegeschirr, das Abwaschtuch. Diese Hausgeräte wirkten nachher mit Heilkraft. Die Hausfrau sammelt auch das Brösel des Weihnachtsmilchbrots (*karácsonyi morzsa*) ins Weihnachtstischtuch (*karácsonyi abrosz*) zusammen, so wird es aufbewahrt und als Arzneimittel gebraucht. Die Alten haben das Getreide aus demselben Tischtuch gesät. — Das unter den Tisch gelegte Futter brachte man erst am Epiphaniastag (den 6. Januar) aus dem Zimmer hinaus und liess je ein Pferd, Rind, eine Kuh daraus fressen, dass sie im neuen Jahr gesund seien.

Es gebührt in Tápé dem Paten, einen Tisch dem Bräutigam zu kaufen. Bei einem Tisch, auf dem schon das Sakrament gestanden war, um einen Sterbenden mit der Wegzehrung zu versehen, durften weder Kinder spielen, noch Erwachsene betrunken lumben.

In eine Ecke des Rahmens des Spiegels, der unter dem Tragbalken hängt, pflegte man eine Pfaufeder zu stecken. Die Pfau stellt die Unsterblichkeit der Seele in dem mittelalterlichen Symbolsystem dar. Nach Sándor Bálint wollte man sich durch diese volkstümliche Anwendung des christlichen Symbols vor den Schäden behüten, die den in den Spiegel schauenden Menschen bedrohen. Wenn jemand im Hause gestorben ist, wird der Spiegel mit einem schwarzen Tuch bedeckt.

Als die Braut zu dem Hochzeitshaus (zum Hause der Eltern ihres Mannes) angekommen war, liess man sie zuerst auf das Ofenbänkchen sitzen, um sich in die neue Familie gut anpassen zu können.

Alte Tápéer warfen die Backschaufel und das Beil im Gewitter unter das Traufdach (*színcsorgás*) hinaus. Ähnlicherweise zur Abtreibung des Bösen steckt man auch heute ein Palmkätzchen, einen Schinkenknochen von Ostern oder einen grünen Ast von Pfingsten in die Spalten der Dachtraufe.

Wenn die Schwalben in die Ecken der Stalldecke nisten, darf man die Schwalbennesten nicht zerschlagen, dass das Haus von keinem Unglück betroffen werde. Im Gegenfall mag im Hause ein Feuer ausbrechen, jemand ums Leben kommen, oder man melkt blutige Milch der Kuh.

Zum Zweck der Viehbeschützung hängt man Blumen von den Fronleichnamstfest an die Knagge des Stalls. An den Stalltürsturz ist es gewöhnlich ein Hufeisen aufzuschlagen, dass die Hexen nicht hineingehen können. Bei mehreren Ackerwirten hängt das abgezogene Leder eines Wiesels (*mönyétbúr*) im Stall an einem Nagel, womit man das schwülstige Euter der Kuh zu heilen pflegte. Wenn es nötig ist, leiht man das Wieselleder (*mönyétbúr*) auch den Nachbarn aus. Diese volkstümliche Tiermedizin ist in der europäischen Tradition allgemein bekannt, bei uns aber lebt dieser Gebrauch nach Sándor Bálints Erforschungen nur in Tápé fort.

Zum Obhut des Schweinestalls hat man einst den Knochen des zu Ostern geweihten Schinkens da aufgehängt, wobei noch ein Ast vom Weihnachtsbaum, Palmkätzchen und zu Marienfesten geweihtes Gras dazugesteckt wurden. Im allgemeinen

pflanzt das Dachlauch (*fülbe-eresztő, fülfü*) ‚Sempervivum tectorum‘ auf dem Dach des Schweinestalls, das nach Tápéer Meinung ursprünglich zur Fernhaltung des Donnerschlages diente. Eine deutsche Benennung dieser Pflanze: ‚Donnerkraut‘ lässt vielleicht auf eine gemeine europäische volkstümliche Tradition folgern.

Der Tápéer Mensch pflegt im Einlass ein Kreuz zu schlagen, wenn er einrückt, oder aus einer amtlichen Gelegenheit in die Stadt geht. Als man ein Pferd oder eine Kuh zum Markt trieb, liess er das Vieh vorher über die Kohlenzange (*szénvonyó*) und das Schüreiesen (*piszkafa*) durchschreiten. Man war nämlich der Meinung, so werde ein gutes Geschäft gemacht, also das Vieh könne für guten Preis verkauft werden.

Die irgenwie zu dem Wohnhaus anknüpfenden Glauben und Aberglauben könnte man noch weiter reihen, wir führten aber diesmal nur die am engsten hieher angehörenden auf. Diese waren am Ende des vorigen und Anfang dieses Jahrhunderts noch von allgemeiner Geltung, ihre Bedeutung wird aber immer geringer sein. Die Mehrheit dieser Aberglauben wird ja schon von den Mittelaltrigen belächelt, obwohl dieselben teils aus der Ehre der Alten, teils aus Gebrauch der Tradition doch nachgeben. Der kultische Grund ist aber schon völlig verschwunden.

*

Gab es im Hause eines Ackerwirtes zwei Zimmer, von denen die Familie nur eines, das Grössere (*nagyház*) bewohnte, wurde das kleinere Zimmer (*kisház*) für Zins vermietet. Ein vermögender Bauer, der mehrere Häuser in Besitz hatte, vermietete oft ja ein ganzes Haus für Armbauernfamilien. Wer nicht in seinem eigenen Hause wohnte, der wurde ja in unserem Jahrhundert ‚Instmann‘ (*zsellér*) genannt. Der Instmann musste nicht nur den Mietzins (*árenda*) zahlen, sondern noch das Haus pflegen: von ihm sollte das Haus jährlich zweimal verlehmt und getüncht worden sein. Die Miete galt regelmässig für ein Jahr. Ein jeder Instmann strebte je eher ein eigenes Haus zu besitzen.

Wollte man sein Haus verkaufen, so liess es austrommeln. Der Wert eines dreiräumigen Bauernhauses in gutem Zustand konnte sich samt mit dem Grundstück und den Nebengebäuden ungefähr auf den Preis von 2 bis 3 Katastraljoch Ackerfeldern belaufen.

Im Familienhaus blieb im allgemeinen der jüngste Sohn um mit seiner engeren Familie und seinen Eltern zusammen zu wohnen, bzw. seine alten Eltern zu besorgen. Es kam auch vor, dass er für die Pflege und Bestattung der Eltern das Haus ererbt hat. Er war zugleich verpflichtet zu Allerheiligen auf den Grabhügel der Eltern einen Kranz zu bringen. Am öftesten wurde aber das Haus unter den Erben so verteilt, wie der Grundbesitz. Der Sohn, der im Haus zu wohnen blieb, hat den Hausteil seiner Brüder gegen Entgeld abgelöst.

LITERATUR

- Barabás J.*, Tanyai település és építkezés. Orosháza néprajza. Orosháza 1965. 80—108.
- Bálint S.*, Népi hitvilág. Tápe története és néprajza. Tápe 1971. 629—642.
- Bátky Zs.*, Építkezés. A magyarság néprajza. I. Bp. (1941) 108—216.
- Bátky Zs.*, Magyar tűzhelyek és háztípusok. Néprajzi Értesítő (továbbiakban: NÉ) XXII. 1930. 113—137.
- Bátky, S.*, Das ungarische Bauernhaus. Ungarische Jahrbücher 1938. 247—262.
- K. Csilléry K.*, Vázlatok a tiszai népi lakáskultúrából. Ethnographia 63. 1952. 83—111.
- Fél E.—Hofer T.*, Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban és háztartásban. Néprajzi Közlemények XII. 3—4. Bp. 1967.
- Gunda B.*, A magyar népi építkezés kutatása a két világháború között és annak kritikája. MTA Társadalom-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei V. Bp. 1954. 373—408.
- Gunda B.*, A társadalmi szervezet, a kultusz és a magyar parasztszoba térbeosztása. MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XVII. 1—4. Bp. 1961. 247—268.
- Gyórfly I.*, A Nagykunság és környékének népies építkezése. NÉ IX. 1—8. X. 30—40, 65—78.
- Kiss L.*, A boglyakemence és élete Hódmezővásárhelyen. Ethnographia 64. 1953. 197—218.
- Cs. Sebestyén K.*, A magyar parasztbútor. Népünk és Nyelvünk 1929. 274—281.
- Cs. Sebestyén, K.*, Ungarische Bauermöbel. Ungarische Jahrbücher 1938. 235—246.
- Cs. Sebestyén K.*, Új háztípus a magyar Alföldön. Népünk és Nyelvünk 1939. 7—12, 121—126.
- Szűts S.*, A sárréti nádház és élete. NÉ XXXV. 1943. 134—149.
- Tóth J.*, Néhány adat a Szeged környéki magyar házról. Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I. 1944—45. Szeged, 1946. 47—52.
- Vajkay A.*, A magyar népi építkezés és lakás kutatása. Klny. A Magyar Népkutatás Kézikönyve. Bp. 1948.
- Vajkay A.*, Élet a cserszegtomaji házban. Ethnographia 59. 1948. 54—72.
- Vargha L.*, A magyar népi építkezési vizsgálatok napjainkban. Ethnographia 73. 1962. 177—205.

A TISZAI KULTÚRA DÍSZÍTŐMŰVÉSzetÉHEZ

BANNER JÁNOS

Leletstatisztikát — tudtommal — eddig senki sem csinált őskori telepásatáson, legfeljebb a feldolgozás után következő leltározás alkalmával. — Bajos is lett volna, de nem is lett volna sok értelme, hiszen egyetlen, bármilyen nagyságú edénynek sem volt szabálya arra, hány darabra lehet vagy éppen szabad törnie. Nem függött ez sem az edény nagyságától, sem durva vagy egészen finom, gondos kidolgozásától. Igen sokszor a kisméretűek sokkal több darabra törtek szét, mint a nagyok, de az ellenkezője sem meglepetés. A tűzhelyekbe tapasztott, szándékosan még jobban összetört — nem is mindig egy edényhez tartozó — darabok sem számuk miatt, hanem felhasználásuk révén beszélnek és sokat mondanak. Ha a töredékek számából bárki bármilyen következtetést kívánna levonni, számítania kell arra, hogy igen sok a hibaforrás.

Meg lehet számolni a darabokat, de a számok csak számok maradnak, és a telep életének megnyilvánulásaira — esetleg lakottságára — a tűzhelyen kívül legfeljebb azok a darabok vetnek fényt, amelyeket másodlagosan, már töredékként más célra is felhasználtak. — Sajnos, ezeket csak kivételesen, egy-két leírásban vettük figyelembe. Olyan feldolgozásuk, mint amelyet Kiss Lajos: *A tárgyak élete* c. dolgozatában (Ethn.-Népelet 1940., Vásárhelyi Hétköznapiak, Budapest, 1958. 83—91. 1.) a máig is más-más formában és célra használt tárgyakról mintaszerűen összeállított, — tudtommal — ma is hiányzik régészeti irodalmunkból, pedig nem csak a keramiában, de a kőeszközök, agancstárgyak stb. közt is nagy számban találhatnánk rá példát.

Ha most mindezek ellenére e közlemény keretében számokat is fogok írni, annak egészen más oka van, nem statisztikai, és nem is szándékozom abból következtetéseket levonni. Nem is akarom ezzel a szellemi és anyagi kultúra megmaradt emlékeinek arányát általános érvénnyel bizonyítani, holott az előbbi még messzebbmenő következtetéseket megengedne. (L. Szegedi Városi Múzeum Kiadványai, 1943. II. 3, 3—8. 1.)

Köztudott, hogy a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum régészeti osztályát annak az ásatásnak leletekben és megfigyelésekben gazdag eredménye hozta létre — ezelőtt éppen negyven esztendővel —, amelyet a szegedi egyetem régészeti intézete végzett a kopáncsi határrészben levő Kökénydombon, a város költségén, a már 1905 óta meglévő néprajzi múzeum mellett felállítandó régészeti osztály számára, a legteljesebb illegalitásban. Eleinte, évről-évre be lett ugyan jelentve az ásatás a KOF-nek mindaddig, amíg a negyedik nyáron, két héttel az ásatás után — éppen 70 ládányi leletanyagot: részben ép vagy kiegészíthető edényeket, megszámlálhatatlan mennyiségű cseréptöredéket és egyéb, a telepen előkerült tárgyat fuvarozott Szegedre két stráfszekér — a KOF érdemes és közbecsülésben álló előadója, akihez régi barátság szálai fűztek, sürgős jelentést kért a talált leletek számáról.

Arról is érdeklődött, hogy a leleteket melyik múzeumban fogja elhelyezni az intézet. Az előbbi kérdés néprajzi kérdésnél egészen természetes lett volna, de telep-átasznál elképzelhetetlen a teljes feldolgozásig. A legjobb akarat mellett sem lehetett válaszolni rá — hiszen a darabocskákat senki se számolta meg. A másodikra pedig azért nem, mert a hódmezővásárhelyi múzeum még nevében is mint néprajzi gyűjtemény volt nyilvántartva, bár a Magyar Minerva V. kötete csak Városi Múzeum címen ír róla (1915, 258—269. l.) A Néprajzi Múzeum kifüggesztett email-táblája a felszabadulás után cserélt csak helyet ideiglenesen más épületen.

Az egyetemi tanszéknek joga volt ugyan ásatni, de a talált anyagot a legközelebbi állami felügyelet alatt álló múzeumban — Szegeden — kellett volna elhelyezni. A város azonban a maga pénzéért magának akart régészeti osztályt alapítani, ami egészen természetesnek is látszhatott.

Vállaltam hát a kockázatot és 15 éven át titokban gyűjtöttem — hiteles ásatásokon kiképzett tanítványaimmal (Bálint Alajos, Foltiny István, Korek József, Párducz Mihály, Tóth Gábor, Zalotay Elemér stb.) közös munkában — azt a tudományos szempontból jelentős anyagot, amelyet a hódmezővásárhelyi föld adott a magyar régészetnek, (MFMÉ 1957, 133—147. l.) és amelyből a felszabadulás után az első modern vidéki múzeumi kiállítást nyithatta meg a kultuszminiszter 1949-ben.

Az első kérdésre csak azt felelhettem, hogy a feldolgozás után jelenteni fogom, de nem jelentettem, mert arról, hogy minden a hódmezővásárhelyi múzeumba került, nem írhattam. Nem akartam a további kutatási lehetőségek útját örökre elvágni. Semmit sem jelentettem tehát, de nem is kértem többé ásatási engedélyt. A munka az egyre erősödő fiatalok bevonásával így zavartalanul tovább folytatható.

Most, negyven esztendő után úgy érzem — bár a múzeumi törvény ellenére, de — helyesen cselekedtem. Ezt kívánta az egyetemi régészeti intézet és az Alföld tudományos kutatásának érdeke. Ezt ma mindenki elismeri, aki 15 év munkájának eredményeit elfogulatlanul értékeli. De — a változott viszonyok mellett — ezt az utat ma ne kövesse senki.

A Kőkénydombon ötször ásatott az intézet. Minden ásatásról részletes közlés jelent meg hazai és külföldi folyóiratokban egyaránt. A szegedi Dolgozatok, a Múzeum Kiadványai, a Folia Archeologica, az Annales Musei Nationalis, az Archaeologia Hungarica, az Archaeológiai Értesítő, a Délvidéki Szemle, az Ipek, az Altschlesien, a berlini Prähistorische Zeitschrift, és a Germani közölte részben az egész ásatás menetét, részben az egyes megfigyelésekről vagy tárgyakról szóló kisebb-nagyobb tanulmányokat. Külön is meg kell említenem: A hódmezővásárhelyi múzeum régészeti osztályának első öt éve (1934), Hódmezővásárhely története a bronzkor kialakulásáig (1940), Das Tisza-Maros-Körös-Gebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit (1942) c. kiadványokat, amelyek a Kőkénydomb jelentőségét nemcsak a múzeum munkájában, de mind a város őstörténetében, mind egy nagyobb földrajzi egység területén bemutatták. Szemléltették eredményeinket, de megmutatták tévedéseinket is.

Hosszú volna felsorolni azokat az itthon és a külföldön megjelent közleményeket, amelyekben a fentiekről igen gyakran esik szó, de megállapításainkkal ellenkező vélemények is találhatók. Legyen elég itt csak a fontosabbakat említeni. (Fol. Arch. 1955, 23—44; AÉ 1956, 183—185; Uo. 1957, 207—211; Acta Arch. Hung. 1958, 95—114; Uo. 1959, 7—38; AÉ 1960, 188—194; MFMÉ 1963, 3—18; 21—46; Uo. 1964—65. I. 19—45; Uo. 1966, 49—52; Rég. Dolg. 1962, 68—69. stb.)

Mindezek ismerete nélkül ma már senki sem alkothat tiszta képet erről az egyik, máig is legfontosabb lelőhelyről, kőkori telepről.

Egy munka maradt csak ismeretlen: az az öt elemző táblán kívül készült 61 gon-

dos rajz, amelyet Boros Ilona művésznő, az egyetemi régészeti intézet laboratóriumának egykori vezetője, közvetlenül a háború vége előtt fejezett be, kényszerűségből.

A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvében (1968. 315—323. l.) megjelentek — munkásságáról is érdeme szerint emlékezve — azok a rajzok, amelyek a sok elemből alkotott geometriai mintákat — egyszerű vagy összetett — alakjaira vezette vissza és összetételükkel együtt 254 ábrán bemutatta. Az edényeken levő bekarcolt minták kiterítve ábrázolva mutatják be a tiszai kultúra fazekasa művészi hagyatékának rajzati. Kisplasztikai alkotásairól, köztük a két „Venus”-ről már a megtalálás évében megjelentek Boros Ilona rajzai (Délvidéki Szemle, 1942, 458—463 l.).

Mindez csak megmaradt része a nagy lelkiismeretességgel, pontossággal végzett munkának. 24 rajz elpusztult. De elpusztult az anyag egy része is úgy, hogy ma már nem minden rajzot lehet azonosítani, sőt eddig közöletlen anyag is van a táblákon.

Ennek a visszaemlékezés-szerű közlésnek egyetlen célja, hogy a már közölt elemző rajzokon túlmenően, a megmaradt 13 tábla* anyagáról tájékoztasson. Az eredeti rajzok a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum Adattárában vannak.

A kökénydombi öt ásatáson 178 ép vagy kiegészíthető edény került elő. Ebből 44 volt a tiszai kultúra jellegzetes és nagyon változatos mintáival díszítve. Valamennyinek megvolt a kiterített rajza. Hozzájárul ehhez az említett publikációk 17 képes tábláján is bemutatott 394 töredéken kívül a nem közölt, de leltározott sok száz töredék.

Az ugyanebbe a kultúrába tartozó kopáncsi Kiss-tanyai anyagban 49 ép vagy kiegészíthető edény volt. Ezek közül 8 volt díszített. Egynek a rajza elveszett. Itt is sok a leltározott díszített töredék, de csak egy táblán volt közölve egy-két darab.

A bemutatott és csak leltározott töredékek sokszor segítették a rajzolókat a nem egyszer erősen kopott minták kiegészítésében. Különösen a Kiss-tanyai anyag porózus agyagánál volt erre szükség.

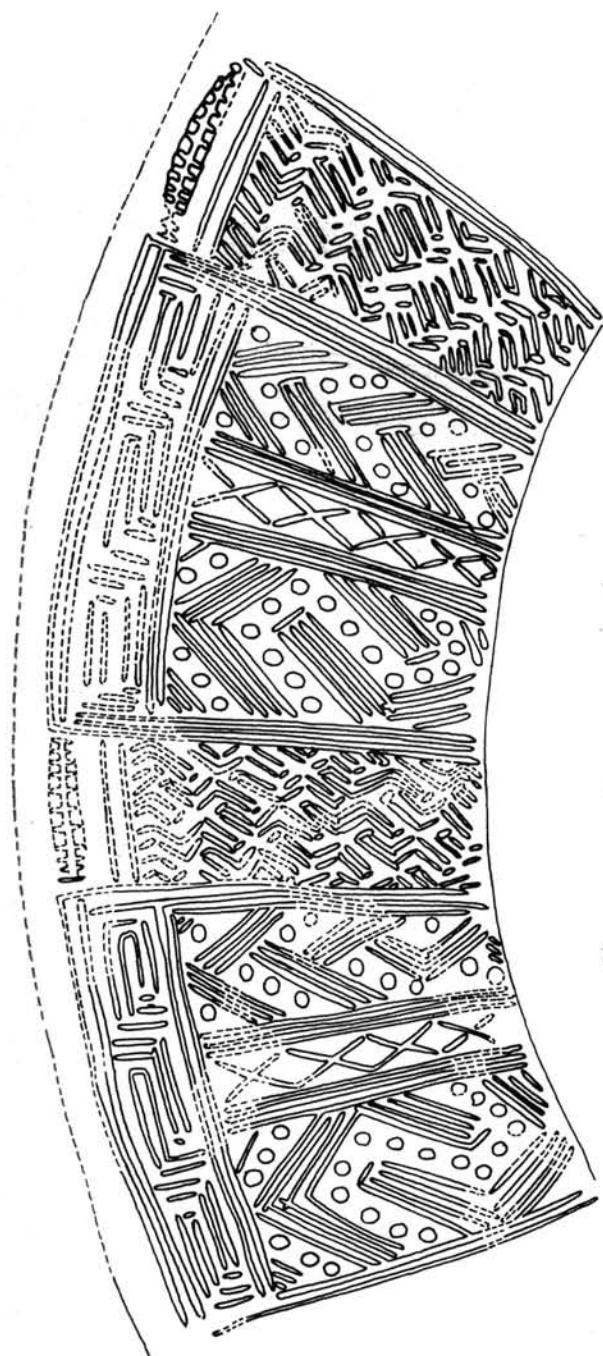
A rajzok további készítését abba kellett hagyni, pedig az volt a meggyőződésünk, hogy — mint a nyomtatásban is megjelent 17 tábla is mutatja: még a bemutatottnál is változatosabb volt a mintakészlet; vagy talán helyesebb azt írni: több változatot alkotott — az ügyeskező, a karcoló csontot biztosan kezelő „iparművész”.

Van olyan táblánk, (Dolg. 6/1930) XXVIII), amely kezdetlegesebb vagy már fáradtabb készségű rajzolókról — talán hanyatló művészetéről — tanúskodik.

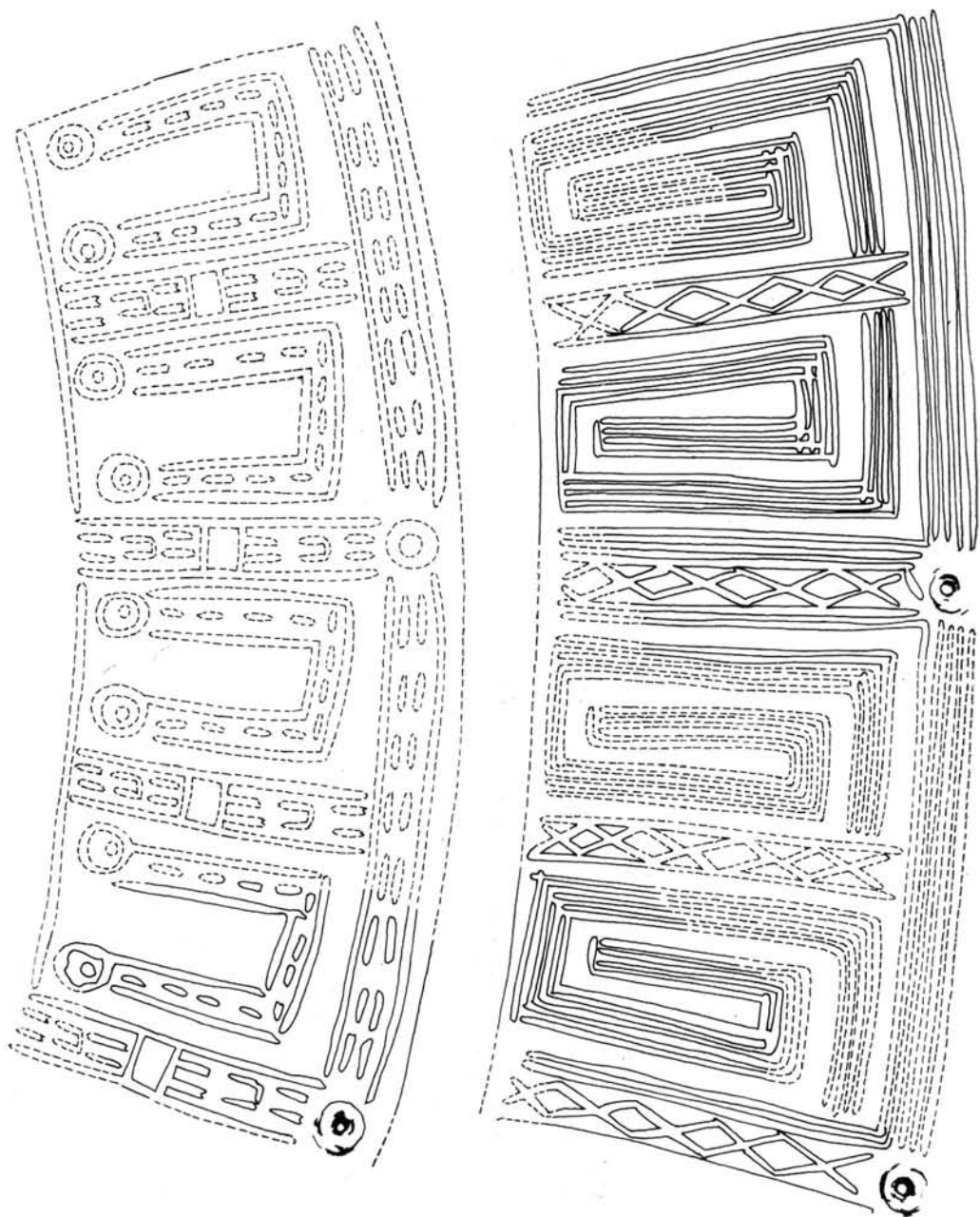
A gazdag edénykészletben nagyon különböző nagyságú és alakú edények vannak, mutatva, hogy egyetlen telepnek is eléggé szerteágazó igénye volt. A változatos formákról csak annyit, hogy a bemutatott rajzok túlnyomórészt ún. serleg (pohár, virágserép) alakú edényekről valók, de vannak laposfenekű gömbös, öblösebb nyakas és csőtalpas darabok is. A formakészlet megismerésére az érdeklődőket az eredeti közlésekre utalom. (Dolg. 6/1930) 49—106. Uo. 9—10/1933—34) 30—36; Fol. Arch. 5(1945) 8—17; Arch. Ért. 76(1949) 9—23; Uo. 78(1951) 27—34; a Venusra vonatkozóan Délvidéki Szemle i. h.; Germania 37(1959) 14—35; az oltárral kapcsolatban a Szeged Városi Múzeum Kiadványai 1943. II. 3. 3—8.)

Úgy gondolom, hogy Boros Ilona hiányosan megmaradt régészeti rajzainak közlésével nemcsak példás munkásságának állítok emléket, de a tiszai kultúra embereinek gazdag művészeti hagyatékához is jól használható adalékkal szolgálok.

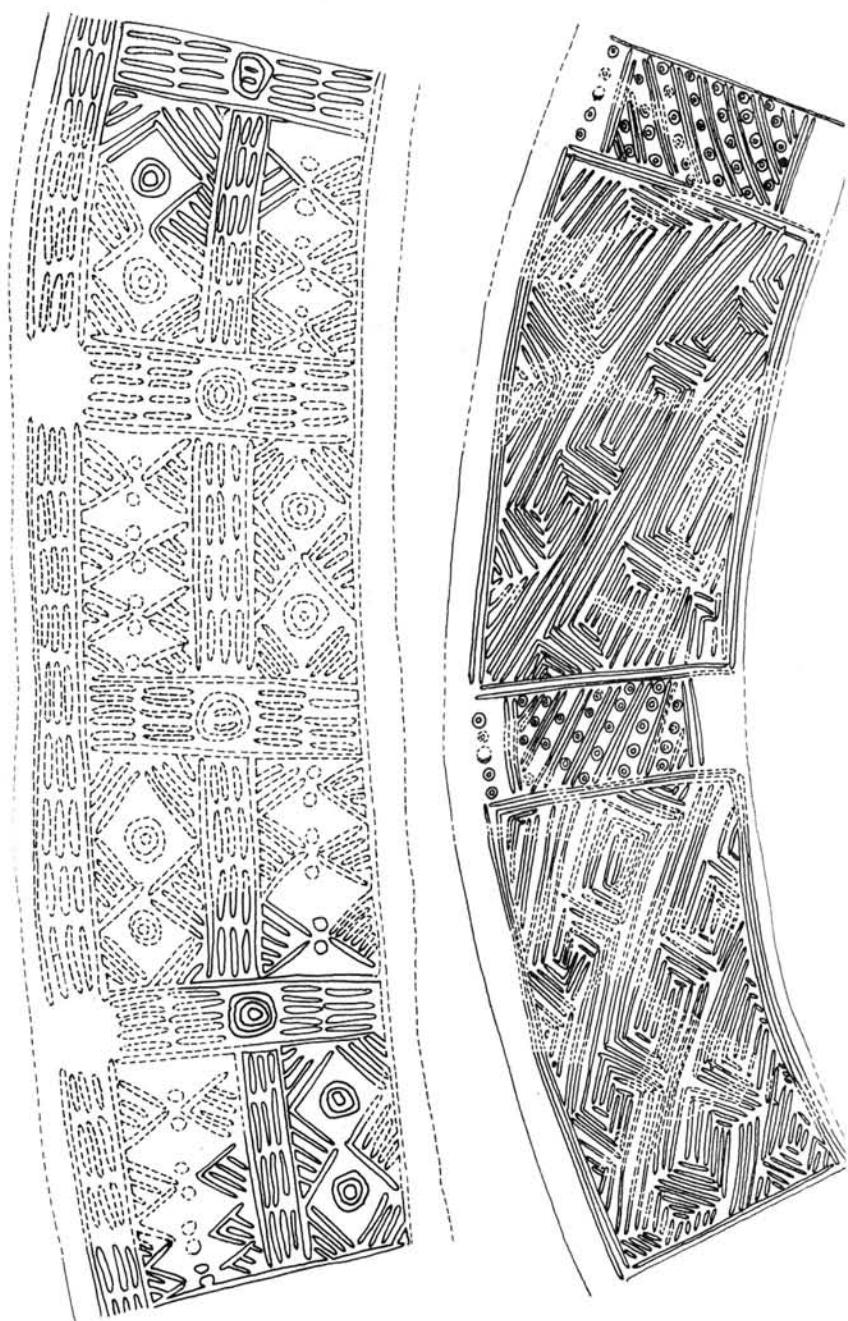
* Bár csak néhány esetben fért el Évkönyvünk tükrében egy teljes táblányi rajz, a táblák eredeti számozását és a sorrendiséget tiszteletben tartottuk. (Szerk.)

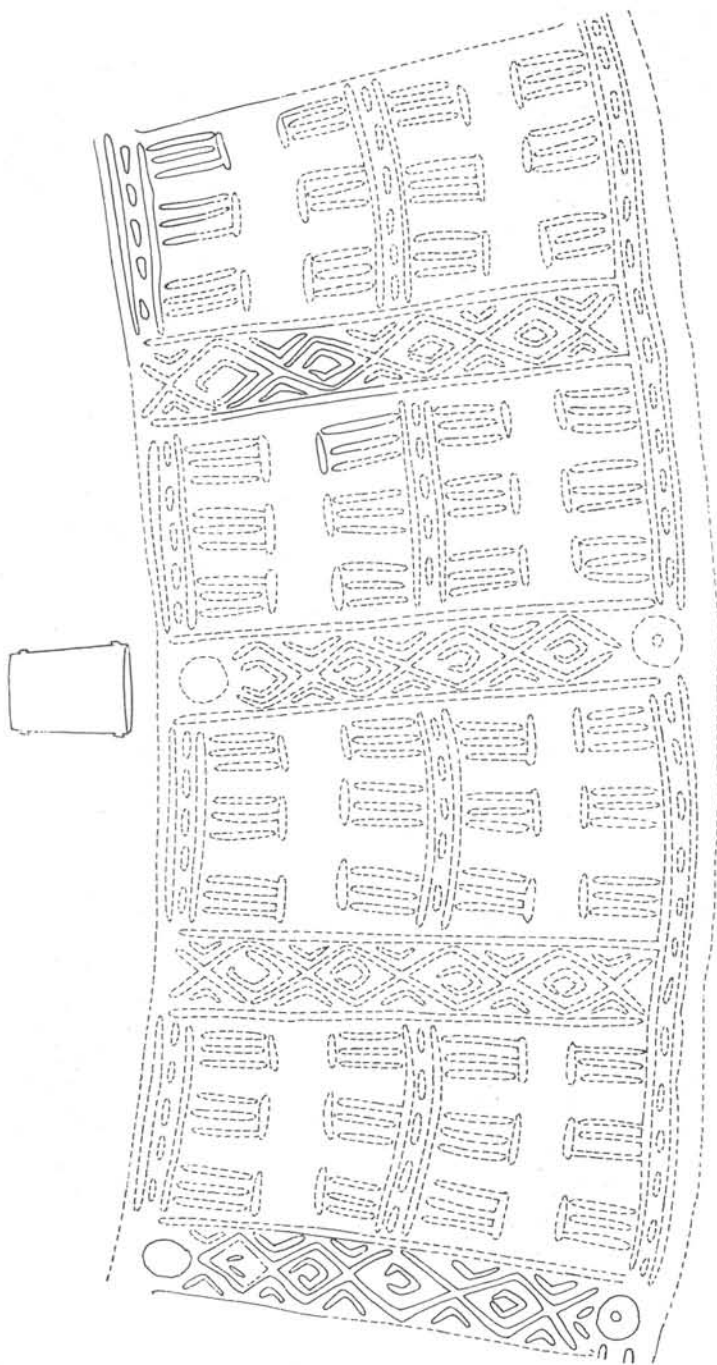
I. tábla 1. D. 9—10. VIII. 8—39. I.

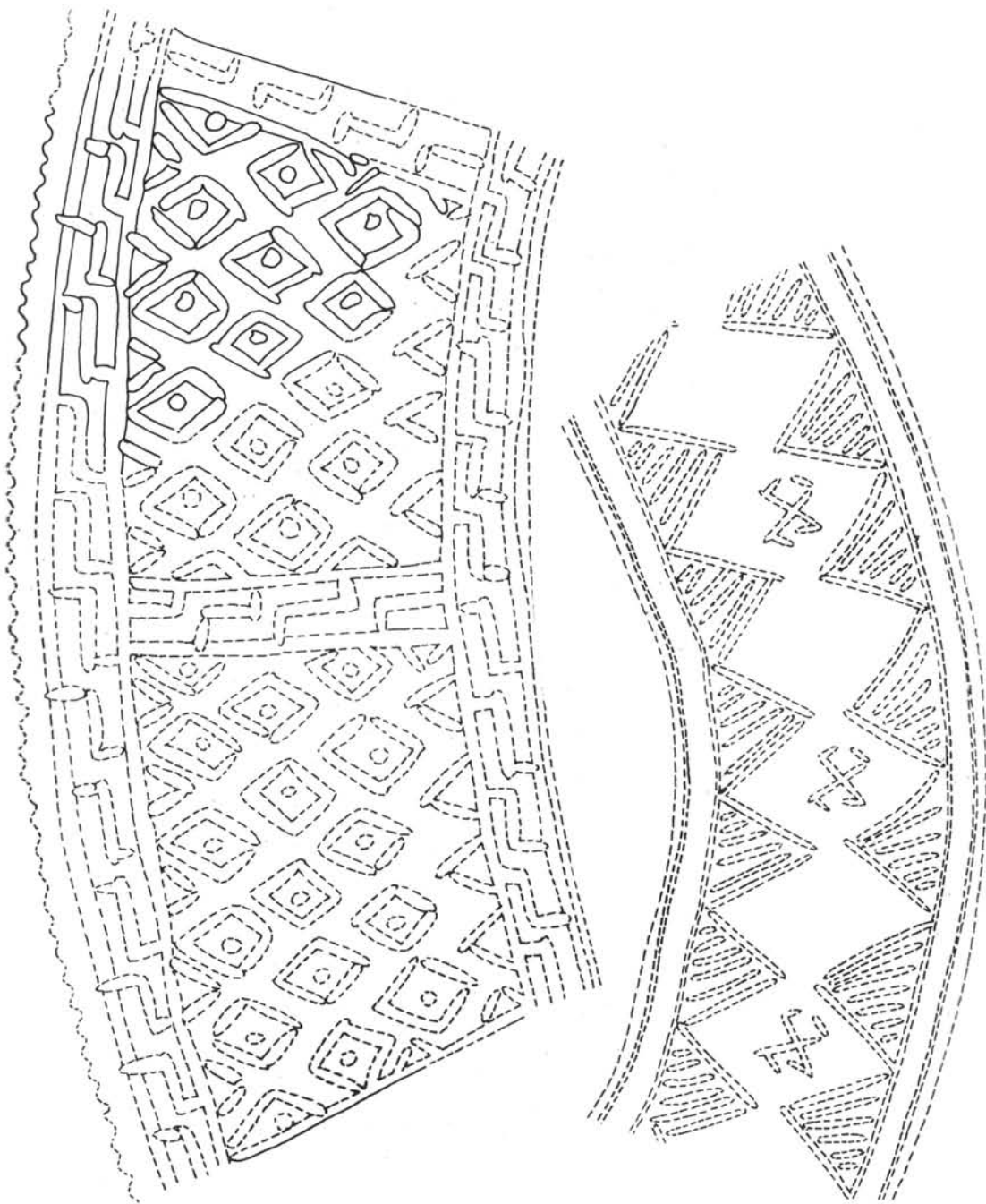
1. tábla 2. AÉ. 76. II. 7.—14. l. 3. D 6. XXX. 1—104. l.

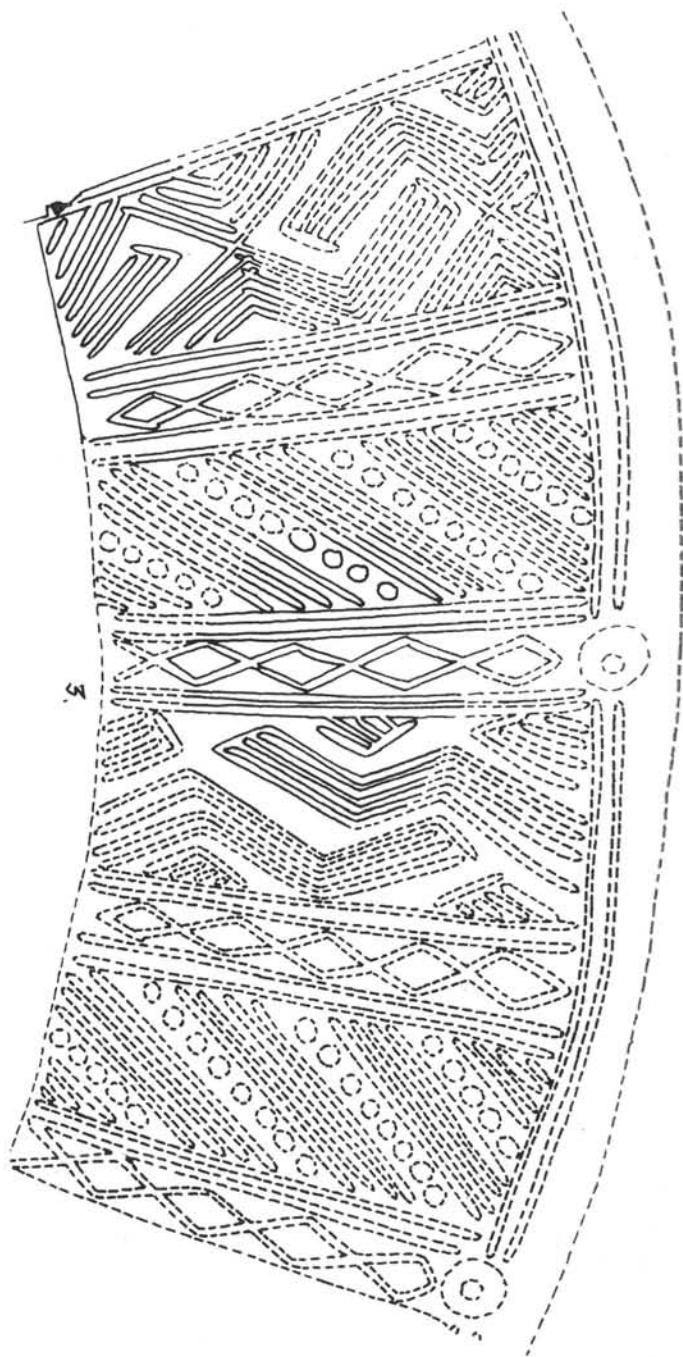
II. tábla 1. D 6. XX. 13—44. l. 2. D. 9—10. VIII. 5.—39. l.

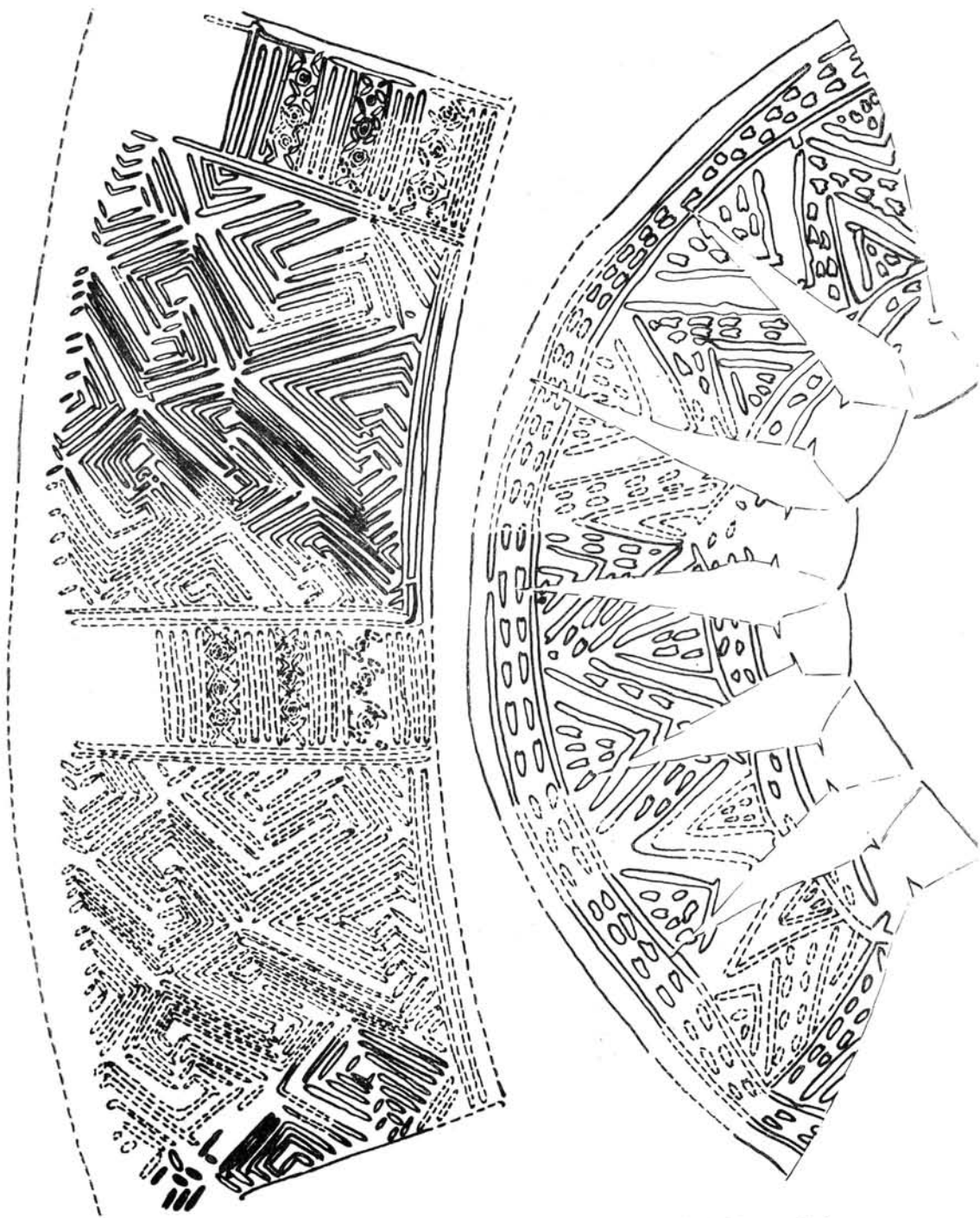
III. tábla 1. Két összeillő töredék elképzelt kiegészítése (közöletlen).

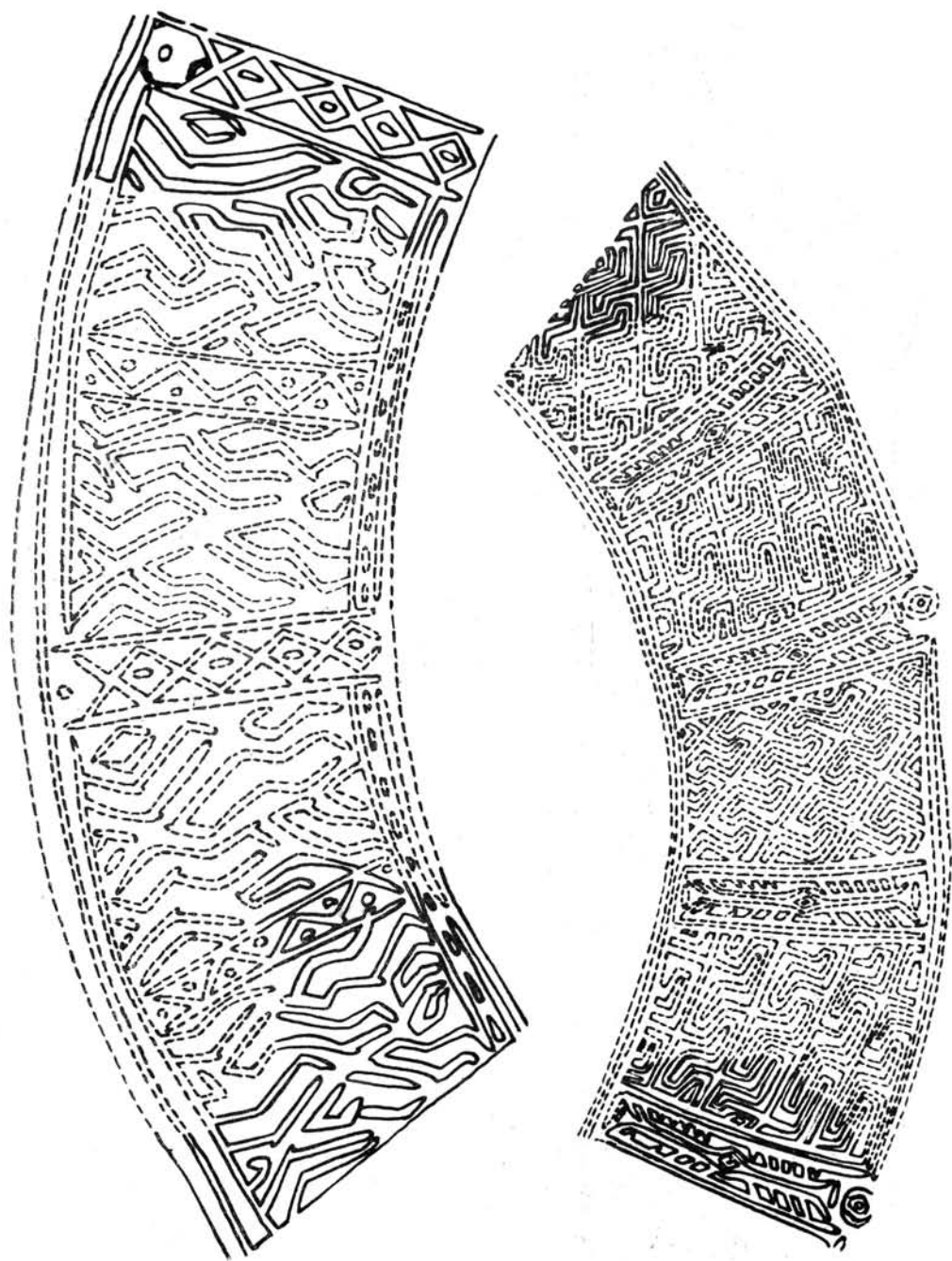
IV. tábla 1. Rekonstruálható mező és szegély elképzelt kiegészítése (közöletlen).
 2. Összeillő töredék elképzelt kiegészítése (közöletlen).

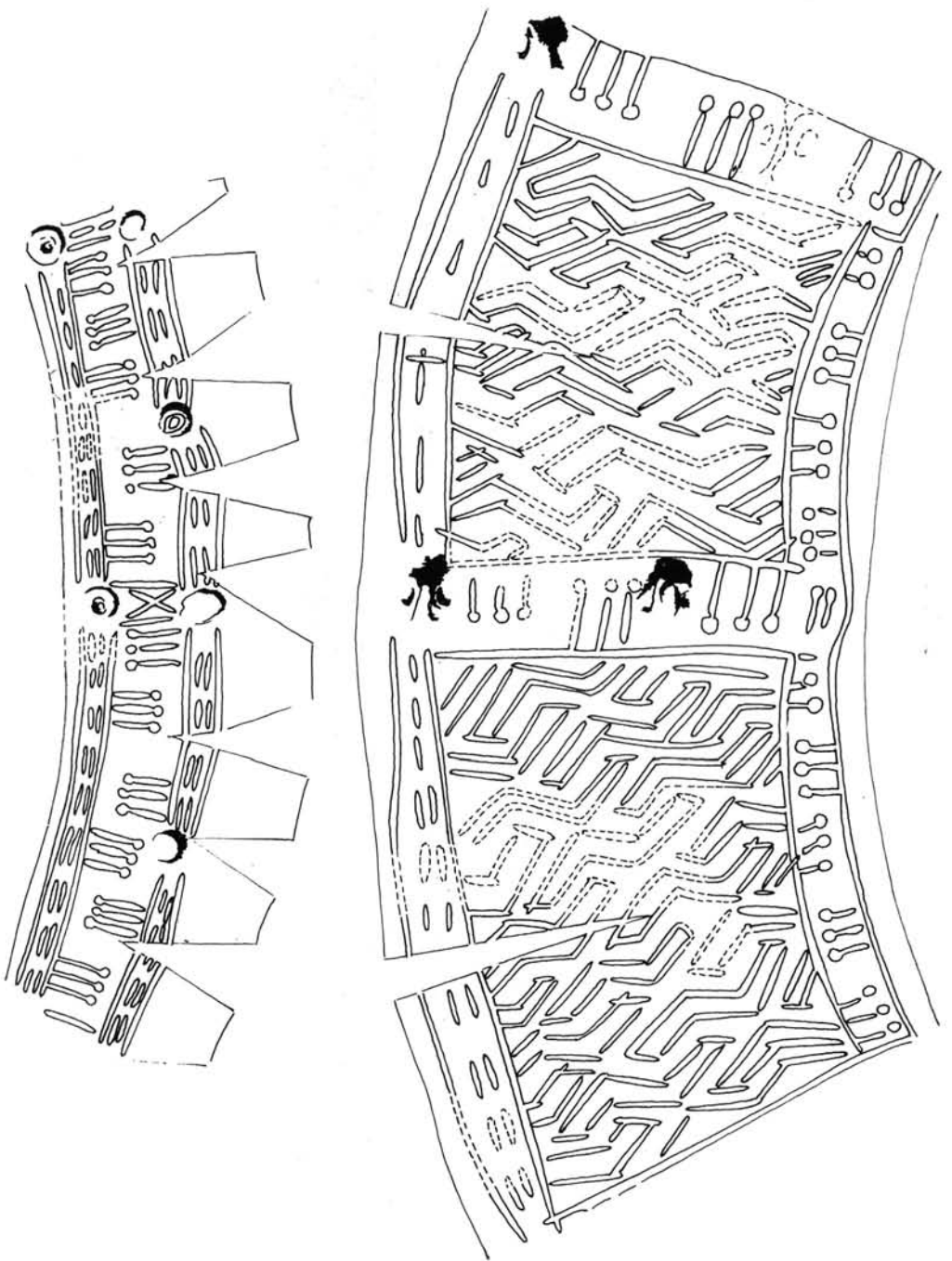
IV. tábla 3. A Kiss-tanyai minták és töredékek alapján készült kiegészítés (közöletlen).

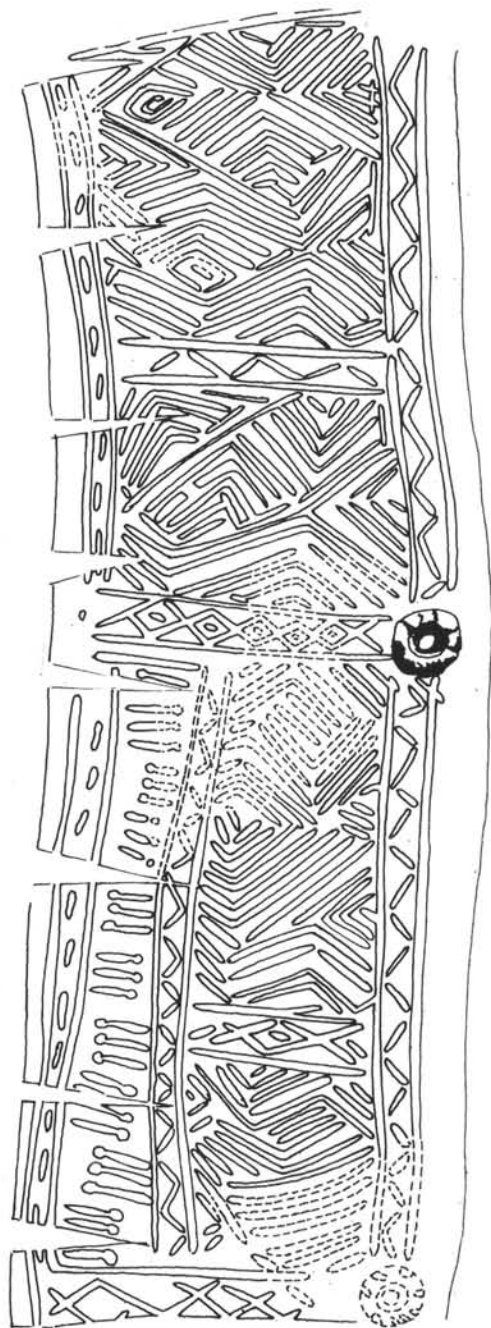
V. tábla 1. D. 9—10. VIII. 1—39. 1. 2. FA. 5. VIII. 14. és 4. kép. — 11. 1.

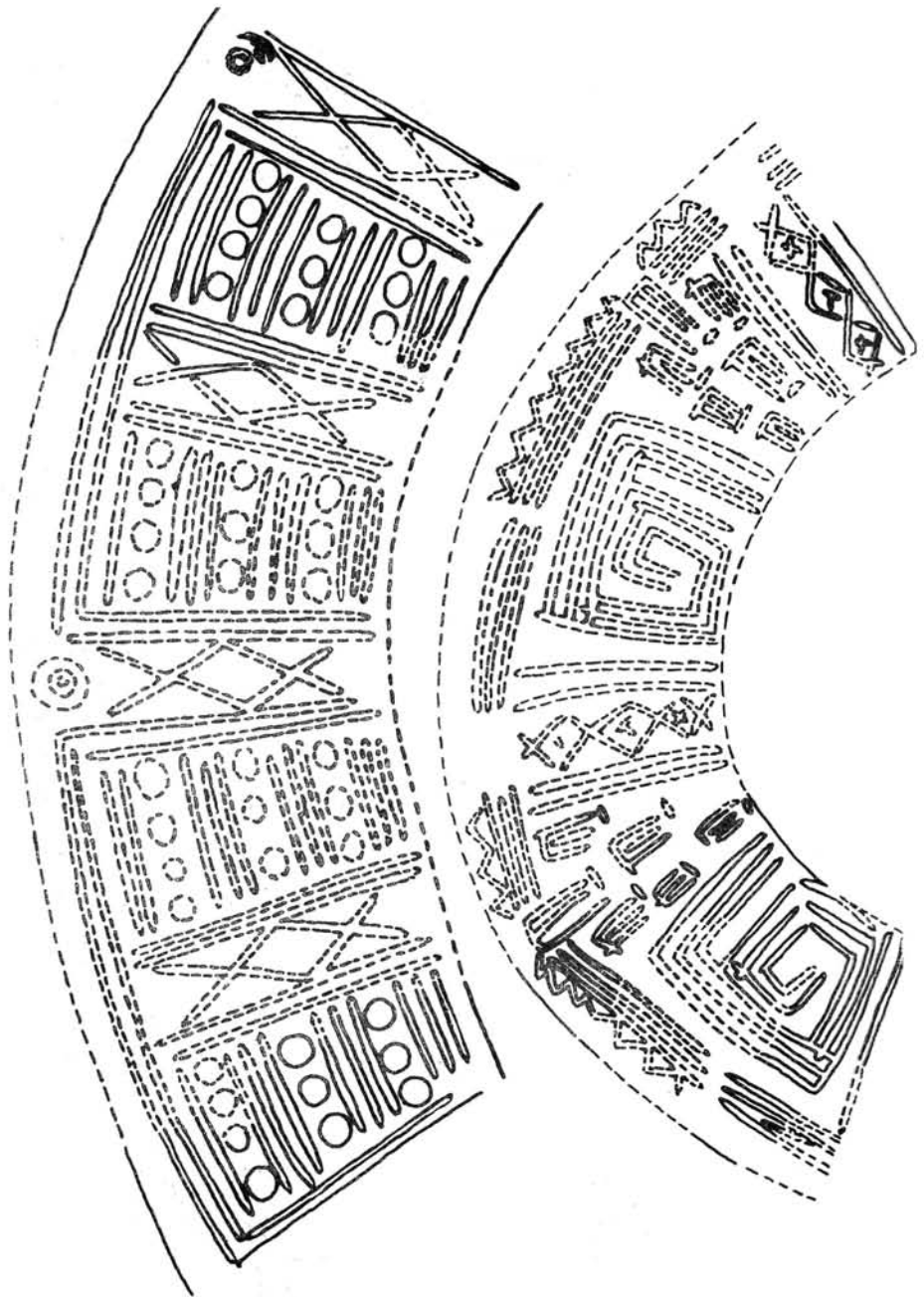
V. tábla 3. AÉ. 76. I. 4—11. I. 4. D. 6. XXV. 8. (conf.)

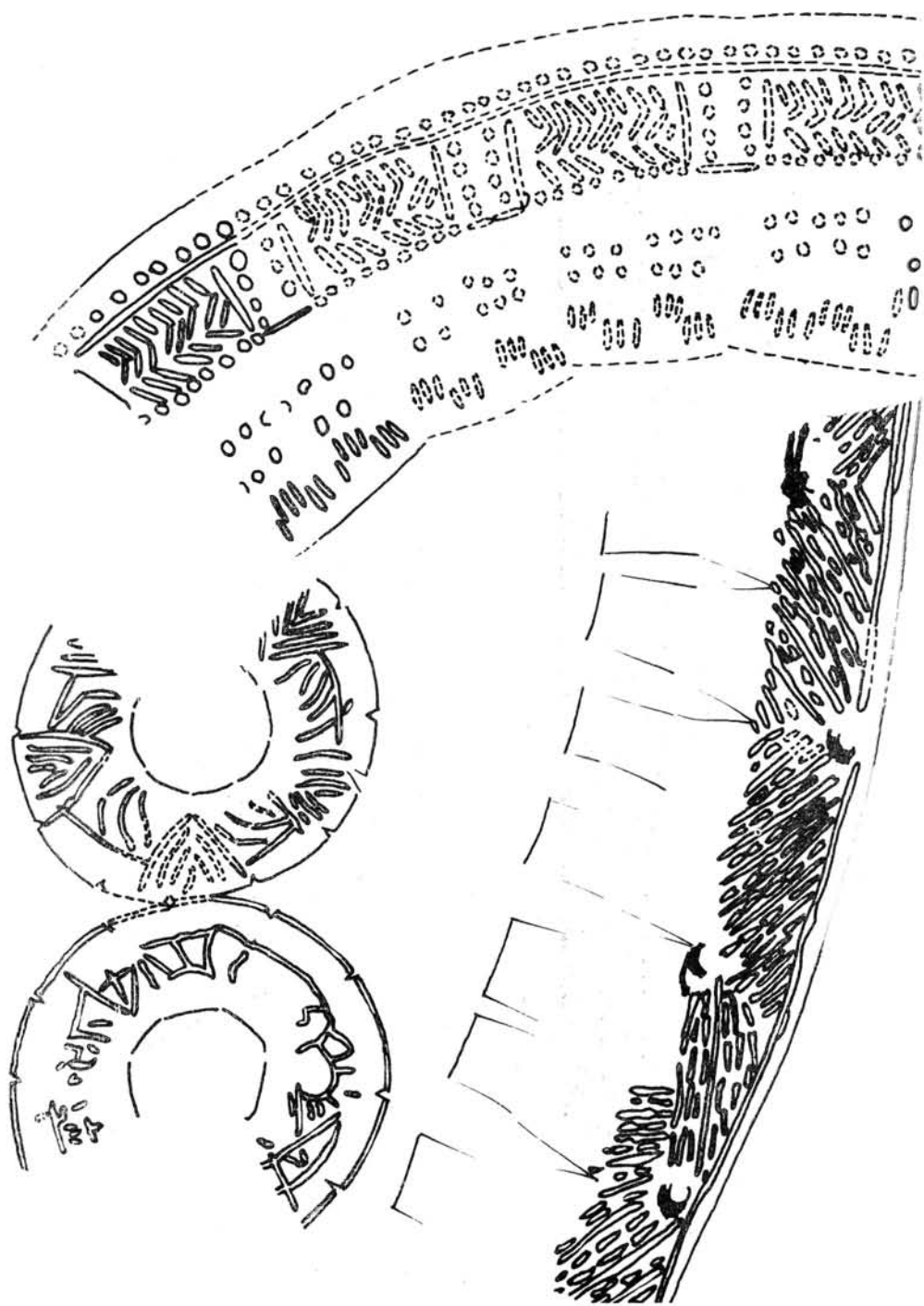
VI. tábla 1. D. 6. XXX. 6. — 97—98. l. 2. AÉ. 76. IV. 1—16. l.

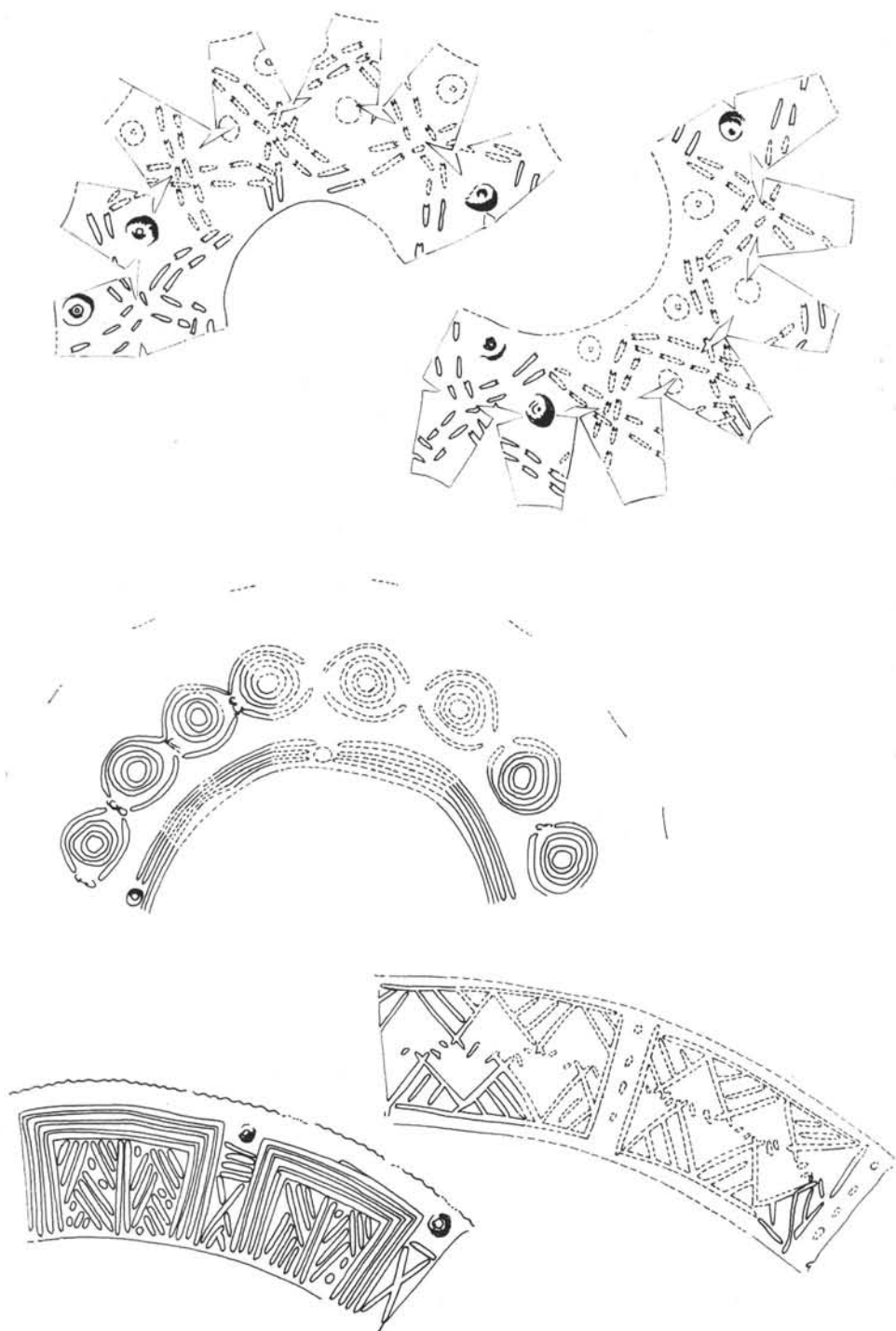
VI. tábla 3. A.É. 76. IV. 3—16. l.

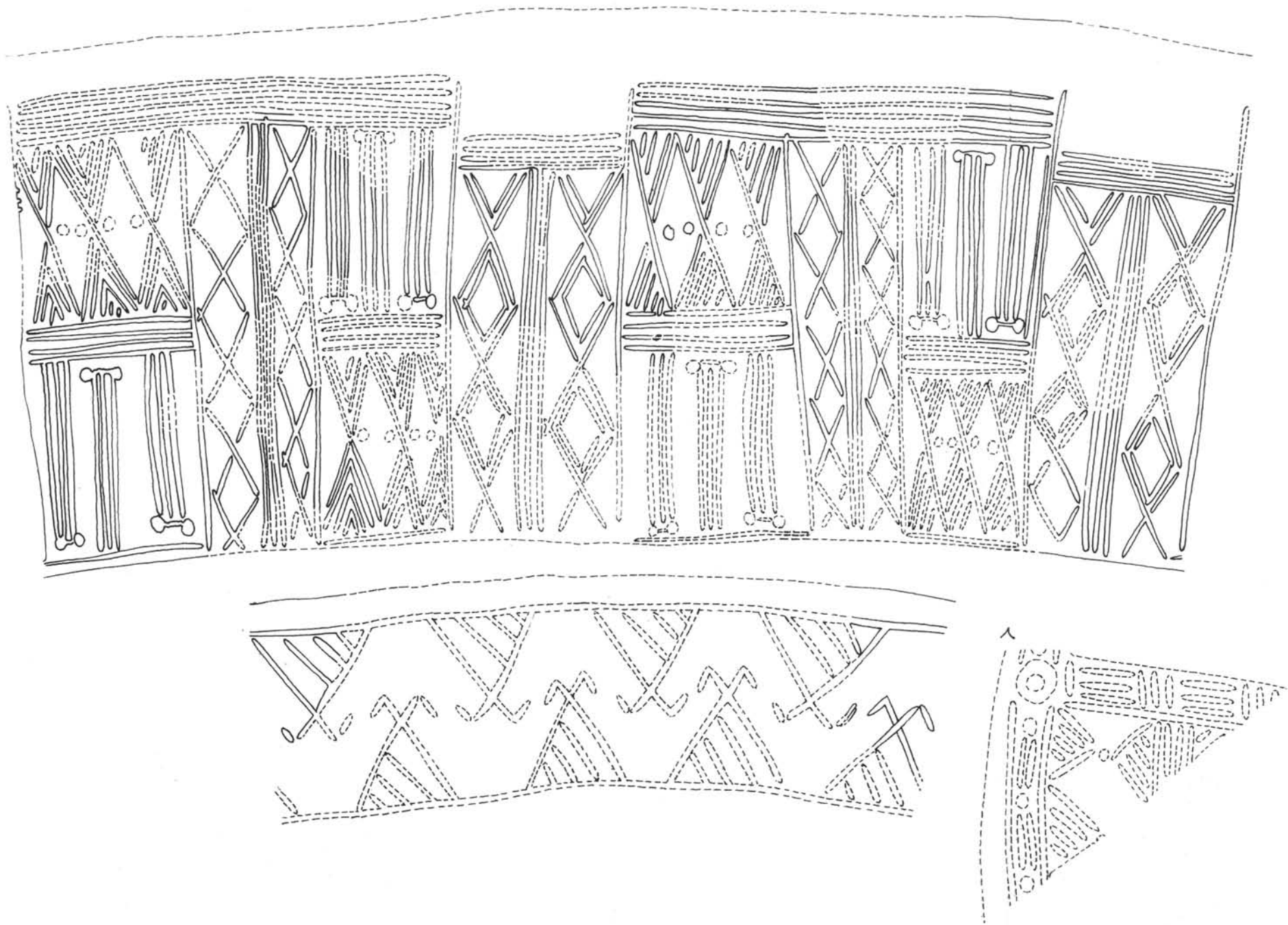
VII. tábla 1. D. 9—10. VIII. 2—39. 1. 2. D. 9—10. VIII. 4—39. 1.

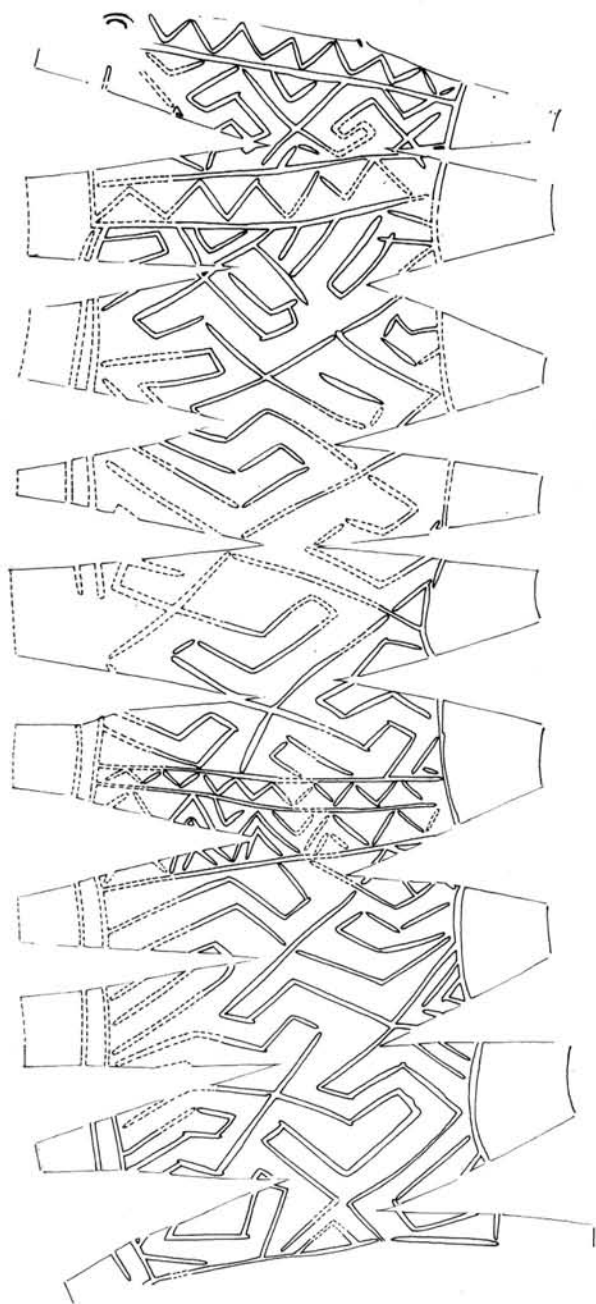
VII. tábla 3. D. 9—10. VIII. 3—39. I. 4. AÉ. 76. XIV. 23. — 29—30. I.
5. D. 6. XX. 4. — 96—97. I.

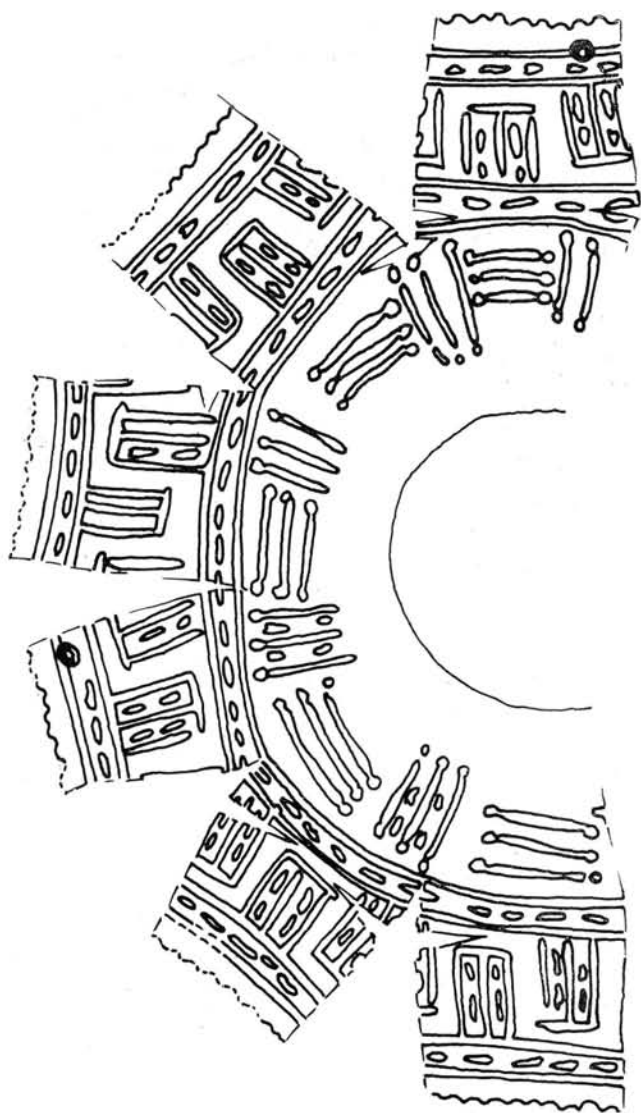
VIII. tábla 1. AÉ. 76. XIII. 5. (conf.) — *Ua. fordítva.* 2. Közöletlen. 3. D. 6. XXX. 5—80. 1.
4. FA. 5. IX. 8. (conf.)

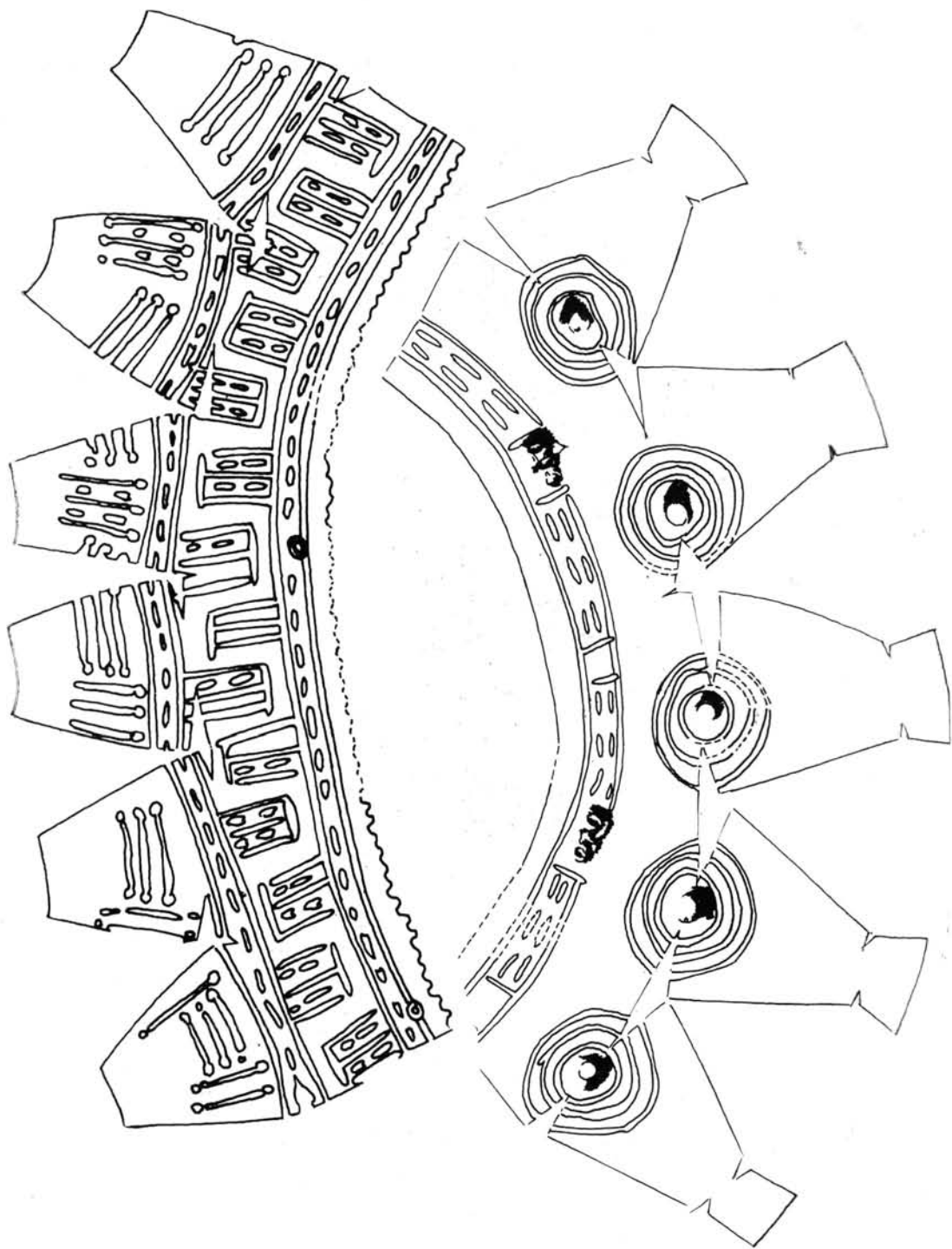
IX. tábla 1.D. 6. XX. 14. és XXII. 23—27. — 94. 1. 2. AÉ. 76. XII. 10. (conf.)

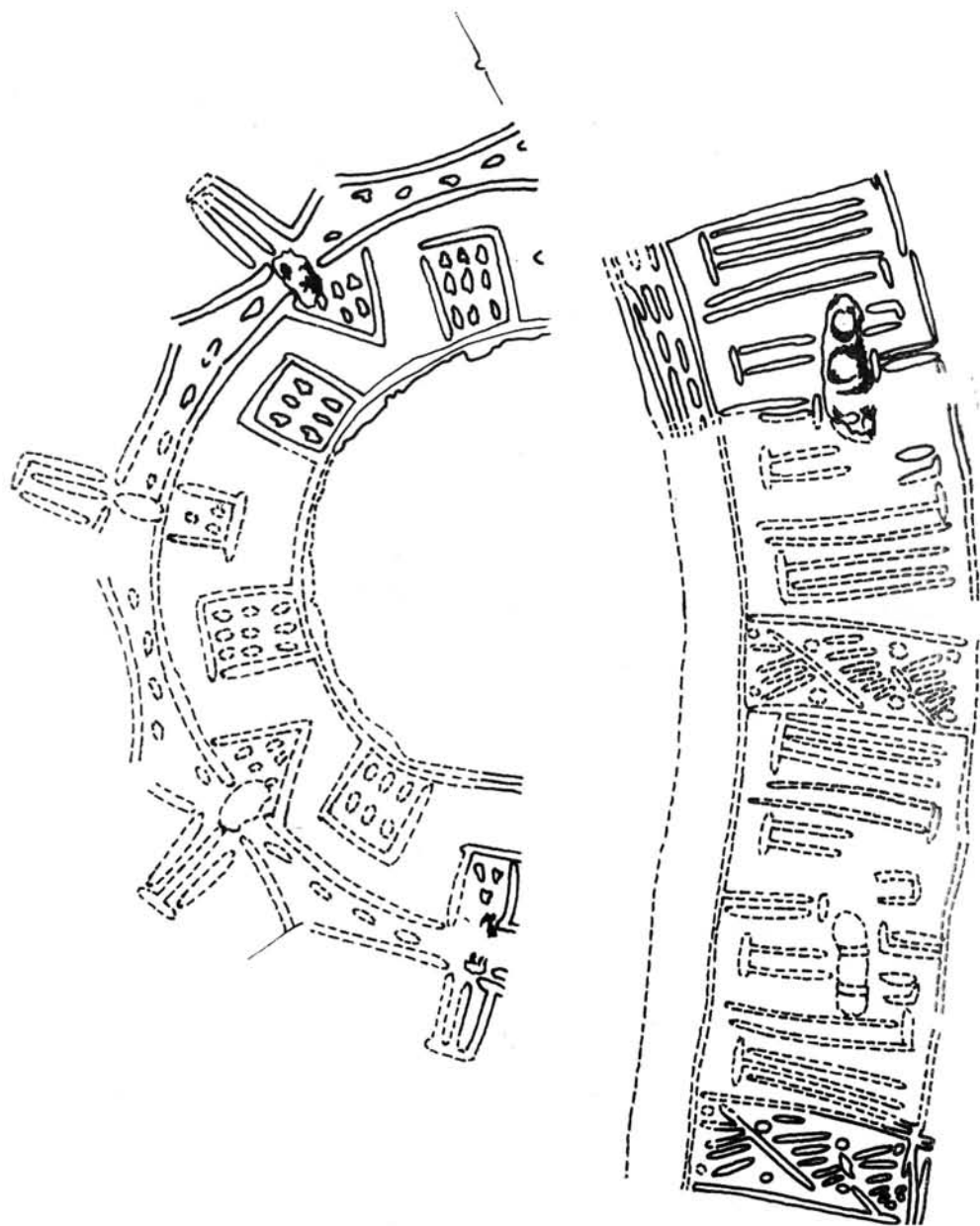
X. tábla 1. AÉ. 76. III. 9.—13. l.

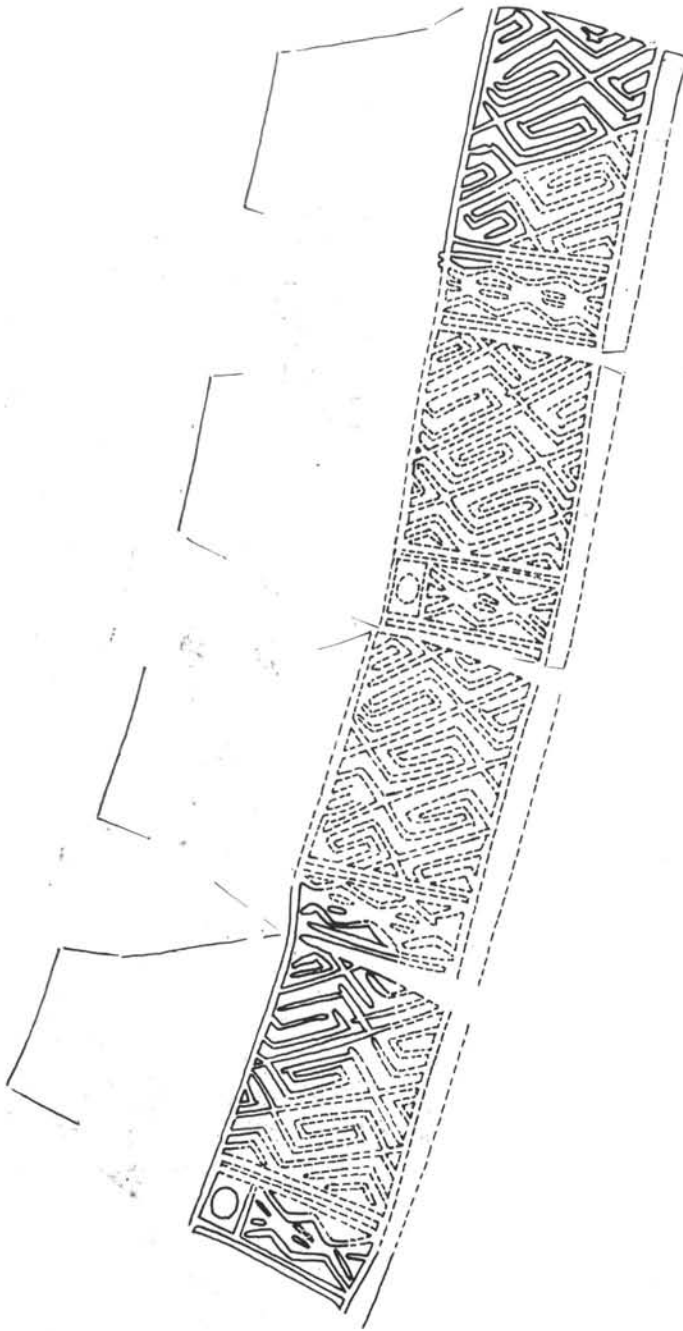
XI. tábla 1—2. Laposfenekű gömbös forma két részletben (közöletlen).

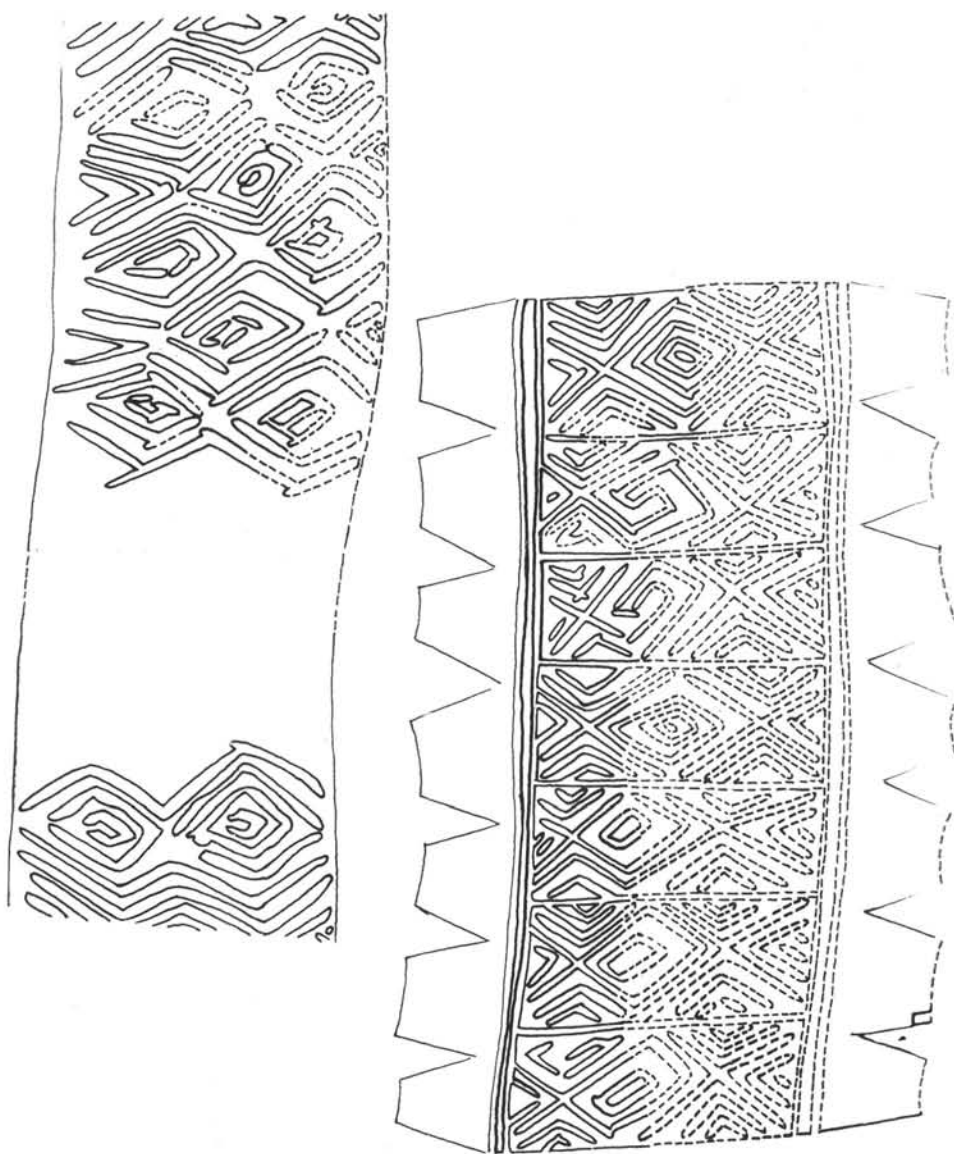
XI. tábla 3. D. 6. XXIX. 9—97. I.

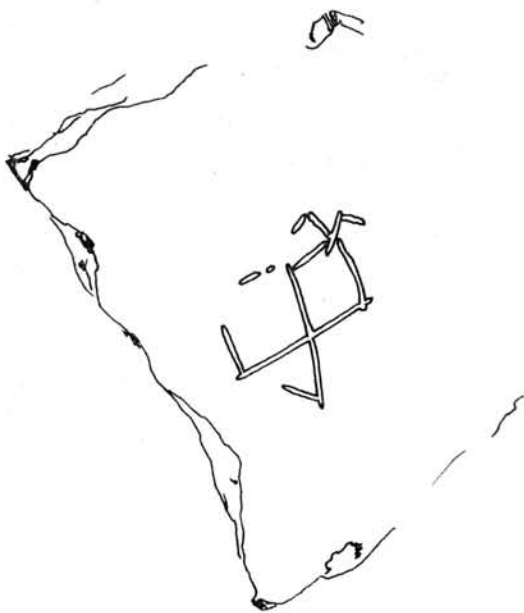
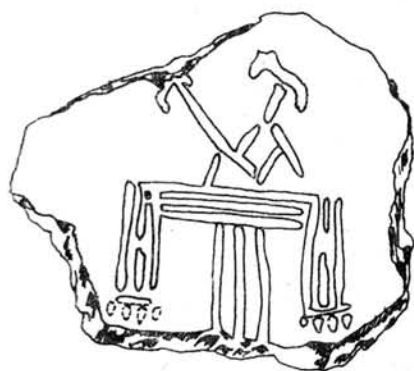
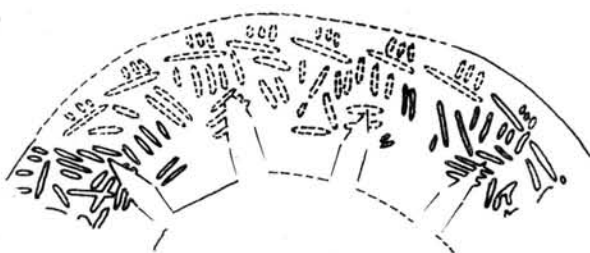
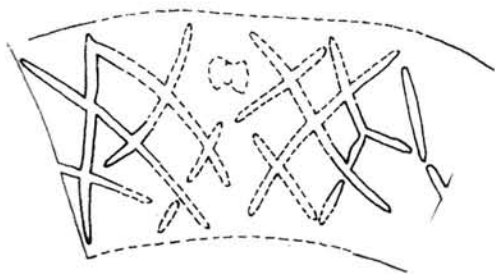
XII. tábla 1. Összeillő töredék alapján kiegészítve (közöletlen).
2. AÉ. 76. IX. 78. Töredékből kiegészítve.

XII. tábla 3. D. 6. XXIX. 2—96. 1.

XIII. tábla 1. Hengeralakú átfűrt nehezék, kiegészítve (közöletlen). 2. U. az, de ép példány.

XIII. tábla 3. Közöletlen töredék. — 4. D. 9—10. VIII. 3. —39. 1. 5. Coitus ábrázolás.
D. 6. XXXVI. 2. — 103. 1. — Emberábrázolás D. 6. XXXVI. 7. — 103. 1.

A művészi munka katalógusához zárszóként még csak ennyit:

Az öt ásatás anyaga a fentebb említett közleményekben került a szakértők nyilvánossága elé.

Az ábrák eredeti fényképének megjelenési helyét csak ott nem jelzem, ahol a rajz nem közölt vagy időközben elveszett, tehát nem azonosítható edény kiterített mintáját mutatja.

A D (Dolgozatok), FA (Fol. Arch.) AÉ (Archaeológiai Értesítő) jelzete után csak a kötet számát közlöm, egyszerűség kedvéért nem római számmal. A táblákon kénytelen vagyok az eredeti római számot használni. Az utolsó szám azt a lapszámot jelenti, amelyiken a tárgy leírása, esetleg csak említése található, mindenkor a magyar szövegben.

Kiegészítésül közlöm az elveszett rajzok jegyzékét:

D. 6. XX. 15; XIX. 3.; XXX. 2, 4; XXXI. 1, 2; XXXIII. 1—3; XXXVII. 10; D. 9—10 VIII. 6. FA. VI. 5. 8. és 5. kép, VII. 10. 11, 12, 17; VIII. 21; IX. 4, 5; AÉ. 76. III. 5, 6; IV. 2; VIII. 1, 2, AÉ, 78. XVII. 7.

ZUR VERZIERUNGSKUNST DER THEISS-KULTUR

von

János Banner

Ich habe auf den Seiten 315—323 des Jahrgangs 1968 dieser Zeitschrift aus dem Nachlass der Künstlerin Ilona Boros 259 Zeichnungen der einfachen und zusammengesetzten Elemente und den entrollten Plan zweier eigenartigen Gefässe, sowie die auf ausgebreitete Mäntel übertragenen eingeritzten Zeichnungen derselben veröffentlicht, die wir am Anfang der vierziger Jahre mit gemeinsamer Arbeit aus dem Material der bei Hódmezővásárhely befindlichen und zur Theiss-Kultur gehörenden Siedlungen von Kökénydomb und Kiss-Gehöft ausgewählt haben.

In der Siedlung von Kökénydomb waren während fünf Ausgrabungen 178 unversehrte oder herstellbare Gefässe zutage gekommen. Von diesen waren 44 mit den charakteristischen und recht mannigfaltigen Mustern der betreffenden Kultur verziert. Von jedem einzigen wurde je eine planimetrische Zeichnung verfertigt. Dazu mag man noch — ausser den am Ende der ungarischen Publikation aufgezählten und auf 17 Tafeln abgebildeten 394 Bruchstücken — mehrere hundert unveröffentlichte, aber inventarisierte Fundstücke hinzufügen. In dem zur derselben Kultur gehörenden Meierhofe Kiss von Kopáncs waren 49 unversehrte oder herstellbare Gefässe zum Vorschein gekommen. Unter diesen wiesen 8 Stücke Verzierungen auf. Da befanden sich gleichfalls manche inventarisierte verzierte Fragmente, jedoch nur eine Tafel wurde veröffentlicht.

Das publizierte Material und die durch Zeichnungen mitgeteilten Gefässformen sind in folgenden Bänden den Interessierten zugänglich: *Dolg.* 6 (1930) 49—106; ebenda 9 (1933—34) 1—10 30—36; *Fol. Arch.* 5 (1945) 8—17; *Arch. Ért.* 76 (1949) 9—23; ebenda 78 (1951) 27—34; *Germania* 37 (1959) 14—35; Szeged Városi Múzeum Kiadványai 1943. II. 1. 3—8.

Zum Abschluss dieses Aufsatzes bringen wir auf den Bildtafeln 1—13. die Abbildung der gegenwärtig in der Belegsammlung des Tornyai-János-Museums aufgehobenen originalen Zeichnungen, mit dem Hinweis, dass aus dem ursprünglichen Bestande 24 Exemplare restlos zugrundegegangen sind.

Am Ende des ungarischen Textes werden die literarischen Bezüge der veröffentlichten Funde in der Folge der Tafeln, aber ohne Ziffern bekanntgegeben. Wo solche Andeutungen nicht zu finden sind, dort handelt es sich um Stücke, die entweder in der Fachliteratur nicht erwähnt, oder unveröffentlicht geblieben sind.

(Abkürzungen: AÉ = Archaeológiai Értesítő

D = Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Intézetéből

FA = Folia Archaeologica)

MEGJEGYZÉSEK A VATYAI KULTÚRA DÉL-AFÖLDI KAPCSOLATAIHOZ

GOLDMANN ANTAL GYÖRGY—SZÉNÁSZKY JÚLIA

(Szentés, Megyei Levéltár — Csongrád, Múzeum)

Bakson, Trogmayer Ottó ásatásai során többirányú következtetés levonására alkalmas leletegyüttes került napvilágra.¹ A lelőhely a Baks-mindszenti út jobboldalán, közvetlenül az út melletti dombháton, a baksi elágazástól mintegy 500 m-re fekszik. A telep alsó rétege a Nagyrévi kultúra kötőrési csoportjának leleteit tartalmazza, efölött két vatyai réteg helyezkedik el. A vatyai telep 51. sz. gödrében került elő az itt közzétett anyag, melynek leírása a következő.

A gödör kúp alakú, kitöltésében paticsrögöket, hamut lehetett megfigyelni; mélysége a mai járósinttől számítva 194 cm. Kerámia-anyaga több edény töredékéből és 11 összeállítható, ill. ép edényből állt.

1. sz. edény. Szürkésbarna színű, foltos, fazék formájú, kiegészített. Pereme enyhén kihajlik, teste öblösödő. Nyakát négy, szimmetrikusan elhelyezett, tagolt, rátett bütyök díszíti. Az edény testén függőleges és átlós irányban 3—3 bekarcolt vonalból álló köteg fut végig. Méretei: M.: 19,5; Szá.: 17; Fá.: 8,5.

2. sz. edény. Szürke, kiegészített. Pereme enyhén kihajlik, rövid, lefelé szélesedő nyaka van, közvetlenül a perem alatt egy kettős tagolású kis bütyökkel. Vállá kissé kiemelkedik, hasán végig durva, ferde seprűdíz található. Méretei: M.: 24,5; Szá.: kb. 30; Fá.: 9,5.

3. sz. edény. Szürkésbarna, fazék formájú, kiegészített durva edény. Pereme enyhén kihajlik, díszítetlen. Méretei: M.: 15,2; Szá.: 15,5; Fá.: 10,5.

4. sz. edény. Szürke, valószínűleg egyfülű edény hasának töredéke. Vállát sorban elhelyezett bemélyítés, hasát hálóminta díszíti.

5. sz. edény. Barnás és feketés színű, kis, kiegészített egyfülű korsó. Keskeny pereme enyhén kihajlik, innen indul széles szalagfüle, amely a kiugró vállperemre támaszkodik. Nyaka kónikus, hornyolás választja el a kiöblösödő hastól, amely kicsi fenékben végződik. Méretei: M.: 9,8; Szá.: 5,4; Fá.: 3,5.

6. sz. edény. Szürkés színű, az előbbihez hasonló formájú félig kiegészített korsó. Vállpereme az előző edénynél élesebb. Méretei: M.: 8,6; Szá.: 5,4; Fá.: 3,3.

7. sz. edény. Sötétszürke, egyfülű korsó. Pereme enyhén kihajlik, majd hengeres nyakban folytatódik, mely arányosan kiöblösödő hasba megy át. Kis, hengeres talpon áll. Szalagfüle, mely a hasra támaszkodik, ansa lunata formájú. A füllel szemben és a két oldalon arányosan elhelyezett három bütyök díszíti. Méretei: M.: 13,7; Szá.: 10,5; Fá.: 5,7.

8. sz. edény. Szürkésbarna kis csupor. Kiegészített; egyetlen füle, mely a szájrperemből indult és a vállra támaszkodott, letört. Nyaka majdnem hengeres, hasa öblös, díszítetlen. Méretei: M.: 5,3; Szá.: 5; Fá.: 2,4.

9. sz. edény. Szürke, szalagfülű, az előzőnél kissé magasabb csupor töredéke. Méreteit nem tudjuk.

10. sz. edény. Szürkés és barnás színű, fényezett, kétfülű korsó. Szájnyílása ovális, a két sima szalagfül a rövidebb átlók végpontjából, a peremmel egymagasságból indul és a vállra támaszkodik. A hosszabb átmérők alatt a nyakon 3—3 lencseszerű bemélyedés látható egymás mellett, melyeket beszurkált apró pontsor vesz körül. A váll alatt 1 cm széles besimítás húzódik. Ettől a fenékig ferde kannelurák vannak. Az edény 0,6 cm magas csótalpon áll. Méretei: M.: 12,4; Szá.: 6,8, ill. 10,2; Fá.: 4.

11. sz. edény. Az előzőhöz hasonló edény peremének és a belőle kiinduló fülének töredéke. Szájnyílása szögletes, a fül belső oldalán egy bekarcolásokkal díszített gerinc fut végig.

¹ Az anyag átengedéséért ezen a helyen mondunk köszönetet.

1

4

2

5

3

6

Baks, 51. sz. gödör. 1 = 1. sz. edény; 2 = 2. sz. edény; 3 = 3. sz. edény; 4 = 8. sz. edény; 5 = 6. sz. edény; 6 = 5. sz. edény.

1

2

3

4a

5a

4b

5b

Baks, 51. sz. gödör. 1 = 10. sz. edény; 2 = 12. sz. edény; 3 = 7. sz. edény; 4a, b = 13. sz. edény; 5a, b = 14. sz. edény.

12. sz. edény. Fekete, ill. világosbarna foltos, fényes felületű, töredékes, de csak az egyik fülénél kiegészített kétfülű korszó. Ovális pereme enyhén kihajlik. Nyaka kónikus, éles törésvonallal elhatárolt hasa öblös. Két, szimmetrikusan elhelyezett szalagfűl díszíti, mely a peremből függőlegesen kiemelkedik, majd élesen megtörik és a nyakra támaszkodik. A törésvonal felett a füleket 4—4, sorban elhelyezett párhuzamos, függőleges bekarcolás díszíti. A nyakán két sorban 3—3 párhuzamos bekarcolás fut végig, az egyik a fül középvonalának magasságában, a másik a fül és az edényfal találkozásánál. A fül szélén és a váll peremvonalán körben ferde rovátkák vannak. Hasa ferde kannelurás. Fenékén besimitott spirálvonal található. Méretei: M.: 14,7, fül nélkül 13,5; Szá.: 9, ill. 10,1; Fá.: 5,9.

13. sz. edény. Kelebiai típusú tál. Egy szalagfüle van, amelynek keresztmetszete háromszög. Méretei: M.: 10,8; Szá.: 27; Fá.: 9,8.

14. sz. edény. Kelebiai típusú tál, két szalagfülrel és omphalosszal. Méretei: M.: 7,5; Szá.: 34,5; Fá.: 3.

15. sz. edény. Kelebiai típusú tál [töredéke]. Színe sötétzöld.

16. sz. edény. Kelebiai típusú tál [töredéke].

17. sz. edény. Galléros urna [nyak- és peremtöredékek]. Szá.: kb. 50 cm lehetett.

18. sz. edény. Nagy urna [töredéke], pereme alatt a vállig tartó szalagfűl látható.

19. sz. edény. Szürkésfekete színű, nagyméretű urna [hasának és aljának töredékei]. Falát hálóminta borítja.

20. sz. edény. Szürkésfekete színű urna [töredékek]. Egyenesen felhúzott peremű, kihasasodó, majd hirtelen szűkülő forma. A vállvonal felett kettős tagolású bütyök, vállán két párhuzamos besimitás fut végig, melyből függőleges és ferde párhuzamosok indulnak ki, és hálószerűen beborítják a hasat.

21. sz. edény. Téglavörös színű urna [faltöredék]. Ujjbenyomással tagolt, rátett borda díszíti.

22. sz. edény. Sötétzöld, nagyobb méretű urna bekarcolással díszített [töredéke].

23. sz. edény. Téglavörös urna [fal- és fültöredéke], díszítetlen.

24. sz. edény. Sárgászöld, igen durva, rossz megtartású urna [perem- és faltöredéke].

25. sz. edény. Sötétzöld, nagyméretű edény [széles szalagfüle].

26. sz. edény. Sötétzöld, fényezett edény [perem- és faltöredéke], mészbetéttel díszített.

27. sz. edény. Barnászöld, öblös, fazékszerű edény [töredéke]. Rajta kettős rátett bütyök.

28. sz. edény. Sötétzöld edény [faltöredéke]. Látszik rajta a váll éles törése, ezen kis bütyök, amely alól három bekarcolt egyenes indul a has felé.

29. sz. edény. Sötétzöld, igen durva edény [alja], belső oldalán kereszt formájú bordadísz. Ezeket kívül számos, jellegtelen edénytöredék került elő.

A leletgyűttesben előkerült anyag tekintélyes része a vatyai kultúra emlékművét képviseli. Így a 4. sz. edénytöredék, amely egyfűlű kancsóvá egészíthető ki, Kecskemét-Méntelken, a kultúra egyik temetőjében igen hasonló példányban található meg.² A vatyai kultúra legjellegzetesebb, legáltalánosabb típusai az urnák. A baksi leletanyagban csak töredékes példányait tarthatjuk számon, ezek közül egy tölcseres nyakú és egy galléros forma esetében alakjára is tudunk következtetni, míg a többi darab csak jelenlétüket igazolja. A nagy, durva edényfalak hálómintájuk alapján, egy téglavörös töredék pedig a rátett, ujjbenyomással tagolt borda alapján sorolható ebbe a csoportba. A nagyobb méretű szalagfűl-töredékek is valószínűleg urnákhoz tartozhattak. Ugyancsak erre a kultúrára jellemzőek a kelebiai típusú tálak, amelyekből két egész példány és két töredék jelentkezik anyagunkban.

A leletgyűttes másik lényeges komponensét a Maros-vidéki bronzkor emlékműve adja; a kétfűlű korszók párhuzamait a Szőreg-perjámosi kultúra területén figyelhetjük meg. Így a 10. sz. korszó közvetlen analógiáit Pécskán³, Szőregen⁴, Ószentivánon⁵ és Deszken⁶ találjuk meg. Különösen alkalmas együttes számunkra a Deszk

² Patay, P., Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn. Diss. Pann. II/12, Bp. 1938. XII. t. 4.

³ Roska M., Ásatások a Pécska-szemlakai határban levő Nagysáncon. Dolg. III (1912) 34, 59—60. p. Roska M. beosztása szerint A/2 típus.

⁴ Foltiny I., A szőregi bronzkori temető. Dolg. XVII (1941) 14. p., VI. t. 16, IX. t. 8, X. t. 11.

⁵ Banner L., Az ószentiváni ásatások. Dolg. IV (1928) 179. p., 6. t. 1, 8. t. 11.

⁶ Foltiny I., Koraréz- és bronzkori temető Deszken. FAIII—IV (1941) V. t. 20, III. t. 4 és 7.

A temető 10. sírja⁷, ahol nemcsak ennek, hanem 7. sz. edényünknek is előfordul pontos hasonmása. Ugyanezt a formát a Maros-vidéken kívül a perjámosi kultúra Duna-menti faciesében, a gerjeni csoportban is megtalálták.⁸ Hasonlóképpen gyakori jelenség ebben a csoportban a beszürkált pontokkal körülvett lencsedísz, amelyet a 10. sz. edényen is megfigyelhetünk.

Az előbbihez hasonló a 11. sz. töredék, csak annyiban különbözik, hogy ennek szájnylása szögletes. Ezt a típust Banner J. az általa elkülönített marosi kultúra sajátosságának tartotta, és annak formavilágában a 14/f számmal jelölte meg.⁹

Lényegesen ritkábban fordul elő a 12. sz. korsó. Ezzel teljesen megegyező formát nem sikerült találnunk, némiképpen hasonlónak tűnik számunkra egy Szőregen előkerült edény alakja és kannelura-díszítése. Az edény fenekén körbefutó besímitott spirálist szintén Szőregen tudjuk nyomon követni, mégpedig a 28. és 161. sírok anyagában.¹⁰ Sajátságos fülképzése a gerjeni csoportra mutat.¹¹

Már a nagyrévi kultúrában is gyakran előfordul olyan fazék, amelyet a baksi anyagban 1. számmal jelöltünk. Pontos megfelelője Diósdon került elő, nagyrévi telepen.¹² A kulcsi temető legtöbb urnája szintén ezt a típust képviseli.¹³ Fejlettebb változatában Kelebián fordul elő, itt is urnaként használták; megtaláljuk a 19., 42., 45. és 110. sírban. Alakjuk, díszítésük azonos a baksival, de nagyságuk ennek általában kétszerese, színük pedig vöröses.¹⁴ Ez a típus imporként elkerült a Maros-vidékre is, itt a Deszk A temető 1. sírjában fordult elő, mint pythos, egy kisgyermek csontvázát tartalmazta. A baksi példány szélesebben kihajló pereme, teltebb formája alapján későbbinek tűnik, a nagyrévi kultúrában előkerült hasonló fazekak mint genetikus elődjei jöhetnek számításba.¹⁵ A 2. sz. fazék ellentétben az előzővel, tisztán a nagyrévi kultúrára jellemző forma, későbbi együttesekben nem fordul elő. Miként a bevezetőben említettük, a baksi vatyai telep egy nagyrévi szint fölött helyezkedett el. Az 51. gödör belemélyed az alatta levő nagyrévi rétegbe. Valószínűnek tarthatjuk, hogy kiásásakor a vatyai telep lakói megtalálták a kérdéses edényt, s vagy eleve benne hagyták, vagy később mint értéktelen holmit a gödör fenekére visszadobták.

Látszólag könnyen helyezhetjük el a kis, egyfűlő kancsókat, mint a vatyai kultúrára jellemző edénytípust. Valóban ez a helyzet a 9. számú töredéket illetően, de a csonkakúpos nyak és a kiugró vállvonal, melyet az 5. és 6. sz. edény képvisel, az általunk vizsgált vatyai együttesekben kizárólag egy helyen, a Cegléd-öregszőlők-beli temetőben fordul elő.¹⁶ Úgy véljük, előzményük a fentebb említett típushoz hasonlóan a nagyrévi kultúra emléktanyagában található meg.¹⁷ Talán rokonságba hozható Banner J. 13/a típusával a Szőreg-perjámosi kultúra területéről, de itt is mindössze egy helyen fordul elő: Ószentivánon a 31. sírban.¹⁸

⁷ i. m. 74. p., III. t. 1, 8.

⁸ *Hampel J.*, A bronzkor emlékei Magyarhonban. Bp. 1892. CXXX. t. 2.

⁹ *Banner J.*, A Maros-vidék bronzkori zsurgított temetkezéseinek sírmellékletei. *Dolg.* VII (1931) 11. p.

¹⁰ *Foltiny I.*, *Dolg.* 1941. VI. t. 16.; az edényalj mintájára: 11. p. IV. t. 14., 35. p. XIV. t. 19.

¹¹ *Hampel J.*, i. m. CXXX. t.

¹² *Patay P.*—*Patay Á.*: A nagyrévi kultúra leletei Diósdon. *AÉ.* 1965. 163—167. p. IV. t. 1.

¹³ *Bóna, I.*, Early Bronze Age Cemetery at Kulcs and the Kulcs Group of the Nagyrév Culture. *Alba Regia* I (1960) 7—15. p.

¹⁴ *Zalotay E.*, A kelebiai bronzkori temető. *Rég. Füz.* 6 (1957).

¹⁵ *Foltiny I.*, *FA.* 1941. 70. p., 1. kép.

¹⁶ *Párducz M.*, Cegléd környékének régészeti emlékei. *Ceglédi Füzetek* 16—17 (1967) 110. p., 7. kép.

¹⁷ *Bóna, I.*, *Alba Regia* 1960. III. t. 8.

¹⁸ *Banner J.*, *Dolg.* 1931. 13/a típus.

Kis bögrénk, melyet 8. számmal jelöltünk, szinte minden területen előfordul ebben az időben, a hamvasztásos temetkezések állandó kísérője, így különösebb összefüggését keresnünk céltalan volna.

Néhány vonatkozásban már felmerült a baksi együttes gerjéni kapcsolatainak lehetősége. A 29. sz. töredék, — egy edényalj, rajta a belső oldalon kereszt formájú borda — szintén erre mutat, Wosinsky M. ugyanis gerjéni ásatásaiból teljesen hasonló darabot közölt¹⁹.

Hogy teljes legyen a kép, egy mészbetétes töredék is található a gödör anyagában. Közlelbi kulturális meghatározása éppen töredék-volta miatt nem lehetséges.

Összegezve tehát, a baksi 51. gödörben egy vatyai telepen közösen fordul elő mind a vatyai kultúrát, mind a Szőreg-perjámosi kultúrát képviselő emléktanyag. Színesebbé teszi a leletegyüttest az, hogy biztos utalásokat tartalmaz más kulturális egységekre vonatkozólag is, hivatkozunk itt a mészbetétes és a gerjéni jellegzetességekre. Az anyagnak ez a kivételes helyzete lehetőséget nyújt számunkra, hogy e kis együttesen keresztül felvethessük a két leggazdagabban képviselt kultúra között fennálló kapcsolatok kérdését.

A vatyai kultúra különböző vonatkozásai gyakran álltak a magyar régészeti kutatás homlokerében. Tekintettel arra, hogy a Közép-Duna-medencei középső bronzkor fejlődésében fontos szerepet játszott, több kutató foglalkozott kialakulásának kérdéseivel.²⁰ Ugyancsak fontos eredményként kell elkönyvelnünk szerepének tisztázását a halomsíros bevándorlás idején, illetve a halomsíros korban való továbbélésének bizonyítását.²¹ Jellemző urnatemetőinek feltárása már a múlt század végén megkezdődött, de a kutatás akkori állása szerint nem tudták megkülönböztetni a vatyai temetőket más korú urnás temetkezésektől. Szelle Zs. például dunaföldvári ásatásaiból egységes urnatemetőként közölt egy vatyai temetőt egy olyan sírmezővel, amelyben már a vas is előfordult.²² A kultúra egyik névadó lelőhelyét, a lovasberényi urnatemetőt Pósta B. tárta fel, kimerítő ismertetését táblaképekkel és helyszínrajzzal illusztrálva 1897-ben adta.²³ A századforduló táján több kisebb közlemény jelent meg, amelyekben a vatyai kultúrába sorolható leleteket ismertettek.²⁴ A legfontosabb, az Újhartyán-vatyapusztai sírmező feltárása során napvilágra került 364 urna csoportonként elkülönülve helyezkedett el.²⁵ A már nagy számban feltárt temetők egységes voltát G. Childe ismerte fel, és korszakalkotó jelentőségű munkájában a leletanyagot két legfontosabb lelőhelye alapján Lovasberény-vatyai csoport néven különítette el.²⁶ Véleménye szerint ez a csoport a Bakony északi részén alakult ki, és fejlődése folyamán az egész Pest megyét elfoglalta. Temetőit Lovasberényből, Dunakeszről, Ócsáról, Soroksárról, Vatyáról, Izsákról, Dömsöd-ről, Dunapenteléről ismeri, s ezeket a Tószeg C periódusba sorolta.

¹⁹ Wosinsky M., Ásatások Gerjénben. AÉ. 1891. 301—312. p. I. t. 18.

²⁰ Bándi, G., Data to the Early and Middle Bronze Age of Northern Transdanubia. Alba Regia 4—5 (1963—64); *uő.*, Ursprung der Metallschmiedekunst der Vatyá-Kultur. MFMÉ 1964—65/2.; Bóna, I., Alba Regia 1960.

²¹ Mozsolics, A., Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung. AAA VIII (1957); Bóna, I., Chronologie der Hortfunde vom Koszider-Typus. AAA. IX (1958); Trogmayer, O., Über einige geschichtlichen Fragen der Spätbronzezeit in der südlichen Tiefebene. Acta Ant. et Arch. Szeged 1965.

²² Szelle Zs., A Duna-földvári urnatemetőről. AÉ 14 (1894) 63—65 és 361—365 pp.

²³ Pósta B., Lovasberényi urnatemető. AÉ 1897. 304—317. pp.

²⁴ Vásárhelyi G., Hamvvedrekről az ócsai (Pest m.) urnatemetőből. AÉ 1897. 258. p., Miske K., Újabb leletek Lovasberényből. AÉ 317—333. pp., Cziráky Gy., Újabb urnatemető Dunaföldvart. AÉ. 1901. 288. p.

²⁵ Kada E., Bronzkori urnatemető Vatyán. AÉ. 1909. 124—130. pp.

²⁶ Childe, V. G., The Danube in Prehistory. Oxford 1929. 278. p.

Patay P. a magyar kutatók közül elsőként foglalkozott a kultúrával, mint önálló csoporttal, ugyanakkor a G. Childe által javasolt Lovasberény-Vatya elnevezés helyett a rövidebb vatyai csoport elnevezést ajánlotta.²⁷ Felismerte a Kisapostaggal való genetikai összefüggését, és helyesen mutatott rá a különböző nyugati kultúrákkal való kapcsolatára, de sajnálatos módon elhanyagolta a Dél-Alföldhöz való viszonyának kimunkálását, noha észrevette, hogy a jellegzetesen vatyai anyagban perjámosi kancsók is előfordulnak.²⁸ Éppen ebben a vonatkozásban vetette fel Banner J., hogy „a Tisza-Maros-szög egész kultúrterülete és Tolna megye egyes lelőhelyei közt kölcsönösen kicserélődő bronzkori kultúráknak csakugyan csak a Duna vonala volt-e az egyetlen útja, vagy a Duna-Tisza-köz más helyein, egyenesebb útvonalon is érintkeztek egymással...”²⁹ -- amely utóbbi érintkezést nagyon helyesen a kelebiai bronzleletek alapján tételezte fel.

Foltiny I. Móra F. ásatásából származó leleteket közölt Csengeléről.³⁰ Ezek közül az urnákat a bronzkor második periódusába sorolta, s párhuzamait Dunántúlon (Lovasberény, Áporka, Dunakeszi) és Vatyán vélte felfedezni. Különösen jelentős, hogy észrevette a csengelei anyagban a marosvidéki kultúráramlatok befolyását. Felismerte azt is, hogy a Maros-vidék bronzkori temetőiben vatyai jellegű edények is találhatóak. Igen gyakran fordul elő ugyanis Szőregen³¹ és a Deszk F temetőben³² egy díszítetlen, két függesztőfüllel, vagy helyette tagolt bütyökkel ellátott edény. Területi kapcsolatainak megvilágítása céljából vatyai párhuzamait ismertette, amelyeket csak díszítettségük alapján lehet megkülönböztetni déli változataiktól.

Merőben új szempontokat vetett fel a kutatásban a kelebiai temető feltárása, majd publikálása.³³ Úgy tűnik, Zalotay E. szinte nem is ismerte fel azokat a lehetőségeket, amelyeket anyaga magában rejtett. Kelebián ugyanis az eddig kizárólagosnak hitt urnás temetkezések mellett aránylag nagyszámú korhasztásos sír is van, sőt, ami ezek helyzetének meghatározásánál iránymutatóul szolgál, jónéhány edényforma a Maros-vidéki bronzkorral való közvetlen kapcsolatra utal. Itt elsősorban a 9. sír urnájára szeretnénk felhívni a figyelmet, amelynek egészen pontos megfelelőjét Szőregről³⁴ és Klárafalváról³⁵ ismerjük.

A vatyai kultúra és általában a Kárpát-medence középső bronzkorának legkorszerűbb összefoglalását Bóna I. végezte el.³⁶ A bennünket érdeklő két kultúra vonatkozásában megállapította, hogy ezek az egész középső bronzkor idején egymás mellett éltek, egymással kereskedelmi úton érintkeztek, legalábbis az egységes perjámosi kultúra idején. A szőregi és gerjeni csoportok különválása után ez a kereskedelem elsősorban a gerjeni csoportra korlátozódott, mert a szőregi népesség elmaradt ipara és kereskedelme folytán a Tisza-vidéken a legfejletlenebb volt.³⁷ Legújában Bándi G. foglalkozott a legkülönbözőbb aspektusokból a vatyai kultúra

²⁷ Patay, P., Diss. Pann. 1938. 91. p.

²⁸ i. m. 74. p.

²⁹ Banner J., Régészeti feladatok a Délvidéken. Délvidéki Szle. 1942. 1—2. szám 48—49. pp.

³⁰ Foltiny I., Bronzkori leletek Felsőpusztaszerről és Csengeléről. AÉ 1944—45. 43—48. pp.

³¹ uő., Dolg. 1941. 57—58. p.

³² uő., A Deszk F bronzkori temető. SzVMK 1942. 23. p.

³³ Zalotay E. 1957.

³⁴ Foltiny I., Dolg. 1941. 37. p., XV. t. 4.

³⁵ Trogmayer Ottó szíves szóbeli közlése alapján.

³⁶ Bóna I., A korai és középső bronzkor története Magyarországon és a Kárpát-medencében. Kandidátusi értekezés. Kézirat.

³⁷ uő. Kandidátusi értekezés tézisei. Rég. Dolg. 1960. 56. p.

problémáival.³⁸ Felhívta a figyelmet arra, hogy a Duna-Tisza-köz északi részén és a Dunántúlon a középső bronzkor elején a Maros-vidéki fémtípusok éltek tovább³⁹. A korai vatyai kultúrában, illetve annak előzményében, a megvizsgált 14 különböző bronztárgyból mindössze kettőt tudott felmutatni, amelyek a Szőreg-perjámosi kultúra területéről hiányoznak: a lapátfejű tű (esetleg bepödrött véggel) és a teker-cselt gyűrű. A fémművesség ilyen nagyfokú megegyezése alapján arra a következtetésre jutott, hogy a vatyai kultúra létrehozásában a nagyrévi kultúrán kívül egy dél felől érkező, balkáni-anatóliai eredetű népesség is részt vett. Mivel ez a bronzművesség a korai bronzkor végén kialakult Szőreg-perjámosi kultúra legkorábbi szakaszára jellemző típusokat tartalmaz, és ezek a típusok a vatyai kultúra I—IIa szakaszában végig megtalálhatók, nem kétoldalú érintkezést, hanem genetikai kapcsolatot tételezett fel közöttük⁴⁰. Bóna I. ebben a kérdésben ellentétes véleményt képvisel, szerinte ugyanis a vatyai területeken fellépő déli eredetű bronztárgyak kereskedelmi kapcsolat révén kerültek északra. Fontos szerepet tulajdonított ebben a még egységes perjámosi kultúrának, amely a déli eredetű ékszerek egész sorát közvetíti a középső bronzkor elején a szomszédos területekre.⁴¹ A kapcsolatok ilyen lehetőségét Bándi G. azzal a megokolással vetette el, hogy mivel kereskedelem e két terület között a perjámosi és nagyrévi kultúrák vonatkozásában nem volt, így nem valószínű, hogy éppen a középső bronzkor folyamán alakult volna ki.⁴² Számunkra Bándi G. álláspontja tűnik kevésbé valószínűnek, mert igaz ugyan, hogy a nagyrévi kultúrában — ellentétben a Szőreg-perjámosi kultúra vele egykorú részének fémbeli gazdagságával — feltűnően kevés bronzot találunk; de ez még nem jelentheti azt, hogy a déli bronzok jelenléte a vatyai kultúrában feltétlenül csak genetikai jelentőségű lenne. Nem valamely korai időpontban létrejött kapcsolattal állunk szemben, hanem a középső bronzkor teljes folyamán végig követhető cserével; a vatyai kultúrában fellépő új bronz típusok megjelennek a Szőreg-perjámosi kultúrában is.

Szőregen a 190. sírban többek között két bronztárgy került elő. Az egyik a jobb kézfejen egy kettős csavarodású karperec, a másik egy Krtenov-típusú balta.⁴³ Pécska XIV. rétegében egy hajdúsámsoni horizontra jellemző kőpüis nyílhegy öntőmintáját találta meg Roska M.⁴⁴ Mozsolics A. munkája alapján⁴⁵ ezt a horizontot vatyai kultúra IIa—IIb váltása utáni időszakra kell helyezni. Így, ha kevés példával is, de bizonyítani tudjuk a Szőreg-perjámosi kultúra és a tőle nyugatra fekvő területek kapcsolatát (mégpedig valószínűleg kereskedelmi kapcsolatát) a középső bronzkor második szakaszában. E kapcsolatok az agyagművesség vonatkozásában lényegesen gazdagabban mutathatók ki.

Mindezek alapján tehát felvetődik e két terület viszonyának a kérdése, nem csupán a Bándi G. által vizsgált korai szakaszban, hanem a kifejtett vatyai, illetve Szőreg-perjámosi kultúrák viszonylatában is, a bronz típusok mindkét területen való megjelenése „mindenképpen megköveteli a két terület kapcsolatainak újbóli megvizsgálását mind kronológiai, mind történeti szempontból.”⁴⁶

³⁸ Bándi G., Adatok a Dunántúli korabronzkori történetéhez. JPMÉ 1964; Alba Regia 1963—64; Az Ercsi-síntelepi temető. Alba Regia 1965.

³⁹ Bándi G., Ursprung der Metallschmiedekunst der Vatyai-Kultur. MFMÉ 1964—65/2.

⁴⁰ i. m. 45. p.

⁴¹ Bóna I., Tézisek 51. p.

⁴² Bándi G., MFMÉ 1964—65/2. 47. p.

⁴³ Foltiny I., Dolg. 1941. 42—43. pp.

⁴⁴ Roska M., Dolg. 1912. 33. p.

⁴⁵ Mozsolics, A., Bronzefunde des Karpatenbeckens. Bp. 1968. 117. p.

⁴⁶ Bándi G., MFMÉ 1964—65/2. 45. p.

A baksi telep időrendileg értékelhető anyagában mind a vatyai, mind a Szőreg-perjámosi leletek fontos faktort képeznek. A kelebiai típusú tál Bóna I. megállapítása szerint a kultúra III. periódusában terjedt el. A szőreg-perjámosi kultúrára jellemző rombikus szájnnyílású, kannelurázott hasú, kétfülű korsók közvetlenül a halomsíros bevándorlás előtt, azaz a középső bronzkor harmadik periódusában jelentek meg. E két egybevágó komponens alapján megállapíthatjuk, hogy a baksi telep alsó vatyai rétege a középső bronzkor harmadik periódusának viszonyait tükrözi. Ezt a késői időpontot nemcsak a kelebiai típusú tál, hanem a szőregi 223. sírban található egyfülű (ansa lunata) korsó is mutatja, melynek hasán a füllel szemben arányosan elhelyezett bütykök vannak, ez a baksi 7. sz. edénynek felel meg.⁴⁷ A vatyai és Szőreg-perjámosi kultúráknak ebben az időben való együttélését más lelőhelyek anyaga alapján is alátámaszthatjuk; ebben a vonatkozásban legfontosabbnak tartjuk a keskenyfenekű, kettős csonkakúpos, kihajló peremű, bordákkal és völgyelésekkel tagolt urna megjelenését Kelebián,⁴⁸ illetve Szőregen⁴⁹ és Klárafalván.⁵⁰

Dolgozatunk első részében már érintettük, hogy a két kultúra (vatyai, ill. Szőreg-perjámosi) emlékanyaga a középső bronzkor harmadik periódusában együtt jelenik meg egyes lelőhelyeken. Ezek közül a Duna-Tisza-közén legjelentősebbek Baks és Kelebia, de ugyanez a kettősség kimutatható a gerjeni csoportban is, azzal a különbséggel, hogy ezt, minthogy a Duna partján terül el, a dunántúli mészbetétes edények kultúrája és különösen a déli, vattinai népesség erősen befolyásolta. Így ezek a telepek és temetők a továbbiakban különös jelentőséget nyernek a két kultúra kapcsolatainak vizsgálatakor. Amellett, hogy Baks és a hozzá hasonló összetételű lelőhelyek fontos adatokat szolgáltatnak a két kultúra egymáshoz viszonyított időrendi helyzetének meghatározásához, fontos kérdések merülnek fel előttünk térbeli viszonyukat illetően is, mégpedig:

1. A Baks-Kelebia-Duna vonal jelentheti-e egyúttal a két kulturális egység hordozóinak egymás közötti határát?

2. Milyen szerepet játszik a vatyai-perjámosi kapcsolatokban a gerjeni csoport?

Az alpári leletegyüttest sajnos csak kevéssé értékelhetjük.⁵¹ Az anyag rosszul feltárt, összekeveredett, mindazonáltal annyit megállapíthatunk róla, hogy Szőreg-perjámosi és vatyai leletanyag egyaránt előfordul benne, ahogyan Patay P. írja: „keverék anyagú urnás sírmező.”⁵²

Több támpontot tartalmaz a csengelei szórványlelet. A Foltiny I. által közölt urnák tisztán vatyai jellegűek, míg a kis bögrék párhuzamait Szőregen sikerült kimutatnia.⁵³

Bakson, a vatyai kultúra telepén, mint már említettük, a 7., 10., 11., 12. sz. edények feltétlenül a Maros-vidékről származnak. Ezek a típusok kivétel nélkül a Szőreg-perjámosi kultúra késői szakaszát képviselik. A Duna-Tisza-köz déli részének leletei között kulcshelyzetet foglal el a kelebiai temető, amely a vatyai kultúra III. periódusába sorolható. Anyagában több olyan jelenséget találunk, amely a szőregi csoporttal fennálló kapcsolatokra utal. A két felhúzott fülű, rombikus szájnnyílású

⁴⁷ Foltiny, I., Dolg. 1941. 37. p., XV. t. 4.

⁴⁸ Zalotay, E., Rég. Füzet. 1957. 7. 44. p., ill. a 9. és 52. sír

⁴⁹ Foltiny, I., Dolg. 1941. 37. p., XV. t. 4.

⁵⁰ Klárafalván, a 12. gödör anyagában.

⁵¹ Majláth, B., AÉ. 1898.

⁵² Patay, P., Diss. Pann. 1938. 53. p.

⁵³ Foltiny, I., AÉ 1944—45.

edény Kelebián a 60. sírban urnaként szerepel.⁵⁴ A 2. urnafészek szürke, befűzött nyakú borítótálja⁵⁵ Szőregen és Deszken igen gyakran fordul elő.⁵⁶ Fontos összefüggésekre mutat egy urnatípus, amelyet Kelebián a 9.⁵⁷ és 52.⁵⁸ sírban tipikusan vatyai rítus szerinti temetkezés mellékleteként találunk meg, az 52. sírban talált kelebiai tál és kis egyfülű bögre is erre mutat. Szőregen pythosként szolgált a 169. sírban, ahol más melléklet nem fordult elő.⁵⁹ Klárafalván a telep 12. sz. gödrében egy másik, később még említendő vatyai urnával együtt került napvilágra.⁶⁰ A kelebiai temetőt különösen fontossá teszi még az a körülmény is, hogy antropológiailag értékelhető anyaga feldolgozott — ami őskori leletegyütteseknél meglehetősen ritka jelenség. Lipták P. három típust tudott megkülönböztetni,⁶¹ úgymint cròmagnoni A, keskenyarcú dolichomorph és brachykran típust. A cròmagnoni A típust a temetőben három sír képviseli, a 64a, 64b és 86. A keskenyarcú dolichomorph típus — amely két esetben fordult elő — megfelelőt az aunjetitzi kultúra hordozói között kereshetjük. A brachykran típus (61., 70., 91. sírokban) a Maros-vidékre jellemző, a szőregi temető szinte kizárólagosan brachykran elemeket tartalmaz.⁶² A Kelebián megvizsgált sorozat kevés tagja miatt messzemenő következtetések levonására nem alkalmas, különösen azért nem, mert a három típus közel egyforma arányban lép fel. Ennek ellenére, ha nem is megállapításként, de a későbbiekben talán megoldható problémaként szeretnénk felvetni azt, hogy a határozottan a Maros-vidékre utaló brachykran jelleg kizárólag nőknél fordul elő — és ez a jelenség a két népesség között fennálló kapcsolatokra mutathat.

Szőregi edénytípusokat Bakson, Kelebián igen sokat találunk; előfordulnak Alpáron és Csengelén is. A vatyai kultúra szállásterületén egyre északabbra haladva már ritkábban jelentkeznek, és azokon a lelőhelyeken, ahol elő is fordulnak, csak néhány példányban. Így Patay P. említi Újhartyán-Vatyáról egy perjámosi korsót.⁶³

Ugyanezt tapasztaljuk a Szőreg-perjámosi kultúra területén is; amennyiben a vatyai kultúrában általánosan elterjedt típusok utat találnak maguknak a Maros-vidékre, akkor azok legfeljebb a folyó torkolatvidékén, Szőregen, Deszken és Klárafalván található meg. Klárafalván ugyancsak a 12. sz. gödörben egy jellegzetes vatyai típusú tölcséres nyakú urna van,⁶⁴ melyhez hasonló töredék fordul elő Pécskán a XIII. rétegben.⁶⁵ Ha tehát térképen ábrázoljuk azokat a lelőhelyeket, amelyeken szőregi, ill. vatyai típus a másik kultúra területén is előfordul, azt tapasztaljuk, hogy azok az Alpár-Csengele-Baks-Kelebia-Duna vonalon, és annak két oldalán szóródnak el legsűrűbben. Így ez a vonal a középső bronzkor harmadik szakaszában a két kultúra egymás közötti határát jelentheti.

A vatyai kultúra tehát a középső bronzkor harmadik periódusában az északnyugatról már fenyegető halomsíros nép elől dél felé húzódott, és a Duna-Tisza-köz déli részén fontos pozíciókat foglalt el. A mellette élő Szőreg-perjámosi kultúrával az Alpár-Csengele-Baks-Kelebia-Duna vonalon húzható meg a határa.

⁵⁴ *Zalotay, E.*, Rég. Füz. 1957. 30. p.

⁵⁵ i. m. 28. p.

⁵⁶ *Banner J.*, Dolg. 1931. 16. p.

⁵⁷ *Zalotay E.*, Rég. Füz. 1957. 6. p.

⁵⁸ i. m. 28. p.

⁵⁹ *Foltiny I.*, Dolg. 1941. 37. p.

⁶⁰ Klárafalván, a 12. gödör anyagában.

⁶¹ *Lipták P.*, Adatok a Duna-Tiszaközi bronzkor antropológiájához. Ant. Közl. 1 (1958) 3—16. pp.

⁶² dr. Farkas Gyula szíves szóbeli közlése alapján.

⁶³ *Patay P.*, Diss. Pann. 1938. 74. p.

⁶⁴ Klárafalván, a 12. gödör anyagából.

⁶⁵ *Roska M.*, Dolg. 1912. 30. p., 52. ábra

BEITRÄGE ZU DEN BEZIEHUNGEN DER VATYA-KULTUR AUF DER SÜDTIEFEBENE

von

Antal György Goldmann—Júlia Szénászký

In der bronzezeitlichen Siedlung neben dem Zufahrtsweg nach Baks — Mindszent ist während der Ausgrabungen von Ottó Trogmayer aus der Grube 51. solch ein Fundkomplex zum Vorschein gekommen, der zur chronologischen Folgerungen Anlass bietet. Mit Vatyaeer Funden zusammen wurde ein, zur Kultur von Szőreg-Perjámos gehörendes Fundmaterial freigelegt, wo zugleich auch inkrustierte Bruchstücke und Typen der Gerjen-Kultur auftraten. Das untersuchte Material deutet einheitlich auf eine Periode hin, die unmittelbar dem Zeitalter der Einwanderung der Träger der Hügelgräberkultur voranging.

Nachdem die Materialien mehrerer Fundorte durchforscht wurden, kamen die Verf. zum Schluss, dass die Kulturen von Vatyá und Szőreg-Perjámos in der dritten Periode der mittleren Bronzezeit nebeneinander lebten und miteinander in Verbindung standen.

Nach der Überprüfung der Fundkomplexe, wo die Kultur von Vatyá wie die von Szőreg-Perjámos gemeinsam vertreten waren, nahmen die Verfasser an, dass die Grenze zwischen den Siedlungsgebieten der genannten Kulturen von Baks durch Kelebia bis zur Donau verlief.

HUNKORI EDÉNYEK JÁNOSSZÁLLÁSRÓL

KŐHEGYI MIHÁLY

(Baja, Türr István Múzeum)

1965 őszén Budavári Attila főagronómus jelentette, hogy Jánosszálláson régi edényeket találtak. A helyszínre Trogmayer Ottó régész utazott ki. Megállapította, hogy répaverem ásása közben hunkori gödrökre bukkantak a munkások. Ezek a gödrök a már lehántott altalajba tovább mélyedtek lefelé, de feltárásuk — az esetleges talajvíz miatt — nem vált lehetővé, hiszen ez egyértelmű lett volna a már elkészült répaverem használhatatlanná tételével. Ilyen körülmények között a régész meg kellett elégedjék a tények rögzítésével és a leletek beszállításával.¹

A munkások csupán egy gödröt bontottak ki teljesen. A kerek, mintegy 80 cm mély és 120 cm átmérőjű gödör kitöltése laza, szerves fekete humusz volt, mely a homokos altalajtól élesen elvált. A kitöltésben néhány állatsont és cseréptöredék mellett öt edényt találtak, melyek közül négy épen maradt meg. A munkások elmondása szerint a kis tállal volt befedve a törött, nagyobb szürke edény szája. A másik két tál és a nagy urnaszerű edény talpon állott az előbbieket mellett.

Leírásuk a következő:

1. Szürke, korongolt edény. Vállán körbefutó besímitás, melyből felfelé félkörös besímitások indulnak. Az így létrejött bolthajtásos díszén belül, ugyanarra az alapvonalra támaszkodva, két újabb besímitott díszítés látható. Ezek átmérője pont fele a nagyobbiknak s ívük is alacsonyabb annál (1. kép.) Az edény pereme letörött, oldala lémezesen hasad. A perem alatt 80—90 fokra egymástól átfúrások láthatók, melyek 6—11 mm átmérőjűek. Talán arra szolgáltak, hogy a megrepedt peremet erősítsék. Ellene mond ennek, hogy a lyukak igen nagyok s teljesen szimmetrikusan helyezkednek el. Mintha oldaluknak felső fele súrlódástól kopott volna meg. Talán az edény három oldalon történő felfüggesztésére szolgáltak? Ebben az esetben a középső függesztő zsinór meghúzásakor az edény tartalma könnyedén kiönthető volt (2. kép). M.: 27 cm, talpátmérő: 10,3 cm, hasátmérő: 20,1 cm.

1

2

¹ Trogmayer Ottó jelentése a szegedi múzeum Régészeti Adattárában. A leletek közlésének átengedéséért is neki tartozom köszönettel.

2. Keskenytalpú, tölcséres, felső harmadában kihasasodó, vízszintesen kihajló peremű, szürke, korongolt edény. Nyaka alatt enyhén profilált. M.: 51 cm, peremátmérő: 19,5 cm, talpátmérő: 19,5 cm (3. kép).

3. Szürke, korongolt tál. Pereme lekerekített, oldala enyhén profilált. A pereme alatt öt párhuzamosan körbefutó besimitás díszíti. M.: 8,3 cm, peremátmérő: 27,1 cm, talpátmérő: 12,9 cm (4. kép).

4. Téglavörös, korongolt római dörzstál. Pereme kihajló, enyhén domború, kettős tagolású. A perem belső, félkör alakúan kiemelkedő szegélye a kiöntőnyílás két oldalán folytatódik. Külső fala csonkakúp, belseje alul enyhén gömbölyű. Belseje zöldmázos. M.: 12,8 cm, peremátmérő: 32,1 cm, talpátmérő: 11,1 cm (5. kép).

5. Téglavörös, korongolt római edény. Csonkakúp alakú, pereme vízszintes. Peremét bekarcolt körbefutó vonal díszíti. Külső lezárását léctag képezi, melyet rézsűsen éles szerszámmal bevagdostak. Belül zöldmázos. M.: 4,6 cm, peremátmérő: 14,4 cm, talpátmérő: 4,4 cm (6. kép).

3

4

A lelőhelyet, Trogmayer Ottó társaságában, 1971-ben újra bejártuk. Szegedtől észak felé haladva az E 5-ös nemzetközi műúton keletről elhagytuk a Fehér-tó nyílt vizét. A tó ÉNy-i végével egymagasságban Jánosszállás felé ágazik ki az út. Az elágazástól 1350 méterre, az út és a vasút között terül el a lelőhely (7. kép). Egy többszáz méter hosszú és 80–120 m széles földhát húzódik itt É–D irányban. Felső csücskénél ásták a répavermet. Az egészet a Fehér-tó mélyen ülő mocsárvilága vette körül valamikor. Karpe Mihály 1767 körül² és Vertics József 1788-ban készült kéziratos tér-

5

6

² *Karpe Mihály*, *Tabula Partem Hungariae Superioris Cis-Tibiscanae ita representans prouti in Comitatus, eorumque Processus dividi solet*. Országos Levéltár — Kamarai 237.

képein jól látszik, hogy a vízjárta területből egy-egy száraz hátság emelkedik ki.³ Ezeken már ősidőktől fogva élt ember. A mi lelőhelyünk is ilyen földrajzi környezetben fekszik.

A magyar régészeti szakirodalom már évtizedek óta számontartja Jánosszállás nevét. Kovács István 1914-ben ismertette azokat a sírokat, amelyek a mi lelőhelyünk-től valamelyest északabbra, a jánosszállási vasúti megálló közelében, a 307. számú őrház szomszédságában kerültek elő. A feltárt hét sír alapján az ásató azt a következtetést vonta le, hogy itt az i. u. I—IV. században a szarmata-jazygok temetkeztek.⁴ 1934-ben pedig újabb leletek kerültek innen a szegedi múzeumba, melyeket azután dáknak határozott meg a kutatás. Párducz Mihály már akkor felhívta a figyelmet arra, hogy a meglehetősen szűk körzeten belül előkerült leletek valószínűleg azonos település és temető anyagát jelentik s így az élet mintegy 400 éven keresztül folyamatos lehetett.⁵ Fogjuk látni, hogy a most közlésre kerülő edények tovább erősítik ezt az elképzelést.

A 4. és 5. képen bemutatott edényekről nem kétséges, hogy azok római import darabok. Anyaguk, formájuk, mázuk egyértelműen erre mutat. A peremén harántvágásokkal díszített kis tál keltezésre kevésbé alkalmas. Belső zöld máza minden esetre kései, III—IV. századi készítésre utal.⁶

Talán valamivel jobb helyzetben vagyunk dörzstálunkkal. Párhuzamait több pannóniai lelőhelyről ismerjük. A korai példányok félkörös-profilúak. Ez a forma egy Flaviusok és Trajanus alatti sigillata-dörzstálra megy vissza.⁷ Ismerünkilyent

³ Vertics József, Ideal Charte der vereinigten Békés, Csanád und Csongráder Comitaten. Országos Levéltár — Helytartótanács — Div. X. No. 3.

⁴ Kovács István, A jánosszállási jazyg temető. Dolg, 1914. 109—120.

⁵ Párducz Mihály, Dák leletek Jánosszálláson. MFME 1956. 15—30.

⁶ B. Thomas Edit, Római kori mázas agyag díszedények a győri múzeumban. Arrabona, 1961. 17—32.

⁷ Oswald, Felix—Pryce, T. Davis, An introduction to the study of the terra sigillata. London, 1920. Taf. LXXI. 10—4. — Lektorom, Gábler Dénes arra figyelmeztetett, hogy a korai dörzstálak valóban kapcsolatba hozhatók a Drag. 36 típusú sigillata tállal, de ezek formája nem azonos a jánosszállásival. — Megjegyzését köszönöm.

az adonyi I. kőtábor IX. ásatási felületéből.⁸ Tudjuk, hogy a kőtábort Hadrianus alatt építette át a III. Batavorum cohors⁹ és a Marcus alatti szarmata háborúkban elpusztult.¹⁰ A dörzstál egy másik szórvánnyal együtt tehát korai példány. Formailag hasonló ezekhez a Winden am See-ben egy villa rustica-ból előkerült dörzstál, valamint többek töredéke. A villa 130—140 között égett le.¹¹ A Pomáz-Lugi dűlőben,¹² valamint a Komló határában feltárt római villák mázas dörzstálai formailag már sokkal jobban megegyeznek a jánosházival s IV. századi datálásuk is időrendi párhuzamot jelent a mi tálunkkal.¹³ Gyártásuk több helyütt folyt Pannóniában. Az Aquincumban feltárt fazekastelep egyik kemencéjében 14 db volt egymásba rakva.¹⁴ Tác-Fövenypusztán is helyben gyártották a zöldmázás dörzstálakat a III. század utolsó harmadától kezdve.¹⁵ A II. számú villából, mely 365 körül pusztult el, jó párhuzamát ismerjük a mi példányunknak.¹⁶ Mindebből világos, hogy a jánosházi dörzstál pannóniai műhelyben készült a IV. század első kétharmadában.

S mire használták ezeket a dörzstálakat? A dörzstálak (mortarium) nélkülözhetetlen kellékei voltak az antik háztartásnak. Általában kőből, fából és agyagból készültek.¹⁷ A legfontosabb a tálak belsejének durva, érdes kivitele volt, amit apró kavicsok beépítésével értek el. Ezeket az edényeket növényi magvak szétzúzására, kenyérsütésre,¹⁸ ételek dagasztására,¹⁹ tej megalvasztására, illetve vaj előállítására,²⁰ bogycók kipréselésére és gyógyszerek-varázsszerek elkészítésére használták.²¹ A nagy kő-dörzstálak melletti egyhangú munka a betörők és rabszolgák büntetése volt.²² A kisebbekkel általában asszonyok foglalatostkodtak. Zúzásra egy közepén jól kézbeillő, két végén megvastagodó fa (néha vas) szolgált, amint azt terrakotta szobrocskákon jól látni.²³ Vázaképek ábrázolásaiából tudjuk, hogy nyelvész-szembes asszonyok az éppen kezük ügyébe eső törőfával igyekeztek „meggyözni” vélt igazukról a

⁸ *Barkóczy László—Bónis Éva*, Das frühromische Lager und die Wohnsiedlung von Adony (Vetus Salina). Acta Arch. Hung. 1954. 157.

⁹ *Wagner Walter*, Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus. Berlin, 1938. 95.

¹⁰ *Radnóti Aladár—Barkóczy László*, Adatok Pannonia Inferior II. századi hadrendjéhez. Arch. Ért. 1951. 92. — A szarmata háborúra általában: *Peterson, Eugen—Domaszewski, Alfred—Calderini, Guglielmo*, Die Marcus-Säule auf Piazza Colonna in Rom. München, 1896. I—II. — *Zwicker, W.*, Studien zur Markus-Säule. Bijdragen de la Fond. Allard Pierson VIII. Amsterdam, 1941. — *Mócsy András*, A markomann háborúk savariai pusztításai. Arch. Ért. 1963. 19.

¹¹ *Baiduin Saria*, Der römische Gutshof von Winden am See. (Burgenländische Forschungen 13.) Eisenstadt, 1951. 46.

¹² *Thomas Edit*, Römische Villen in Pannonien. Budapest, 1964. 250—255.

¹³ *Burger Alice*, Római kori villa maradványai Komló határában. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1967. 65.

¹⁴ *Kuzsinszky Bálint*, A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. Budapest Régiségei, 1932, 334—336.

¹⁵ *Thomas Edit*, Die römerzeitliche villa von Tác-Fövenypuszta. Acta Arch. Hung. VI. (1955) 122—123.

¹⁶ *Bánki Zsuzsa*, Villa II. von Tác. Alba Regia, 1963—1964. 106—107., 123.

¹⁷ *Pauly-Wissowa*, Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. XVI. 319.

¹⁸ *Plautus*, Aulularia 95.

¹⁹ *Cato, M. P.*, De re rustica 74—76. Több részletes receptet ad túróval töltött, olajban kisütött tésztafélék elkészítésére.

²⁰ *Tschumi, Otto*, Bemerkungen zu den sogenannten Reibschalen. Germania, 1931. 179—180.

²¹ *Juvenalis*, VII. 170.

²² *Plinius*, Nat. hist. XVIII. 112.

²³ *Blümmer, Hugo*, Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern. Leipzig, 1912. 18—19. és 4. ábra.

8. kép

szomszédasszonyukat.²⁴ A pannóniai városokból, katonai telepekről²⁵ a villa rusticából előkerült dörzstálak legtöbbszörbe szorgos női kezek egész vájatokat koptattak. A szegényebbje ólomkapcsokkal fogta össze a megrepedt tálak darabjait, hogy még ideig-óráig használhassa.²⁶

A dörzstál tehát jellegzetes konyhaedény,²⁷ amelyet — éppen emiatt — római területen sohasem tettek sírba, nem használták fel a halottaknak szánt eledel tárolására. Ám a provinciák határai mellett élő népek elsősorban edényt láttak a dörzstálban, szép és jó edényt. Megszerzésekor is a finomszemcséjű egyenletesen folytatott mázút részesítették előnyben, — ilyen a jánosházi is —, tulajdonosa pedig nagy becsben tarthatta. Így történt azután, hogy nem kisebb személyiség, mint a hasslebeni fejedelem sírjába is belekerült egy római keverőtál, ahol a többi provinciális konyhaedénnyel, szűrőkkel és serpenyőkkel egyetemben az elhunyt gazdagságát és előkelőségét volt hivatva fitogtatni a túlvilágon.²⁸ Alighanem hasonló célból került az újhartyáni germán harcos sírjába egy másik dörzstál, méltóságát emelte — még ha római ember számára talán mosolyra késztető módon is. Különben a Duna-Tisza közén, Camponával és Intercisával szemben, a Dunától 40—50 kilométernyire előkerült lelet keletkezése is sokatmondó. Valószínűleg a 333. évi limes menti harcokban megsebesült rangos gepida harcos húzta eddig életét a támadó csoport hazatérése közben.²⁹

Az 1. képen bemutatott, besímított díszű nagyobb edény és a 3. képen látható szürke tál párhuzamait hazai szarmata anyagunkból jól ismerjük. Ezek felsorolása és részletes elemzésük (eredetkérdés, átvívő-átadó fél, belső időrend stb.) túlhaladná e cikk kereteit. Kronológiai helyzetüket tekintve bizonyos, hogy a IV. század közepénél korábbra nem helyezhetők.

Külön kell szólnunk a nagyméretű edényről, melyet általában agyagveder néven tart nyilván a kutatásunk. Ilyen rendeltetésében azonban kételkedünk. Maga az elnevezés azt sugallja, hogy abban vizet (általában folyadékot) hordtak. Ezekbe az edényekbe azonban 30—40 liter víz fér. Ilyenformán legfeljebb egyet tudna az ember, szorosan magához ölelve, szállítani. Gondolni lehetne esetleg a perem alatt körülkötött, felfelé ívesen hajló fülre (szíj, ín), de akkora súly alatt feltétlenül kiszakadna a perem. Van még egy másik tényező is, mely állandó ide-oda szállításuknak ellentmond. Nevezetesen aránytalanul kicsi talpuk. Eppen ezért arra gondolunk, hogy ezeket a házban tartották és bizonyára (esetleg kismértékű földbesüllyesztéssel) rögzítették is.

Az agyagvedrek kérdése már többször szerepelt a hazai szakirodalomban. Közép-európai előfordulásuk alapján, az akkor ismert adatokat számba véve, Richthofen területileg, részben időrendileg is három eltérő nagy csoportot (keletgermán, provinciális, dák) határozott meg.³⁰ Bár e három csoport között komoly időrendi különbségek vannak, Richthofen mégis genetikai kapcsolatot tételez fel. Észreveszi, hogy hasonló agyagvedrek szarmata és avar leletek közt is szerepelnek.

²⁴ *Heydemann, Heinrich*, Iliupersis auf einer Trinkschale des Brygos. Berlin, 1866. 24.

²⁵ Előfordulásuk azonban nem korlátozódik csupán katonai táborokra, mint azt az alábbi szerző véli. Annyi igaz csupán, hogy ezekben — éppen a sok ember miatt — tömegesen fordulnak elő. *Schörgendorf, August*, Die römische Keramiken der Ostalpenländer. Wien, 1942. 180.

²⁶ A Magyar Nemzeti Múzeum több ilyen őriz, az egyiket éppen Adonyból.

²⁷ *Pausanias*, V. 18. 1.

²⁸ *Schulz, Wolfgang*, Das Fürstengrab von Hassleben. Berlin-Leipzig, 1933. XVI. t. 4.

²⁹ *Bóna István*, Az újhartyáni germán lovassír. Arch. Ért. 1961. 196.

³⁰ *Richthofen, Bolko*, A hullámvonaldíszítésű agyagvedrek elterjedése és kormeghatározása. Arch. Ért. 1931. 257—265.

Nem tartja kizártnak, hogy a két említett kultúra népei ismerték és készítették a hasonló típusú agyagedényeket.

Az eltelt négy évtizedben 24 helyről ismerjük a szóban forgó agyaghombárokat.³¹ Zömük a Körös-Maros között került elő, de szétszórtan az Alföld más területein is (8. kép). Ha pontosabb korhatározásuk bizonytalan is egyelőre, az nem kétséges, hogy valamennyi esetben az alföldi szarmata kultúrához tartozó leletekről van szó.³² Egyes példányai (Szabadka-Mácskovics téglagyár, Makó-Vöröskereszt) a hun korban is tovább élő szarmata népesség legtipikusabb agyagedényeit jelentik.³³ Mindebből bizonyos, hogy leletegyüttesünk a IV. század utolsó évtizedeiben, de még inkább az V. század első felében került a földbe. Az edények ép volta és gondos elhelyezése arra mutat, hogy egykori gazdájuk becsben tartotta őket. Bizonyára megkeresésükre is gondolt s aligha rajta múltott ennek elmulasztása.

HUNNENZEITLICHE GEFÄSSE VON JÁNOSZÁLLÁS

von

Mihály Köhegyi

In 1965 kamen 5 unversehrte Gefässe während Erdarbeiten, aus einer sarmatischen Grube zum Vorschein. Unter ihnen waren drei sarmatische Erzeugnisse, die übrigen zwei aber römischen Ursprungs. Ein besonderes Interesse beansprucht die Reibschüssel, denn in unversehrtem Zustande war ein solches Gefäss in der Grossen Ungarischen Tiefebene noch nie gefunden worden. Aus den Umständen der Verbergung wird es offenbar, dass die Gefässe hochgeschätzt waren. Der annehmliche Zeitpunkt des Vergrabens ist aufgrund der verhältnismässig gut datierbaren Keramik mit geglätteter Verzierung in die letzten Jahrzehnte des IV.-en Jahrhunderts, oder vielmehr in die erste Hälfte des V.-en Jahrhunderts zu setzen.

Das Interessante des von Szeged nordwärts liegenden Fundortes besteht darin, dass er sich am Ufer eines umfangreichen Sees befindet und bereits in den frühesten sarmatischen Zeiten bevölkert war. Man darf also auf dieser, zur Ansiedlung ausserordentlich geeigneten Stelle mit einem mindestens drei-, vierhundert Jahre lang fortdauernden Leben rechnen.

³¹ A lelőhelyek: 1. Szabadka-Mácskovics téglagyár, 2. Kiszombor A-temető, 3. Kiszombor — szórvány, 4. Szeged-Sóvényháza, 5. Békés megye, 6. Gyula-Vasúti homokbánya, 7. Tiszabura, 8. Debrecen-Hajdúböszörményi út, 9. Debrecen-Városi téglagyár, 10. Hajdúszoboszló, 11. Nyírbéltelek, 12. Büdszentmihály, 13. Mezőhegyes, 14. Kamarás, 15. Algyő, 16. Makó környéke, 17. Mezőhegyes-Tótkomlói út, 18. Solt-Palé, 19. Solt-Palé II. telep, 20. Földeák, 21. Hódmezővásárhely-Kopáncs, Lelik tanya, 22. Hódmezővásárhely-Kopáncs, Szent tanya, 23. Izbistye, 24. Szeged-Jánosháza. — A 23. lelőhelyet technikai okok miatt nem tüntettük fel a térképen.

³² Párducz Mihály—Korek József, Császárkori telep Ózdon. Arch. Ért. 1958. 30—31.

³³ Párducz Mihály. Archeologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. Acta Arch. Hung. 1959. 363.

MAGYAROK ÉS SZLÁVOK*

LÁSZLÓ GYULA

(Budapest, ELTE Régészeti Tanszék)

Szöke Béla emlékének

Régen eljött már az ideje annak, hogy ez a kérdés felvetődjék a nemzetközi szláv régészeti kongresszuson. Ha nem is azért, hogy — valamilyen csoda folytán — hirtelen megoldjuk, hanem azért, hogy kicseréljük róla való gondolatainkat. Jól emlékszem például, hogy még nem is régen az egyik kitűnő csehszlovák kollégám mennyire csodálkozott, amikor a magyar nagycsalád pontosan szabályozott temetkezési rendjét elmagyaráztam neki, csodálkozásából kitűnt, hogy ő a magyarokat nomád hordának vélte. De ugyanígy vagyunk mi is a másik oldalról, a szláv hatás erős alábecsülésében. Ezek azok a dolgok, amelyeket egymás jobb megismerésével ki kell küszöbölnünk. A csehszlovák kollégák — akiknek ásatásait messzemenő anyagi támogatás teheti oly nagyvonalúvá, hogy csak az őszinte csodálat hangján beszélhetünk róla — egy kissé minden ásatásukon a mi számunkra is ásnak, mert a mi szerényen támogatott, kisméretű ásatásainkon szó sem lehet nagy területek egyszerre való áttekintéséről. Magam például már 15 éve árok egy honfoglaláskori magyar falut, de ennyi idő alatt nem tartam fel akkora területet, mint csehszlovák kollégáink egy-egy ásatáson egyetlen év alatt. Ekként lassanként közös kérdéseink megoldásában elsősorban az ő ásatásaikra kell majd támaszkodnunk. Ezt a munkatársi együttműködést — amelynek olyan szép példái vannak máris, mint A. Točik kolléga mintaszerű nyugatszlovákiai honfoglaláskori katasztere¹ — mégis sok módszertani meg emberi elfogultság késlelteti. Hadd beszéljek erről is őszintén, hiszen barátok, munkatársak közt beszélgetünk közös munkákról.

Módszertani érzéketlenségeink közül való például az, hogy ragaszkodunk bizonyos „ideáltípusokhoz”, pedig ennél távolabb a történeti valóságtól még akaratlanul sem juthatnánk. Hadd hozzak fel példákat erre. Az egyik például az, hogy mi a hazai szlávtság emlékeit elsősorban még mindig csak a hamvasztásos temetkezésben látjuk². Ilyent pedig — mindössze néhány sirt — csak két helyről ismerünk: Pókaszepetkről és éppen a honfoglaláskori telepásatás kapcsán: Felgyőről. Nyilvánvaló — s ezt a szláv helynevek is mutatják —, hogy ez a ragaszkodásunk téves, mert — talán az avarok közelsége miatt, talán belső változások miatt, később pedig a kereszténység miatt — jelentékeny szláv tömegek tértek át a hamvasztásról a tetem eltemetésére, elég korán. Ugyanígy téves volt a balkáni szlávtság teljes elmaradottságáról beszélnünk — többek közt éppen én is írtam erről —, mert ez a források egyoldalú magyarozatán alapult. Felül kell tehát sok mindenben vizsgálnunk eddigi álláspontunkat. Most nézzük a másik oldalt: a szláv kollégák meg túlságosan benne élnek még az avarok és a magyarok „lovassnomád”, meg „mongol” képzeletében, ahol

* Előadás a II. Nemzetközi Szláv Régészeti Kongresszuson (Berlinben, 1970. aug. 24—28.)

¹ Točik, A., Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslovakien. Bratislava, 1968.

² Sós, A., Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. Arch. Hung. XLI (1963).

tehát letelepedést látnak, ott eleve szláv népességre gondolnak. Ez a sémában való gondolkodás eredményezte például tiszta avar temetők szláv emlékek való nyilvánítását. — Mindkét részről van tehát tanulnivalónk, megbeszélnivalónk, leküzdeni való elfogultságunk. Bizonyosak vagyunk abban, hogy a nyílt baráti szó mindkettőnk javára szolgál.

Megmaradván egyelőre a módszertani nehézségeknél, az „ideáltípusok” után hadd szóljak másokról is. Az egyik az a bevett régészeti szokás, hogy a zárt leletcsoportokban okvetlenül etnikai egységet is látunk. Ez természetes is, hiszen írott források híján mit is tehetnénk mást? A leletek nem szólnak meg. Ámde ha csak a közelmúltat, vagy akár a jelenkort figyeljük, egyszerre aggályaink támadnak régészeti módszereink helyességében. Vegyünk előbb egy magyar, aztán egy szlovák példát.

Talán a régi, nemzeti, esetleg törzsi szervezetnek mind a mai napig ható emlékei a magyar népművészeti, viseletbeli csoportok. Még ma is meg lehet első pillantásra mondani, hogy egy matyóval, kalocsakörnyékivel, székellyel, kalotaszegivel, szlavóniaival, palóccal beszélünk-e, annyira különbözik ünnepi viseletük. Szavuk járásáról azonban látjuk, hogy mind egyformán magyarok — de képzeljük el, hogy — nem ismervén múltjukat, a nyelvüket — csak temetőiket tárnák fel. Ez esetben legalább 6—8 „kultúrára” osztanak fel az egységes magyarságot s még jó lenne, ha egyáltalán felismernék, hogy e „kultúrák” egykorúak. A csehszlovák kollégák, de ugyanúgy a többi résztvevők is, a maguk néprajzából ugyancsak kitűnő effajta példával tudnának szolgálni. Részemről talán legyen elég a kelet- és nyugat-szlovákiai szlovák népviselet, népi kultúra kettősségére utalni, jóllehet minden különbségük ellenére mindkettő szlovák. Ha tehát a régészek csupa „tiszta képlet”-tel dolgoznak, nyilván — akarva-akaratlan — eltorzítják a történelmet.

Mi a tanulság mindebből? Megmondani nem tudom, csak munka közben, a konkrét kérdések közben figyelek élenken; munkánk meglehetősen bonyolult. Annyi bizonyos, hogy jelentéktelen helyi eltérésekből nem nagyon szabad külön csoportokra gondolni, vagy éppenséggel külön ethnikumot feltenni. Én például az avar kérdést ma úgy látom, hogy az eredeti nemzeti szervezeten az avar államalakulás szétrobbantotta, ennek következtében egy-egy temetőre, sőt temetőrészre nem egyetlen nemzeti jelkép (tamga) jellemző, hanem ezek az egész avar területen összekeveredtek, akár csak később a magyar népnél a törzsnevek. Mindkét keveredés mögött a nemzeti kötelekek erőszakos széttépése áll.

A magyarságnak e bonyolult viszonyok közt is különösen erős volt a szlávssággal való művelődési cseréje, erről jövevényszavaink tömege tanúskodik, de ugyanígy jelen vannak a magyar jövevényszavak a szláv nyelvekben is, a hatás — természetesen — kölcsönös volt. Egy pillanatra sem vonom kétségbe például, hogy az avar uralom idején a peremterületeken a szláv arisztokrácia is avar módon kezdett viselkedni, s ami ezzel egyenlő: öltözködni is. De ennek elismerése sem ment fel az alól, hogy például a kései-avarság hagyatékát a maga teljes egészében ne tekintsük keleti örökségnek. Azok a próbálkozások, amelyek helyi „divat”-nak kísérlik meg feltüntetni ezt a műveltséget, eleve helytelen úton járnak. A nemzeti társadalmakban, de még szétrobbantásuk után is hosszú ideig — ezt a néprajzos kollégák jól tudják — a viselet nem „divat” kérdése!

A másik nehézség, amire éppen ezzel kapcsolatban fel szeretném hívni a kollégák figyelmét, az időrendre (chronológiára) vonatkozik. Megszoktuk a civilizációk vizsgálatában, különösen a görög-római régészetben, hogy a leleteket évtizednyi pontossággal tudjuk keltezni, és hogy a formák birodalom-szerte együteműen változnak: a stílusváltozás egyidőben érzeteti hatását nagy távolságokban is. Tudva tudatlan ezt vetítjük bele néha az őskorba is, ahol az írott történeti források hiánya

miatt tetszés-szerinti számú érdekes következtetést dolgozhatunk ki. Együteműséget látunk például — nyilván teljesen elhibázottan — a koraközépkor emlékeiben is. Holott az egyidejűség függvénye a civilizációnak és a törzsi-nemzetségi kötelékek bomlásának. Nézzünk egy példát, hogy világos legyen, amire gondolok. Jól tudjuk, hogy pl. a késő-római időben a női divat éppen úgy évről évre változott, akárcsak manapság. A hajviselet alapján például nemcsak évtizedekre, hanem néha még évekre is sikerül kelteznünk, s nemcsak Rómában, hanem birodalom-szerte. Elképzelhető-e ez az avaroknál, szlávoknál vagy a honfoglaló magyaroknál? Nyilván nem. Miért nem? Mert a hajviselet, a fejkendő vagy fejfedő viselete népeinknél még ma is az életkornak, az állapotnak a jelképe. Egy hajadon nem viselhet olyan fejdísz, mint egy menyecske vagy fiatal anya, nem is beszélve öregasszonyról. Ezt még a nemzetségi társadalmakból örököltük, és sok helyen ma is íratlan, de annál szigorúbb törvények szabályozzák. Régebben méginkább így volt ez, s így volt a férfiviseletnél is, amelyik származást és rangot is jelzett. Gyakran esünk abba a hibába, hogy úgy véljük, a divat éppen olyan gyorsan változott népeinknél a múltban, mint ma (itt csak zárójelben hozom példának azt, hogy néhány magyar kutató a „griffes-indás” stílust „divatváltozásnak” gondolja, mintha a nemzetségi társadalmakban a viselet divat lenne, amit csak úgy cserélgetni lehet. (Tipikus íróasztal-tudomány!) Mivel ezek a kérdések nem tudatosultak még eléggé, különböző régészeti horizontokkal dolgozunk, amelyek nagyon szép feltevések ugyan, de az élettől távol vannak. Példának azt hozom fel, hogy egy múlt századból való kalotaszegi magyar viseletet vessenek össze egy maival, tehát száz évvel későbbivel, és a változás úgyszólván semmi. Dehát nem is lehet rajta változtatni, mert pontosan meg van szabva pl., hogy milyen viseletben kell a menyasszonynak esküvőjére a templomba mennie. Ha nagyon figyelmesen néznők a viseletet, valami változást csak észlelnénk, mert száz év alatt a gyáripar kiszorította a háziipart; de régen, az általunk kutatott időben ilyen folyamattal nem számolhatunk, legfeljebb ha a kereskedelmi áru változott, bár az is inkább a vevőkörhöz alkalmazkodott. A ceremóniához fűződő szokások nem változnak s a velük kapcsolatos viselet sem éppen úgy, mint ahogy a ceremónia szövegei, imái stb. sem változnak évszázadokon, sőt évezredekken át. De ha változnának, akkor sem egyszerre, hanem vidékenként, s más vidékek még évszázadokig tartanák a régi módot. Ezért érzem én „papírízűnek” a régészeti „horizontok” felállítását. Ezért óvakodom attól például, hogy Csallány kollégám időrendjét használjam, aki évtizedekre tudni véli, hogy miként változott az avar „divat”, s amit megfigyel Dévénynél, azt érvényesnek tartja Orsovánál is. Nekem pedig meggyőződésem, hogyha két azonos nemzetségbeli avar férfi állana előttünk, az egyik a VIII. század elején élt volna, a másik pedig a IX. század derekán, a kettő között aligha tudnánk különbséget tenni. Számunkra szinte elképzelhetetlen változást, az egész életet átható változást jelenthetett például a halotthamvasztásról a tetem eltemetésére való áttérés. Nagy megrázkódtatás volt ez, semmiképpen nem egyszerű „hatás”, ugyanígy egészen mélyreható változást idézhetett elő a pogány temetési ceremóniákról, a másvilági útra indítás „mellékletes” módjáról a keresztény temetkezésre való áttérés. Ilyen megfontolások készítenek arra, hogy pl. egy-egy nemzetségi jelkép eltűnése mögött az illető nemzetség kihalását lássam (ad analogiam: később a címerekkel!). Ezért — úgy érzem — nem felesleges az óvatosságom, amikor egy-egy ilyen nagy változást nem vagyok hajlandó egyszerűen „valamilyen hatás” közbeiktatásával magyarázni. Szó volt például a szláv törzseknek a halotthamvasztásról a tetem eltemetésére való áttérésére: hatalmas változás! Mi ennek az oka? — kérdezzük őszinte várakozással a szláv kutatóktól. A régész számára különösen izgalmasok a régihez való ragaszkodás és az új színleges elfogadásának szink-

retisztikus kísérletei. Mi nem tárgyról írunk, hanem emberekről, a tárgyak csak az ember színéváltozásának jelképei!

Ezek előrebocsájtása talán a kollégák számára magyarázatul szolgál, hogy miért foglalkoztam csak mellesleg időrendi kérdésekkel, s miért nem bíbelődtem régebben ethnikai kérdésekkel. Voltaképpen először a nyitrai Intézet egyik szíves meghívásának eleget téve, voltam kénytelen „megvédeni az avarokat”. Engedjék meg, hogy ezt a kifejezést baráti humorral élezzem ki, hiszen a tudományban előbb-utóbb amúgy is tisztázódnak a kérdések.

Mai előadásomat két részre tagolom: először beszámolok a magyar régészetnek a honfoglaláskori szlávssággal kapcsolatos eredményeiről, másodszor pedig — szinte önálló értekezésben — a régészetet és a nyelvtudományt fogom össze egy kérdés megvizsgálásához (természetesen a történelemtudomány is együttjátszik az előző kettővel). Ez a kérdés pedig a magyar kereszténység szláv szókincsének eredete, az átvétel kora, lehetősége. Ennek időpontját ugyanis egyszerűen a magyar honfoglalók kereszténységre való térítésével keltezték, ez azonban bizonyos — alább kifejtendő — okok miatt nem bizonyul helyesnek és más megoldást kell keresnünk.

A SZLÁVOK KUTATÁSA A MAGYAR RÉGÉSZET UTOLSÓ 25 ÉVÉBEN

Kezdjük munkánkat beszámolóval, amely azonban csak az alapvonalakra terjed ki, akit a részletek érdekelnek az irodalmat megtalálhatja: Banner—Jakabffy bibliográfiájában.

Mondva-mondatlan valamennyi régészünk Hampel József véleményét támasztja alá, vagy vele vitatkozik, amikor a szláv lelet kérdése kerül szóba. Ezért előljáróban idézzük fel Hampel szövegét:³

„In der Umgebung der ungarischen Reitergräber, die zumeist einen gewissen Prunk zeigen, befinden sich häufig ärmliche Bestattungen mit geringwerthigen, einfacheren Schmucksachen; meist sind letztere aus Silberdraht, am häufigsten kommen die charakteristischen Schläfenringe vor; auch Thongefässe finden sich meist von einfachem derben Geschmack oft mit dem Wellenornamente verziert. Grabfunde diesen Inhalts lassen sich bereits in den Grabfeldern der zweiten Gruppe constatieren; man weiss noch nicht, wann sie beginnen, doch scheint seit ihrem Beginne in der Art des Grabinventars Jahrhunderte hindurch keine nenneswerthe Veränderung eingetreten zu sein. Münzbeilagen erschienen erst ganz am Schlusse unserer Periode. Einmal kam eine Anzahl am Rande beschnittener byzantinischer Goldmünzen vor, die dem X. Jahrhundert angehören, in einem Schatze vermischten Inhaltes gefunden bei Tokaj. Bei Gelegenheit einer anderen Aufdeckung fand man in Aradföldvár eine Grabstätte mit solchen Beilagen. Zwei ungarische Münzen, eine Silbermünze des Königs Béla (1061 bis 1063) und eine des Königs Ladislaus II (1161 bis 1162) wiesen als Grabbeilagen den Friedhof in das XII. Jahrhundert. . . Aller Wahrscheinlichkeit nach haben wir viele von diesen bescheidenen Grabeinlagen slawischen Bewohnern des Ungarlandes zuzuerkennen.” — 1907-ben kiadott „Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről” című alapvető munkájában pedig magyar nyelven így ír b) csoportjának jellemzésekor: *„A csoport jellegéről legtöbb képet ad a bjelo-brdo-i XI. századi temető Szlavóniában, ahol több mint 200 fölösött sírnak a tartalma akkor kerülhetett föld alá, mikor azt a területet a honfoglaló magyarság még nem foglalta volt el. Péter, Endre és I. Béla király pénzei a sírokban jelzik azt a kort, amelyben e temető eddig felkutatott részében a temetkezés*

³ Hampel, J., Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig, 1905. I:31—32.

megszűnt... Soros temetőink anyagát nem vetettük egybe a délszláv szomszédok egykori temetőivel és nem kerestük az analógiákat Cseh- és Lengyelországban, meg az Elba-melléki egykori szláv területeken. Megtették helyettünk szláv szaktársaink, legutóbb dr. Brunšmid. Nincs okunk tárgyilagos egybevetéseiknek az eredményét kétségbevonni, mely oda szól, hogy e korabeli soros temetőink túlnyomó zöme szlávoktól származik.”⁴

A magyar kutatás mintha ezzel le is zárta volna érdeklődését. Jól emlékszem, hogy, amikor a 930-as évek közepén Kniezsa István monumentális művén dolgozott⁵, eljött a Nemzeti Múzeumba, hogy tanácsot kérjen, mely temetők tekinthetők szlávnak, akkor is Hampel megállapításához utalták őt. Kniezsa ezen kívül nem is tudott mást használni, mint Feticch Nándornak és Roska Mártonnak néhány lényegtelen megjegyzését.⁶

Ilyen előzmények után következett be 1945 után a magyar régészet nagy változása, amelyben történészeink — az ellenkező végletbe esve — a szlávsnak túlzottan nagy szerepet tulajdonítottak a magyar műveltség kialakításában. A Magyar Tudományos Akadémia a magyar régészet kötelességévé tette a szlávsnag anyagi műveltségével való foglalkozást s erre aligha találhatott volna alkalmasabb kutatót, mint id. Fehér Gézá, aki sok időt töltött Bulgáriában és a szláv nyelveket szinte az anyanyelv szintjén beszélte.

Fehér Géza zalavári ásatásaival írta be nevét a magyar-szláv kapcsolatok kutatásába⁷, s azzal, hogy mint történész, éles szemmel látott meg olyan lehetőségeket a régészeti anyagban, amelyre eddig nem figyeltünk. Előre kell bocsájtanom, hogy a szláv régiségek meghatározásában Fehér Géza egy tapodtat sem ment túl Hampel eredményein, egyszóval ő az ún. „bjelo-brdoi” műveltséget tekintette a szlávok hagyatékának. Nagy szorgalommal látott neki az emlékek összegyűjtésének, s vele egyidőben hasonló munkát végzett Éry Kinga és Kralovánszky Alán is. Hármuk munkája végül is Szőke Béla szerkesztésében látott napvilágot⁸. Ez a munka szilárd alapot teremtett a további kutatás számára.

Nem céloim itt tudománytörténeti értékelést adni, megelégszem tehát egy-egy fontosabb dolgozat, eredmény bemutatásával. Fehér Géza nagy felismerésének jellemzéséül egyik, halála után megjelent dolgozatából idézek, amelyben a magyar (értendő ezen a klasszikus honfoglaláskori leletcsoport) és a szláv (értendő: a „Bjelo-brdoi” műveltség) összeolvadásának négy szakaszát különbözteti meg.⁹ Az ő szavaival: „*Die erste Entwicklungsphase. Sowohl die Ungarn, als auch die Angehörigen der einheimischen, hauptsächlich slawischen Bevölkerung werden in gesonderten Gräberfeldern bestattet... Die zweite Entwicklungsphase. Ungarn und Slawen werden zwar noch in gesonderten Gräberfeldern bestattet, aber in dem ungarischen Gräberfeld sind bereits einige Gräber vorhanden, in deren Beigabe slawische Schmucksachen zu erkennen sind, während in den slawischen Gräberfeldern ungarische Gegenstände zum Vorschein kommen, vereinzelt sogar auch Ungarn bestattet werden... Die dritte Entwicklungsphase. Ungarn und Slawen werden in demselben Grä-*

⁴ Hampel J., Újabb tanulmányok... 12, 20.

⁵ Kniezsa I., Magyarország népei a XI. században. Szent István Emlékkönyv (továbbiakban: SztIE), Bp. 1938, II:368—472.

⁶ A honfoglalás és Erdély: A Történeti Erdély, Bp. 1936. 163.

⁷ Fehér, G., Les fouilles de Zalavár (1951—53) Acta Arch. Hung. 4 (1954):201—265 és a 2. jegyzetben idézett irodalom.

⁸ Fehér G.—Éry K.—Kralovánszky A., A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei (Szerk. Szőke Béla). Budapest, 1962.

⁹ Fehér, G., Beiträge zum Problem des ungarisch-slawischen Zusammenlebens. Acta Arch Hung. 1957:269—318.

berfeld bestattet, doch sowohl die Ungarn, als auch die Slawen in gesonderten, durch einen leer gelassenen Gebietsstreifen voneinander getrennten Gruppen. Dies bedeutet, das Ungarn und Slawen bereits in einer Gemeinde, doch innerhalb derselben in getrennter Gruppe wohnen... Die vierte Entwicklungsphase. Ungarn und Slawen werden ohne jede Trennung in demselben Gräberfeld begraben. Dies bedeutet, dass sie bereits zusammen, in einer Siedlung wohnen."

Még ma is, amikor sokkal árnyaltabban látjuk a kérdést, csak bámulhatunk Fehér Géza éles felismerésén, bár magyarázataink nem egyeznek az övével. Ma az általa megfigyelt szakaszosságban inkább Árpád magyarjainak egybeolvadását látjuk a magyar köznéppel.

Fehér Géza után a kutatás megváltozott. A változást Kralovánszky Alán dolgozatai¹⁰, de főként Szőke Béla nagyjelentőségű felismerése hozta¹¹. Természetesen ezek a munkák nem születtek volna meg, ha a magyar régészekkel párhuzamosan — és sokkal nagyobb mélységben — nem folyt volna a szláv területeken nagyértékű kutatómunka. A „bjelo-brdoi” műveltség „vezérkövületét”, a halánték-karikákat vizsgálta Kralovánszky Alán. Elterjedésüket Kniezsa István XI. századi népi térképén figyelve arra a meglepő felfedezésre jutott, hogy a halántékkarikás temetők nagy része színmagyar területekről való, tehát a halántékkarika nem jelenti a szlávtság jelenlétét. Egy másik dolgozatában pedig a félhold alakú csüngőkről mutatta ki, hogy kereskedelmi áruk, s ugyancsak nem használhatók a népiség meghatározásakor (közben tisztázódott a hullámvonalas edényeknél is, hogy díszítésük elsősorban a kort mutatja, s jelenlétük nem jelenti okvetlenül szlávok megtelepedését). A fellazulás utáni új szintézist Szőke Béla kísérte meg, akinek munkássága teljesen új szint hozott ebbe a kérdésbe. Ő pozsonyi és prágai neveltetésű lévén a szláv nyelvekben és irodalomban éppen olyan járatos volt, mint Fehér Géza, a csehszlovák kutatókhoz fűződő baráti kapcsolatai pedig lehetővé tették számára az irodalomnál is pontosabb, a még nem közölt eredményeikről való tájékozódást is.

Saját szavaival ekként jellemezhető az az új, amit hozott:¹² „*A Kárpát medence X—XI. századi nagy soros temetőit az európai és a magyar szakirodalom a szlávtságnak tulajdonította, e temetők anyagi kultúráját pedig az egyik szlávóniai temetőről bjelo-brdoi kultúrájának nevezte. E szemlélet alapja az volt, hogy a kutatók a honfoglaló magyarságot csak mint uralkodó, gazdag népet tudták elképzelni, amely rátelepedett a Kárpát-medence szláv őslakosságára és szolgásgorba hajtotta... A régész-történészek — köztük a legnagyobbak, mint Hampel J., Niederle, J. Eisner stb. — figyelmen kívül hagyták, hogy gazdag, sokszor pompás honfoglaló magyar emlékekkel egyidőben egy sokkal szegényesebb, egyszerű műveltség emlékei is megjelentek a Kárpát-medencében. E műveltség tömegeket, tehát köznépet képviselt; kialakulása pedig a dél-oroszországi ligetes steppe területén történt, s a Kárpát-medencében mint zárt, teljesen új szint jelentő műveltség tűnt fel... e temetők... a honfoglaló magyar köznépet takarták... E köznépi temetőkben megőrzött anyagi műveltség a X. század második felében erősen megváltozott..."*

Szőke Béla nyomán azonban mintha teljesen eltűntek volna a szlávok temetői. Míg előtte mindent szlávoknak tartottak, nyomában semmi sem maradt a szlávtságnak. Lassan megjött erre az egyoldalúságra is a visszahatás a magyar régészeti irodalomban. Mesterházy Károly¹³ voltaképpen Kralovánszky Alán munkáját vizsgálta felül a

¹⁰ Kralovánszky A., Arch. Ért. 83(1956):206 sk.; 84(1957):175 sk. és Arch. Ért. 86(1959):76—81.

¹¹ Szőke B., A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. I. Budapest, 1962.

¹² Szőke, im. : 101.

¹³ Mesterházy K., Az S-végű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében. DMÉ 1962—64, 95—113.

halántékkarikákról és az időrendbe szedett temetők alapján úgy látta, hogy ez a viselet a szlávoknál keletkezett, még hozzá a Dunántúlon, de elterjedésében már igen korán elérkezett a magyarokhoz is. Sajnos a vizsgált anyag nagy része — és ez az összes eddigi elméletekre is vonatkozik — csak kis részükben feltárt temetőkből való. Nem lévén teljes feltárás, nehézségekbe ütközött a temetőterképek elemzése is. Ennek hiányában néha helytelen következtetésekre jutottak a kutatók. A csákbereányi avar temetőnél (amelyet én ástam) például az a helyzet, hogy aki csak a jegyzőkönyvet és a sírok anyagát nézi, az a kora-avar anyaggal együtt talál egy halántékkarikás sírt. Igen ám, de a sírra akkor bukkantunk, amikor a temető szélét kerestük, s az egyik árokban, jó 20 méterre a temetőtől került elő a halántékkarikás sír! Nyilvánvaló, hogy nem tartozott a korai avar temetőhöz.

Éppen ezek miatt a kérdések miatt nagy jelentőségű a két teljesen feltárt halántékkarikás temető, amely szilárd következtetésekre ad alapot. A Fiad-képusztai temetőnél (a „Fiad” — „d”-je honfoglaláskori magyar kicsinyítőképző, a „Kér” pedig egyik honfoglaláskori törzsnevünk!) Szőke Béla azt a fontos megállapítást teszi, hogy az ékszerformák alapján a magyarságot ért szláv hatás dél felől érkezett, a horvát-szlovén területről¹⁴. Hasonló következtetésekre jutott a leletek áttekintésekor Fehér Géza is, azzal a különbséggel, hogy ő nem déli szláv hatást lát ebben, hanem bevándorlást.

A halimbai temető a másik teljesen feltárt temetőnk.¹⁵ Bár Török Gyulának a temető elemzésekor végzett munkájával nem mindenben tudok egyezni, mégis párhuzamaival, megfigyeléseivel sok újat hozott a X—XI. század régészetébe és végeredményben megerősítette Szőke Bélának a köznépi temetőkről kialakított új elméletét. Cs. Sós Ágnes munkásságának javarészét a IX. század foglalja le s így lényegesen újat a magyar-szláv viszonyhoz nem hozott.¹⁶ Legújabban én vetettem fel, hogy a magyar szláv kapcsolatok lényegesen korábban kezdődhettek, mint Árpád magyarjainak honfoglalása, mert a Kárpát medencét — felfogásom szerint — már a VII. század végétől sűrű rajokban népesítették be az onogur-magyarok¹⁷. Erről most nem beszélek bővebben, mert előadásom II. részében kénytelen leszek visszatérni erre a gondolatra.

Ennyi tehát a summája a magyar régészeti munkának. Bevalljuk, elég sovány eredmények, s főként alig támaszkodhatnak nagyméretű, hiteles ásatásokra. Amíg valamilyen döntő jellemvonást nem találunk arra, hogy elkülönítsük azt, hogy egy-egy temetőnk köznépi magyar-e, vagy szláv, addig a magyar-szláv kapcsolatok régészete egy helyben topog.

A MAGYAR KERESZTÉNYSÉG SZLÁV SZAVAIRÓL

Itt is majdnem az a helyzet, mint a régészetben: egy hetven évvel ezelőtt megjelent nagyszerű munka hatása alatt állunk meg a mai napig: Melich Jánosnak a magyar nyelv szláv jövevényszavairól írt munkája nyomja rá a bélyegét a későbbi kutatásra¹⁸ és Kniezsa István is csak pontosabbá tette mesterének monumentális életművét¹⁹.

¹⁴ Nemeskéri, J.—Lipták, P.—Szőke, B., Le cimetière du XIe siècle de Képuszta. Acta Arch. Hung 3 (1953) Bp. 205—370.

¹⁵ Török, Gy., Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. Arch. Hung. XXXIX. Bp. 1962. Bírálatomat l.: Századok 1964:804—806.

¹⁶ l. a 2. jegyzetet.

¹⁷ László Gy., Kérdések és feltevések a magyar honfoglalásról. Valóság 1 (1970):48—64.

¹⁸ Melich J., Szláv jövevényszavaink. I. 1. Bp. 1903.

¹⁹ Kniezsa I., A magyar nyelv szláv jövevényszavai 1/1—2, Bp. 1955.

Szerencsénkre Melich János csaknem kőtetnyi terjedelemben foglalkozott a magyar kereszténység szláv jövevényszavaival. Tudvalevő, hogy a magyar műveltség igen lényeges szláv hatáson ment át, olyannyira, hogy egyik magyar folklorista — Róheim Géza — e hatás nagyságát úgy fogalmazta meg, hogy: „egyáltalában nem túlzás, ha röviden ezt mondjuk: a magyar néphit szláv néphit.”²⁰ Hadd magyarázzam meg, hogy miért éppen a kereszténységre vonatkozó szavaink bemutatását tervezem. Azért, mert történeti forrásokból ismerjük a magyarországi térítések időrendjét s a térítőket, remélhető tehát, hogy a szláv hatások korára becses adatokat nyerünk. Hadd mondjam meg előre: ebben a várakozásban nem is csalódunk, bár az eredmény váratlan lesz. Még azt is szeretném előrebocsájtani: magam nem vagyok nyelvész s ezért kiváló nyelvtudósaink eredményeit szilárd alapnak tekintem. Nem a nyelvészeti részhez szólok hozzá, hanem a történeti-régészeti kérdések hátterét, egykorú tanúját keresem a nyelv emlékezésében.

Nézzük a legfontosabb szavakat. Kniezsa István egyik dolgozatából²¹ idézem a következőket: „*Hogy a magyarság kitől vette át a kereszténységet, a magyar kutatást már régóta foglalkoztatja. Krónikáinkból és legendáinkból úgy tudjuk, hogy Géza udvarának megtérítésében német papokon kívül Adalbert prágai püspöknek volt nagy része. Ebből tehát az következne, hogy a keresztény terminológia is főként német, esetleg cseh eredetű volna. Azt azonban határozottan lehet állítani, hogy a magyar keresztény terminológiában német elem alig van, ezzel szemben annál több a szláv. Azokon a kifejezéseken kívül, amelyek még a pogány korból származnak és honfoglalás előttiiek (pl. Isten, ördög, boldog, táltos, böjt, búcsú, bocsánat — a régi bocsánik igéből —, bűn, gyón, áld, átkoz, imád, javas, orvos, boszorkány, bölcs, bű...-bűbáj, réül, részeg, vasárnap, hétfő, kedd stb.), a kereszténységre vonatkozó kifejezések legrégebb rétege a szlávól származik: kereszt (görög-keleti szláv: *kr̃st*), keresztény, régebben a katolikusoknál is keresztyén (*krestjan*), bérnál (*birmati*), szent (*svet*), malaszt (*milost*), pap (*pop*), apát (*opat*, a németből, ez pedig a latin *abbasból*), apáca (*opatica*), érsek (*aršik*: szláv képzés a görög *archi-episcoposból*), barát, *szereztes*’ (*brat*), zsolozsma (*služba*), zarándok (*strannik*), parázna (*prazna*), zsidó (*židov*), szövétnek (*světnik*), karácsony (*kračun*). Szlávól való a szerda (*srěda*), csütörtök (*cetvrtk*), péntek (*petk*), szombat (*sobot*, ez végeredményben a héber *sabbath-ra* megy vissza). A kifejezések egy része (kereszt, érsek) határozottan görög szertartású szláv nyelvből származik, míg a másik része latin szertartású délnyugati szláv nyelvekre (szlovén, horvát) mutat és egy sincs, amelyik cseh eredet mellett szólna.” Vegyük ehhez még hozzá ófelnémet-bajor szavainkat: *zsolttár, pünkösöd, püspök, kehely*.²² Jegyezzük meg azt is, hogy mind a szláv, mind a bajor szavak nagy része igen korai X. századi, de lehet, hogy korábbi hangalakot mutat. Ez a „lelet” úgy értelmezendő, hogy a szavaknál a X—XI. század csupán terminus ante quem. Ennek értelmében vezetjük tovább gondolatunkat.*

Nézzük most előbb magyar szavainkat. Ezek annyira gazdagon illeszkednek rá az új hitre, hogy az egyházi méltóságokat, a rendtartást, az ünnepeket nem számítva, akár egész bibliafordítás kitelnék belőlük. Ez arra mutat, hogy a magyarságnak a kereszténység felvétele előtt is mély élménye volt a hitelétről, az új tan csak új tartalommal töltötte meg a régtől ismert fogalmakat. Olyan szavaknak mint a búcsú, böjt, bocsánat, bűn, gyón stb. semmi keresnivalója valamiféle samanista hitben, de értelme van valamelyik nagy világvallásban például az iszlámban, vagy egy keresztény ono-

²⁰ Róheim G., A magyar néphit és népszokások. Bp. 1925:335.

²¹ Kniezsa I., Magyar-szláv nyelvi érintkezések (A magyarság és a szlávok kötetben, Budapest, 1942):175—176.

²² Kniezsa, SzJLSz. i. m.: 788, 929, 930 és 665.

gurságnál. Már a VII. században tudunk a Kaukázus térségében onogur püspökségről²³. Ehhez még csak annyit, hogy a hitre vonatkozó ősi szavaink nagy része török szó! — Mindenesetre annyi bizonyos, hogy a térítők nem valamiféle elmaradt, műveletlen néppel találkoztak, hanem olyanal, amelyiknek istenről, ördögről, bűnről, áldásról, átokról, gyónásról stb. stb. már kiterjedt fogalmai voltak. A finnugor rétegből származó szavaink jóval egyszerűbb vallási képzetekről tanúszkodnak.

Említettük már, hogy szláv jövevényszavaink elsősorban az egyházi szervezetre, egyházi emberekre vonatkoznak, mintha a szlávok, elsősorban is a délszlávok csak szervezetet adott volna a meglevő tartalomhoz. De éppen ez élezi ki a kérdést, mert eddig nagyjából úgy vélték, hogy a magyarság hivatalos térítői bajorok, csehek, olaszok, franciák voltak, de a népi kereszténység a szlávok révén gyökereződött volna meg s íme: éppen nem a hit lényegére vonatkoznak a szláv kölcsönszavak, hanem az egyházi szervezetre és a papi eljárásokra. Ezt az ellentétet szeretném a továbbiakban még jobban kiélezeni azzal, hogy feljuttjuk emlékezetünkben, hogy kik is voltak a magyarok keresztény hitre térítői. Adatainkat Asbóth Oszkár²⁴, Volf György²⁵ Melich János²⁶, Csóka J. Lajos²⁷, Galla Ferenc²⁸, Balanyi György²⁹, Mihályi Ernő³⁰ és Moravcsik Gyula³¹ összefoglaló munkáiból és részlettanulmányaiból vettük.

Zagiba Ferenc nagy érdeme³², hogy ki tudta mutatni, hogy a bajor egyháznak a szlávok közé küldött térítői a Két Testvér előtt már szláv liturgikus szövegeket alkottak és a hithirdetés — az alulról jövő térítés ír elvének megfelelően — szláv volt. Ebben a latin-görög kifejezések természetesen alkalmazkodtak a szláv nyelv hangtörvényeihez. (A magyarba is így kerültek át!) Ez a missziós magatartás szabta meg Salzburg térítési módját, szemben a „felülről való térítés” gyakorlatával. Ehhez meg kell jegyeznünk, hogy a X. századi magyar térítések kivétel nélkül mind „felülről jövő” térítések, mert a fejedelmi, királyi udvarnál kezdődtek és az összetereit nép uralmi engedelmességből veszi fel az új hitet. Ez lényeges mozzanat, mert azt jelenti, hogy a térítés, a hit nyelvezetével elsősorban az uralkodó osztály ismerkedett meg, a nyelv azonban, amely annyi szláv jövevényszót őrzött meg, a nép nyelve volt. Tolmács mindig akadt, a sok hadifogoly megtanulta a magyar nyelvet. Bár Géza fejedelem korára már csak öreg hadifoglyok lehettek, mert a fogolyszerző kalandozások már évtizedek óta szüneteltek. Ilyen tomácsok azonban nyilván nem latinból fordítottak, hanem bajorból, vagy szlávból és magyar beszédjükbe — amely jól idomult az új hithez, fogalmi köre úgyszólván készen volt —, az intézmények stb. nevé, — amire nem volt magyar szó — szlávok latinsággal szőtték bele. Ezek szerint

²³ *Moravcsik Gy.*, A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység. SzIE. I:171—212.

²⁴ *Asbóth O.*, A szlávok és a magyar keresztény terminologia. MTA Ért. 1884:95—96.

²⁵ *Volf Gy.*, Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás. NyK. 1897:1—51, 166—193, 307—324. — *Die Heimat der kirchenslawischen Sprache und die Landnahme der Magyaren.* Ethn. Mitt. aus Ungarn, 1897:27—31.

²⁶ Lásd a 18. jegyzetet.

²⁷ *Csóka J. L.*, A magyarok és a kereszténység Géza fejedelem korában. SzIE. I:269—291, az idézett hely: 277—78.

²⁸ *Galla F.*, Szent István apostoli tevékenykedése és e téren ismertebb munkatársai. SzIE. I:295—328.

²⁹ *Balanyi Gy.*, Szt. István mint a magyar keresztény egyház megalapítója és szervezője. SzIE. I:331—359.

³⁰ *Mihályi E.*, Szent István monostorai. SzIE. I:363—385.

³¹ *Moravcsik Gy.*, Görög nyelvű monostorok Szt. István korában. SzIE. I:389—422. Ismerjük a bizánci térítéseket, Hieroteos püspök szerepét és azt, hogy Géza fejedelem lánya, István király édesanyja görög-keresztény volt.

³² *Zagiba, F.*, Das Slawische als Missionssprache. Die sogenannte „lingua quarta”—Praxis der bayerischen Mission. (Die Welt der Slawen XII), 1967:1—18.

bizonyos, hogy térítő papjaink nagy része szlávul tudó szerzetes volt, a tolmácsok pedig a két nyelvet jól értő hazai szerzetesek voltak, lehettek köztük csak bajorul tudó szerzetesek is, ezek azonban feltehetőleg inkább az udvarban működtek, s tolmácsaik a magyar szövegbe az intézmények, ünnepek nevét bajorul szótték be. A szavak maguk természetesen mit sem mondanak a hithirdetők nemzetiségéről, csak arról, hogy a népi kereszténység nagyrészt nem a bajorból, hanem a délszlávból való fordításban került a magyarokhoz, magyarul kitűnően tudó szerzetesek útján (azért változtatták meg isten, ördög stb. szavainkat!). Ezek lehettek szlávul tudó magyarok is, de inkább úgy véljük, hogy magyarul tudó szlávok voltak. Ha a magyar és a szláv egyházi kifejezéseket egybevetjük, az az érzésünk, mintha egy magyar ember beszélne a hit dolgairól, de az intézmények nevét latin-szláv nyelven szőné szavai közé. Mivel a legfontosabb fogalmak magyarul vannak, csak a „kísérő-jelenségek” hangzanak délszlávul, itt-ott bajorul.

Hogy milyen mérvű volt a magyar nyelv alkalmazkodó képessége, arra bizonyosság, hogy a lefordíthatatlan karácsony és pünkösd szláv, illetőleg bajor szóval került nyelvünkbe, a hús „újra vét-elét” jelentő húsvét a magyar nyelvben is tükörszóként honosodott meg, méghozzá latin szertartású szláv nyelvből való fordítás-ként. A húsvét ugyanis sem a horvátban (de a többi szlávban sem) nem a latin-görög eredetű kifejezés, hanem az olasz carne-assumptio fordítása. Asbóth³³ után Melich bizonyította be, hogy ez a nyelv csak az Adria menti horvát lehetett (i. m. 300—301).

Nagyon is feltehetőnek tartom, hogy a kereszténységre vonatkozó szavainkat, nem a nép (a délszláv) adta át a magyar népnek, hanem térítő szerzetesek útján jutottak ezek a szavak a magyar nyelvbe. Váczy Péter ugyan még úgy gondolta, hogy: „*A magyarok betelepedésekor a jobbjára szláv nyelvű lakosság nem pusztult el, hanem továbbra is földjén maradt. A jövevény magyarokkal együtt élve és összeolvadva, átadta nekik kereszténységét, melyet az új népvándorlás viharai közt is meg tudott magának őrizni. A magyar kereszténység lassú, természetes fejlődés útján bontakozott ki az itt talált népek kereszténységéből. Még mielőtt a határok megnyitak volna az idegen térítők számára, a magyarság észrevétlen kulturális felszívódás útján már elkészült a szentistváni kereszténységre.*”³⁴ Váczy érvelésében vannak nagyon meggondolkoztató észrevételek — amint alább kitűnik — de ennek ellentmond, hogy például a sátoros ünnepek körüli magyar népszokásokban, babonás szertartásokban aránylag szegényes a szláv elem, pedig bizonyos, hogy a népi kereszténység átvétele esetén ezek uralkodnának az egyházi tanítás felett: éppen Róheim idézett könyvének olvasása győz meg az aránylag halvány szláv „hatásról”.

Eddig csak a nyelv emlékezete alapján beszéltünk arról, hogy kik lehettek az uralkodók és a magyar nép térítői. Azonban erről történeti adatok szólnak. Foglalkuk röviden össze e két forráscsoport vallomását. Mit is mond a nyelvészet? Elsőnek Asbóth Oszkár vizsgálta szláv jövevényiszavainkat a teljesség igényével s ő úgy vélte, hogy: „a szláv szók nagy tömege csak a mai hazánkban kerülhetett nyelvünkbe... a szók többsége bolgár nyelvjárásból származott”³⁵ — itt az avar uralom után a Dunáig terjedő bolgár uralomra gondol, és Pest bolgár nevét hozza bizonyossággul. Vele szemben Volf György úgy véli, hogy a kereszténységet velencés olaszoktól tanultuk volna, értvén Velence területén a Dalmáciától Friaul déli részeiig terjedő hatalmas terüle-

³³ Asbóth, NyK. XVIII. i. m.: 397 sk.

³⁴ Váczy Péter, Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. SzIE. I:215—265, az idézett hely: 259.

³⁵ Melich, SzJJSz: 82 alapján

tet.³⁶ Ennek az elméletnek bírálatát adta Melich János, majd Kniezsa István a modern nyelvtudomány teljes kritikai apparátusával s ők bizonyították be, hogy szláv szavaink nagyrészt délszláv (horvát, szlovén) latin szertartású kereszténységből valók, kisebb része bolgár, illetőleg néhány szavunk bajor térítők útján került nyelvünkbe.

Ezek után nézzük a térítésre vonatkozó történeti adatokat, köztük is azokat, amelyek a magyar honfoglalás utáni térítésről szólnak. Később majd — kényszerű okokból — sorra vesszük a honfoglalás előtti térítés adatait is.

Géza fejedelem korában az előkelő sváb származású Szent Wolfgang einsiedelni bencés jön téríteni (971—972). Egész neveltetése bajor környezetben játszódott le. Az vetett véget működésének, hogy Pilgrim passauai püspök visszaparancsolta hazánkba és a regensburgi püspöki székhelybe emelte.³⁷ Passau érdeklődése a magyar térítés iránt nyilván még a Duna-Rába közti avarok feletti jog folytonosságának megőrzésén alapul.

Pilgrim küldetésében ezután Bruno verduni püspök megy Géza fejedelemhez 973-ban, hogy megnyerje a „királyt”. Meg is keresztelkedett az udvar s ettől fogva az országban élő nagy számú keresztény szabadon gyakorolhatja vallását. Figyeljünk erre az adatra, mert a továbbiak szempontjából jelentősége lehet: „Christiani autem, quorum maior pars populi est, qui ex omni parte mundi illus tracti sunt captivi, quibus nunquam soboles suas licuit nisi furtive domino consecrare modo certatim nullo obstante timore offerunt eos baptizare (St. L. Endlicher, Rerum hungaricarum monumenta Arpadiana: 132). Géza megkövetelte, hogy példáját kövessék s Pilgrim jelenti a pápának, hogy 5000 előkelő magyar vette fel a keresztiséget és szinte az egész magyar nép kész elfogadni a kereszténységet. Ez a térítés a politikai viszonyok alakulása, a magyar-bajor szövetség miatt átmenetileg ellanyhult.

Nyilvánvaló, hogy a Géza fejedelem alatti térítők nem terjeszthették el a kereszténység szláv szavait nálunk — hiszen nem voltak szlávok. De ugyanez mondható el a Szent István alatti térítőkről is. Ezek közül az első Szent Adalbert prágai püspök és kísérete, ám láttuk, hogy nyelvünk kölcsönszavai közt nincsen a cseh vagy a rokon nyugati szláv nyelvekből származó egyetlen egy sem. Nem szabad elfeledkeznünk a Géza, majd István alatt Magyarországra jött bajor főurakról, sőt magáról a királynőről sem, akiknek kíséretében nyilván bajor szerzetesek, vagy magasabb egyházi méltóságok jöttek hazánkba. Ennek ellenére a bajor szókincs elenyésző.

Szent István már uralkodása elején térítő papokat kér az aszkétikus, Cluny szellemében megújult nyugati egyházaktól és a Szentföldre menő zarándokok is hazánkban át veszik útjukat Németországból, a Rajna mentéről, Franciaországból jövet. Nyilvánvaló, hogy ezek sem terjeszthették el kereszténységünk szláv szókincsét. A térítők minden esetben királyi parancsra indultak útjukra, köztük már nagy számban lehettek magyarok is, vagy legalábbis olyanok, akik nyelvünket jól értették. Általában minden adat arra mutat, hogy a térítés felülről történt, királyi parancsra, királyi jóváhagyással. Ahogyan Galla Ferenc írja (SzIE. I.: 298): „A térítők a király irányításával indultak a magyarok közé, ő adott tolmácsot melléjük és meghagyta ispánjainak és egyéb tisztjeinek, hogy elvezetvén őket munkaterületükre, védelmükről és ellátásukról gondoskodjanak. A hitoktatás megkönnyítése végett elrendelte, hogy a nép időnként gyűljön össze Isten igéjének meghallgatására.” A szerzetesek szinte kivétel nélkül a királynő hazájából, Regensburgból jöttek. István király a bajor szenteket választotta patrónusáivá s általában az egyház bajor mintára épült, legfeljebb ha olasz és francia szerzetesek gazdagították a fiatal magyar kereszténységet.

³⁶ Volf, lásd a 25. jegyzetet

³⁷ Csóka L. SzIE. I. i. m.: 277—278.

A magyar kutatás bőséggel ismeri mindennek az adattárát. Ám számunkra elég annak a tudomásulvétele, hogy sem Géza fejedelem, sem István király alatt — később még kevésbé — nem volt olyan korszak, amikor a magyarság megtérítésében kimutatható lenne egy horvát-szlovén térítési korszak. Tovább növeli az ellentmondást, hogy a X—XI. századi magyar sírokban talált kereszt-ereklyetartók kivétel nélkül a bizánci körből származnak. Az összeolvadásnak természetes útját járta volna a szláv jövevényszavaknak Fehér G. által feltett négy szakasza, mely első pillantásra meggyőző volt, de — mint vázoltam — kiderült, hogy itt elsősorban nem a szlávokról van szó, hanem a magyar köznépről és Árpád magyarjainak összeolvadásáról.

Mindezek alapján kénytelen vagyunk akként fogalmazni, hogy a X—XI. századi magyar térítésre vonatkozó adatainkból semmiféle magyarázatot nem kapunk nyelvünk szláv keresztény szókincsére³⁸ (a kalandozások koráról semmi adatunk nincsen). Ennek következtében még élesebben vetődik fel a kérdés: mikorból származhat a magyar kereszténység jelentős szláv szórétege. Erre a kérdésre csak egyik feltevésünk kapcsán tudunk elfogadható választ adni, van ugyanis egy korszak, amikor a keresztény térítés a legszorosabban kapcsolódik a szlávokhoz, ám ez nem a X., hanem a IX., sőt a VIII. század.

Több alkalommal módomban volt bemutatni azt a gazdag leletanyagot, amely az avar kori kereszténységre vonatkozik. Legutóbb a II. salzburgi szláv kongresszuson foglaltam össze az ezzel kapcsolatos kérdéseket. Hogy ennek a kereszténységnek mi lett a sorsa, alig tudható, de hogy a kései avarok (azaz szerintem a magyar nép korai előőrsei) között a salzburgi, passauai térítés tolmácsai azok közül a szlávok közül kerültek ki, akik hosszú időn keresztül éltek a kései-avarok — magyarok — között, alig vonható kétségbe.³⁹

Hogy mi lett ezeknek a keresztényeknek sorsa, aligha tudható, mindenesetre a birodalmi Annalesekben a 791. évnél az olvasható, hogy : „nimia malitia... quam fecerunt Avari contra ...populum christianum...” tehát megérték a karoling hadjáratokat, sőt az bizonyos mértékben az ő érdekükben történt. Annyi bizonyos, hogy a temetőben nem alkotnak külön csoportot, hanem a közösség sírsoraiba illeszkednek sírjaik. Ez mintha arra mutatna, hogy nem voltak külön egyházközségeik, templomaik, temetőik. Ám felvettem — idézett salzburgi előadásomban — annak lehetőségét is, hogy az avar kori keresztényeket a nagy avar temetők „melléklet nélküli” sírjaiban kell keresnünk, ezek tehát nem szolgarendűek sírjai lennének, hanem keresztények voltak miatt temették el halottaikat mellékletek nélkül. Akárhogyan is van, feltehető, hogy a térítés nem ért el mélyreható eredményeket, hiszen például az „inter Sabariam et Carnuntum” közé — azaz szerintem a bécsi erdő és Pannonhalma közé⁴⁰ telepített, és a források szerint keresztény késő-avarok temetőiben (nem

³⁸ *Galla*, SzIE. I. i. m.: 297. Pannonhalma volt a magyar latin műveltség fellegvára, lehetetlen, hogy innen terjedt volna el a szláv keresztény szóréteg. Pannonhalma szerepéről lásd: *Csóka J. Lajos*, A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században. Bp. 1967. — Az egyházi latinnal kapcsolatban hadd idézzük *Horváth J.*, Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. 31 kk. kifejtetteket, amelyek szerint „Az oklevelek latin nyelvvel kapcsolatban ... nagyobb mértékű javulás először a német nyelvterületen észlelhető, mivel itt a latin nyelv nem volt annyira kitéve a vulgáris nyelv befolyásának, mint a román anyanyelvű népeknél ... Kétségtelenül működtek István király környezetében szláv egyháziak is, ezeknek latinsága azonban ugyanúgy kifogástalan lehetett, mint a német anyanyelvűeké, tekintve, hogy anyanyelvük csak lényegtelenül befolyásolta latinságukat...”

³⁹ *László Gy.*, Die Awaren und das Christentum im Donauraum und im östlichen Mitteleuropa. (Acta II. Congr. int. hist. Sl. Salisb-Ratisbonensis):141—152.

⁴⁰ „Inter Sabariam et Carnuntum...” előadás a III. salzburgi szláv kongresszuson, sajtó alatt. Az onugorokra vonatkozó idézet: *Németh Gyula*, A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930. 181.

tekintve a melléklet nélküli sírokat) semmi nyomát nem találjuk a keresztény temetkezésnek.

Forduljunk most ismét a késő-avar térítés korához. Láttuk, — Zagiba Ferenc kimutatta—, hogy ír példára a térítési nyelv a „lingua quarta” volt, azaz a szlávok esetében a szláv, s fel kell tennünk: az onogurok esetében az onogor, vagyis a magyar nyelv. Ennek halvány bizonyítéka lenne az európai nyelvekben használt nevünk, az Ungar, hungarus stb. Ennek kifejlődéséről Németh Gyula a következőképpen ír: *A török onogur „tíz nyíl”, „tíz törzs” névből — mivel a törökben a o hang rendszeren csak az első szótagban van — *onogur s ebből megint *oŋgur alak keletkezett. Ez az *oŋgur alak az őszlávban ogr-rá fejlődött (a második szótagbeli u kiesésére vö. a török abar „avar” szláv obr-). E szláv alakból fejlődött a görög Οὐγγροι a latin Ungri s a többi európai alak; a németben szabályosan ungar alakot nyert a szó, francia területen pedig szókezdő h-t kapott (hungarus, hongrois). Természetesen a jelzett ősszláv alakból fejlődtek az egyes szláv alakok (kivéve az orosz venger-t, mely az oroszban lengyel jövevényszó; az oroszban a szó alakra ugr-).*

Az onogurok pedig legkorábban a IV., de inkább a VI. században tűnnek fel Európában, a szláv népek között. Két onogur nép kerül nyugatra, a bolgár-török és az avar-magyar-onogur nép. Mármost teljesen valószínűtlen, hogy ez a népnév (nép nélkül!) a keleti szlávoktól terjedt volna el Európában, úgy, hogy a IX. század közepén („Uengeriorum marcha”⁴¹) már Közép-Európában is ismerték. Sokkal nagyobb a lehetősége annak, hogy ez a név az onogurokkal itt Közép-Európában valóban érintkező szláv népek révén terjedt el Nyugaton. Hiszen ezeket a közép-európai szlávokat Constantinos Porphyrogenetos is mindig együtt emlegeti az avarokkal s még korábról tudjuk, hogy Bizánc ellen felvonuló avar seregekben jelentős szláv csapategységek is harcoltak. De még a Conversio is együtt emlegeti a két népet: „...populus qui remansit de Hunis et Sclavis in illis partibus...” De általában a IX. században annyi adat vall az avar-szláv kapcsolatokra, hogy ebben a korban bőséggel nyílhatott alkalom korai szláv kölcsönszavaink átvételére, sőt szinte úgy fogalmazhatnám, hogy: csak ebben a korban nyílt bőséges alkalom a szláv keresztény szókincs átvételére. A kapcsolatokra elegendő, ha Deér József teljességre törekvő kitűnő anyagát átlapozzuk.⁴² Utaltam már arra, hogy milyen gazdag az avar kori kereszténységre valló leletanyag. Hadd említsem meg, hogy a leletek főként az észak-balkáni és karintiai területek felé mutatnak kapcsolatokat (pl. albániai kincs, korongos fibulák, kapcsolatok Kettlach-hal, a magyar köznépi temetők észak-balkáni kapcsolatai, stb.) A régészeti anyaghoz sorolnám a magyar rovásírás tanúságát is. Rovásírásunkban van ugyanis két jel az „e” és az „o”, amely a glagolita írásból került a rovás ABC-be, eddig úgy vélték, hogy valahol Dél-Oroszországban⁴³. A fentiek után nincsen szükség ilyen távoli területekre figyelnünk, hiszen éppen a kereszténységgel kapcsolatban bővíthetett rovásírásunk hangjelölése is. Újabbban ugyan kétségbevonják a jelek glagolita eredetét, de nincsen okunk a régi megállapítás elvetésére.⁴⁴ A régészeti anyagban éppen úgy nincsenek a Kárpát-medencétől északra

⁴¹ Olajos Teréz, Adalék a (H)ung(a)ri(i) népnév és a késői avarkori ethnikum kérdéséhez. Antik Tanulmányok. XVI. — Szeretném megjegyezni az onogurok szláv nevéhez, arról, hogy ez keletről terjedt volna el Európaszerte, más indokkal, de Fülöp Zoltán tanár is hangoztatta kétségeit egyik beszélgetésünkben.

⁴² Deér, J., Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreich (Karl d. Grosse, Bd. I: 719—791).

⁴³ Németh Gyula, A magyar rovásírás. Budapest, 1934: 30.

⁴⁴ Csallány Dezső megokolatlan kétségeit lásd: A székely-magyar rovásírás emlékei — Die Denkmäler der szeklerisch-ungarischen Kerbschrift. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve III(1960), 1963: 39—135, illetve: 119.

vezető szálak, akárcsak a nyelvben és ugyancsak nagyon kevés a bajorok felé vezető szál, akárcsak a nyelvben.

Akárhogyan is forgatjuk adattárunkat, egy derül ki belőle: amennyire a X—XI. századi jelenségekből nem érthetjük meg a magyar kereszténység szláv szókincsét, éppen annyira kézenfekvő az a mindennapos — s éppen a térítéshez is kapcsolódó — érintkezésben, amely az avar kori onogur magyarok és a délszlávok közt kimutatható.

A felvázolt érvek szerint tehát a közép-európai szláv-magyar érintkezés nem a X. században kezdődött volna, hanem jó kétszáz évvel korábban. Ez magyarázatul szolgálhatna ahhoz a mély nyelvi és műveltségbeli kapcsolathoz, amelynek emlékét a magyarság mind a mai napig őrzi, de amelynek történeti hátterét a X—XI. század eseménytörténetéből nem érthettük meg. Ezt a feltevést látszanak támogatni a nazálissal átvett szláv szavaink is, erről külön dolgozatban számolnék be.

Tudom, hogy feltevésem váratlan, sőt vitatható, de mégis valahogyan úgy kellett a dolgoknak lenniük, ahogy a kevés közvetett adatból következtettem. Annyi bizonyos, hogy az ellenkezőnek (tehát a szláv jövevényszavak ősi rétege honfoglalás utáni átvételének) még kevesebb bizonyítéka van. Mégsem gondolom, hogy feltevésem pontot tett volna erre a kérdésre, inkább elven vitát várok.

UNGARN UND SLAWEN

von

Gy. László

Der Aufsatz wird in den Akten des zweiten Berliner slawistischen Kongresses veröffentlicht werden, eben deshalb wird hier nur ein kurzer Auszug gegeben. Die Studie besteht aus drei Kapiteln.

Der erste Abschnitt erwägt schwierige archäologisch-methodische Fragen, so zum Beispiel diejenige, ob man dazu berechtigt sei eine altertumswissenschaftlich einheitliche Gruppe als eine sprachlich-völkische Einheit aufzufassen, beziehungsweise einem Volke nur eine einzige Denkmalfazies beizumessen. Der Aufsatz beweist mit heutigen slowakischen und ungarischen folkloristischen Beispielen, wie gefährlich es wäre mit so gearteten „Idealtypen“ zu arbeiten. Andere Idealtypen beeinträchtigen ebenfalls die klare Sicht. So, beispielweise, die falsche Annahme, die aus der mongolischen Abstammung der Awaren folgert, dass — wo das anthropologische Bild keine mongolischen Züge aufweist — dort von Awaren keine Rede sein könne; oder so geartet stellt sich auch der Idealtyp der awarischen und der ungarischen „Reiternomaden“ vor. Die Wirklichkeit ist dagegen von überraschender Vielfalt. Hinsichtlich des Slawentums muss man mit dem Vorurteil abrechnen, kraft deren wir nur dort Spuren der Slawen zu entdecken meinten, wo Brandgräber zu finden sind, denn es ist offensichtlich, dass die Wirklichkeit sich auch hier manigfaltiger gestaltet.

Das zweite Kapitel überprüft aus slawischem Gesichtspunkt den Durchschnitt der ungarischen Forschung, und fasst besonders die Hauptrichtungen der letzten 25 Jahre ins Auge. (z. B. die Leistungen von Géza Fehér und Béla Szöke, sowie die der neuen Generation).

Im dritten Abschnitt zeichnen sich im Zusammenhang mit den das Christentum betreffenden slawischen Lehnwörtern die Umrisse ganz neuer Möglichkeiten ab. Es ist allbekannt, dass die ungarische Sprache vor der slawischen Wirkung einen so grossen Reichtum an religiösem Wortschatz aufweist, dass er sogar zu einer Bibelübersetzung hingereicht hätte. Unsere slawischen, insbesondere südslawischen Lehnwörter beziehen sich meist auf die kirchliche Organisation und auf die Feiertage. Der Verfasser nimmt die wohlbekannten Missionare und die im Dienste der Bekehrung stehenden Mönchsorden einzeln an die Reihe und erbringt das überraschende Resultat, dass es ausgeschlossen sie in der Epoche des Fürsten Géza oder gar König Stefans mit dem Einsickern slawischer Lehnwörter in die Kirchen- und Volkssprache zu rechnen, denn die damaligen Bekehrer waren alle vom ersten bis zum letzten westlicher Abstammung. Dagegen bleibt es eine Tatsache, dass die Lehnwörter eine umfangreiche Schicht in der ungarischen Sprache darstellen. Der Autor erblickt zur Lösung dieses Gegensatzes kein anderes Mittel, als die Theorie, laut welcher der Kern des ungarischen Volkes schon lange vor der Landnahme des Árpádenvolks (896), bereits seit den 670-er Jahren ins Karpatenbecken eingeströmt war. Dies frühes Magyarentum hatte während der slawischen Bekehrungsarbeit im VIII—IX. Jahrhundert mit der slawischen, besonders der südslawischen Terminologie bekannt zu werden reichlich Gelegenheit. So dürfte auch das Vorhandensein der slawischen Wortschicht nur mit der Theorie der doppelten Landnahme des Magyarentums gelöst werden.

A KUTYA A X—XII. SZÁZADI MAGYAR HITVILÁGBAN

BÁLINT CSANÁD

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

I. 1969 júniusában leletmentő ásatást folytattunk Jánosszálláson (Csongrád m.), ahol a Katonapart nevű dűlőben egy kb. 250 m hosszúságú területen a TSz 100—120 cm mélységig lehordatta a földet.¹ A lelőhely a vasútállomástól Ny-ra, egy K-i irányban hosszan elnyúló homokos domboldalon van (1. kép). Ez a kiemelkedés a faluközpontba vezető út D-i oldalán van, ma az úttól 25—30 m-re esik. A lehordott területre sertésistállót építettek. 1970 júniusában ugyanezen a földhátan, kissé távolabb X. századi magyarok temetőjét tártuk fel, míg a korábról jól ismert dák és honfoglalás kori leleteket az állomás körül találták.² Lelőhelyünkötől 2000 m-re É-ra nagy kiterjedésű Árpád-kori temető volt.³ — Az 1969-ben végzett földmunkák során bronzkori gödrök, valamint szarmata telepnyomok mellett kora Árpád-kori leletek is kerültek elő. (1. térképmelléklet). Az idő rövideje miatt nem vállalkozhattunk a terület teljes feltárására. A sárgás homokban igen jól látható elszíneződésekből a földgépek edénytöredékeket vetettek ki. Ezek alapján tájékozódunk, s arra törekedtünk, hogy az előkerülési aránynak megfelelően az őskori és szarmata emléket lehetőleg minél szélesebb területről gyűjtsük össze. Mivel az Árpád-kori cserépanyag mindig a gödrök alján feküdt, az e korszakból való emlékek területi elterjedését a sürgető földmunkák miatt nem tudtuk elvégezni. Annyit mindenesetre megfigyelhettünk, hogy ezeket meglehetősen nagy területen szétszórva, egymástól 20—30 m távolságra ásták meg, mivel a köztük levő területen a gödrök legnagyobb részét kibontottuk. Az átvizsgált dombvonulaton X—XII. századi lakóház nem volt. Három, a beásásoknál nagyobb méretű foltot tapasztaltunk, de mindegyikben szarmata leletek voltak. Az 1970-ben, mintegy 200 m-rel K felé, hasonlóan nagy területen folytatott leletmentés során ugyancsak nem bukkantunk X—XII. századi élet nyomaira. Mindez megerősíti gondolatomat, hogy a Katonaparton felszínre került X—XII. századi gödrök közül kettő kultikus tevékenység nyomát őrizte meg, míg a harmadik munkafolyamatról tanúskodott⁴. (Ismeretes, hogy a hasonló ténykedéseket a településektől távolabb végezték.⁵) Vegyük sorra a leleteket.

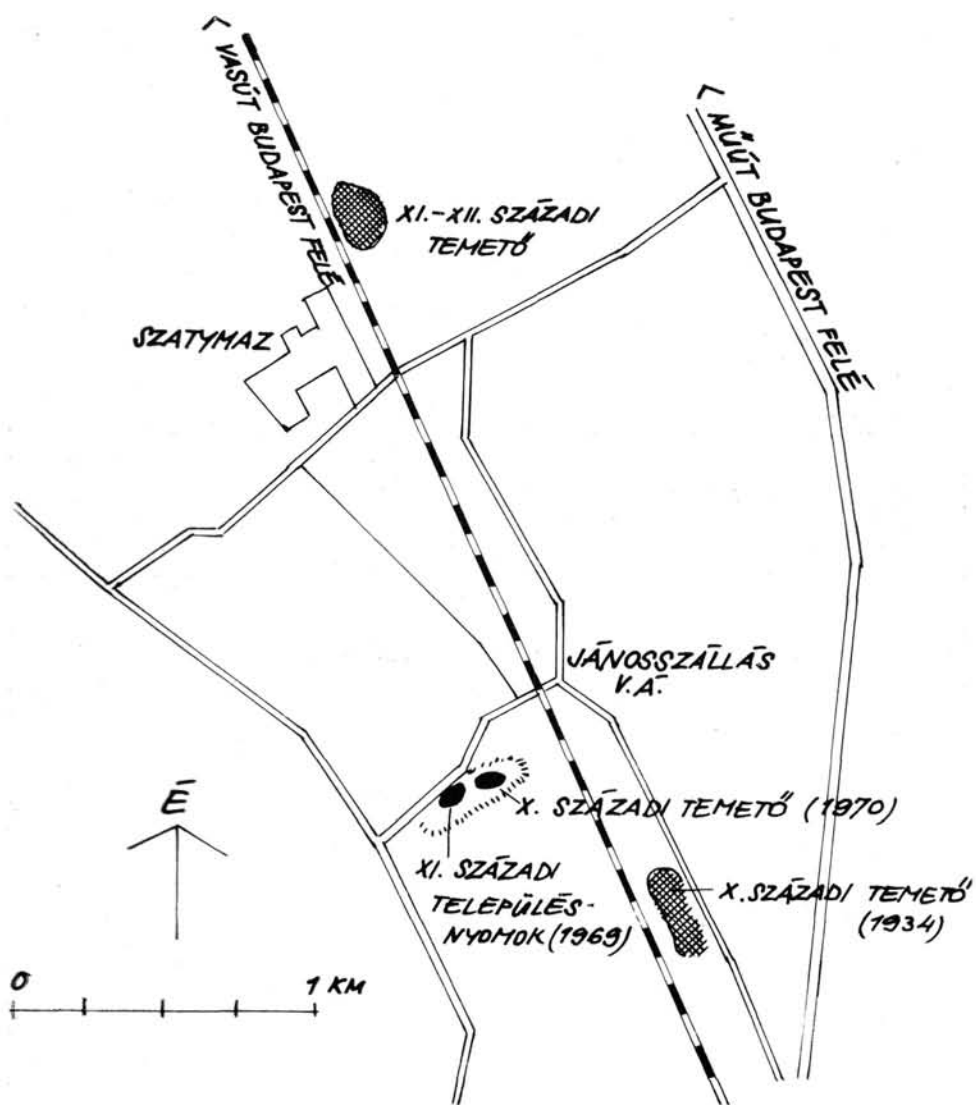
¹ A leletmentésen munkatársam Maráz Borbála volt, segítségéért itt is köszönetet mondok. A többi előkerült leletet ifj. Kürti Béla és Nagy Margit dolgozza fel.

² *Párducz M.*, A szarmatakor emlékei Magyarországon. I. Arch. Hung. XXV. 1941. 14. A honfoglalás kori temetőt Dienes I. készíti elő közlésre (ld. szegedi múzeum 12/1934. lelt. sz.).

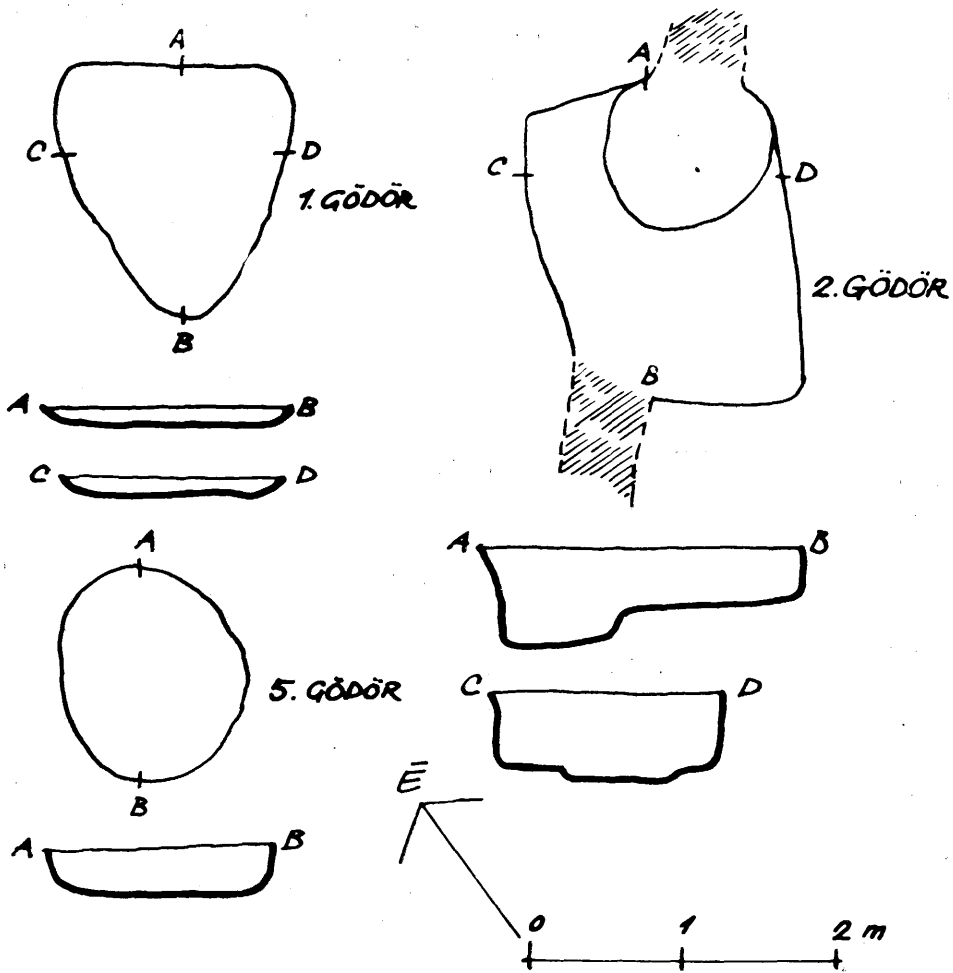
³ *Bálint A.*, Árpád-kori temető Szatymazon. MFMÉ. 1958—1959. 101—118.

⁴ Egy külön közleményben számolok be röviden arról, hogy a salakmaradványok elemzése alapján először tudunk az Árpád-korból üveg készítéséről.

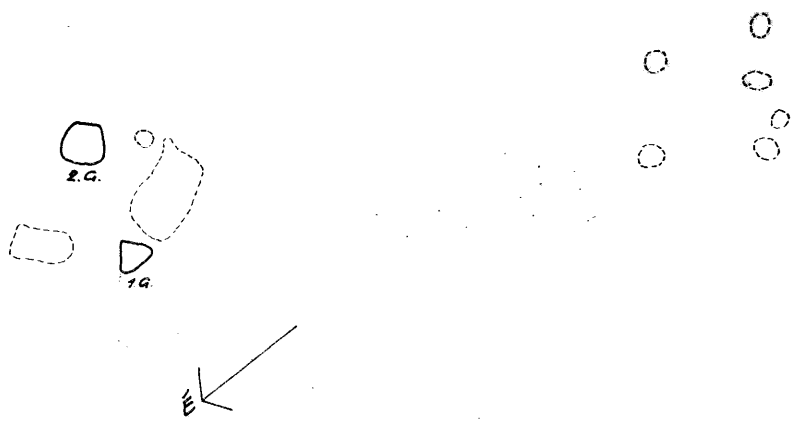
⁵ A műhelyeknek lakatlan területen való elhelyezéséről biztos adatunk csak a jól feldolgozott vasgyártásnál van. I. *Nováki Gy.*, A magyarországi vaskohászat régészeti emlékei.: *Heckenast—Nováki—Vastagh—Zoltay*: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. Budapest, 1968. 64.

1. kép. Kora-középkori lelőhelyek Jánosszállás környékén

2. kép. Az 1, 2, 5. gödrök alaprajza és metszetei

A háromszög alakú 1. gödörből (2. kép 1.) kevés edénytöredék és egy állatfog (I. t. 4.) került elő. Az egyik töredék cserépüstből való (I. t. 1.), míg a másik két edénydarab sárgás- és sötétbarna színű, homokkal soványított fazekakhoz tartozott (I. t. 2—3.).

A 2. gödör téglalap alakú volt, egyik sarkába még egy kör alakú bemélyedést ástak (2. kép 2.), a leletek ebből a részből láttak napvilágot. (A gödör közepén, az észlelt felszíntől mindössze 20 cm mélységig hatoló újkori lövészárkok húzódtak.) A nagyszámú és sokféle edénytöredék és állatsont között tapasztásdarabokat (I. t. 5—8.), salakmaradványokat (I. t. 9—10.), homokkővet (I. t. 15.) és egy apró, kovácsolt vastárgy ma már felismerhetetlen töredékét (I. t. 20.) találtuk. A cserepekből mindössze egy üst kis részét lehetett összeállítani, valamennyi többi darab más-más edényből való. Az említett üst oldalán és fenekén a felületbe mélyen beleivódott tüzelésnyomok láthatók (3. kép 1.).

3. kép. Leletek a 2. gödörből (méret: 1:4)

A többi töredék különféle üstök pereméről való. Egyetlen szürke kivételével valamennyi színe és elkészítése azonos gyakorlatra vall. Az eltérések a felső rész kiképzésében mutatkoznak; az egyiknél a peremet kívül egy bemélyített vonal hangsúlyozza, míg belül jól látszik a felmagasított edényfal visszahajtása (II. t. 3, 4. kép 1.). Felszínén okkerpiros festés nyomai vannak, melyek a perem belső szélén és még a függesztőlyukban is láthatók.⁶ A másik üst peremét mindössze egy enyhén kiugró, körbenfutó borda és az edényfal megvastagítása jelezte (II. t. 1, 4. kép 2.), ami a harmadiknál volt a legszélesebb. Az utóbbi külső oldalát az üstöknél ritkábban megfigyelhető vonal díszíti (II. t. 2, 4. kép 3.). Van két olyan üsttöredék is, melyek egyenes pereme befelé szélesedik. A rajtuk levő erős kopás és rongálódások ellenére jól látszanak a kézi korongolás nyomai. Az egyiknél a perem belső szegélyét egy vékony gerinc osztja ketté, így az mindkét irányban kifelé perdül (II. t. 4, 4. kép 4.). Készítésükénél a fazekas erősen csillámos homokot használt. A szürke üst megmaradt darabját egészen az egyenes peremig vastag koromréteg fedi be, mely a perem és a váll közti kis vájatot teljesen kitölti (II. t. 5, 4. kép 5.). Az utóbbi két töredék alapján rekonstruálható, befelé szélesedő és egyenes peremű üstfajta — tudomásom szerint — nem gyakori a hazai anyagban.⁷ Méreteit tekintve szintén eltérő lehetett a megszokottól, mivel a meglevő darabok íveléséből következtetve átmérőjük csak 19—21 cm volt. — A többi töredék sárga és sötétszürke edények maradványa. Majdnem mindegyik jó minőségű, szélesen kihajló peremű fazék volt. Az egyikben vállon benyomkodott, egyszerű díszítés van (II. t. 6.). Másik két fazék szájának kiképzése a cserépüstök pereméhez hasonlít, az egyiket vastag koromréteg fedi be (II. t. 10—11.). A felsoroltakon kívül voltak még a gödörben más cserépüstök (II. t. 12—14.), sárga és szürke fazekak töredékei (II. t. 7—9.). Utóbbiak között díszített is akadt. A sárgászöld színű edénydarabok mintázata egymástól 1,5 cm-re, az

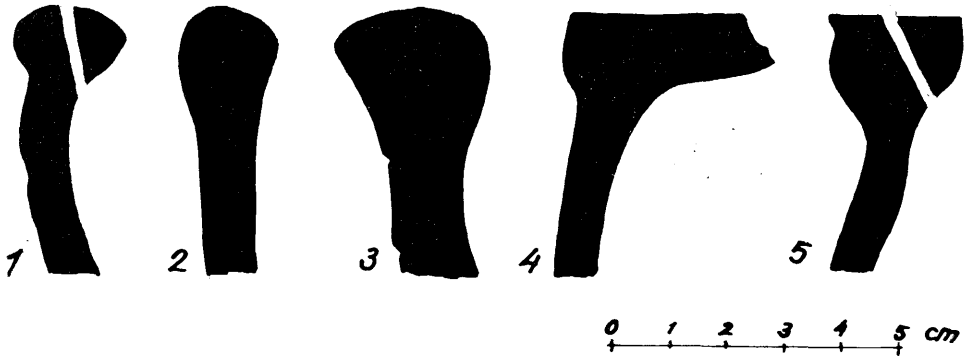
⁶ A cserépüstök vörös színű festéséről *Méri I.* adott először hírt: Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. Rég. Füz. II. 12. 1964. 46.

⁷ Hasonlókat találtak pl. Biharszentjánoson (Sint Ion, Románia, ld. *Diaconu, P.*, Cu privire la probleme cãldãrilor de lut în epoca feudalã timpurie, Sec. X—XIII. SCIV. VII. 1956. 424. 3. kép 1, 2, 6.) és Dobruzsában (*Comsa, M.*, Cu privire la evoluția culturii balcano-dunărene în sec. IX—XI. SCIV. XIV. 1963. 1. t.), sőt a Prut mentén is *Theodor, Dan Gh.*, Citeva observații în legăturã cu caldarile de lut descoperite la Rãducãneni. SCIV. XIV. 1963. 199. 2. kép 3.).

edény testén körben haladó vonal (I. t. 17—18.). Egy szürke, gyenge minőségű fazék oldalából megmaradt darabot hullámvonal díszít (I. t. 19.). Volt még e gödörben egy csonkagúla alakú tárgy is. Már a felső részén törötten került a földre, rendeltetését nem tudtam megállapítani (sejthetőleg valamilyen nehezkéfé volt, ld. 3. kép 2.).

Az előbbiektől majd 30 m-el távolabb bontottuk ki az 5. gödröt (2. kép 3.). Benne nagyszámú állatsont mellett (egy részük hasonlít a 23. gödörben talált kutyacsontokhoz) jellegtelen, szürke színű fazekak töredékeit (I. t. 11—12.) találtuk. A gödörnek a többivel azonos korát egy jó minőségű cserépüst peremtöredéke (I. t. 16.) jelzi.

23. gödör (5. kép) feltárása közben érdeklődésünket egy szarvasmarha-állkapocs mellett anatómiai rendben fekvő állatsontok keltették fel (6. kép). Az előzetes feltételezést Bökönyi S. meghatározása⁸ igazolta: egy közepmagas termetű kutya koponyáját és mellső részének csontjait bontottuk ki. Az állatot dereka táján vágták ketté, orrát É felé fordították. Gerincoszlopának megmaradt része D felé irányult, mellső lábai pedig természetes helyzetükben voltak (7. kép). Egy jellegtelen, szürke színű edény maradványa mellett itt is előkerült egy cserépüst peremtöredéke (I. t. 13—14.). — (A gödör déli oldalát újkori árok metszette.)

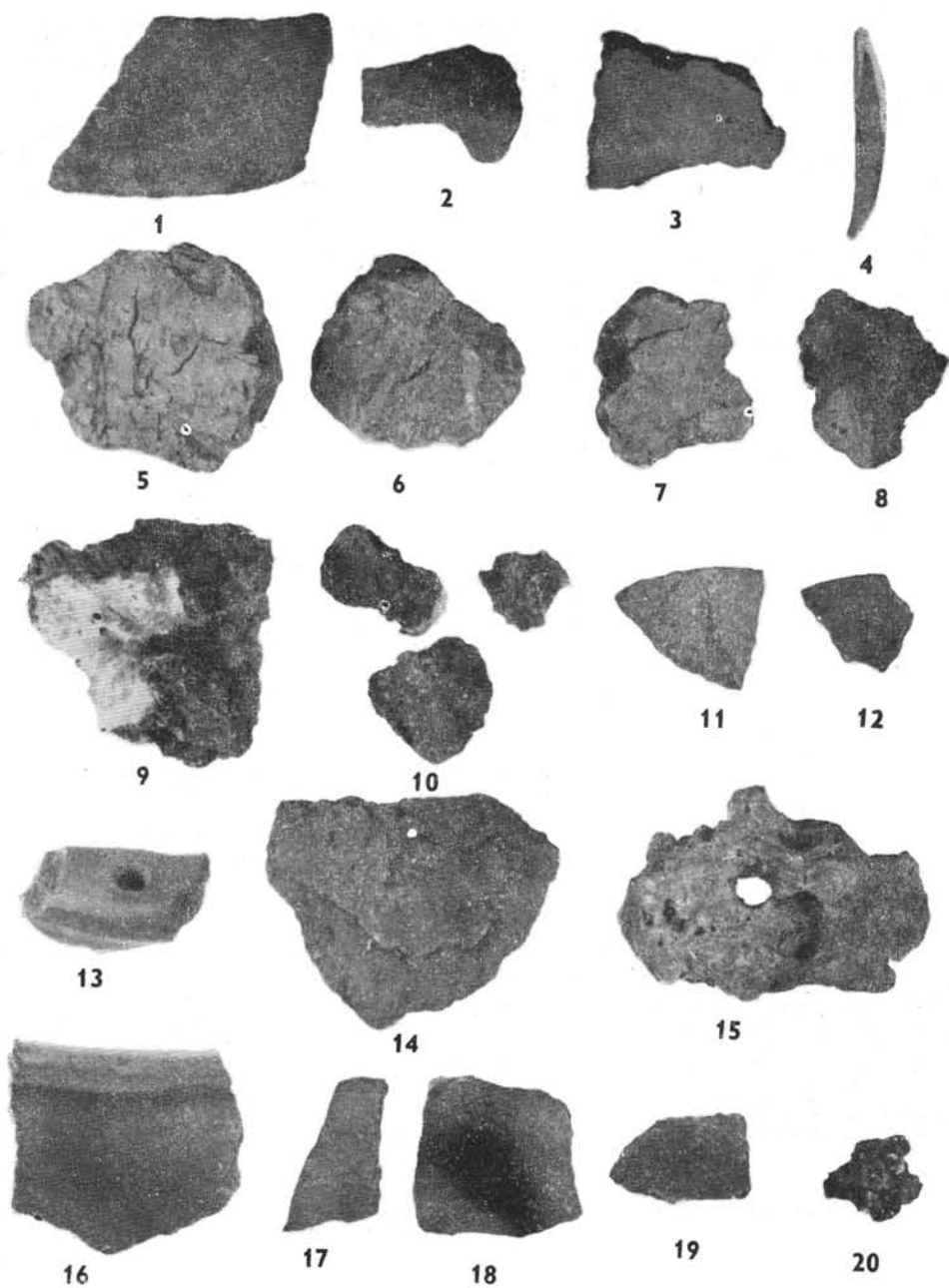

4. kép. Cserépüst-peremek keresztmetszetei (2. gödör)

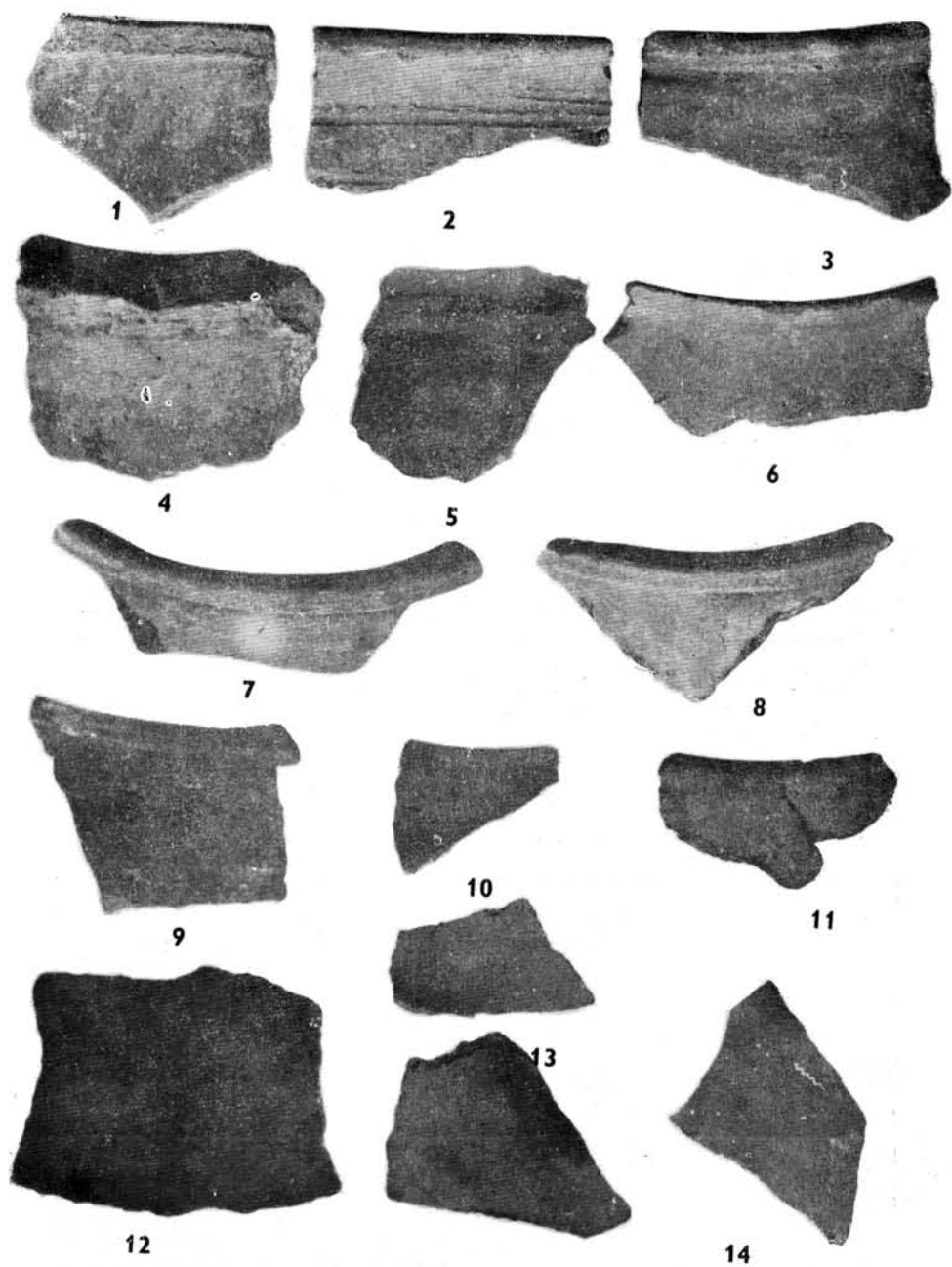
Az ismertetett négy gödör betemetése a XI—XII. századra tehető. Emellett tanúskodik a cserépüstök elterjedt használata, a fazekaknak hullámköteggel, ritka párhuzamos vonallal vagy rézsút benyomkodással való díszítése.⁹ A 2. gödörből előkerült sárga színű, jól korongolt fazekakhoz hasonlóak a XII. századra jellemzők.¹⁰ Mivel a kora Árpád-korból első ízben került elő fél kutyacsontváz, érdemesnek tűnik az ide csoportosítható adatoknak — bővebb anyag hiányában egyelőre a teljes megfejtés igénye nélküli — áttekintése.

⁸ Eszerint kisebb termetű volt, mint a kardoskúti nagy eb. — Bökönyi S. hívta fel a figyelmet, hogy Brandenburgban egy III—IV. századi sírban kicsi, kettévágott kutyát találtak, l. *Hauck, E.*, Die urgeschichtliche Bedeutung von Haustiernochenresten. Burgenländ. Heimatblätter, 9. 1947. 1—7. Szives segítségéért fogadja köszönetem. — Nép-vándorlás kori germán sírokban nem ritka a kutyacsontváz, l. *Salin, E.*, La civilisation mérovingienne. IV. Paris, 1959. 19—20.

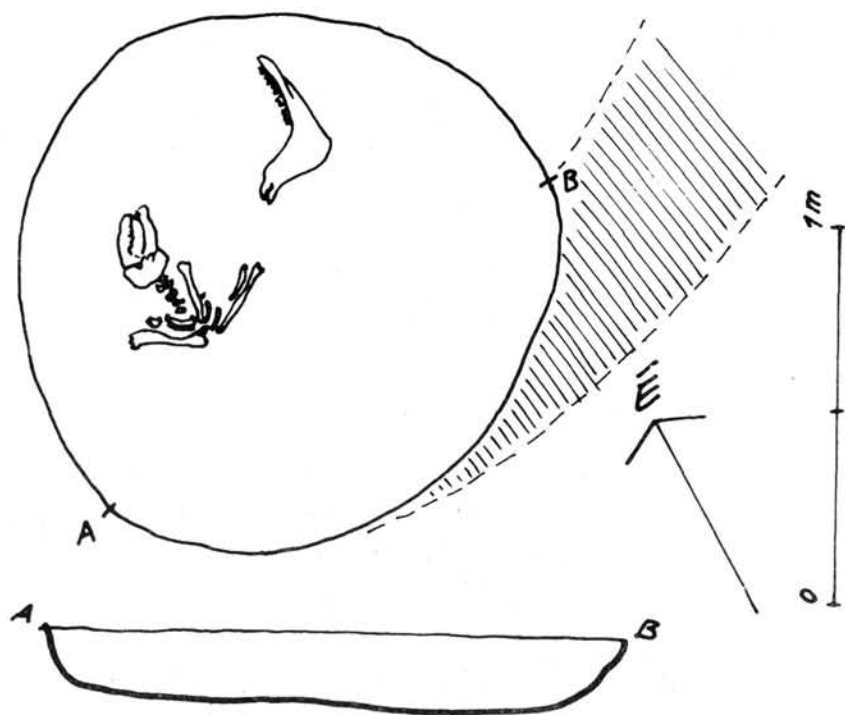
⁹ l. pl. *Parádi N.*, Beszámoló a pécsi Tettyén az 1957. évben végzett ásatásról. JPMÉ. 1958. LXI. t. 1—7, *Sós Á.*, Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. Arch. Hung. XLI. 1963. 21, LXI. t. 2—3, LXXIV. t. 1—2, LXXIX. t. 5, *Török Gy.*, Die Bewohner von Halimba im 10. Jahrhundert. Arch. Hung. XXXIX. 1962. XLVI. t. 80, XLVII. t. 167, L. t. 170, *Nováki Gy.*, Überreste des Eisenhüttenwesens in Westungarn. Wiss. Arbeiten aus dem Burgenland. 35. 1966. 21. kép 3, stb.

I. tábla 1. g.: 1—4, 2. g.: 5—10, 15, 17—20, 5. g.: 11, 12, 16, 23. g.: 13—14. Méret: 1:2

II. tábla 2. g.: 1—14. Méret: 1:2

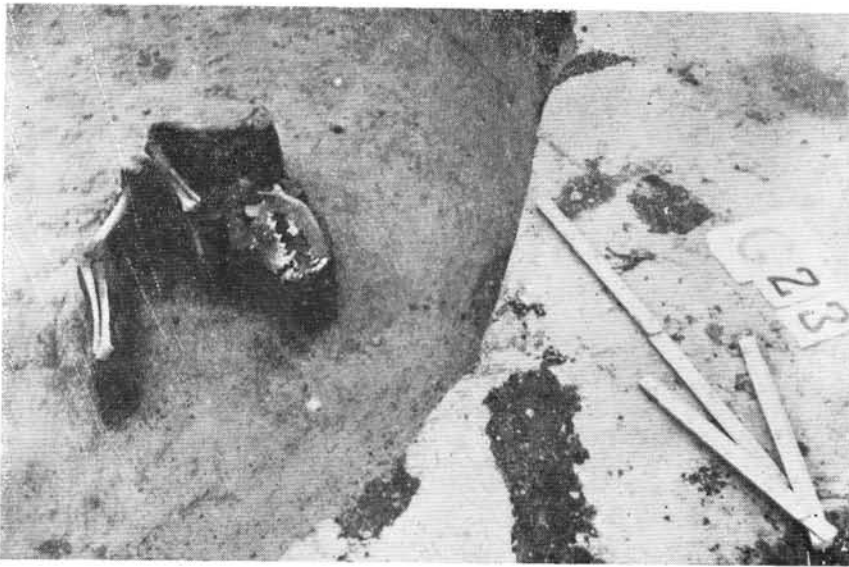

5. kép. A 23. gödör alaprajza és metszete

6. kép. A 23. gödör ÉNy felől

2. A pogány magyar hitvilág tárgyalásánál mindig szó esik 'szarvas' és 'farkas' szavaink eufemisztikus eredetéről, és arról, hogy hasonló okból vettük kölcsön a szlávoktól az egyébként még az Ural környékéről jól ismert erdei állatra a 'medve' elnevezést. — A szarvas a forrásos adatokon túl a honfoglalás kori vereteken is szerepel, a farkasra és a medvére vonatkozó gazdag néprajzi feljegyzések mellé — úgy tűnik — a rókát és a nyulat, valamint a szarvasmarhát is besorolhatjuk.¹¹ Másféle, főként ragadozó állatok értékelésére is sor került.¹² Ugyanekkor a kutyának a X—XII. századi magyarság életében, hitvilágában játszott szerepéről kevés szó esett. A honfoglalás kori „kutyás sírok” és néhány, tájékoztató adat összegyűjtésénél¹³ kívül a régészek érdeklődését főként a kenézlői és gádorosi nyakörves kutyaábrázolások (8. kép)¹⁴ keltették fel. Szöke B. e vereteket ünnepi, vadászatokon használt lószerszám díszeknek határozta meg, s bennük vadászkutyák ábrázolását sejtí.¹⁵ Úgy gondolom, Dienes I. választotta a helyesebb módszert, mivel a kérdést az egész pogány hitvilág vizsgálatába, a honfoglalás kori állatábrázolások szellemi hátterébe ágyazva vizsgál-

7. kép. A jánosszállási kettévágott kutya csontváza

¹⁰ Holl I., Középkori cserépedények a budai várpalotából. Bud. Rég. XX. 1963. 336, *Parádi N.*, Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények. Arch. Ért. 1963. 206. 1—2. kép, stb.

¹¹ Lükő G., Az ugor totemisztikus exogámia emlékei a magyar folklórban. Ethn. LXXVI. 1965. 32—90, Dienes I., A honfoglalás kora. Budapest, 1970. 24, *Bálint Cs.*, A ló a pogány magyar hitvilágban. MFMÉ 1970. 39.

¹² I. Dienes I. i. m.

¹³ *Bálint Cs.*: Honfoglalás kori sírok Szeged-Óthalmon. MFMÉ. 1968. 48—50. 5. j

¹⁴ A legutóbbi tisztításkor kiderült, hogy az erősen kopott felszínű gádorosi vereten a kutya nyakán a kenézlőihez hasonló, hármastojásmintával jelzett ún. nyakörv látható.

¹⁵ Szöke B.: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Rég. Tan. I. 1962. 15.

ta.¹⁶ A fent említett tárgyak, és más, közöletlen leletek, s nem utolsó sorban egy kutyacsontból készült talizmán alapján a kutyának a másvilági úthoz segítő szerepét hangsúlyozza. — Anélkül, hogy tisztázhatnánk, vajon az ábrázolások indítéka minden esetben fedte-e a kutyának hétköznapi vagy ünnepi szerepét, tekintsük át a X—XII. századokból keltezett, ide vonatkozatható adatokat.

A Csongrád megyei Eperjesen, az Ifjú Gárda Tsz központjában elkezdett ásatáson egy igen nagy kiterjedésű Árpád-kori temető feltárását kezdtém meg. Valószínűnek tartom, hogy az eddig kibontott sírok a temető K-i vagy D-i széléhez

8. kép. A gádorosi veret (méret: 1:2,5)

esnek közel. E temetkezéseket pénzek keltezik Szt. László idejére. A 24. és 25. sír előtt, a két sírgödör között, azoknál kissé magasabb szintben egy teljes kutyacsontvázat találtunk (9. kép). Az állatot az elhantoláskor bal oldalára fektették. Orrát Ny felé fordították,¹⁷ lábait természetes helyzetben rendezték el (10. kép). Közvetlenül alóla cserépüst-töredéket szedtünk fel. A kutyasír a temetőhöz tartozik; annak rendszerébe beleilleszkedik (III. t. 2.), s a csontok az emberi maradványokkal azonos megtartásúak.

Ugyancsak teljes kutyaváz került elő a zalavári IX—X. századi temető 154. és 155. sírjai között. (Korukat Cs. Sós Á. a X. századra helyezte.)¹⁸ Sajnos nem

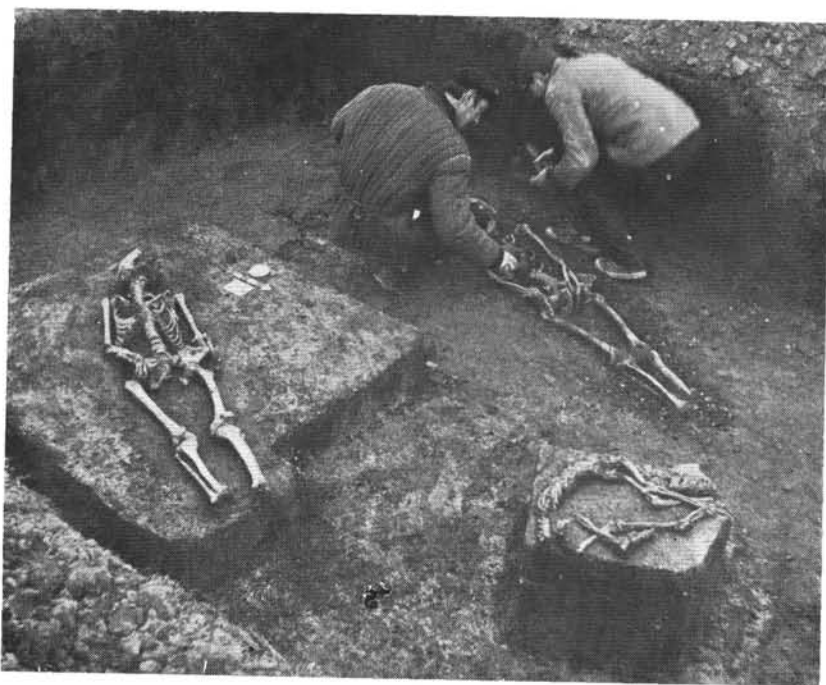
¹⁶ *Dienes I.* i. m. 24—25. — Az a tény, hogy a vadászó (kutya) és vadászott (szarvas) állat különválasztva, de egyaránt szerepeljen e vereteken, szintén Szőke B. gondolata ellen szól.

¹⁷ Hasonlóképpen a honfoglalás kori lovassírokhoz, melyeknél a ló orra valamennyi szokásformánál Ny felé irányított.

¹⁸ *Sós Á.* i. m. 74.

tudni, hogy a kutyatetemnek külön gödrot ástak-e, vagy az egyik kisgyerekekkel együtt temették el. A közölt fényképek (l. i. m. XXV. t. 3—5.) alapján úgy tűnik, a kutya nem a sírhoz, hanem az alatta talált, égett földdel és edénytöredékekkel föltöltött gödörhöz tartozott. Az állat itt is bal oldalán nyugodott és orra szintén Ny felé fordult. Valószínűleg ugyanezen gödör fenekén volt az a másik kutyacsontváz is, melyet Bökönyi S. agárnak határozott meg. A szintén bal oldalára, természetes helyzetbe fektetett állat tájolása a fényképen (XXV. t. 6.) látható árnyék alapján szintén Ny-K-i lehet.¹⁹

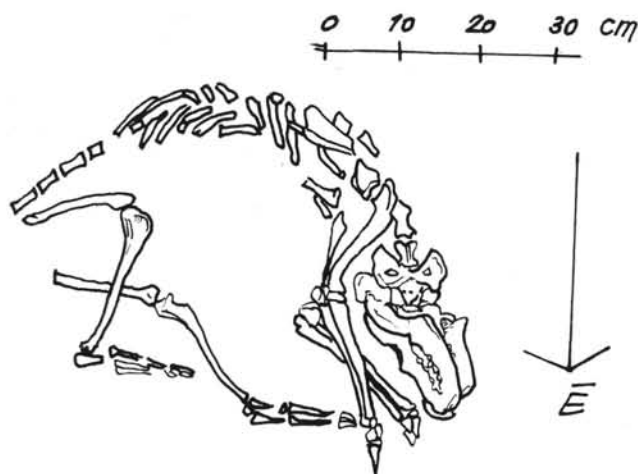
A fentiekől eltérő formájú, de sejtetőleg azonos gyökerű szokást figyelt meg Bakay K. a Letkés-Vízfogónál feltárás alatt álló X—XI. századi köznépi temető déli felében.²⁰ Itt három helyen kutyakoponyára bukkantak (III. t. 1.). A XVII. szelvény D-i végében 78 cm mélységben volt az egyik, környékén és alatta semmit sem találtak.

9. kép. Az eperjesi kutya-temetkezés helye a sírok között

¹⁹ E temetkezések alapján felvethető a honfoglalás kori „kutyás sírok” hitelessége. Mivel nincs róluk sem hiteles dokumentáció, sem pontos állattani meghatározás, s az utóbbi két évtizedből hasonló lelet nem került elő: kérdésessé válhat, hogy azok a kutyák valóban a sírokban voltak, vagy pedig — az eperjesihez és zalavárihoz hasonlóan — szorosan a sírgödörök közé ásva feküdtek. Talán ezt erősíti meg a nagyhalászi sírok is, melyeknél az emberi fejtől 20—30 cm-re ásták el a kutyákat, l. *Jósa A.*, Honfoglalás kori emlékek Szabolcsban. Arch. Ért. 1914. 181.

²⁰ Itt is megköszönöm, hogy közöletlen ásatási jegyzeteit és a temetőterképet rendelkezésemre bocsátotta. — Kéziratom lezárása után értesültem Mesterházy Károlytól, hogy Hajdúböszörmény mellett XII. századi kutyaáldozat nyomát találták.

10. kép. Az eperjesi kutyacsontváz rajza

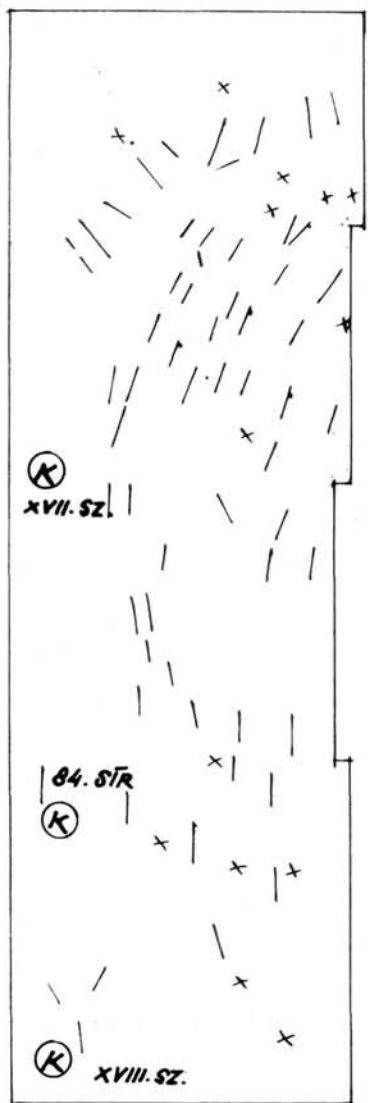
Említésre méltó, hogy azonos mélységben, 2,25 m-rel távolabb két nagy kő feküdt. (Az ásató tájékoztatása szerint e szokás nem ritka az Ipoly-menti X—XI. századi temetőkbén.) Egy másik kutya koponya töredéke a 84. sír keleti végétől 50 cm-re K-re került elő. Ugyancsak egy kő mellett bontották ki a harmadikat, a XVIII. szelvény D-i felében, 60 cm mélyen. Ezt annak idején orrával Ny felé fordították. Megfigyelhető, hogy Letkésen a kutyáknak mindig csak a fejét ásták el, s következetesen a temető széléhez közel választották ki a helyét.

A kutyának egy másik szerepével, a reá való esküvéssel Fehér G. foglalkozott. Úgy vélte, a zalavári ásatásokon talált kutymaradványok a források említette, hasonló szerződés nyomai.²¹ Nézetem szerint a *temető sírjai* közé ásott, sokféle fazék darabjaival megtöltött gödrökbe tett kutyák aligha lehettek valamilyen eskü emlékei. Ugyancsak a kutyaesküvel hozta kapcsolatba Fehér G. azt a magányos kutya koponyát is, melyet a templomi terület déli részén bontottak ki. Az utóbbi mellett gyöngyszemek és vaskés voltak. Az ásatási dokumentáció ismerete híján egyelőre csak feltételezhető, hogy ezen lelet inkább a letkési temető déli szélére elásott kutya-fejekkel közös gyökerű szokásra vezethető vissza.

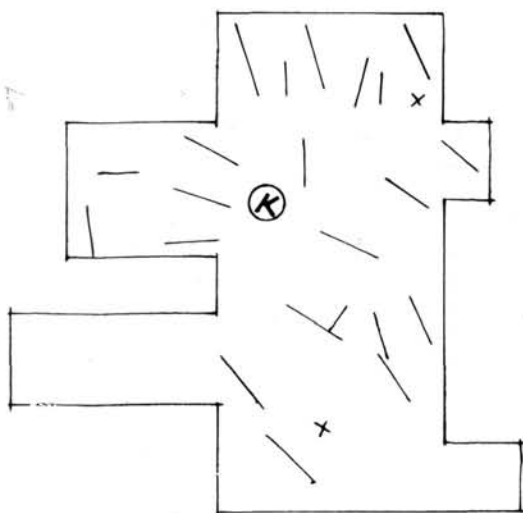
Mivel egyik kelet-európai és sztyeppei nép sem ette meg a kutyahúst,²² nézetem

²¹ Fehér G.: Zalavári ásatások. (1951—1952.) Arch. Ért. 1953. 46—47.

²² Az orosz krónikák kifejezetten hangsúlyozzák a kutya tisztátalan voltát, I. B. П. Леваева: Сельское хозяйство. Труды ГИМ. 32. 1956. 83., és nálunk is csüfolásként, a legnagyobb szegénység jeleként használják: „Nincsen kutya Szentpálon, mind megették a nyáron”, ld. Szendrey Zs. Falucsüfolóink. Ethn. XXXVIII. 1927. 35. — Az orosz adat kapcsán említtem azt a látszólagos ellentmondást, hogy míg a kutyának szemmel láthatólag nem volt semmilyen jelentősége a keleti szláv hitvilágban és gazdaságban (l. alább), nem tudni, milyen célból tettek a X—XI. századi oroszok sírjaiba levágott kutyarészeket? Így pl. a felső-volgai Jaroszlavl mellett feltárt kurgánok 32%-ban voltak különböző kutyacsontok. Ennél magasabb arányban már csak — az oroszok által ugyancsak visszaszítónak minősítve (ld. Levaseva i. hely) — a ló szerepelt, míg a szarvasmarha- és sertés-maradványok számban jóval elmaradtak, I. E. Г. Андреева: Фауна ярославского Поволжья по костным остаткам из курганных погребений X—XII. вв. in: А. П. Смирнов: Ярославское Поволжье X—XI. вв. Москва, 1963. 93—94.

0 5 M

Ⓚ = kutya

XVII. sz. } szelvények a letkési
XVIII. sz. } temetőben

III. tábla. A letkési (bal oldali vázlat) és az eperjesi (jobb oldali vázlat) X—XI. századi temetők kutya-lelőhelyei

szerint a jánosszállási 23. gödörben talált fél kutyacsontvázat a kutyaeskü régészeti emlékének tarthatjuk. Egy, a honfoglalók hajviselete kapcsán gyakorta idézett levélben a bajor püspökök mentegetőznek az őket ért vád alól, hogy a magyarokkal kutyára vagy farkasra esküdtek volna, míg ugyanakkor — állításuk szerint — a morvák ezt az „undorító dolgot” többször is elkövezték.²³ A feljegyzésnek az esküre vonatkozó része hitelt érdemlő lehet, hiszen a magyarokkal való szövetség révén mindkét nép jól megismerhette keleti szomszédja szokásait — amint ez a hajviseletre vonatkozóan már korábban is igazolást nyert.²⁴ A kutyaesküt a közelmúltban ifj. Horváth J. „török eredetű politikai intézményként” tárgyalta. E szokást a sztyeppéről származtatta, mert ugyanígy kötöttek egyezséget a kunok 1228—1251 körül II. Balduin bizánci császárral és 1245-ben IV. Bélával.²⁵ Adatgyűjtéséből kimaradt Nicephoros pátriárka felháborodott beszámolója, melyre Fehér G. éppen a kutyaeskü kapcsán hívta fel a figyelmet.²⁶ E forrásban arról van szó, hogy a bolgárok 815-ben kényszerítették a bizánci császárt, hogy a szövetségkötésnél az ő szokásuk szerint tegye le az esküt. A császárnak többek között meg kellett izlelnie egy kutya vérért. Ugyancsak a bolgárookra vonatkozik²⁷ Nicolaos Mysticos pátriárka egyik levele, melyet a X. század első negyedében írt. Itt olyan szokásokról beszél, melyet „pogányok és (nem keresztény) görögök” gyakorolnak. Kifogásolja, hogy nem csak valamiféle áldozatot mutatnak be, hanem misztikus beszédet is mondanak, „aztán miért nem egyszerűen bármiféle élőlényt, hanem ökröket és kutyákat és juhokat választanak ki?”²⁸ — Témánk szempontjából értékes még Rasidu-'d-Din értesítése, mely a Dzsingisz kánná választásakor tett esküről szól. Ez alkalommal áldozatot mutattak be, mely egy csődör, bika, kos és egy kocs kutya levágásából állt.²⁹ A magyarok kutyaesküje kapcsán nem került eddig említésre a Widukind feljegyzte történet sem. Amikor a kalandozók 933 tavaszán Madarász Henrik ellen indultak, a korábban szövetséges Elba-menti daleminciek³⁰ földjén haladtak keresztül, kiknek segítségét kérték a támadáshoz. A szlávok a kérést visszautasították, s csak egy igen kövér kutyát vetettek oda nekik.³¹ — A fenti jelek azt mutatják, hogy a bizánciak, a morvák és a bajorok tudtak időszaki szövetségeseik eskü-formájáról. A földrajzi közelség, a politikai kapcsolatok s nem utolsósorban a magyarokkal való több éves szövetség miatt minden bizonnyal a dalemincieknek is volt tudomásuk róla. Ha talán nem is helytálló az a gondolat, hogy a 932-ben Henriknél járt magyar

²³ *Pauler Gy.—Szilágyi S.*: A magyar honfoglalás kútfői. Budapest, 1900. 326: „Quod nos praefacti sclavi criminabantur cum ungaris fidem catholicam violasse, et per canem seu lupum, aliasque nefandissimas et ethnicas res sacramenta et pacem egisse...”

²⁴ *Karácsonyi J.*: A honfoglaló magyarok hajviselete. Ethn. VII. 1896. 476—477, *Bakay K.*, Gräberfelder aus den 10—11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz. Alba Regia 6—7. 1965—1966. 66—68.

²⁵ *Ifj. Horváth J.*, Török politikai intézmények nyomai a középkori magyar állam életében. Ethn. LXXXI. 1970. 265—274.

²⁶ *Fehér G.* i. m. 46.

²⁷ *Trifonov J.*, Sur les traités byzantino-bulgares conclus dans les rites païens. Bull. de l'Institut arch. bulgare. XI. 2. 1937. 280—282.

²⁸ 66. levél, kiadva Nicolai Constantinopolitani Archiepiscopi epistolae, Migne, PG. 111. col. 263—268. — A fordításért Csóka Gáspárnak mondok baráti köszönetet.

²⁹ *Ligeti L.*: A Mongolok Titkos Története. Budapest, 1962. 156.

³⁰ *de Vajay, Sz.*, Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäischen Geschichte, 862—933. Studia Hung. IV. München, 1968. 97—99, 102, 115, *Epperlein, S.*, Die Eroberungspolitik des frühfeudalen deutschen Staates unter Heinrich I. in Die Slawen in Deutschland, red. J. Herrmann. Berlin, 1970. 274.

³¹ *Widukind I.* 38. „Et iter agentes per Dalamantiam ab antiquis opem petunt amicis. Illi vero scientes eos festinare ad Saxoniam Saxonesque ad pugnandum cum eis paratos, pinguisimum pro munere eis proiciunt canem”, ld. MGH SS. III. 435.

küldöttség a béke meghosszabbításáról kívánt volna tárgyalni,³² a daleminciek mindenesetre nem véletlenül, csúfságképpen adták az „igen kövér kutyát”, hanem a korábbi jó kapcsolat felbontása jeleként.

3. A kutya kettévágása, összeszabdálása az eskünél — amint erre Eckhardt S. rámutatott — az analógiás varázslás kitűnő példája.³³ Mielőtt áttekintenénk néhány adatot, milyen lehetett a kutya szerepe a keleteurópai népek hitvilágában, miért esküdtek erre az állatra, és miért került a X—XI. századi magyar temetőkbé, nézzük meg, játszott-e jelentős szerepet az Árpád-kori magyarok *mindennapi* életében. Erre vonatkozóan a leghitelesebb tájékoztató a falvakból előkerült állatsontok százalékos elemzése. Mivel e módszer egyúttal távolabbi, az életmóddal kapcsolatos következtetéseket és feltételezéseket is lehetővé tesz, érdemes vele részletesebben foglalkoznunk.³⁴

Három alföldi és két felvidéki X—XIII. századi település állattanilag meghatározott csont-anyagát ismerjük.³⁵ Összevetésül — Árpád-kori falvaink szaltovói kapcsolatai³⁶ miatt — tanulságos melléjük helyezni három, VIII. századi kubáni telep rendelkezésünkre álló adatait.³⁷ A következő megfigyelések adódnak: A vadászott és a tenyésztett állatok felhasználásán túl az életmód szempontjából döntő a nagyállattartó (nomád jellegű) és a letelepedett (kisállattartó) gazdasági forma kapcsolódása. A kettő viszonyát a ló-juh-kecske és a szarvasmarha-sertés használatának aránya jelzi. ³⁸ Százalékos előfordulásukat összesítve láthatjuk, hogy a földművelés mellett még a nagyállattartást is megtartó szaltovóiak gazdaságát éppen e két, egymással egyébként ellentétes jellegű állatcsoport használatának egyensúlya jellemzi (jobb parti gorogyiscse: ló-juh-kecske: 52%, szarvasmarha-sertés: 48%; karnauhi telep: 40%—42%; dmitrovi telep: 49%—51%). Ezzel szemben a Kárpát-medencei X—XIII. századi telepeken a specializálódás megindult folyamata látható. A fenti értékelés alapján bizonyosra vehetjük, hogy a kisvárad falu lakosai teljesen letelepedett életmódot folytattak (77%—15%), szemben a kardoskútiakkal (46%—43%) és a rázomiakkal (56%—33%). Utóbbiaknál a nagyállattartás számszerűen kimutatható jelei mellett a vitathatatlanul nomád eredetű lóhúsevés³⁹ elterjedése figyelhető meg. ⁴⁰ (Ez egyben visszaigazolja kiindulópontunk helyességét.) Így nem lehet váratlan, hogy éppen e két telep mutatja a legtöbb közös vonást a kubániakkal, ami még azt a feltételezést is megengedi, hogy lakosaik nem az itt talált lakosság, hanem a honfoglalók leszármazottai lehetnek. A vázolt elgondolás alapján — a régészeti anyag pontos ismerete hiányában — a zsitvabesenyői és a rózsási falvak lakosait idegen eredetűeknek tarthatjuk. A rendelkezésre álló adatok alapján ethnikai meghatározásukra nem vállalkozhatunk, eltekintve a földrajzi környezet sugallta lehetőségektől. Mindenesetre figyelemre méltó a zsitvabesenyőiek gazdaságának berendezkedése, mely a statisztika szerint valamennyi közül a legkevésbé

³² Waitz, G., Jahrbücher des deutschen Reiches unter König Heinrich I. Darmstadt, 1963. 151.

³³ Eckhardt S.: Kun analógiák a magyar ősvalláshoz. MNY. XXXIV. 1938. 243.

³⁴ A módszer jelentőségét itthon Méri I. hangsúlyozta először, l. i. m. 72. 130. j., l. még Цалкин В. И.: Домашние и дикие животные северного Причерноморья в эпоху раннего железа. МИА. 53. 1960. 84—100.

³⁵ Méri I. i. m. 42, Ambroš, C., Zvieracie zvyšky z Bešeňova a Nitrianského Hrádku, okr. Šurany. SA. II. 1955. 415.

³⁶ Méri I. i. m. 54. 18. j.

³⁷ Плетнева С. А.: От кочевий к городам. МИА. 142. 1967. 147—148.

³⁸ Плетнева id. hely. — Úgy vélem, e módszer árnyaltabb tájékoztatást nyújt, mint a tenyésztett és vadászott állatok arányának összevetése.

³⁹ Bálint 1970.

⁴⁰ Jelentőségére Méri I. hívta fel a figyelmet, i. m. 43.

támaszkodott a hagyományosan tartott állatokra (szarvasmarha, ló sertés, juh), ellenben szívesen tenyésztettek kecskét, különösen magas arányban tarthattak tyúkokat, és értetlenül állunk a telepükön talált nagyszámú macskával szemben. A rózsási falu állatcsontanyagával a szarvasmarha-sertés előfordulásának a ló-juh-kecske viszonylatában a többiekhez képest eltolódott aránya egy másik gazdasági fejlődési fokot, tehát a megközelítőleg azonos korszak miatt eltérő eredetű népeiséget feltételez. Még jobban megerősíti ezt a vadmadaraknak a többieknél nem tapasztalható szerepű vadászata.

	Kardoskút	Rázom	Rózsás	Zsitvabesenyő	Kisvárad	Jobb parti gorogyiscse	Karnauhovo	Dmitrovo
Szarvasmarha	31,1	34,3	28,6	23,1	48,6	39	30	29
Ló	27	24	10	1,7	6,2	24	18	24
Juh—kecske	15,9	8,5	18,6	30,9	8,4	24	24	27
Sertés	14,9	21,5	22,9	11,8	27	13	10	20
<i>Eb</i>	3,2	3,3	12,9	3,4	—	—	—	—
Tyúk	4,2	1,5	—	8,4	3,4	—	—	—
Lúd	1,3	—	2,9	—	—	—	—	—
Macska	—	0,3	—	14,6	0,3	—	—	—
Vaddisznó	0,7	0,3	—	—	—	—	—	—
Szarvas	0,3	3	—	0,6	2	—	—	—
Őz	—	1,3	—	1,1	—	—	—	—
Nyúl	0,7	—	—	1,7	0,6	—	—	—
Madarak	0,7	0,5	4,3	2,3	2	—	—	—
Halak	—	1,8	—	—	1,1	—	—	—

Kelet-európai VIII—XIII. századi telepéről előkerült állatcsontok százalékos összehasonlítása (Bökönyi S., C. Ambros és Sz. A. Pletnyeva meghatározása alapján).

Tekintve hogy táblázatunk szerint e falu lakói semmilyen más állat vadászataival nem foglalkoztak s a halászatot sem űzték, e kiugró szám mögött sajátos, feltehetőleg népi gyakorlatot, talán csapdás-hálós befogást kereshetünk. (További két, apró megjegyzés: a még oly kis arányban is kimutatható vaddisznóvadászatot a magyarnak feltételezett falusiak űzték, míg a hipotézisünk szerint idegen származásúak egyáltalán nem vadászták, vagy pedig nem tudták elejteni. Ugyanakkor meglepő a halászat eltörpülő szerepe, melynek az arab forrásokkal való egyeztetése még magyarázatra szorul.)

Ezek után mire következtethetünk a kutyacsontok százalékos arányából? Az öt, kora Árpád-kori magyarországi falu egyikében egyáltalán nem, egy másikban kiemelkedően magas számban találták kutyák maradványait. Mint láttuk, az utóbbi település egyéb tekintetben is eltér a többitől.⁴¹ A másik három faluban majdnem számszerűen megegyezhetett a kutyák aránya. Ez a szám nem mutat nagy eltérést az újabb kori, paraszti gazdaságokétól; sem különleges megbecsülésre, sem a szol-

⁴¹ Magas arányban kerültek elő kutyacsontok (9—10%) a Fekete-tenger menti szkíták és hellénisztikus városok területeiről, *Либеров П. А.*: К истории скотоводства и охоты на территории северного Причерноморья в эпохи раннего железа. МИА. 1960. 120.

gálatuk mellőzésére nem mutat.⁴² Úgy is mondhatjuk: nem találni nyomát annak, hogy a X—XII. századi magyarok gazdaságában, köznapjaiban a kutya különös szerepet játszott volna.

Nem ad útmutatást a szó eredete sem. „Kutya” szavunk csak a XV. század elejétől ismert, régebben az „eb” elnevezés volt a gyakoribb. Az okleveles említés félrevezető lehet, mert a legkorábbiól a nyugati eredetű agárt ismerjük (1193),⁴³ míg a bolgár-török eredetű „kopó” szavunk csak 1238-ban szerepel először,⁴⁴ s a XIII. században beköltözött kunok komondoráról jóval később, 1544-ből hallunk először.⁴⁵

4. Az elmondottak alapján könnyebb állást foglalni, hogy a X—XI. századi temetőinkben talált kutyatemetkezéseknél totemisztikus gondolat vagy csak a kedvenc állatnak a halottat kísérő feladata vezette a temetést végzőket. Az előző mellett szólna, hogy egyik X. századi temetőnkben talált állatcsontváz kapcsán Kralovánszky A. a totemisztikus indíttatás lehetőségét is felvetette.⁴⁶ (A szerző nyomán hangsúlyoznunk kell a temető régészeti és embertani anyagának, a temetkezési szokásoknak az egykorú magyar leletektől való eltérését.) Az is tény, hogy a kutya esetében ugyan csak felmerült a tőle való leszármazás hitének feltételezése. Gunda B. az „eb ágyából született”, „ebanyától lett” és hasonló kifejezések gazdag anyagát összegyűjtve totemisztikus hagyományokra, mithológiai vonatkozásokra következtetett.⁴⁷ Megítélésem szerint a közölt adatok nagy része — ha „másodlagos totemisztikus képzetnek” minősítjük is — a boszorkánykodáshoz fűződik,⁴⁸ s ez óvatosságra int. A boszorkányokkal való kapcsolat magyarázza, miért hangsúlyozzák szólásaink legterebélyesebb csoportjában (a kutyával kapcsolatosak) kizárólag az állat rossz tulajdonságait.⁴⁹ A környező népek, s általában, az indoeurópaiak elképzeléseiben a kutya az ördög, a boszorkány megtestesítője, a Rossz teremtménye, az Alvilág őrzője.⁵⁰ A magyar babonák boszorkány alakja európai eredetű,⁵¹ éppen ezért a

⁴² Méri I. szerint (id. mű 43.) még ez is viszonylag sok kutyát jelent. Tény, hogy a XIX. század elején a kalmükök gazdaságában ismeretlen volt a kutya, hasonlóképpen a kecske és a sertés is: *Liberov* i. m. 134. — A IV—VI. századi volgai finnek egyik telepén talált állatcsontok közül 1,8% tartozott kutyához. ld. *Б. И. Бибикова: Фауна пекуновского городища. МИА* 13. 1950. 134.

⁴³ *Hankó B.*: Ősi magyar kutyák. A Hortobágyi Múz. Kiadványai. 2. Debrecen, 1940. 8. 17.

⁴⁴ *Melich J.*: Kopó. MNy. XXVIII. 1932. 96—100.

⁴⁵ *Hankó B.* i. m. 8.

⁴⁶ *Kralovánszky A.*, Szarvasmarha temetkezés a honfoglalás korából. Magyar Mezőgazd. Múz. Közl. 1964. 171—182.

⁴⁷ *Gunda B.*, A totemizmus maradványai a magyar táltoshagyományban. DMÉ. 1957. 70—71.

⁴⁸ *Kertész M.*, Szólásmondások. Budapest, 1922. 91, *O. Nagy. G.*: Mi fán terem? Budapest, 1957. 200—201.

⁴⁹ *Szabó E.*, A házi állatok a magyar szólásokban. MNyőr XXIII. 1894. 63, *Prikkel M.*, A „kutya” a magyar szólásokban. MNyőr XXIV. 1895. 27—33, 71—77, 264—270, 304—312, *Rakonczai F.*, A „kutya” szó nyelvjárásunkban. MFM Néprajzi Adattár 112—68, *O. Nagy G.* id. hely.

⁵⁰ Cerberus the Dog of Hades. The History of an Idea by M. Bloomfield, ismerteti: *Oszttern S.*, Ethn. XVII. 1906. 256—259, *Heller B.*: Mephistopheles mint kutya. Ethn. XX. 1909. 203—204, *Scherath, B.*, Der Hund bei den Indogermanen. Paideuma, VI. 1954. 25—40, *Муллер, В. Ф.*, Значение собаки в мифологических верованиях. Древности, VI. 1876. 209.

⁵¹ *Solyomossy S.*, A magyar ősi hitvilág. Magyarság Néprajza, IV. 376—377, és Nagy Ilonka szíves tájékoztatása.

⁵² pl. *Nagy J.*, Bács megyei mesék és népmondák. Ethn. IX. 1898. 140, *Sztancsek J.*, Privigye vidékén gyűjtött babonák, babonás szokások és házi gyógyszerek. Ethn. XX. 1909. 244, *Bálint S.*, Szeged-vidéki babonás történetek. Ethn. XLI. 1930. 49, *Szücs S.*, Boszorkány-történetek a Nagysárrétről. Ethn. XLVII. 1936. 154, stb.

boszorkánykodás különböző, kutyával kapcsolatos adatait⁵² érdeklődésünkben ki-
zárhatjuk.

Tekintettel arra, hogy a magyarságnál már a honfoglalás korában is csak nyo-
mokban élt a totemisztikus hit,⁵³ valószínűbbnek tűnik arra gondolnunk — Dienes
I. gondolatát továbbfűzve —, hogy a X—XI. századi sírok közé ásott kutyákat gaz-
dájuk halálakor ölték le, hogy kísérjék és védjék a lelket az úton rá váró bajoktól.
Ez a szerep bontható ki a keleti párhuzamokból is.⁵⁴ A kutyával való érzelmi kap-
csolatra egy, a Csuszovája mentén élt voguloknál lejegyzett szokásra hivatkozhatunk.
E párhuzam azért is indokolt, mivel az eperjesi, hódmezővásárhelyi, letkési
és zalavári síroknál is köznépi temetővel van dolgunk. Adam Brand 1692—1694 között
tett útjáról a következőkről is tudósított: „Egy nagy, vadállatok vadászatára betani-
tott kutya, mely nem kevésbé hasonlított egy angol dogra, hirtelen elpusztult, anél-
kül, hogy ezt valaki előre is sejtette volna. Szörnyű kiáltozásokat és jajgatásokat le-
hetett hallani, mindenütt csak bánkódtak és sóhajtoztak. Mindenki sajnálta ezt a
kutyát; az egyik a képességei miatt, míg a másik valamilyen tőle kapott szolgálatért.
Végül miután mindnyájan kisírták és kisóhajtozták magukat, eltemették ezt a kutyát
úgy, mintha ember lett volna. Még többet is tettek, mert hogy hitük szerint jobban
pihenhessen, feje alá egy fadarabot tettek, melyet külön erre az alkalomra készítet-
tek el. Azután egy kis kunyhót emeltek a gödör fölé... Megtudtuk, hogy e népeknél
ez egy régi szokás.”⁵⁵

A kutyaeskü értelmezésére áttérve itt említjük meg A. Castrén tudósítását,
mely szerint e szokás az északi osztjakoknál is megvolt. Náluk ez egy bálványkép
összevagdálásából állt. Castrén szerint a tárgyalt esküt a szamojédoktól vették át.⁵⁶
(Utóbbihoz nem találtam anyagot.) Úgy vélem, a híres utazó említett adatának nincs
olyan értéke, hogy a kutyaesküt a továbbiakban is ne sztyepei eredetűnek tartjuk.
Szemben a medvére és farkasra vonatkozó gazdag anyaggal,⁵⁷ az obi-ugoroknál e
gyakorlatot mások nem figyelték meg. A legközelebbi rokonaink életéből vett nép-
rajzi adatok⁵⁸ és két, Pecsora menti vogul áldozati hely állatcsont anyagának elem-
zése⁵⁹ azt mutatja, hogy a kutyának valóban semmilyen szerep sem jutott a vallási
elképzeléseikben. Így feltételezhetjük, hogy a Castrén feljegyezte kutyaesküt vala-
melyik török néptől tanulhatták el, amint a szomszédos lovasnépek hatása a Volga
menti finnugor népek hitvilágára — más vonatkozásban — már korábban is fel-
merült.⁶⁰

A rendelkezésemre álló adatok alapján úgy látom, a kutya az eskünél kapott meg-
becsülés ellenére nem élvezett különös tiszteletet a sztyepei népeinél sem. Több szí-

⁵³ Dienes I. i. m. 14—16. — Érdemes megemlíteni, hogy a kutya mítikus tisztelete K-Ázsiában
sem jelentett totemisztikus kapcsolatot, l. P. Pelliot ismertetését W. Koppers cikkéről, T'oung Pao
XXVIII. 1931. 463.

⁵⁴ A giljások a haldokló mellére helyezik kedvenc kutyáját, hogy lelkét az állat vegye át, l.
Zélénine, D., Le culte des idoles en Sibérie. Paris, 1952. 42. Ugyancsak gilják szokás volt a medve-
ünnepeken kutyákat leölni, hogy azok a medve lelkét is magukkal vigyék az őserdő urához, majd
ott cseréljenek bőrt és a jövő évben medve alakjában térjenek vissza, l. Frazer, J. G., Az aranyág.
Budapest, 1965. 294. Egy burját mesében a hős lelkei három halban, kutyában és nyúlban rejtőzköd-
nek, l. Berze Nagy J., Magyar szólásaink és a folklóre. Ethn. XL. 1929. 134. A kutyakoponya a ka-
zak néphit szerint magába fogadja a betegséget (l. Zélénine i. m. 51—52.). E felfogás nálunk is élt,
l. Kászonyi F., A vakondok szíve és a kutya koponyája mint gyógyítószer. Ethn. XLII. 1931. 148.

⁵⁵ Munkácsi B., Vogul Népköltési Gyűjtemény. I. Budapest, 1902. LXXX.

⁵⁶ Castrén, A., Reisen im Norden. Leipzig, 1853. 234.

⁵⁷ Munkácsi B. i. m. XCVII, CXXXI, CXLVIII, stb.

⁵⁸ Munkácsi B., Vogul Népköltési Gyűjtemény II. 2. Budapest, 1910. 0322.

⁵⁹ Каныев В. И.: Канинская пещера. Москва, 1964. 120—122.

⁶⁰ Bálint Cs., Tanulmányok a IX—X. századi magyarság lovasmetemkezéseiről (Sajtó alatt.)

bériai népnél az állat szelleme a gyógyításnál segédkezik, de a mondákban és hőskölteményekben a vadászaton kívül többnyire csak kisebb jelentőségű eseményeknél emlékeznek meg róla. A párhuzamok nagy része földrajzilag és etnikailag egyaránt távoleső.⁶¹ Mint láttuk, ugyanez az adathiány tapasztalható a hazai régészeti és néprajzi anyagban is. Ezt az ellentmondást látva úgy gondolom, a kutyának az eskünél juttatott, és az egykori élet más területein betöltött szerepe közti ellentmondás csakis a pápának írt levél szó szerint értelmezésével oldható fel. Jelentőséget kell tulajdonítanunk annak, hogy a forrás egymást helyettesítő értelemben beszél kutyára *vagy* farkasra (per canem seu lupum) tett esküről.⁶² Fehér G. ezt a helyettesítést magától értetődőnek vette.⁶³ Nézetem szerint, ha ezt mint kényszerűséget elfogadjuk is, még mindig nem tudjuk megmagyarázni — túl a két állat származástani rokonságán — miért a kutyát tartotta erre megfelelőnek a bolgár, a magyar, a kun és a mongol. A kérdés tisztázása a néprajzosokra vár.

5. Egyelőre arra sem tudok választ adni, mi lehetett a *tartalma* a XI—XII. század fordulóján ennek a teljesen pogány gyakorlatnak. A jánoszállási leletet a bajor püspökök levelétől majd kétszáz év és egy társadalmi változás választja el. Ugyanekkor a források szólnak a pogány szokások továbbéléséről is, ld. Szt. László híres törvénye (I. 22.), Kinnamos 1165-re vonatkozó feljegyzése⁶⁴ és a vitatott hitelű Kassai Kódex anyaga.⁶⁵ Lépten-nyomon tapasztalható, milyen gyakran fordulhunk a pogány hitvilág értelmezésénél a még a XX. században is *élő*⁶⁶ mesevilágunk adattárához, hogy maradt fenn évszázadokon át a népi ábrázolásmód,⁶⁷ s bukka-

⁶¹ pl. *Harva, U.*, Die Religiösen Vorstellungen der altaischen Völker. Helsinki-Porvoo, 1938. 117—119, 321, 324, 339, 365, *Tagán G.*, Adatok az altáji népek sámánizmusához. Ethn. XLIII. 1932. 34. — A kutyának a vadászaton való felhasználása gyakori: pl. mádaraí szikladombormű lovasát kísérő kutya ábrázolása, utalás az ujguroknál: Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Balasagun. II. St. Peterburg, 1910. 452. (152_{2a}), a mongoloknál juhászkutyról esik szó: *Ligeti i. m.* 173, és a hazai, XII. századi aquamanilékre mintázott kis kutyák ugyancsak a vadászatot idézik: *László Gy.*, A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943. 80—81.

⁶² A vogul medveünnepen titkos szavakat mondanak a medve és testrészei, valamint más élőlények megnevezésére, s ilyenkor a kutya farkasként szerepel, ld. *Kannisto A.*, A vogul medveünnep. MNy. XXXIV. 1938. 201. Úgy tűnik, Permben ez a helyettesítés régebben is előfordult, ld. *Чарнолуцкий В. В.*: "Яшер" пермского стиля. Труды Инст.-а Этн. им. М. М. Миклухо—Маклая. LXXVIII. 1962. 262—263, 265.

⁶³ *Fehér G. i. m.* 46. Ezt vallja általános, vallástörténeti alapon *M. Eliade* is: Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase. Paris, 1968. 363. — A mongol adatokból ugyancsak erre kell következtetnünk, mert ott is a magyaroknál megfigyelhető kettős magatartás mutatható ki: a „kutya” becsmérő jelző (l. *Ligeti i. m.* 165.), de az esküáldozatukhoz kutyát is vágnak (l. fentebb), és az állat-ciklusban az egyik évet róla nevezik el (l. *Ligeti L.*, Sárga istenek, sárga emberek. Budapest, 1934. 437—439.). Hasonló okból „elégedhetek meg” a baskírok, a karakirgizek (*Németh Gy.*, A honfoglaló magyarság kialakulása. Budapest, 1930. 69—70.) és a kirgizek (*Munkácsi B.*, Farkas-tisztelet az ókor törökjeinél. Ethn. XLII. 1931. 33.) a kutyától való származás hitével, míg a wuzsun, k'ao-cső és a türk nép (*Shiratori, K.*, Über den Wu-sun Stamm in Centralasien. KSz. III. 1902. 135, 139.) őseit farkasra vezette vissza. Dzsingisz kán farkas és szarvas őseiről szóló hagyomány (MTT) közismert. — A farkas-kultusz legújabb összefoglalása: *Eliade, M.*, De Zalmoxis à Genghis-khan. Paris, 1970. 13—30.

⁶⁴ *László Gy.*, Varázslat egy középkori falusi templomunkban. Kolozsvár, 1947. 9—10.

⁶⁵ *Fehér M. J.*, Képek a magyar sámáninkvizíciók történetéből. Warren, Ohio, 1967., *Üő*; Középkori magyar inkvizíció. Buenos Aires, 1968. A latin szöveget l. a Magyar Tört. Szemle (New York) I. 1970. 3—5. füzetében. Hazai kritikája: *Schram F.*, A középkori sámánperekről. Ethn. LXXIX. 1968. 281—284.

⁶⁶ *Bosnyák S.*, „A Föld úszik a tengeren...” A Gáspár-házaspár világképe. Világosság, 1970. 7. 432—437, *Képes G.*, A magyar ősköltészet nyomairól. ItK. LXVIII. 1964. 191—192.

⁶⁷ *Méri I.*, A nadabi kályhacsempék. Arch. Ért. 1957. 199, *Nagy K.*, Alakos kályhacsempék Kevermesről. MFMÉ. 1968. 92—97.

nunk a pogány varázslások nyomaira középkori temetőikben,⁶⁸ templomokban (!) és templomok környékén.⁶⁹ A jánosszállási kutyaeskü (vagy esküáldozat) korban az 1060—1061-ben lezajlott „pogánylázadás” — amikor Békésben nyilvánosan is a régi szokásokhoz tértek vissza⁷⁰ — és az 1165-ös zimonyi ostromnál látott varázslás időpontja közé esik. Ugyanerre az időszakra keltezhetőek a békésszentandrás-i ló-, szarvasmarha- és szarvas-áldozatok is.⁷¹ Az újonnan előkerült régészeti adatok tehát a forrásokat, a művészeti és néprajzi tanúságokat igazolják: a kora Árpád-korban a köznép nyíltan vagy titokban, de folytatta dédapái áldozatait, hitte vagy gyakorolta babonáit, megőrizte gondolkodásmódját.

LE RÔLE DU CHIEN DANS LES CROYANCES RELIGIEUSES CHEZ LES HONGROIS DU Xe—XIIe SIÈCLES

par

Csanád Bálint

(Szeged, Musée du Ferenc Móra)

Au cours des fouilles de sauvegarde menées à Jánosszállás (à 20 km du Nord de Szeged) nous avons trouvé des fosses du XIe—XIIe siècles, dont une contenait quelques ossements d'un chien. L'animal avait été d'une taille moyenne, et fut, sans doute au cours d'une cérémonie rituelle découpé en deux, et la partie d'avant-train a été déposée dans la fosse avec beaucoup de soin. (fig. 6—7.) L'auteur considère cette trouvaille comme un vestige d'un serment fait à chien, ce qui était, d'après les sources, exécuté de telle façon chez les Hongrois du Xe siècle (voir la lettre des évêques bavarois au pape, en 900, et très certainement le refus d'un propos d'alliance des Slaves d'Elbe, noté par Widukind). Le chien jouait un rôle remarquable dans les cérémonies suivantes la signature d'alliance entre nomades et chrétiens (voir le contract des Bulgares avec Byzance en 815, signalé par le patriarche Nicéphore, et au début du Xe siècle l'attaque violent dans une lettre du patriarche Nicolaos Mysticos) lorsque les données de Joinville et d'une charte hongroise nous en parlent bien détaillé dans le cas des Coumans, entre 1228—1251 et en 1245.). L'Histoire Secrète des Mongols indique qu'à l'occasion de l'élection de Ghenghis khan on a fait une sacrifice, où, parmi d'autres animaux un mâtiné fut aussi tué.

Parfois le chien était un compagnon dans l'au-delà aussi. Les récentes fouilles de l'auteur et d'autres ont permis de vérifier les données concernant la présence des tombes de chiens dans les cimetières du Xe—XIe siècles. (fig. 9—10.) Il paraît très vraisemblable qu'il s'agit plutôt des tombes complètement séparées de ceux des hommes, et non d'une croyance qui aurait exigé l'enterrement commun avec son maître (comme il est bien le cas des tombes à sacrifice de cheval). Ce fait doit concorder à un autre objectif rituel.

Afin de le saisir nous avons fait un analyse détaillé de la proportion des ossements animaux trouvés dans les habitats du VIIIe—XIIIe siècles en Europe orientale (voir la tabelle ci-jointe). Cette méthode très apte d'ailleurs pour l'enquête de la mode de vie chez différentes populations, nous a permis de constater que le chien ne pouvait avoir un rôle important dans la vie ni des Slaves ni des peuples sémi-nomades non plus. Ce fait reflète la même image que les données de l'ethnographie

⁶⁸ Szöke B., Spuren des Heidenthums in den frühmittelalterlichen Gräberfeldern Ungarns. Stu. Sla. II. 1956. 119—126. Bakay K. az ipolytölgyesi középkori temető egyik lelete kapcsán e kérdést dolgozza fel.

⁶⁹ I. 64. j.

⁷⁰ Kristó Gy., Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez. Acta Hist. (Szeged) XVIII. 1965. 49—52.

⁷¹ Bálint Cs., 1970. i. m. A korrektúrák idején került kezembe egy, a szibériai kutya-temetkezésekről szóló adatközlés, ld. X. Арсланова: Погребения тюркского времени в Восточном Казахстане. Культура древних скотоводов и земледельцев Казахстана, К. А. Акишев ред. Алма-ата, 1969. 51. — Cikkemhez a rajzokat Kratochwill Mátyás, a fényképeket Kónya Kálmán (8. kép) és Toppantó Istvánné készítette. Itt köszönöm meg Hoppál Mihálynak és Szekfű Lászlónak a feldolgozás közben adott tanácsait, valamint az értékes segítséget lektoraimnak, Méri István-nak — és Diószegi Vilmosnak, akihez ez az írásos köszönet későn jut el.

nous offrent. Pourtant une chose distinctive se présente: pour les peuples indoeuropéens le chien est rangé toujours à côté du Mal, signe de l'Enfer, et fut, dès le Moyen âge, un attribut de la sorcellerie, ce qui lui a valu de violentes attaques de l'Église. En revanche, pour les nomades et des peuples de Volga, l'âme du chien est parfois un compagnon protecteur contre les mauvais esprits de l'au-delà qui guettent le nouveau-venu, ou aide de combattre le Mal et la maladie. Quelquefois l'affection personnelle pouvait aussi motiver l'enterrement du chien, comme il nous en témoigne le récit d'Adam Brand, à la fin du XVIIe siècle. Quant à l'importance du chien dans les serments, l'auteur accorde une importance essentielle à une tournure de la lettre des évêques bavarois. D'après eux, on pratique le serment à un chien *ou* à un loup (*per canem seu lupum*). Une série de données archéologiques et ethnographiques nous prouvent que le chien remplace souvent le loup, animal sacré des peuples des Steppes et bien des Hongrois aussi.

Ce qui vaut d'être encore noté c'est l'époque même du serment à chien de Jánosszállás. Cette coutume purement païenne se date au moins un siècle plus tard de la christianisation des Hongrois. Or la survivance des pratiques ancestrales (hélas, de celle des idées nous n'avons guère de précisions) peut être prouvée pendant tout au long du Moyen âge. Les vestiges archéologiques justifient l'attestation des sources historiques et ceux de l'ethnographie et de l'histoire de l'art: à haut Moyen âge le peuple commun hongrois, soit en public soit en secret, n'abandonnait pas les sacrifices de ses aïeux, croyait ou pratiquait ses coutumes et gardait sa mentalité.

40